

ATDD

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

DergiPark
AKADEMİK
ev sahipliğinde

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

ACADEMIC JOURNAL OF HISTORY AND IDEA

شەخ و اندىک تارى مجله آکادم

Web

<http://www.akademiktarihvedusunce.org/>

ISSN:2148-2292

e.MAIL: akademiktarihvedusunce@gmail.com

+90 0533 310 27 73

Aralık, Mayıs ve Ağustos aylarında Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi

International Refereed E- Journal Published in May, August and December

Tarandıği İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Turkish
JournalPark
ACADEMIC

SOBIAD

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

DRJI
Directory of Research Journals Indexing

International
Innovative Journal
Impact Factor (IIJIF)

Türkiye Kaynakçası
kaynakça.info

asos
academi social science index

türk eğitim indeksi

Scientific Indexing Services

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı: XIII/ Aralık/ MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume: IV/ Number: XIII/ December/ MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

İmtiyaz Sahibi /Concession Holder

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Adına

Hakan Yılmaz

Editörler/ Editors

Prof. Dr. Juliboy Eltazarov

Doç. Dr. Seadet Shikhiyeva

Ayşegül Demir Yılmaz

Yrd.Doç.Dr. Dr.Emin Kırkı

Yrd.Doç. Dr. Serap Özkan Kılıç

Yrd.Doç.Dr. İlker Mümin Çağlar

Yrd.Doç. Dr.Tekin Tuncer

Yrd.Doç. Dr. Cihan Yemişçi

Yrd.Doç. Dr. Ali Karahan

Yrd.Doç. Dr.Merve Üner

Sayfa Düzeni ve Mizanpaj / Page layout

Canan Yılmaz

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı: XIII/ Aralık/ MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume: IV/ Number: XIII/ December/ MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof Dr. Lindita Xhanari Latifi

Prof. Dr. Kenan Ziyas Taş

Prof. Dr. Juliboy Eltazarov

Doç. Dr. İrade Memmedova

Yrd. Doç. Dr. Emin Kırkıl

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Tufantoz

Hakan Yılmaz

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Salim Cöhçe

Prof. Dr. Sadettin Yağmur Gömeç

Prof. Dr. Alfina Sibgatullina

Doç. Dr. İrade Memmedova

Doç. Dr. Metanet Memmedova

Doç. Dr. Elnur Ağayev

Doç. Dr. Ozan Yılmaz

Yrd. Doç. Dr. Emin Kırkıl

Indian Advisor

Yrd. Doç Dr. Hilal Şahin

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Persian Advisor

Dr. Ahmad Jabbari

Russian Advisor

Prof. Dr. Juliboy Eltazarov

English Advisor

Büşra Kırkıl

German Advisor

Alaz Serdengeçti

Albanian Advisor

Prof Dr. Lindita Xhanari Latifi

Hakem Heyeti /Arbitration Committee

Prof. Dr.Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr.Ercan ALKAYA, Fırat Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İrada HUSEYNOVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek, Nevşehir Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hatice Palaz Erdemir, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Turgut YİĞİT, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr.Fatma ACUN, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı: XIII/ Aralık/ MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume: IV/ Number: XIII/ December/ MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA, Rusya Bilimler Akademisi, Moskova

Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV, Semerkant Devlet Üniversitesi, Özbekistan

Doç. Dr. Terane Turan REHİMLİ, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan

Doç. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Nejlâ GÜNAY, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Namiq MUSALİ, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Xuraman Xummatova, Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan

Doç. Dr. Erdoğan TEZCİ, Balıkesir Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Hülya BOYANA, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Filiz ÇOLAK, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mübariz AĞALARLI, Azerbaycan Mili Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Terane Turan REHİMLİ, Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi,

Yrd. Doç. Dr. Senem DİNÇ, Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Emin Kırkal, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Nejdet BİLGİ, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Uğur ÇİÇEK, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Dr. Telli KORKMAZ, Nevşehir Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Cengiz Çakaloğlu, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Yrd. Doç. Ferhat Berber, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Yrd.Doç Nejdet Bilgi, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Yrd.Doç Alpay Bizbirlik, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Hakemli, bilimsel bir e-dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalarından, kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına-yazarlarına aittir.

İçindekiler/ Contents

1- Hilal Şahin

Araştırma

Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram

Indian Soldiers in an English-Turkish War: A Social Drama in Kût'ül-Amâre 1-23

2- Oktay Özgül, Nezahat Ceylan

Araştırma

Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)

Caucasus Passages in Ancient History (Daryal and Derbent)- 24-62

3- Kudret Şevket Sayın, Abdullah Kürşat Merter

Araştırma

İTMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının Türk Vergi Sistemi Açısından Değerlendirilmesi ve Uygulama Örneği

Evaluation of TMS 11 Construction Agreements In The Turkish Tax System And Practice for Application 63-95

4- Berna Karagözoğlu

Araştırma

Hinduizm ve İslâm Tasavvufuna Yaklaşımı ile Hindistan'ın Ünlü Türk Bilgini Şehzade Dârâ Şükûh

Prince Dara Shukoh, the Famous Turkish Scholar of İndia and his Approach to Hinduism and İslamic Mysticism 96-121

5- Yusuf Kılıç, Elvan Eser

Araştırma

Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)

Eternity Seeking in the Mythology of Ancient Societies (Some Plant, Water and Animals as the Symbol of Eternity) Eternity Seeking in the Myt 122-156

6- Onur Sömen

Araştırma

18. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Türk Şairi Molla Penah Vagif (300. Yaş Günü Dolayısıyla)

18th Century Azerbaijan Field Turkish Poetry Molla Penah Vagif (On behalf of 300th Birthday) 157-198

7- Fikret Süleymanoğlu

Araştırma

Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tiflis Eyaleti'nin Demircihasanlı Nahiyesine Dair

Damirchihasanlı district of Tiflis province under the Ottoman Empire

199-212

8- İbrahim Üngör

Araştırma

Gaziantep İli Nurdağı İlçesi'nde Tarihi ve Arkeolojik Çalışmalar

Historical and Archaeological Practices in Nurdağı District of Gaziantep Province

213-263

9- Bekir Koçlar, Yunus Özdurgun

Araştırma

Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları

Reflections of the Democratic Party's Power in the Turkish Press

264-296

10- Ercüment Topuz

Araştırma

I.Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebaasına Yönelik Uygulamalar

Practices for the Subject of Düvel-i Muhasama in the World War I

297-312

11- Alpaslan Ceylan, Yavuz Günaşdı

Araştırma

Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Urartian Inscriptions in and Around Erzurum Through Historical Perspective 313-350

11-Şaban Höl

Araştırma

Annelerin Çocuklarına Yönelik İletişim Becerilerinin 5-6 Yaş Grubu Çocuklarının İletişim Becerileri Üzerindeki Yordayıcı Etkisi

The Influence of Mother's Communication Skills on 5-6 age Group Children Communication skills

351-381

12- Arzu Taşcan

Çeviri

Balkan Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Dinin Rolü

The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism

382-411

13- Elvan Eser, Yusuf Kılıç

Araştırma

Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri

Mesopotamia's First Urban Buildings (Temples) and Their Functions

412-438

14- Bayram Ayna

Araştırma

Maraş ve Çevresinde Kürt Eşkiyaları (1917-1918)

Marash And The Surrounding Kurdish Bandits (1917-1918)

439-453

15- Laylo Mirzohidova

Araştırma

Metonymies (majozi mursals) in "Divanu Lugat it- Turk", "Qutadgu Bilig" and "Atabetul Haqayiq"
"Divani Lügatit Türk", "Kutadgu Bilig" ve "Atabetül hakayıg" eserlerinde Kullanılmış Mecazi Mürseller
(metonimler) 454-464

16- Serkan Güzel, Eylem Güzel

Araştırma

Cicero'nun Marcus Antonius Stratejisi: Philippicae Söylevleri
Cicero's Strategy about Marcus Antonius: Philippicae Speeches 465-490

17- Atiye Emiroğlu Bayır, Necmi Uyanık

Araştırma

19. yy. Osmanlı Devletinde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi
Religious Education In The Context Of Modernization In The 19 th Century Ottoman Empire
491-507

18- Bilal Elbir, Merve Yorulmaz Kahve

Araştırma

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda Yer Adlarının Kullanımı
Toponyms In The Head Of Sünbülzade Vehbi For Use 508-534

19- Abdullah Aydın

Araştırma

Osmanlı Devleti'nin Unvan Sahibi Divan Şairleri
Ottoman's Divan Poets Holding Title 535 -566

20- Gökhan Kalmış

Araştırma

Erzurum ve Çevresinde Tespit Edilen Urartu Sulama Sistemleri

Urartu Irrigation Systems Detected In And Around

567-588

21- Sevinç Qasımova

Araştırma

XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları

Migration From Caucasus To Anatolia In The XIX Century: Historiographical Reasons For The Purpose Of Immigration Problems And Results

589-624

Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram

Hilal Şahin¹

ORCID- 0000-0002-3192-4658

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla birçok cephe açıldı. Müttefik kuvvetler, açılan bu cephelerde yeni savaflara girmenin kendilerine fazladan sosyal, ekonomik, siyasi, askerî ve psikolojik yükler getireceğini biliyordu.Savaşın aritmetik olarak üstün ülkesi sayılan İngiltere, yaklaşık iki asırdır yerleştiği Hint coğrafyasından hasta adam dedikleri cihan devleti Osmanlı'nın savaşa girmesini esefle karşılamıştı.Bu bağlamda İngilizler, yenilginin acı yüzü karşısında ezilmemek için Osmanlı Türklerinin üzerine, Hindistan başta olmak üzere dominyonlarından topladıkları Müslüman askerleri kendi ordularına adeta siper etmişti. Bu durum Kût'ül-Amâre Savaşı'nda özellikle Hintli askerler açısından sosyal ve psikolojik bir drama dönüşmüştü.

Çalışmamız, mevcut dramın analitik tespitlerini yapmayı amaçlamakta olup Kût'ülAmâre Savaşı'nda İngilizlerin, Hintli Müslüman askerlere uyguladığı baskı karşısında ne pahasına olursa olsun onların din kardeşleriyle savaşmama gayretine dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kût'ül-Amâre, Hindistan Müslümanları, İngiltere, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı.

¹ Yrd. Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, hilalcaglayan1@gmail.com

Indian Soldiers in an English-Turkish War:

A Social Drama in Kût'ül-Amâre

Hilal Şahin²

ORCID- 0000-0002-3192-4658

Abstarct

Many fronts opened in the ongoing war with the participation of the Ottoman State in the First World War. Allied forces knew that entering new wars in these fronts would bring them extra social, economic, political, military and psychological burdens. Britain, regarded as the arithmetic superior power of the war, regretted the Ottoman Empire entering the war as the world state, which is said to be sick man from the Indian geography where he settled for about two centuries.

In this context, the British, in order to avoid being overwhelmed by the painful face of the defeat, gathered Muslim soldiers from dominions -especially India- upon the Ottoman Turks, had almost shielded their armies. This situation turned into a social and psychological drama especially in the Indian troops in the Battle of Kût'ül-Amâre.

Our work aims to make analytical determinations of the current drama and attracts attention to the efforts of the British in the Battle of Kût'ül-Amâre not to fight their religion brothers at all costs in the face of the pressure imposed on Indian Muslim soldiers.

Keywords: *Indian Muslim, Kût'ül-Amâre, First World War, British, India, The State of Ottoman.*

² Yrd. Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, hilalcaglayan1@gmail.com

Giriş

XX. yy'ın başlarında Batılı devletlerin kendi aralarında kapışması ve sömürge yarışı doğrultusunda yaşanan gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni temkinli olmaya itmiştir. Ekonomik, sosyal ve siyasi bakımdan zor günlerden geçen Osmanlı Devleti, gelişmeleri endişe ile izliyor ve kendi tarihi bağlamında gerek İngilizler gerek Fransızlar gerekse de Ruslara yakınlık duymuyordu. Zira bu devletlerin birkaç asırlık geçmişindeki tutumları bile onlara karşı samimi yaklaşımda bulunmamaya yetmekte idi. XIX. yy'ın sonlarında siyasi birliğini kurarak devletler sahnesinde yerini alan Almanya, Osmanlı Devleti açısından temiz sicili ile kendisine yakınlık uyandırmaktaydı. Zaten devrin yönetimi olan İttihat ve Terakki de bu cümleden olarak Almanya'ya yakınlık hissetmekte ve bu yeni güçle birlik olmanın kendileri açısından bir dinamizmin başlangıcı olabileceğini düşünüyordu.

İngilizler açısından Osmanlı Devleti yıkılmaya mahkûm olup topraklarının paylaşılması elzem olan bir coğrafya idi. Ruslar da aynı yaklaşımda bulunuyor ve özellikle boğazların kontrol altında tutulmasını gerekli görüyordu. Tüm bunlara binaen Osmanlı Devleti'nin hem coğrafi konumu hem de manevi gücü olan halifelik kurumu, esasında başta İngilizler olmak üzere büyük devletleri kendi çıkarları açısından ilgisiz bırakamıyordu. Çünkü Osmanlı toprakları coğrafya olarak Balkanlardan Arap yarımadasına oradan Irak ve güneyde Hindistan'a dek uzanan ve yoğun olarak Müslümanların yaşadığı geniş bir saha idi. Bu saha hem buralarda yaşayan Müslümanların Halifeye bağlılıkları hem de önemli geçiş yolları üzerinde bulunması hasebiyle büyük devlet açısından önem arz etmekteydi.

İngiliz ve Rusların Osmanlı Devleti'nin kendi yanlarında I. Dünya Savaşı'na girmesini istememesi Osmanlı'nın topraklarını paylaşma isteklerinden kaynaklanmakta olup; onlara

göre aynı zamanda halifenin varlığı ise Müslüman ülkelerdeki sömürgeci anlayışa binaen olası bir isyan hareketini başlatacak bir başkaldırının varlığı açısından da düşündürücü bir

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

durum olarak ortaya çıkmaktaydı. İşte bu noktada İngilizler başta Hindistan olmak üzere Müslümanların yaşadığı bölgelerde mevcut savaş durumunu da göz önünde bulundurarak yeni taktiklere girişti. Bu taktiklerden en önemlisi icabında Osmanlı'ya karşı yeni cephe açmak ve halifeye mukabil karşı fetva kurumu oluşturarak fetvalar yayınlamak şeklinde idi.

İttifak grubunda yer alarak İngilizlere mukabil savaşa giren Osmanlı Devleti işte bu cümleden olarak savaşın en kanlı savaşlarından birini Irak Cephesi'nde İngilizlerle yapmıştır. İşte mevcut çalışmamızın da eksenlerinden biri olan ve Hint askerlerinin dâhi edildiği sosyal dramalara zemin hazırlayan bu cephe, Hintli Müslüman askerlere yönelik İngilizlerin sosyal zorlamalarını; buna karşın Müslüman askerlerin de ne pahasına olursa olsun din kardeşlerine karşı vuruşmama imanlarını içselleştirdikleri dramın analitik dışavurumudur.

1-Irak Cephesi, Kût'ül-Amâre Savaşı ve İngilizler

Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'de katıldığı I. Dünya Savaşı her şeyden önce sömürgeci devletlerin farklı yaklaşımlarının sergilendiği bir ölüm kalım meydanı idi. I. Dünya Savaşı'nda bir cepheden çok adeta bir ana savaş ortamını anımsatan 1915 Çanakkale savaşları, Anlaşma Devletleri ve armadanın hüsraniyle son bulmuş bu bağlamda müttefikleri Rusya'ya boğazları aşarak yardım götürülemedi. Bu tarihsel gelişme Rusya'da Ekim Devrimi'ni kaçınılmaz kılmış ve Bolşevikler kalıcı bir ihtilalle yönetimi ele geçirmişti.

Vaktiyle Ruslara boğazlardan yardım ulaştırılamayan İngilizler bu bağlamda Rusya'ya ulaşma ve yardım götürmeye kendi çıkarları açısından bakmış, özellikle Hint coğrafyasını elinde tutup Orta Doğu petrolünü tam anlamıyla kontrol edebilmenin yolunun Rusya'ya bölgede arkasına alarak mümkün olabileceğini anladı. Boğazlardan yardım götüremedikleri Rusya'ya Basra Körfezi, İran ve Irak üzerinden ulaşmak gayesiyle Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti'ne saldırıya geçtiler.

İşte bu bağlamda Irak Cephesi'nin açılma sebebi, öncelikle İngilizlerin Abadan petrollerini korumak, kutsal cihat ilanını engellemek, Türk kuvvetlerinin İran'a girip İngilizlerin en büyük sömürgesi olan Hindistan'ı tehdit etmesini önleyebilme amacına dayanmaktadır. Savaşın başlarında Basra'ya çıkan İngilizler, Mısır ve Hindistan arasında

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

bulunan bu bölgeyi zengin petrol yatakları ve Hindistan ile deniz bağlantısını sağlayacak şekilde olması, bölgedeki Alman tehlikesini ortadan kaldırmanın yolu olacağı için oldukça önemsiyordu. Diğer taraftan ise İran petrolünün rafinerisinin bulunduğu Abadan'ın, güvenlik altına alınması ve kuzeye doğru ilerleyerek Rusya ile birleşmenin mümkün olabilmesi gibi bir öneme de sahipti.³

Esasen Irak'ta bu dönemde bir cephe açılmasının gereği ve önemini inceleyen Zekeriya Türkmen, bu bağlamda şunları kaydetmektedir:

“19. Yüzyılda petrolün en çok bulunduğu yerlerden olması, Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini artırmıştır. Irak'taki petrolerin işletilmeye başlanması ve Almanların elde ettiği imtiyazlar, İngilizleri harekete geçirmiştir. İngiltere, Basra Körfezi sahillerinde elde ettiği petrol imtiyazını yeterli görmüyor; Arap kabilelerini de yanına çekerek daha kuzeydeki petrol sahasına da egemen olmak istiyordu. Alman nüfuzunda inşa edilmeye başlanan Bağdat demir yolunun Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceği endişesinin yanı sıra asıl önemli husus, Irak'ta zengin petrol yataklarının varlığı idi. Petrol aslında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaseti yönlendiren en önemli etkenlerden biriydi. 1914'lerde İngiliz Hükümeti, Basra Körfezi ile Güney Irak'a müdahale ederek Bağdat'ın ele geçirilmesinden şu faydaları sağlamayı umuyordu: Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin bölge petrollerinden faydalanmalarına mani olmak; İran üzerinden güneye incek Rus Kafkas Ordusu ile birleşerek, Türklerin Irak-Suriye ve Kafkas cephelerinin gerilerine düşülecek, Türk Ordusu'nun imhasını sağlamak; İngilizlerin Arap yarımadasındaki üstünlüğünü pekiştirmek; Irak'taki Arap kabileleri Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırılarak bölgedeki birliklerin lojistik tesislerine ve ikmal üstlerine saldırılar düzenlemek; Türk Ordusunun Irak ve İran cephelerinden Hindistan'a ulaşma, Hindistan'daki Müslüman halkı ayaklandırma düşünce ve tehlikesini bertaraf etmek; Osmanlı padişahı tarafından ilan edilen Kutsal Cihat etkisiyle Arabistan, İran, Afganistan ve özellikle Hint Denizi'ni kontrol etmelerinin önüne geçilecek, 8.

³ Aysel Fedai, “Irak Cephesi'nde Türk Ordusu'nun İlaş ve İkmal Faaliyetleri” *Kütü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi*, Uluslararası Sempozyumu 28-29 Nisan 2016 Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Aralık 1016, Ankara, s.60; ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz: Tülay Alim Baran, “Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Yıl:13, Sayı: 25, Ankara 2015, s. 68.

*İngilizlerin, Güney Irak'a egemen olmasıyla, Kuzey Irak ile Doğu Anadolu'daki Kürt, Nasturi, Süryani ve Ermenilerin ayaklanmaları sağlanacaktı. İşte bu ve benzeri düşüncelerle bölgeye harekât düzenleyen İngilizler açılan Irak cephesiyle bu amaçlarına ulaşma gayesi taşıyorlardı.*⁴

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

İngilizlerin, Irak Cephesi'ni açmasının bir diğer nedeni ise İttifak Devletleri'nin Hindistan'a yönelik bir harekâtının önünü kesmekti. Britanya Krallığı'nın bu öngörüsünü, askerî stratejide “dolaylı tutum” olarak bilinen ve düşmanın dengesini bozmak suretiyle yenilgiye uğratılmasını öngören strateji çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu harekâtle ayrıca İngilizlerin Çanakkale yenilgisiyle kaybetmiş oldukları psikolojik üstünlüğün yeniden ele geçirilmesi amaçlanmıştı. Görüldüğü üzere İngilizlerin Irak seferi, onlara askerî açıdan olduğu kadar politik ve ekonomik yönlerden stratejik çıkar sağlamayı hedefliyordu.⁵

İşte bu çıkarlar topyekûn İngiliz ekonomik politiği ve savaş yaklaşımının temelini oluşturuyor; neye mal olursa olsun bu çıkarları korumanın gereği ile hareket ediliyordu. Zaten bu minvalde yapılacaklar da mesnedini bu çıkarlardan almakta olup son koz olarak Hintli askerlerin de bölgeye savaştırılmak üzere getirilmeleri ve karşı fetvalar gibi manevi hislerle onları bağlamaları da mezkûr çıkarlarının periferisinde geliştirdikleri politikalarının eseri idi.

Bu bağlamda İngilizler, 1915 yılı boyunca Bağdat'ı ele geçirmek üzere planladıkları Mezopotamya seferi çerçevesinde Kurna, Şuaybe, Amâre, Nasiriye ve Kûtü'l Amâre savaşlarını kazanarak bu bölgeleri işgal etmişti. Gün geçtikçe kritik bir hâl alan Irak Cephesi'nde İngiliz ilerleyişini durdurmak için Osmanlı yetkilileri daha fazla birlik sevk etmek zorunda kaldı. Nitekim Albay Nureddin Bey'in Irak ve Havalisi Komutanı olarak bölgeye gelmesinin ardından İngilizleri Selmanpak Muharebesi'nde ancak durdurulabildiler.⁶

⁴ Zekeriya Türkmen, “Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (Editör: Zekeriya Türkmen), Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 2015, s. 390.

⁵ Türkmen, agm., s.390-391.

⁶ Akın Çelik-Mustafa Selçuk, “Tarafların Basınında Kûtü'l Amâre Zaferi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Konya 2016/15, s.303.

Irak Cephesi'ni bu muvazeneden değerlendirerek bölgede sıcak savaşı kaçınılmaz gören İngilizler dominyonlarından aldıkları asker ve özel kuvvetlerle Basra Körfezi'nden itibaren giriştikleri çıkarmalarda bölgeyi kontrol altında tutacaklarına dair yaklaşımlarda bulundu.

İngilizler, Irak bölgesinin önem kazanması üzerine Avrupa'ya gönderilmek üzere Hindistan'daki takviyeli 16. Tugayı, 23 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn Adası'na gönderdi.

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap Havzası'ndaki kıyılarındaki Fav mevkiine asker çıkararak Irak harekâtını başlatmış oldu.⁷

Esasen I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Ordusu'nun Irak Cephesi ile ilgili coğrafi konumu 3. Ordu Müfettişliği Erzincan, 4. Ordu Müfettişliği Bağdat, 12. Kolordu Musul, 13. Kolordu Bağdat minvalinde idi.⁸⁹ Yani bu şu demek oluyordu: Gerek olunca bu bölgelerden Irak Cephesi'ne asker takviyesi yapılabilecekti.

Osmanlı Genelkurmayı savaş öncesinde bu bölgede olası bir savaş yaşanmayacağı kanaati taşımakta olduğundan bu sahadaki askerî birlikleri maalesef başka yerlere kaydırma hatasına düşmüştü. Bu bağlamda Ahmet İzzet Paşa'nın hatıraları kayda değer ifadeler taşımaktadır:

“Irak'ta öteden beri İngilizlerin ihtirasları olduğunu bilmeyen çocuk bile yoktur. Irak ve Mezopotamya'nın kültür ve medeniyet tarihi, iyi idare ve kullanma halinde feyiz ve bereketinin Nil, Pencap, Sind, Ganj havzalarına taş çıkartacağı hakkındaki şöhreti dolayısıyla sahibi ve tasarruflu için büyük bir kıymete sahip ve istilacı bir büyük devlet için hurs ve iştihayı kabartıp tahrik ettiği apaçık bilinen gerçeklerdendi. Müslümanlar ve özellikle Şia gözünde çok kutsal sayılan, yüksek mertebeleri Sünnilerce mukaddes olan İmam-ı Azam türbesi ve Hint Müslümanlarının fevkalâde sevgi besledikleri ve bağlı oldukları Abdülkadir Geylani'nin kabir ve aileleri Irak'ta bulunmaktaydı. Bu açıdan bu bölgeye sahiplenmek, birçok İslam tebaasına sahip olup Hicaz'a da koruyuculuk edeceğini düşünen İngiltere'nin İslam siyaseti için ne kadar faydalı olacağı kolayca

⁷ Türkmen, agm., s.392. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz: Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, C. II, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1964, s. 16.

⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 93.

⁹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, C. I, s. 210-211.

takdir edilebilirdi. Irak'ın coğrafi konumu bakımından Hindistan'a karşı güçlü bir düşman elinde, gelecek için bir tehdit sebebi olabileceğinden dolayı, İngiltere'nin koruma ve savunma düşüncesiyle de savaş sırasında buraya göz dikmesi doğaldı. İngiltere'ye karşı Irak bölgesini mahalli kuvvetlerinden ayırmak, bu hükümeti, mülkümüzü istilaya hırslandırmak ve davet etmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla kesin ihtiyaç meydana gelmesinden önce buralara başka asker gönderilmemesi büyük bir eksiklikler.⁹

Irak'ta bir cephe açarak harekate başlamak üzere İngilizler özellikle Hindistan'da hazırlık yapmış ve 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne İngiltere'nin harp ilân etmesini müteakip İngiliz harp gemileri Şattü'l Arap ağzındaki Fav Hisarını ve bataryasını top ateşiyle

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

tahrip etmiş, Fav mevkiini işgal eylemiştir. İngilizlerin taarruza başlaması üzerine Bağdat'tan hareket etmiş olan Cavit Paşa 10 Kasım'da Basra'ya gelmişti. Cavit Paşa, iki tabur Musul'dan, iki tabur Bağdat'tan, bir tabur Bedre'den celp ederken 38. Fırkanın ötede beride dağınık birlikleri de toplanmıştı.¹⁰

Türk ordusunun gerek lojistik gerekse de askerî bakımdan sıkıntıları zaten mevcut iken buna karşın İngilizlerin hem orantısız güçleri hem de özellikle Hindistan'dan karşı cihat fetvası yayımlayarak cepheye sürmeye çalıştığı Hintli askerler ve ordu, bölge açısından yaşanacak büyük sıkıntıların ilk habercileri olacak gibi idi.

Hele bu dönemi hatıralarında ele alan Liman Von Sanders özellikle Hindistan eksenli İngiliz çıkarlarına mukabil Osmanlı Devleti'nin zor şartlar altında olduğunu ve özellikle başta Berlin olmak üzere Basra taraflarından da çok sık heyetlerin görüşmek bağlamında İstanbul'a gelip gittiklerini yazmaktadır.¹¹

Büyük sıkıntılarla başlayan Irak Cephesi, bir dizi Osmanlı-İngiliz muharebelerinden müteşekkildir. Bu muharebeler Kurna Muharebesi, Şuaybe Savaşı, Nasırıye harekâtı ve Kûtü'l-Amâre Meydan Savaşı gibi muharebelerden oluşmaktadır. Konun gelişimi açısından

¹⁰ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915), <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gav/article/view/5000142000/5000129808>, (Erişim:10/10/2017).

¹¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, Burçak Yayınları, (Çeviren: Şevki Yazman), İstanbul 1968, s. 48-53.

biz bu muharebelerden özellikle Kûtü'l-Amâre Meydan Savaşı üzerinde durup kavramsal çerçevemize uygun biçimde anlatımımıza devam edeceğiz.

Daha savaş öncesinde bölgedeki faaliyetleri ve güneş batmayan imparatorluk addedilen İngiltere'nin Basra Körfezi ve Hint coğrafyasına hâkim olmasının kolay olacağı ve bunu başarmanın kaçınılmaz inancı içinde olduğunu Britanya Kralı V.George'a yazan rahip Wilson, "Mezopotamya'daki küçük şovum var gücüyle devam etmektedir ve öyle umuyorum ki Bağdat pek yakında İngiliz sınırları içinde yer alacaktır."¹² şeklindeki açıklaması ile umut dağıtmakta olmasına karşın İngiltere'nin, Hindistan Politik Sekreteri Sir Percy Cox 8 Ekim

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

1914'de Bombay'dan Londra'ya gönderdiği raporunda şu ifadeleri kullanmıştır: "Bugün Bahreyn sevkiyatı başladı. Bana göre İran Körfezi'ne asker gönderme ve Türkiye ile savaşmak asla lehte bir olay değildir. Bana göre bizim aleyhimize bir durum ortaya çıkacaktır. Şattü'l-Arap'ta zayıf duruma düşeceğiz, yerel güçler bize düşmanca tavır alacaktır."¹³ Aslında bu ifadeler dahi İngilizlerin tüm gücü elinde bulundurmasına karşın nasıl sıkıntılı olduğunu göstermektedir.

Yaşanan gelişmeler neticesinde işgalci güçler, çetin muharebelerden sonra 9 Aralık 1914'te Türk kuvvetlerinin kuzeye çekilmesi ile Kurna bölgesinde üstünlüğü ele geçirmiştir. 4 Aralık'ta cereyan eden Birinci Müzeyra ve 7 Aralık'ta yapılan İkinci Müzeyra Muharebesi'nde İngilizler galip gelmiştir. Türk kuvvetleri bu sırada sadece İngilizlerin değil, bölgedeki Arap aşiretlerinin de saldırısına maruz kalmıştır. İngilizler Dicle Nehri'ni geçip Kurna Kasabası'nı kuzey ve batıdan kuşatmış; bundan dolayı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Kurna'ya yardım gönderememiştir. Geri çekilme yollarının düşman tarafından kesilmesi nedeniyle 38. Tümeğe bağlı birliklerin önemli bir kısmı başlarında tümen komutanları Albay Suphi olmak üzere 45 subay, 989 er İngilizlere teslim olmak zorunda

¹² Karl E. Meyer, *Orta Doğu Tarihi*, (Çev. Emine Eminel), Akılçelen Kitaplar Yayınları, Ankara 2016, s. 218.

¹³ Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Berikan Yay., Ankara 2010, s.103.

kalmıştır¹⁴ ve nihayet Basra taraflarında İngiliz etkisi hissedilmeye başlamış ve ellerindeki üstün kuvvetlerle 25 Temmuz'da Nasire'ye girmişlerdir.

Yaşanan gelişmeler İngilizleri Kûtü'l-Amâre'ye girme konusunda cesaretlendirmiştir. Bu bağlamda Serdar Sakin duruma şöyle açıklama getirmektedir:

“İngiliz tarafında da Irak Ordusu Kurmay Başkanı 23 Ağustos'ta General Townshend'e Kûtü'l-Amâre'ye ilerlemesine engel olmak için hazırlanmakta olan Türk kuvvetlerini yok etme emrini vermiştir. Bu emre cevap olarak Townshend, 31 Ağustos'ta Ordu Kurmay Başkanlığına çektiği telgrafta, bütün kuvveti ile Şeyh Sad'dan hareket ederek savaş için bir çevirme hareketi yapılması niyetinde olduğunu belirtmiştir. Bunun için de tümen nakliye katarının ilk kademesinin tamamen gönderilmesini ve ikinci nakliye kademesinin de alay

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

ihtiyat cephanesiyle bir günlük erzakı yüklenmiş bulunmasına ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Townshend'in o sıradaki kuvveti ise Hants Yedek Taburu hariç olarak yaklaşık 10.275 savaşçı ile 30 toptan oluşmaktaydı.”¹⁵

Selmanpak Muharebesi'nden sonra İngilizler, Türkler önünde zor duruma düşmüş ve Kût Kalesi'ne sığınmıştı. Türk kuvvetleri, takviye birliklerinin gelmesiyle, 5 Aralık 1915 tarihinde Kûtü'l-Amâre'ye yönelik baskı ve tazyikin şiddetini artırarak topçu ateşinin ardından taarruza geçmişti. Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey, 8 Aralık 1915 tarihinde General Townshend'e boşuna direnmemesini ihtar ederek Türk kuvvetlerine teslim olması yönünde bir çağrıda bulunmuştu.¹⁶

İngilizler, Kûtü'l-Amâre'de zor duruma düşse dahi bunu kamuoyuna yansıtmamış ve Türklerin kısa süre içinde gösterdiği mevcut direnci kıracağını kendi basını başta olmak üzere ve Hint basınında da duyurmuştu. Bu bağlamda 1915 Times gazetesi hâlâ İngilizleri üstün göstermeye devam ediyordu.¹⁷

13 Ocak 1916'da Albay Halil (Kut) Bey, Irak ve Havalisi Komutanlığını devralmıştı.¹⁸ Kıskaca alınan İngilizler, ne pahasına olursa olsun Kûtü'l-Amâre'yi bırakmak istememişti. Ama yapabilecekleri çok fazla bir şey kalmamıştı zira, General Townshend, 25 Ocak 1916'da

¹⁴ Türkmen, agm., s.394-395

¹⁵ Sakin, agm., s.147.

¹⁶ Türkmen, agm., s.410.

¹⁷ The Times, 7 December 1915.

¹⁸ Türkmen, agm., s.410.

İngiliz Dicle Kolordusu garnizonuna gönderdiği mektupta içine düştüğü durumu Plevne muhasarasına benzeterek özetle şu cümleleri yazmıştır: “Durumu daha çok düşündükçe oynayabileceğim en yüce rolün Plevne’de Gazi Osman Paşa örneğini izlemek olduğuna daha çok inanıyorum. Bu örnekte Osman Paşa savunması Rus ilerleyişini durdurmuş ve İstanbul’u kurtarmıştı. Kut savunması da tüm Basra’yı kurtaracaktır.”¹⁹

Kûtü’l-Amâre’de General Townshend’un akla hayale gelmez Türk saldırılarına birlikleriyle maruz kalması ve merkezden defalarca yardım istemesi, İngiliz Avam Kamarası’nda dahi Kûtü’l-Amâre Savaşı’nın görüşülmesine yol açmış ve İngilizlerin

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

beklemediği bu emsalsiz Türk savaşı esasen İngilizlerin Türk harp sanatına bir kez saygı duymasına yol açmıştı. Tarihte İngilizlerin aldığı en ağır yenilgilerden kabul edilen Kûtü’l-Amâre yenilgisi General Townshend ve birliklerinin esir alınması ile tamamlanmıştır.

2-Irak Cephesi İngiliz Ordusunda Hintli Askerler ve Sosyal Baskılar

Orta Doğu ve Hindistan üzerindeki sömürgeci faaliyetlerini muhafaza etmek ve Basra Körfezi’nden Irak’a kadar oluşturduğu hat üzerinde hakimiyetini daha da sağlama almak amacındaki İngilizler, bölgedeki Türkleri hem kıskaca almak hem de ekonomik bağlantı noktalarını kesmek stratejisini de hayata geçirmişti.

Irak Cephesi ve Kût’ül-Amâre Savaşı onlar için adeta bölgenin bir hâkimiyet savaşı idi. İşte bu durum İngilizlerin buradaki savaşta eksiksiz tedbir alma yönünde kendilerini zorluyordu. Aldıkları tedbirler konjonktürel esaslı olarak maddi ve manevi boyutlu idi. Esasen Osmanlı Devleti’nin askerî gücünün yetersiz olduğunu bilmekle beraber yine de endişeli idiler. Osmanlı Sultanı’nın halifelik gücü ile Müslümanları cihada çağırması durumu ise onları endişelendiriyordu.

¹⁹ Türkmen, agm., s. 414.

Sömürgelerinden topladıkları askerlere verdikleri teknolojik destek yetersiz geleceği için İngilizler sosyal bir mühendisliğe de başlamıştı. Ve insan doğasını ters düz eden savaş mantığını işleten İngilizler, yenilginin acı yüzü karşısında ezilmemek için bu süreçte özellikle Hint coğrafyasına aşırı yükleniyordu. Müslüman Osmanlı Türklerinin üzerine, Hindistan başta olmak üzere dominyonlarından topladıkları Müslüman askerleri kendi ordularına adeta siper yapacak tarzda öne çıkarma gayreti gösteriyorlardı. Bu durum Kût'ül-Amâre Savaşı'nda özellikle Hintli askerler açısından sosyal ve psikolojik bir drama dönüşmüştü. Kuşatma hattını yarmak için girişimlerde bulunan General Townshend, sadece Osmanlı askerleriyle değil kendi ordusu içinde meydana gelen sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. Çünkü 6. Tümenin içinde bulunan Hintli askerler, özellikle Müslüman Patanlar din kardeşlerine karşı savaşmak istemedikleri için disiplin sorunları, firarlar ve isyanlara sebep olmuştur.

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Diğer yandan Irak Cephesi'nde Basra ilerleyişinde iken çok sıkıntıları olmayan İngilizler özellikle Selmanpak Muharebesi'nden sonra 3 Aralık 1915'te Kutü'l-Âmâre'ye çekilmiş ve Kût'ül-Amâre Savaşı sonlarına kadar ordularındaki Hintli Müslüman askerlere yönelik sosyal baskıları arttırmışlardır. Bu sosyal baskılar özellikle yiyecek içecek sıkıntısı yaşandığı dönemde artmış ve akla hayale gelmez boyutlara ulaşmıştır.

Her şeyden önce Hintli askerler daha ülkelerinde iken Müslüman Türklerle savaşmaya ikna edilmek pahasına sosyal baskı başlamış türlü milletlere mensup bu askerlerden özellikle oyunlarını Müslüman olanlar üzerinde sergilemişlerdir. Ve özellikle Müslüman askerler için yerel din adamlarından aldıkları karşı cihat fetvalarıyla onları Müslüman Türklere mukabil savaşa hazırlama çabaları hız kazanmıştır.

İngiliz ordusundaki Hintli askerler aslında sosyal bir dramın ifadesidir. Ülkelerinden zorla getirilerek (Bunların büyük çoğunluğu Müslümandı) dindaşlarına karşı savaşırılan bu insanlar çoğu defa maddi ve manevi zorlamamalara maruz kalmıştır. Hintli askerler Irak Cephesinde Basra'dan Kûtü'l-Amâre'ye kadar kesintisiz savaş hattının her metre karesinde

yer almış ve özellikle Selmanpak Muharebesi'nden sonra sıkıntıya düşen İngiliz ordusunda çok zor şartlarla karşılaşmıştır.

İngiliz ordusundaki Hintli askerlerle ilgili en önemli bilgi kaynaklarımız arasında hatıratlar, dönemin arşiv kayıtları ve özellikle Kütü'l-Âmâre yenilgisi sonrası teslim olan İngiliz General Townshend ve birliğinin kayıt altına alınmasından sonraki bilgilerine dayanmaktadır. Esir İngiliz ordusundaki asker sayıları yer yer farklı sayılarda anlatılmakta olup genel geçerli olan sayılar: Servet-i Fünûn Gazetesi'nde Kutü'l-Âmâre toplam esir sayısı 13.000 İngiliz olarak²⁰ yer alırken; Devrin Osmanlı arşiv kayıtlarında bu rakam 5 general, 277'si İngiliz, 274'ü Hintli olmak üzere 551 Subay ve 13.300 er olmak üzere 13.856 olarak anlatılmaktadır.²¹ Diğer yandan başka bir yerde bu rakam; Müslüman Hintliler 4229, beyaz İngilizler 2239 ve gayrimüslim Hintliler 4720 olmak üzere toplam 11.188 kişi olarak

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

geçmektedir.²² Bu rakamlara bakıldığında rakamların değiştiğini anlıyoruz ama mezkûr kayıtlar bize aşağı yukarı bir fikir vermektedir.

İngilizler bir kere mevcut Hintli askerleri karşı cihat fetvasıyla, ailelerine mutlu gelecek sağlama kandırmacasıyla güdülemişti. Esasen bu bağlamda önümüze ilginç bir analogi çıkmaktadır: İngilizler Çanakkale Savaşları döneminde Avusturyalı Anzaklar için yaptıklarını şimdi Hintli askerler için yapıyordu. Osmanlı Çanakkale'sine bin bir umutla saldırmaya ve hasta adamı çok kısa süre zarfında yenmeyi hayal edecek tarzda güdülenen zavallı Anzaklar Çanakkale'ye saplanmış çıkamamıştı. Kaderin cilvesi o ki Çanakkale yenilgisinin ardından yine aynı İngilizler bu defa Hintlileri Irak Cephesi için sosyal dezenformasyona tabi tutarak onları zihnen İngiliz adamı olma bağlamında motive etmişti: Ama Anzaklarla Hintliler arasında kesif bir fark vardı: Anzakların Müslüman olmamalarına karşın Hintlilerin büyük çoğunluğu Müslüman idi. Bunların Müslüman olması İngilizlerin işini kısmen zora da sokmuş ve onlara karşı cihat fetvası dahi yayımlatmışlardı.

²⁰ Servet-i Fünûn Gazetesi, No.1988, s.387, Tarih: 4 Mayıs 1916.

²¹ BOA. BEO.4410/330739.

²² Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu* (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.131.

Savaşın normal seyri döneminde bazı Müslüman Hintli askerler Osmanlı tarafına geçmiş ve özellikle İngiliz ordusuna dair bilgiler iletilmişlerdir. Özellikle Basra ilerleyişi sonrası sıkıntıya düşen İngiliz ordusu yiyecek sıkıntısı çekmiş ve at eti yemeyen Hintli Müslüman askerler oldukça zayıf düşmüşlerdir. General Townshend her zaman olduğu gibi yine aynı yönteme başvurmuş ve uyduruk fetvalarla bunları ikna yoluna girmiştir. Askerlerin et yemeden dayanamayacaklarını düşünen Townshend Alymer'e mesaj göndermiş; Alymer'den Hindistan karargâhı ile iletişime geçmesini ve Hindistan dini liderlerinden fetva yayınlatarak savaş şartları içerisinde at eti yenmesine engel olmadığını ilan ettirmesini istemişti. Bu durum esasen sosyal mühendislikte var olan değerden ikna yoluyla uzaklaştırılmayı ve amaca hizmetin önünü açacak şekle bürünmeyi imlemektedir.

Kut'ta alınan esirler içindeki Hintli esirlerin çok olması; bunların adet, gelenek ve inançlarına göre özel davranılmayı gerektirmiştir. Bu bağlamda Hintli askerlere esaret hayatında birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Gönüllü bir şekilde yollarda çalışmak istemeyen

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Hintli askerler, iaşelerini daha kolay bir şekilde temin edebilecekleri mahallere sevk edilmişlerdir.²³

Kûtü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz ordusuna mensup Hintli askerlerden bir kısmı, Bağdat Demiryolunun henüz bitirilememiş olan kısımlarının (muhtemelen Resulayn'dan Diyarbakır'a kadar olan kısmı) tamamlanması için oluşturulan üsera taburlarında istihdam edilmiştir. Bunlar dışında esir alınan Hintli askerlerin başka inşaatlarda da çalıştırıldığı görülmektedir. Nitekim bir arşiv belgesinden, İngiliz ordusuna mensup olup esir alınan Kersbodos isimli bir Hintli askerinin Toros inşaat taburundan kaçtığı takip edilmektedir. Hintli askerlerin İngilizler için çıkardıkları sorunlar bununla da bitmemiş; İngiliz ordusunda savaşma isteği kalmayan Hintli askerlerin işaret parmaklarına ateş edip yaralandıkları ve silah kullanamayacaklarını ifade ettikleri dahi görülmüştür.²⁴

²³ Enes Demir, "Kûtü'l-Amâre'de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumu", *Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 28-29 Nisan 2016 Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Aralık 2016, s. 141-142; Keleşyılmaz, *age.*, s.132. ²⁴ Demir, *agm.*, s. 141.

Hintli askerlerin bir bölümü gerek önce gerek esir düştükten sonra Osmanlı Devleti hizmetine geçmiş ve farklı şehirlerde Halife Sultan'ın hizmetinde yaşamıştır.

Osmanlı Devleti 1915 yılında esirler hakkında 28 maddelik bir talimatname yayınlamıştır. Talimatnamenin bazı maddeleri şöyle: “*Harbiye Nezaretince belirlenen garnizonlara sevk ve ikame edilecektir (Madde 1). Esir subaylar sahip oldukları rütbenin Osmanlı ordusundaki muadili olan rütbenin maaşını alır (Madde 2). Savaş esirlerine kötü muamele edilmez (Madde 3). Esir subaylar kendi kendilerini iâşe edemezse talepleri halinde iâşeleri sağlanır (Madde 4). Esirler nakit ve kıymetli eşyaları üsera komisyonuna verir. Üzerinde bir mecidîden fazla para bırakılmaz (Madde 6). Esirlere ait mektup, para ve posta paketleri her türlü posta ücretinden muaftır (Madde 7). Mektupları, gelen paket, gazete vs. sansüre tabidir (Madde 8). İbadetlerini serbestçe yaparlar (Madde 9). Maaşlar her ayın sonunda ödenir (Madde12). Üsera Komisyonu bir künye (Madde 18) bir vukuat (Madde 19)*

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

ve bir tahsisat defteri düzenler. Maaş verilen esirler bu deftere imza atar (Madde 20). Firara teşebbüs edenler serbestisini kaybeder ve muamelat-ı şedideye tabi tutulur (Madde 27)”.²⁴

Yine Hintli askerlerin gerek İngiliz ordusunda savaşırken gerekse de Türklere esir düştükten sonra karşılaştıkları en büyük sosyal zorluklardan biri dil meselesi olmuştur. Hintçe bilenlerin az olması yüzünden bu sorun ilerleyen dönemlerde Osmanlı hizmetine giren askerlerin mektuplarına dahi yansımıştır.

Hintli esirlerin gördükleri iyi muameleyi memleketlerine bildirmelerinin faydalı olacağı belirtilmiş; anlaşılmayan mektupların iade edilmemesi, bu lisana aşına memurlar tarafından kontrol edilerek mahsursuz olanların mahallelerine sev edilmek üzere işaretlenerek İstanbul sansür müfettişliğine gönderilmesi istenmiştir. Böylece Türkiye’de ihtiyaç duyulan

²⁴ Alaattin Uca, “1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, *A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S.3, Ocak 2003, s.170-175.

lisanları bilen güvenilir kişilerin neredeyse yokluğunun meydana getirdiği bir iletişim engeli de bu vesileyle kanıtlanmıştır.²⁵

Öte yandan İngilizlerin Hintli Müslüman askerleri etkilemek ve kontrol altında tutmak için ilginç yöntemlere başvurdukları bilinmektedir. Bu bağlamda şu örnek dikkat çekicidir: Savaş döneminde 27/28 Ekim gecesi General Townshend karargâhının büyük bir kısmı ile birlikte 3 Ekim’de gelmiş olduğu Aziziye’den ayrılmış, 15 Kasım’da Kutuniye’ye hareket etmiş, 16 Kasım 1915’te Selman-ı Pak’ın doğusunda bulunan Zor kasabasına ulaşmıştır. General Townshend, Selman-ı Pak’ta Müslümanlar için kutsal bir mekân olan sahabeden Selman-ı Farisî’nin türbesinin bulunması dolayısıyla İngiliz ordusundaki Hintli Müslüman askerlerin savaşma gücünü azaltmamak için Antik çağda Pers krallığının başkentliğini yapmış olan bölgenin ismini Helenistik dönemdeki adı olan “Ctesiphon” ile değiştirmiştir.²⁶

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Hülasa Hintli askerlerin İngiliz ordusunda yaşadığı bu sosyal dram insani anlamda kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle yazılıp geçilmektedir ama bunun sosyal yorumu ve insanlık tarihindeki yansımaları oldukça ağır olmaktadır.

Sonuç

Çanakkale Savaşı’ndaki yenilgi ile sarsılan itibarını tekrar kurtarmaya çalışan ve Orta Doğu coğrafyasının kontrolünü sağlayarak elde tuttuğu Hint yarımadasını Almanlara kaptırmama bağlamında etnosentrik planlara girişen İngilizler, Irak Cephesi diye bir cephe açmışlardır. Bu cephe hatlarında savaştırmak üzere toplayıp getirdikleri en kesif insan gücü

²⁵ Keleşyılmaz, *age.*, s.132

²⁶ Figen Atabey, “Kütü’l-Amâre Kuşatmasına Giden Yolda Osmanlı’nın Selman-ı Pak Zaferi”, Kütü’l-Amâre’de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumu”, *Kütü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu* 28-29 Nisan 2016 Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Aralık 1016, s. 214.

olan Hintli askerler, kuşkusuz bu savaşın iki bakışlı yaşanmış en acı dramlarından biridir. İlk dram coğrafyasına saldırdıkları Osmanlı Devleti'ni bölme, parçalama ve yıkma planı; diğeri ise çoğunluğu Müslüman Hintli askerleri insani koşullardan dahi mahrum ortamlarda dindaşlarına mukabil savaştırmak zorunda bırakmalarıydı.

İnsan için en büyük onur, özgürlüğü ve varlık bilincidir. İngiliz ordusuna savaştırılmak için dâhil edilen istenen Hintli askerler, esasen onur ve varlık bilinçlerinin sıkıntısını yaşıyordu. Onlar, her şeyden önce özgürlükleri baltalanmış, ülkeleri sömürgeleştirilmiş içleri buruk insanlar idi. Her şeyden öte bu haleti ruhiyeye rağmen onlardan bir de sömürgecileri için savaşmaları isteniyordu. İşte sosyal bir dram ifadesini biz mevcut çalışmamızda tam da bu durum için kullanılmayı uygun gördük.

Birkaç ay öncesinde Avustralyalı Anzaklar için uygulanan muameleye bu defa Hintliler maruz kalmış ve sömürgeciliğin onur zedeleyici ağırlığına karşın yeni hedeflere yönlendirilmişlerdi. Karşlarına çıkartılacak düşman Osmanlı Türkleriydi. Oysa bunların büyük çoğunluğu da kurgulanan düşmanları gibi Müslüman olup aslında hayal dünyalarında birbirlerine silah sıkmayacak kodlar ile donatılmış imgeler taşıyan insanlardı.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a gelen gemisini dahi kurtarılmış, özgür toprak ve bağımsızlığını muhafaza eden kara olarak algılayarak onda istiklallerinin imgelemine yaşayan

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Hintli halktan asker oluşturup Osmanlı Türklerine karşı savaştırmak hakikaten de ciddi bir sosyal mühendisliği öngörüyordu. İşte İngilizler aslında yaptıkları işin bilincinde olup yaşatmaya yeltendikleri sosyal dramın ancak sosyal bir travmanın neticesinde olabileceğini çok iyi biliyordu.

Gerçekleşen travma maddi ve manevi yaklaşımları öngörüyordu. Maddi yaklaşım, ekonomik ve sosyal yönden kısıp alınmış sömürülmeleri idi. Manevi yaklaşım ise inanç imgelemlerinde temel argüman olarak yaşayan halifelik kurumuna dairdi. Halife her ne kadar İstanbul'da yaşayan Osmanlı Sultanı ise de ona alternatif bir kurum vücuda getirmek ve

mesnedini bu kurumdan alan imperiyal eksenli fetvalar yayınlamak temel yaklaşım tarzı olarak tespit edilmiş ve uygulanmıştır.

Tüm bu olanlara karşın sosyal baskılar altında dram yaşayan Hintli askerler ezilmenin ve vurulmanın dahi kol gezdiği bu ortamda mensubu buldukları medeniyet dairesine ihanet etmemiş ve ölümün kol gezdiği bu vahşi ortamda Müslüman Türklere Nisan 1916'da esir düşen İngiliz birliklerin aksine bu olayı bir esaret gibi değil de bir kurtuluş olarak algılamışlardır. İnsanlık tarihine unutulmaz dram dersi olarak geçen bu gerçeklikler sömürgeciliğin amacına ulaşmak için nelere başvuracağı konusunda bizlere ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Arşiv

BOA. BEO.4410/330739.

Gazeteler

Servet-i Fünûn Gazetesi, No.1988, s. 387, Tarih: 4 Mayıs 1916.

The Times Newspaper, 7 December 1915.

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Makaleler ve Kitaplar

ATABEY, Figen, 2016, "Kütü'l-Amâre Kuşatmasına Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı pak Zaferi", Kütü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 28-29 Nisan Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Aralık 1016, s.203-227.

BARAN, Tülay Alim, 2015, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı), Genelkurmay

Personel Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Yıl:13, Sayı: 25, Ankara, s. 68.

ÇELİK, Akın-SELÇUK, Mustafa, 2016, “Tarafların Basınında Kûtü’l Amâre Zaferi”, Tarihîn Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Konya /15 s.301-328.

DEMİR, Enes, 2016, “Kûtü’l-Amâre’de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumu”, Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 28-29 Nisan 2016 Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Aralık, s. 127-152.

DUMAN Selçuk, 2010, II. Meşrutiyet’ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), Berikan Yayınları, Ankara.

FEDAİ, Aysel, 2016, “Irak Cephesi’nde Türk Ordusu’nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri” Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu, 28-29 Nisan 2016 Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 59-78.

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

KELEŞYILMAZ Vahdet, 1999, Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

LİMAN VON SANDERS, 1968, Türkiye’de 5 Yıl, Çeviren: Şevki Yazman, Burçak Yayınları, İstanbul.

MEYER, Karl E., 2016, Orta Doğu Tarihi, Çeviren: Emine Eminel, Akılçelen Kitaplar Yayınları, Ankara.

SAKİN, Serdar “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar(1915),

[\(Erişim:10/10/2017\)](http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gav/article/view/5000142000/5000129808)

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ OSMANLI DEVRİ BİRİNCİ DÜNYA HARBİ İDARİ FAALİYETLER VE LOJİSTİK, 1985, C. X, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 93.

TÜRKMEN, Zekeriya, 2015, “Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi”, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (Editör: Zekeriya Türkmen), Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, s. 381-434.

UCA, Alaattin, 2003, “1915 Yılında Yayınlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, S.3, Ocak, s.170-175.

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

EKLER

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık MMXVII /Kış ISSN:2148-2292.

VolumeIV /Number/XIII/December/MMXVII/Winter

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Şahin/atdd/0000-0002-3192-4658

İngiliz Ordusundaki Aç Hintli Askerler

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık MMXVII /Kış ISSN:2148-2292.

VolumeIV /Number/XIII/December/MMXVII/Winter

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Şahin/atdd/0000-0002-3192-4658

Silah Zoruyla Cepheye Getirilen Hint Askerlerinin Bir Bölümü

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Osmanlı Askerleri

Kütül-Amâre'de Hintli ve İngiliz Askerler

Makale Başvuru Tarihi:15/10/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:20/12/2017

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık MMXVII /Kış ISSN:2148-2292.

VolumeIV /Number/XIII/December/MMXVII/Winter

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Şahin/atdd/0000-0002-3192-4658

Hintli Askerler

Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)

Oktay Özgül¹
ORCID-0000-0003-0575-0436

Nezahat Ceylan²
ORCID-0000-0002-9889-7279

Öz

Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, toplumların yaşamını biçimlendiren önemli yeryüzü şekilleridir. Dağlar, sıradağlar, plato, ova, akarsu, göl vb jeolojik-hidrografik özellikler, uygarlık tarihinde yerleşim biçimini, konut tipini, ticareti ve ekonomiyi etkileyen unsurlar arasındadır. Önemli dağları ve ovaları birbirine bağlayan geçitler ise yeryüzü şekilleri içinde ayrı bir yer tutarlar. Ticaretin gelişmesinde ve kültürlerin kaynaşmasında köprü vazifesi gören geçitler, özellikle Asya-Avrupa arasında asırlar boyunca ulaşılması gereken adeta birer hedef konumunda olmuşlardır. Stratejik ve jeopolitik bakımdan büyük önem taşıyan Kafkasya bölgesinde ise iki doğal geçit vardır. Daryal ve Derbent geçitleri tarih boyunca Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan geçitler olmakla birlikte; buradan gelip geçen toplumlar tarafından da tarihi süreçte Kavimler Kapısı olarak adlandırılmışlardır. Bu makalede Daryal ve Derbent geçitlerinin tarihi ve arkeolojik verileri ortaya konularak Eskiçağdaki önemi anlatılmaya çalışılacaktır. Ayrıca M.Ö. II ve I. Binde Orta Asya-Kafkaslar arasında cereyan eden Kimmer-İskit göçlerinin Kafkasya'ya yayılımı ile birlikte, göçlerin etki alanı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Daryal, Derbent, Göç, Kimmer-İskit, Hun

¹ Yrd. Doç.dr. Atatürk Üniversitesi, oktay. ozgul@atauni.edu.tr

² Dr., Atatürk Üniversitesi, bceylanerzurum@hotmail.com; ceylanerzurum@hotmail.com

Caucasus Passages in Ancient History (Daryal and Derbent)

Oktay Özgül³
ORCID-0000-0003-0575-0436

Nezahat Ceylan⁴
ORCID-0000-0002-9889-7279

Abstract

Geological and geomorphological features are important forms of the earth that shape the life of the societies. Geological-hydrographic features such as mountains, mountain ranges, plateau, plains, rivers and lakes are among the factors affecting settlement style, housing type, trade and economy in the history of civilization. Passages connecting important mountains and plains have a separate place in the earth's shape. In the development of trade and in the fusion of cultures, the gateways that have been subject to bridges have become a target that must be reached for centuries, especially between Asia and Europe. There are two natural passes in the Caucasus region, which is of great importance for strategic and geopolitical reasons. The Daryal and Derbent passes along with the passages connecting the North Caucasus to the South Caucasus throughout history; have been called by the communities in the historical process as the Gate of the Tribes. In this article, the historical and archaeological data of the Daryal and Derbent passes will be put forward and the importance of the Ancient age tried to be explained. At the same time Kimmer-Scythian migrations between Central Asia and Caucasus and its impact of migrations in the area in the second and first century BC will be examined.

³ Yrd. Doç.dr. Atatürk Üniversitesi, oktay. ozgul@atauni.edu.tr

⁴ Dr., Atatürk Üniversitesi, bceylanerzurum@hotmail.com; ceylanerzurum@hotmail.com

Keywords: *Caucasus, Daryal, Derbend, Migration, Kimmer-Scythian, Hun*

1-Tarihi Coğrafya

Karadeniz ve Hazar Denizi arasında dağlık bir bölge olan Kafkasya⁵, verimli otlakları, sulak alanları, coşkun akan ırmakları, ovaları ve platoları ile eskiçağdan itibaren insanların ilgisini çekmiş bir coğrafyadır. Eski Doğu ile Eski Batı arasında adeta bir köprü olan Anadolu'nun giriş kısmını meydana getiren Kafkasya bölgesi, tarihte çok stratejik bir bölge olarak varlığını günümüze kadar korumayı bilmiştir. Bu nedenle Kafkasya, Avrasya⁶ ölçeğinde ilk insanların yaşamaya başladığı bereketli ve doğal bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın temel iskeletini ise Kafkas Dağları oluşturur.

⁵ Kırzioğlu, "Kafkasya" kelimesine ilk olarak Eski Yunanlı Aiskhylos/Eschyle'in MÖ. 490 yılında yazdığı bir facia romanında, rastlandığını söyler. Romanda bu ad; Karadeniz doğusundaki yüksek dağlar (en yüksek tepesi Alburuz: 5462 m) bölgesi için anılmıştır. Kırzioğlu, Fahrettin, "Kafkas ve Kafkasya Deyimlerinin Menşei ve Anlamı", Bizim Ahıska Yaz, 2015, 5 vd. Bu isim daha sonra, "Kavkas" olarak Karadeniz ile Kuban Irmağı arasında kalan halklar için kullanılmıştır. Kafkas adının kökeni ve etimolojisi hakkında geniş bilgi için bkn: Bi, Mahmut, Kafkas Tarihi, Ankara, 2011, s. 17-23; Tunç, Zekiye, "Malazgirt Öncesi Kafkasya'da Türk Varlığı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012, s. 1-6. Kafkasya hakkında ayrıca bkz. Palaz Erdemir, Hatice, "Antikçağın Sonunda Doğu Roma'nın Güney Kafkasya (Transkafkasya) Politikası", *Kafkaslar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Yayınları, Temmuz-Aralık 2015, Sayı 72, Ankara, 2015, 47-55; Palaz Erdemir, Hatice, "The Nature of Turko-Byzantine Relations in the Sixth Century AD", Cilt LXVIII, sayı 252, TTK, Belleten, Ankara, Ağustos 2004, 423-430; Erdemir, Halil, "Kafkasya Jeopolitiğinin Bölge Politikalarına Etkisi", *Kafkaslar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Yayınları, Temmuz-Aralık 2015, Sayı 72, Ankara, 2015, 378-626.; Erdemir, Halil ve Palaz Erdemir, Hatice, "Geo-Historical Impact of the Black Sea on the Eastern Neighborhood Policy of the EU", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Üzerine 4. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi*, 25-26 Kasım 2013, Editörler: Alaeddin Yalçınkaya, Şükrü Yazğan, Marmara University, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 265-290.

⁶ Avrasya kelimesi, "Avr-Asya" kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Asya ve Avrupa kıtalarını ifade etmek için kullanılır. Ancak tarihi manada bu kelime, anlam genişlemesine bağlı olarak Asya ve Avrupa kıtalarına egemen olmak isteyen güçler tarafından kendi jeopolitik jeostratejik çıkarları için kullanılmıştır. Avrasya kelimesi ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkn: Yıldız, Feridun, "Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2007, s. 149-177; Özder, Adem, "Avrasya Kavramı Ve Önemi" Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2, 2013, s. 65-88. Biz bu makalede, "Avrasya" kelimesini Asya-Avrupa arasında bir köprü olan

Kafkas Dağlarının yüksek tepelerinden doğan nehirler, insanlar için uygun yaşam alanları oluşturduktan sonra Karadeniz, Hazar ve Azak Denizi'ne dökülürler (Kuban-Terek-Kür-Aras vb.). Kafkas Dağlarının Hazar Denizi'ne yaklaşan kısımları, 4000 m.'yi aşar. Bu dağların hemen güneyinde Transkafkasya ya da Maverai-i Kafkas yer almaktadır⁷. Bu bölgenin kuzeydoğu bölümünü Kür-Aras çöküntüsü oluşturmakta ve bu çöküntünün içinde Tiflis şehri yer almaktadır. Kura çöküntüsünü Trialeti⁸ ve Taliş dağlarından ayıran Rioni (Kolkhis)⁹ ovası, bölgenin önemli yaşam alanlarındandır.

Kafkasya'nın en önemli dağlarından olan Elbruz Dağı (5462 m.), Rusya Federasyonu Güney Federal Okruğu içinde bulunan Kuzey Kafkasya ekonomik bölgesi içinde, Kabartay Balkarya'da, Gürcistan sınırının 11 km. kuzeyinde ve Tiflis'in yaklaşık 270 km. kuzeybatısında bulunur. Bazı uzmanlar Elbruz Dağı'nın Kafkaslar, Avrasya sınırını meydana getirdiğini ifade ederler. Bazıları da; Kafkasların kuzeyini, Kuma Manych Depresyonu'nun sınırı olduğunu belirtirler¹⁰.

Kafkasya'nın coğrafi temelli tarihi ve arkeolojik çerçevesinin sınırlarını çizmek için kullanacağız.

⁷ Dolukhanov, Pavel, Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı, Suavi Aydın, İstanbul, 1998, s. 70 vd.; Ruslar, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarına da "Kafkas Ötesi" anlamında *Zakavkaz* tabirini kullanmışlardır. Tavkul, Ufuk, "Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi", I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 2006, s. 3 vd.

⁸ Trialeti, Gürcistan'ın en eski yerleşim merkezidir. Bugün Tsalka Belediyesi, Tetrıştırqaro, Dmanisi, Borjomi ve Ninotsminda belediyelerinin bazı kısımları, bu tarihi merkezin bölümlerini oluşturmaktadır. Orta Tunç Çağında Gürcistan'da ortaya çıkan Trialeti kültürünün en belirleyici özelliği, keramiklerinin, siyah cilalı, "kahverengi boyalı, krem astarlı ve derin kesim süslü, kaba olmalarıdır. Bunun yanında Trialeti kurganlarında çeşitli tunç, gümüş, altın-gümüş alaşım ve altın kapların bulunması bu kültürün gelişmişlik seviyesini göstermesi bakımından önemlidir. Trialeti Kültürü ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Narimanishvili, Goderdzi, "Archaeological Investigations in Trialeti", *Archaeology of Armenia in Regional Context*, 2012; 88 vd.; Shanshashvili, Nino-Narimanishvili, Goderdzi, "Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus", *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia, Proceedings of International Conference* (Editors Marine Kvachadze-Marina Puturidze-Nino Shanshashvili), Tiflis 2014, s. 247 vd.

⁹ Antikçağ'da Kolkhis adı verilen bölgenin; güneyinde Armenia, kuzeyinde Skythia, batısında Karadeniz, doğusunda ise Iberia ve Albania yer almaktadır. Antik yazarlar, Herodotos, Strabon Kolkhis'in tarihi coğrafyası ve konumu hakkında ayrıntılı bilgiler sunarlar. Herodotos, Herodot Tarihi I, (Azra Erhat), İstanbul, 1993, s. 16 vd.; Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası XII, İstanbul, 1993, s. 11 vd.

¹⁰ Bi, a.g.e., s. 98 vd.; <http://www.dag.gen.tr/elbruz-dagi.html>

Üç kıta arasında sosyoekonomik ve kültürel yönden bir köprü olan Kafkasya'nın belki de en dikkat çekici özelliği, dağların, akarsuların, ovaların ve geçitlerin sağladığı etnik çeşitlilik ve kültürel uyumdur. Coğrafyanın sağladığı bu uyumdan olsa gerek, pek çok kadim dili konuşan insanlar hala bu coğrafyada mevcuttur¹¹.

Kafkasya'nın zengin arkeolojik materyalleri, 21. yüzyılın sancılı dönemlerinde birçok etnik-sosyolojik ve politik sorunun çözümünde önemli kanıtlar sunacak nitelikte olduğu için, özellikle Rus bilim adamları tarafından 19. Yüzyıldan beri ilgi çekmiştir¹². Kafkasya'da ilk insan izlerine ait kanıtlar, 700 bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır¹³. Paleontologlara göre bölgeye ilk insanlar güneyden gelmişlerdir. İlk zamanlarda kaya sığınakları, barınaklar ve mağaralarda yaşayan insanlar zaman sonra Kafkasya'nın daha yaşamaya müsait yerlerine doğru yönelmeye başlamışlardır¹⁴. M.Ö. 7. binyılda Güney Kafkasya'da en yaygın gibi

¹¹ Dağıstan Derbent bölgesinde Lezgice, Avarca-Andiyaca, Vaynahca, Dargica, Kinalugice, Lakice, Cezce ile, Çeçenya'da konuşulan Nakça ve Lakice, dilleri konuşulmaktadır. Ancak 1920'lere kadar Gürcüce dışında hiçbir Kafkas dilinin alfabesi olmadığı unutulmamalıdır. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz kültürel uyum ve çeşitliliğin en açık örneği dil ve folklor alanında yaşanır. Genel bir ifade ile "Kafkas Kültürü" adı verilen ve bugün Abhaz-Adige, Oset, Çeçen-İnguş, Avar, Dargı, Lak, Lezgi halkları ile birlikte Karaçay-Malkar ve Kumuk Türklerinin de ortak kültürel değerleri olan toplumsal unsurlarda, eski Türk kavimlerinin kültürlerinden derin izler bulunur. Türk kültürünün gelenek-görenek, giyim-kuşam ve toplumsal manadaki izlerini bugün Kafkas halklarının hemen hepsinde görmek mümkündür. Eskiçağ'da Anadolu-Kafkas dilleri ve kültürleri arasındaki farklılık ve benzerlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Ünal, Ahmet, Kuban-Maykop Kültürleri İle Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri (Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri), İstanbul, 2002, s. 20 vd.; Tavkul, "The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus". Acta Orientalia, 55 (4), 2002, s. 353 vd.

¹² Hüseyinova, İrade, Eski Kafkasya Tarihinin Arkeolojik Araştırmaları, İRS Arkeoloji 4, 8. 2013, s. 4.; www. www.irs-az.com

¹³ Hüseyinova, a.g.e. s. 7.; Kafkas Dağları'nın güney yamaçlarında Aras Irmağı'nın 20 mil (yaklaşık 12,5km) kuzeyindeki küçük bir akarsu vadisindeki **Azık Vadisi'nde** bulunan mağara, bölgenin en eski yerleşim izi taşıyan bölgesi durumundadır. Mağarada çakıltaşı endüstrisine ait Avrasya'nın en eski aletleri bulunmuştur. Bölgedeki Paleolitik yerleşmelerin daha çok Adigey bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Dolukhanov, a.g.e. s. 118.

¹⁴ Bölgede çok sayıda Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik devre ait yerleşme vardır. Özellikle Azerbaycan Gobustan kaya resimleri bu anlamda bölgenin aralıksız yerleşim gördüğünü ortaya koyar. Rüstemov, Caferqulu, Namazoğlu, Muradova Firuze Memmedrza qızı, Gobustan Petroglifleri, Bakü, 2003, s. 7 vdd.; İsmailzade, Kudret, "Gobustan Açık

görünen köy (yerleşim) biçimi, Shulaveri-Shomu kültürü denilen ve Marneuli, Mili, Karabağ ve Mughan vadilerine yayılmış olanıdır¹⁵.

Neolitik dönemin çiftçi yaşamı Kafkasya’da M.Ö. VII. bin ve VI. binin başlarında ortaya çıkmıştır¹⁶. Ovalık ve düz alanlarda daha çok tarımsal üretime geçilmişken, yüksek rakımlı yerlerde hayvancılık daha fazla görülmüştür. Bu durum bölgenin arkeolojik verilerinin ve mimarinin çeşitli olmasına sebep olduğu gibi, geçmiş toplumların yaşam biçimini ve kültürel etkileşimini de baştan itibaren değiştirmiştir.

M.Ö. 3500-3200 tarihleri arasında Güney Kafkasya’da yayılmaya başlayan Kür-Aras¹⁷ ve Maykop¹⁸ kültürlerinin Doğu Anadolu bölgesi ile yakından ilişkili olduğu görülür. Bununla birlikte bölgede maden kullanımının artması, hem göç olgusunda değişimlere yol açmış, hem de Kafkasya’nın toplumsal yapısında köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Kurgan kültürlerinin yaygınlaşması, ölü gömmede ve mimaride ortaya çıkan yeni değişimler, Tunç Çağı Kafkasya’sının bu dönemdeki belirleyici özelliklerini meydana getirir. Kafkasya’nın daha çok mezar

Hava Müzesi”, İRS Arkeoloji 3, 11. 2014, s. 5 vd.; <http://irsaz.com/new/tr/search/query?Search=gobustan>

¹⁵ Shanshashvili-Narimanishvili, a.g.e. s. 245 vd.

¹⁶ Nalçık şehri Kafkas neolitine ait ciddi veri sunar, Ahubek köyü bulguları bu anlamda büyük önem taşır. Burada yapılan kazı çalışmalarında tarımla birlikte hayvancılığın da beraber yapıldığını ortaya koyan kanıtlar ele geçirilmiştir. Bi, a.g.e. s. 182-183.; Açıguba, Timur, *Kronolojik Abhazy Tarihi*, Oktay Chkotua, İstanbul, 2015, s. 8 vd.

¹⁷ Yakar, Jak, “The Chronology of the Transcaucasian”, East Anatolian Early Bronze Age Eretz-Israel Amiran Vol. 1990, s. 94 vd.; Dolukhanov, a.g.e. s. 438; Palumbi, Giulio, “Red-Black Pottery: E.Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships around the Mid-Fourth Millennium BC. Ancient Near Eastern BC”, Studies 40, 2003, s. 81 vd.; Sagona, Antonio-Zimansky, Paul, Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kültürleri MÖ 1.000.000-550, İstanbul, 2015, s. 147; Ağalarzade, Anar, “M.Ö. V-I. Binlerde Yakınoğu–Anadolu–Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü, Ticari-Kültürel İlişkiler Ve Etkileşimler”, Migration Of Peoples and Commercial and Cultural Interactions in the Triangle of Near East – Anatolia and the Caucasus in the V-I Millenniums B.C, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, c. IX, İzmir, 2009, s. 10.

¹⁸ M.Ö. III. Bin’in ortalarından itibaren Kuban Nehri’nin güneyinde ortaya çıkan Maykop Kültürü, Taman yarımadasından Azak Denizi kıyılarına ve Dağıstan bölgesine oradan “Derbent Geçidi” vasıtasıyla Güney Kafkasya’ya kadar yayılmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Markovin, V. D–Mungaev, R. M, Severniy Kavkaz, Moskova 2003, s. 71-74; <http://www.maykop.narod.ru/>

mimarisiyle dikkat çeken diğer bir kültürü Kuban Kültürü¹⁹, Kafkasya'da Son Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçişi temsil eder.

Bölgede M.Ö.2400'lerden itibaren Tunç Çağı'ndan Kafkasya Dolmenleri görülmeye başlar²⁰. M.Ö. 2000'lerden itibaren bozkırlarda görülmeye başlanan atlı göçebe kültürü Kafkaslar'a kadar yayılmaya başlayarak, etkisini Anadolu'ya kadar hissettirir²¹. Göçebe çoban toplulukların göçü ile beraber Kafkasya'nın jeolojik özellikleri arasında önemli yer tutan dağlar, nehirler ve geçitler ön plana çıkarak belirleyici roller üstleneceklerdir.

2-Daryal ve Derbent Geçitleri

Yukarıda da değindiğimiz gibi yeryüzü şekilleri bakımından bağlayıcı, birleştirici, ayrıştırıcı ve olmazsa olmaz özelliği bulunan geçitler, toplumların tarihi serüvenini pek çok bakımdan etkilemişlerdir. Buradan hareketle Kafkasya'da ticaret, sosyal kaynaşma, kültürel etkileşim, siyasi yapılanmalar ve tarihin kaderini değiştiren göçler; geçitler vasıtasıyla olmuştur. Anadolu gibi Doğu ile Batı arasında her zaman bir köprü ve aynı zamanda bir uygarlık beşiği olan bölge ile; Türkistan'ın batıdaki son uzantısı olan Kafkaslar ile Anadolu'nun irtibatı yine bu geçitler yoluyla sağlanmıştır.

¹⁹ "Catacomb-kaya mezar", "ahşap mezar kabileleri" olarak anılan bu kültür insanları, bozkır keramiğinin gelişmiş bir tipini kullanmışlardır. Arkeolojik materyal tamamen Orta Asya göçebe kültür özelliklerini yansıtır. Ziraat yapan ama tam anlamıyla yerleşik olmayan yarı göçebe bir görünüme sahip olan bu insanların yapmış oldukları tunç eserler, dünyada büyük bir hayranlık kazanmıştır. Kuban kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Tarhan, M. Taner, Eskiçağda "Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi-I, 11-15, Ankara, Ekim 1976, s. 358; Tarhan, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", Türkler Ansk. Cilt I, Ankara, 2002, s. 598 vd.; Petrenko Vladimir, G, "Scythian Culture in the North Caucasus", Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zlnat Press Berkeley, Ca. 1995, s. 5 vd.

²⁰Tarhan, M. Taner, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", Tarih Dergisi, 24, 1970, s. 20; Markovin, Vladimir Ivanoviç, Cüce Evleri İspunlar Kuzeybatı Kafkasya Dolmenleri, O Uravelli, Ankara, 2008, s. 13 vd.

²¹ Tarhan, a.g.e. s. 19 vd.; Durmuş, İlhami, İskitler (Sakalar) Ankara, 1993, s. 61 vdd.; Khazanov, Anatoly. M. "The Dawn Of Scythian History", Iranica Antiqua XVII, Gent, 1982, s. 55-57; Özgül, Oktay, "Çoruh ve Kür Vadisi'nde Kimmer-İskit Yer Adları", BELGÜ, II. 2015, s. 159 vd.

Dünyanın birçok yerinde önemli geçitlerin varlığı bilinmekle beraber, Anadolu'nun pek çok yerinde de bölgeleri, şehirleri ve yerleşim birimlerini birbirine bağlayan stratejik geçitler vardır. İç Anadolu'yu Çukurova'ya bağlayan **Gülek Geçidi (1050 m)**²², Çukurova'yı Hatay'a bağlayan **Belen Geçidi (660 m.)**²³ ile Erzurum ile Bayburt-Gümüşhane ve Karadeniz arasındaki bağlantıyı sağlayan **Kop Geçidi (2409 m.)**, Gümüşhane-Trabzon arasındaki bağlantıyı sağlayan **Zigana Geçidi (2032 m.)**, Doğu Anadolu'nun çatısı olan Erzurum ilini Karadeniz'e bağlayan çok önemli geçitlerdir²⁴.

Eskiçağda özellikle dağlık Kafkasya coğrafyasının devamı niteliğinde olan Transkafkasya-Doğu Anadolu kültürlerinin ortaya çıkması ve yayılmasında da önemli olan bazı geçitler Urartu kaynaklarına kadar yansımıştır. Mesela, akarsu ve yol güzergâhlarının öneminden dolayı Diauehi bölgesi (Erzurum ve çevresi) Menua dönemine ait Yazılıtaş yazıtında “Geçit Ülkesi” olarak geçmektedir. Urartu kralı Menua²⁵ dönemine ait yazıtlarda Menua'nın “**Geçit Ülkeleri (KURKA-sie)**” sınırındaki **Zua** şehrini nasıl ele geçirdiği anlatılmaktadır²⁶. Bu ve buna

²²Gülek Geçidi konumundan dolayı Antik çağlarda Kilikya Kapısı olarak adlandırılmıştır. <http://www.guncelakademi.com/turkiyenin-onemli-gecitleri-nelerdir--n205.html>; Sevin, Veli, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Ankara, 2001, s. 6; Üngör, İbrahim, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Ankara, 2014, s. 35 vd.

²³Belen Geçidi, bugün Suriye Kapıları olarak bilinmektedir. Nur Dağları üzerinde yer alır. Ayrıntılı bilgi için bak; <http://www.guncelakademi.com/turkiyenin-onemli-gecitleri-nelerdir--n205.html>; Sevin, a.g.e. s. 6; Üngör, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Ankara, 2014, s. 18 vd.

²⁴Kımal, Füzuan, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1998, s. 2 vd; Ceylan, Alpaslan, Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) Erzurum, 2015, s. 40 vd.

²⁵Urartu Kralı İspuini, tahta çıkışından kısa bir müddet sonra oğlu ve halefi Menua (M.Ö. 810- 786)"yı tahta ortak etmiştir. Urartu tarihinde ilk kez “Ortak Krallık” dönemi bu kral döneminde başlamıştır. Urartu tarihinde büyük reformist ve imar-iskân uygulayıcısı olarak bilinir. Urartu'nun Kuzey ve kuzeydoğu yayılımında çok büyük başarılar elde etmiştir. Kral “Menua” ya da “Minua” hakkında geniş bilgi için bk; Loon, M. Van, “The Inscription of Ispuini and Meinua at Qalatgah, Iran”, Journal of Near Eastern Studies, Chicago 34, 1974, s. 200-201; Çilingiroğlu, Altan, Urartu Tarihi, İzmir, 1994, s. 42 vdd.

²⁶König, Friedrich, Wilhelm, Handbuch Der Chaldischen Inschriften, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft 8, Graz, 1955-57, no. 23; Melikisvili, Georgiy Aleksandrovich, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, Moskova, 1960, s. 128; Ceylan, Alpaslan, “Horasan ve Çevresi Araştırmaları Işığında Yazılıtaş Yazıtı”, Çağlayan Aras, 2002, Erzurum, s. 14-15; Günaşdı, Yavuz, “Geçitler Ülkesinde Bir Urartu Kalesi Avnik”, Tüba-Ar, 19, 2016, s. 120.

benzer geçitlerin bölgedeki varlığı, bölgenin Eskiçağ kültürlerinin yayılımı ve etkileşimi bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Bu kapsamda Eskiçağda Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kafkasya ile etkileşimi bakımından önem taşıyan Gürcü Boğazı²⁷ ile, Erzurum-Erzincan arasındaki Sansa Boğazı²⁸ Karaz Kültürü²⁹ başta olmak üzere, M.Ö. II. Bin yıl

²⁷Gürcü Boğazı, Erzurum, Artvin, Ardahan ve Kars illerini birbirine bağlar. Aynı zamanda Eskiçağda bu yerler, "Tao ve Klarçeti", olarak da bilinirdi. Geçit, Şenkaya İlçesi, Şenyurt Köyü'nün yaklaşık olarak kuş uçuşu 2 km. kuzeybatısında, Güzelyayla Köyü'nden başlayarak Küçük Kafkaslara kadar uzanır. Bölgede yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit etmiş olduğumuz "**Pruttepe Kalesi**" nin bu boğazı kontrol altında tuttuğu anlaşılmıştır. Ceylan, Alpaslan, vd., "2006 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kocaeli Cilt. III, 2008, s. 135; Ceylan, Alpaslan, Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) Erzurum, 2008, s. 272. Ayrıca Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kafkasya'ya bağlayan ana yol güzergahları için bk; Ceylan, Nezahat, "Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu", "The Two Historical Roads of the Pasin Plain Opened to the North", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research 9 /43, 2016, s. 656 vd.

²⁸ Erzurum-Erzincan arasındaki bağlantının önemli bir bölümünü oluşturan bu boğaz, Karasu tarafından açılmış olup, batıda Tanyeri demiryolu istasyonu (Üzümlü-Erzincan) ile doğuda Yollarüstü köyü (Tercan-Erzincan) arasında yaklaşık 36 km. uzanış gösteren bir yarma vadidir. Geçidin beşeri-ulaşım coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi için bak; Coşkun, Ogün-Koca, Halil, Doğu Anadolu Bölgesi İçin Önemli Bir Ulaşım Güzergahı: Erzincan-Erzurum Karayolu, 2016: 44 vd.; Bu geçit vasıtası ile bölgenin M. Ö. III. Binyıl için baskın kültürü olan Karaz Kültürü'nün yayıldığını görüyoruz. 1998 yılından itibaren A. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında özellikle boğazın her iki yakasında tespit olmuş olduğumuz arkeolojik merkezlerde yoğun bir şekilde rastlamış olduğumuz "**Karaz Tipi Keramikler**" bu durumu kanıtlamaktadır.

²⁹ Son Kalkolitik Çağ'ında başlayan Karaz Kültürü, Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya, Doğu Anadolu'dan bugünkü İsrail topraklarına kadar ulaşmıştır. Pek çok adla adlandırılan kültüre "Karaz Kültürü "Kura-Aras Kültürü", Khirbet Kerak/Bet Yerah, "Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü", " Yaniktepe Kültürü" gibi adlar verilmiştir. Bu kültür, M.Ö 3250-2000/1750 tarihleri arasında varlığını sürdürmüştür. Bittel, Kurt, Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye. İstanbul, 1945, s. 94 vd.; Koşay, Hamit, Zübeyir-Turfan, Kemal, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", Belleten XXIII/91, 1959, 349 vd.; Piotrovsky, Boris, B. "The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.", VI. International Congress of Prehistorical and Protohistoric Sciences, Moscow, 1962, 7; Charles, Burney-David, Marshall, Lang, The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and Caucasus, London, 1971, 43 vd.; Arsebük, Güven, Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1974, 1 vdd.; Pehlivan, Mahmut, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1984, 32 vd. Erzurum Aziziye İlçesinin bir mahallesi olan, Karaz Köyünde yapılan kazılarda ortaya çıkan

kültürlerinin, İlk Demirçağ Kültürleri'nin ve Urartu Devleti'nin³⁰ kuzeybatıya yayılmasında önemli olan geçitler olmuşlardır.

Çalışmamıza konu olan Kafkasya'da ise Eskiçağ'dan itibaren toplumsal yapıların ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve etkileşiminde önemli roller üstelenen iki stratejik geçit vardır. Bunlardan birisi Daryal diğeri ise Derbent'tir. Bu geçitlere yaygın olarak "**Bab-ül Alan**" da denilmektedir. Araplar, Kafkasya'da bulunan birçok geçitten dolayı kapılar anlamına gelen "**El-“Ebvap”**" deyimini kullanmışlardır. Bu kapılar; **Bab-ül Ebvap, Bab-ı Sahibüs Serir, Bab-ı Şabran, Bab-ı Lazka, Bab-ı Karuyan, Bab-ı Sol, Bab-ı Liyanşah, Bab-ı Aransah, Bab-ı Barka, Bab-ı Tadonan vb.** dir.³¹

M.Ö. IV. binden itibaren Kafkasya ile Mezopotamya kültürleri arasındaki etkileşimi sağlayan geçitlerden birisi olan Daryal Geçidi, bugünkü Dağıstan bölgesinin batı sınırını teşkil etmektedir. Kafkasya'nın yüksek sıradağlarını ve uçurumlarını çok sert bir yarık gibi ikiye bölen

arkeolojik bulguların yoğunluğundan dolayı, "Karaz Kültürü" adını almıştır. Son zamanlarda bölgede Erzurum Müzesi başkanlığında, BOTAŞ'ın gerçekleştirmiş olduğu pek çok merkezdeki kazı çalışmalarında ortaya çıkan arkeolojik malzeme ve keramik verisi, Karaz Kültürü'nün Doğu Anadolu'daki ana merkezinin Erzurum olduğu yönündeki iddiaları çok kuvvetlendirmektedir.

³⁰ M.Ö. 9-6. Yüzyıllar arasında başta Van bölgesi olmak üzere bölgede ağırlığını hissettiren Urartular, başkent Tuşpa'dan başlayarak kuzeye doğru bir genişleme siyaseti izlemişlerdir. Bu anlamda Erzurum-Erzincan bölgesinde çok sayıda maden yataklarının önem taşıdığı bilinmektedir. Özellikle Urartular, kuzeye doğru yayılmalarında ihtiyaç duydukları bu madenleri (bakır-gümüş-demir-kurşun) Erzincan ve Erzurum yörelerinden getiriyorlardı. Bu amaçla başta Sansa boğazı olmak üzere bölgeye çok sayıda geçitten geçerek vergi ve ganimeti taşıyorlardı. Nitekim yüzey araştırmalarında tespit etmiş olduğumuz çok sayıda kale ve garnizon Urartular'ın bölgeye bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Urartular'ın bölgede güvenlik, kontrol amaçlı yaptıkları mimari yapılar ve metalürji faaliyetleri hakkında bk; Ceylan, a.g.e. 97; Günaşdı, Yavuz, "Erzincan Sırataşlar Kalesi", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9, 2015, s. 113 vd.; Üngör, İbrahim, "Urartu Maden Ergitme Sahası "Kurtderesi" İliç (Erzincan) A Urartian Mine Field=Kurtderesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research 9, 2016, s. 955 vd.; Özgül, Oktay, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi Tepeköy (Piralibaba)", Tüba-Ar 19, 2016, s. 137 vdd.

³¹ Kafkasya Kapıları Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bk; Muhammedoğlu, Aliyev, Salih, "Derbend Dağıstan'da Hazar Denizinin Kuzeybatı Sahilinde Tarihî Bir Şehir ve Liman", İslam Ansiklopedisi, 1994, s.164 vd.; Bi, a.g.e. s. 102 vd.

geçidin uzunluğu kuzey-güney yönlü Vladikafkaz'dan³² Tiflis'e kadar 228 km'dir. Stepantsminda gibi yerleşim birimlerinde geçidin genişliği 4-5 km'ye kadar çıkabilmektedir. Bazı yerlerde geçidin genişliği 20-25 m.'ye kadar daralmaktadır. Geçidin yerleşmeye müsait alanlarında rakım 1720 m.'ye kadar düşmektedir. Geçidin yer aldığı Kazbek Dağlarında ise rakım genelde 5033 m. civarındadır³³. Daryal Geçidi, günümüz sınırları ile Osetya-Gürcistan sınırında olup Güney Osetya'nın hemen kuzey doğusunda yer almaktadır. Vladikafkaz'dan, Daryal geçidi boyunca Tiflis'e kadar uzanan ve günümüzde de kullanılan karayolu, Güney Osetya doğu sınırına paralel bir biçimde ilerlemektedir³⁴. Çeçen bölgesi ile Gürcistan arasında yer alan ve "Mamison" geçidi (2820 m.) olarak adlandırılan bir diğer geçit ise, Terek Havzası'nı Riyon bölgesine bağlar. Bununla beraber, Daryal Geçidi, kuzeyde Terek Havzası'nı, güneyde Kür Nehri'ne bağlar³⁵.

Ortaçağdan başlayarak Kafkasya ile ilgilenen batılı seyyahlar başta olmak üzere birçok yazar buradaki geçitler ve Kafkas Dağları'nda yaşayan etnik kabileler hakkında bilgiler vermişlerdir. Rubruk³⁶ başta olmak üzere, Carpini³⁷, Potocki³⁸ ve Tavernier³⁹ vb. birçok seyyah Kafkasya ile ilgili coğrafi ve kültürel gözlemlerini aktarmışlardır.

³² Eski adı "Orjonikidze" olan kuzey Osetya'nın başşehri "Viladikafkas'ın" Rusça anlamı "Kafkaslar'ın Hâkimi" demektir. Öztürk, Senem, "Jeopolitiğin Rusya Federasyonu'na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi", Güvenlik Stratejileri 9/17, 2013, s. 232.

³³ Özey, Ramazan, Dünya Platformunda Türk Dünyası, İstanbul, 1999, s. 81; <http://www.tdf.gov.tr/kazbek-dagi-kis-zirve-tirmanisi-basariyla-tamamlandi/>.

³⁴ İzzetgil, Elşan, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", The Geopolitics of Caucasus and the Strategy of Russia on the Region, Bölgesel Çalışmalar, cilt I, sayı I, 2016, 64 vd.; Berkok, İsmail, Tarihte Kafkasya İstanbul, 1958, s. 6 vd.

³⁵ Terek, Urhu, Liahva, Aragva ve daha nice irili ufaklı nehirlerin doğduğu yerler Oset'lerin ülkesi ve Terek Havzası'nda yer alır. Rusya'yı Güney Kafkasya ve Orta Doğu ile bağlayan karayollarının bir ucu Gürcü Askeri Yolu, aynı zamanda "Daryal Geçidi" olarak bilinir. Mamison Geçidi ise Oset Askeri Yolu olarak kabul edilir. Bu şekilde Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasyayı birbirine bağlayan bu geçitler ile yakın dönemde açılan Trans-Kafkasya Anadolu (Ruk Geçidi), bölgedeki siyasi-askeri ve ekonomik dengelerin düzenlenmesine katkı sağlar. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Berkok, a.g.e. 7; <http://www.alanvakfi.org.tr/dunden-bugune-osetlerin-tarihi/>

³⁶ Rubruck, William, The Journey of William Rubruck to the Eastern Parts Of The World 1253-1255, London, Second Series No: IV, 1990, s. 157 vd.

³⁷ Carpini, Johann de Plano, Moğol Tarihi ve Seyahatnâme, Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon, 2000, s. 1-39.

Daryal Geçidi, Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan (Rusya) arasında bir köprü olmakla beraber, Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya arasındaki geçişi de sağlamaktadır. Eskiçağda geçit boyunca ve Gürcistan'ın güneybatısındaki Sioni Kültürü⁴⁰ çerçevesinde 20'den fazla yerleşim yeri tespit edilmiştir⁴¹. Bu merkezlerde ele geçirilen eserler Kür-Aras Kültürleri ile büyük oranda benzerlik gösterirler⁴².

Geçidin Stepantsminda'yı takip eden yerleşime müsait yerlerinde, yukarıda da değinildiği gibi ilk neolitik yerleşmeleri görülür. Sioni bölgesinde özellikle Terek Irmağı'nın sağlamış olduğu verimli şartlar bu bölgede hızlı bir şekilde tarıma geçilmesini sağlamıştır. Geçit sayesinde "Karaz Kültürü" ya da "Kür-Aras Kültürü" diye adlandırdığımız kültürün geçidin her iki yakasında ortaya çıkan kültürler ile etkileşimi de yine bu geçitler vasıtası ile sağlanmıştır.

Kadim çağlarda Daryal geçidi, yerleşik hayatlar ile konar-göçer yaşam arasındaki hem sınırı hem de geçişgenliği sağlamıştır. Savunma ve yaşanabilir yerler bulmak için geçilmesi ve varılması gereken bir hedef görünümünde olan Daryal Geçidi'nin toplumsal fonksiyonları oldukça çeşitlidir. Bu manada M.Ö. 1500-1000 yılları arasına tarihlenen Kuban Kültürü'nün⁴³ geçidin her iki yakasında da bulgu vermesi, bu kültürün

³⁸ Uygur, Erdoğan, "Jean Potocki Ve Kafkasya Seyehatnamesi", Voyage Au Caucase at en Chine, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3/2, 2006, s. 3 vdd.

³⁹ Tavernier, Jean-Baptiste, Tavernier Seyehatnamesi (Edt.) Yerasimos, Stefanos, İstanbul, 2010, s. 311 vd.

⁴⁰ Menabde, Medea-Kighuradze Tamaz, Sionis Arkeologiuri Dzeglebi, Tbilisi, 1981, s. 27-28. Bu kültür, Kuzey Kafkasya'nın erken çiftçilik kültürü olarak bilinir. Kronolojik olarak M.Ö. 3955-3778; 3940-3780 yıllarına tarihlenir Radyokarbon tarihlemeleri ve Kür-Aras Kültürü ile olan bağlantıları için bk: Mirtskhulava, Guram-Chikovani Guram, "Phase of Transition to the Kura-Araxes Culture in Eastern Georgia" Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus, Problems Of Early Metal Age Archaeology Of Caucasus And Anatolia, Proceedings Of International Conference (Editors Marine Kvachadze - Marina Puturidze- Nino Shanshashvili) Tbilisi, 2014, s. 32 vd.

⁴¹ Mirtskhulava-Chikovani, a.g.e., s. 33 vd; Bu yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Chikovani, Guram, Adresamitsatmokmedo Kulturis Nasakhlari Sopol Chintidan."Legia and Cmpany", University Works, vol. 2, Tbilisi, 1998.

⁴² Mirtskhulava-Chikovani, a.g.e. 2014; 33 vd.

⁴³ Sulimirskii, Tadeusz, Scythian Antiquities In Western Asia The Appearance Of The Scythians, Artibus Asiae, Vol. 17, No. 3/4 1954, s. 288; Tarhan, a.g.e. s. 20; "Kuban-Koban" adı, Merkezi "Verknaya Koban" da bulunmuş zengin mezar gömülerinden gelmektedir. Kafkaslar'daki bazı araştırmacılara göre bu kültür, Kimmerler ile tanımlanır. Zengin kurgan gömüleri ve mezar tipolojileri, Orta Asya menşelidir. Konu hakkında

geçidin iki tarafındaki bereketli ovalara yayılma çabasını ortaya koymasından bakımından dikkate değerdir.

Arkeolojik kanıtlar, Daryal Vadisi'nde bu dönem insanların metalurji faaliyetlerindeki başarılarıyla beraber yarı konar-göçer bir hayat tarzına sahip, ziraat yapmasını bilen çoban topluluklarının varlığını açıklar⁴⁴. Zaten Kazbek Dağları'nın yüksek kesimleri daha çok hayvancılık için müsait iken, geçidin izin verdiği daha geniş ve düz araziler tarım için kullanılan alanlar olmuşlardır.

M.Ö. 1500-1000'li yıllardan itibaren Orta Asya bozkırlarından batıya doğru yayılan atlı göçebe kültürü, (M.Ö. 1200'lerde) Kafkaslar'da Kimmerler olarak ortaya çıkmaktadır. Kafkasya Tunç Çağı'nın gelişimine katkıda bulunan Kimmerler'in Kuban bozkır sahasına Daryal-Mamison ve Derbent geçitlerini aşmak sureti ile vardıkları görülür⁴⁵. Eskiçağ'da Kimmerler'in kimliği, yayıldığı coğrafya ve kültürleri hakkında detaylı ayrıntılı araştırmaları bulunan Tarhan, Kafkasya'daki kültürel etkileşim hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır.

“Kafkasya bölgesi, tarihin en eski devirlerinden beri jeopolitik bakımdan müstesna bir mevkiye sahiptir. Kafkasya bir geçit bölgesidir. Kuzeyde güney Rusya bozkırları ve dolayısıyla doğu Avrupa ve Ural-Altaylar kanalıyla Orta Asya, güneyde ise Anadolu-İran ve Mezopotamya ile bağıntılıdır. Ayrıca bu bölgedeki zengin maden kaynakları altın, gümüş, demir vs. zikredilmelidir. Bu iki ana faktör, kültürlerin gelişiminde ve komşu bölgelerle olan kültürel münasebetlerde çok önemli bir rol oynamışlardır. Güney Rusya'nın " Tunç Çağ'ında bilhassa maden işleme sanatı, Kafkaslar yöresinde en ileri safhadadır. Bahsetmek gerekir ki, M.Ö. III. Bin'in başlarından beri bakır ve tuncun yanında altın ve gümüş işlenmektedir”⁴⁶.

ayrıntılı bilgi için bk; Tarhan, M. Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1972.

⁴⁴ Kuban Kültürü bulguları ve yayılım alanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Yükmen, Bakiye, Doğu ve Güneydoğu Dolmenleri Işığında Anadolu Megalitleri, İstanbul, 2003; Nabatçıkov, “Kuzey Kafkasya Tarihi”, Nart Dergisi Ankara 2002; <http://artvinlisiin.tr.gg/Kafkasya-tarihi.htm>.

⁴⁵Tarhan, M. Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, VIII. Türk Tarih Kongresi-I, 11-15 Ekim 1976, Ankara, s. 358.

⁴⁶Tarhan, M. Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1972, İstanbul, s. 52 vdd.

Tarhan'ın da belirttiği gibi Daryal-Derbent, Mamison ve diğer küçük büyük geçitler, Kafkasya'nın erken dönem kültürlerinin Güney Rusya'ya yayılmasında, Kimmer göçlerinin dalgalar halinde Anadolu bozkırlarına akmasında ve ticaretin yaygınlaşmasında çok önemli bir köprü olmuştur.

M.Ö. II. binyıl başlarından M.Ö. VIII. yüzyıla kadar merkezi Kırım bölgesi olmak üzere, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler ve onları takip eden İskit boylarının ilk defa Ön Asya'da görülmeleri, Kafkasya'daki Gerusin/Portae, Sarmaticae⁴⁷/Daryal ve Oset geçitlerini aşmaları ile olmuştur⁴⁸. Kimmerler'i sürekli takip eden İskitler, Kafkaslar'ı doğudan dolaşarak, Hazar denizi kıyısını takiben Derbent/Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve Ön Asya'ya dalgalar halinde yayılmaya başlamışlardır⁴⁹. Doğu'da Urartu'yu yıkan Kimmer-İskit akınları⁵⁰, Orta Anadolu'da Frig Devleti'ni ortadan kaldırmış, Batı Anadolu'nun büyük politik gücü Lidya'yı tahrip etmiştir⁵¹. Mezopotamya'nın güçlü

⁴⁷Daryal Geçidine antik kaynaklarda savaşçı göçebe topluluklardan dolayı "Sarmaticae" diye bahsedildiği de olmuştur. Herodotos, Sarmatlar'ın İskitler ile akraba bir kavim olduklarını, kadınlarının üç düşman öldürmeden evlenmediklerini ve iyi ata bindiklerini bildirir. Herodotos, a.g.e. 117-118.; Bununla birlikte İskitler'in savaş taktikleri ve yaşam biçimleri konusunda da birçok benzerlik bulunduğu bilinir. İskitlerin savaş taktikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk; Palaz Erdemir, Hatice, "Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 938-943.; Palaz Erdemir, Hatice, "Anadolu'da İskit İzleri", Kırgızistan, 10-15 Haziran 2004, www.tdcif.org/sempozyum2.php.

⁴⁸Mordtmann, Andreas, David, "Über die Keilinschriften zweiter Gattung": *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Leipzig, XXIV, 1870, 49-51; Junge, Julius, *Saka-Studien; Der Feme Nbrdosten in Weltbild der Antike*, Leipzig, 1939, s. 4 vd.; Tarhan, M. Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara, 1984, s. 113.

⁴⁹Sulimirski, a.g.e., s. 289; Rice, Tamara, Talbot, *The Scythians* (Ed. Glyn Daniel), London, 1957, s. 25 vdd.; Szemerényi, Oswald, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften Wien 1980, s. 5 vd.

⁵⁰Tarhan, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansk. I*, Ankara, 2002, s. 604; Asur casusluk teşkilatının başında bulunan veliaht prens Sanherib tarafından, Asur kralı II. Sargon'a yazılmış bir mektupta, Kimmer güçlerinin, I. Rusa (M.Ö. 743-714) egemenliğindeki Urartular'ı yenilgiye uğrattıkları hakkında bilgiler verilir. Geniş bilgi için bak: Waterman, Leroy, *Royal Conespondance of the Assyrian Empire*, Ann Arbor, 1930, No; 197.

⁵¹Herodotos, IV: 12; Tarhan, M. Taner, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1972,

İmparatorluğu Asur Devleti ise korku içinde yaşamıştır. Ünlü Asur kralı Asarhaddon (M.Ö. 686-669)'un güneş tanrısı Şamaş'a yaptığı yalvarış ve yakarışlar bozkırlı Kimmerler karşısında duyduğu korkuyu açıkça yansıtmaktadır. Asarhaddon, bu bozkır savaşçılarından **“cehennem doğurduğu”** diye söz eder, Kimmer lideri Teuşpayı'da **“kuzeyli düşman”** “Umman Manda” olarak tanımlar⁵².

Eskiçağda Kafkasya'nın önemli geçitlerinden birisi de Derbent'tir. Rabrazan ve Kabas arasındaki boğazdan, geçidin Hazar Sahili'ne kadar en geniş yeri, kuş uçuşu olarak yaklaşık 30 km'dir. Geçidin yerleşime uygun kısımlarında Velikent, Delichoban, Berikey, Ulluterkeme, Mamedkala ve Tatlyar vb. yerleşim birimleri yer alır. Derbent şehir merkezinin bulunmuş olduğu en geniş alan yaklaşık 3,5 km. kadardır. Güneye doğru Aglobi, Kullar ve Samurchay'a kadar 3-4 km. genişliğinde devam edip, 40 km. güneye uzanarak Azerbaycan'a ulaşır. Vladikafkaz'dan Derbent'e kadar uzaklık Kafkas Dağları boyunca kuş uçuşu olarak 350 km. kadardır. Daryal ve Derbent arasında Kafkaslar'ın en kestirme geçidi olan **Avar Geçidi** yer almaktadır⁵³.

Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya arasında Eskiçağda cereyan eden toplumsal etkileşimlerin kesişme noktasında yer alan Derbent Geçidi/Şehri, nehirler ve dağlardan akan dereler ile beslenen bir dağ silsilesi ile doğuya doğru uzanarak ovayı çeşitli kritik noktalarda “sıkıştırarak” kadar daralır.

Tarih boyunca Derbent ismi değişik adlarla anılmıştır. Araplar Derbent'e **“El-bap, El-Ebvap, Bab-ül Ebvap”** gibi **“karakol”** anlamına gelen isimleri kullanmışlardır. Farslar, **Derbend-i Hazeran**, Türkler ise **“temir kapı”** (Demirkapı) isimlerini kullanmışlardır⁵⁴. Orhun Abideleri'nde “Demirkapı” ismi pek çok yerde geçer.

“Temir Kapı”, beş kez Kültigin yazıtında, dört kez Bilge Kağan yazıtında, iki kez Tonyukuk yazıtında, bir kez de İhe Hüşötü yazıtında benzer ifade ve tanımlamalar da geçer. Buna göre “Demir Kapı” Türklerin

İstanbul, s. 101 vd.; Durmuş, a.g.e. s. 31 vd.; Erdemir, Hatice, Palaz- Erdemir, Halil “Güneybatı Asya Ve Avrasya'da İskit Askeri İzleri”, Tarih Okulu, Sayı VII, 2010, s. 26-27.

⁵²Knudtzon, Jorgen, Alexander, Assyrische Gebete an den Sonnengott, für Staat und königliches Haus aus der Zeit Asarhaddons und Asurbanipals, Leipzig, Bant II, 1893, s. 114-115.

⁵³Baski, Imre, “Demirkapılar (Temir Qapıy, Vaskapu, Dömörkapu)” I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir, 2006, s. 75; Bi, a.g.e., s. 104-105.

⁵⁴Muhammedoğlu, a.g.e. s. 164 vd.

yerleşim alanlarını gösterirken batıdaki sınır için en uç noktayı göstermektedir⁵⁵.

Kültigin Güney Cephesi 3-4: k.urıgaru : yençü ügüz keçe : temir kapıgka : tegi: süledim; Kültigin Doğu cephesi 2: ilgerü: kadirkan: yışka tegi: kerü: temir kapıgka tegi: k.onturmuş; Kültigin Doğu cephesi 8:kurıgaru: temir kapıgka: tegi: süleyü: hermiş; Kültigin Doğu cephesi 7: k.urıgaru : temir kapıgka : tegi: süledimiz; Kültigin Doğu cephesi 39: sogdak : bodun : eteyin teyin : yeJKü : ügüz : keçe : temir kapıgka : tegi : süledimiz; Bilge Kağan Kuzey cephesi 2-3: tokuz ersinke : tegi: süledim: töpötk: kiçig: tegmedim : kurıgaru yejkü ügüz: keçe: temir kapıgka; Bilge Kağan Doğu cephesi 3-4: kerü temir kapıgka : tegi : konturmuş kurıgaru : temir : kapıgka : <tegi> : süleyü :berm iş; Bilge Kağan Doğu cephesi 8: kurıgaru: temir: kapıgka: <tegi> : süleyü: hermiş; Bilge Kağan Doğu cephesi 15: kurıgarı: temir kapıgka: tegi süledimiz; T II G 1: betjölüg ek tagıg : ertü temir kapıgka : tegi : ertimiz :T II G 2: türk bodun : temir kapıgka : tensi oğlu : aytigma tagka: tegmiş idi yok enniş; İhe Hüşötü Dogu 4: yençü ügüzüg keçip, temir kapıgka, tezikke tegi sü/lep anç] a kazgantı

Fakat burada ismi geçen Demirkapı ismi için bahsedilen yer, Belh kentini Semerkant'a bağlayan yol üzerinde kayalık bir geçittir⁵⁶. Bizim

⁵⁵Orhun yazıtları hakkında detaylı bilgi için bk; Tekin, Talat, Orhun Yazıtları, Ankara, 1988; Tekin, Talat, Tonyukuk Yazıtı, Ankara, 1994. (Demirkapı, buranın sınır olması ve bölgedeki gidiş-gelişler hakkında bkz. Palaz Erdemir, Hatice, "Roman Relations with the Turks of Central Asia, c. 560-600", *Second International Congress on Black Sea Antiquities*, Bilkent University, Turkey-Ankara, 2-9 September 2001; Palaz Erdemir, Hatice, "Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 938-943; Palaz Erdemir, Hatice, *Göktürk-Bizans İlişkileri (VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003; Palaz Erdemir, Hatice, "Diplomacy Around Black Sea in the Sixth Century AD", *II. International Blue Black Sea Congress on Politics, Economics and Society*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 10-13 Ekim 2010; Erdemir, Halil ve Palaz Erdemir, Hatice, "Geo-Historical Impact of the Black Sea on the Eastern Neighborhood Policy of the EU", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Üzerine 4. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi*, 25-26 Kasım 2013, Editörler: Alaeddin Yalçınkaya, Şükrü Yazğan, Marmara University, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 265-290; Palaz Erdemir, Hatice, "Bizans Kaynaklarına Göre VI. Yüzyılda Türkler", *Türkler ve Bizans-Yoksa Doğu Roma mı?*, Hazırlayan Reha Bilge, Giza Yayıncılık, İstanbul, 2017, 52-137, 52-137.)

⁵⁶Thomsen, Vilhelm, *Inscriptions De L'orkhon*, Helsingfors, 1896, s. 137 vd., Thomsen, 1896'da yayınladığı Orhun Kitabeleri adlı eserinin 136-137. sayfalarında Demirkapı'nın 12-20 m genişliğinde ve 3 km uzunluğunda dar bir dağ geçidi olduğunu ifade eder. Geçidin

bahsettiğimiz Derbent geçidine ise, Hun, Avar, Hazar, boyları başta olmak üzere özellikle Batı Türklerinin bölgeye yaptıkları göçlerden dolayı “Temir Kapı-Demir Kapı” ismi verilmiştir⁵⁷. Demir Kapı ismi, Dede Korkut kitabının muhtelif yerlerinde de “Derbent Geçidi” ile bağlantılı olarak geçer⁵⁸.

“Demirkapı Derbendindeki demirkapıyı kapıp alan, altmış tutam alaca mızrağının ucunda er böğürten Kazan gibi pehlivanı bir savaşta üç kerre alından yıkan Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder dörtnala yetişti”.

Günümüzde Rusya sınırları bulunan özerk bir cumhuriyet olan Dağıstan’daki geçit hakkındaki ilk bilgiler, arkeolojik bulgulara ve kaynaklara göre eski çağlara kadar dayanır. Dağıstan’da Paleolitik döneme ait ilk bulgular, Çumus-İnits’te ve Usiş yerleşkesinde tespit edilmiştir. Bununla beraber, Dağıstan’da Çuval-Hvarabnoho ve Çinna-Hitta mağaralarında kaya üstü resimler bulunmuştur⁵⁹. Derbent’in düz alanlarında Neolitik dönemden itibaren birçok yerleşme görülür. Özellikle Ginchi, Velikend vb. yerlerde yerleşimin sürekliliği ve Kür-Aras/Transkafkasya kültürü geçişkenliği göze çarpar⁶⁰. Kayakent V-Kayakent VI, Velikent I, II, III, IV, V, Derbentskoe, Torpakh Kale, Bugda Tepe, Karatsan I, II, Sanchi, Kullar vb. yaklaşık olarak 50’ye yakın yerde Karaz Kültürü/Transkafkasya Kültürü topluluklarına ait yerleşim yerleri tespit edilmiştir⁶¹. Ayrıca bu bereketli yerleşim kuşağının Samur Nehri’ni takip ederek Derbent kıyısı boyunca Azerbaycan’a kadar ulaştığı görülür. Kür-Aras/Transkafkasya toplulukları ile aynı kültür coğrafyasında ortaya çıkan diğer Kafkas

fiziki görünümünden ve etkileyciliğinden dolayı, diğer Türk boyları tarafından benzer geçitler için de “Demirkapı” isminin kullanıldığını belirtmekte fayda var.

⁵⁷Muhammedoğlu, a.g.e., s. 164 vd.

⁵⁸Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, İstanbul, 2003, s. 73.

⁵⁹Hüseynova, a.g.e., s. 7, 9.

⁶⁰Kohl L. Philip, The Making of Bronze Age Eurasia, Cambridge World Archaeology Cambridge University Press Online, 2012, s. 102 vd.; Shengavit, Amiranis, Erzurum Pulur, Tabara El-Akrad, Beth Yerah, Beth Shean vb. yerlerde açık izleri görülen Karaz Kültürü’nün önemli bir figürünü olan insan yüzü kutsal ocak parçaları çok önemlidir. İnsan yüzünde göz, burun ve kulaklar oldukça belirgin olarak yapılmıştır. Çenenin altından itibaren uzun bir şekilde yapılan boyun kısmı, alt alta yayvan “V” biçimli çizgilerle bezenmiştir. Ceylan, Alpaslan, “Erzurum Ovası’nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, S 26, Erzurum, 2001, s. 29-41.

⁶¹Kohl, a.g.e., s. 104 vd, Kuzey ve Güney Kafkasya Tunç Çağı yerleşmeleri ve Derbent civarındaki yerleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Kohl, a.g.e.

topluluğu olan Hurriler, Daryal ve Derbent'i aşmak suretiyle Doğu Anadolu yaylaları, Malatya-Elazığ üzerinden Suriye'ye kadar ulaşmışlardır⁶².

Geçitler ve çevresini önemli kılan nedenlerden biri de yer altı madenleridir. Küçük Kafkaslar ve Büyük Kafkaslar arasındaki dağlık alanlar, çok sayıda mineral yatakları içermektedir. 400'den fazla maden rezervini bünyesinde barındıran bu bölge, özellikle bakır, arsenik, antimon ve altın, bakımından çok zengindir. Bu madenlerin Geç Tunç Çağı'ndan itibaren insanlar tarafından işlenmeye başlandığı görülür. Eskiçağ madencilik faaliyetlerinin yoğun olduğu Orta Kafkaslar'da, Büyük Kafkaslar'da, Güneydoğu Ermenistan Zangezur, Dağıstan ve Çeçenistan'daki eski cüruf yığınlarının bulunduğu maden bölgelerinde arkeometalürjik çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir⁶³. Bu anlamda geçit bölgeleri (Daryal-Derbent- Mamison), özellikle metalürji bakımından oldukça gelişmiş bir nomad kültürü temsil eden "Kuban Bozkır Kültürünün" Güney Rusya'ya taşınmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir⁶⁴.

⁶²Ilyasov, Lecha, *The Diversity Of The Chechen Culture: From Historical Roots to Present*, Russia, 2009, s. 14; Bingöl, Akın, "Hurriler'in Siyasi Organizasyonları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 6, S 1, 2013, s. 115-134. Hurriler, Eski Yakındoğu Dünyasında önemli roller üstlenmiş bir Kafkasya halkıdır. Arkeolojik kanıtlar, Transkafkasya'dan başlayarak Van Gölü, Ağrı Dağı ve Hazar Denizi arasındaki bölgede Hurriler'in M. Ö. 3. binyılın sonlarına kadar kendilerine çok yakın akraba olan Urartu'larla birlikte oturduklarını ortaya koyar. Hurri dili, Urartuca ve diğer Kafkas dillerindeki etkileşim için bk: Ünal, Ahmet, "Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara, 1997, 13 vd.; Ünal, Kuban-Maykop Kültürleri İle Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri (Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri), İstanbul, 2002, s. 20-27; Yiğit, Turgut, "Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* C 24, S 38, 2005, s. 55 vd; Ceylan, a.g.e. s. 477.

⁶³Kohl, a.g.e., s. 67; Kafkasya'daki erken metalürji faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk; Akhundov, Tufan, "At the Beginning of Caucasian Metallurgy" *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia*, *Proceedings of International Conference* (Editors Marine Kvachadze –Marina Puturidze- Nino Shanshashvili), Tbilisi, 2014, s. 12 vdd.

⁶⁴Reinhold, Sabine-Korobov, Dimitrij, S. *The Kislovodsk basin in the North Caucasian piedmonts—archaeology and GIS studies in a mountain cultural landscape*, *Preisrora Alpina* 42, 2007, s. 193; Kohl, a.g.e., s. 84; Kuban Kültürüne ait metalürji alanında yapılmış eserler için bk: Bedianashvili, Giorgi-Bodet, Catherine, "Koban Necropolis, Tombs 9 And 12: The Late Bronze To The Early Iron Age Of The Northern Caucasus" *Koban Mezarlığı, "9 Ve 12 No'lu Mezarlar: Kuzey Kafkasya'da Son Tunç Çağı'ndan İlk Demir Çağı'na Geçiş Süreci"*, *Tüba-ar*, S 13, 2010, s. 277-292; *Catalogue The State Hermitage Museum Leningrad Maikop Culture of the North Caucasus Late 3rd millennium B.C.; Early Cultures*

Derbent Geçidi'nin bir diğer önemli özelliği ise M.Ö. I. binyıldan itibaren Avrasya göçerleri diye tabir edilen Kimmer-İskit ve Sarmat kabilelerinin Kafkaslar'ı aşarak Anadolu içlerine kadar yayılmalarını sağlamak olmuştur. Yüksek Kafkas sıradağlarını, geçitler sayesinde aşan bu konar-göçer bozkırlılar, başta Doğu Anadolu'nun büyük devleti Urartular olmak üzere İç Anadolu'da Frig ve Lidya gibi Demirçağ devletlerini de bozguna uğratarak Küçük Asya'nın siyasi yapısının değişmesini sağlamışlardır⁶⁵.

Kimmer-İskit boyları, özellikle VIII-VII. yüzyıllardan sonra Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Kuzey Kafkasya'daki küçük büyük geçitleri ve Derbent'i aştıktan sonra, Güney Kafkasya'ya yönelmişlerdir. Manna ve Medya devletlerinin topraklarına yerleşerek Assur, Urartu ve Pers kaynaklarına değişik isimler ile girmeyi başarmışlardır⁶⁶.

Kimmer-İskit boylarının Kafkasya'ya gelişinden sonra Kavimler Göçü sırasında özellikle Hun göçlerinde Derbent'in önemi yine ortaya çıkmaktadır. Mahaçkale, Derbent kasabası, Cemikent, Utamış, Tarki, Palasa-sırt, Kuhuroba, Hucbala, Sandıktepe, Hınıslı vb arkeolojik merkezlerde ortaya çıkan kurgan buluntularının Hunlar'a ait olması, göçerlerin Maykop kültürü ile başlayan, Kuban ile devam eden ve Kimmer-İskit ile şekillenen yeni yurtlar bulma ve yerleşme maksatlı toplumsal faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Bu şekilde Derbent ve civarının erken dönem Türk göçleri ile beslenmesi, Hunlar'ın göçünden sonra da devam etmiştir. M.S. 515'ten sonra Derbent havalisine yerleşen bir diğer Türk boyu

of the Lands of the Scythians Adapted from a Russian text by Boris Piotrovsky The State Hermitage Museum, Leningrad.

⁶⁵Mordtmann, a.g.e. s. 49 vd.; Junge, a.g.e. s. 3 vd; Hellmuth, Anja, "The chronological setting of the so-called Cimmeric and Scythian Material from Anatolia", Anes, 2008, Germany, s. 103.

⁶⁶Asur kaynaklarında Kimmerlerden "Gimirrai", İskitler'den "İşguzai-Aşguzai", diye bahsedilir. Pers kaynaklarında İskiteler için "Saka" ismi kullanılır. Urartular ise Kimmerlerden "İş-qi-gu-lu" olarak bahseder. Minns, Ellis, Howell, Scythians and Greeks: a survey of ancient history and archaeology on the North coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus Cambridge: University Press, 1913, s. 42 vd.; Olmstead, Albert, T., "Darius and his Behistun Inscription" The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Chicago, c LV, 4, 1938, s.392-416; Hasanov, Zeur, Çar İskitler, 2009: 265-266.; Tarhan, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", Türkler Ansk. C I. Ankara 2002, s. 604 vdd.; Durmuş, a.g.e., s. 61 vdd.

da Sabirler olmuştur ⁶⁷. Yaklaşık 40-50 yıl boyunca bölgeye akınlar düzenleyen Sabirler, daha sonra Abşeron, Şabran ve Mugan bölgesine yerleşmişlerdir.

Kimmer ve İskitler ile başlayan, Hunlar, Avarlar ve Sabirler ile devam eden göçlere ve saldırılara karşı Kafkasya'da savunma amaçlı kale ve garnizonlar inşa etmeleri M.S. 6. yüzyılın başında Sasani hükümdarı Hüsrev'in yaklaşık 4,5 km. uzunluğundaki bir kaleyi ve uzun sur duvarını inşa etmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır⁶⁸. Sasaniler'in bu çabaları, kuzeydeki sürekli olarak devam eden bozkır göçebelerinin istilalarına karşı korunmak amaçlı yapılmıştır. Ancak başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir⁶⁹.

Derbent ve civarındaki yerleşmelerin temeline bakıldığında, M.Ö. II. binyıldan itibaren bozkır kökenli kabile ve boyların arkeolojik buluntularının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ortaçağ'ın başlarında kısmen bir Fars etkisi görülse de kalıcı olmak bakımından bozkır göçebelerinin ağır bastığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Çünkü sürekli Orta Asya'dan yeni yurtlar bulmak amacı ile gelen bu toplulukların bölgede kalıcı olmak için bir takım faaliyetlere giriştikleri açıktır. Nitekim bölgedeki kurgan ve Orta Asya tipi mezar gömülerinin çokluğu bu durumu ortaya koyar. Dil bakımından da durum pek farklı değildir. Hint-Avrupa kökenli olan Osetler⁷⁰ ve Ermeniler dışında bölgede günümüzde pek fazla Hint-

⁶⁷ İlyasov, a.g.e., s.34-35; Bu Hun mezarlarında çok sayıda ok ucu, mızraklar, at koşum takımları, zırhlar dikkat çekmektedir. Mezar buluntuları daha çok Güneydoğu Avrupa Hunları arkeolojik malzemeleri ile örtüşür. Ancak buluntuların yerli halk olan Alanlar'a ait olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, ölü gömme biçimleri, diademler, suni deformasyona uğramış iskeletler, ok ve mızrak uçları, altın küpeler dikkatle incelendiğinde, Hun sanatı ile daha fazla yakınlık gösterdiği anlaşılabilir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Dostiyev, Tarık, "Kavimler Göçü Döneminde Doğu Kafkasya'da Türk Egemenliği", XV. Türk Tarih Kongresi, 2006, C II, Ankara, 2010, s. 253 vd.

⁶⁸Derbent şehrindeki kale, sur duvarları ve değişik dönemlerde yapılan tahkimatlar için bk; http://bao.az/categories_Tarix/subcategories_azerbaycan-tarix/product_5011797052; 08;25.

⁶⁹Kohl, a.g.e., s. 66 vd.; Bizans ve Ermeni kaynaklarına göre, kale duvarı, surları son derece sağlam yapılmış olmasına rağmen 627'de Herakleios'un müttefiki olan Hazarlar tarafından zapt edilmiştir. Derbent şehrinin ve surlarının Ortaçağ'daki durumu hakkında bk; Muhammedoğlu, a.g.e., s. 164.

⁷⁰Geçitler arasındaki vadilerde yaşayan bu kavmin asıl adı Os veya As'tır. Gürcü dilindeki yer adı ekinin ilavesiyle Oset şeklini almıştır. Ataları Alanlar'dır. Bundan dolayı Osetler'in kontrolündeki Daryal Geçidi'ne Müslümanlar, **Dar-ı Alan** adını vermiştir. Ayrıntılı bilgi

Avrupa dili konuşan halklara rastlanmamaktadır⁷¹. Günümüzde Daryal Geçidi'nin her iki yakasındaki vadilerde yaşayan Osetler ve Yahudi kökenli Tat halkları dışında Hint-Avrupa dili konuşan halk yoktur. Bununla birlikte, Karaçay-Malkarlılar, Dağıstan'ın kuzey düzlüklerinden Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan topraklarda yaşayan Kumuklar Nogay Tatarları, Derbent'teki Azerbaycan Türklerinden de anlaşılacağı üzere Türkçe ve Türkçe'nin ağız ve lehçelerini konuşan toplumların varlığı, yukarıda bahsi geçen, Kafkasya'daki erken dönem “*Türkleşme*” sürecini ifade etmektedir. Ayrıca IX ve X. yüzyıllardan sonra Türkistan'dan gelen Oğuz göçleri ve akabinde Selçuklu fetihleri, bölgenin çok kısa süre içinde Türkleşmesini sağladığı gibi Anadolu'nun Türkleşme sürecini de beraberinde getirmiştir.

Daryal ve Derbent Geçitleri, Asya-Anadolu-Mezopotamya arasında veya Eski Doğu ile Eski Batı arasında en eski çağlardan itibaren tarihi, sosyolojik ve siyasi yönden çok önemli roller üstlenmişlerdir. Bu öneminden dolayı Daryal ve Derbent halen Rusya'nın Kafkasya coğrafyasında eski hakimiyetini yeniden tesis etmesi için gerekli olan unsurların başında gelmektedirler.

için bk; Tunç, a.g.e. 1, 8, 23, 49; Saydam, Abdullah, “Osetler Kuzey Kafkasya'da Yaşayan Bir Kavim”, İslam Ansiklopedisi, 1994, s. 437-438, Osetler.

⁷¹Tavkul, Ufuk, “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 2006, s. 189 vd.; Ünal, Kuban-Maykop Kültürleri İle Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri (Kaf-Der Çorum Paneli Tebliği), 2002, İstanbul, s. 15 vd.; İlyasov, a.g.e., s. 10-14.

Sonuç

Doğu Anadolu, Mezopotamya ve Asya arasında bir geçiş bölgesi olan Kafkasya'nın jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinin tarih boyunca ne kadar önemli olduğu tarihi ve sosyolojik bir gerçektir. Yüksek dağlar, derin V biçimli vadiler ve bu vadiler arasında irtibatı sağlayan geçitler, Kafkasya'nın Eskiçağ kültürlerinin ortaya çıkmasında ve etnogenezinin oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Kafkasya, Neolitik Çağ'dan itibaren sürekli yerleşime sahne olmuştur. İklim ve uygun coğrafi şartlar, sürekli yerleşimin temel nedenini oluşturmaktaydı. Eskiçağda bu dağlık bölgenin insan yaşamı için daha müsait olan yerlerinde Tiflis, Berde, Derbent gibi önemli şehirler kurulurken, yüksek rakımlı platolarda daha çok tabiat şartlarına göre şekillenen bir hayat hüküm sürmekteydi.

Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağları'nda bölgenin nüfus ve üretim bakımından farklılaşmaya başladığı görülür. Daryal ve Derbent ise, devamlı olarak bu farklılaşmanın odağında yer almıştır. Geçitlerin güney bölgeleri, zirai üretim bakımından daha düz alanlar sağladığı için Azerbaycan'a ve Gürcistan bölgesine geçişler hep bu geçitler sayesinde sağlanmaktaydı. Bu sebeple Daryal, Derbent, Mamison geçitleri, Eskiçağ kavimleri için hem bir hedef, hem de ulaşılması gereken topraklar için aşılması gereken zor yollar olmuştur. Hatta bazı kavimler için bu geçitlerin isimleri, masal ve destanlarda geçen hayali bir unsur olan **Kaf Dağı** ile birlikte anılmıştır.

Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan geçitlerin bulunduğu coğrafyanın, hem konar-göçer yaşama hem de yerleşik hayata dair arkeolojik buluntular vermesi, bölgenin arkeolojik bakımdan zenginliğini ortaya koymaktadır. Arkeolojik kanıtlara göre, M.Ö. IV. binden itibaren bölgede gelişen Kür-Aras/Transkafkasya kültürüne ait yerleşmelerin Derbent gibi daha düz ovalık alanlarda ortaya çıktığı görülürken, Maykop-Kuban gibi kurgan kültürlerinin ise daha dağlık alanlarda geliştiği görülmektedir. İşte bu anlamda Daryal ve Derbent geçitleri, bu farklı kültür alanlarının buluşmasını ve kısmen etkileşimini sağlamıştır. Transkafkasya topluluklarının geçitleri aşmak suretiyle Güney Kafkasya'ya ardından Anadolu'ya ve oradan Suriye-Filistin bölgesine aktığı görülür. Arkeolojik malzemenin, geçitlerin her iki yakasından başlayarak Güney Kafkasya, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'e

kadar aynı biçimde gelişmesi “Kür-Aras” adını verdiğimiz bu kültürün özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

M.Ö. III. binin ikinci yarısından sonra bölgede ortaya çıkan bozkır kökenli etno-kültürel değişimler, kavimlerin geçitlere bakış açısını da değiştirmeye başlamıştır. Tunç Çağlarında daha çok geçit etrafında yerleşme amacı güden, tarım ve ziraat yapan köy toplulukları yerine bozkır kökenli göçerlerin yerleşmeye başlaması, bölgede kültürel ve mimari anlamda yeni değişimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Daha önce düz alanlarda tarım ve ziraat yapma anlayışı ile bölgeye bakan insan topluluklarının, kuzeyden gelen göçebelerin tehdidi altında kalmasından dolayı geçitlerin kontrolü ayrı bir önem kazanmaya başlamıştır. M.Ö. I. binden itibaren artık konar-göçer topluluklar (Kimmer-İskit-Sarmat-Hun) geçitler ve çevresine hâkim olmaya başlamışlar, Kafkasya-Orta Asya-Anadolu arasında cereyan eden siyasi, kültürel, ekonomik gelişmelere tesir etmişlerdir.

Kafkasya'nın maden bakımından zengin olması ve M.Ö. III. binden itibaren bölgede madenin kullanılmaya başlanması, geçitler çevresinde Catacomb-Kuban-İskit-Sarmat vb. toplumlarda maden sanatının gelişimini doğurmuştur. Bölgenin arkeolojik verilerinin altın ve tunç bakımından zengin eser veri sunması, bölgedeki metalurji faaliyetlerinin yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple Daryal ve Derbent civarına yerleşmeye çalışan insan toplulukları, hem geçitleri kontrol altına almaya hem de zengin maden yataklarını ele geçirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Bölge arkeolojisi dikkatle incelendiğinde geçitlerin sadece birer geçiş yolu olmadığı çok net olarak görülür. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren geçitlerin geniş ve arazi bakımından daha düz olan yerlerinde tarım faaliyetlerinin ve hayvancılığın yoğunluğu göze çarpmaktadır. Buna paralel olarak Kuzey Kafkasya'nın ilk çiftçilik kültürü olarak bilinen Sioni Kültürü'nün, geçitler vasıtasıyla Kür-Aras ile teması, geçitlerin kültürel geçişkenliğe olan katkısını ifade etmektedir.

Başlangıçta Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde, sarp yamaçlarda geniş hayvan sürülerine otlaklar bulmak amacı ile yayla hayatını sürdüren Türk toplulukları (Kimmerler-İskitler-Sarmatlar-Hunlar vb), daha sonra geçitlerin her iki yakasındaki önemli bölgelere sızmayı başarmakla beraber, bu bölgelere yeni yurt gözü ile bakmaya başlamışlardır. Geçitler çevresinde ortaya çıkarılan Kimmer-İskit kurganları, göçebe boyların yeni yurtlar bulma arayışının ve Orta Kafkaslar bölgesini tamamen ele geçirme

faaliyetlerinin kanıtlarındandır. Özellikle Derbent ve civarındaki Hun kurganlarının sayıca fazla olması, aynı zamanda arkeolojik malzeme bakımından zengin eserler barındırması, bölgenin göçler vasıtası ile Türkleşme faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi geçitler özellikle, Derbent, o kadar yoğun Türk göçlerine maruz kalmıştır ki, Orhun Abidelerinde geçen “**Temir kapığ-Demirkapı**” ismi, daha sonra bölgeye göçen Türk boyları tarafından Kafkas Geçitleri için de kullanılmaya başlanmıştır. Muhtemelen Kafkaslar’da demir, bakır, altın madenleri bol miktarda olduğu için, “**Demirkapı**” ismi, Türk boyları tarafından coğrafi özelliklere izafeten verilmiş olmalıdır.

Geçitlerin günümüze kadar yansıyan en önemli özelliklerinden birisi de Kafkasya’daki kültürel etkileşime sağlamış olduğu katkıdır. Doğal çevre ve iklim yapısı, dillerin ortaya çıkmasında ve gelişiminde son derece etkili olmuştur. Bu yüzden bugün çok farklı dillerin konuşulduğu Kafkasya bölgesinde Daryal-Derbent-Mamison-Avar vb. geçitleri, hem bu dillerin kaynaşmasında/etkileşiminde hem de kendi özel dokularını korumasında son derece etkili olmuştur. Geçitlerin çevrelediği sarp bölgelerde, bataklık alanlarda, ormanlık araziler vb. yerlerde Osetin dili gibi küçük dil gruplarına rastlanırken, Derbent, Mahaçkale vb. düz alanlarda daha büyük Ural-Altay dil ailesine mensup Türk dil gruplarına (Karaçay Malkarca-Kumukça-Nogayca-Avarca vb.) rastlanmaktadır. Fakat bu ayrılma, geçitler sayesinde olumlu bir kültürel etkileşimi de doğurmuştur. Coğrafi şartların zorluğu, aynı coğrafi etmenlere maruz kalma ve sadece geçitler sayesinde gelişebilen ticaret, bu etkileşimi sağlayan temel unsurlar olmuşlardır.

Geçitlerin bu özelliği, Lezgice, Avarca-Andiyaca, Vaynahca, Dargica, Kinalugice, Lakice, Cezce ile Çeçenya’da konuşulan Nakça ve Lakice, dilleri vb. orijinalliğini koruyan dillerin günümüze kadar varlığını korumayı sağlamıştır. Bununla beraber, hem Kuzey Kafkasya’da hem Güney Kafkasya’daki Türkler ve Türkçe konuşan halkların yukarıda saydığımız diller ile teması, belki de dünyada eşine az rastlanan ve adına “**Kafkas Kültürü**” dediğimiz hususi bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Günümüzde Ermeniler ve Gürcüler dışında kalan Kafkasya halklarının ortak kültüründen bahsedilebilmesi, Kafkasya’daki coğrafi çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

Geçitlerin tarihi olayların gelişimine damga vuran bir başka yönü ise, ticaretin geçitler vasıtası ile sağlanması olmuştur. M.Ö. III. binden itibaren bölgede hızlıca gelişen ticari ilişkiler, Kimmer-İskit-Hun göçleri ile

daha da hızlanmış, özellikle tarım, hayvansal üretim ve metalurji alanındaki ticari saha, geçitler yolu ile Güney Rusya, Anadolu, Suriye-Filistin bölgesine kadar genişlemiştir. IX.-XI. yüzyıllar ve devam eden yüzyıllarda geçitler yolu ile cereyan eden Oğuz ve Selçuklu göçleri sonrasında iyice belirginleşen siyasi ve ticari faaliyetler, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini daha da arttırmıştır.

Jeolojik ve doğal çevre özelliklerin etno-kültürel oluşumunda, kültürler arası iletişim ve etkileşimde bu kadar rol aldığı başka bir coğrafya daha yoktur. Kafkasya'da en erken yerleşmelerden itibaren gittikçe gelişen kültür, bozkır kavimlerinin etkisi ile daha fazla gelişmiş ve "**Kafkas Kültürü**" diye tabir edilen kültürün temelleri atılmıştır.

Bu tarihi altyapı ile günümüzde Kafkasya, zor coğrafi şartlara karşı hayatta kalmayı başarmış, ve özgün kültürü ile tarihe damga vurmuş halkların, tarihi serüvenini ahenk içinde anlatan bir destan gibidir.

Kaynakça

AÇUGBA, Timur, 2015, Kronolojik Abhazya Tarihi, Oktay Chkotua, İstanbul.

AĞALARZADE, Anar, 2009, “M.Ö. V – I. Binlerde Yakındoğu-Anadolu-Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü, Ticari - Kültürel İlişkiler Ve Etkileşimler”. Migration Of Peoples and Commercial and Cultural Interactions in the Triangle of Near East – Anatolia and the Caucasus in the V-I Millenniums B.C. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi /Journal of Turkish World Studies, C IX, İzmir, s. 9-18.

AKHUNDOV, T, 2014, “At the Beginning of Caucasian Metallurgy” Problems Of Early Metal Age Archaeology Of Caucasus And Anatolia, Proceedings Of İnternational Conference (Editors Marine Kvachadze - Marina Puturidze- Nino Shanshashvili), Tbilisi, s. 11-17.

ARSEBÜK, Güven, 1974, Altınova’da Koyu Yüzlü Açkılı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

BASKI, Imre, 2006, “Demirkapılar (Temır Qapıy, Vaskapu, Dömörkapu)”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir, s. 73-88.

BEDIANASHVILI, Giorgi, BODET Catherine, 2010, “Koban Necropolis, Tombs 9 And 12: The Late Bronze to the Early Iron Age of the Northern Caucasus” Koban Mezarlığı, “9 Ve 12 No’lu Mezarlar: Kuzey Kafkasya’da Son Tunç Çağı’ndan İlk Demir Çağı’na Geçiş Süreci”, Tüba-ar 13, s. 277-292.

BERKOK, İsmail, 1958, Tarihte Kafkasya, İstanbul.

Bİ, Mahmut, 2011, Kafkas Tarihi, Ankara.

BİNGÖL, Akın, 2013, “Hurriler’in Siyasi Organizasyonları”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 6, S 1, s. 115-134.

BİTTEL, Kurt, 1945, Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye, İstanbul.

BURNEY, Charles-LANG, David, Marshall, 1971, The Peoples of the Hills, Ancient Ararat and Caucasus, London.

CARPİNİ, Johann de Plano, 2000, Moğol Tarihi ve Seyahatnâme, Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon.

CEYLAN, Alpaslan, 2001, “Erzurum Ovası’nda Önemli Bir Merkez: Cinis Höyük”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi, Sayı 26, Erzurum, s. 29-41.

CEYLAN, Alpaslan, 2002, “Horasan ve Çevresi Araştırmaları Işığında Yazılıtaş Yazıtı”, Çağlayan Aras, Erzurum, s. 14-16.

CEYLAN, Alpaslan, 2008, Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır), Erzurum.

CEYLAN, Alpaslan, 2015, Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır), Erzurum.

CEYLAN, Alpaslan, vd. 2008, “2006 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, Kültür Bakanlığı 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kocaeli, Cilt III, 129-149.

CEYLAN, Nezahat, 2016, “Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu”, “The Two Historical Roadsof The Pasin Plainopened To The North”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research 9/43, s. 656-671.

CHIKOVANİ, Guram, 1998, Adresamitsatmokmedo Kulturis Nasakhlari Sopol Chintidan, “Legia and Cmpany” University Works, vol. 2, Tbilisi.

COŞKUN, Ogün-KOCA, Halil, 2016, Doğu Anadolu Bölgesi İçin Önemli Bir Ulaşım Güzergahı: Erzincan-Erzurum Karayolu, Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Cilt 3, 41-57.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1994, Urartu Tarihi, İzmir.

DOLUKHANOV, Pavel, 1998, Eski Ortadoğuda Çevre ve Etnik Yapı, Suavi Aydın, İstanbul.

DOSTİYEV, Tarık, 2010, “Kavimler Göçü Döneminde Doğu Kafkasya’da Türk Egemenliği”, XV. Türk Tarih Kongresi, 2006, Cilt II, Ankara, s. 251-256.

DURMUŞ, İlhami, 1993, İskitler (Sakalar) Ankara.

ERDEMİR, Halil, “Kafkasya Jeopolitiğinin Bölge Politikalarına Etkisi”, *Kafkaslar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Yayınları, Temmuz-Aralık 2015, Sayı 72, Ankara, 2015, 378-626.

ERDEMİR, Halil ve PALAZ ERDEMİR, Hatice, ”Geo-Historical Impact of the Black Sea on the Eastern Neighborhood Policy of the EU”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Üzerine 4. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi*, 25-26 Kasım 2013, Editörler: Alaeddin Yalçinkaya, Şükrü Yazğan, Marmara University, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 265-290.

ERGİN, Muharrem, 2003, Dede Korkut Kitabı, İstanbul.

GÜNAŞDI, Yavuz, 2015, “Erzincan Sırataşlar Kalesi”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/9, s. 113-131.

GÜNAŞDI, Yavuz, 2016, “Geçitler Ülkesinde Bir Urartu Kalesi Avnik”, Tüba-Ar, Sayı: 19, s. 113-137.

HASANOV, Zeur, Çar İskitler, 2009.

HELLMUTH, Anja, 2008, “The chronological setting of the so-called Cimmerian and Scythian Material from Anatolia”, Anes, Germany, s. 102-122.

HERODOTOS, 1993, Herodot Tarihi, Azra Erhat, İstanbul.

HÜSEYİNOVA, İrade, 2013, Eski Kafkasya Tarihinin Arkeolojik Araştırmaları, İRS Arkeoloji 4(8), s. 4-11.

ILYASOV, Lecha, 2009, The Diversity Of The Chechen Culture: From Historical Rootsto Present, Russia.

İSMAİLZADE, Kudret, 2014, “Gobustan Açık Hava Müzesi”, İRS Arkeoloji 3, 11, s. 4-11.

İZZETGİL, Elşan, 2016, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, The Geopolitics of Caucasus and the Strategy of Russia on the Region, Bölgesel Çalışmalar, Cilt I, Sayı I, s. 51-85.

JUNGE, Julius, 1939, Saka-Studien; Der Feme Nbrdosten in Weltbild dr Antike, Leipzig.

KHAZANOV, Anatoly. M, 1982, “The Dawn Of Scythian History”, İranica Antiqua XVII, Gent, s. 49-63.

KINAL, Firuzan, 1998, Eski Anadolu Tarihi, Ankara.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, 2015, “Kafkas Ve Kafkasya Deyimlerinin Menşei ve Anlamı”, Bizim Ahıska Yaz, Kars, s.4-8.

KNUDTZON, Jorgen, Alexander, 1893, Assyrische Gebete an den Sonnengott, für Staat und königliches Haus aus der Zeit Asarhaddons und Asurbanipals, Leipzig Bant II.

KOHL, L. Philip, 2012, The Making of Bronze Age Eurasia, Cambridge World Archaeology Cambridge University Press Online.

KOŞAY, Hamit, Zübeyr-TURFAN, Kemal, 1959, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, Belleten, XXIII/91, s. 349-413.

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

KÖNİG, Friedrich, Wilhelm, 1955-57, Handbuch Der Chaldischen Inschriften, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft 8, Graz.

LOON, M. Van, 1974, “The Inscription of Ispuini and Meinua at Qalatgah, Iran”, Journal of Near Eastern Studies, Chicago 34.

MARKOVİN, Vladimir, Ivanoviç, MUNGAEV R. M, 2003, Severniy Kavkaz, Moskva.

MARKOVİN, Vladimir Ivanoviç, 2008, Cüce Evleri İspunlar Kuzeybatı Kafkasya Dolmenleri, O Uravelli Ankara.

MELİKİSVİLİ, Georgiy Aleksandrovich, 1960, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, Moskova.

MENABDE, Medea, KİGHURADZE, 1981, Tamaz, Sionis Arkeologiuri Dzeglebi, Tbilisi.

MİNNS, Ellis, Hovell, 1913, Scythians and Greeks: a survey of ancient history and archaeology on the North coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus, Cambridge: University Press.

MİRTSKHULAVA, Guram-CHİKOVANİ Guram, 2014, “Phase of Transition to the Kura-Araxes Culture in Eastern Georgia” Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus, Problems Of Early Metal Age Archaeology Of Caucasus And Anatolia, Proceedings Of İnternational Conference (Editors Marine Kvachadze - Marina Puturidze- Nino Shanshashvili) Tbilisi, s. 32-42.

MORDTMANN, Andreas, David, 1870, “Über die Keilinschriften zweiter Gattung”: Zeitsehrift der Deutsehen Morgenlandischen Gesellschaft, Leipzig, XXIV, s. 1-85.

MUHAMMEDOĞLU, Aliyev, Salih, 1994, “Derbend Dağistan’da Hazar Denizinin Kuzeybatı Sahilinde Tarihî Bir Şehir Ve Liman”, İslam Ansiklopedisi, s. 164-166.

NABATÇIKOV, 2002, “Kuzey Kafkasya Tarihi”, Nart Dergisi Ankara.

NARİMANİSHVİLİ, Goderdzi, 2012, “Archaeological Investigations in Trialeti”, *Archaeology of Armenia in Regional Context*, (Ed. P. Avestiyan-A.Bobokhyan), Gıtutyun/Yerevan, s. 88-105.

OGÜN, Coşkun, KOCA, Halil, 2016, “Doğu Anadolu İçin Önemli Bir Ulaşım Güzergahı: Erzurum-Erzincan Karayolu”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Cilt 3, Erzincan.

OLMSTEAD, Albert, T. 1938, “Darius and His Behistun Inscription”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Chicago, Cilt LV, 4, s. 392-416.

ÖZDER, Adem, 2013, “Avrasya Kavramı Ve Önemi” *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2, s. 65-88

ÖZEY, Ramazan, 1999, *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, İstanbul.

ÖZGÜL, Oktay, 2015, “Çoruh ve Kür Vadisi’nde Kimmer-İskit Yer Adları”, *BELGÜ*, Sayı II, s. 159-181.

ÖZGÜL Oktay, 2016, “Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi Tepeköy (Piralibaba)”, *Tüba-Ar*, Sayı 19, s. 137-159.

ÖZTÜRK, Senem, 2013, ”Jeopolitiğin Rusya Federasyonu’na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan- Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi”, *Güvenlik Stratejileri* 9/17, s. 201-242.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, “Roman Relations with the Turks of Central Asia, c. 560-600”, *Second International Congress on Black Sea Antiquities*, Bilkent University, Turkey-Ankara, 2-9 September 2001.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, “Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 938-943.

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

PALAZ ERDEMİR, Hatice, “Anadolu’da İskit İzleri”, Kırgızistan, 10-15 Haziran 2004.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, “Diplomacy Around Black Sea in the Sixth Century AD”, *II. International Blue Black Sea Congress on Politics, Economics and Society*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 10-13 Ekim 2010.

ERDEMİR, Hatice, Palaz-ERDEMİR, Halil, 2010, “Güneybatı Asya ve Avrasya’da İskit Askeri İzleri”, *Tarih Okulu*, Sayı VII, s. 25-37.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, “Antikçağın Sonunda Doğu Roma’nın Güney Kafkasya (Transkafkasya) Politikası”, *Kafkaslar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Yayınları, Temmuz-Aralık 2015, Sayı 72, Ankara, 2015, 47-55.

PALUMBI, Giulio, 2003, “Red-Black Pottery: E.Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships around the Mid-Fourth Millennium BC. Ancient Near Eastern BC”, *Studies* 40, s. 80-134.

PEHLİVAN, Mahmut, 1984, “En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

PETRENKO Vladimir, G, 1995, “Scythian Culture in the North Caucasus”, *Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*, Edited By Jeannine Davis-Kimball Vladimir A. Bashilov Leonid T. Yablonsky, Zinat Press Berkeley, Ca, 5-27.

PIOTROVSKY, Boris. B, 1962, “The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.”, *VI. International Congress of Prehistorical and Proto historic Sciences*. Moscow.

REINHOLD, Sabine, KOROBOV, Dimitrij, S., 2007, *The Kislovodsk basin in the North Caucasian piedmonts—archaeology and GIS studies in a mountain cultural landscape*, *Preisrora Alpina*, 42, s. 183-207.

RİCE, Tamara Talbot, 1957, *The Scythians* (Ed, Glyn Daniel), London.

RUBRUCK, William, 1990, *The Journey of William Rubbuck to the Eastern Parts Of The World 1253-1255*, Second Series No: IV, London.

RUSTEMOV, Caferqulu, Namazoğlu, Muradova Firuze, Memmedrza qızı, 2003, *Gobustan Petroglifleri*, Bakü.

SAGONA, Antonio-ZIMANSKY, Paul, 2015, *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri MÖ 1.000.000-550*. İstanbul.

SAYDAM, Abdullah, 1994, "Osetler Kuzey Kafkasya'da Yaşayan Bir Kavim", *İslam Ansiklopedisi*, s. 437-438.

SEVİN, Veli, 2001, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara.

SHANSHASHVILI, Nino, Narimanishvili Goderdzi, 2014, "Environment and Dwelling in the Early and Middle Bronze Ages South Caucasus", *Problems Of Early Metal Age Archaeology Of Caucasus And Anatolia, Proceedings Of International Conference* (Editors Marine Kvachadze-Marina Puturidze- Nino Shanshashvili), Tiflis.

STRABON, 1993, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, İstanbul.

SULIMIRSKI, Tadeusz, 1954, *Scythian Antiquities In Western Asia The Appearance Of The Scythians*, *Artibus Asiae*, Vol. 17, No. 3/4, s. 282-318.

SZEMERENYI, Oswald, 1980, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften Wien.

TARHAN, M. Taner, 1970, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", *Tarih Dergisi*, Sayı 24, s. 17-32.

TARHAN, M. Taner, 1972, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TARHAN, M. Taner, 1976, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, VIII. Türk Tarih Kongresi-I, 11-15 Ekim, Ankara, s. 355-369.

TARHAN, M. Taner, 1984, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, Araştırma Sonuçları Toplantısı 1, Ankara, s. 109-120.

TARHAN, M. Taner, 2002, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, Türkler Ansk. C I. Ankara, s. 597-610.

TAVERNIER, Jean-Baptiste, 2010, Tavernier Seyehatnamesi (Edt.) Yerasimos, Stefanos, İstanbul.

TAVKUL, Ufuk, 2002, “The Socio-Linguistic Aspect of Cultural Interaction Among the Peoples of the Caucasus”. Acta Orientalia, 55 (4), s. 353-377.

TAVKUL, Ufuk, 2006, “Kafkasya İçin Türkiyat Araştırmalarının Önemi”, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s. 187-202.

TEKİN, Talat, 1988, Orhun Yazıtları, Ankara.

TEKİN, Talat, 1994, Tonyukuk Yazıtı, Ankara.

THOMSEN, Vilhelm, 1896, Inscriptions De L'orkhon, Helsingfors.

TUNÇ, Zekiye, 2012, “Malazgirt Öncesi Kafkasya’da Türk Varlığı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

UYGUR, Erdoğan, 2006, “Jean Potocki Ve Kafkasya Seyehatnamesi”, Voyage Au Caucase at en Chine, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3/2, s. 29-37.

ÜNAL, Ahmet, 1997, “Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları Ankara, s. 11-29.

ÜNAL, Ahmet, 2002, Kuban-Maykop Kültürleri İle Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri, Kaf-Der Çorum Paneli Tebliği, İstanbul, s. 1-33.

ÜNGÖR, İbrahim, 2014, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Ankara.

ÜNGÖR, İbrahim, 2016, “Urartu Maden Ergitme Sahası “Kurtderesi” İliç (Erzincan) A Urartian Mine Field=Kurtderesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research, Sayı 9, s. 955-969.

WATERMAN, Leroy, 1930, Royal Correspondance of the Assyrian Empire, Ann Arbor, No, 197.

YAKAR, Jak, 1990, “The Chronology of the Transcaucasian”, East Anatolian Early Bronze Age Eretz-Israel Amiran Vol, 94-100.

YILDIZ, Feridun, 2007, “Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Yıl:1, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart, s.149-177.

YİĞİT, Turgut, 2005, “Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 24, Sayı 38, s. 55-69.

YÜKMEN, Bakiye, 2003, Doğu ve Güneydoğu Dolmenleri Işığında Anadolu Megalitleri, İstanbul.

<https://artvinlisisin.tr.gg/Kafkasya-tarihi.htm> Erişim: 07.09.2017

http://bao.az/categoriesTarix/subcategoriesazerbaycantarix/product_5011797052 Erişim: 09.09.2017

<http://www.dag.gen.tr/elbruz-dagi.html> Erişim: 10.09.2017

<http://www.guncelakademi.com/turkiyenin-onemli-gecitleri-nelerdir--n205.html> Erişim: 10.09.2017

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Özgül/atdd/0000-0003-0575-0436 -Ceylan/atdd/ 0000-0002-9889-7279

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

<http://www.tdf.gov.tr/kazbek-dagi-kis-zirve-tirmanisi-basariyla-tamamlandi/>
Erişim: 13.09.2017

<http://www.alanvakfi.org.tr/dunden-bugune-oseitlerin-tarihi/>
Erişim: 07.09.2017

<http://irsaz.com/new/tr/search/query?Search=gobustan>
Erişim: 08.09.2017

<http://www.guncelakademi.com/turkiyenin-onemli-gecitleri-nelerdir--n205.html>;
Erişim: 07.09.2017

<http://www.maykop.narod.ru/>
Erişim: 10.09.2017

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

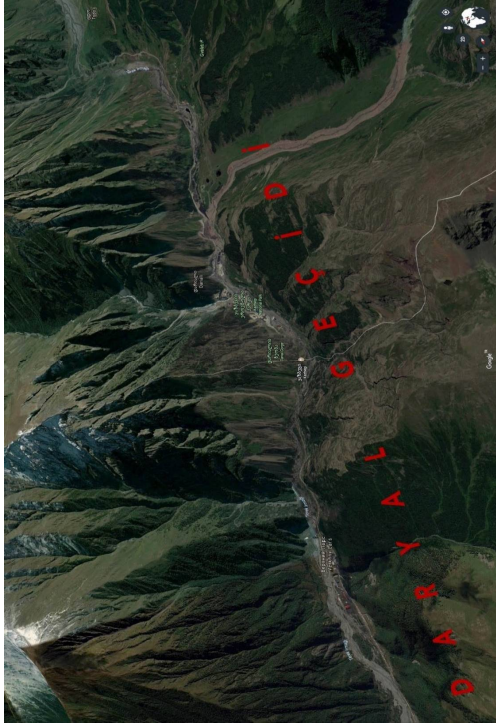
АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Özgül/atdd/0000-0003-0575-0436 -Ceylan/atdd/ 0000-0002-9889-7279

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

EKLER

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

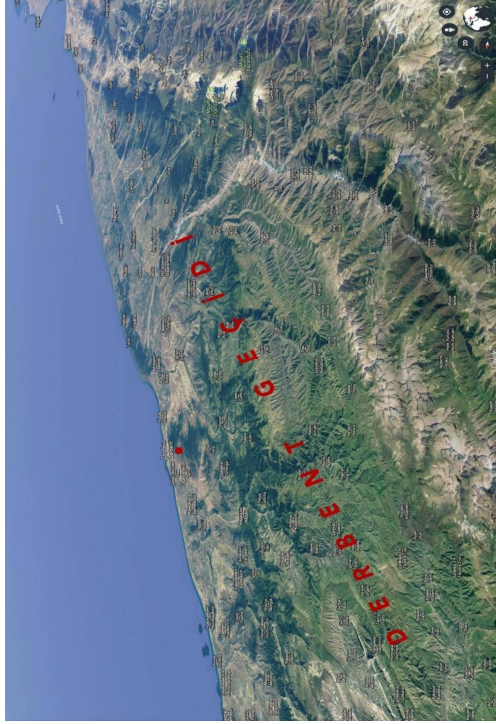
ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Özgül/atdd/0000-0003-0575-0436 -Ceylan/atdd/ 0000-0002-9889-7279

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Özgül/atdd/0000-0003-0575-0436 -Ceylan/atdd/ 0000-0002-9889-7279

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının Türk Vergi Sistemi Açısından Değerlendirilmesi ve Uygulama Örneği*

Kudret Şevket Sayın¹

ORCID-0000-0002-6688-1424

Abdullah Kürşat Merter²

ORCID-0000-0001-6874-1890

Öz

Muhasebenin temel kavramlarından biri olan Dönemsellik İlkesi gereğince işletmelerin her hesap dönemindeki faaliyetlerinin sonuçlarının birbirlerinden bağımsız olarak saptanması gerekmektedir. Yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım işlerinin genellikle birden fazla yıla yaygın olması nedeniyle kar veya zarar hesaplamalarında farklı yöntemler ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemlerden biri, Gelir Vergisi Kanunu'na göre uygulanması zorunlu olan tamamlanmış sözleşme yöntemidir. Bu yöntemle göre, sözleşme gelirleri ve maliyetleri işin tamamlandığı hesap döneminde elde edilmiş olarak kabul eder ve vergilendirme işlemini işin bittiği dönemde gerçekleştirilir. Bu nedenle tamamlanmış sözleşme yöntemi "Dönemsellik İlkesi" ile çelişmekte ve işletmenin faaliyetlerinin devam

* Bu çalışma; Abdullah Kürşat MERTER, Yıllara Yaygın İnşaat İşlerinin Türk Vergi Mevzuatı ve Türkiye Muhasebe Standartları Açısından İncelenmesi, Uygulama Örneği, isimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinden uyarlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sevketsayin@yahoo.com

² Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, akmerter@gtu.edu.tr

ettiği dönemlerdeki gelirlerinin ve maliyetlerinin muhasebeleştirilmesinde ve raporlanmasında çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Diğer yöntem ise TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardında belirtilen Tamamlanma yüzdesi yöntemidir. Bu yönteme göre işin tamamlanma derecesi gelir ve maliyetlerin gerçekleştiği döneme göre belirlenmektedir. Bu nedenle bu yöntem dönemsellik ilkesini açısından uygulanması daha doğru olacaktır. Bu çalışmada, yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım işlerinin Türk Vergi Mevzuatı ve TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı kapsamında hazırlanması gereken muhasebe kayıtları ve karşılaştırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelime: *Tamamlanmış Sözleşme Yöntemi, Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, TMS 11*

Jel Kod: *M41, M48*

Evaluation of TMS 11 Construction Agreements In The Turkish Tax System And Practice for Application

Kudret Şevket Sayın³

ORCID-0000-0002-6688-1424

Abdullah Kürşat Merter⁴

ORCID-0000-0001-6874-1890

Abstract

In accordance with periodicity concept, which is one of the basic concepts, the results of each accounting period of companies activities must determine independently of each other. Due to the fact that spreaded on years buildings and repairing are usually extending more than one year, different applications are emerging. One of these methods is the completed contract method which must be applied according to the income tax law. According to this method, the contract revenue and costs are considered to be obtained during the accounting period in which the work is completed and the taxation is carried out in the period when the work is over. For this reason, the completed contract method contradicts the "Periodicity Principle" and causes various problems to arise in the accounting and reporting of the income and costs of the entity's operating periods. The other method is the percentage of completion method specified in the TMS 11 construction contracts standard. According to this method, the

³ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, sevketsayin@yahoo.com

⁴ Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, akmerter@gtu.edu.tr

completion level of the work is determined on the basis of the period in which the revenues and costs are realized. For this reason, it is more accurate to apply this method in terms of periodicity principle. In this study, accounting records and comparisons have been made with respect construction contracting works over the years, which should be prepared within the tax legislation and TMS 11 construction contracts standard.

Keywords: *Completed Contract Method, Percentage of Completion Method, TMS 11*

JEL Classification: *M41, M48*

Giriş

Dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de ekonomik gelişmenin temelini “inşaat sektörü” oluşturmaktadır. Barajlardan yollara, havaalanlarından fabrikalara, hastanelerden konutlara kadar tüm yaşamsal alanlarda ilk adım “inşaat” la atılmaktadır. Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası’nın 2017 yılı İnşaat Sektörü Raporu’na göre, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının yaklaşık yüzde 30 seviyesinde olduğu görülmektedir. Ayrıca inşaat sektörünün, kendisi ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkide bulunduğu 200’den fazla alt sektörün ürettiği mal ve hizmete talep yaratan konumda olması, sektörün “ekonominin lokomotif” olma vasfının en temel göstergesini oluşturmaktadır.

İnşaat kavramının vergi kanunlarında herhangi bir tanımının yapılmadığını görmekteyiz. Genel olarak inşaat kavramı, malzeme ve işçilik kullanımı suretiyle meydana getirilen bir gayrimenkulün yapı kısmına ait

faaliyetlerin tümünü içerir.⁵ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu (KİK)'nda da 'yapı' kavramı olarak kullanılmış ve "bina, karayolu, demiryolu, otoyol, havalimanı, rıhtım, liman, tersane, köprü, tünel, metro, viyadük, spor tesisi, altyapı, enerji santrali, rafineri tesisi, sulama tesisi gibi her türlü inşaat işleri ve bu işlerle ilgili tesisat, imalat, nakliye, tamamlama, büyük onarım, restorasyon, çevre düzenlenmesi, sondaj, yıkma, güçlendirme ve montaj işleri ile benzeri yapım işleri" şeklinde ifade edilmiştir.

Vergi Hukuku yönünden inşaatlar; özel inşaat ve taahhüt şeklinde inşaat faaliyeti olarak ikiye ayrılır.

Özel inşaatlar, kendi nam ve hesabına apartman inşa edip daire, kat veya dükkân halinde satmak ya da satmak amacı gütmeksizin kendi ihtiyacı için kendi arsası üzerine yapılan inşaatları içerir⁶. Özel inşaat faaliyetinde bulunan işletmeler, belirli bir ticari amaç doğrultusunda inşaat yapan ve satan işletmelerdir. Bu işletmeler satın aldıkları veya kat karşılığı aldıkları arsalar üzerine ticari amaçlara uygun olarak inşaat yapan ve bu yapılan inşaatın maliyeti üzerine ticari karını ekleyerek satan işletmelerdir.⁷

⁵ Şükrü Kızılot. İnşaat Muhasebesi Vergilendirilmesi Mevzuatı ve Asgari İşçilik, 11. Baskı, Ankara, Yaklaşım Yayınları, 2008, s. 42

⁶ Dursun Ali Kurban, Özel İnşaatlarda Vergi ve Muhasebe Uygulamaları, Bursa Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Ekim 2006, [<http://www.bursa-smmmo.org.tr>],Erişim: 18 Ağustos 2017

⁷ Hayrettin Usül,. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardına Göre İnşaat Muhasebesi, Detay Yayıncılık, Ankara, 2015, s.3

Taahhüt şeklinde yapılan inşaatlar ise gerçek ya da tüzel kişilere ait bir inşaat işinin düzenlenen sözleşme koşullarına uygun olarak belli bir ücret karşılığında yapılması işidir.⁸ Bir inşaat faaliyetinin taahhüt şeklinde inşaat ve onarım işi olarak değerlendirilebilmesi için aşağıda verilen unsurları taşıması gerekmektedir.⁹

- i. İşin yapılmasını isteyen bir taraf bulunmalı (inşaat sahibi),
- ii. İşin yapılmasını üstlenen tarafın olmalı (müteahhit),
- iii. Sözleşmeye konu olan inşaat ve onarım işi bulunmalı (inşaat işi)
- iv. İnşaat ve onarım işi belli bir parasal bedel karşılığında yapılmalıdır.

İnşaat işlerinin bunlardan ayrı olarak, özelliği gereği vergilendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi açısından özellik arzeden bir başka inşaat türü de Yıllara Yaygın İnşaat, Taahhüt ve Onarım (YYİTO) işidir. YYİTO işlerinin birden fazla muhasebe dönemine sarkması nedeniyle, faaliyet kazancının nasıl ve ne zaman belirleneceği ve vergilendirileceği konusunda iki farklı yöntem mevcuttur. Bunlardan birincisi, faaliyet kazancının belirlenmesi ve vergilendirilmesini işin bitimine kadar erteleyen “*Tamamlanmış Sözleşme* (işin bitirilmesi)” yöntemidir. İkincisi ise her faaliyet döneminde katlanılan inşaat maliyetleri ile elde edilen kazanç arasında oransal bir ilişki kurarak, kazancı her faaliyet

⁸ Özlem Tuna, “Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Faaliyetlerinin Vergisel Denetimi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.7

⁹ Salim Şengel, (Ed.), İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2805, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1763, 1. Baskı, 2013, Eskişehir, s.7

dönemi için ayrı ayrı belirleyen “*Tamamlanma Yüzdesi* (Kısmi Tamamlanma/İşin Kısmen Tamamlanmış Olması)” yöntemidir.¹⁰

Ülkemizde de uygulanan ve bir anlamda GVK’nun 44’üncü maddesinin zorlaması altında uygulanan tamamlanmış sözleşme yöntemine göre, sözleşme konusu işe ilişkin kâr veya zarar işin bitimine kadar tespit edilmemektedir. Bu yöntemde yapılan inşaat işine ilişkin maliyetler bilançonun aktifinde, elde edilen gelirler (hakedişler) ise bilançonun pasifinde biriktirilmekte ve işin bitim tarihine kadar bekletilmektedir.¹¹

Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının 25 ve 26. maddelerinde düzenlenmiştir. Standarda göre, finansal tablolara yansıtılacak gelir ve giderlerin belirlenmesinde sözleşmenin tamamlanma aşamasının baz alınması nedeniyle "tamamlanma yüzdesi yöntemi" olarak adlandırılır. Bu yöntemde sözleşme geliri, ulaşılan tamamlanma aşamasına kadar katlanılan inşaat maliyetiyle eşleştirilerek, bitirilen işle orantılı gelir, gider ve kârın raporlanması sağlanır.

¹⁰ Ayşe N. Yerel vd., “İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 11) Çerçevesinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin Muhasebeleştirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 116

¹¹ Vedat Acar., Türkiye Muhasebe Standartları – 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının İncelenmesi Ve Yeni Türk Ticaret Kanunu’na Geçiş Sürecinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşleri Uygulama Çalışması, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2013, s. 29.

I. Yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım işlerinin vergilendirilmesi

YYİTO işlerinin vergilendirilmesinde, hesap dönemi uygulaması farklılık arz etmektedir. YYİTO işlerinin vergilendirilmesinde takvim yılı değil, inşaat işinin bitimi dikkate alınmıştır. GVK'nun 42. Maddesinde YYİTO işlerinin vergilendirilmesi şu şekilde açıklanmıştır: “Birden fazla takvim yılına sirayet eden inşaat (dekapaj işleri de inşaat işi sayılır) ve onarma işlerinde kar veya zarar işin bittiği yıl kati olarak tespit edilir ve tamamı o yılın geliri sayılarak, mezkûr yıl beyannamesinde gösterilir.” Bir inşaat işinin, GVK'nun 42. maddesi kapsamında özel vergileme rejimine tabii olabilmesi için;

- a) Faaliyet konusunun inşaat ve onarma işi olması,
- b) İnşaat ve onarma işinin birden fazla takvim yılına sirayet etmesi,
- c) İnşaat ve onarma işinin taahhüde bağlı olarak yapılması şartlarının bir arada aranılması gerekmektedir.

YYİTO işlerinde vergilendirme dönemi, hem VUK'nun 174. maddesinde düzenlenmiş olan “Hesap Dönemi” hem de “Muhasebenin Dönemsellik İlkesi” ile çelişmekte olup, vergi kanunlarında da ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.¹² YYİTO işleri ticari bir faaliyet olup, bu

¹²Erol Demir, “Yıllara Yaygın İnşaat, Taahhüt ve Onarım İşlerinde Vergilendirme ve Muhasebeleştirme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 36, Şubat 2015, s. 836

şekilde ayrı bir vergilendirme rejiminin belirlenmiş olmasının temel mantığı, bir hesap döneminden fazla süren işlerde taahhüdün sonucunun, iş bitmeden kapanan hesap dönemlerinde tam olarak görülmesinin mümkün olmamasıdır.¹³

YYİTO işlerinden elde edilen gelirlerin vergilendirmesinde en önemli husus, işe başlama ve işin bitim tarihinin belirlenmesidir. YYİTO işlerinde, gelir işin bitiminde hesaplanmakta ve vergilendirme de bundan sonra yapılabilmektedir. YYİTO işlerinde işin bir yıldan fazla bir yıla yayılıp yayılmadığının anlaşılabilmesi için işin başlama ve bitiş tarihlerinin bilinmesi gerekmektedir.

YYİTO işi faaliyetinde bulunan ve GVK kapsamında ticari kazanç elde eden mükelleflerin bu kazançlarını ne zaman beyan edeceklerine ilişkin düzenleme GVK'nun 42. maddesinde yapılmıştır. Buna göre "Mükellefler bu madde kapsamına giren hallerde her inşaat ve onarım işinin hasılat ve giderlerini ayrı bir defterde veya tutmakta oldukları defterlerin ayrı sayfalarında göstermeye ve düzenleyecekleri beyannameleri işlerin ikmal edildiği takvim yılını takip eden yılın mart ayının başından yirmi beşinci günü akşamına kadar vermeye mecburdurlar." denilmiştir. Bu hükme istinaden örneğin 2015 yılında başlayan ve 2016 yılında biten bir YYİTO işinden elde edilen kazanç, 2016 yılı kazancı olarak kabul edilecek ve

¹³Serdar Akın, "Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt ve Onarım İşlerinin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi (Türkiye Uygulaması)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s.8

izleyin yıl olan 2017 yılı mart ayı başından yirmi beşinci gün akşamına kadar beyan edilecektir.

Kurumlar vergisi mükellefi olup YYİTO işinden kazanç elde edenlerin, bu kazançlarını ne zaman beyan edeceklerine ilişkin düzenleme KVK'nun 14. maddesinde yer almaktadır. Buna göre," Kurumlar vergisi beyannamesi, hesap döneminin kapandığı ayı izleyen dördüncü ayın birinci gününden yirmi beşinci günü akşamına kadar mükellefin bağlı olduğu vergi dairesine verilir." Örneğin Kurumlar Vergisi mükellefi olan bir işletmenin, 2015 yılında başlayan ve 2016 yılında biten bir YYİTO işinden elde ettiği kazancı, 2016 yılı kazancı olarak kabul edilecek ve izleyin yıl olan 2017 yılı Nisan ayı başından yirmi beşinci gün akşamına kadar beyan edecektir.

YYİTO işlerinin vergilendirilmesi, duruma göre uzun bir süreyi alabilecektir. Böyle bir durumda bir taraftan mükelleften uzunca bir süre vergi alınmaması diğer taraftan ise işin bitiminde mükelleften bir defada yüklü miktarda bir verginin alınmasının zorluğu söz konusu olacaktır. Bu nedenlerle YYİTO işlerinde vergi tevkifatı (kesintisi) esası kabul edilmiştir.¹⁴

¹⁴ Kızılot, a.g.e., s.42

2- Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt ve Onarım İşlerinin Muhasebeleştirilmesi

Gelir Vergisi Kanunda özel bir vergilendirme sistemine sahip olan YYİTO işlerinde faaliyet kazancının tespiti, tamamlanmış sözleşme yöntemine göre yapılmaktadır. Bu yöntemle göre inşaat taahhüt işi tamamlanmadıkça inşaata ilişkin gelir ve giderlerin gelir tablosuna aktarılmasına izin verilmemekte ve bunun sonucunda kar veya zarar hesaplamasında dikkate alınmamaktadır.

YYİTO maliyetleri, doğrudan ve dolaylı maliyetlerden meydana gelmektedir. Doğrudan maliyetler; işin bünyesine doğrudan giren, başka işleri ilgilendirilmeyen giderlerdir. Yapılmakta olan taahhüt işi ile ilgili doğrudan maliyetler, öncelikle 740- Hizmet Üretim Maliyeti hesabına kaydolunur. Dağıtımdan gelen dolaylı maliyetler ise belli bir işin yapılması ile doğrudan ilgili olmamak kaydıyla, birden fazla işin yapılmasında etken olan gider unsurlarıdır. Müşterek giderler; 740- Hizmet Üretim Maliyeti, 750 - Araştırma Geliştirme Giderleri, 760 - Pazarlama Satış Dağıtım Giderleri, 770 – Genel Yönetim Giderleri ve 780 - Finansman Giderleri hesaplarına kaydedilir.¹⁵

İnşaatlar devam ederken yapılan ve 740 no'lu hesaplarda izlenen yıllara yaygın inşaat ve onarım işleriyle ilgili giderler, dönem sonunda 741 -

¹⁵ Demir, a.g.e., s.841

Hizmet Üretim Maliyeti Yansıtma hesabı aracılığıyla hesap planındaki 170 İnşaat ve Onarım Maliyeti hesabına aktarılır. Yıl içerisinde 750, 760, 770 ve 780 no'lu hesaplarda biriken faaliyet giderleri ise, 751, 761, 771 ve 781 nolu yansıtma hesapları kullanılarak GVK'nin 43. maddesinde belirtilen esaslar çerçevesinde müşterek gider niteliğinde dağıtım tabi tutularak yine 170 no'lu hesaplara aktarılarak kapatılır . 170 no'lu hesap, aktif hesap olup dönem sonunda devam eden inşaat işlerin bilançoda gösterilmesini sağlarlar. İnşaat ve onarım işlerinin devam ettiği yıllarda dönem sonlarında 170 no'lu hesaplarda biriken maliyet tutarları, işin bittiği yılsonunda 622 - Satılan Hizmet Maliyetleri hesabına aktarılır.¹⁶

YYİO işleri ile ilgili olarak düzenlenen ve işveren tarafından onaylanan hakediş bedelleri 350-358 no'lu İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri hesaplarına kaydedilir. İnşaatlarla ilgili olarak alınan hakedişlerin izlendiği 350 - Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Hakediş Bedelleri hesabı, inşaat işinin bittiği yılsonunda, 600 - Yurtiçi Satışlar hesabına aktarılarak, inşaat işinden doğan kar veya zarar hesaplanır.

3-TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı

Bazı inşaat işleri tabiatı gereği, birden fazla yılda tamamlanabilmektedir. Mevcut sistem, bu durumu dikkate alarak, yıllara yaygın inşaat, taahhüt ve onarım işlerinde, kâr veya zararın inşaatın bittiği tarihte tespit edilmesini öngörmüş ve muhasebe sistemimiz de bu öngörü

¹⁶ Demir, a.g.e., s.841

çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak, bu uygulama muhasebenin temel ilkelerinden olan dönemsellik ve tahakkuk ilkesi ile çelişmektedir. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri standardı ile dönemsellik ilkesi işletilerek, gelir ve maliyetler gerçekleştiği hesap döneminde dikkate alınmaktadır.¹⁷

Bilindiği gibi TMS/TFRS'ler, ilgili kurum tarafından UFRS'lerden çevirisi yapılarak yayınlanmaktadır. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı da aynı numaralı Uluslararası Muhasebe Standardından çevrilerek ilk olarak 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere 26.10.2005 tarih ve 25978 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanmıştır. TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının 3. Maddesinde inşaat sözleşmeleri, yapımının genellikle uzun süreye yayılması ve yapının başkasına ait olması nedeniyle “müşteri adına ve hesabına yapılan ve yapımı bir hesap döneminden daha uzun süren yıllara yaygın yapım sözleşmeleri” olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının amacı şöyle belirtilmiştir:

“Bu Standardın amacı inşaat sözleşmelerine ilişkin gelir ve maliyetlerle ilgili muhasebe uygulamasının açıklanmasıdır. İnşaat sözleşmelerine konu olan işlerin özelliği gereği, sözleşme kapsamındaki işin başlamasıyla tamamlanması farklı hesap dönemlerine girmektedir. Bu

¹⁷ Ali Haydar Güngörmüş ve Ender Boyar “İnşaat Sözleşmeleri Standardına (TMS 11) Bir Uygulama Önerisi”, İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dayanışma Dergisi, Sayı 103, Ağustos 2008 s. 7

¹⁸Yerel, a.g.e., s. 118

nedenle inşaat sözleşmelerine ilişkin muhasebe uygulamasındaki esas konu, sözleşme kapsamında elde edilen gelir ve maliyetlerin inşaat işinin gerçekleştirildiği hesap dönemlerine dağıtılmasıdır.”

Bu ifadelerden standardın, sözleşme gelir ve maliyetlerinin gelir tablosuna ne zaman gelir ve gider olarak gösterileceklerini kapsamlı olarak açıklamasıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır. Dönemsellik ve tahakkuk esasına göre gelir ve maliyetler ilgili dönemlere yansıtılmakta ve mali tabloların karşılaştırılabilirliği sağlanmaktadır.¹⁹

TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi sözleşme geliri ve maliyetleridir.²⁰ Sözleşme geliri, başlangıçta belirlenen ihale bedeli, gelir olarak sonuçlandırılması olası görülen ve güvenilir biçimde ölçülebilen sözleşme içindeki değişiklikler, talep hakları ve teşvik ödemelerinden oluşmaktadır. Ancak bu gelir, gelecekteki olaylara dayanarak oluşacak çeşitli belirsizliklerden etkilenmekte ve bu nedenle de sözleşme geliri tutarı dönemden döneme azalıp artabilmektedir O zaman sözleşme geliri şu şekilde formüle edilir.²¹

Sözleşme Geliri = Başlangıç Sözleşme Bedeli +/- (varsa)
Değişiklikler +/- (varsa) Ek Ödeme Talepleri + (varsa) teşvik ödemeleri

¹⁹Tunay Aslan, “Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 11) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi”, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, Volume: 2, Issue: 2, 2015 s. 212

²⁰TMS 11, Madde 11 ve Madde 12

²¹ Acar, a.g.e., 30

TMS 11 standardının 11-15 Maddeleri sözleşme gelirleri ile ilgili hususlar düzenlenmiştir. Standardın 11. maddesinde sözleşme gelirlerinin içeriği şöyle belirlenmiştir:

- a) Sözleşmede başlangıçta üzerinde anlaşmaya varılmış bedel ve
- b) Sözleşmeye konu işteki değişiklikler, ek ödeme talepleri ve teşvik ödemelerinden:
 - i. Gelir olarak sonuçlanması muhtemel olanlar ve
 - ii. Güvenilir biçimde ölçülebilenler.

Standardın üzerinde durduğu bir diğer önemli husus olan sözleşme maliyetleri, standartta üçe ayrılarak incelemektedir.²² Bunlar;

- a) Belirli bir sözleşme ile doğrudan ilişkisi kurulabilen maliyetler,
- b) Sözleşme faaliyetleri ile genel olarak ilişkisi kurulabilen ve sözleşmeye yüklenebilen maliyetler,
- c) Sözleşme hükümlerine göre özellikle müşteriye yüklenebilen diğer maliyetler olarak belirtilmektedir.

Tüm bunların dışında, inşaat faaliyeti ile ilişkisi kurulamayan veya bir sözleşmeye yüklenemeyen maliyetler inşaat sözleşme maliyetleri dışında bırakılmaktadır. Bunlar.²³

²² TMS 11, Madde 16

²³ TMS 11, Madde 20

- a) Sözleşmede geri ödenecek giderler olarak tanımlanmamış genel yönetim maliyetleri,
- b) Satış maliyetleri
- c) Sözleşmede geri ödenecek giderler kapsamına alınmamış araştırma ve geliştirme maliyetleri
- d) Sözleşmede kullanılmayan atıl tesis ve teçhizat amortisman giderleri, şeklinde sıralanmaktadır.

TMS 11'e göre inşaat sözleşmesi gelir ve giderlerinin muhasebeleştirilmesinde iki husustaki ölçüleme önem taşımaktadır. Bunlardan ilki inşaat sözleşmesinin sonucunun güvenilir bir şekilde ölçülebilmesi iken; ikincisi raporlama dönemi sonu itibariyle sözleşmeye konu işin tamamlanma aşamasının tespit edilebiliyor olmasıdır.²⁴ Standardın 23. maddesine göre eğer yapılan sözleşme sabit fiyatlı bir sözleşme ise ve aşağıdaki koşulların tamamı mevcutsa inşaat sözleşmesi sonucu güvenilir biçimde tahmin edilebilir:

- a) Toplam sözleşme gelirinin güvenilir biçimde ölçülebilmesi;
- b) Sözleşmeye ilişkin ekonomik yararların işletmeye akışının muhtemel olması;

²⁴ Okan Netek, "Gayrimenkul Varlıkların Türkiye Muhasebe Standartları ve Vergi Kanunları Kapsamında Değerlendirmesi", TÜRMOB Yayınları:438, Sirküler Rapor Serisi, Seri No:2012-8

- c) Sözleşme konusu işin bitirilmesi için gereken inşaat maliyetleri ile işin tamamlanma aşamasının raporlama dönemi sonunda güvenilir biçimde belirlenebilmesi ve
- d) Sözleşmeye yüklenebilecek inşaat maliyetlerinin açıkça belirlenebilmesi ve güvenilir biçimde ölçülebilir olması sonucu, katlanılan fiili inşaat maliyetlerinin önceki tahminlerle karşılaştırılabilir olması.

Aynı şekilde standardın 24. maddesinde de eğer sözleşme maliyet artı kâr sözleşmesi ise ve aşağıdaki koşulların tamamı mevcutsa inşaat sözleşmesi sonucu güvenilir biçimde tahmin edilebilir:

- a) Sözleşmeye ilişkin ekonomik yararların işletme tarafından elde edilmesinin muhtemel olması;
- b) Sözleşmeye yüklenebilecek inşaat maliyetlerinin, geri tahsil edilebilir nitelikte olsun veya olmasın, açıkça belirlenebilmesi ve güvenilir biçimde ölçülebilmesi.

TMS 11 Standardına göre bir inşaat sözleşmesinin sonucu güvenilir biçimde öngörülebiliyorsa, inşaata ilişkin gelir ve giderlerin raporlanmasında tamamlanma yüzdesi yöntemi kullanılması gerekmektedir. İnşaat sözleşmesi sonucunun güvenilir biçimde tahmin edilememesi durumunda ise; sadece katlanılmış sözleşme maliyetlerinin geri kazanılabilmesi muhtemel olan kısmı kadar gelir kaydedilir ve sözleşme maliyetleri oluştukları dönemin gideri olarak finansal tablolara yansıtılır.

Ayrıca sözleşme sonucu güvenilir biçimde tahmin edilemediğinden kâr tahakkuk ettirilmez. (Şengel, 2013, s.129)

TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının 36. maddesine göre, toplam sözleşme maliyetlerinin toplam sözleşme gelirini aşması muhtemelse beklenen zarar doğrudan gider olarak finansal tablolara yansıtılır. Bir yüklenici firmanın taahhüt ettiği işi grev nedeniyle geç tamamlaması ve bu yüzden de ceza ödemek durumunda kalması bu duruma bir örnek olarak verilebilir.²⁵

4- Uygulama

Uysal İnşaat Ltd. Şti. 2004 yılında kurulmuştur. İzmir ve çevresinde faaliyet gösteren Uysal İnşaat, uzun yıllardır yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım faaliyetinde bulunmaktadır. İşletme, İzmir Büyükşehir Belediyesinin ihaleye açmış olduğu hizmet binası yapımını kazanmış ve sözleşmede belirtildiği üzere hizmet binası yapımına 2013 yılı eylül ayında başlamış ve 2015 yılı nisan ayında tamamlamıştır. İhale bedeli 10.000.000 TL'dir. İşin tahmini maliyeti 7.500.000 TL olarak öngörülmektedir.

Bu bölümde kayıtlarımız ve faaliyet kazancı hesaplamalarımız VUK kapsamında olan tamamlanmış sözleşme yöntemine göre yapılacaktır.

²⁵ Gönül Büyüktürk, TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Türk Vergi Sistemi ile Karşılaştırılması ve Bir Muhasebe Uygulama Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s.45

Uygulamamızın dahi iyi anlaşılabilmesi için KDV ve geçici vergi dönemleri ihmal edilmiş ve işin yapım süresinde başka bir iş yapmadığı varsayılmıştır.

Yıl	Fiili Maliyet	Hakedişler	Tahsilatlar
2013	1.500.000	0	0
2014	3.500.000	6.000.000	4.850.000
2015	2.500.000	4.000.000	5.150.000

İnşaat işinin 1. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir:

----- 31/12/2013 -----		
740	HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	1.500.000
	İLGİLİ HESAPLAR	1.500.000
----- 31/12/2013 -----		
170	YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	1.500.000
	741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ YANSITMA HESABI	1.500.000
----- 31/12/2013 -----		

2013 yılında işletme hakediş yapmamıştır. İnşaat işi için dönem içinde katlanılan maliyetler 170 no.lu hesapta atılarak bilançoda izlenmektedir.

İnşaat işinin 2. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir:

----- 31/12/2014 -----		
740	HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	3.500.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

İLGİLİ HESAPLAR	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	
120 ALICILAR	6.000.000
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	6.000.000
----- 31/12/2014 -----	
102 BANKALAR	4.850.000
120 ALICILAR	4.850.000
----- 31/12/2014 -----	
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	3.500.000
741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ YANSITMA HESABI	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	

2014 yılında işletme 6.000.000 TL tutarında hakediş yapmıştır. Ancak tamamlanmış sözleşme yöntemine göre işin devam ettiği dönemlerde elde edilen hakediş bedelleri 350 nolu hesapta izlenmektedir. İnşaat işi için dönem içinde katlanılan maliyetler de 170 nolu hesapta izlenmekte ve işin bitimine kadar bilançoda takip edilmektedir. Bu nedenle 2014 yılında faaliyet kazancı tespiti yapılmamıştır.

İnşaat işinin 3. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir.

----- 31/12/2015 -----	
740 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	2.500.000
İLGİLİ HESAPLAR	2.500.000
----- 31/12/2015 -----	
120 ALICILAR	4.000.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	4.000.000
----- 31/12/2015 -----	
102 BANKALAR	5.150.000
120 ALICILAR	5.150.000
----- 31/12/2015 -----	
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	2.500.000
741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ YANSITMA HESABI	2.500.000
----- 31/12/2015 -----	

2015 yılında işletme 4.000.000 TL tutarında hakediş yapmıştır. Tamamlanmış sözleşme yöntemine göre işin bitimi gerçekleştiği dönemde elde edilen tüm hakediş bedelleri ve katlanılan maliyetler gelir tablosu hesaplarına aktarılarak faaliyet kazancı tespiti yapılır.

İşletmenin dönem sonu kayıtları aşağıdaki gibidir:

----- 31/12/2015 -----	
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	7.500.000
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	7.500.000
----- 31/12/2015 -----	
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	10.000.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	10.000.000
----- 31/12/2015 -----	
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	10.000.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	10.000.000
----- 31/12/2015 -----	
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	7.500.000
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ	7.500.000
----- 31/12/2015 -----	
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	500.000
370 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	500.000
----- 31/12/2015 -----	
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	2.500.000
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	500.000
692 DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI	2.000.000
----- 31/12/2015 -----	

TMS11 standardına göre yıl içindeki işlemlerde usul olarak bir farklılık yoktur. İlgili dönemin hasılat tutarı kesilen hakediş faturaları toplamından fazla ise aradaki fark faturalandırılmamış bir alacak olarak bilançonun varlıklar kısmında yer alır. Bu fark bir gelir tahakkuku gibi işlem görür ve TDHP’da 123 Raporlanmamış Alacak hesabı oluşturularak bu hesaba kaydedilebilir. Eğer ilgili dönemin hasılat tutarı kesilen hakediş faturaları toplamından az ise bu durumda fazla fatura kesilmiş olacağından aradaki fark bilançoda borçlar kısmında yer alır. Bu fark gelecek aylara /

yıllara ait gelir gibi işlem görür ve TDHP’da 351 Alınan Hakediş Avansları hesabı oluşturularak bu hesaba kaydedilebilir.²⁶

Bu bölümde kayıtlarımız ve faaliyet kazancı hesaplamalarımız TMS11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı kapsamında olan tamamlanma yüzdesi yöntemine göre yapılacaktır.

Yıl	Fiili Maliyet	Tamamlanma Yüzdesi	Dönem Geliri	Hakedişler	Tahsilatlar
2013	1.500.000	1.500.000 / 7.500.000 = 0,20	10.000.000 X 0,20 = 2.000.000	0	0
2014	3.500.000	3.500.000 / 7.500.000 = 0,45	10.000.000 X 0,45 = 4.500.000	6.000.000	4.850.000
2015	2.500.000	2.500.000 / 7.500.000 = 0,35	10.000.000 X 0,35 = 3.500.000	4.000.000	5.150.000

İnşaat işinin 1. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir.

----- 31/12/2013 -----
740 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ 1.500.000

²⁶ Ali Alagöz, “TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Çerçevesinde İnşaat İşlerinde Sözleşme Maliyet ve Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi”, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, ASMMMO Yayın Organı, Cilt:2, Sayı:1, Yıl:2009, s. 16

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

İLGİLİ HESAPLAR	1.500.000
----- 31/12/2013 -----	
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	1.500.000
741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ YANSITMA HESABI	1.500.000
----- 31/12/2013 -----	
123 RAPORLANMAMIŞ ALACAK HESABI	2.000.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	2.000.000
----- 31/12/2013 -----	

Dönem içinde hakediş yapılmamasına rağmen tamamlanma yüzdesi yöntemine göre 2013 yılı toplam gelirinin 2.000.000 TL olduğu görülmektedir. Dönem sonu kayıtları şu şekilde olacaktır:

----- 31/12/2013 -----	
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	1.500.000
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	1.500.000
----- 31/12/2013 -----	
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	2.000.000
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	2.000.000
----- 31/12/2013 -----	
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	1.500.000
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ	1.500.000
----- 31/12/2013 -----	
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	100.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

370 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI ----- 31/12/2013 -----	100.000
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	500.000
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	100.000
692 DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI ----- 31/12/2013 -----	400.000

Tamamlanmış sözleşme yöntemine göre 2013 yılında faaliyet kazancı hesaplaması yapılmamışken tamamlanma yüzdesi yöntemine göre 400.000 TL dönem net karı hesaplanmıştır.

İnşaat işinin 2. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir.

----- 31/12/2014 -----	
740 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	3.500.000
İLGİLİ HESAPLAR	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	
120 ALICILAR	6.000.000
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	6.000.000
----- 31/12/2014 -----	
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	6.000.000
123 RAPORLANMAMIŞ ALACAK HESABI	1.500.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	4.500.000
----- 31/12/2014 -----	
102 BANKALAR	4.850.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

120 ALICILAR	4.850.000
----- 31/12/2014 -----	
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	3.500.000
741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ YANSITMA HESABI	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	

Dönem içinde 6.000.000 TL'lik hakediş yapılmıştır. Ancak tamamlanma yüzdesi yöntemine göre 2014 yılı toplam gelirin 4.500.000 TL olduğu görülmektedir. Dönem sonu kayıtları şu şekilde olacaktır:

----- 31/12/2014 -----	
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	3.500.000
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM MALİYETLERİ	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	
600 YURTIÇİ SATIŞLAR	4.500.000
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	4.500.000
----- 31/12/2014 -----	
690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	3.500.000
622 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ	3.500.000
----- 31/12/2014 -----	
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	200.000
370 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	200.000
----- 31/12/2014 -----	

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI	1.000.000
691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	200.000
692 DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI	800.000
----- 31/12/2014 -----	

Tamamlanmış sözleşme yöntemine göre 2014 yılında faaliyet kazancı hesaplaması yapılmamışken tamamlanma yüzdesi yöntemine göre 800.000 TL dönem net karı hesaplanmıştır.

İnşaat işinin 3. Yıl muhasebeleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir.

----- 31/12/2015 -----	
740 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	2.500.000
İLGİLİ HESAPLAR	2.500.000
----- 31/12/2015 -----	
120 ALICILAR	4.000.000
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	4.000.000
----- 31/12/2015 -----	
350 Y. Y. İNŞAAT VE ONARIM HAKEDİŞ BEDELLERİ	4.000.000
123 RAPORLANMAMIŞ ALACAK HESABI	500.000
600 YURTİÇİ SATIŞLAR	3.500.000
----- 31/12/2015 -----	
102 BANKALAR	4.850.000
120 ALICILAR	4.850.000
----- 31/12/2015 -----	
170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT	2.500.000

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Sayın/atdd/0000-0002-6688-1424 -Merter/atdd/ 0000-0001-6874-1890

Makale Başv. Tarihi:10/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:10/12/2017

VE ONARIM MALİYETLERİ

741 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ 2.500.000
YANSITMA HESABI

----- 31/12/2015 -----

Dönem içinde 4.000.000 TL'lik hakediş yapılmıştır. Ancak tamamlanma yüzdesi yöntemine göre 2015 yılı toplam gelirin 3.500.000 TL olduğu görülmektedir. Dönem sonu kayıtları şu şekilde olacaktır:

----- 31/12/2015 -----

622 HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ 2.500.000

170 YILLARA YAYGIN İNŞAAT 2.500.000
VE ONARIM MALİYETLERİ

----- 31/12/2015 -----

600 YURTIÇİ SATIŞLAR 3.500.000

690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI 3.500.000

----- 31/12/2015 -----

690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI 2.500.000

622 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ 2.500.000

----- 31/12/2015 -----

691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER 200.000
YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI

370 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER 200.000
YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI

----- 31/12/2015 -----

690 DÖNEM KAR VEYA ZARARI 1.000.000

691 DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER 200.000
YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI

692 DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI 800.000

----- 31/12/2015 -----

Son olarak her iki yöntem sonucunda dönem net karı ve hesaplanan vergilerdeki farklılıklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TARİH	TAMAMLANMIŞ SÖZLEŞME YÖNTEMİ		TAMAMLANMA YÜZDESİ YÖNTEMİ	
	DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI	HESAPLANAN VERGİ	DÖNEM NET KARI VEYA ZARARI	HESAPLANAN VERGİ
2013	0	0	400.000	100.000
2014	0	0	800.000	200.000
2015	2.000.000	500.000	800.000	200.000
TOPLAM	2.000.000	500.000	2.000.000	500.000

Sonuç

Yıllara yaygın inşaat ve onarım işleri, yapılan işin niteliği gereği uzun dönemlere yayılabilen işlerdir. Bu nedenle bu işlerde vergilendirmenin nasıl yapılacağı önem arz etmektedir. Yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım işlerinin hesap dönem içerisinde muhasebeleştirilmesi ve dönem sonlarında raporlanması konusunda, muhasebe sistemleri tamamlanmış sözleşme ve tamamlanma yüzdesi yöntemi olarak iki farklı yöntem önermektedirler. Tamamlanmış Sözleşme Yönteminde, sözleşmeye bağlı olarak gerçekleştirilen yıllara yaygın inşaat işinden kaynaklanan gelir, gider ve kâr veya zararın kayda alınması için söz konusu işin tamamen bitirilmiş olması gerekmektedir. Bu yöntemin temel özelliği, kâr veya zararın, işin tamamı bitirilinceye kadar belirlenmemesi, sözleşmeden elde edilen gelirlerin işin tamamlanması aşamasına kadar bir borç, sözleşmeden doğan maliyetlerin işin bitimine kadar bir varlık olarak bilançoda takip edilmesi, dolayısıyla gelir tablosuna herhangi bir rakamın girmemesidir. Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi, yıllara yaygın inşaat taahhüt işlerinde, iş ilerledikçe gelirin ve kazancın da oluştuğu esasına dayanmaktadır. Bu yöntemde, finansal tablolara yansıtılması gereken dönemsel maliyet ve gelirlerin belirlenmesinde sözleşmenin tamamlanma oranı temel ölçüt olarak kabul edilmekte ve inşaat işinin tamamlanması beklenmeden, işle ilgili maliyetler ve gelirlerin dönem bazında belirlenerek sonuç hesaplarına yansıtılmaktadır. Tamamlanma yüzdesi yöntemindeki ana düşünce, işin sonuçlandırılmasına bağlı kalımsız gelir ve giderin dönem bazında gerçekleştirilen üretim aşamasına göre muhasebeleştirilmesidir.

Tamamlanmış sözleşme yöntemi uygulamasında, mükelleften uzunca bir süre vergi alınmaması ve işin bitiminde mükelleften bir defada yüklü miktarda bir verginin alınmasının zorluğu söz konusudur. Tamamlama yüzdesi yöntemi kullanılmasıyla hem finansal tablo okuyucuları doğru ve şeffaf bir şekilde aydınlatılmış olacak hem de muhasebenin temel ilkelerinden olan dönemsellik, tam açıklama ve ihtiyatlılık ilkelerine uygun hareket edilmiş olacaktır. Bu nedenle YYİTO işlerinde tamamlanma yüzdesi yöntemi kullanılması vergisel boyutta daha sağlıklı olacaktır.

Uygulamada karşılaşılan sorunların çözümü yıllara yaygın inşaat işleriyle ilgili olarak yeni yasal düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Standartlar çerçevesinde hazırlanan mali tablolar daha açık, anlaşılır, şeffaf olacağından zaman kaybetmeden Türkiye’de de vergisel mali tablolardan sıyrılıp standartlar çerçevesinde mali tablolar hazırlanmasının işletmeler açısından da yararlı olabileceği düşünülmektedir. TMSK tarafından yayınlanan diğer muhasebe standartları ile birlikte, TMS 11’in de ülkemizde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlaması ile inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin de sorunsuz bir şekilde uyum sağlayabileceği bir muhasebe sistemine sahip olmamız TMS/TFRS’ye geçişi kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- ACAR, Vedat, 2013, Türkiye Muhasebe Standartları – 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardının İncelenmesi Ve Yeni Türk Ticaret Kanunu’na Geçiş Sürecinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşleri Uygulama Çalışması, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 25-50.
- AKIN, Serdar, 2010, “Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt ve Onarım İşlerinin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi (Türkiye Uygulaması)”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- ALAGÖZ, Ali, 2009, “TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Çerçevesinde İnşaat İşlerinde Sözleşme Maliyet ve Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, ASMMMO Yayın Organı, Cilt:2, Sayı:1, s. 1-39
- ASLAN, Tunay, 2015, “Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 11) Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi”, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, Volume: 2, Issue: 2, s. 208-219
- BÜYÜKTÜRK, Gönül, 2013, TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı Türk Vergi Sistemi ile Karşılaştırılması ve Bir Muhasebe Uygulama Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- DEMİR, Erol, 2015, “Yıllara Yaygın İnşaat, Taahhüt ve Onarım İşlerinde Vergilendirme ve Muhasebeleştirme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 36, s. 834-845
- GÜngörmüş, Ali, H. ve BOYAR Ender, 2008, “İnşaat Sözleşmeleri Standardına (TMS 11) Bir Uygulama Önerisi”, *İzmir Serbest*

Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dayanışma Dergisi, Sayı 103,
ss. 1-15

KIZILOT, Şükrü, 2008, İnşaat Muhasebesi Vergilendirilmesi Mevzuatı ve
Asgari İşçilik, 11. Baskı, Ankara, Yaklaşım Yayınları

KURBAN, Dursun Ali, 2006, Özel İnşaatlarda Vergi ve Muhasebe
Uygulamaları, Bursa Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası,
[http://www.bursa-smmmo.org.tr], Erişim: 18 Ağustos 2017

NETEK, Okan, 2012, “Gayrimenkul Varlıkların Türkiye Muhasebe
Standartları ve Vergi Kanunları Kapsamında Değerlendirmesi”,
TÜRMOB Yayınları:438, Sirküler Rapor Serisi, Seri No:2012-8

ŞENGEL, Salim, (Ed.), 2013, İnşaat ve Gayrimenkul Muhasebesi, T.C.
Anadolu Üniversitesi Yayını No:2805, Açık Öğretim Fakültesi
Yayını No: 1763, 1. Baskı, Eskişehir

TUNA, Özlem, 2009, “Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Faaliyetlerinin
Vergisel Denetimi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

USUL, Hayrettin, 2015, TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardına Göre
İnşaat Muhasebesi, Detay Yayıncılık, Ankara

YERELİ, Ayşe N., KAYALI, Nilgün ve DEMİRLİOĞLU , Lale, 2011,
“İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı(TMS
11) Çerçevesinde Yıllara Yaygın İnşaat Taahhüt İşlerinin
Muhasebeleştirilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, ss. 113-134

11 No.lu İnşaat Sözleşmelerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu

4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu

Hinduizm ve İslâm Tasavvufuna Yaklaşımı ile

Hindistan'ın Ünlü Türk Bilgini Şehzade Dârâ Şükûh¹

Berna Karagözoğlu²

ORCID / 0000-0001-7867-4724

Öz

17. Yüzyılda hoşgörölü yaklaşımı ile tanınan Babürlü padişah Celaleddin Ekber (1556-1605), Agra'yı başkent yapmıştır. O dönemde beş yüz bin nüfuslu Hindistan'ın en büyük şehirlerinden birisi olan Agra'da ulema, din bilgini ve filozoflar, Ekber'in önderliğinde bir araya toplanarak araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar neticesinde Hindistan'da var olan Hindu, İslâm, Zerdüşt, Hıristiyanlık ve Sikh gibi dinler arasında uzlaşma noktası bulmaya çalışılmıştır. Sufi hareketi ise on dördüncü ile on altıncı yüzyılın sosyo-din hareketidir. Tasavvufun manevî misyonu, öncelikle Hindistan'da, Müslüman yöneticilere politik hakimiyetlerinde yardımcı olmak ve İslam'ın yayılmasını sağlamaktır. Bu sebeple mutasavvıflar Müslümanlara fetihleri sırasında eşlik etmişlerdir. Mutasavvıfların öğretilerinin özü sevgiyle ve bağlılıkla insan ruhunun Allah ile birleşmesidir. Vedantik felsefe ve Hint Budizmi üzerine yoğun çalışmalara sahip olan Müslüman din adamları, çeşitli dini metinde buluşmuş, Hindistan'ın büyük bilgeleri ile temas kurmuş ve Hint dinini çok yakından idrak edebilmişlerdir.

Ekber, uzun saltanatı boyunca Hint alt kıtasının tüm şehirlerinde barış ve refahı sağlayabilmek için dinlerin bileşiminden "İlahi Din" adı ile adlandırdığı yeni bir dinî ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ekber'in ortaya koyduğu bu çalışma İmam Rabbani gibi pek çok İslâm bilgininin tepkisine yol açtığı gibi padişahlardan Şah Cihan ve Evrengzib de Ekber'in bu

¹ "Ünlü Türk Bilgini Dara Şükûh" III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, Bakü, Azerbaycan 25-27 Mayıs 2016, 'da sunulmuş yeni ilâvelerle makale haline dönüştürülmüştür.

² Yrd.Doç. Dr.,Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, brnkrzgzl@gmail.com

fikrine karşı çıkmıştır. Ancak Şah Cihan'ın oğlu Dârâ Şükûh (1615-1659) Ekber'in din ve ilim konusundaki düşüncelerini benimsemiş, padişah Ekber'den devraldığı bu mirası babasının tepkisine rağmen yaşatmaya çalışmıştır.

Görüldüğü gibi Hindistan, tüm dinleri eşit gören Ekber, Cihangir, Dârâ Şükûh gibi hoşgörülü Müslüman yöneticileri tarafından idare edildiği gibi uzun soluklu bu yönetim sürecinde Evrengzib (Âlemgir) ya da Şah Cihan gibi radikal düşünceye sahip, Sünni yöneticiler tarafından da yönetilmiştir.

Dârâ Şükûh'un çalışmaları iki kısımda sınıflandırılmıştır. Birinci kısım Azizler ve Mistisizm konulu çalışmalar başlığında toplanırken ikinci kısım ise Hinduizm ve Sanskritçeden Çeviriler başlığında toplanmıştır. Azizler ve Mistisizm ile ilgili çalışmalarını Sefînetü'l-Evliyâ, Sekînetü'l-Evliyâ, Risâle-i Haknûma, Tarikâtü'l-Hakikât, Hasanatü'l-Ârifîn, İksir-i Â'zam (Divan-ı Dârâ Şükûh) isimli kitaplarla ele almış, Hinduizme dair görüşlerini Mecmau'l-Bahreyn ve Mukâleme-i Baba Lâl ve Dârâ Şükûh isimli kitaplarında toplamış, Yoga Vasista, Sırr-ı Ekber (Upanişadlar), Bhagwat Gita gibi aslı Sanskritçe olan eserleri ise Farsçaya çevirmiştir.

Çalışmamızda Türk bilgin Dârâ Şükûh'un şahsiyeti, ismi zikredilen eserleri ve tasavvufa olan bakış açısı anlatılacaktır.

Anahtar kelimeler: Dârâ Şükûh, Hinduizm, Hindistan'da dini inançlar, Hindistan, Farsça eserler.

Prince Dara Shukoh, the Famous Turkish Scholar of India and his Approach to Hinduism and Islamic Mysticism

Berna Karagözoğlu³

ORCID / 0000-0001-7867-4724

Abstract

Baburî emperor Shah Jalal-ud-din Akbar (1556-1605), who is known for his tolerant approach, designated Agra as the capital city of India in the 17th century. At that time, Agra was one of India's largest cities with a population of five hundred thousand people, where the many religious scholars and philosophers came together and conducted research under the leadership of Akbar. The aim of the research was to establish conciliation between religions such as Hindu, Islam, Zoroastrianism, Christianity and Sikh in India. The Sufi movement was also a socio-religious movement of fourteenth to sixteenth century. The spiritual mission of mysticism is primarily to help Muslim leaders in their political dominance in India and to spread Islam. For this reason, the Sufis had accompanied the Muslim conqueror in their conquest. The essence of the teachings of Sufi is the union of the human soul with Allah with affection and loyalty. The Muslim clerics, who had works on Vedantic philosophy and Indian Buddhism, met in various religious texts, contacted the great intelligence of India and were able to grasp Indian religion very closely. Akbar tried to establish a new religion what he called "Divine Religion", by combining several religions, in order to ensure peace and prosperity in all the cities of the Indian subcontinent during his long reign. However, Akbar's ideas caused reactions of many Islamic scholars such as Imam Rabbani, as well as Shah Jahan and Shah Aurangzeb. However, Dara Shukoh (1615-1659), the son of Shah Jahan, embraced Akbar's ideas about the religion and science and tried to keep his values alive, despite the reaction of his father.

As you can see, India was ruled by tolerant Muslim rulers such as Akbar, Jahangir and Dara Shukoh, who regard all religions equal, as well as Sunni rulers with radical ideas such as Aurangzeb (Alamgir) or Shah Jahan during its long history. The works of Dara Shukoh were classified in two parts. The first part was collected under the heading of Saints and Mystics, while the second part was presented under the heading of Hinduism and

³ Yrd.Doç. Dr.,Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, brnkrzogl@gmail.com

Translations from Sanskrit Language. Safinat ul-Aulya. Sakinatu'l-Aulia Risale-i Haqnûma, Tariqatu'l-Haqiqat, Hasanatu'l-Arifîn, İksir-i A'zam (Divan-ı Dara Shukoh) He translated original Sanskrit works into Persian, such as Majmau'l-Bahreyn ve Muqalame-i Baba Lal and Dara Shukoh Yoga Vasista, Sırr-i Akbar (Upanishadlar), Bhagwat Gita.

In our study, the personality of the Turkish scholar Dara Shukoh, his works and his approach to sufism will be examined.

Keywords: *Dara Shukoh, Hinduism, Religions in India, India, Persian works.*

Giriş

Babür Hanedanlığı dönemi Hindistan'ı felsefenin, bilimin, mimarinin, tıbbın ve pek çok sanat dallarının teşvik ve himâye edildiği bir dönem olarak tanınmıştır. Zira gelmiş geçmiş tüm padişahlar ve hanedanlık bu sanat dallarıyla şahsen ilgilenmişler ve yeteneklerini eserleri ile ortaya koymuşlardır. Şiir ve edebiyatla iç içe olan bu toplumun resmi ve edebî dili Farsçadır. Dinî konulardaki çalışmalar, Arapçanın yanı sıra Farsça ve Hint-Avrupa dilinin Hindistan kolunu oluşturan kadim dillerinden olan Sanskritçede de yazılmıştır. Sanskritçe yazılmış olan kutsal kitaplar ve Hintçenin klasik eserleri, Ekber'in ortak bir din oluşturma fikri ile Farsçaya çevrilmiştir. Lahor, Delhi, Agra, Patna, Benaras gibi şehirler, tasavvuf ve Hindu inancına ait görüşlere sahip şair, edip ve yazarların yetiştiren şehirlerdir. Dârâ Şükûh da, Hinduizm ve İslam'da var olan tasavvuf inancını benimsemiş ve iki inancın ortak sentezinden oluşan eserler kaleme almıştır. Ülkemizde Türk bilgin Dârâ Şükûh, eserleri ve onun dinî konulardaki yaklaşımları hakkında yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Makalemiz onun hayatı ve eserlerinin tanımına yönelik anlatılardan oluşmaktadır.

Hindistan’da İslâm, Hıristiyan, Hindu, Budist, Sikh, Zerdüşt ve Cayan gibi birçok din ve inanç mevcuttur. Hinduizm’in temelleri ise Veda⁴ dinine ve Brahmanizm’e dayanmaktadır. Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletinde bulunan Varanasi eski adıyla Benares, Hinduların kutsal şehri olarak kabul edilmektedir. Hindulara göre Ganj Nehri, insanı günahlarından arındıran ibadetlerin yapılması için ülkenin her yanından gelen misafirlere Varanasi’de asırlardır ev sahipliği yapmaktadır. Tanrı Şiva’nın da inayetine Varanasi’de kavuşması durumu halk arasında yaygın bir inanıştır. Bu bakımdan Varanasi şehri Hintliler için kutsal bir şehir olup, Hinduizm’in merkezi konumundadır.

Hinduizm’de var olan temel inançlardan tenasüh inancı; ruhun bir bedenden başka bir bedene geçişine olan inanıştır. Arapça n-s-h kelimelerinden türeyen tenasüh kelimesi nefsin, beden yok olmasından dolayı yeni bir bedene intikal etmesi anlamına gelmektedir. Ruhun başka bir bedende yeniden doğuşu, için Türkçede “tekrar doğuş”, “ruh göçü” gibi kavramların yanı sıra, Latince kökenli Fransızca bir kelime olan reenkarnasyon terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır Batı terminolojisinde ise “metempsychosis”, “transmigration”, “reincarnation”, “palingenesis” ve “rebirth” kelimeleri; Hinduizm ve Budizm gibi doğu dinlerinde ise “samsara” ve daha çok hulûl fikriyle ilişkili olan “avatar” kelimeleri ruh göçü inancını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır.⁵

Hinduizm’de varlıkların ruhları, öldükten sonra başka bir varlığın bedenine dönebilirler. Tenasüh yoluyla ruhların yükselmeleri düşünüldüğü gibi, kişilerin yaşarken yaptıkları işlere göre ölümlerinde ruhlarının aşağı derecelere indiği de kabul edilir. Hinduizm’de dinî inanış emir ve yasaklar mukaddes kitap Manava Dharina Şastra’da

⁴ Vedalar (Sanskritçe: □□□), Aryan Din Edebiyatının Tamamını İçine Alan Bir Terimdir. Hinduizm Dinine İnananlar İçin Kutsaldırlar Ve Yine Bu Dine İnananlar İçin Açığa Çıkmış Bilgidirler. Veda Kelimesi Bilgi Manasına Gelir.

⁵ Güngör Özcan- Aksoy Erdal “Sosyolojik Açından Alevi/Bektaşilerde Tenasüh İnancı” Tük Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 2012, s.2.

yazılmıştır. Bunun dışında Brahmana, Upanişad, Purana, Mahabharata ve Ramayana isimli kitaplar da kutsal kitaplar arasında anılmaktadır. Sonraki yüzyıllarda bazı değişiklikler gösteren ancak günümüze kadar ulaşan Vedalar ise M.Ö. 1200-500 yılları arasında Hint yarımadasını işgal eden Ârilerin dinî inancı hâline gelmiştir.⁶

Bünyesinde farklı inanç ve dinleri barındıran Hindistan, Ekber Şah'ın yönetimi zamanında dinî açıdan hoşgörü esasına dayalı bir dönemi yaşamıştır. Ekber Şah, din âlimlerini toplayarak tüm dinlerin en belirgin özelliklerini içine alan Din- i İlâhi adıyla yeni bir din oluşturmaya çalışmıştır.⁷ Bu dönemde din, astronomi, edebiyat ve birçok alanda yazılmış kitapların çevirileri Sanskritçeden Farsçaya yapılmıştır. Hatta birçok Müslüman âlim Sanskritçe öğrenmiş eserlerinde ağırlıklı olarak tasavvuf konusunu ele almıştır.

Dârâ Şükûh tıpkı amcası gibi farklı dinlerden bilgileri toplayarak bu dinleri ayrıntılarıyla incelemiş, Sanskritçe'yi de öğrendikten sonra Benaras Panditlerinin (Hindu dinî âlimi) yardımları ile Upanişatlar, Yoga Vasista ve Bhagwat Gita isimli eserleri Farsçaya çevirmiş ayrıca Hindu mitolojisinde var olan Vedanta felsefesini, tasavvufu, Palm, Gospel, Pentateuch'yu incelemiştir.⁸

1-Dârâ Şükûh'un Hayatı

Muîn Çiştî hazretinin dergâhı Ecmir'de bulunmaktadır. Dönemin önemli padişahları ve şahsiyetleri büyük din âlimi Muîn Çiştî'yi sık sık ziyaret etmiş ve onun fikrini almak istemişlerdir. Şah Cihan da Çiştî hazretlerinin yanına birkaç defa giderek, Allah'tan ona bir erkek evlat vermesi için kendisine dua etmesini istemiştir. Çünkü Şah Cihan'ın Dârâ Şükûh'tan önce kızları dünyaya gelmiştir. Bir süre sonra Çiştî hazretlerinin de duasıyla Şah Cihan muradına ermiş ve 1615'te bir erkek evlada sahip olmuştur. Cihangir oğluna Sultan

⁶ Nakşi Bendi Tarikatı ve Mürşitler Silsilesi,
<http://www.islamdergisi.com/genel/naksibendi-tarikati-musitler-silsilesi-mevlana-halide-kadar/> l(Erişim 31/01/2013).

⁷ Reis Bedriye."XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları Ve İmâm 2006., s. 219.

⁸ Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad 1953, s.35.

Dârâ Şükûh ismini koymuştur. Dârâ Şükûh, babasından ve önemli âlimlerden ilim öğrenmekle kalmayarak batınî ve zahirî ilimlere karşı da ilgi duymuştur. Zaman içerisinde onun dinî konulardaki bilgisi, onu İslam ve Hindu dinlerini kıyaslamaya sevklemiştir. Hocalarına derin saygı besleyen Dârâ Şükûh'un kalbinde, zahirî ilimler hocası Mirek Şeyh'in yeri farklıdır. Ona duyduğu bu sevgiyi Dârâ, Sefinetü'l- Evliyâ isimli kitabında anlatmaktadır. Bir süre sonra Dârâ Şükûh, Şeyh Ahmet Dehlevi'nin de yanında bulunmuş onun da talebesi olmuştur. Sekîntü'l-Evliyâ isimli eserinin baş kısmında da hocası Ahmet Dehlevî'den bahsetmektedir. Dârâ'nın, çocukluk dönemlerine dair geniş bilgiye ise ulaşamamaktadır⁹ Dârâ Şükûh, dönemin diğer aydınları gibi farklı alanlardaki ilim ve sanata aşırı merak duymuş, ancak Hint ve İslâm tasavvufu onun hayatını en derinden etkileyen çalışmaları yapmasına zemin oluşturmuştur.

Dârâ, hocalarından Sanskritçe öğrenmiş ve Sanskrit dilinde yazılmış kutsal kitapları Farsçaya çevirmiştir. Upanişatlar, onun en değerli çeviri eserlerinden birisidir. Dârâ sadece İslâm dinî aydın ve âlimlerinden dersler almamış, Hindu hocası Baba Lâl'in yardımlarıyla da Hint felsefesi konularında da bilgiler edinmiştir. Özellikle Mecmau'l-Bahreyn isimli eserinin yazımı sırasında hocası Baba Lâl'in büyük desteğini aldığını dile getirmiştir.¹⁰ Ayrıca Molla Abdul Reşit'ten hat ve güzel yazı dersleri almış ve babasının da desteği ile nestâlik hattında ilerleme kaydetmiştir. Hat ve güzel yazı derslerinin yanı sıra önemli nakkaşlardan da nakkaşlığı öğrenmiştir. Bu bakımdan Dârâ Şükûh'un adını dönemin önemli nakkaşları arasında saymak mümkündür. Dârâ Şükûh, edebî çalışmalarında kalemin ne denli güçlü olduğunu da ispat etmiştir. Kısacası o, yaşamı boyunca tüm din, inanış ve mezheplerden oluşan âlim, mütercim, edebiyatçı ve yazarlar ile bir arada çalışarak değerli eserler vermiştir.

Dârâ Şükûh, babası Şah Cihan ve annesi Mümtaz Mahal'in isteği üzerine Cihangir Şah'ın ikinci büyük oğlu olan Sultan Perviz Mirza'nın kızı Nadire Begüm ile evlendirilmek

⁹ Campo Juan E, Dara. Infobase Publication, New York. 2009, s.43.

¹⁰ Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953, s.71.

istenmiştir. Bu evlilik Mümtaz Mahal'in vefatı ile bir seneyi aşkın bir süre geçtikten sonra mümkün olmuştur. Dârâ Şükûh daha sonra ard arda doğan çocuklarını kaybetmiş, ömrünün orta yaşlarında Kâdirîyye tarikatına katılarak Kâdirîyye şeyhlerinden Molla Şah'ın talebesi olmuştur. Zamanla hocası Molla Şah ile Dârâ Şükûh'un arasında dostane bir ilişki gelişmiş ve birbirleri için samimi ifadeler kullanmışlardır. Aralarındaki bu güçlü bağa dayanarak hocası Molla Şah, Dârâ Şükûh için övgü dolu gazeller yazmıştır. Dârâ, diğer eserlerinde hocalarından bahsettiği gibi Munesu'l-Ervâh isimli kitabında da Kâdirîyye Tarikatına ve Muîn Çiştî hazretlerine olan bağlılığını dile getirmeyi unutmamıştır.¹¹

O, Şah Cihan'ın en sevdiği ve değer verdiği oğullarından birisidir. Onun Dârâ'ya gösterdiği fazla ilgi ve muhabbet diğer çocukları arasında kıskançlığa neden olmuştur. Şah Cihan'ın hastalığı sırasında Dârâ'ya duyulan kin ve nefret daha çok öne çıkmıştır. Timur geleneklerini sürdürme konusunda titiz davranan kardeşler, Dârâ Şükûh'un Hint felsefesiyle örtüşen yaşamını tasvip etmemektedirler.

Bilindiği gibi Şah Cihan'ın en aziz oğlu Dârâ Şükûh, savaş kabiliyeti en güçlü olan oğlu ise Evrengizib'tir. Bu iki kardeş arasında bir süre sonra taht kavgası başlamış, iki kardeşin inançları, fikirleri ve davranışları birbirinden tamamen farklılık göstermiştir. Şah Cihan'ın kızları ise erkek kardeşlerine duydukları muhabbet ve düşkünlük ile kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerdir. Cihan Arâ Begüm, Dârâ Şükûh'un tarafında; Ruşen Arâ Begüm ise Evrengizib'in tarafında, Zib u Govher Arâ Begüm ise şehzade Murat'ın tarafında yer almıştır.¹²

Dârâ Şükûh ve Evrengiz arasında yaşanan taht kavgalarında beş defa savaşılmış her defasında Dârâ Şükûh ordusuyla Evrengizib'e yenik düşmüştür. Savaşları kazanmak için her türlü yolu denese de başarı elde edemeyen Dârâ Şükûh'un ölümü yine Evrengizib'in

¹¹ Mehshar Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmuau'l- Bahreyn-i Dara Şukuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009 s. 19.

¹² Mehshar, Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmuau'l- Bahreyn-i Dara Şukuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009, s.20.

fermanıyla 1659'da kırk dört yaşında iken idam edilerek gerçekleşmiştir.¹³ Dârâ Şükûh gerçek bir edebiyatçı, düşünür ve aydın bir kişiliğe sahiptir. Edebî ilimler konusundaki bilgisi zihninin bu alanda gelişmesini sağlamıştır.

Dârâ Şükûh, Mısır asıllı Kâdirî şeyhi Miyan Mir ile tanışmış, onun halifesi Molla Şah Bedaşî'nin müridi olmuş, İbn Arabî, Fahreddin Irakî ve Molla Câmî olmak üzere mutasavvıfların eserlerini incelemiş ve vahdet-i vücûd çizgisinde bir tasavvuf anlayışına sahip olmuştur. Upanişadlar'ın Farsçaya çevirmiş ve onun Kur'an-ı Kerim'de söz edilen "Kitab-ı Mekkûn" (Vâkıa, 56/78) olduğunu ileri sürünce muhafazakâr âlimler tarafından mühlitlik ve küfürle suçlanarak idam edilmiştir.¹⁴

2-Dârâ Şükûh'un Hinduizm'e Bakışı

Dârâ Şükûh dindeki gizemliliği açığa çıkarma konusunda yürüttüğü çalışmalarını her şeyin üstünde tutmuş hatta siyasete ikinci derecede önem vermiştir.¹⁵ O Hinduizm'e farklı bir ruh hali ile yaklaşmıştır. Onun bu yaklaşımı tıpkı doğru bilgiye ulaşmak isteyen bir kişinin tutkulu arayış içinde olması şeklinde açıklanabilir. Allah'ın birliğine dair görüşleri farklı din bilginlerinin izahları ve teoloji kitaplarından edindiği bilgilerin karışımından oluşmaktadır. Ayrıca dinlerdeki doktrinler konusu çalışmalarının somutlaşmış şeklidir. *Mecmau'l-Bahreyn* isimli eserinde Dârâ, bu doktrinleri dörtlükler ile açıklamaya çalışmıştır. İslam'da mistisizm konusunda yaptığı çalışmaların bir özeti ise *Risâle* isimli eserinde toplanmıştır. Ayrıca o manevi aydınlanmanın farklı aşamalarını *Tarikât* isimli eserinde tez olarak ortaya atmıştır. Tüm çalışmalarına ilham kaynağı, onun içinde zapt edemediği baskın duyguları olmuştur.

Dârâ Şükûh'a göre doktrinler, İslam mistisizminde var olan ve neredeyse bütün sufi yorumcuların, özellikle Kâdirîyye ve Çiştî tarikâtı şeyhlerinin kabul ettiği inanışlardır. Dârâ

¹³ Shahid Latif Abdul Qadir Mushtaq Dara Shikoh: *Mystical And Philosophical Discourse* 2013, s.21.

¹⁴ Reis, Bedriye."XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm, 2006 s.232.

¹⁵ Hasret, Jit Bikrama, *Dara Shukuh Life and Works*. Indian Press, Allahabad, 1953, 36.

Şükûh kendisinde var olan manevî uyumu onlara borçludur. Ona göre manevi uyumda temel prensip özün, gerçek bir bölünme ve ayrışma olmadan imha olmasında mevcuttur. Her şey O'dur ve Allah'tan gayrı bir biçim ya da bir var oluş gerçekleştirilemez. İnsan mutlak varlığın bir yansımasıdır. O tümdür ve tüm O'nundur. Dârâ Şükûh "Her şeyin O olduğunu fark ettiğin zaman kaçınılmaz olarak sen kendin O'nu takip etmeye başlar ve bilincimizde ise O'na duyulan bağlılıktan başka geriye bir şeyin kalmayacağını biliriz" der. Burada bir kesinlik ve birliğin gerçek varoluşu yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de açıklamaktadır: "O sizin ruhunuzun içindedir ancak siz O'nu göremezsiniz."¹⁶

3-Dârâ Şükûh'un Çalışmaları

I. Azizler ve Mistisizm Üzerine Çalışmaları

- 1- Sefînetü'l-Evliyâ (1639)
- 2- Sekînetü'l-Evliyâ (1642)
- 3- Risâle-i Haknûma (1646)
- 4- Tarikâtü'l-Hakikât
- 5- Hasanatü'l-Ârifîn (1652)
- 6- İksir-i Â'zam (Divan-ı Dârâ Şükûh)

II. Hinduizm Konulu Çalışmaları ve Sanskritçeden Çevirileri¹⁷

- 1- Mecmau'l-Bahreyn (1655)
- 2- Mukâleme-i Baba Lâl ve Dârâ Şükûh (1652)
- 3- Yoga Vasista

¹⁶ Mehshar, Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmau'l- Bahreyn-i Dara Şukuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009, s.26.

4- Sırr-ı Ekber (1656)

5- Bhagwat Gita (1656)¹⁸

3.1. Azizler ve Mistisizm Üzerine Çalışmaları

a. SEFÎNETÜ'L EVLİYÂ (1640)

Sefînetü'l Evliyâ Dârâ Şükûh'un ilk kitabıdır. Onu yirmi beş yaşında iken yazmıştır. Kitabın yazılış tarihi ve ismi hakkında bilgi notu arka sayfada yer almaktadır. Mukaddime bölümünde evliyâlara ve sufilere dair duyduğu hürmet ifade edilmiştir. Mutasavvıfların, evliyâların hakkında detaylı bilgi içeren eserin ön sözünde şöyle yazılmıştır. Tarihi araştırma ve inceleme konuları Tabakât-i Sultanî ya da Tarih-i Yâfi gibi tek bir kitapta toplanarak hazırlanmıştır. Ancak tasavvuf ehlî kişilerin yaşamlarına dair bilgiler dağınık halde çeşitli kitapta bahsi geçerek yazılmıştır. Dârâ'ya göre sufilerin yaşamlarına dair bilgilerinin detaylı olarak bir kitapta toplanmamış olması büyük bir eksikliklerdir. Bu eksikliği gidermek için evliyâların ve sufileri hayatları ve eserleri bu kitapta toplamıştır.¹⁹

Sefînetü'l-Evliyâ: el Hucvirî'nin Keşfu'l-Mahcup'u; Şeyh Abdül Kadir'in Guniyatü't-Talbatî ve Fûtuhu'l-Gaib'i; Şerefuddin İsa'nın Cevahiru'l-Esrâr'ı; Ebû Farah'ın Cilau'l-Hatir'ı; Muhyiddin İbn-i Arabî'nin Kitabü'l-Cullas'ı; İmam Abdullah Yaffî'nin Tekmele, Raudu'l-Riyahîn ve Neşru'l-Mahasîn'i; Camî'nin Nefahatu'l-Uns; Necmeddin Razî'nin Tefsir ve Bahru'l-Dagaia'sı; Emir Hüseyinî Saadet'in Kanzu'l-Rumuz, Nazhatu'l- Ervâh ve Zadu'l-Musafirîn'i; Şebistarî'nin Gülşen-i Raz'ı, Muhammed Parsa'nın Fasla'l- Hitab'ı; Ebu Neşr Sarrac'ın Kitab-i Lûm'a'sı; Ebubekir Kalabâdî'nin Kitab-ı Ta'rraf'ı; Musa Süleymanî'nin Tefsir-i Hakâik ve Tabakât-i Meşâik'i; Cahdam Hamedanî'nin Hucetu'l- Esrâr'ı; el Kuşeyrî'nin Risâle-i Kuşeyriyye ve Letaifu'l-İşarat'ı; El Gazali'nin Tefsir, Yakût el-Tevîl, İhyau'l-Ulûm, Cevahiru'l-Kur'an, Kimya-yı Saadet, ve Mişgatu'l-Envar'ı; el Şibli'nin Şerh-i İma'sı, Ruzbahan-ı Bakli'nin Tefsir-i Arâ'sı; Feriduddin Attar'ın Mantuku't-

¹⁸ Hasret, Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953, s.70.

¹⁹ Sefînetü'l-Evliya, The Asiatic Society, Kolkata 1853, s. 15-17.

Tayr, Besurnâme, Şevahiddun-ı Nebeviyat'ı, İlâhinâme ve Tezkiretu'l-Evliyâ'sı; Ebu el-Melâis'in el-Tuhfetu'l-Kâdirîyyesi'nden oluşmaktadır.²⁰

Dört yüz on bir büyük tasavvuf erbabından bahsedilen eser iki yüz sayfadan oluşmaktadır. Eserde peygamber efendimiz, eşleri, kızları, halifeleri ve onların erdemli kişilikleri de anlatılmıştır.

Birinci bölüm: Peygamber efendimizin karakteri, dört halife ve on sekiz imam hakkındadır.

İkinci bölüm: Kâdirîyye tarikâtı ve suflerinin durumları hakkındadır.

Üçüncü bölüm: Nakşibendî tarikâtı suflerinin durumları hakkındadır.

Dördüncü bölüm: Çiştî hazretlerinin durumları hakkındadır

Beşinci bölüm: Kübrevîyye suflerinin durumları hakkında.

Altıncı bölüm: Şehrverdîyye silsilesi suflerinin durumları hakkında.

Yedinci bölüm: Müteferrika silsilesi suflerinin durumları hakkında.

Sekizinci bölüm: Peygamberimizin hanımlarının durumları hakkında.

Dokuzuncu bölüm: Peygamberimizin kızlarının durumları hakkında.

Onuncu bölüm: Ârif ve sâlihlerin durumları hakkında²¹

Kitabın ilk bölümlerinde Dârâ Şükûh kendisini, Kâdiriyye tarikâtına bağlı hanefi mezhebinden olan bir öğrenci olarak tanıtmaktadır. Tasavvuf büyüklerine duyduğu sevgi ve saygı onu bizzat böyle bir kitabı yazmaya sevk etmiştir. Dârâ Şükûh kitabı yazmaktan dolayı duyduğu mutluluğu bilgilendirme notu olarak kitabın son sayfasına son cümle olarak

²⁰Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953. s: 89.

²¹Hasret Jit BikramaDara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953, s.10.

düşmüştür. Kitap, miladi 1872’de Agra’da, 1884’de Lucknow’da ve 1900’de Kanpur’da basılmıştır.

b. SEKÎNETÜ’L-EVLİYÂ (1642)

Dârâ Şükûh, ömrünün çoğunu Lahor’da geçirmiştir. *Sekînetü’l-Evliyâ* isimli ikinci kitabını da Lahor’da hicri 1642 ‘de yirmi sekiz yaşında iken yazmıştır. Tarih yazıcıları bu eserin gece gündüz yapılan araştırmaların neticesinde ortaya çıkarıldığında bahsetmişlerdir. Kitapta Kâdirîyye tarikâtı meşâyihî Miyan Mir ve Molla Şah gibi zâtlar da anlatılmıştır. Lisanü’l- Allah lakabıyla hitap edilen Molla Şah, Dârâ Şükûh’un feyz aldığı pîrlerinden birisidir. Dârâ Şükûh kitabının tanıtımını şöyle yapmıştır: “Yirmi dört yaşında iken bir gece rüyasında kendisine yeryüzüne gelmiş geçmiş hiçbir padişaha, Allah’ın bu kadar sevgisini gösterdiği görülmemiştir” denilmiştir. O zamanlar da onun Kâdirîyye tarikâtına katıldığı dönemlerdir. Molla Şah’ı kendisine Allah tarafından verilmiş bir hediye olarak görmüş ve döneminin en büyük mutasavvıflarından olduğunu düşünmüştür.²²

Dârâ Şükûh, kitabı yazmaya karar verdiğinde kitabının tasavvuf konularında çalışma yapan bir öğrencinin ihtiyaç duyacağı her bilgiye cevap verebilecek nitelikte olmasını istemiştir. Bu nedenle kitabı oldukça kapsamlı tutmuş, Keşfu’l-Mahcup, Mecmau’l-Buldan, Tarih-i Yâfi, Sahih Müslim, Meşkûte, Bahru’l-Hakâyık, Tefsir-i Selimî, Tefsir-i Ârayeş, Tefsir-i Keşmirî, Fazlu’l-Hitâb, Tekmele, Tefsir-i Hüseyinî ve diğer eserlere geniş olarak yer verilmiştir.²³

Ayrıca Dârâ Şükûh’un Miyan Mir ve Molla Şah ile irtibatları da konu edilmiştir. Dârâ, hocası Miyan Mir’in yanına mülâkat için ilk defa babasıyla birlikte 1633’te gitmiştir. Daha sonra aralarında hoca öğrenci münasebetiyle dostane bir muhabbet gelişmiştir. Onun

²² Alevi Azra Muâsır-ı Cihangirî Hâce Kamgar Hüseyin. Haves Publişeng. Aligarh. 1978, s.35.

²³ Alevi Azra Muâsır-ı Cihangirî Hâce Kamgar Hüseyin. Haves Publişeng. Aligarh. 1978, s.37.

hocalarından şehzade sıfatının yanı sıra tasavvuf konusundaki bilgisinden dolayı övgü dolu sözler duyması onu eserlerini yazmada teşvik etmiştir.²⁴

c. RİSÂLE-İ HÂK NÛMA (1651-1653)

Dârâ Şükûh'un üçüncü eseri olan *Risâle-i Hâk Nûma* h.k.1646'da tamamlanmıştır. Eser, otuz sayfadan oluşmaktadır. Eserde ruhun çeşitli manevî makamları ve bir tarîkâta mertebeyi yükseltebilmek için yapılması gereken davranışlar konu edilmiştir. Eserin önsözünde “*Her kim olgunluk makâmına nail olmazsa O’nu tam tanımış olmaz*” ifadesi yer almaktadır. Eserin giriş kısmında ise, tefekkür ehli kişinin görüşleri, alması gereken tedbirleri, kemâle ermek için gittiği yolda karşılaşılabileceği engelleri nasıl aşacağı, amelinin nasıl olması gerektiği konularında yol gösterici niteliği taşımakta olduğu bilgisi verilmiştir. İslam’daki gizli ezoterik görüşlerin ilk işaretlerinin verildiği eserlerden biri olarak *Risâle-i Hâk Nûma* akıllara gelebilir. Altı bölümden oluşan *Risâle-i Hâk Nûma* 1881’de Lukcnow’da basılmıştır.²⁵

Eserin bölümleri şu şekildedir;

- 1- Âlem-i Nasût’un açıklaması
- 2- Âlem-i Melekût’un açıklaması
- 3- Âlem-i Ceberrût’un açıklaması
- 4- Âlem-i Lahût’un açıklaması
- 5-6. bölümlerinde Hüviyyet’in açıklaması yapılmıştır.

d. TARİKÂTÜ’L- HAKİKÂT

²⁴ Rent, Sing, *Risale-i Tariqatu'l-Haqiqat*: Dara Shukoh, Gujranwala, 1895, s.47.

²⁵ Zalli, Menuçehr İştîyak Ahmed -Münşaat-ı Nemekin: Nameha ve İsnad-ı Berguzide, Publisher Zayend Desterbeyuter, Yeni Delhi, 2007 s. 38.

Tarikât'ül-Hakikât özlü küçük bir tezden oluşmaktadır Kitap, manevî yolda birlik konusu üzerine yazılmıştır. Diğer eserlerine göre az bilinmesine rağmen önemli bir çalışmadır. Kitap, bir dönem Risâle-i Maarif adı ile de tanınmıştır. Doktrinlerden oluşan kitabın önsözü bulunmamakta ve kitabın yazım tarihi de bilinmemektedir. Kitap, Bij Lâl Press Gujranwala matbaasında 1875'te üçer tane basılmıştır. Ancak kitabın herhangi bir kopyasına ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Risâle-i Tasavvuf adı altındaki başlıkta toplanmış olan kitabın farklı materyallerle oluşturulan baskısının bir kopyası Lahor Devlet Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Lahor'da 1341'de basılmış olan Urduca taşbaskısının metinlerindeki tercümeleleri, Gujranwala baskısından çok farklı değildir.²⁶

Tarikâtü'l-Hakikât'in ilk bölümünde felsefeden çok duygu yüklü karışık nesirler, şiirler ve karakterlerdeki açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Mistik ve sade bir dille yazılmış, otuz iki rubâi ve yüz yirmi üç beyitten oluşan kitap otuz altı sayfadır. Kitaptan da anlaşıldığı gibi o daha çok Vidanta Mektebi'nin felsefi görüşlerinin etkisi altında kalmıştır.²⁷ Kitabın giriş kısmında insanoğlunun Allah'ın kudreti karşısında zayıflığı ve acizliği konuları kaside şeklinde yer almaktadır. Yazarın amacının tarikatlar hakkında derleme yapmak olduğu belirtilmiştir. Giriş kısmında ayrıca "*Allah inancı ve birliği insanın zekâsının ışığında ve ruhani bilgiye ait aydınlatıcı açıklamalarda yer alır*" cümleleri yazılarak ve şöyle devam etmektedir: "Meleklerin gerçeği ve hayâl gücünün aynadaki yansımalarına tamamıyla rehberlik yapan bütün bu sözler, düşüncenin gizemi ile ilgilidir. Düşüncelerimin apaçık bir şekilde görülebilir kılınmasını sağlayabilmek için ise yazmaktan başka bir yolum yoktur. Düşüncelerimi aktardığım bu esere Tarikâtü'l-Hakikât adını ümitle verdim. İnsanın inancında yer alan, ancak kendisine uzak gördüğü ve belki de ilk defa tanıştığı bu düşüncelerimi onların onaylarına sunmayı ve kabul etmelerini ümit ettiğim için yazdım" der. Dârâ Şükûh'un diğer

²⁶ Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953 s. 113.

²⁷ Mehshar, Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmuau'l- Bahreyn-i Dara Şukuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009, s.36.

çalışmalarının aksine Tarîkâtü'l-Hakikât'te, bilgenin kendi yolundaki önüne çıkan farklı kulvarlardaki sorunlarla rastgele uzlaşması konusuna değinilmiştir. Yazar, okurlarının zihinsel gücündense akıllarına hitap eden duyguların onları sarmasını istemektedir. Eser ne olağanüstü deneysel ifadeleri içermektedir ne de Risale-i Hak Nümâ'daki doktrinleri. Dârâ, eserini samimi tecrübeleri ve inancındaki gizli etki ile ortaya çıkarabildiğini yazmıştır. Dârâ, eserinde sübjektif dinî deneyimlerini bol ve belirgin olarak göstermiştir. Kendisi ruhanî yönde mükemmellik kazanmış ve sınırsız bilinmeyene daha fazla özlem duymuştur. Bütün çalışmalarına çekicilik katması için gösterişli anlatımlarına dörtlükler, vecizeler ve şiirler serpiştirmiştir. Kitap otuz iki rubâî, yüz yirmi üç beyit ve pek çok farzdan oluşmaktadır. Kitap “menzil ya da bilgelik (Âriflik) yolu aşamaları konularında otuz bölüme ayrılmıştır”²⁸

e. HASANATÜ'L-ÂRİFİN VEYA AZİZLERİN VECİZELERİ (1652)

Hasantü'l-Ârifîn isimli bu kitap, Şathiyât ismiyle de bilinmektedir. Dârâ, kitabı otuz sekiz yaşında iken h.k.1652'de yazmaya başlamış h.k.1654'te tamamlamıştır. Kitap, onun evliyâlar, azizler konusu üzerine olan üçüncü çalışmasıdır. Kitapta yüz veciz, yedi aziz ve onların dinî emirlerinin çeşitli gizemlerini anlatmaktadır. Çalışmanın amacı önsözde şu şekilde tanımlanmıştır. “Muhammed Dârâ Şükûh, kendinden geçme ve coşkunluk hallerinden önce Allah'ın birliğinden başka hiçbir fikir zihnimde yer almıyordu, bilgelik yolundaki insanın halleri üzerine yapılmış çalışmaları okumaya âşıktım. Beni bu kitabı yazmaya sevk edenler bazı çıkarıcı, sefil yoldaşların ve bağnaz kişilerin kuru, tatsız ve dar bakış açıları olmuştur. Bu nedenle sapkınlık ve irtidât ile suçlandım. Derlemelerimin Allah'ın birliği konusunda büyük müminlerin vecizeleri ve azizlerin şimdiye kadar edindikleri bilginin gerçekliğinde Hz. Muhammed'in takipçilerini kabul etmelerine rağmen, Ebu Cehil gibi davrananlara gerçek taklitçilere (Deccaller) karşı hizmet eden bir belge niteliğinde olduğunu fark ettim.” *Hasanatü'l-Ârifîn* adını verdiği eserinin, âriflik yolundan giden doğru insan için

²⁸ Hasret, Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953 s.113-146.

bir delil ve onu kısır bir dille suçlayanların kendilerini kontrol etmeleri için hazırlanmış bir belge olduğunu belirtmiştir.²⁹

Dârâ Şükûh kendisinin manevî ve dinî tutkularının şüphe ve güvensizlikle büyüyerek endişeye yol açıp, yanlış tanıtıldığıının farkındaydı. O kendisi gibi düşünen ya da kendisinden daha sağlam ve keskin çizgilere sahip kişilerden kendi düşüncelerine destek olması için onlardan derlemelerinin arasında bahsetmiştir. Bayezîd-i Bestâmî, Şah Bin Abdullah Testerî, Ebu Said-i Hirâz, Cüneyd-i Bağdadî, Ebu Bekir Vasatî, Ahmed-i Gazali, Abdulkadir Geylanî, İbnü'l-Arabî, İmam Zeynü'l-Abidin, İmam Caferi Sadık gibi.

Kitabın Sefinet'ü-l Evliyâ ve Sekînetü'l-Evliyâ isimli kitapların bütünleyicisi gibi olduğu söylenilmektedir. Hindu evliyâ Baba Lâl Bayrakî'nin sözlerine de yer verilen kitap hicri 1891 'de Delhi'de basılmıştır.³⁰

f. DİVANI – DÖRTLÜKLERİ VE MEKTUPLARI

Dârâ Şükûh'un divanı “İksir-i Âzam” başlığında toplanmıştır. Son zamanlarda mevcut olmadığı tahmin edilen eser, Han Bahadır Zafer Hasan tarafından restore edilmiştir.³¹

Dârâ Şükûh gazellerini, rubâilerini bağlı olduğu Kâdirîyye tarikâtından aldığı ilham ile tasavvufî düşüncelerden beslenerek yazmıştır. Yazar Sahaf İbrahim, Dârâ Şükûh'un şiirlerinde değindiği tasavvufî sözleri önemli ve doğru bulmaktadır.

Dârâ Şükûh, irfanî meselelerde meşayihlerine birkaç mektup yazmıştır. Feyyazü'l-Kevânin adlı mecmuada Dârâ Şükûh'un Şah Muhammed Dilrûba ve Şeyh Muhibullah Abâdi'ye yaz yazdığı sekiz mektubundan zikr edilmiştir. Ayrıca onun iki mektubu Sefine-i Bahru'l-Muhit mecmuasında da yer almıştır. Bu mecmua Berlin Kütüphanesi'nde mevcuttur. Dârâ Şükûh'un mektuplarının bazıları Sermed Kaşânî tarafından Mecmûa-yı Asâr-ı Bâstani-

²⁹ Fischel Walter J. Jews and Judaism At The Court Of Moghul Emperors in Medieval India Islamic Culture 1951 25 c.s.62-63.

³⁰ Ray, Selim-Thomas William Bill, Nuk Keşver Meftau'l-Fetuh, Kanpur, 1867. s.17.

³¹ Hasret Hasret, Jit Bikrama,Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1953 s:129-158

yi Hind'te 1923'te basılmıştır. Mektuplar sadece Farsça değil Sanskritçede de yazılmıştır. Mektuplar 1939'da Royal Asian Society of Bengal Dergisi'nde yayınlanmıştır. Dârâ Şükûh'un felsefi bakış açısını ortaya koyması bakımından İksir-i Âzam, önemli bir kaynaktır.³² Dârâ, bu eserinde şiir aracılığıyla panteist dünya görüşünü açıklamıştır. Ona göre, insanın kendisi yalnızca Allah'ın yarattığı kulu değil, O'nun özünün bir parçasıdır. Bu nedenle Allah'ı bilmek için insanın kendisini ve özünü tanıması gerekmektedir. Şiirlerinde o insanı bir damlaya, Allah'ı ise bir okyanusa benzetmiştir.³³

Dârâ Şükûh, tasavvufî içerikli çok sayıda mektup yazmıştır. Ona ait iki mektup da Mecmûa-yı Sefîne-i Bahru'l Muhit Dergisi'nde yer almaktadır. Ayrıca onun Der Mecmûa-yı Âsar-ı Bastânî-yi Hind Dergisi'nde 1923'te basılmış, Sürme-i Kaşânî'ye yazdığı mektupları da mevcuttur.³⁴

3.2. Hinduizm Konulu Çalışmaları ve Sanskritçeden Çevirileri

a. MECMAU'L-BAHREYN (1653)

Dârâ'nın kırk iki yaşında iken yazdığı eseri Mecmau'l-Bahreyn³⁵Sanskrit çalışmalarında uzun yıllar geçirmiş ve Benaras'tan çağdaş bilim adamlarıyla Pandit Jagannath Misra, Pandit Kavindracharya ve Banvali Das da dahil olmak üzere çok sayıda Pandit ile birlikte çalışmalarda bulunarak ortaya çıkan bir çalışmasıdır. Dârâ Şükûh'un dinlerde karşılaştırmalar yaparak ortak yönler bulmaya çabalamıştır. O *Mecmau'l-Bahreyn - İki Okyanusun Karıştırılması* (MS 1656) adlı kitabını, "gerçeğin koleksiyonu" olarak tanımlamıştır. Toplum tarafından görüşlerinin kabul edilmeyeceğinin farkında olan Dârâ, bu

³² Schimmel Annemaria Handbuch der Orientalistik. 2. Abt., 4. Bd., 3. Abschn. vii, 303 pp., map. Leiden Köln1980 s.100.

³³ Levin S.F.- N.I Semenova (1976). Countries of South Asia; History and Present, Nauka Publishers, Moscow. 1976 s.45.

³⁴ Mehshar Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmau'l- Bahreyn-i Dara Şükuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009 s.31-32.

³⁵ Mehshar Kemal "Mübahis-i Edyan Der Mecmau'l- Bahreyn-i Dara Şükuh" Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009 s.12.

çalışmasında yirmi iki konuyu ele almıştır. O sadece Hint felsefesinin panteist terimlerini açıklamakla kalmamış, aynı zamanda Müslüman sûfler tarafından kullanılan eş anlamlı kelimelere de değinmiştir. Bu çalışmada Dârâ, Vedik felsefe ve tasavvufta var olan nihai hakikat algılamaları üzerinde durmuştur. Sanskritçe ismi ile Samudra Sangma olarak bilinen bu eser, 1708'de tekrar tercüme edilmiştir. Mecmau'l-Bahreyn'in el yazmasına Hindistan kütüphanelerinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Kitabın Farsçaya yapılmış çevirileri ve çok sayıda versiyonları mevcuttur. Gocul Prasad tarafından 1872'de Lucknow'da Urduçaya çevirisi yapılmıştır. Mahfuzu'l-Hak ise kitabı Farsçadan İngilizceye çevirmiştir.³⁶

b. UPANIŞADLAR (1657)

Kitap, Upanişatların elli bölümünün tercümesinden oluşmaktadır³⁷. Tercüme, Dârâ idam edilmeden iki yıl kadar önce hazırlanmıştır.³⁸ O, Upanişadlar'ın Kur'an'da söz edilen "Kitab-ı meknûn" (Vâkıa, 56/78) olduğunu ileri sürünce muhafazakâr âlimler tarafından mühlitlik ve küfürle suçlanmıştır.³⁹

Gerek Ekber'in emriyle yapılan çeviriler gerekse Dârâ Şükûh'un çevirileri Avrupalıları oldukça etkilemiş ve Avrupalı bilim insanlarının ilgisini çekmiştir. 1700'lü yılların ünlü gezgini Fransız François Bernier "Moğol İmparatorluğu'nda Geziler 1656-1668" isimli kitabında şöyle ifade etmektedir: "1658'de Benares Valisi olan Dârâ Şükûh, 1657'de *Sırru'l-Ekber* adını verdiği Upanişadlar'ın Sanskritçeden Farsçaya çevirisini Benares panditlerinden oluşan büyük bir kadro ile yapmıştır.⁴⁰ Ayrı bir ünlü gezgin ve Zend Avesta'nın Batılılarca duyurulmasına vesile olan, Anquetil-Duperron; Fransız M. Gentil'in kendisine gönderdiği ve Bernier'in da Fransa'ya getirdiği Upanişadlar isimli eserin, Farsça

³⁶ Mahfulu'l-Hak M, Mecmau'l- Bahreyn The mingling of the two oceans, Calcutta, Asiatic Society of Bengal. 1929 s.45.

³⁷ Çağdaş, Kemal "Upanishad'lar" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XIX, Sayı: 3- 4 Temmuz- Aralık.1961, s.143-163.

³⁸ Mahfulu'l-Hak, M (Mecmau'l- Bahreyn s. 45 The mingling of the two oceans, Calcutta, Asiatic Society of Bengal. 1929 s.26-27.

³⁹ Reis, Bedriye" XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları Ve İmâm 2006 s. 232

⁴⁰ Francois Bernier. Travels in the Mogul Empire, AD 1656-1668, trans. by Archibald Constable on the basis of Irving Brock's version, ed. by Vincent A. Smith. Delhi: Low Price Publications, 1994.

çevirisini önce Fransızcaya sonra da Latinceye tercüme etmiştir. Fransızca tercümesi basılmazken, Latince tercümesi 1801'de Paris'te *Oupnekhat* başlığı altında yayınlanmıştır. Friedrich Von Schelling (1775-1854), Arthur Schopenhauer (1788-1860) ve Paul Deussen (1854-1919) gibi Alman bilim adamları, esere duydukları hayranlık ile eserin bilinmesinin Alman entelektüelleri için bir ihtiyaç olduğunu düşünerek Friederich Max Muller tarafından eserin Latineden Almancaya çevrisinin yapılmasını istemişlerdir. Upanişadlar böylece daha birçok batı diline de tercüme edilmeye başlanmıştır.⁴¹

Dârâ'nın bu eseri, Sırru'l-Esrâr ya da Sırr-ı Ekber isimleri ile iki ayrı başlık altında British Museum'da ve Cambridge Royal College'de korunmaktadır. El yazması kopyalarının isimlerinin farklı oluşunun büyük olasılıkla yazarların hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

c. BHAGVAT GİTA

Sanskritçeden Farsçaya çevrilen *Bhagvat Gita* India Office Kütüphanes'inde korunan kutsal kitaplardandır. Eserin tercüme edildiği tarih bilinmemektedir. Dârâ'nın Upanişatları tercüme etmeden önce Bhagvat Gita'yı tercüme ettiği tahmin edilmektedir.⁴²

4- Şair Yönüyle Dârâ Şükûh

Dârâ Şükûh'un nesir yazıları üzerine çokça tartışma yapılmış ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda onun şiir yeteneği ve şiirleri hakkında fazlaca değinilmemiştir. İksir-i Azâm adı altında toplanan divanında yirmi beş kıt'a ve birkaç gazel yer alır. Kıt'alarının yirmiden fazlası Hasnatü'l-Ârifin isimli eserinde toplanmıştır. Özellikle şair Mirza Razi

⁴¹ http://oll.libertyfund.org/titles/upanishads-the-thirteen-principal-upanishads#lf1395_head_004, Erişim: 20/12/2017.

⁴² Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1982 s.254-28

Daniş, Tezkire-i Kelimatü’ş-Şüeranın yazarı Muhammed Efzel Sarhoş ve Molla Şah, Dârâ’nın şiirlerinden övgüyle bahsetmiştir.⁴³

Dârâ Şükûh’un eserlerinde vahdet konusu sıkça ele alınmış olup, kendisi Mevlâna Celaleddin Rumî, Nizamî-i Gencevî, Sadi-i Şirazî, Şemseddin Muhammed Hâfız, Nureddin Abdurrahim Camî’ye karşı özel bir ilgi ve hayranlık duymaktadır.⁴⁴Dârâ Şükûh’un şiirleri ruhun tasnifi ve vahdeti-i vücûd kavramları ile doludur.

5-Baba Lâl Bayrakî ve Dârâ Şükûh

Kendisini İslam tasavvufu altında birleştiren sufilerin yanında gösteren Baba Lâl (1653), Dârâ Şükûh ‘un kalbinde ayrı bir yere sahiptir. Çünkü o Dârâ’ya göre, İslam tasavvuf inancının yayılmasında önemli çalışmalarıyla hizmet etmiş bir temsilcidir. Dârâ, Baba Lâl’i sık sık tasavvuf konularında tartışma ve mükâlemeler için yanına çağırmıştır. Dârâ’nın özel sekreteri olan Chandar Bhan daha sonra *Mukalime-i Dârâ Şükûh ve Baba Lâl* isimli çalışmasında Dârâ Şükûh ve Baba Lâl arasında geçen tüm diyalogu soru cevap şeklinde yazmıştır. 1908-1910 yılına ait Curson Koleksiyonu’nda Puti Urusi’nin Farsça yazdığı el yazmasında da aynı konuya yer verilmiştir.⁴⁵

⁴³ Mehshar, Kemal “Mübahis-i Edyan Der Mecmuau’l- Bahreyn-i Dara Şukuh” Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009 s.31.

⁴⁴ Mehshar, Kemal “Mübahis-i Edyan Der Mecmuau’l- Bahreyn-i Dara Şukuh” Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, 2009 s.34-35.

⁴⁵ Müctebai, Fetullah, Bengale Der Gand-ı Parsi: Gofarha-yı der Revabıt-ı Ferheng-i İran ve Hend İntişarât-ı Sohen,, Tehran. 1392, s.242-243.

Sonuç

Dârâ Şükûh, yaşamının ilk evresinde tasavvufî fikirlerden etkilenmiştir. Sefînetü'l-Evliyâ ve Sekînetü'l-Evliyâ isimli eserler onun kutsal dinlere ve sufîzme olan ilgisinin ve hayranlığının sonuncuda ortaya çıkan ilk çalışmalarıdır. Dârâ Şükûh'un düşüncelerini toparlayıp kaleme almaya başladığında insanların onun düşüncelerini nasıl bulacağı, düşünceleri hakkında neler söyleyeceği, fikirlerinin rağbet görüp görmeyeceğini çok da önemsememiştir. Zira o yeryüzündeki tüm dinlerde tanrının bir olduğuna inanmış ve bu konudaki fikrini açıkladığında onunla hemfikir olmayanları karşısına almış olmayı da çok umursamamıştır. Çünkü onun bu tarz düşünceleri bir günlük, bir yıllık ya da birkaç okunmuş kitabın ürünü değildir. Dârâ, Allah'ın birliği üzerine mezhep ve din ya da kutsal kitap sınırlaması yapmaksızın uzun süren ve tekrarlanan sohbetler neticesinde böyle bir sonuca ulaşmıştır.

Dârâ Şükûh, genç yaşında Kâdirîyye tarikatının etkisi altında kalmıştır. Ona göre Kâdirîyye tarikatı insanı ruhundaki paslardan arındıran ve onu aydınlanma yoluna götüren uygulamalardan oluşmaktadır. O içindeki rahatsız edici duygulardan, aklını kullanarak nefes düzenlemesi ile arınmıştır. (Yoga sistemindeki *Habs-i Dam* ya da *Pranayam* adıyla bilinen metot ile)

Bu dönemde genç Dârâ Şah; Muhibullah, Şah Dilruba, Muhammed Nisanullah, Rostaki, Baba Lâl Das Bayrakî ve Pandit Jagannath Mishra dahil İslâm ve Hindu âlim ve yogilerin etkisinde kalmıştır. Aralarında en çok dikkat çeken Kâdirîyye tarikatı mutasavvıflarından olan ve Amritsar'daki Altın Tapınağın temel taşlarını atan Hazret Miyan Mir'dir. Dârâ, onun öğretilerinden etkilendikten sonra Kâdirîyye tarikatına düzenli olarak katılmıştır.

Dârâ Şükûh'un, büyük babası Ekber'den aldığı karşılaştırmalı dinler konulu çalışmalar ve evrensel kardeşlik ve hümanizm gibi düşünceler onun kişiliğini geliştirmede belirgin bir rol oynamıştır. Dârâ Şükûh, lüks yaşam ya da şehvetten zevk almamış; yaşamda refine

edilmiş lezzetler geliştirmiştir. O ömrünün sonuna kadar İslâm ve Hindu dinlerini ortak noktada birleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle onun düşünceleri tasavvuf şairi Mevlâna ile benzerlik göstermektedir. Çünkü ona göre, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin inançları ruhen aynıdır. Dinlerdeki farklılıklar sufiler için hiçbir fark oluşturmamaktadır.⁴⁶

Dârâ Şükûh'un eserleri sadece politik değil, aynı zamanda akademik açıdan da büyük önem taşımaktadır. O siyasi bakımdan Müslüman ve Hindular arasında ortak köprü vazifesi üstlenmiştir. Şükûh'un çalışmaları din âlimleri ve Babürlü Devletinin tepkisine yol açsa da çalışmalarına kısa ömründe çok sayıda önemli eserler vererek devam etmiştir. Öte yandan kardeşi Evrengzib zamanında Hindulara ve Şiilere karşı hoşgörüsüz politikaları ile Hindistan'ı kaosa sürüklemiş ve zamanla Hindistan giderek zayıflamıştır. Bu durum, Avrupa sömürge güçlerinin kuvvetlenmesinin önemli sebeplerinden sayılmıştır.

Kaynaklar

ALEVİ, Azra, 1978, Muâsır-ı Cihangirî Hâce Kamgar Hüseyin. Haves Publisher. Aligarh.

CAMPO, Juan E,1953, Dara. Infobase Publication, New York.

ÇAĞDAŞ, Kemal, 1961, "Upanishad'lar" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt XIX, Sayı: 3- 4 Temmuz-Aralık, Ankara.

FAROOQİ, N.R., 1993, "Dârâ Şükûh", DİA, c. VIII, İstanbul.

FİSCHEL, Walter J., 1951, Jews And Judaism At The Court Of Moghul Emperors in Medieval India Islamic Culture, India.

⁴⁶Hasret Jit Bikrama, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad. 1982 s.158.

FRANCOİS, Bernier, 1994, Travels in the Mogul Empire, AD 1656-1668, trans. by Archibald Constable on the basis of Irving Brock's version, ed. by Vincent A. Smith. Delhi: Low Price Publications, India.

GÜNGÖR, Özcan- Aksoy Erdal, 2012, “Sosyolojik Açıdan Alevi/Bektaşilerde Tenasüh İnancı” Tük Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/175/168>,Erişim: 15/12/2017.

HASRET, Jit Bikrama, 1953, Dara Shukuh Life and Works. Indian Press, Allahabad.

MİSC (Upanishads), 1921, The Thirteen Principal Upanishads.

http://oll.libertyfund.org/titles/upanishads-the-thirteenprincipalupanishads#lf1395_head_004,

Erişim:12/05/2017.

<http://www.tjprc.org/publishpapers/--1366121680-2%20-Dara%20Shikoh%20-%20full.pdf>

Erişim:13/12/2017.

LEVİN, S.F.- N.I, Semenova, 1976, Countries of South Asia; History and Present, Nauka Publishers, Moscow.

MAHFULU’L-HAK, M, 1929, Mecamau’l- Bahreyn s. 45 The mingling of the two oceans, Calcutta, Asiatic Society of Bengal.

MEHSHAR, Kemal, 2009, “Mübahis-i Edyan Der Mecmuau’l- Bahreyn-i Dara Şüküh”

Jevahir Lal Nehru University, Mphil Thesis, India.

MUHAMMED, Sâkî Müsteid Han, 1871, Muasr-ı Âlemgirî, Kalküta.

FETULLAH Müctebai, 1972, Bengale Der Gand-ı Parsi: Goftarha-yı der Revabıt-ı Ferheng-i İnan ve Hend İntişarât-ı Sohen, Tehran.

RAY, Selim- Bill, William, Thomas, Nuk Keşver, 1867, Meftau'l-Fetuh, Kanpur.

REİS, Bedriye, 2006, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlahî Tartışmaları Ve İmâm Rabbân'î Tasavvuf: İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi, 7 Sayı: 16.

RENT, Sing, 1895, Risale-i Tariqatu'l-Haqqat: Dara Shukoh, Gujaranwala, 10 October 2015
The Enlightened Prince Dara Shikoh.

<http://brahmanyam.blogspot.com.tr/2015/10/dara-shikoh-enlightened-prince.html>,

Erişim:12/11/2017.

SCHİMMEL, Annemarie, 1980, Islam in the Indian Subcontinent. Handbuch der.

Orientalistik. 2. Abt., 4. Bd., 3. Abschn. vii, 303 pp., map. Leiden- Köln.

SEFİNETU'L-EVLİYA, 1853, The Asiatic Society, Kolkata.

SHAHİD, LATİF, - Mushtaq, Qadir, Abdul, 2013, Dara Shikoh: Mystical And Philosophical Discourse, Trans Steller Journal,International Journal of History and research Issn2249-6963 Vol.3 Issue 2 June

ZALLİ, Menuchehr, ?, İshiyak, Ahmed -Münşaat-ı Nemekin: Nameha ve İsnad-ı Berguzide,
Publisher Zayend Desterbeyuter, Yeni Delhi.

DARYUSH, Sayegan, 1904, Dara Shukoh Bangale der Gand- i Parsi, Tehran
<http://bukharamag.com/1388.07.2619.html>, Erişim:10/11/2017.

NAKŞİ BENDİ TARİKÂTI VE MÜRŞİTLER SİLSİLESİ,31 Ocak 2013
<http://www.islamdergisi.com/genel/naksibendi-tarikati-musitler-silsilesi-mevlana-halide>

kadar/ 1

Eskiçağ Toplularının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı

(Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)

Yusuf Kılıç¹

ORCID-0000-0001-8024-8521

Elvan Eser²

ORCID- 0000-0001-5527-5413

Öz

Evren tüm canlı varlığın hayat kaynağıdır. İnsanoğlu yaradılışın itibaren bu kaynağın ve onun sunduğu hayatın gizemini anlama çabası içerisinde olmuştur. Söz konusu dürtü genç kalma ve ölüme karşı direnme gayesinin temelini oluşturmuştur. Nitekim insan hayal gücünün ürünü olan ve bazen içerisinde gerçek olayların kanıtlarını da barındıran mitsel anlatılarda genç kalma ve ölümsüzleşmenin sırlarına erişmeye çalışmıştır. Bu amaçla mitsel düşüncede bazı bitki, hayvan ve su gibi evrenin temel varlıklarının gençleştirici veya ebedilik sağlayan özellikler taşıdıklarına inanılmıştır. Bu noktada Sumerlerin efsanevi kahramanı Gilgamiş'in büyük uğraş sonucu elde ettiği ve sonra yılanı kaptırdığı "yaşam otu" ölümsüzlük arayışının sembolik ilk halkasıdır. Bu sembolik bitki zamanla form değiştirerek farklı toplumların mitolojilerinde, mantar, elma, asma ve hayat ağacı olarak işlenmiştir. Ölümsüzlük halkasının ikincisini ise "su"dur. İlk olarak evren ve insanın yaradılış destanlarında karşımıza çıkan suya gençleştirici ve ebedi hayatı sağlayıcı bir fonksiyon da yüklenmiştir. Hayvan türleri ise ölümsüzlük arayışının son halkasını oluşturmaktadır. Nitekim Eski Ön Asya toplumlarının

¹ Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, ykili@pau.edu.tr.

² Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, eeser@pau.edu.tr

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

mitlerinde, Türk mitolojisinde, Yunan ve daha birçok toplumun mitolojilerinde yılan başta olmak üzere bazı hayvanlara aynı görev ve fonksiyon yüklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eskiçağ, Mitoloji, Ölümsüzlük, Arayış*

Eternity Seeking in the Mythology of Ancient Societies

(Some Plant, Water and Animals as the Symbol of Eternity)

Yusuf Kılıç³

ORCID-0000-0001-8024-8521

Elvan Eser⁴

ORCID- 0000-0001-5527-5413

Abstract

Universe is the life source of all creatures. Humankind has been endeavoring to understand the secrets of this source and the life offered by it since his creation. This urge founded a base for the purpose of staying young and resisting death. Thus, humankind, as a product of his fiction world which sometimes included some evidences of the real events, tried to reach the secrets of staying young and eternity in the mythological narrations. For this reason, in the mythological thinking primary assets of the universe such as some plants, animals and water were believed to have features of rejuvenation and eternity. At this point, “the life plant”, which Gilgamesh- the legendary hero of the Sumerians- achieved to obtain after several challenges and was captured by a snake, has been the first cycle of seeking eternity. This symbolic plant has changed form over time among societies and was represented by mushroom, apple, grape and life tree. The second cycle of seeking eternity has been “water”. Appearing for the first time in the creation epics of universe and mankind, “water” was attributed the functions of rejuvenation and provider of eternal life. Animal

³ Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, ykili@pau.edu.tr.

⁴ Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, eeser@pau.edu.tr

kinds were the last cycle of seeking eternity. Eventually, the same task or function was attributed primarily to snakes and other animals in myths of ancient Asia Minor societies, in Turkish and Greek myths as well as the myths of many other societies.

Keywords: *Ancient, Mythology, Eternity, Seeking*

Giriş*

Bireyin hayatında ölüm korkusunun oldukça köklü psikolojik etkileri vardır. Bireylerin ölüm düşüncesi karşısındaki korkusu ve bu korkuya gösterdiği dirençte farklı seviyelerdedir. Öyle ki, bunu yenebilme çabası ölümsüzleşebilme güdüsünü ortaya çıkarmıştır. Çünkü insan, ölümsüzlük arzusu gereği hayatı boyunca sahip olduğu sosyal çevreden ve maddî imkânlardan ayrılmak istememiştir. Dolayısıyla hayatın, bir yerde ölümle noktalanacağı düşüncesi, bireyi duygusal ve bilişsel olarak daima huzursuz etmiştir⁵. Bu noktada ölüm korkusunun, psikolojik açıdan bireyin tüm korkularının ya da ürküntülerinin birleşme noktasında yer aldığı söylenebilir. Ölüm korkusu, gerek her bireyde varlığını hissettirmesi, gerekse şiddet ve tesirinin kuvveti bakımından diğer bütün korkulardan farklı bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda bireyin normal hayat akışı içinde ölüm aklına gelmez. Ancak kendisinde veya çevresinde ölüme sebep olabilecek bir takım olaylara şahit olduğu zaman bu korkuyu hissetmeye başlar. Dolayısıyla ölüm olgusu birey için mutlak bir gerçek olduğu halde, psikolojik yapısındaki narsist eğiliminden dolayı duygusal olarak ölümü kolay kolay kabullenemez. Bu sebeple ölüm onun için hâlâ korkutucu ve ürpertici bir olgu olmaya devam eder. Bununla birlikte ölüm olgusuyla ilgili yapılan psikolojik araştırmalar, bu korkunun çok boyutlu olduğunu ortaya koymuştur. Üzerinde en çok durulan tarafları ise, bilinmezlik ve yalnızlık, yakınlarını yitirme ve kişisel kimliği kaybetme, ölüm anında ıstırap

*“Eternity Seeking in the Myths of Ancient Nations (Some Plants, Water and Animals As a Symbol of Eternity)”, ismiyle The Science and Education and the Beginning of the 21ST Century in Turkey, Vol. 3, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2013, s.383-400’de İngilizce olarak yayınlanan çalışmanın genişletilmiş halidir.

⁵ Mustafa Koç, “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, Sakarya2002, s. 10.

çekme-ölüm sonrası cezalandırılma, geride kalanlar için endişelenme ve yok olma korkusudur. Buna istinaden ölümü bir kurtuluş, dahası ölümle gelen bir ölümsüzlük olarak görenlerin de sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ayrıca insanın doğumu ve ölümü kendi elinde olmayan ve kendisi açısından kontrol edilemeyen bir olaydır. Fakat bu dünyadan ayrılış tarzı, onun yaşam ve yaşam felsefesiyle yakından ilgilidir. Ölüme karşı gösterilen tepkiler sadece otomatik bir şekilde oluşmuş tepkiler değildir. Ölüme verilen anlam insanların dünyaya bakış açılarına göre şekillenmekle birlikte bunun tam aksine yaşama verilen anlam da ölümün algılanış biçimini doğrudan etkilemektedir⁶. Tüm bunlarla birlikte bireyde bulunan bu korkunun temel nedeni, sahip olduğu serveti ve bedenini kaybetme ile her şeyin bittiği bir sona gitme endişesidir. Buna karşın dinin, yaşamın sonu olarak algılanan ölüm ve ölüm ötesi ile ilgili açıklamaları, bireyin ölüm karşısındaki gerginliğini giderici bir çözüm önerisi olabilir⁷. Böylece insanoğlu ölüm karşısında yenik düşünce, ona ölümden sonra yeniden var olacağı bir mekân bahşedilmiş ve böylelikle “cennet” fikri doğmuştur. Bu kabulleniş ile birlikte hemen her toplumda bir cennet özlemi ve ölümden sonra cenneti andıran yaşamın devam edeceği fikri ortaya çıkmıştır⁸. Ancak on binlerce yıldan bu yana inanıla gelen cennet ve sonsuz yaşam inancı bile insanları ölümsüzlük arayışından geri bırakmamıştır. Öyle ki, insan her şeyi daha fazla yaşama ve ölmek üzere üretme çabasına devam etmiştir. Gerçekten günümüzden yaklaşık 35 bin yıl öncesine kadar giden mağara resimleri bu korkunun bilindiğinin en eski tanıklarındır⁹. Nitekim tek tanrı dinleri de bu noktada ölümü izah etme yoluna gitmiştir. Yahudiliğe göre ölüm cezaların en ağırıdır ve o korkunç bir gerçek olarak algılanmaktadır, Hıristiyanlığa göre insan ruh ve bedenden oluşmaktadır ve ölen sadece bedendir. Ölümle hayat sona ermemekte daha güzel ve daha değişik bir şekilde

⁶ Yüksel M. Erdoğan-Mustafa Özkan, “Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler”, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S. 14(3), 2007, s. 172. (171-179)

⁷ M. Koç, a.g.m., s.7-9.

⁸ Kürşat Öncül, “Eskatoloji Mitleri Bağlamında Güzelköy (Denizli)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.42, Ankara 2007, s.2. (1-7)

⁹ M. Koç, a.g.m., s. 9.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

bürünmektedir. Müslümanlara göre ise ölüm, insan ruhunun bedenden alınarak Allah'ın katına yükseltilmesi şeklinde değerlendirilmektedir¹⁰.

Varoluşçu psikolojiye göre ise ölüm, insanların içinde bulunduğu en büyük ikilemdir, insan isterse ölümü seçebilir, fakat istemese de ölümü yaşayacaktır. Ölüm varoluşun çözemediği fakat yaşamak zorunda olduğu belki de yaşamın anlamının içinde saklı olduğu en büyük gizemdir¹¹. Ayrıca insan için ölüm ne kadar tabii ise, o kadar da musibet olarak gözükmektedir. Bu noktada psikolojik bir çelişki yaşanmaktadır; aynı anda hem ölümün varlığı kabullenilmekte fakat hem de ondan kurtulmak istenmektedir. Açıkçası, ölümü inkar eden de ve yine onu kabul eden de aynı şuurdur. İnsan şuuru ölümü, "yok olma" olarak inkar etmekte, fakat büyük ve önemli hadise olarak da onu kabul etmektedir¹².

Godin'e göre ise, birey ölüme karşı iki farklı tutum gösterir. İlki, "kaçınma ve narsistik korunma" tutumudur. Bu tutum bireyin ölümsüzlük arzusu neticesinde meydana gelir. Mitoloji kahramanlarının birçoğunun hayat hikâyesinde bu tür bir eğilime rastlamak mümkündür. Diğeri ise, "tamamlanma arzusu" dur. Bu tutum ise bireyde, daha iyi bir hayat yaşamaya çalışma şeklinde tezahür eder¹³. Bu tür tutuma sahip bireylerde ise ölümü kabulleniş vardır. Ancak dünya nimetlerinden daha fazla yararlanmayı da ihmal etmezler.

Öte yandan mitsel¹⁴ dünyada doğum ve ölüm hayatın en önemli geçiş noktaları olarak tasavvur edilirler. Bu yüzden bunlar çeşitli törenlerle anılmaya başlanmıştır; ancak bilinmeyen bir yolculuğa gidiş ve bu dünyadan ayrılış korkuyu, üzüntüyü, ölümle mücadeleyi; dolayısıyla ölümsüzlük arayışını doğurmuştur. Bu arayış ebedi hayat için ölüm denizini aşmaya çalışan,

¹⁰ Y. Erdoğan-M. Özkan, a.g.m., s.172.

¹¹ Y. Erdoğan-M. Özkan, a.g.m., s.172.

¹² Hayati Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 3, Bursa 1991, s.153.

¹³ M. Koç, a.g.m., s.9.

¹⁴ Mitoloji: Çok eski zamanlarda gelmiş ve yaşamış olan ulusların; inandıkları tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden "mit" "mythe"ler ve hikâyelerdir. Bkz. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s. 5.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Sumerlerin büyük kahramanı Gılgamış mitlerinde¹⁵, Yunanlıların Hekim Tanrısı Asklepios'un, Medusa'nın boğazındaki kanı kullanmasında, Makedonyalı İskender'in "ab-ı hayat" için karanlıklar ülkesine gidişinde¹⁶, ya da Lokman Hekim'in ölümsüzlüğün çaresini bulabilmek için bitkilerin dilini öğrenmesinde karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Bunların yanı sıra Marduk (Babil), Dionis (Yunan), Osiris (Mısır), Adonis (Fenike) gibi tanrısal mitlerden hareketle ölümsüzlük, cennet ve ölümden sonra dirilmeye dair mitlerin küçük farklılıklar göstermekle beraber birçok toplumda görüldüğünü söylemek mümkündür¹⁸. Dolayısıyla binlerce yıldan beri yaşam ve ölüm var olduğuna ve devam edeceğine göre, buna dayalı olarak hissedilen duygular ve inançlar da devam etmiştir.

Netice olarak dinlerin ya da felsefelerin "ruhun ölümsüzlüğü", "ölümden sonra yeniden dirilme", "ölümden sonraki hayat" vb. inanç ve düşünceleri bir tarafa, bütün insanlarda "ölümsüz olma arzusu" psikolojik bir gerçek olarak varlığını hissettirmektedir. Şüphesiz "yaşama isteği" insanın en derin ve güçlü arzusudur. Hayatın sürekliliği ve bu sürekliliğin korunması, hayatın yapısında mevcut olan ana çizgilerden birisidir. Hayatın sınırlı oluşuna herkes tepki gösterir ve bu tepkiyi de herkes hayata karşı kendi tavrına göre gösterir. Ölümlü varlık yapısına rağmen sonsuza kadar kesintisiz yaşama, hiç yok olmama duygu ve arzusu, hayatın sürekliliği algısı beraberinde, çocukluktan itibaren yaşanan psikolojik bir gerçektir. Çocuk genellikle hayatın sürüp gideceğinden şüphe etmez; o şuur dışı olarak kendisini ölümsüz kabul eder. Onun için kabullenilmesi ve sindirilmesi çok zor olan şey hayatın sürüp gideceğine inanmak değil, ölüm gerçeğidir. Ölüm gerçeği karşısında hiç eksik olmayan temel endişe, ölümlülüğün şuuruna vardıkça daha da artmaktadır. Netice itibariyle insanı korkutan, ürküten, endişelendirip rahatsız eden şey hayatın sürüp gideceğine inanmak değil, onun bir yerde son bulacağını hissetmek ve düşünmektir. Her ne kadar ölümlü bir uyku ya da varoluşun mutlak yok oluşu olarak düşünmekle bu korkunun etkisinden kurtulacağını

¹⁵Bkz. Muzaffer Ramazanoğlu, *Gılgamış Destanı (Tercümesi)*, MEB Yayınları, Ankara 1998.

¹⁶K. Öncül, a.g.m., s. 6.

¹⁷İsmail Gezgın, *Gılgamış*, Alfa Yayınları, İstanbul 2009, s. 217.

¹⁸K. Öncül, a.g.m., s. 6.

zannedenler varsa da, şuur dışı ölümsüzlük arzusu kolay kolay onların peşini bırakmamaktadır. Çünkü hayatın sürekliliği algısı, narsistik özellikte şuur dışı bir dilekten daha fazla bireyseldir. Bu, varlığın o kadar hayati bir arzusudur ki, kararlı muhalifleri bile onun elinden kaçıp bütünüyle kurtulmakta zahmet çekmektedirler. Gelecek hayatın, ölüm ötesinin en katı inkârı, daha ölçülü ve akılcı düşünce için daha küçük düşürücü bir başka tür “ölümsüzlük anlayışı”nın kabulü ile beraber bulunmaktadır. Bir olgu olarak ölümün evrenselliği ne ölçüde gerçekse, bir duygu ve arzu olarak ölümsüzlük isteği de o ölçüde evrensel bir psikolojik gerçektir¹⁹. Nitekim bugün genetik biliminin gelişimine ve klonlamaya kaynak oluşturan temel öge, yine aynı düşünüş sistemi ve dolayısıyla ölümsüzlüğü yakalama çabasıdır²⁰. Bu sebepten olmalı ki, insanoğlu erken devirlerden beri bazı bitki, su ve hayvanları ölümsüzlük veya gençleştirici sembol olarak algılamış ve mitolojilerinde buna yer vermiştir. Su ile beslenen ve yılan tarafından korunan “hayat ağacı” motifi bunun en güzel örneğidir.

1. Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitkiler

a)Yaşam Otu

İnsanoğlu tarihi boyunca ölümsüzlüğün kaynağını hep doğada aramıştır. Bu noktada insan toprağın daima var olduğunu kabul etmiş, onu bereket tanrıçası olarak algılamış, bitkilerin de bu tanrıçanın çocukları olduklarını düşünmüştür. Nitekim bitkiler güçlerini topraktan, ölümsüzlerin en büyüğünden, toprak ise gücünü, ölenlerin bedenindeki can suyundan almaktadır. Öyle ki, doğada ölen her şey toprağa karışmakta ve onun güçlenmesini sağlamaktadır. Böylece yaşayanların bedenindeki güç er veya geç toprağa geçmektedir. Ayrıca ölümlerle güçlenen, ölümsüz toprak, ölümsüzlüğün en büyük sembolik halkası, yaşamı veren ve yaşamı alan özellikle de ölümsüzlüğün kaynağıdır. Başka bir deyişle toprak bir geri dönüşüm sistemine sahiptir. Her şeyi bünyesine alarak özümsemekte ve onları yaşama geri

¹⁹ H. Hökelekli, a.g.m., s. 162.

²⁰ K. Öncül, a.g.m., s.6.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

döndürmektedir. Yani toprak yaşatır, öldürür, öğütür ve yeniden şekillendirir. Bu devinim onu ölümsüz kılan en önemli güçtür. Bu nedenle insanoğlunun ölümsüzlük arayışı toprağın çocukları üzerinden devam etmiştir. Öyle ki, bir avuç çamurdan insana can veren toprağın, ölümsüzlüğün de çaresini içerdiğine inanılmıştır²¹. Nitekim tarihin erken evrelerinden beri birçok toplumda özellikle de Mezopotamya'daki Sumerlerde, Mısır'da, Uzak Doğu'da ve Türkçe konuşan halklar arasında bazı bitkiler diğerlerinden ayrı düşünülerek kutsal sayılmışlardır. Onların hayal dünyalarının ürünü olan mitolojide yer bulan bu bitkilerin, yani toprağın bahsettiklerinin, insanları gençleştirdiklerine ve hatta onlara ölümsüzlük sunduklarına inanılmaktadır²².

Bu inanış biçiminin köklerinin çok daha eskilere uzandığı varsayılmakla birlikte, mitsel yazılı kaynaklarda ebedilik arayan kahramanların en eskisinin Sumerlerin ünlü, Uruk şehri kralı Gılgamış (M.Ö.2600) olduğu kaydedilmektedir. Gılgamış Destanının Sumerce ve Akadça olmak üzere iki versiyonu bulunmaktadır. Akadça versiyonunun XI. Tableti²³ meşhur Tufan Olayı'ndan başka üç kısa mitolojik hikâye sunmaktadır. Bunlardan üçüncüsü "Gılgamış ve Sihirli Bitki" hikâyesidir²⁴. Destanın bu bölümünün tartıştığı temel problem olan "ölümün sırrına ulaşmak çabası" romantik edebiyatın en gözde temalarından birini oluşturmaktadır²⁵. Efsaneye göre M.Ö. 3. binyılın ilk yarısında Mezopotamya'daki Uruk kentinde hüküm süren kral Gılgamış²⁶, yakın arkadaşı olan Enkidu'nun ölümünden son derece etkilenmiştir. Kendisini de ölüm korkusu sarmış olan Gılgamış şöyle bir ağıt yakmıştır "bir gün bende onun gibi uyumalı mıyım ve bir daha asla uyanmamalı mıyım?" ve ölümsüzlük arayışı düşüncesine kapılmıştır. Bu gaye ölümsüzlük serüvenine çıkan Gılgamış dünyada kendisine yardım edecek

²¹ İ. Gezgin, *a.g.e.*, s. 223.

²² Mirali Seyidov&Abdulkadir Erkal, "Azerbaycan Mitolojik Tefekkürünün Kaynakları I", *Atatürk Üniversitesi e-Dergi*, 2010, s. 128-129.

²³ David Ferry, "Gilgamesh: Tablets X and XI", *Arion Third Series*, Vol. 1, No. 3, 1991.

²⁴ R. A. Veenker, "Gilgameshandthe Magic Plant", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 44, No.4, 1981. s. 199.

²⁵ Neşe Yıldırım, "Yakındoğu Sembolizminde Akrep, Yılan; Akrep-Adam ve Şahmeran", *Folklor-Edebiyat Dergisi*, C.VII, S.26, Ankara 2001, s. 8.

²⁶ Gılgamış Sumer Kral Listesinde II. Uruk Sülalesinin V. Kralı olarak görülür ve Urukta sülalesini kurar. Bkz. Firuzan Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1983, s. 193.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

bir adamın olduğunu bilmektedir. O kişi de Tufan'dan sağ kurtulmuş olan ve tanrılar tarafından kendisine ebediliğin verildiğine inanılan Utnapiştım'dır. Bu amaçla Gılgamış, Utnapiştım'ı bulmak üzere yola çıkmıştır. Utnapiştım ölümsüzlüğün sırrını bilen bir bilgedir. Gılgamış, onun verdiği ölümsüzlük otuyla gençliğine yeniden dönecek ve ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Gılgamış bu düşünce ile onun ırmakların ağzında bulunan evine doğru ilerlemiştir. Ancak yol çok uzun, son derece zahmetli ve engellerle doludur. Kısacası Utnapiştım, etrafı ölüm suları ile çevrili bir adada yaşamaktadır. Ölümsüzlüğün peşindeki Gılgamış bütün zorluklara rağmen oraya ulaşmıştır. Ne var ki, Utnapiştım Gılgamış'ı bir dizi sınava tabi tutmuş; ama kahraman başarılı olamamıştır. Açıkçası onun kaderi önceden yazılıdır ve ebedi hayata ulaşamayacaktır. Zira daha önce Şamaş²⁷ “Gılgamış böyle nereye gidiyorsun? Ardına düştüğün (sonsuz) yaşamı bulamayacaksın”²⁸ demiştir. Neticede Utnapiştım eşinin isteği üzerine, Gılgamış'a denizin dibinde bulunan, ebediliği vermese de, yiyen kimsenin gençliğini ve hayatını uzatan bir otun varlığını açıklamıştır. Bunun üzerine Gılgamış ayaklarına taş bağlamış ve otu bulmak için denizin dibine dalmıştır. Otu bulmuş ve ondan bir filiz kopardıktan sonra, ayaklarındaki taşı çözererek tekrar suyun yüzüne çıkmıştır. Fakat Uruk'a giderken bir pınarın başında su içmek için durmuş, otun kokusunu alan bir yılan yaklaşmış ve otu yutmuştur²⁹. Böylece Gılgamış ölümsüzlük şansını yitirmiş ve Uruk'a eli boş dönmüştür³⁰. Gerçekten Gılgamış ölümsüzlüğü bulmak için yola çıkmış ancak buna ulaşamamıştır. Zira tanrılar insanı yaratığında ölümü de beraberinde ortaya koymuşlardır³¹.

Ölüme çare içeren bir başka bitki mitosu da Yunan Glaukos'un öyküsüdür. Efsanevi Girit Kralı Minos ile karısı Pasiphane'nin oğlu olan Glaukos, henüz çocukken, bir farenin ardından koştuğu sırada, ağzına kadar bal dolu olan bir küpün içerisine düşmüş ve ölmüştür.

²⁷ Şamaş, Akad ve diğer Sami toplumlarının Güneş tanrısı'dır.

²⁸ S. H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.55.

²⁹ James B. Pritchard, *The Ancient Near East*, Vol. I, USA 1973, s. 73-74.

³⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi*, (Çev. Mustafa Ünal), Serhat Kitabevi, Konya 2005, s. 342-343; S. N. Kramer, *Tarih Sumerde Başlar*, (Çev. M. İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995 Ankara, s.158-161; Muazzez İlmiye Çığ, *Gilgameş (Tarihte İlk Kral Kahraman)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 75.

³¹W. F. Albright, “The Babylonian Sage Ut-Napiştım Ruqu”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 38, 1918, s. 61-62.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Çocuğunun ortadan kaybolmasına üzülen Minos, uzun arayışlar sonucunda Apollon'un bilgeliği ve yol göstericiliği sayesinde oğlunun cesedini bulmuştur. Minos'un üzülmüne dayanamayan Kouretaler/Koraybant'lar³², sürülerinde günde üç kez renk değiştiren, beyazken kırmızı sonra da siyah olan bir ineğin rengini, doğru belirleyecek olan adamın Glaukos'a yeniden can verebileceğini, ancak bu adamın kim olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine kral Minos ülkesindeki bütün yetenekli insanları çağırarak bu soruyu çözmelerini istemiştir. Polyeydos adındaki bir adam bu ineğin böğürtlen renginde olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü böğürtlen başlangıçta beyaz, sonra kırmızı ve olgunlaştığında ise siyah olan bir bitkidir. Kral Minos Polyeydos'un fikrini doğru olarak kabul etmiş ve oğlu Glaukos'u diriltmesi için onu cesedin yanına götürmüş ve onu odaya kilitlemiştir. Çaresizlik içerisinde nasıl bir belaya bulaştığını düşünen Polyeydos odaya giren bir yılanın cesede doğru ilerlediğini görünce cesede zarar vereceğini düşünerek hemen yılanı öldürmüştür. Bu sırada ağzında bir tutam ot taşıyan ikinci bir yılan odaya girmiş ve ölen yılanın yanına gelerek ağzındaki otları arkadaşına dokunmuştur. Biraz önce öldürdüğü yılan gözlerinin önünde canlanınca Polyeydos şaşkına dönmüş otu kaptığı gibi Glaukos'un cesedine dokunmuş ve onu yeniden canlandırmıştır³³. Böylece yılanın Sumerli Gılgamış'tan çalmış olduğu ölümsüzlük otunu Yunanlı Glaukos'a iade ettiği gibi hayali bir düşünce ortaya çıkabilir.

b)Mantar

İnsanoğlu bitkilerin keşfini sağlayıp aralarından yararlı ve besin değeri olanlarını seçtikten sonra, bitkilerden aldığı besinin beden sağlığı açısından önemini de yavaş yavaş kavramaya başlamıştır. Söz konusu bitkilerden şifa amaçlı olarak kullanılanlardan birisi de mantardır.

³² Koureta'lar/Koraybant'lar, esasen Zeus'un efsanesinde rol oynayan cinlerdir. Efsaneye göre, Rhea Girirt'in Lyktos Mağarası'nda Zeus'u doğurduğu zaman, Kronos'un bebeğin sesini duyup da daha önceki çocukları yuttuğu gibi bu bebeği yutmasını diye Koureta'lara emretmiş. Onlar da tunç kalkanları bir birine vurup gürültü yaparak bebeğin sesinin duyulmasını engellemişler. Böylece bebek ölümden kurtulmuştur. Koureta'lar daha sonraları ise Girit ana tanrıçası Rhea'nın rahipleri olarak karşımıza çıkarlar. Bkz. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1996, s.79.

³³ Gerhad Fink, *Antik Mitolojide Kim Kimdir?*, (Çev. Serpil Erfindik Yalçın), İlyaz İzmir Yayınları, İzmir 2004, s. 155-156; İ. Gezgin, a.g.e., 219-220.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Öyle ki, mantarın insanı ölümsüzleştirdiğine veya en azından gençleştirdiğine inanılmıştır. Nitekim yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre, Sumerlerin M.Ö. 3500’lü yıllarından itibaren mantar bitkisini tanıdıkları ve UZU. DIR. KUR.RA³⁴ adını verdikleri bu bitkiyi cinsel iktidarı artırıcı şifa amaçlı ve farmakolojide kullandıkları anlaşılmaktadır³⁵. Bunun yanı sıra mantar, Mısır’da da çok değerli bir bitki olarak kabul edilmiş ve sadece Firavunların yediği özel bir yiyecek konumuna yükseltilmiştir. Romalılar ise bitkiler arasında üstün gördükleri mantarı tanrıların yiyeceği olarak kabul etmişlerdir. Bir Uzakdoğu toplumu olan Çinliler de söylencelerinde “Ölümsüzlük Mantarından” söz etmişlerdir³⁶. Ganoderma lucidum mantarına dair anlatı bunlardan biridir. Ölümsüzlük mantarı olarak da adlandırılan Ganoderma lucidum’un ana vatanı özellikle Çin, Kore ve Japonya’dır. Bu değerli mantar Uzak Doğu Asya ülkelerinde yaklaşık 2000 yıldan daha fazla zamandır bilinmektedir. Japon ve Çin kültüründe önemli bir potansiyele sahip olan bu mantarın çok farklı isimleri bulunmaktadır. Japon halkı Reishi veya Mannentake (10000 yıl mantarı), Çin ve Kore halkı Ling Zhi ya da Ling Chi (Ölümsüzlük Mantarı ya da Ölümsüzlük Bitkisi) adını vermektedirler. Çinlilere göre, Ganoderma lucidum “Uğurlu Mantar” olarak bilinmekle beraber mutluluğun, sağlığın, şansın ve uzun bir hayatın simgesidir³⁷.

Çin kültürüne ait bir diğer anlatıda ise bölgede çok sayıda kutsal adanın var olduğundan söz edilmektedir. Buna göre bu kutsal adaları Atlas kaplumbağaları korumaktaydılar ve adalarda bulunan Beyaz Azizler “Ölümsüzlük Mantarı” yetiştirmektedirler. Bu mantara “Ölümsüzlük Mantarı” denmesinin sebebi ise bu bitkinin ölümü yenmesinden ileri gelmektedir. Çünkü “Ölümsüzlük Mantarı” yaşayanlara uzun bir ömür kazandırdığı gibi ölmüş kişileri de diriltebilmektedir. Öyle ki, söyleneceye göre bir

³⁴Miguel Cıvıl, Ignace J. Gelb, Aleo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of University of Chicago (CAD)*, Chicago 1960, s. 133.

³⁵ John M. Allegro, *The Sacred Mushroom and the Cross*, New York 1956, s. 51-52.

³⁶ Deniz Gezgin, *Bitki Mitosları*, Sel Yayınları, İstanbul 2010, s. 128.

³⁷ Fırat Yen, *Farklı Ganoderma Lucidum Suşlarının Sıvı ve Katı Besin Ortamlarında Misel ve Karpaför Gelişimi ile Verim ve Bazı Kalite Özelliklerinin Karşılaştırılması*, (Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2008, s. 1.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

zamanlar, kuzgunlar adadaki mantarların yapraklarını ana karaya taşıyarak savaşta ölen askerlerin cesetlerinin üzerine yığılmışlardı. Böylelikle üç gündür ölü yatan askerler dirilmişlerdi. Bununla birlikte mantar Yunan mitolojisinde de karşımıza çıkmaktadır. Zira antik yazar Pausanias'a göre Persseus, Atena'nın koruması altındaki Hesperidlerin³⁸ bahçesine girmiş ve burada bulunan bir su kaynağının yanında çıkan mantarlardan etkilenecek onların onuruna Myken kentini inşa etmişti. Bir diğer rivayete göre ise M.Ö. 2. binin ikinci yarısında Yunanistan'ın Mykenai kentinde ortaya çıkan Mykenei krallığı varlığını mantar bitkisine borçludur³⁹.

c) Elma

Erken evcilleştirilen, bahçe bitkilerinden olan elma⁴⁰ eskiçağ toplumlarının kanun metinlerinde hukuken koruma altına alınan ağaçlardan birisidir⁴¹. Ayrıca birçok toplumda olduğu gibi İskandinav mitolojisinde de elmalar sonsuz gençliğin sembolü olarak yer almıştır. Gençlik tanrısı İdun, “Altın Elmalar”ın koruyucusu olarak bilinmektedir⁴². İskandinav mitolojisinde elma, tekrar meydana getiren ve gençleştiren bir meyve olarak kabul edilmiştir. Buna göre Tanrılar elma yerler ve evrenin mevcut devrinin sonuna (Ragna Rok) kadar genç kalırlar⁴³. Gal (Kelt) mitolojisinde ise Batı Okyanusu'ndaki “Ölümsüzlük Adası”ndan bahsedilir. Bu bölgeye “Emain Ablech” yani elmaların çok olduğu Emain adı verilir. Burada yetişen elmalar yense bile bir parçası asla tükenmezdi. Bu elmaları yiyen kişiler hem ölümsüz hem de güçlü olurlardı. Bu yüzden bu meyveler krallar ve rahipler gibi özel bir cemaat için

³⁸ Hesperidler “Batı Kızları”. Onların memleketi Atlas Dağlarının eteklerindedir. Burada muhteşem elmalar yetişmektedir. Bu altın elma ölümsüzlük veren bir yemistir. Bkz. Hesiodos, *Eseri ve Kaynakları*, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat), TTK Basımevi, Ankara 1977, s. 93.

³⁹ D. Gezgin, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁰ Elmanın evcilleştirilme tarihi kesin bilinmemekle beraber, bu meyve cinsinin Sumer Dilinde GIŞ HAŞHUR ismiyle geçmesi bunun Sumerler tarafından bilindiğini ve ziraatının yapıldığını göstermektedir. Bkz. Yusuf Kılıç-Hande H. Duymuş, “M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu'da Besin Maddeleri (Hitit Öncesi Topumlarda ve Hititlerde)”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan Kitabı*, Ankara 2008, s. 349.

⁴¹ Fiorella İmparati, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara1992, s. 121-247.

⁴² D. Gezgin, *a.g.e.*, s.73.

⁴³ M. Eliade, *a.g.e.*, s.348-350.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ayrılmıştı. Keltlerin Gılgamış'ı olarak da bilinen Teigue adındaki kahraman “Ölümsüzlük Adası”na ulaşmış ve burada meyveleri bol olan ağaçlara rastlamıştır. Bu meyvelerle ilgili çevredekilere sorular sormuş ve bu elmaların özel cemaatin ölümsüzlük yemeği olduğunu öğrenmiştir⁴⁴. Tüm bunlarla birlikte Gervasius, Hindistan’daki “Hayat Suyu” inanışına dair yaptığı çalışmasında Büyük İskender’in rahiplerinin hayatlarını dörtyüz yıl uzatmak için yanlarında taşıdıkları bazı elmalardan bahsetmektedir⁴⁵. Türk inanç ve kültüründe de elmanın çok farklı bir yeri vardır. Öyle ki, Türklerde elma, beşikten mezara, hayatın her merhalesinde verimliliğin, zürriyetin, ebediliğin, gençliğin, güzelliğin, kuvvetin, sağlığın, sevginin ve hatta inancın sembolü olarak algılanmaktadır⁴⁶.

d) Asma

Bugün Hristiyan dünyası için büyük kutsiyet taşıyan şarap birçok ilkel gelenekte ise gençliğin ve ebedi hayatın simgesi olarak kabul edilmiş ve mitolojilerinde yer edinmiştir. Şarabın ana kaynağı ise Asma Ağacı’dır. Öte yandan mitolojideki anlatıya göre, Sumerli Gılgamış bir bahçede mucizevi bir ağaçla karşılaşmıştır. O ağacın yanında Sabitu, yani “Asmalı Kadın” olarak tasvir edilen tanrıça Siduri⁴⁷ (peri) bulunmaktadır. Böylece Asmanın “Hayat Bitkisi” olarak nitelendirildiği ve hatta Sumerlilere göre de “Hayat” işareti olarak algılandığı düşünülmektedir. Bu muhteşem bitkiye, büyük tanrıçaları karşılayan bir misyon yüklenmiştir. Bu sebepten olmalı ki, Ana Tanrıça’ya önceleri “Ana Asma” denilmekteydi. Böylece Gılgamış Destanı’nın eski versiyonlarında Siduri’nin daha önemli bir yer işgal ettiği gözlemlenmektedir. Ayrıca anlatıya göre, Gılgamış bir gün Siduri’nin ebediliğini doğruca istemiştir. Bu anlatının batıya aksi ise Odyssey’de peri kızı Calypso⁴⁸ ile karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Siduri gibi Calypso’da genç bir kız görünümünde olup bir örtü

⁴⁴ D. Gezgin, *a.g.e.*, 69.

⁴⁵ M. Eliade, *a.g.e.*, s.348-350.

⁴⁶ Esma Şimşek, “Ölümsüzlük İlacı Elma”, *Turkish Studies*, Vol. 3/5, 2008, s.194.

⁴⁷ Siduri’nin tanrısal şarap yapımcısı olduğunu, Akdeniz kıyısında bulunan güneşin bahçesinde ömrünü şarap yaparak geçirdiğini ve Ana tanrıça kültü ile ilişkili olduğunu ileri sürenler de vardır. Bkz. İ. Gezgin, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁸ Atlasın yahut Helios’un kızı olduğu söylenen ve Ogygia Adası’nda yaşayan bu peri kızı Odysseus’a gönül vermiştir. Bkz. Ş. Can, *a.g.e.*, s. 352.

örtünmüş, bir salkım üzüm taşımakta ve dört pınarın çıktığı yerde ikamet etmekte, ona ait olan ada denizin ortasında bulunmakta ve peri kızı, Ulysses'i baştan çıkarttığı, tanrısal içecek ile diğer kahramanlara da ebedilik vermektedir⁴⁹.

e) Hayat Ağacı

Temeli belki de insanlık tarihinin başlangıcına kadar gidebilecek olan “hayat ağacı” kavramı ve inancına göre, dallarıyla gökyüzüne doğru uzanan ve köküyle yerin derinliklerine inen bu ağaç bir anlamda sonsuzluğu simgelemektedir. Ayrıca ebediliği, yani hayat ağacını arayan insan ve ağacı bekleyen yılan veya canavar motif kalıbı, birçok toplumun mitolojisinde görülmektedir. Bütün bunların (insan-ağaç-yılan) hep birlikte ne anlama geldiği gayet açıktır. Öyle ki, ebediliğin elde edilmesi çok zordur; hayat ağacını ihtiva eder, o da ulaşılmaz bir yerde bulunmaktadır. Bir canavar (yılan) ağacı beklemekte ve büyük bir çabadan sonra ona ulaşmayı başaran insan ebedilik meyvelerine sahip olmak isterse, canavarla savaşmak ve onu yenmek zorundadır. Zira insan ebediliğe sahip olma hakkını elde edebilmek için “kendisini ispat etmeli”, bir kahraman olmalıdır. Buna karşın Ejderhayı veya yılanı yenemeyen bir kimse, hayat ağacına ulaşamaz, ebediliği elde edemez⁵⁰. Öte yandan hayat ağacı motifi Tevrat Kitabı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Burada “*Melek bana Tanrının ve Kuzunun tahtından çıkan billur gibi parlak yaşam suyu ırmağını gösterdi. Kentin anayolunun ortasından akan ırmağın iki yanında oniki çeşit meyve üreten ve her ay meyvesini veren yaşam ağacı bulunuyordu. Ağacın meyvesi uluslara şifa vermek içindir*”⁵¹ denilmektedir.

⁴⁹ M. Eliade, *a.g.e.*, s.336-337.

⁵⁰ M. Eliade, *a.g.e.*, s.341-342.

⁵¹ *Tevrat*, s. 1351.

2. Ölümsüzlük Sembolü Olarak Su

a) Hayat Suyu

Doğa, insanın zihninde hep ölümsüz olma özelliğini devam ettirmiştir. İnsanoğlu aynı zamanda tarih boyunca kutsal kabul ettiği, gücüne inandığı doğa varlıklarıyla, ölüme karşı olan acizliğini gidermeye çalışmıştır. Söz konusu doğa varlıklarından biri de mitolojik hikâyelerin birçoğunda ve özellikle evrenin yaratılış hikâyesinde asıl unsur olarak karşımıza çıkan “su”dur. Bütün potansiyel güçleri, kendinde toplayan su, (Hayat Suyu-Âb-ı hayât)⁵², yaşamın simgesidir. Tarih boyunca tohumların yeşermesini sağlayan suyun, aynı zamanda toprağı, hayvanları ve kadınları döylediğine inanılmıştır⁵³.

Su evrenin simgesi, bütün menşelilerin dayanağı olarak düşünüldüğü gibi, kutsal büyü ve tıbbın kaynağı olarak da kabul edilmiştir. Bu çerçevede incelendiğinde su, tedavide kullanılmakta, gençleştirmekte ve sonsuz hayatı sağlamaktadır. Öte yandan bütün su mitlerinin kökeni, göksel soma, gökte beyaz haoma, vb gibi gökyüzünde bir yerden aktığına inanılan “Hayat Suyu” anlatısına dayanmaktadır. “Can Suyu”, “Gençlik Pınarı”, “Hayat Suyu”, “Ab-ı Hayat” ve diğerleri, aynı fizik ötesi ve dini hakikatin tamamen mitolojik formülleridir. Öyle ki, hayat, dayanıklılık, güç ve ebedilik hep suda bulunmaktadır. Şüphesiz bu su her durumda her bedene girebilen bir akışkan değildir. Kutsal kabul edilen su, canavarlar tarafından beklenmekte, ulaşılması çok zor olan yerlerde bulunmakta ve değişik cin veya meleklerle aittir. Hayat suyunun kaynağına ulaşmak ve ona sahip olabilmek için bir dizi sınava tabi olmak gerekir⁵⁴.

⁵² “Âb-ı hayât” birincisi Farsça (âb), ikincisi Arapça (hayat) orijinli iki sözcükten meydana gelen Farsça bir isim tamlamasıdır. Kısaca “ebedî yaşam” kaynağı/çeşmesi karanlıklar (zulumât) ülkesinde olduğu varsayılan ve içen insana ölümsüz bir hayat verdiğiğine inanılan efsanevi suyun adıdır. Burada terkip halindeki anlamı “içen insanı ölümsüzleştiren su” demektir. İlyas ve Hızır peygamberlerin ondan içtiklerine ve bu sebeple ölümsüzleştiklerine inanılan sudur.

⁵³ Rezan Karakaş, “Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular”, *Turkish Studies*, Vol. 7/4, 2012, s. 2151.

⁵⁴ M. Eliade, a.g.e., s.231-233.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Eskiçağ halklarının suyu algılama biçimlerine bakıldığında; Hitit toplumunda “su” kir ve necasetten kurtulup bedensel ve ruhsal olarak temizlenmek için kullanıldığı gibi özellikle Ammihatna ritüelinin safhalarında hasta insanı içinde bulunduğu hastalıktan kurtarmak için hazırlanan ilacın da ana maddesini oluşturmaktadır. Ritüelde ilacın yapımında kullanılan arınma suyunun berraklaşması, kutsallaşması ve tedavide daha etkili olması için bazı işlemler yapılmaktadır. İçerisine çeşitli bitkiler ve maden kaynaklı bazı maddeler koyularak ilaca dönüştürülen, nehir suyu insanı hastalıktan kurtararak gençleşmesini dolayısıyla ömrünün uzamasını sağlamaktadır⁵⁵.

Yunan mitolojisinde de su kültürünün örneklerine rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki Yunan mitoloji kahramanlarından Akhilleus’un hayat hikâyesindeki ölümsüzlük iksiri olan su’dur. Nitekim Homeros’un İlyada Destanı’nın ve Truva Savaşı’nın kahramanlarından biri olan Akhilleus Yunanlı Peleus ve Deniz Tanrıçası Thetis’in oğludur⁵⁶. Oğlunun ölmesinden endişe duyan Thetis, çocukken onu dayanıklılık kazanması için Styx ırmağına daldırmıştır. Ama ayak bilekleri annesinin elinde olduğundan dolayı suya değmemiştir. Daha sonra Truva prensi Paris, Akhilleus’un bu zayıf noktasından haberdar olmuş ve oku onun ayak bileğine hedef alarak atmış, Akhilleus’u öldürmüştür⁵⁷. Aynı şekilde İran’ın “rûyin-ten” bakır vücutlu olarak adlandırılan kahramanı İsfendiyar⁵⁸, in da Akhilleus’a benzeyen bir hikâyesi vardır. Firdevsî Şehnâme’de buna değinmiş ancak nasıl elde ettiğinden bahsetmemiştir⁵⁹.

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Leyla Murat, “Hititlerde Su Kültü”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, Ankara 2012.

⁵⁶ Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar*, Çizgi Yayınevi, Konya 2005, s. 84-85.

⁵⁷ Walter Burkert, *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, (Çev. Mehmet Fatih Yavuz), İthaki Yayınları, İstanbul 2012, s.127; Gunnel Ekroth, “Heroes and Hero-Cults”, *A Companion to Greek Religion* (Ed. Daniel Ogden), Blackwell 2007, s. 97.

⁵⁸ İran tarihinde hak, adalet, lütuf ve kudret simgesi olarak bilinen efsanevi kahraman olan İsfendiyar, İran mitolojisinde ve ünlü İran şairi Firdevsi tarafından kaleme alınan Şahname’de yer edinmektedir. İran’da İslamiyet öncesi hanedanlarından Keyanilerin İran hükümdarı Güştasb’ın en büyük oğludur. Zerdüştlüğün kutsal kitabı olarak kabul edilen Avesta’da “kutsal yaratılmış” anlamına gelen “Şipuntu Date” şeklinde adlandırılmıştır. Bkz. Mehmet Korkmaz, *Mitoloji Sözlüğü*, Alter Yayınları, Ankara 2012, s. 476-478.

⁵⁹ Ahad Emirçupani, “Farsça Değim ve Atasözlerinde Ab-ı Hayat ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, Erzurum 2008, s. 193.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Su, bu noktada kozmik bir doğurganlık merkezi olarak algılanmaktadır. Mitik düzlemde var oluşu, yaratıcılığı ve ölümsüzlüğü simgeleyen su, insanoğlu tarafından tekrar edilen ritüeller sayesinde kutsiyetini muhafaza etmiştir. Eliade, “Suya batma, ilk biçime geri dönüşü, yeniden yaratılışı, doğumu simgeler; çünkü suya batma, biçimlerin biçimlerini kaybedişidir ve var oluş öncesindeki ayrışmamış olanla yeniden bütünleşmektir; sudan çıkış, biçimin ilk kez dışa vurulduğu yaratılış eyleminin tekrarıdır. Suyla temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra yeniden doğacaktır; çünkü suya batış, yaşamın ve yaratıcılığın potansiyelini çoğaltır ve geliştirir” demektedir⁶⁰.

Su kültürünün en yaygın ve bilinen hikâyelerinden birisi de Makedonyalı İskender’in Doğuya, yani karanlığa yapmış olduğu yolculuk ve o esnada “Hayat Suyu”nu aramasıdır. Hem Yunanlı hem Mısırlı tarihçi ve efsane yazarlarının farklı biçimlerde anlattıkları İskender’le ilgili bu yolculuğun hikâyesi, İslam tarihçileri tarafından da işlenmiştir. İlk defa Mısırlı bir efsaneci tarafından anlatılan ilgili hikâye, asırların geçmesiyle farklı dillere tercüme edilirken her asır ve zamanda özel şekil ve formlara sokulmuştur. Bu hikâyelerin kulaktan kulağa yayılmasından sonra âb-ı hayât, diğer milletlerin kahramanlarının da hayatına girmiştir. Bütün bu efsanelerde su, insanoğlunun ölümsüzlük arayışlarında bir kaynak ve çare hükmündedir⁶¹.

Makedonyalı İskender’in Hikâyesinin birçok versiyonu vardır. Ancak Yunaca olan ilk metnin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. İlk metni İulius Valerius’un M.S. 4. yüzyıldaki Latince tercümeleri ve bazı anonim yazarların kısa yazıları takip etmiştir. M.S. 5. yüzyılda ise doğuda Suriye ve Ermeni Dilindeki düzenlemeler ile Bizans ve İran versiyonları ortaya çıkmıştır. Batıda ise ancak Napolili Leo’nun M.S. 10. yüzyılda yazdığı “Savaşların Tarihi” adı altında halk kitabı olarak çıkardığı Latince düzenlemesi büyük yankı yaratmıştır. Aynı hikâye Ortaçağ boyunca batıda şövalye destanlarının da ana kaynağı olmuştur. Ayrıca

⁶⁰ R. Karakaş, a.g.m., s. 2158.

⁶¹ R. Karakaş, a.g.m., s.2151.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

İslam toplumları arasında da yaygın bir şekilde benimsenmiştir. Çünkü İskender’i Zülkarneyn şeklinde Kur’anı Kerim’de de yer bulmuştur⁶². İskender’in Hikâyesinin Yunanca versiyonuna göre, Makedonyalı İskender Doğuya yaptığı seferde İran’ın Soğd ve Hârizm Bölgesini ele geçirdikten sonra o bölgedeki bilginleri toplamış ve ebedi hayatın sırrını onlara sormuştur. Bunun üzerine yöredeki yaşlı bir adam ona şöyle demiştir: “Kuzeyde içinde güneşin battığı bir göl vardır ve dünyanın o gölün ötesinde bulunan kısmı zifiri karanlıktır. O karanlık yerde hayat suyu dedikleri bir çeşme vardır. Kim o çeşmede yıkanırsa; günahları dökülür ve kim o sudan içerse ebedi hayata kavuşur.” İskender bunları duyar duymaz askerleriyle birlikte kuzeye doğru yola koyulmuştur. İskender bir hayli meşakkatli bir yolculuktan sonra çeşmeyi bulmuş ancak aşçı Andriyas çeşmenin suyunun sırrını İskender’den saklamış ve bu yüzden denize atılarak cezalandırılmıştır⁶³.

Diğer taraftan suyun ebedilik kaynağı olarak kullanılması, Hint kültüründe de oldukça önemli bir biçimde tasavvur edilmiştir. Öyle ki, Hindular “Kutsal Su” olgusunu, kendilerini tekrar gençleştirecek bir güç olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Syāvana miti, Hinduların imkân dışı idealini mükemmel bir biçimde göstermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken unsur ise Hinduların ebedilik değil, yeniden gençleşmeyi arzuladıklarıdır. Hint anlatısına göre, Syāvana Afşinlerle bir antlaşma yapmıştır. Buna göre onlar, Syāvana’yı yeniden gençleştirecek, o da onlara tanrısal içecek somayı verecektir. Bunun üzerine Afşinliler Syāvana’yı Sarasvati’nin “Gençlik Pınarı”na götürmüşler. Netice olarak Syāvana tekrar döndüğünde genç ve muhteşem bir tanrı gibi görünmektedir. Diğer taraftan Türk kültür ve inanç sistemine baktığımızda suyun ölümsüzlük verme özelliği “bengisu” terimiyle karşımıza çıkmaktadır; daha sonraları ise İslam kültür dairesi ile oluşturulan sentez sonucu “âb-ı hayât” terimi bengisu ile birlikte, aynı anlamlarda kullanılır olmuştur.

⁶² Siegfried Lauffer, *Büyük İskender*, (Çev. Nilgün Sorguç), İlya Yayınları, İzmir 2009, s. 191-192.

⁶³ A. Emirçüpani, a.g.m., s.194-196.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Hayat Suyu, başka toplumların mitolojilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ölen insanların herhangi bir suretle dirilmesi veya herkesin kendi hesabına bir ölümsüzlüğe erişmesi, bütün insanlığın tarih boyunca peşinden koştuğu bir tutkudur. Zira Altay ve Anadolu masalları ölüp de, kutsal ve sihirli bir güçle yeniden dirilen kahramanların anlatılarıyla doludur. Bazı Altay efsanelerine göre göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir Kayın Ağacı vardı. Hayat Suyu 'da bu Kayın Ağacının altındaki kutsal çukurda bulunmaktadır. Kimi masallarda Hayat Suyu yalnızca ölüleri veya hastaları iyileştirir. Bazı efsanelerde ise ihtiyarlara gençlik vermektedir⁶⁴.

Başkurt Türklerinin Ural Batır Destanında ölümsüzlük suyunu bulan kahraman Ural, bir ihtiyarın sözüyle suyu içmekten vazgeçmiş ve dağlara serpmiştir. Bu sayede otlar, ağaçlar yeşermiştir. Ayrıca destan anlatısına göre, halk kötülüklerden korunmak için üzerine Ural Batır tarafından ölümsüzlük suyu dökülmüş olan Ural Dağına sığınmıştır. Çünkü kötülüklerden kurtuluş ancak oradadır. Ayrıca Köroğlu Destanında, Köroğlu, babasının gözlerinin açılmasını sağlayacağına inandığı sihirli üç köpüğü getirmek için Aras Nehrine gitmiş; ancak köpükleri kendisi içerek ölümsüzlük, yiğitlik ve saz şairliği kudret ve yeteneği kazanmıştır⁶⁵. Destanın bazı varyantlarında "Hayat Suyu", Çamlıbel'deki "Goşobulag" adlı pınarın üzerinde, iki yıldızın çarpışmasıyla meydana gelecek olan nurun bu pınarın suyuna dökülmesiyle oluşmuştur. Bu su, Alî Kişi'nin gözlerini açacak, Rövşen (Ruşen Ali)'e de dünyada eşi benzeri görülmemiş bir yiğitlik kazandıracak şekilde geçmektedir⁶⁶. Benzer bir söylence İslam kaynaklarında da yer bulmuştur⁶⁷.

Batı ülkelerinde âb-ı hayâtın var olduğuna dair ilk düşünceler daha geç dönemlere tekabül etmektedir. Özellikle Ortaçağ'da bu düşünce tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Amerika'nın keşfi sırasında 1513'de Ponce de Leon Florida eyaletini keşfedince bu fikir daha

⁶⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 106-107.

⁶⁵ R. Karakaş, a.g.m., s. 2152.

⁶⁶ Metin Ergün, "Ural Batın, Akbuzat ve Köroğlu Destanları Arasındaki Benzerlikler", *Milli Folklor*, C. 7, S. 49, 2011, s. 14-15.

⁶⁷ A. Emirçüpani, a.g.m., s. 196.

da belirginleşmiştir. Çünkü bu eyalette bulunan bazı içme suları hakkında ebedilik bahşettiğine dair bir takım söylentiler vardır. O da bunları duyunca gençlik çeşmesini yani âb-ı hayât'ı aramaya başlamıştır⁶⁸. Batıda modern zamanlarda dahi suyun kutsiyeti devam etmektedir. Bu bağlamda hasta çocuklar Cornwall'daki Aziz Mandron kuyusunun suyuna üç kez daldırılmaktadır. Fransa'da çeşitli hastalıkların tedavi edildiği önemli sayıda ırmak ve pınar bulunmaktadır⁶⁹.

3. Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Hayvanlar

a) Yılan

Tarih boyunca toprağın sunduğu bitkilerin ve yaşam kaynağı olan suyun yanı sıra, bazı hayvanlar da insanoğlu tarafından ölümsüzlüğün veya gençleştirmenin sembolü olarak görülmüşlerdir. Bunlardan belki de en yaygın olanı bir sürüngen olan yılanıdır. Yılan birçok toplumda hem yaşamın hem de ölümün sembolü olarak kullanılmış, şifa dağıtma ve can alma misyonunu üstlenmiştir. Bugün dahi hekimliğin sembolü olarak yılan motifinin tercih edilmesinin sebebi bu olsa gerek. Yılanın bu özelliğinin tarihi derinliğine bakıldığında sanat eserleri üzerindeki figürler ve özellikle M.Ö. 4. binyıla tarihlenen silindir mühürler üzerinde birbirine dolanmış yılan figürü, yılanın tıp sembolü olarak ilk defa kullanılmasının Sumerlilerle başladığını göstermektedir. Nitekim eski bir Sumer şehri olan Lagaş'taki kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan vazo; sanat ve tarih açısından önemli olduğu kadar, hekimliğin sembolü olan yılanın, bu fonksiyonunun kökeninin Mezopotamya'da olduğuna işaret etmesi açısından da büyük bir öneme haizdir. II. Lagaş Sülalesinin (M.Ö. 2164-2109) Kralı Gudea⁷⁰ döneminde yapılmış olan bu Sumer vazosunun üzerinde iki cin kabartmasının arasında, bir ağaca sarılmış iki yılan bulunmaktadır⁷¹. Bununla birlikte Sumer tanrılarında birinin adı "Yaşam Ağacının Hâkimi" manasına gelen Ningișzida'dır. Bu tanrının sembolü,

⁶⁸ A. Emirçüpani, a.g.m., 194.

⁶⁹ M. Eliade, a.g.e., s.231-233.

⁷⁰ F. Kınal, a.g.e., s. 89.

⁷¹ Fuat Yöntemli, *Hayat Ağacı Ejder Yılan*, N.K.M. Yay., İstanbul 2006, s. 23-24.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ağaca sarılmış halde bulunan biri erkek diğeri dişi iki yilandır. Sopanın yaşam ağacını, yani yaşamı; yılanın ise gençliği temsil ettiği bu motif, binlerce yıl boyunca çeşitli toplumlarda yalnız sopa veya sopa-yılan, ya da birbirine sarılmış iki yılan halinde koruyucu ve şifa verici bir sembol olarak resimlerde, kabartmalarda kullanılmıştır⁷².

Yine Babilliler’de de yılan; su, hayat ve sağlık tanrısı Ningișzida’nın sembolü olarak bilinmektedir. Bununla birlikte alanın uzmanları Babil şehrinin diğerk adının Tintirki olduğunu, bu kelimenin ise “Hayat Ağacının Yeri” anlamına geldiğini belirtmektedirler. Hayat Ağacıyla birlikte yılan motifi Sumer ve Babillilerin yanı sıra Asurlular’da da görüldüğü gibi, Mısır, İran ve Kıbrıs mühürleri üzerindeki figürlerde de mevcuttur⁷³. Nitekim Kıbrıs’ta bulunan Prehistorik Çağ’a ait bir kabartmada dallarından iki meyve sallanan bir ağaç (Hayat Ağacı), yanında ise bu meyveleri yutmak için ağzını açmış bir yılan görülmektedir⁷⁴. Diğerk taraftan Hititlerde de yılan kendini göstermektedir. Nitekim Hitit mitolojisinde hava tanrısı ile yılan ejderi Illuyanka⁷⁵ arasındaki mücadele konu edilmiştir⁷⁶. Ayrıca Hitit Kanunlarında ise kara büyü yapmanın şekillerinden birisi bir şahsın bir yılanı öldürürken, husumet duyduğu başka bir kişinin adını söylemektir⁷⁷. Nitekim kanunun 44b ve 170. maddeleri⁷⁸ bu tür bir meseleye açıklık getirmektedir. Özellikle 170. maddede “Kişi bir yılanı öldürür ve bunu yaparken başka birinin adını söylerse, kara büyü yapmış kabul edilir ve buna 1 mina (500 gr) gümüş ceza verilir ve (hatta) bu bir köle ise öldürülür” denilmektedir. Bu durum birçok toplumda olduğu gibi Hititlerde de yılanın gençleştirme veya ölümsüzlüğün sembolü olarak görüldüğünü göstermektedir. Öyle ki, yılanın öldürülmesi yaşamın sonu olarak düşünülmüş

⁷² Geniş bilgi için bkz. Hamit Hancı, “Yılan Hilyesi”, *Sted*, C. 14, S. 8, Ankara 2005.

⁷³ Fatma Sevinç, “Eski Yakındoğuda Rahip ve Rahibe Tasvirleri”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. XXXIV, S.2, Ankara 2004, s.82 ve 85.

⁷⁴ F. Yöntemli, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Alfredo Rızza, “Due Protoganisti Della Mitologia Anatolica”, *Intono a CTH 321*, Milano 2006, s.221-225.

⁷⁶ Tuba Ökse, “Eski Önasya’dan Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *Bilig Dergisi*, S.36, Ankara 2006, s. 52.

⁷⁷ Esmat Reyhan, “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Akademik Bakış*, C.2, S.3, Ankara 2008, s.229.

⁷⁸ Fiorella İmparati, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev.Erendiz Özbayoğlu), Ankara 1992, s. 65 and 159.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ve bu esnada adı söylenen kişiye kara büyü yapılarak ölümü arzu edilmiştir şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır.

Tüm bunların yanında batı toplumlarında ise yılan Yunanlı Asklepios⁷⁹ kültüründen bu yana hekimliğin sembolü⁸⁰ olarak kabul görmüştür⁸¹. Ayrıca Hippocrates'in de M.Ö. 5.yüzyılda bu sembolü kullandığı bilinmektedir⁸².

Mitsel dünyada ise yılan motifi ilk defa Sumerlilere ait olan Gılgamış Efsanesi ile karşımıza çıkmaktadır. Gılgamış mitosunda yılan önemli bir figür görünümündedir. Yılan motifi metinde ilk kez; Siduri'nin Gılgamış'a kayıkçı Urşanabi'nin yolunu tarif ettiği pasajda geçmektedir: burada "*Teknenin yılanlı pruvasını o yontar ona dikkatli bak. Belki de onunla birlikte ölüm denizini geçebilirsin*" denilmektedir. Böylece Gılgamış, ölümsüzlüğü arama yolculuğunu bir yılanın üzerinde gerçekleştirecektir. Metinde ikinci yılan ise Urnu yılanları olarak geçer ki, burada tam olarak ne kastedildiği bilinmemektedir. Yılanın rol aldığı en vurucu bölüm ise ölümsüzlük şansını yitirmiş olan Gılgamış'ın gençlik otunu yılanla kaptırdığı kısımdır. Gılgamış susuzluğunu gidermek için bir pınara dalınca, suyun derinliklerinde yatmakta olan yılan gençlik bitkisinin kokusunu almış ve suyun yüzüne çıkararak bitkiyi kapmış, hemen oracıkta derisini değiştirerek gençleşmiştir. Bunun üzerine Gılgamış "*...ben değil, toprağın yabani hayvanı şimdi bitkinin sefasını sürecektir*" sözünü söyledikten sonra elleri boş olarak geri dönmüştür. Bu mitin önemli noktalarından birisi yılanın deri değiştirerek gençleştiğini açıklayan bir mit olmasıdır⁸³. Gılgamış Destanı'nın

⁷⁹ W. Burkert, *a.g.e.*, s. 83-85.

⁸⁰ Asklepios'a göre hekim yılan gibi dilsiz olmalı, kimsenin sırrını başkasına söylememeli, sabır ve sükûnet içinde çalışmalıdır. Asa ile temsil edilmesi, tababet tahsilinin kısa sürede öğrenilmeyip, ihtiyarlayıp asaya dayanıncaya kadar hekimin öğrenmeye ve tecrübe kazanmaya gereksinim duyduğunu belirtmek içindir. Diğer taraftan asa, iyilik tanrılarının remzidir. Yılan ise kötülük tanrılarının alametidir. Asaya sarılmış yılan, iyilik ve kötülük ilahlarının bir araya gelmesi demektir. Bundan dolayı yaşam ağacının bir modifikasyonu olan asa (ya da Eskülap'ın sopası), Batı'da da kendisine sarılmış yılanla birlikte sağlık bilimlerini (hekimlik, diş hekimliği, eczacılık ve veterinerlik) temsil eder. Bkz. H. Hancı, *a.g.m.*, s. VII.

⁸¹ H. Hancı, *a.g.m.*, s.VI.

⁸² N. Yıldırım, *a.g.m.*, s.14.

⁸³ İ. Gezgin, *a.g.e.*, s.182-183.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Akadçe versiyonunun XI. Tablet, 287-89’da yılanın gençlik otunu alıp gitmesi sorusuna şöyle cevap verilmektedir. “Niçin yılan derisini döker (değiştirir)?”. “ Niçin yılan insanoğlundan ölümsüzlüğü (gençleştirmeyi) alır?” . Cevap açıktır: Yılan sihirli bitkinin kokusunu alma yetisine sahip olduğu için bitkiyi almış ve böylece gençleşmiştir⁸⁴. Nitekim yılanın, şaşılası biçimde derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini muhafaza etmesi, ona tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası niteliğini kazandırmıştır⁸⁵.

Bütün Eski Yakın Doğu’da olduğu gibi Mısır’da da yılan ilahi bir varlık sayılmaktadır. Tıp kelimesinin orijinini aldığı Teb (Thebai) şehrinin totemi bir yilandır. Teb şehri ise Eski Mısır’ın en önemli sağlık merkezidir⁸⁶. Dolayısıyla burada da yılan sağlıkla ilgili bir betimleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Yılana belirli bir kutsiyetlik atfeden Mısırlılar sanatlarında da buna önemli yer vermişlerdir. Gerçekten Eski Mısır sanatında görülen, kuyruğunu ısırarak halka şeklini alan yılan motifi yani “uroborus” Mısır dışında da yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu simgeye Roma’dan Hindistan’a, Mısır’dan Çin’e kadar geniş bir coğrafyada rastlanır ve genel olarak ebedi dönüşü, döngüsel zamanı ve yaşamı, bölünmezliği bununla birlikte de sonsuzluğu simgeler. Budistler onu “samsara” döngüsüyle özdeşleştirmişlerdir⁸⁷.

Bununla birlikte Eski Mısır’daki din adamları, yaratıcı hayal güçleri sayesinde yılanın da içinde bulunduğu sayısız tasvir ve simge geliştirmişlerdir; bunların tümü Güneş Tanrısı Ra’nın yeraltına doğru gerçekleştirdiği yolculuğu betimlemektedir. Buna göre, güneş her gece ölümler diyarının karanlık köşelerine inen tanrı iken, şafak vakti yaşam dolu olarak yeniden doğan bir ilaha dönüşmektedir. Manu, Ra’nın yolculuğa başladığı Batı dağıdır; Duat, onun yolculuk yaptığı yeraltı dünyasıdır; Bakhu ise onun sabahları doğduğu Doğu dağıdır. Mısırlılara ait olan ve bu temayı işleyen üç farklı derleme bulunmaktadır. Bu derlemelerin en

⁸⁴ R. A. Veenker, a.g.m., s.204.

⁸⁵ Joseph Campbell, *Batu Mitolojisi*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara 1995, s. 13.

⁸⁶ F. Yöntemli, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁸⁷ H. Hancı, a.g.m., s.VI.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

eskisi “Yeraltında Olanların Kitabı” (Ölümler Kitabı) anlamına gelen Am-Duat Kitabı’dır. III. Tutmose (M.Ö. 1425) ve II. Amenhotep’in (M.Ö.1401) mezarlarında bulunan kitabeler ve şematik duvar resimleri “Ölümler Kitabı”nın tam versiyonunu içermektedir. Kitapta anlatıldığına göre, ölümlerin ölüm diyarına geçişi için izlemeleri gereken yol oniki saat dilimine tekabül eden bir düzlemden oluşmaktadır⁸⁸. Buna göre, bir kayıkla yolculuk yapan güneş önce yılanların bulunduğu kumsal alandan geçmekte ve kısa süre sonra da kendisi de bir yılan dönüşmektedir. Anlatıda oniki saatlik düzlemin yedinci saatinde tekrar yılan motifi karşımıza çıkmaktadır. Yılan bu noktada ise Cehennem’in Efendisi (Apophis) olarak rol almaktadır. Onbirinci saat düzlemine gelindiğinde ise yılan Ra’nın kayığına çeken halat da bir başka yılan dönüşmektedir. Nihayetinde oniki saat boyunca Ra’nın kayığı binüçyüz kırış uzunluğunda olan bir diğer yılanın içinden geçmektedir. Kayık yılanın ağzından çıktığında güneş yeniden doğuma ulaşmakta ve böylelikle ölümsüzlük döngüsü devam etmektedir⁸⁹.

Eskiçağ toplumlarının mitolojileri birbirilerine benzer motifler üzerinden oluşturulmuşlardır. Öncelik sonralık sırasına göre etkileşimin etkileyenin kim olduğu meselesi çözüme kavuşturulmak istense de çoğu kez bir yanlış olabileceği kuşkusuz bir sorun olarak ortada durmaktadır. Ancak bu tartışma ve endişeler bir tarafa Yunanlıların Hekim Tanrısı Asklepios’un ölümsüzlük arayışına dair Yunan Mitolojisinde de tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi yılan motifi kendini göstermektedir. Anlatıya göre, Apollon, Teselya’daki Beobeis Gölü’ne her gün gelerek yıkanan, Lapit Kralı Phlegias’ın kızı Koronis’i görerek âşık olmuş ve onu baştan çıkararak ilişkiye girmiştir. Bir gün Apollon kehanet merkezi olan Delphoi’a gitmek zorunda kaldığında, o zamana kadar tüyleri beyaz olan kargayı, Koronis’e göz kulak olsun diye görevlendirmiştir. Koronis Apollon’un çocuğuna hamile olmasına rağmen, Apollon’un yokluğundan yararlanarak Arkadialı Elatos’un oğlu İskhys’le de beraber olmuştur. Koronis’in bu sadakatsizliğine şahit olan karga, her şeyi Apollon’a anlatmak üzere Delphoi’a doğru yola çıkmıştır. Her şeyi önceden görebilme

⁸⁸ George Hart, *Mısır Mitleri*, (Çev. Mehmet Sait Türk), Phoenix Yayınları, Ankara 2012, s. 81 ve 87.

⁸⁹ F. Yöntemli, *a.g.e.*, 25.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

yeteneğine sahip olan Apollon, sevgilisinin kendisini aldattığını da hemen öğrenmiş ve öfkelenmiştir. Apollon cezalandırmaya kendisine haber vermeye gelen kargadan başlamıştır. Böylesi kötü bir haber getiren karganın bembeyaz tüylerini siyaha çevirerek onu lanetlemiştir. Apollon, Koronis'in sadakatsizliğini kız kardeşi Artemis'e anlatınca bu duruma çok sinirlenen Artemis, oklarıyla Koronis'i öldürmüştür. Apollon sevgilisinin ölümü üzerine çok üzülmüş ancak iş işten geçmiştir. Kolonis'in ruhu Tartaros⁹⁰'a ulaşmış, bedeni de yakılmak için hazırlanmıştır. Tam bu esnada Apollon Hermes'ten Koronis'in karnındaki çocuğu kurtarması için yardım istemiştir. Hermes hemen harekete geçmiş ve alevlerin sardığı bedenden çocuğu çıkarmıştır. Asklepios adı verilen çocuk, Kentaurosların⁹¹ en bilgisi olan Kheiron'a büyütülmesi için verilmiştir. Askelepios Kheiron'un yanında tüm doğa bilgilerini ve avcılığı öğrenmiş, bildiklerini aktarmak ve ihtiyacı olanlara yardımcı olmak için hekimliğe başlamıştır. Kısa zamanda başarılı bir hekim olan Askelepios hastalıkların yanı sıra ölüme de çare bulmuştur. Athena'nın yardımıyla Perseus tarafından öldürülen Medusa'nın sol tarafındaki damarlardan akan kan ölüme karşı etkin bir ilaç içerirken, sağ tarafındaki damarlarda ise zehir bulunmaktadır. Perseus'un Medusa'yı öldürmesinden sonra bu kanları ele geçiren Athena, ölüme çare olan kanı Asklepios'a vermiştir. İnsanların ölümüne üzülen ve onlara derman olmaya çalışan Asklepios da büyük bir hevesle ölen insanları yeniden diriltmeye başlamıştır. Kurduğu ölümlü sistemin bozulmasına katlanamayan Zeus, hemen bu duruma el koymuş ve Asklepios'u gönderdiği yıldırımlarla çarparak öldürmüştür. Asklepios'un o sırada elinde bulundurduğu ölümsüzlük ilacı elinden düşerek toprağa karışmış ve topraktan her derde deva olan sarımsak çıkmıştır⁹². Zeus'un gazabıyla yıldırım çarpmasıyla öldürülen Asklepios daha sonra yine Zeus tarafından tıp tanrısı olarak ilan edilmiştir. Tıp amblemlerinde yer edinen ve tarihi M.Ö. 3000'lerdeki Mezopotamyalı Sumerlere kadar uzanan yılan figürü de, Asklepios ve onun asası ile bütünleşmiştir. Ölümünden sonra

⁹⁰ Yeraltında, cehennemlerin derinliklerinde, bulunan korkunç yer. Zeus'un kendisine isyan edenleri atığına inanılan çukur. Bkz. Ş. Can, *a.g.e.*, s. 488.

⁹¹ Belden aşağısı at bedeni, üst kısmı ise normal insan vücudu olan mitolojik yaratık. Bkz. Michael Grant-John Hazel, *Who's Who in Classical Mythology*, London and New York 2002, s. 78.

⁹² İ. Gezgin, *a.g.e.*, s. 217-219.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Asklepios adına iki yüzden fazla mabet (Asklepion) kurulmuştur. Asklepion'ların açılışı için izin almaya gelen heyetlere, hekimlerle birlikte kutu içinde bir yılan gönderme âdet haline gelmiştir. Ayrıca Asklepion'ların giriş kapısı üzerinde “Buraya ölümün girmesi yasaktır” ibaresi yer almaktadır. Yine Yunanlılara ait bir başka anlatıda da; Hekimler imparatoru olarak adlandırılan Galen'in, iyileşmeyeceği görüşüyle Asklepion'a kabul etmediği hasta intihar amacıyla, iki yılanın zehirlerini boşalttığı tastan içmiş ancak ölmeyip, iyileşmeye başlamıştır. Galen iyileşen hastaya: “Yılan zehrinin aynı zamanda şifa verici olduğunu düşünüyor, fakat hastalarda denemeye cesaret edemiyordum. Benim bu düşüncemi haklı çıkardın. Bundan sonra Asklepion'un sembolü çifte yılan olacaktır” demiştir⁹³. Ayrıca Ege adalarından Girit'te yılanın verimlilik, yeniden doğuş ve ölümsüzlük simgesi olarak kabul edildiği görülmektedir⁹⁴.

Akrep

Mitolojide ölümsüzlük sembolü olarak karşımıza çıkan hayvanlardan birisi de akreptir. Akrep sembolünün yaygın olarak yılanla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yılan gibi akrepte mitolojilerde, kutsal kitaplarda, efsanelerde, masallarda ve halk hikâyelerinde yer almıştır. Doğu mitolojilerinde “akrep-adam” yahut “akrep-kadın” şeklinde de yer bulan akrep sembolü, Gılgamış Destanı'nda akrep-adam olarak görülmektedir⁹⁵. Akrep-adam, destanda hiçbir ölümlüye nasip olmayan ölümsüzlük sırrının bekçisidir. Doğu kaynaklarında önemli bir yer tutan ölümsüzlük sırrına, destanda Akrep-adam'ın vâkıf olması, akrebin sahip olduğu sihirli gücün bir işaretidir⁹⁶. Gılgamış Destanı'nın ilgili bölümünde “akrep-adam” Gılgamış'ın istediği ölümsüzlüğü bulamayacağını söylemektedir. Aynı ifade Siduri ve Utnapiştım

⁹³ H. Hancı, a.g.m., s.VII.

⁹⁴ N. Yıldırım, a.g.m., s.13.

⁹⁵Burada “akrep adam” Gılgamış ile diyalog kurarak ona, senin tasarladığını hiçbir insan yapmamıştır. Ölümlü hiçbir insan dağa girememiştir. Dağ uzun ve karanlıktır. Orada bir damla ışık göremezsin diyerek, Gılgamış'ın ölümsüzlük arayışından vaz geçmesini önermektedir. Ancak Gılgamış'ın ısrarı üzerine onun dağa girmesine izin vermiştir.

⁹⁶Servet Tiken, “Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Kültürel Bir Sembol: Akrep”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 37, Erzurum 2008, s. 160.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

tarafından da Gilgamesh'a söylenmiştir⁹⁷. Bununla birlikte Akrep Mezopotamya mitolojisinde içerdiği ızdırap verici zehir nedeniyle sihirli gücün ve koruyuculuğun simgesi kabul edilmektedir. Ayrıca akrep figürü ana tanrıça ya da aşk ve kadınlık tanrıçası olarak kabul edilen İstar'ın da simgesidir⁹⁸.

Salyangoz

Günümüz insanının fazla dikkatini çekmeyen salyangoz da, binlerce yıldan beri ölümsüzlüğün sembolü olarak görülmüştür. Her baharda yağmurlarla birlikte uyanan salyangoz, yazın başlayan kuraklıkla beraber geçici bir süreliğine ölmekte ve sonraki baharın yağmurlarıyla yeniden hayata dönmektedir. Salyangozun kabuğunun biçimi elipstir. Elips işareti sonsuzluğun sembolüdür. Modern camilerin duvarlarında bu işaretlerin fırça darbeleriyle bolca kullanıldığı görülmektedir. Aynı işaret güneş sisteminin devinimini karşılamaktadır. Büyük patlamadan sonra soğuyarak güneş etrafında dönmeye başlayan yıldızlar, gezegenler milyarlarca yıldır bu hareketi kendilerine yörünge olarak benimsemişlerdir⁹⁹.

Sonuç

İnsanoğlu yaradılışından beri evreni ve onun sağladığı hayatın gizemini anlamaya çalışmıştır. Evren insanın hayatını devam ettirmesi için bütün imkânları temin eden temel olgu olmuştur. Bu sebepten olmalı ki, insan evrendeki varlığını sürdürmek veya daha fazla burada kalabilmek için çaba içerisine girmiştir. Söz konusu dürtü insanın ölümsüzlük arayışının veya gençleşme gayesinin temel nedeni olmuştur. Nitekim insanın hayal gücünün eseri olan, ancak bazen bünyesinde gerçek olayların kırıntılarını da barındıran mitolojide, ölümsüz olma veya genç kalma idealinin, sırlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu gizemin doğada arandığından da şüphe yoktur. Öyle ki, mitolojide ölümsüzlük veya gençleştirme

⁹⁷Gerald K Gresseth, "The Gilgamesh Epic and Homer", *The Classical Journal* , Vol. 70, No.4, 1975, s. 13.

⁹⁸ N. Yıldırım, a.g.m s.8.

⁹⁹ İ. Gezgin, a.g.e., s. 216-217.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

sırının ilacı bazı bitki çeşitleri, su ve bazı hayvan türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk defa icat ettikleri çivi yazısı sistemiyle mitsel düşüncelerini yazıya aktaran Sumerlerle başlayan “bitki”, “su” ve “hayvan” üçlemesi farklı toplumların mitsel anlatılarında da karşımıza çıkmaktadır. Ancak toplumların meyilleri ve sosyo-ekonomik yapıları veya coğrafi faktörleri gibi etmenler nedeniyle, bu üçleme kimi toplumlarda önem sırası açısından değişikliklere uğramıştır. Bazı toplumlarda ise bahsi geçen motiflerin, ölüme karşı içerdikleri derman yetilerini, tek başına göğüsledikleri görülmektedir.

Bu noktadan hareketle, toprak ananın evlatları olarak kabul gören bitkiler, ölümsüzlük arayışının sembolik ilk halkasını oluşturmaktadırlar. Sumerlerin efsanevi kahramanı Gılgamış’la başlayan bu mitsel sembol, ardılındaki birçok toplum ve farklı coğrafyalarda kabul görmüştür. Böylelikle Gılgamış’ın, suyun derinliklerinde aradığı “yaşam otu” ve onun sırrı, farklı toplumlarda form değiştirerek; mantar, elma, asma, hayat ağacı ve benzer bitkilerin bir getirisi olan bal olarak karşılık bulmuştur. Nitekim Sumer’de, Mısır’da, Antik Yunan’da ve özellikle Uzak Doğu’da önem atfedilen *Goderma lucidum* (Ölümsüzlük Mantarı) gençliği muhafazanın ve yeniden kazanmanın iksiri olarak benimsenmiştir. Kutsal kitaplarda Hz. Âdem ile Hz. Havva’yı yoldan çıkarabilecek kadar büyük bir cazibeye haiz olan elma da, eskiçağ toplumları tarafından ölümsüzlük emaresi olarak kabul bulmuştur. Böylelikle Hint, İskandinav ve Gal mitolojilerinde yer edinmiştir. Asma ise Sumer toplumunda Tanrıça Siduri ile kutsiyet kazanırken, bu kazancını Yunan toplumuna peri kızı Calypso ile geçirmiştir. Tüm bunlarla birlikte belki de bütün bitkilerin yetisini tek bir bedende saklayan, yılan tarafından korunan, hayat ağacı figürü ise yazımız boyunca bahsini geçirdiğimiz her bir toplumda yerini bulmuş; evreni, hayatı, ölümü ve ardılından gelen yeniden dirilmeyi simgelemiştir. Bitki ve çiçek özlerinden yapılan bal ise tanrıların gıdası olarak taçlandırılmış ve ölüme karşı bir ilaç olarak kabul edilmiştir. Ancak bu noktada ölümsüzlük zincirinin belki de en kuvveti halkasının “su” olduğunu unutmamak gerekmektedir. Zira toprak bitkilere can verme yetisine sahip iken, toprağa can veren ise su olmuştur. Evrenin yaradılış hikâyesinde karşımıza çıkan su, büyüünün ve tıbbın kaynağı olarak

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

kabul edilmiştir. Böylelikle insanoğlunun hayalî emellerinin anahtarı olarak görülen suya, ebedi hayatı ve gençliği daim kılan bir görev yüklenmiştir. Kutsal olarak görülen su; canavarlar tarafından beklenmekte, ulaşılması çok zor yerlerde bulunmakta ve ebediliğe ulaşmak ancak bir kahramana nasip olmaktadır. Bu sebeple ölümsüz olmak isteyen insanoğlu aynı zamanda zorlukları aşan bir kahraman olmalıdır. Hitit toplumunda amansız hastalıkların tedavisinde derman olarak kullanılan “Hayat Suyu”, Yunanlılarda ise Akhilleus’a yiğitliğini ve ölüme karşı direncini verendir. Makedonyalı İskender’in karanlığa yaptığı yolculuğun sebebi yine “Hayat Suyu”dur, dolayısıyla ölümsüzlük arzusudur. Hindu Syāvana gençliğini yeniden elde edebilmek adına, tanrısal içecek somadan vazgeçmiştir. Başkurt Türklerinden Ural Batın ölümsüzlüğü kendisi için değil, Ural Dağı için elde etmiştir. Köroğlu Rövsen, babasının gözlerini açacağına inandığı hayat suyuna ulaştıca, kendisi ölümsüz olmuştur.

Hayvan türleri ise ölümsüzlük halkasının son zincirini oluşturmaktadır. Hayvan figürü ölümsüzlüğe dair birçok mitsel anlatıda cins değişikliğine uğramasına rağmen amacından hiç şaşmamıştır. Ölümsüzlük vadeden hayvan motifi, ilk defa Sumerlerin Gılgamış efsanesinde yılan formuyla karşımıza çıkmaktadır. Gılgamış’ın yaşam otunu kaptırdığı yılan, mitsel anlatıların birçoğunda başkahraman olmuştur. Yılan hem ölümü, yani zehri hem de ölüme çareyi, yani panzehri bünyesinde barındırdığından, şifa dağıtma ve can alma misyonlarının her ikisine de sahiptir. Yılan, Sumerlerle başlayarak M.Ö. 4 bin yıldan bu yana kendisine biçilen bu görevi, sağlığa dair ortaya konmuş olan birçok sanat yapıtında, rölyefte ve silindir mühürde göstermektedir. Nitekim yılan motifi Yunan Hekim Tanrısı Asklepios’tan bu yana da hekimliğin sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu sembol ve insanoğlunun zihnindeki yılan algısı geniş coğrafyalara yayılmıştır. Böylelikle Asur, Mısır, Babil, İran, Hitit, Yunan ve Kıbrıs medeniyetlerinin sanat eserlerinde “Hayat Ağacı” ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca Alman, Litvanya, Rus, Türk, Polonya ve İtalyan mitolojilerinde de önemli bir yer edinmektedir. Mısır güneş tanrısı Ra’nın ölümsüzlük yolculuğunda yoldaşı olan yılan, Hitit kanunlarında ise ölümcül büyülerin vazgeçilmezi konumundadır. Yılanı bu kutsal gayede yalnız bırakmayan bir diğer hayvan da akrep olmuştur. Yılan gibi akrepte mitolojilerde ve

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

kutsal kitaplarda yer edinmiştir. Gilgamiş Destanı'nda akrep ölümsüzlük sırrının bekçisi olarak tasvir edilmektedir. Kaf Dağı'nın ardında yaşadığına inanılan “Anka Kuşu” ise insanoğlunun ölümsüzlük arayışında medet umduğu unsurlardan bir diğeri olmuştur. Tüm bunlarla birlikte nadirde olsa dünya mitolojisinde ölümsüzlük adına yer edinen bir diğerk hayvan ise salyangozdur. Salyangozun kabuğunun sahip olduğu elips şeklindeki form, onun ebediliği ve sonsuz yaşamı müjdeleyen bir varlık olarak algılanmasını sağlamıştır.

Netice itibariyle insanoğlu bin yıllardır, yaradılışının yoldaşı olan ölüme karşı gelmeye çalışmıştır, ancak bu mücadelede kaybeden taraf olmuştur. Bu direniş onu farklı çabalara itmiş olsa da, bu süreçte umudunu her dem taze tutmuştur. Narsist yapısını bir nebzedede olsa frenlemeyi başaran ölümlü beşer, ölümsüzlük emellerinden vazgeçerek daha uzun ve daha genç bir ömür sürmeye meyil etmiştir. İşte bu sebepten gelişen bilim ile birlikte insan DNA'sı üzerinde yapılan çalışmaların başlıca amacı bu olsa gerek. Öyle ki, insanoğlu hala Gilgamiş'in yılanı kaptırdığı yaşam otunun peşindedir.

Kaynaklar

ALBRİGHT, W.F., 1918, “The Babylonian Sage Ut-Napiştim Ruqu”, Journal of the American Oriental Society, Vol. 38, 1918, s. 60-65.

ALLEGRO, John M., 1956, The Sacred Mushroom and the Cross, New York.

BURKERT, Walter, 2012, Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri, (Çev. Mehmet Fatih Yavuz), İthaki Yayınları, İstanbul

CAMPBELL, Joseph, 1995, Batı Mitolojisi, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Yayınları, Ankara.

CAN, Şefik, 1994, Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

CIVIL, Miguel, Ignace J. Gelb, Aleo Oppenheim, Erica Reiner, 1960, The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of University of Chicago (CAD), Chicago.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ÇİĞ, Muazzez İlmiye, 2000, Gilgameş (Tarihte İlk Kral Kahraman), Kaynak Yayınları, İstanbul .

EKROTH, Gunnel, 2007, “Heroes and Hero-Cults”, A Companion to Greek Religion (Ed. Daniel Ogden), Blackwell, s.86-100.

ELİADE, Mircea, 2005, Dinler Tarihi, (Çev. Mustafa Ünal), Serhat Kitapevi, Konya.

EMİRÇUPANİ, Ahad, 2008, “Farsça Deyim ve Atasözlerinde Ab-ı Hayat ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 37, Erzurum, s. 187-208.

ERDOĞDU, M. Yüksel-Mustafa Özkan, 2007, “Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler”, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, S. 14(3) s. 171-179.

ERGÜN, Metin, 2011, “Ural Batın, Akbuzat ve Köroğlu Destanları Arasındaki Benzerlikler”, Milli Folklor, C. 7, S. 49, s. 13-15.

ERHAT, Azra, 1996, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

FERRY, David, 1991, “Gilgamesh: Tablets X and XI”, Arion Third Series, Vol. 1, No. 3, , s. 93-116.

FINK, Gerhard, 2004, Antik Mitolojide Kim Kimdir?, (Çev. Serpil Erfindik Yalçın), İlya İzmir Yayınları, İzmir.

GEZGİN, Deniz, 2010, Bitki Mitosları, Sel Yayınları, İstanbul.

GEZGİN, İsmail, 2009, Gılgamış, Alfa Yayınları, İstanbul.

GRANT, Michael &John Hazel, 2002, Who’s Who in Classical Mythology, London and New York.

GRESSETH, Gerald K., 1975, “The Gilgamesh Epic and Homer”, The Clasical Jounal , Vol. 70, No.4, , s. 1-18.

HANCI, Hamit, 2005, “Yılan Hilyesi”, Sted, C. 14, S. 8, Ankara, s. VI-IX

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

HART, George, 2012, Mısır Mitleri, (Çev. Mehmet Sait Türk), Phoenix Yayınları, Ankara.

HESİODOS, 1977, Eseri ve Kaynakları, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat), TTK Basımevi, Ankara.

HÖKELEKLİ, Hayati, 1991, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3, C. 3, Y.3, s. 151-165.

HOOKE, S. H., 1991, Ortadoğu Mitolojisi, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.

İMPARATİ, Fiorella, 1992, Hitit Yasaları, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev.Erendiz Özbayoğlu), Ankara.

KARAKAŞ, Rezan, 2012, “Siirt Halk Kültürünün Şifa Dağıtıcıları: Kutsal Sular”, Turkish Studies, Vol. 7/4, s. 2149-2161.

KILIÇ, Yusuf-H.Hande Duymuş, 2008, “M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu’da Besin Maddeleri (Hitit Öncesi Toplumlarında ve Hititlerde)”, Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan Kitabı, Ankara, s. 335-353.

KINAL, Firuzan, 1983, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara.

KOÇ, Mustafa, 2002, “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açından Psikolojik Bir Değerlendirme”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, Sakarya, s. 7-20.

KORKMAZ, Mehmet, 2012, Mitoloji Sözlüğü, Alter Yayınları, Ankara.

KRAMER, S.N., 1995, Tarih Sumerde Başlar, (Çev. M. İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

LAUFFER, Siegfried, 2009, Büyük İskender, (Çev. Nilgün Sorguç), İlya Yayınları, İzmir.

MEMİŞ, Ekrem, 2005, Troya ve Troyalılar, Çizgi Yayınevi, Konya.

MURAT, Leyla, 2012, “Hititlerde Su Kültü”, A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 31, S. 51, Ankara, s.125-158.

ÖGEL, Bahaeddin, 2003, Türk Mitolojisi, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ÖKSE, Tuba, 2006, “Eski Önasya’dan Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, Bilig Dergisi, Ankara, S.36, s. 47-68.

ÖNCÜL, Kürşat, 2007, “Eskatoloji Mitleri Bağlamında Güzelköy (Denizli) ”), Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.42, Ankara, s.1-7.

PRITCHARD, James B., 1973, The Ancient Near East, Vol. I, USA.

RAMAZANOĞLU, Muzaffer, 1998, Gilgamiş Destanı (Tercümesi), MEB Yayınları, Ankara.

REMLER, Pat., 2010, Egyptian Mythology A Toz, Chelsea House, New York.

REYHAN, Esmâ, 2008, “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, Akademik Bakış, C.2, S.3, Ankara, s.227-242.

RIZZA, Alfredo, 2006, “Due protagonisti della mitologia anatolica”, Intono a CTH 321, Milano, s. 221-256.

SEVİNÇ, Fatma, 2004, “Eski Yakındoğu’da Rahip ve Rahibe Tasvirleri”, AÜ. DTCF Dergisi, C. XXXIV, S.2, Ankara, s.74-110.

SEYİDOV, Mirali-Abdulkadir Erkal, 2010, “Azerbaycan Mitolojik Tefekkürünün Kaynakları I”, Atatürk Üniversitesi e-Dergi, s. 125-154.

ŞİMŞEK, Esmâ, 2004, ”Ölümsüzlük İlacı Elma”, Turkish Studies, Vol. 3/5, 2008, s.193-200.

TEVRAT, 2009, Kitabı Mukaddes Şirketi Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

TİKEN, Servet, 2008, “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Kültürel Bir Sembol: Akrep”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 37, Erzurum, s. 159-172.

YAZIOĞLU, Ruhattin-Tuncay İmamoğlu, 2007, “Mevlana Düşüncesinde Bir Ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradi ve Doğal Ölüm”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 34, Erzurum, s. 9-19.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

VEENKER, R. A., 1981, “Glgameshandthe Magic Plant”, TheBiblicalArchoeologist, Vol. 44, No.4, , s.199-205.

YEN, Fırat, 2008, Farklı Ganoderma lucidum Suşlarının Sıvı ve Katı Besin Ortamlarında Misel ve Karpafor Gelişimi ile Verim ve Bazı Kalite Özelliklerinin Karşılaştırılması, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

YILDIRAN, Neşe, 2001, “Yakındoğu Sembolizminde Akrep, Yılan; Akrep-Adam ve Şahmeran”, Folklor-Edebiyat Dergisi, C.VII, S.26, Ankara, 5-22.

YÖNTEMLİ, Fuat, 2006, Hayat Ağacı Ejder Yılan, N.K.M. Yay., İstanbul.

18. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Türk Şairi Molla Penah Vagif

(300. Yaş Günü Dolayısıyla)

Onur Sömen¹

ORCID-0000-0001-9455-1214

Öz

18. yüzyıl hem Azerbaycan içinde hem de etrafındaki Rusya, İran, Gürcistan gibi ülkelerde siyasi istikrarın olmadığı, özellikle İran ve Rusya'nın bir türlü birleşemeyen Azerbaycan Hanlıkları (Karabağ Hanlığı) üzerinde hâkimiyet kurmak istediği bir dönemdir. Aynı zamanda Gürcistan'da "El Döndü" adı verilen ve bütün ülkeye yayılan ciddi iç karışıklıklar başgöstermekteydi. Molla Penah Vagif işte böyle bir dönemin ortasında ortaya çıkmış ve bin yıllardır sürüp gelen halk geleneğini bu sıkıntılı ortamda dahi devam ettirebilmiş önemli şahsiyetlerden birisi olmuştur.

18. yüzyıl Azerbaycan sahasının en önemli temsilcilerinden olan Vagif'in hem klâsik tarzda hem de âşık şiiri tarzında şiirleri vardır. Halkın duygularına tercüman olmuş, isteklerine cevap vermiş, dertlerini anlatıp dönemin nabzını tutmuştur. Edebiyat tarihi araştırmacılarınca şiir yaratıcılığı iki döneme ayrılan Vakıf, şiir yaratıcılığının ilk döneminde kaleme aldığı koşma türü şiirlerinde "kadın, güzellik, iyimserlik" gibi birçok kavramı kendinden önceki şairlerden farklı olarak "Realizm - Lirikizm" anlayışı ve üslubu ile işlemiştir. Sosyal ve siyasi kimliğinin etkilerini ise, şiir yaratıcılığının ikinci döneminde, klâsik şiir türü ile kaleme aldığı şiirlerinde daha belirgin görmekteyiz. Halk edebiyatı unsurlarını klasik şiir ile birleştirmiş, şiirlerini dünyevî anlamda kaleme almış ve yaşadığı dönemde dil ve edebiyat alanında yaratıcılığı ile büyük bir üne kavuşmuştur. Ayrıca Osmanlı klasik şiirinde şair Nedim ile gelişen ve olgunlaşan dilde "mahallileşme" (Türk-i Basit) anlayışını Azerbaycan sahasında Vagif'in şiirlerinde de görmekteyiz. Döneminde Türkçe adeta Rönesans devrini yaşamıştır. Azerbaycan folkloru, dili ve edebiyatında yeni ve kalıcı bir sayfa açmış, döneminin ekolu haline gelmiştir. 18. Yüzyılı, sosyal, siyasi, maddi, manevi, insani ve dünyevi açıdan kullandığı saf Türkçe ile edebiyata ve şiire parlak şekilde aks ettirmesiyle Azerbaycan sahasında bu dönemi "Vagif yüzyılı" şeklinde adlandırırsak yanlış etmiş olmayız.

Çalışmamızda Vagif'in hayatı hakkında genel bilgi verilmiştir. Şiir yaratıcılığı ve dil anlayışı açıklanmıştır. Azerbaycan -Türkiye sahası içinde ve dışında kendisi hakkında yapılan çalışmalara ve kendisinin 300. yaş günü anma etkinliklerine yer verilmiştir. Halk şiiri ve klasik şiir türüyle oluşturduğu seçkin şiirleri tema bakımlarından değerlendirilmiş ve şiirlerinden örnekler ile çalışmamız sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Molla Penah Vagif, Azerbaycan Edebiyatı, Şiir Yaratıcılığı, Klasik Şiir, Halk Şiiri, Mahallileşme, Tema

¹ Doktora Öğr., İstanbul Aydın Üniversitesi, onursömen@hotmail.com

18th Century Azerbaijan Field Turkish Poetry Molla Penah Vagif

(On behalf of 300th Birthday)

Onur Sömen²

ORCID-0000-0001-9455-1214

Abstract

The 18th century is a period that both within and around Azerbaijan, countries like Russia, Iran, Georgia, there was no political stability, especially Iran and Russia want to establish dominance over the Azerbaijani Khanates (Karabakh Khanate). At the same time, there was a serious internal disturbance in Georgia called "El-Döndü" and spreading to all countries.

Vagif, one of the most important representatives of the 18th century Azerbaijani scene, has poetry both in classical style and in love poetry style. He has been an interpreter of the public's feelings, has responded to his wishes, described his troubles and kept his periodic pulse. In the first period of poetry creativity, the Foundation has implemented many concepts such as "women, beauty, optimism" in its poetry of running type, which were taken in the first period of poetry creativity, by means of "Realism - Lirism" mentality and style unlike previous poets. We see the influence of social and political identity more clearly in his poetry, which he received with the classical poetry type in the second period of poetry creativity. He has combined elements of folk literature with classical poetry, has taken his poetry in a secular sense and achieved great fame with his creativity in the field of language and literature in his lifetime. We also see the concept of "localization" (Turkish-i Simple), which develops and matures with the poet Nedim in Ottoman classical poetry, in the poems of Vagif in Azerbaijan. During the period of Turkish Renaissance circa almost life. He opened a new and permanent page in Azerbaijani folklore, language and literature and became an era of his era. 18. We do not make a mistake if we call this period "Azerbaijani" in the Azerbaijani realm, by contrasting pure Turkish, literary and poetry, which are used centrally, socially, politically, materially, spiritually, humanly and worldly.

² Doktora Öğr., İstanbul Aydın Üniversitesi, onursomen@hotmail.com

General information about Vagif's life has been given in our work. Poetry creativity and language understanding are explained. Turkey and Azerbaijan in the field of study except about himself and his place has been given to the 300th anniversary commemorations. His folk poetry and classical poetry, his elite poems, were evaluated in terms of themes and his poems were terminated without any examples.

Keywords: *Molla Panah Vagif, Azerbaijan literature, Poetry Creativity, classical poetry, folk poetry, localization, theme*

Giriş

18. yüzyıl Azerbaycan sahasının en önemli siyasi ve edebi şahsiyetlerinden olan Vagif, döneminin zorlu şartları altında devlet adamı kimliğinin yanında halk ruhunu ve özünü şiirlerine halkın diliyle sade, akıcı bir şekilde aktarabilmeyi beceren âşıklardan biridir. Kullandığı üslup ve sazıyla sözüyle Azerbaycan sahasının miheng taşlarından biri olan Vagif, hem kalem şuarası hem de halk şairi olarak edebiyatta derin izler bırakmış, döneminden sonrakilere de ilham olabilen ve geride bıraktığı ölümsüz eserlerle ününden yüzyıllar sonra da bahsettirecek ve birçok edebiyat tarihi araştırmacısının ve akademik sahanın dikkatini kendi üzerine çeken bir edebi şahsiyet olmuştur.

Çalışmamızda Vagif'in hayatı hakkında genel bilgi verilmiştir. Şiir yaratıcılığı ve dil anlayışı açıklanmıştır. Halk şiiri ve klasik şiir şekilleriyle oluşturduğu seçilmiş şiirleri tema bakımlarından değerlendirilmiştir. Azerbaycan - Türkiye sahası içinde ve dışında kendisi hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. En son bölümde de şiirlerinden örnekler ile çalışmamız sonlandırılmıştır.³

1. Hayatı

1717 yılında dünyaya gelen Vagif'in doğum yeri ile ilgili birkaç farklı rivayet bulunur. Vagif'in doğum yeri olarak Balagab, Hesensu, Garabağ, Gazah, Salahlı gibi yerler gösterilir.⁴ Ancak kabul gören kanıya göre Vagif'in doğum yeri Kazah bölgesine bağlı Gırahsalahlı köyü olarak geçer. Babası Mehdi Ağa'dır. Karısı, uğruna onca şiir yazdığı Kızhanım'dır. Annesi ise onca şiirinin sadece bir dördlüğünden öğrendiğimize göre Ağgız'dır.⁵

³ Makalede Azerbaycan kaynaklarından yapılan alıntılar Türkiye Türkçesine uyarlanarak verilmiştir.

⁴ Saim Sakaoğlu, Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şiirleri Antolojisi (16.-18. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.193.

⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s.193-194.

*Ağgız oğluyam ehl-i şerden men
Tayım beraberim yoktur merden men
Eli'nin guluyam cevanmerdem men
Ancak sen yaşsarsan hisset eylersen*

dördlüğü, Vagif'in annesiyle ilgili elimizde olan tek bilgidir.

Çocukluğundan itibaren zekâsıyla çevresine kendini ispatlayan Vagıf, bunun üzerine devrin tanınmış âlimlerinden Şefi Efendi'nin öğrencisi olur. Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrenmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra civar civar gezerek medreselerde hocalık yapmaya başlar. Medrese hocalığından dolayı toplumda ona "Molla" denilmeye başlanır. Gürcüler ile Azerbaycan Türkleri arasında çıkan "El Döndü" adı verilen iç karışıklıklar sebebiyle Karabağ Hanlıklarına göç eden yarı göçebe ahali arasında Molla Penah'ın ailesi de vardır.⁶

Molla Penah bir müddet Tetarbasar sonra da Şuşa kentlerinde okul açarak ders verir. Keskin zekâsı, geniş bilgisi ve yazdığı şiirleriyle ünü Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'a kadar ulaşır. Han onu sarayına alır ve vezirlik görevine atar. Daha sonra ise başarılarından dolayı baş vezirlik görevine kadar yükselir. Azerbaycan'ın parçalanmış hanlıklarının ve zor yıllarının üstüne siyasi bir göreve getirilen Vagıf, başta Karabağ Hanlığı olmak üzere çevresindeki bütün hanlık ve devletlerle siyasi, içtimai ve iktisadi olarak yirmi yedi yıllık bir süre ilişkide bulunur. Özellikle sıcak denizlere açılma politikasında olan Rusya ile parçalanmış olan Azerbaycan'ı işgal etme hevesinde olan İran arasında sıkışan Karabağ Hanlığını kurtarmak için başarılı bir dış politika izlemeye çalışır. Parçalanmış olan hanlıkları birleştirmekte başarısız olacağını anlayınca İran işgalinden kurtulmak için çareyi Rusya ve Gürcistan ile işbirliği yapmakta görür. Bu işbirliğinden haberdar olan İran Şahı Ağa Mehmed Han Kaçar 1795'te Şuşa kalesine saldırır. Vagıf askeri açıdan da başarılı olduğunu yaptığı kale savunması ile gösterir. Fakat başka bir saldırıda Şuşa Kalesi düşünce Karabağ Hanı İbrahim Han çareyi Dağıstan'a kaçmakta görür. Hanlığın idaresi Molla Penah'a kalır. Kaynaklar Vagıf'ın İbrahim Han ile gitmeyip şehirde kalmasını çeşitli biçimlerde yorumlar, onun maksatlı biçimde suikasti organize etmek için şehirde kaldığını göstermeye çalışırlar. Tarihi kaynaklardaki olgular buna belli derecede hak kazandırıyor⁷ Şehir düşünce Penah yakalanır ve hapse atılır. İdamını bekleyen Vagıf, kaderin ona gülmesi ile İran Şahı'nın adamlarının şahı öldürmesi üzerine idamdan kurtulur. İran Şahı tarafından Karabağ Hanlığı'nın başına getirilen İbrahim Han'ın yiğeni Mehmed Bey Cevanşir, kendi hanlığını daha rahat yürütmek için önünde engel olarak gördüğü Molla Penah Vagıf ve "âlim" mahlası ile şiirleri bulunan oğlu Ali'yi önce zindana attırır sonra 1797 yılında Şuşa şehrinde öldürtür. Karısı Kızhanım'ı Mehmed Bey Cevanşir kendi nikâhına alır. Vagıf'ın İbrahim Hanı desteklediği, yiğenin onun yerine Karabağ Hanı olmasına karşı çıktığı için öldürüldüğü iddia edilmektedir. Nitekim İbrahim Han, Karabağ Hanlığı'nı tekrar ele geçirdikten sonra bir bahane ile yiğeni Mehmed Bey Cevanşir'i Şeki'ye gönderir. Orada tutuklanan Mehmed Bey, Vagıf'ın dostu Şirvan Han'ı Mehmed Hüseyin'e teslim eder. Şirvan Han'ı da onu katlettirir. Bu olay İbrahim Han'ın Vagıf'ı sevip takdir ettiğini ve onu haksız yere öldürten yiğeni cezalandırdığını göstermektedir.⁸ Vagıf'ın ölümünden sonra evi yağmalanır ve bu sırada birçok divânı ve el yazması eserleri muhtemelen yok olur.

⁶ Yavuz Akpınar, Vagıf Molla Penah, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, C. 42, s.486.

⁷ Elyar Seferli - Helil Yusifli, (Gedim ve Orta Eserler) Azerbaycan Edebiyatı Tarihi", Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 2008, s.648.

⁸ Akpınar, a.g.e., s. 486-487.

2. Vagıf'ın Sanatı

Molla Penah Vagıf, Azerbaycan'ın siyasi açıdan zor günlerini yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Daha çocukluk yıllarında beliren zekâsını, aldığı medrese eğitimi ile perçinleştiren Vagıf, halk ruhunu ve özünü şiirlerine halkın diliyle, sade, akıcı bir şekilde aktarabilmeyi beceren âşıklardan biri olmuştur. Kendisi de bir muallim olan Vagıf, öğrendiği Arapça ve Farsça dillerle hem sanatını zenginleştirmiş hem de yaşamı boyunca yürüttüğü siyaseti sağlam ilişkiler zeminine oturtmuştur.

O, ordusu olmayan ve hanlıklara ayrılmış bir halkın, sazıyla sözüyle döneminden sonrakilere de ilham olabilen ve geride bıraktığı ölümsüz eserlerle ününden yüzyıllar sonra da bahsettirecek bir edebi şahsiyeti olmuştur. Nasıl ki Fuzuli kendi döneminin bir mihenk taşı olmuşsa Vagıf da yaşadığı dönemde Azerbaycan dili, folkloru ve edebiyatının gelişmesinde öncü kişilerden birisi olmuştur. Aldığı eğitimin etkisi ve saray kültürünün sanatı üzerindeki tesiriyle klasik üslup kullanıp kalem şuarâsı sınıfında bulunmasının yanında, köyde doğup büyümesi ve halk folklorunu yaşayarak öğrenmesi, sözlü edebiyat unsurlarını klasik şiir ile harmanlamasına imkân sağlamıştır.

Şairin asıl adı Penah'tır. Zeki olmasının yanında medrese eğitimi de almış olması nedeniyle toplumda ona "Molla" denilmeye başlanmıştır. Kendi çağında birçok ilim ve fenle vagıf olduğu için de kendisine "Vagıf" mahlasını uygun görmüştür.⁹ Çok nadir olmakla beraber "Molla Penah" olarak bitirdiği şiirleri de mevcuttur. Çeşitli "Karabağnâmeler" üzerinden elde edilen bilgilere, çağdaş şair arkadaşlarından edindiklerimize ve halkın rivayetine göre Molla Penah, güneşin tutulmasını önceden hesaplayıp bilebilen, depremin olacağını önceden tahmin edebilen, birçok olağanüstü olayı önceden bildirebilen ve inşaat, mimari projelerde imzası bulunan bir kişidir. Bundandır ki halk arasında onun için söylenen "Her okuyan Molla Penah olmaz." sözü zamanla atasözü haline gelmiştir.¹⁰

Şairin sanatının şekillenmesinde iki önemli dönem göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki İran Şahı tarafından hapse atılmadan önceki dönemidir. Bu dönemde özellikle saz çalmayı da öğrenen şair, içinde bulunduğu halkın geleneklerini, dinlediği koşma ve destanların da etkisiyle şiirlerinde işlediği lirizm ve güzellik konusunu geniş halk kitlelerine gerçekçilik etkisiyle aktarmıştır. İnsan ruhunun güzelliğini ve eşi Kızhanım'a duyduğu aşkı işlediği şiirlerinde yaşadığı mutlu günlerin etkisini de yine şairin bu ilk döneminde görmekteyiz. Özellikle söylediği koşmalar sadece halk ozanlarının söylediği koşmalar gibi olmamış, içinde milli özün varlığını da bizlere yansıtmıştır.

Eleştirmenler tarafından da iki döneme ayrılan Vagıf'ın sanatı ve yaratıcılığının ikinci kısmının ortaya çıkıp şekillenmesinde ise siyasi durumun onda oluşturduğu derin tesir görülmektedir. Hapse atılması ve daha sonra şansı yolunda gittiği için özgürlüğüne kavuşmasının etkisinin şairin ruhunda bıraktığı izleri şiirlerinde açık bir şekilde görmekteyiz.

⁹ Feridun Bey Köçerli, Azerbaycan Edebiyatı, Avrasya Press Neşriyatı, Bakü 2005, C.I-II, s. 126.

¹⁰ Akpınar, a.g.e., s. 486-487.

Şairin, kendisi gibi şair arkadaşı olan ve elimizdeki tek atışmasını onunla yaptığını bildiğimiz Vidadî'ye atfettiği “Bah” adlı gazeli Vagıf’ın ikinci döneminin dışavurumunun en güzel örneklerinden biridir diyebiliriz.

Azerbaycan yazı ve hatta konuşma dilinin bugünkü durumuna ulaşmasında Vagıf’ın etkileri ve emekleri yadsınamaz. Kullandığı dil ile dönemin adeta dil inkılabını gerçekleştiren şair, günlük canlı konuşma diline edebi özellik atfetmiş ve dilin varlığını şiirlerinde realist düzeyde işlemiştir. Çağından sonra da âşığın dildeki etkileri devam etmiştir. Birçok araştırmacı, şairin o dönemki kullandığı şiir dilinin kendilerinde bıraktığı hissiyatları kendi eserlerinde Vagıf’ın şiirlerinden örnekler vererek ya da kendi eserlerinin tanıtımında ondan bahsederek aktarmışlardır. Örneğin, 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinin önde gelen ismi Samed Vurgun, büyük Rus şairi Aleksandır Puşkin’in ünlü “Yevgeni Onegin” manzum hikâyesini Azerbaycan Türkçesine aktarırken böyle yazmıştır:

Akıttım alınımın inci terini
Gatlandım ömrümün iki iline
Rusya şairinin şah eserini
Çevirdim Vagıf’ın şiirin diline

Samed Vurgun’un bir başka şairin değil de Vagıf’ın adını anması tesadüf olamaz. Çünkü Vagıf’ın şiir dili “ana dili” kavramı ile eş değerde tutulmaktadır.¹¹

Vagıf’ın Azerbaycan Türkçesi içinde hem dil açısından hem de dilde saklı olan düşüncelerinin tespiti konusunu, Vagıf’ın sanat anlayışını ve şiir yaratıcılığını, Azerbaycan ve Türkiye sahası içinde birçok araştırmacı farklı fikirler ile açıklamaya çalışmıştır. M. Feteli Ahundov, şiirde görmek istediklerini, Vagıf ve Zakir’in realist şiirlerinde bulduğunu yazmıştır. Ahundov, özellikle Vagıf’ın şiirlerindeki içtenliği, sadeliği ve hayatiliği takdir eder. Azerbaycan yazarı Seyit Hüseyin ise Vagıf’ın şiir dilini Rıza Tevfik’in şiir diliyle karşılaştırır. A. Şaig ise Vagıf’ın şiir dilinde “hayatı sevme” düşüncesini ön plana çıkardığını yazar. 20. asrın otuzlu yılları Vagıf’ın şiirlerine yeniden dönüşün olduğu yıllardır. Bu zaman diliminde E. Şerif, M Tahmasip, E. Şükürzade, K. Memmedov, M. Gulizade, A. Nazım, M. Elekperli gibi bilim adamları Vagıf ve onun eserlerindeki dili, bu eserlerin içerdiği ideolojik düşünce hakkında önemli fikirler söylemişlerdir.¹² Salman Mümtaz, Vagıf’ın şiirlerinden söz ederken, hayretini gizleyememiş gönül heyecanlarını kâğıda şöyle dökmüştür: “Vagıf’ın şiirleri o kadar akıcı, sade ve o kadar tatlıdır ki insan okumağa doymuyor, bütün kitabı başına kaldırıp su gibi içmek istiyorsun.”¹³ Başka bir Türk bilim adamı Nihat Sami Banarlı ise Vagıf hakkında şöyle yazar: “Vagıf, ananeyi geleneksel halk edebiyatı etkisiyle kaynaştıran klasik Azeri şiirinin son yetiştirmesidir. Vagıf bilhassa Kafkas Türkleri arasında 19. asır boyunca devam eden geniş bir şöhret sahibiydi. Bu şairin klasik şiirler ve halk söyleyişleriyle terennüm ettiği çeşitli manzumelerinde, temiz bir Azeri Türkçesiyle yazılmış samimi aşk duyguları

¹¹ Mehmet İsmayıl, Yaralı Turna, M.E.B. Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, İstanbul 2003, s. VII.

¹² İsmayıl, a.g.e., s. VII.

¹³ İsmayıl, a.g.e., s. XIII.

vardır.”¹⁴

Şiirlerinde halkın nabzını tutabilmesi, halkın dertlerini idrak edip hislerine tercüman olabilmesi ayrıca koşma türü ile onların zevkine okunabilmesi, onun hem yaşadığı çağda hem de sonraki devirlerde kendinden sıkça bahsedilmesine katkı sağlamıştır. Halk şiirinin (poetic türler ve formlar, şiir ritmi, bedii suretlilik, anadilinin ifade imkânları vs.) esas bedii estetik prensipleri yaratıcı şekilde benimsemesi ve zamanının sosyal, siyasi ve tarihi hadiselerini anlaması neticesinde Vakıf, gerek yetenekli bir şair gerekse görkemli bir siyasi hadim gibi büyük şöhret bulabilmiştir.¹⁵ Başarılı devlet adamı ve şair olan Vagıf’ın sanatsal yaratıcılığı ile siyasi faaliyeti arasında kuvvetli bir ilişki ve birlik vardır. Vagıf’ın yapıtlarının 18. yüzyılın siyasi, sosyal hayatından ayrı bir biçimde değerlendirmek mümkün değildir. Vagıf, zamanla hesaplaşmayan, “Sanat sanat içindir.” savı ile edebiyata atılan, zamanın yetiştirdiği ve yönlendirdiği bir sanatkârdır. O, zamanın öncül fikirlerinin, zevkinin, karakterinin en iyi ifadecisidir.¹⁶

Vagıf’ın yaratıcılığı tamamen 18. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Şair yarım asır yazıp yaratmış ancak bunun yanında Mehemed Bey Cevanşir tarafından evi talan olduğu için eserlerinin belirli bölümü de mahvedilmiştir. Bundan dolayı Vagıf’ın üslubunu biraz sınırlı bağlamda öğreniyoruz. Lakin kalite bakımından mevcut olan materyaller (çeşitli kaynaklardan toplanmasına bakılmazsa) şairin yaptığı arayışların yönünü belli etmeye olanak sağlamaktadır.¹⁷

Kendi döneminden önceki büyük şairlerden elbette etkilenmeleri olsa da gerek kendi çağındaki gerekse çağından çok sonra yetişecek şairlere kendi şiir yaratıcılıklarını oluşturmaları konusunda bir klavuz ve ilham verici bir edebi kişilik olmuştur diyebiliriz. Hem siyasi bakımından hem de sosyal anlamda birbirlerine benzer bir kader yaşamının verdiği durumdan dolayı çağdaşı ve dostu olan ve derdini, kederini, sevincini paylaştığı Molla Vidadî, bu açıkladığımız duruma iyi bir misal oluşturmaktadır. Bu dostluk, karşılıklı şekilde birbirlerinin şiirlerinden ister istemez etkilenmelere sebep olmuştur. Bunun yanında Molla Penah Vagıf, rivayetlere göre aynı zamanda Âşık Hüseyin’in dayısıdır. Âşık Hüseyin’in şiirlerinde Vagıf’ın derin izleri görülür. Âşık Hüseyin’de de geraylı,¹⁸koşma, tecnis, muhammes, deyişme gibi türler Vagıf’da olduğu gibi ağırlıklı olarak kullanılmıştır.¹⁹

Gerek kullandığı halk edebiyatı unsurları gerekse de sade, akıcı dili ile halk ruhunu yansıtmaya onun çağdaşları olan âşıklar üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Hem 18. yüzyıl hem de daha sonraki yıllar için birçok şair Vagıf’ı taklit etme yoluna gitmiştir. Âşık Elesker’in, Âşık Hüseyin’in ve nice âşığın kendi koşmalarındaki mısralarında Vagıf’ın izlerini

¹⁴ İsmayıl, a.g.e., s. XIII.

¹⁵ Babek Kurbanov, “Molla Penah Vagıf (1717- 1797)”, Araştırma Dergisi, Erzurum 1996, S. 23, s. 29-36.

¹⁶ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s. 646.

¹⁷ Nizami Caferov, Molla Penah Vagıf, Renessans-A Yayınevi, Bakü 2007, s. 168.

¹⁸ Azerbaycan halk edebiyatında maniye verilen addır.

¹⁹ M. Öcal Oğuz, “Azerbaycanlı Âşık Hüseyin Şemkirli”, Milli Folklor Dergisi, s. 36.

görmek mümkündür. Hele ki şairle aynı dönemde yaşayan Âşık Ali, ona hitaben yazdığı şiirlerinde kendisinin Vagıf'tan ne derecede etkilendiğini söylemektedir:

Bu asırda şairlerin hanısan
Müderrise berabersin yani sen
Lütfün medenisen fazlın kanısan
Eşidenler sözün semine gelmiş.²⁰

Bununla birlikte Vagıf'ın muhammes ve gazellerinde tecrübeyle söylenmiş çok anlamlı ve derin fikirler vardır ki her zaman hayat üzerine kalıcı olacaktır. Milli şairlerimizden onun gibi sade ve dilde ve anadilimizin şivesinde şiir ve gazel yazan az olmuştur. Çağdaşları ona nazaran yazmaya gayret ve telaş etmişlerse de, onun gibi hayırlı, güzel ve açık kelam söylemekte aciz kalmışlar.²¹ Büyük şair, Azerbaycan şiirinde sevgiyle, saygıyla yaşatılmıştır. Aşığ Perı, Zilir, Mirzegan Medetov, Aşığ Elesger, Aşığ Bozalğanlı Hüseyin, A. Bakıhanov, Seyid Ezim Şirvani, Sabir, Eli Nezml gibi ün kazanmış şairler ve Mirze Fetheli Ahundov onun şiirlerine nazire yazmışlardır.²² Ondan sonra gelen şairler onun ardı sıra gitmiş, birçok güzel eser meydana getirmişlerdir. Bu açıdan Molla Penah Vagıf, Kafkasya da ortaya çıkmış şairlerin babası ve üstadı olmaya hakkı vardır.²³

3. Vagıf'ın Şiir Yaratıcılığı ve Şiir Dili

Birçok edebiyat tarihi araştırmacısı da Vagıf'ın şiir yaratıcılığı hakkında tespitlerde bulunmuştur. İçlerinden Vagıf hakkında ilk çalışmaları yapanlardan biri olan Profesör Dr. H. Araslı, Vagıf'ın şiiri ve yaratıcılığında söz ederken; "*Vagıf'ın yaratıcılığı lirik şiirin artık belli bir inkişaf yolu geçirerek şekillendiği bir devre tesadüf ediyor. Vagıf, şekillenmekte olan lirik şiiri yeni realist inkişaf yoluna sokarak, onu halk ruhuna, halk zevkine yakınlaştırmış, kendine kadarki klasiklerden farklı bir çığır açmıştır.*"²⁴ Bir başka araştırmacı A. Şaik ise "*Onun insanî duygu ve düşüncelerle teneffüs eden şiiri, dağ pınarları kadar saf ve temiz; dağ çiçekleri kadar doğal ve samimidir.*" diyerek şairin şiirinin içeriğinin yansımalarını bize aktarmaktadır.²⁵

Kendi geleneksel yapısı içerisinde gelişimini sürdüren Halk edebiyatı bir tarafa bırakılırsa, Azerbaycan Edebiyatı, tıpkı bizde olduğu gibi, Klasik kültür ve Batı olmak üzere temelde iki önemli tesir merkezi altında şekillenmiştir. Bilindiği üzere Azerbaycan'da VII. yy'dan itibaren idarî yapının Arap hâkimiyetine geçmesi ile birlikte kültürel anlamda bir yabancılaşma eğilimi başlamış, X. ve XI. yüzyıllarda eserlerin çoğu Arapça ya da Farsça olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Klasik edebiyat olarak adlandırdığımız bu anlayış

²⁰ Araslı, a.g.e., s.10.

²¹ Köçerli, a.g.e., s.126.

²² Türkey Kaya, "Büyük Azeri Şairi Vagıf ve Şiirlerinden Örnekler", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara 1997, S.4, Güz, s. 201.

²³ Köçerli, a.g.e., s.157.

²⁴ Araslı, a.g.e., s.9.

²⁵ İsmayıl, a.g.e., s.XIV.

zaman zaman gösterilen bazı bireysel tepkiler dışında varlığını XIX. yy'ın ikinci yarısına kadar devam ettirmiştir.²⁶

18. yüzyılda Osmanlı sahası klasik Türk edebiyatında özellikle Nedim'in şahsında kuvvetlenen ve olgunlaşan mahallileşme (Türk-i Basit) akımına paralel bir akım Azerbaycan sahasında daha çok Vagıf'ın nispeten de Vidadî'nin şiirlerinde kendini göstermiştir.²⁷ Azerbaycan edebiyatında XVII, özellikle de XVIII. yüzyıl dil konusunda daha bilinçli bir tavrın oluşmaya başladığı dönemdir. Bu konudaki öncü isim ise şüphesiz ki Molla Penah Vâgıf'tır (1717-1797). Şiirlerinde şekil, ifade ve üslûp açılarından Halk edebiyatı geleneğine yönelen Vagıf, böylelikle Azerbaycan Türkçesinin Arapça ve Farsçadan arındırılması adına ilk adımı atmış olur.²⁸ Edebiyat tarihlerinde "Mahallî Klâsisizm Hareketi" olarak da tanımlanacak olan bu hareket çağdaşı ve arkadaşı Molla Veli Vidadî (1709-1809) tarafından ekolleştirilecektir.²⁹ Vagıf, Azerbaycan edebiyatında Fuzuli'den beri devam etmekte olan Divân Edebiyatı geleneğine yeni bir boyut getirmiştir. Azerbaycan Türkçesi ile yazma ve millileşme akımını başlatmıştır. O, hem klasik tarzda hem de Aşık edebiyatı tarzında şiirler yazmıştır.³⁰

Vagıf, şiiri dilimizi Arap ve Fars terkiplerinden, muammalı ifadelerinden temizleyerek canlı halk dilinin ifadelerinden istifade etmek yolu ile sadeleştirmiş ve zenginleştirmiştir.³¹ Vagıf'ta dil ve üsluptaki mahallileşme, belirli ölçüde Vidadî'de olduğu gibi gözüküyor. Örneğin, aşağıdaki mısra da geçen "nüşün" (ne için) sözünü bu bağlamda nasıl işlediğini görmekteyiz.

Meni gerg eyledin gam deryâsına
Ey çeşm-i humârım, nüşün ağladın?³²

Molla Penah Vagıf; edebi - sanatsal düşüncenin (edebi sanatsal dilin) milli temelde gelişmesini mutlak kıldı. Uzun hizmeti sonucunda folklor üslubu klasik üslubun nüfuzunu kırıp yönlendirici konuma yükseldi. Bundan sonra edebi - sanatsal düşüncenin (ve edebi sanatsal dilin) bakış açılarını bir kural olarak folklor üslubu belirledi.³³ Azerbaycan halkının gelenek ve göreneklerinden, yaşayışından yansıyan incelikler, Vagıf'ın şiirinde parlak bir biçimde yer almıştır. Bu yönden bakınca, onun şiiri halk edebiyatının hayata, dünyaya, insana

²⁶ Ali Erol, "Modern Azerbaycan Edebyatının Kuruluş Yıllarında Türkçe Mes'elesi", Turkish Studies, Volume 6/1 Winter 2011, p. 1043.

²⁷ Murat Değer, 18. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Türk Şairi Molla Veli Vidadî'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri", Dede Korkut Dergisi, C.6, S.12. Samsun Nisan 2017, s.37.

²⁸ Erol, a.g.e., p. 1043.

²⁹ Erol, a.g.e., p. 1043.

³⁰ Ali Kafkasyalı, "İran Türkleri ve İran Edebiyatı", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 24, Erzurum 2004, s.112.

³¹ Araslı, a.g.e., s.12.

³² Caferov, a.g.e., s.168.

³³ Caferov, a.g.e., s.167.

sevgiyle uzanan dallarında uç vermiştir, diyebiliriz.³⁴

Vagif, Azerbaycan şiirinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Klasik şiir türündeki örneklerinde ise aruzun hemen hemen bütün kalıplarından faydalanmıştır. Klasik Doğu edebiyatını çok iyi bilmesine ve aruz vezni ile klasik tarzda şiirler yazmasına rağmen daha çok halk şiiri nazım şekillerinde, âşık şiiri gelenekleriyle klasik şiir zevkini bağdaştırıp bir senteze ulaştığı ve oldukça canlı bir halk dili ile yazdığı koşma, geraylı, gazel ve muhammesleri ile tanınır.³⁵ Mazmunlar ise klasik şiir anlayışının o dönemdeki işlevlerine çok uygun şekilde kullanılmıştır. Edebi sanatları yerinde kullanan Vagif, şiirlerinde olabildiği kadar abartıdan uzak durmayı yeğlemiştir.

Hayata ve dünyaya dönük bir anlayıştan kaynaklanan dizeleri, yeni ve gerçekçi Azerbaycan şiirinin ilk örnekleridir. Azerbaycan halkının gelenek ve göreneklerinden, yaşayışından yansıyan incelikler, Vagif'in şiirinde parlak bir biçimde yer almıştır. Vagif, insan doğasının temel duygularını ve içgüdülerini, büyük bir içtenlikle dile getiren şiirleri bakımından da yeni ve öncüdür.³⁶

Molla Penah Vagif'in güzel şiirleri dağınık halde ve çok yerde kaydedilmiştir ancak bir divânı yoktur.³⁷ Araştırmacıların halktan derlediği şiirler ya da mevcut cönkler neticesinde Vagif'in 200'den fazla şiiri olduğunu bilmekteyiz. Prof. Dr. Hamid Araslı'nın kitabında ise 181 şiir bulunmaktadır. 112 tane koşma, 6 tane tecnis, 19 tane gazel, 31 tane muhammes, 10 tane müstezad, 3 tane muaşşeri, çağdaşı Âşık Vidadî ile atışmasını ve Vidadî'nin birçok şiirine naziresi yanında, hanlık beylerine ve ona gönderilen hediyelere iltifat olması açısından yazılan şiirleri bulunmaktadır. Ayrıca oğlu Ali Ağa Âlim Bey de babası Molla Penah Vagif'in bazı şiirlerine cevaben şiirler yazmıştır.

Dil, yöntem ve biçim itibariyle yeni olan Vagif şiirinin içeriği, fikir akımı bakımından da özgündür. Vagif'in şiir yaratıcılığı 18. yüzyılın aykırılıklarını, sevinç ve kederini daha parlak ifade ettiği için bütünlükte edebiyatımızda bu dönemini "Vagif yüzyılı" şeklinde adlandırırsak yanlış etmiş olmayız.³⁸

4. Şiirlerinin Tema Bakımından İncelenmesi

Vagif'i edebiyatımızda yenilikçi bir okul yaratan şair gibi tanıtan, sevdiren ilk unsur koşmalarıdır. Vagif'in halk şiiri tarzında, halkın zevkine, düzenine uygun olarak yarattığı bu koşmalar, sıkıntılı ve aykırılı bir dönemin içinde birer güzellik, sevgi, mutluluk nâmeleridir. Vagif'in koşmaları içerik itibariyle kısıtlı, tekdüze görülebilir. Lakin bu kısıtlılık dış

³⁴ Kaya, a.g.e., s.200.

³⁵ Akpınar, a.g.e., s.487.

³⁶ Kaya, a.g.e., s.199-200.

³⁷ Ömer Bayram, "Nevvab Tezkiresinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler", Turkish Studies, Volume 7/1 Winter 2012, s.397.

³⁸ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.646.

görünüştendir. Onun koşmaları görünümce olduğu gibi içerik ve tema itibariyle çok türdür. Vagıf'ın yaratıcılığı sanatkârlık açısından da yeni bir olaydır. Şiirlerinde kullandığı temalar onun bakış açısına ve ruhuna uygundur. Halk şiirine mahsus sadelik, doğallık onlara özel bir güzellik vermekte ve bu durum da bizlere şiirlerin içeriğini en saf şekliyle aktarmaktadır. Burada zor anlaşılan, geniş açıklamaya ihtiyacı olan beyitler, bentler yoktur. Vagıf'ın koşmaları bize babalarımızın, nenelerimizin konuşması kadar öz, doğal, canlı ve şirin görülür. Şair sanki okuyucu ile sohbet ediyor. Doğallıkla yüksek şairane ruh duyguların rengarenk ve iç içe harmanlanması Vagıf koşmalarının içeriğinin esas erdemidir.

Şair birçok konuya duyarsız kalmamıştır. Hassas ve güçlü sanatkâr gibi dönemin en önemli olaylarına yapıtlar adanmış, sevincini kederini, nefretini, kanaatini bildirmiştir.³⁹ Örneğin “M. Penah Vagıf “Durnalar” şiirinde gözünü turnalara diker, bir anlığına onların semada durmalarını isteyerek nereden geldiklerini nereye uçtuklarını sormak ister ve nihayet kanat açıp onlarla birlikte uçmayı arzular. Şair, turnalarla hoş ve tatlı bir sohbete başlar. Şiirde ayrıca insan hayatına dair kesitler de bulunmaktadır.⁴⁰

Bir zaman havada ganat sahlayın.
Sözüm vardır benim size, durnalar.
Gatarlanıp ne diyârdan gelirsiniz?
Bir haber verseniz bize, durnalar.”⁴¹

Halk Edebiyatı türlerinde kaleme aldığı ve sanatının ilk dönemlerinden izlerin görüldüğü şiirlerinde özellikle insanî güzelliğe vurgu yapmış; kadın güzelliğinin, kadının sadık olmasının, vefâlı, temiz olmasının önemi gibi dünyevî ve somut olgular üzerinde durmuştur. Lirikizm ile realizm anlayışını ve hayatındaki mutlulukları, halk unsurlarıyla harmanlayıp şiirlerine yansıtmıştır. Koşmalarında birçok farklı konuya gerçekçi bakış açısıyla değinmiş olsa da Vagıf'ın koşmalarında genel itibariyle kadın ve güzellik kavramının, aşk temalı şiirlerinin en önemli unsuru olan kadın ve lirik kahramanın bakış açısının, dostu Vidadî ile atışmasının, onun görüşünü almak istemesinin, nazirelerinin ve hem sosyal hem de siyasi birikimlerinin derin izlerini görebilmekteyiz. Sanatını şekillendiren ikinci döneminin tema anlayışını ise daha çok klasik şiir türlerinde işlediğini görmekteyiz. Bu tür şiirlerinde de lirikizm etkisini gördüğümüz şair, özellikle son dönemlerde konu olarak (edebi kişiliğinin ikinci dönemi de denilebilir) siyasi hayatının kendisinde oluşturduğu ruh buhranlarını işlemiştir. Bu dönemde ele aldığı temaları “adaletsizliğe maruz kalma, çağının sosyal ve siyasi hayatından şikâyet, halkın ve zamanın istekleri ve itirazları, devrin maddi manevi sahtekârlığı, keder fitnelik, din adamlarının iki yüzlülüğü, ibadetin bâtıllaşması, Gürcistan ve Tiflis'in her açıdan güzelliği vb.” şeklinde sıralayabiliriz. Çalışmamızın bu kısmında bahsi geçen temaları şiir örnekleri ile açıklamaya çalışacağız.

³⁹ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.656.

⁴⁰ Salih Okumuş, “Çağdaş Azerbaycan Şairi Memmed Araz (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Haziran 2009 Ankara, s.281.

⁴¹ İsmayıl, a.g.e., s.7.

Aşk ve güzellik, klasik şiirde olduğu gibi Vagıf'ın şiirinde de önemli bir yer tutar; ne var ki bu ana temalar, onun lirik koşmalarında çok canlı ve sıcaktır.⁴² Âşıkane konulardan söz açmak, üzerinde kökleşmiş ortaçağ konularını kırıp dağıtmak, memleketin ve milletin yaşamından ahvalinden ve düşüncesinden bahseden bir edebiyat yaratmak gerekiyordu. Kısa süre önce Molla Penah Vagıf gerçek Azerbaycan kadınının imgelerini, tabiat tasvirlerini edebiyata getirmekle bu işe başlamıştı.⁴³ Bu yönü hatta sonradan âşık yaratıcılığında “Vagıf Güzellemesi” oluşmasını sağlamıştır. Vagıf'ın şiirlerinde tasvirini yaptığı güzeller keskin çizgilerle görünüyor. Birçok şiirde şair bu konuyu önemli görür; baştanbaşa kendi güzellik fikrini aktarır. Onun arzusu, beğendiği bedensel ve manevi güzelliği kendinde birleştiren Azerbaycan kızlarıdır. Biz onların boyunu, giyimini, bakışını duruşunu, takılarını görüyoruz. Vagıf, onları belli dönemin giyimi, davranışı, ahlak şekilleri, estetik anlayışla ile sunmaktadır.⁴⁴ Bu güzel, önceki dönemlerin kadını, sevgili suretinden, gerçekliği, keskinliği, giyimi, elbisesi ve diğerleri ile farklılaşıyor. O, önceki şiirin soyut lakin çok derin felsefi genelleştirme sonucu olan güzelliğine benzemiyor.⁴⁵

Her yeten gözele gözel demenem,
Gözelde bir geyri elâmet olur,
Zülf bir yana düşer, gerden bir yana,
Özün bilmez, bir özge bâbet olur.

Gerdânine müşkin teller düzülür,
Her gıya baḥanda cânlar üzülür.
Sürmelenmiş siyâh gözler süzülür,
Oturup durmağı giyâmet olur.

Vagıf, gerçek lirik şair gibi halkın güzellik anlayışını, kanaatini, duygusunu, heyecanını halkın diline çevirir, böylelikle zengin duygular âlemindeki çok renkliliğini gösterir. Sadece dış görünüşten ibaret olmayan güzellik kavramının realist çizgiye bürünmesinde kadına atfettiği başka bir özellik de dikkatimizi çekmektedir. Şiirlerinde güzellik ülküsüne uygun olan ayrı ayrı kadınlara şiirler ithaf ediyor. Onları bazen kendi isimleri ile tanıtarak bütün bunları Vagıf güzellemesi çerçevesinde yapmaktadır. İster meşhur “Peri” koşması ister “Zeynep” redifli şiir isterse de kadın ismi geçen başka koşmalar buna parlak örnektir:

Menekşe tek enber zülfün buy verir,
Her yuyub serende hevâye, Zeyneb!
Onun etrin dimâğımdan üzmesin,

⁴² Kaya, a.g.e., s.200.

⁴³ Zakire Aliyeva, “Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fetali Ahundzade ve Anar Rızayev”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, S. 19 (1), s.217.

⁴⁴ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.651.

⁴⁵ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.649.

Emânet et bâd-i sebâya, Zeyneb!

Gaşa vesme, göze sürme çekende,
Siyâh zülfü dal gerdâne tökende,
Sallanı-ban keklık kimi sekende,
Oğşarsan yaşılbaş sonaya, Zeyneb!

Yanağı lâlese, gâmeti dalsan,
Ağzı şeker, dili, dodağı balsan,
Sanasan ki, yorgun, vehşi maralsan,
Olubsan yaraşig obaya Zeyneb!⁴⁶

Vagıf ne kadar şehir muhitinde yazıp yaratsa da onun şiirlerinde köylü hayatından alınmış, köyden gelen ifadeler de önemli yer tutmuştur. O, “Kuran okuyan”, “üstünden başından amber kokan”, “eli polat iğneli” şehir kadınlarını tasvir etse de benzetmeleri teşbih ve istiareleri köyle, köy doğasıyla bağlıdır.

İhtilatı şirin, sözü mezeli
Eller yaraşığı ülke güzeli⁴⁷

gibi şiirlerinin önemli bir bölümünde 'güzel'i betimler; ancak, dizelerinde geçen 'serv kadli', 'mine boyunlu', 'zülfü anber', 'şeker güftarlı' güzeller, aynı zamanda 'güzel yerişli', 'güzel duruşlu', 'güzel danışıklı' olarak gerçekleştirir.⁴⁸ Ayrıca şiirlerindeki güzel kadın temasının anlatıldığı mazmunlar ise çoğunlukla “gül beden”, “gonca ağız”, “maral bakışlı”, “şahmar saçlı” şeklinde olup kadının güzelliğini lirik ve realist bakış açısından halk edebiyatındaki işleviyle bize aktarır.⁴⁹

Kadının konumu itibariyle kıyaslanması Vagıf'ın şiir yaratıcılığında ayırt edici bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Ancak Vagıf, bu şiirin özünde saray kadınları ile halk güzellerini karşılaştırır yine de üstünlüğü medeni kadınlara vermektedir.

Ayna tutup herdem camâl görmesi,
Zülfe, zenehdâna sığal vermesi,
Seher elâ gözüm siyâh sürmesi,
Elinin hınası, hayıf ki, yoğdur!⁵⁰

Genel olarak kadın ve güzellik temalarını şiirlerinde gerçekçi bakış açısıyla aktaran şairin bazı şiirlerinden hareketle Medine adlı bir kadına sevgi beslediğini görmekteyiz. Bu

⁴⁶ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.651.

⁴⁷ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.651.

⁴⁸ Kaya, a.g.e., s.200.

⁴⁹ Araslı, a.g.e., s.11.

⁵⁰ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.653.

durumla ilgili Selman Mümtaz, “*Vıdadi’nin Vagıf’a yazdığı güzel şiirlerinin iki bendinden Vagıf’ın birkaç karısı olması ortaya çıkıyor. Eğer o şiirler ciddi yazılmışlarsa, o zaman ciddi sayıyorum. Her hâlükârda Vagıf’ın iki karısı olmasının birçok vesikayla belirlemiğim. Onların birincisi Medine, ikincisi Kızhanım’dır.*”demektedir. Ayrıca Vagıf’ın Medine’ye hitâben yazdığı bir muhammeste de “harem” kelimesi işlenmiştir ki bu konunun özüne dair bir işaret olabilir. Vagıf, Medine öldükten ya da boşandıktan sonra Kızhanım’ı almıştır.

İman getirir çün harem olmadığına Vagıf,
Süret yüzünü kapının torpağına Vagıf,
Gah zülfün öper, geh düşer ayağına Vagıf,
Herdem baş eyer kaşlarının tağına Vagıf,
Sensen mene hem kible vü hem Mekke, Medine.

Medine, Molla Penah Vagıf’ın ilk ve Kızhanım’ın ise son hanımı olduğu muhakkaktır. Kızhanım, Cinlu Durbend Beyin kızıdır ki hüsnü cemâli ile kendi çağının en güzel kadını sayılmaktaydı. Onu isteyenler çok olsa da Durbend Bey hemşerilik dolayısıyla kızının Vagıf’a verilmesini uygun görmüştür.⁵¹

Vagıf’ın şiirlerinde âşikâne duygunun, heyecanın ifadesi özellikle geniş yer tutuyor. Esas lirik kahraman olan âşığın kalp âlemi, arzuları, sevinç ve kederi Vagıf koşmalarının esas konusudur. Şair güzelin tasvirine ne kadar yer verse de aynı tasvirler âşikâne duyguya beraat kazandıran, onu bir dayanağa oturtan bir araç gibi görülmektedir. Bu şiirlerde hayran olan, hasret çeken, sevinen, kederlenen, yalvaran çağırın lirik kahramandır. Bu lirik kahraman 18. yüzyılın ikinci yarısının duygu ve heyecanını temsil etmektedir. Zengin, lirik duyguların ifadesi tekrarlanmaz bir güzellikle baş alıp gitmektedir.⁵²

Heyli vahtdır ayrılmışığ yâr ilen
Gördük, amma tanışmadığ, ayrıldığ.
Galdı cânda gizli gizli derdimiz,
Birce kelme danışmadığ, ayrıldığ.

Garip garip durdug bî-gâneler tek,
Soyug soyug bahtığ dîvâneler tek,
Dönmedik başına pervâneler tek,
Aşk oduna yanışmadığ, ayrıldığ.

Yarım saat bir arada galmadığ,
Aşk âteşin cânımıza salmadığ,
Yalvarı-ban yârın gönlün almadığ,
Öyle getdi, barışmadığ, ayrıldığ.

⁵¹ Caferov, a.g.e., s.40.

⁵² Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.654.

Vagıf'ın tasvir ettiği güzel, his olunacak derecede gerçek ve hayatî olduğu gibi, onun ifade ettiği duygular tamamıyla gerçek ve hayatidir. Burada soyut simgeler yok derecesindedir. Uğursuz, doyumsuz, mecnunî sevgiyi reddeden lirik kahraman, karşılıklı sevgi ve saygı gözlemektedir. Vefâlı sevgiliye o da sadıktır; vefâsız olanı o da beğenmiyor. Ona meydan okuyor. Yani Vagıf'ın lirik kahramanı, yârin her türlü zulmüne, vefâsızlığına dayanan mecnunlardan değildir. O, âşığın vefâlı, mâşuğun vefâsız olan düşüncesini kabul etmemektedir. Ona göre onun tasvir ettiği muhabbet herhangi sosyal, felsefi düşünceyi ifade eden bir araç değil, gerçek duygulardır.⁵³

Bî-vefâsan, senden yüz döndermişem,
Yalançıya, bî-igrara bahmaram.
Seni oğ kirpiğe hasret goymaram,
Bağrın olsa pârapâra, bahmaram.

Nerde görsem bir sevgili kimsene,
İster ki, heyâlm tez ona döne,
Menim yârim gerek baha bir mene,
Gayrı yüze bahan yâra bahmaram⁵⁴

Şairin devrinde ve yakın çevresinde birçok şair olsa da şiiirlerinden de anlaşılacağı üzere Vagıf'ın gözünde Vidadî'nin yeri başka olmuştur. Bu dostluğun bir getirisi olarak Azerbaycan'da mizahî edebiyat Molla Penah Vagıf ve Molla Penah Vidadî ile başlamıştır diyebiliriz.⁵⁵ Çoğunlukla bedbaht hallerini, haksızlık kaşırısında ki isyanını, kederli halini, zamana ve dostluk kavramlarına yüklediği derin anlamları, adaletsizlik ve siyasi yaşamında gördüğü zorlukları sevincini, hüznünü barındıran temaları arkadaşı olan Vidadî ile paylaşmış, onun şiiirlerine yazdığı cevaplar üzerinden bu temaları aktarmıştır. Vagıf ve Vidadî birbirine benzer bir hayat sürmüştür. Sosyal ve siyasi durumları her iki şairi de kısmen ortak hissiyatlar konusunda bazen nazireler yazmaya bazen atışmaya sevk etmiştir. Örneğin, Vagıf “Durnalar” redifli şiiirini Vidadî'nin aynı redifli koşmasına cevap olarak yazmıştır.

Heyli vahdır, yârın ferâğındayam,
Pervâne tek hüsnün çırâğındayam,
Bir elâ gözlünün sorağındayam,
Görünür mü, görün göze, durnalar?⁵⁶

“Açıkbaş da olsa eğer bir dilber” mısrası ile başlayan şiiiri Vagıf, Vidadî, II. İraklı'nın sarayında olduğu zaman ona göndermiştir. Şiiir 1857 yılında M. F. Ahundov tarafından Rus

⁵³ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.657.

⁵⁴ İsmayıl, a.g.e., s.43.

⁵⁵ Turhan Kaya, “Küreselleşme Bağlamında Azerbaycan- Türkiye Edebi Alakaları ve Nusreddin Abdulov'un Rubaileri” (“Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri”-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2008, C.2, s.946.

⁵⁶ İsmayıl, a.g.e., s.VII.

diline çevrilmiş, Tiflis'te yayımlanan Zurna adlı dergide basılmıştır.⁵⁷

Açıkbaşda eğer olsa bir dilber
Onda bu nişânlar müeyyen gerek
Endâmı âyine, geddi mötedil
Siyâh zülfü gâmetine ten gerek.⁵⁸

Vagıf, “Kim ki sevdâ-yi ser-i zülf-i perîşâne düşer” mısrası ile başlayan bu şiiri de Vidadî'ye yazmıştır. Vidadî, Tiflis'te II. İraklı'nın sarayında belirsiz bir duruma göre tutuklanıyor ve sonradan özgür kalıyor. Vidadî özgür olduktan sonra Vagıf bu şiiri yazıp arkadaşına moral veriyor.⁵⁹

Kim ki sevdâ-yi ser-i zülf-i perîşâne düşer,
Gâh zindâne, gehi çâh-i zenehdâne düşer.⁶⁰

Vagıf'ın, “Ey Vidâdî, gerdiş-i devrân-i kec-reftâre bah” mısrası ile başlayan sosyal içerikli şiirlerinden olan “Bah” redifli gazelinde şair, 1799 yılında Ağa Mehemmed Şah Kaçar'ın ölümüyle kötülüğün ibretlik yok oluşuna seviniyor. Bu sevinç şahsi sevinç değildir. Halkın, Azerbaycan'ın sâde insanların mutluluğu ve sevincidir. Ona göre de Vagıf bu sevinçli, mutlu olay münasebitiyle Vidadî'ye mektup yazıyor. Sevincini onunla paylaşıyor. Vagıf gibi Vidadî de Azerbaycan halkının sevinç ve kederiyle yaşayan sanatkârlarından biridir. Vagıf bu haberden Vidadî'nin ne kadar sevineceğini iyi biliyordu. Hatta bu hadiseden sevinmekle kalmıyor, ayrıca bu şiirinde çağının vefâsızlığı, kötü davranışları hakkında ibretlik düşünceler de görülüyor. Burada şair, Vidadî'nin zamanında meydana gelen olaylardan ibret almaya çağırıyor.⁶¹

Ey Vidâdî, gerdiş-i devrân-i kec-reftâre bah
Rûzigâra kıl tamâşâ, kâre bah, kerdâre bah

Ehl-i zülmü nece berbâd eyledi bir lehzedede
Hökmü âdil pâdişah-i kâdir ü kehhâre bah

Sübh söndü şeb ki helke kimle idi bir çırâğ
Geceki igbâli gör, gündüzdeki idbâre bah

Saz çalmayı sonradan öğrenen şair çağdaşı ve arkadaşı olan Vidadî ile karşılıklı edebi münakaşa içine girmiştir. Bazen Vidadî'nin şiirlerine nazireler (cevaplı nazireler) yazmış bazen de yazdığı şiirler hakkında Vidadî'nin görüşünü almak için şiirlerini ona göndermiştir.

⁵⁷ Araslı, a.g.e., s.236.

⁵⁸ İsmayıl, a.g.e., s.40.

⁵⁹ Araslı, a.g.e., s.238.

⁶⁰ İsmayıl, a.g.e., s.153.

⁶¹ Araslı, a.g.e., s.239.

Aynı zamanda Vidadî ile deyişme (atışma) içine girmiştir. Elimizdeki mevcut şiirlerden de zaten tek olarak bu âşık ile atışması olduğunu söyleyebiliriz.⁶²

Şuşa'da hazırcevap, akıllı, yüksek eğitilmiş, aydın birisi gibi tanınan Vagıf, İbrahim Han'ın sarayına davet ediliyor. Önce eşik ağası (Dışişleri Bakanı) sonra uzun süre Hanlığın veziri (başbakanı) oluyor. Vezir olduğu sürede Karabağ Hanlığı'nın bütün işlerini yönlendirmiştir. Rusya ve Gürcistan ile ilişkiler kurma işlerinde Vagıf olağanüstü rol oynamıştır. 1815 yılında Ağa Mehmed Şah Kaçar ülkeye saldırı yaptığı zaman Vagıf ülkenin savunmasında etkin çalışmıştır. Ağa Mehmed Şah Kaçar, İbrahim Han'ı korkutmak için Farsça bir yazıp göndermiştir.

Ze- menceniğe- felek sengi- belâ mibared
To eblehâne gerefti miyane-şişe gerar

(Feleyn mancanağından belâ daşları yağır,
Sen eblehcesine şüşe içinde gerar tutmusan)⁶³

İbrahim Han bu mektubu okuyup kağıdı Vagıf'a verir. Vagıf, kağıdın arkasına bu sözleri yazar:

Ger negehdâre-men anest ke men midanem
Şişera der beğele-seng negeh midared

(Eger koruyanın men tanıyandırsa,
Şüşeni taş içinde de goruyar)⁶⁴

Mektubu geri gönderdiğinde Ağa Mehmed Şah Kaçar bu yanıtı okuyor ve çok sinirleniyor. Bu olay Vagıf'ın hazırcevaplığının geniş bir bilgi dağarcığına sahip olduğunu tasdik ediyor. Ayrıca bu mısralar Vagıf'ın Fars diline ve şiirine de iyi derecede hâkim olduğunu göstermektedir. Yani Vagıf, Fars dilinde şiir yazacak kadar bu dili iyi bilmekteydi. Bazı şiirlerinde Farsça tam parçalar olması da buna ispattır.⁶⁵

“Bayram oldu” mısrası ile başlayan şiir Vagıf'ın ilk koşmalarındandır. Şair bu eserini henüz Şuşa şehrine gelmemiş, Terterbasar öğretmenlik ettiği yıllarda yazmıştır. Şiirden, henüz onun bekâr olduğu anlaşılıyor. Şair kendi yoksul hayatından bahsediyor. Karabağ Hanlığı'nın sarayına girene kadar yazdığı “Bayram oldu” şiiri bu bakımdan karakteristik özellik barındırmaktadır. Burada yoksul halk kitlelerinin hayata, cemiyete, zenginliğe ilgisini yansıtılmıştır. Şair fikirlerini keskin ifade etmese de, nefret ve gazabını açıkça bildirmese de

⁶² Tamamı 91 dördlükten oluşan atışmasının belli bölümünü çalışmamızın “Vagıf'ın Şiirlerinden Örnekler” kısmında aktardık.

⁶³ Feleğin çemberinden bela taşları yağıyor, Sen sersemcesine şişe içinde oturuyorsun.

⁶⁴ Eğer koruyanın benim tanıdığım dırsa, (beni) Şişe taş içinde de korur.

⁶⁵ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.646.

onun çağdan, dönemin kanunlarından rahatsız olduğu görülmektedir.⁶⁶

Bayram oldu, heç bilmirem neyleyim,
Bizim evde dolu çuval da yoğdur.
Düğüyle yağ hamı çohdan tükenmiş,
Et heç ele düşmez, motal da yoğdur.

Allah'a bizmişik naşükür bende,
Bir söz desem dehi goymazlar kende,
Halp batıp noğula, şekere, gende,
Bizim evde ahta zoğal da yoğdur.⁶⁷

“Siyâh tel görmedim Kür gırağında” ve “Kür gırağının eceb seyrangâhı var” mısrası ile başlayan bu iki şiiri İbrahim Han ile birlikte Kürkenarı köyünde olduğu zaman yazmıştır. Rivayete göre Han kendi atlıları (ordusundan bir kısım asker) ile Kürkenarı'na gelip bir süre burada kalıyor. Han'ın ve atlıların yiyip içmelerini sağlamakta zorluk çeken halk, bu durumdan bıkmıyor. Aksakallılar (köyün ileri gelenleri) Vagıf'a müracaat edip Han'ın buradan gitmesini ondan rica ediyorlar. Vagıf bu iki koşmayı yazıp bir saz sanatçısına vererek mecliste okutturuyor. Şairin gitmek arzusunu duyan İbrahim Han atlılara Şuşa'ya dönme emrini veriyor.⁶⁸

Siyâh tel görmedim Kür gırağında
Meger hiç yaşılbaş olmaz bu yerde
Terlan gönlüm yine yüce dağlara
Havalanıp hergiz gonmaz bu yerde

...

Kür gırağının eceb seyrangâhı var,
Yaşılbaş sonası hayıf ki, yohdur!
Ucu ter cığalı siyâh tellerin,
Herden tamâşası, hayıf ki, yohdur!⁶⁹

İlginç yönü burasıdır ki şair insancıl düşüncelerini, kanaatlerini, itirazlarını aruz vezinli şiirlerinde yorumlamaya daha çok imkân bulmuştur. “İğitlerde” redifli gazelinde öne sürdüğü esas fikir budur. Aslında şair hünanist ülküyü birçok şiirinde yansıtmıştır. Vidadî'den gelen kâğıttan duyduğu sevinci, Kaçar'ın öldürülmesiyle kalbinde uyanan mutluluk duyguları, Şahabbettin Bey'e hayırduasını, İbrahim Han'ın oğlu Cevad'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü, Tiflis'ten, Tiflis'in güzelliklerinden aldığı hazzı, dostlardan aldığı hediyelere göre

⁶⁶ Seferli ve Yusifli, a.g.e., s.656.

⁶⁷ İsmayıl, a.g.e., s.103.

⁶⁸ Araslı, a.g.e., s.237

⁶⁹ İsmayıl, a.g.e., s.104.

teşekkürlerini özellikle aruz vezinli şiirlerinde açıklamaktadır.

Rü'yâ kibr ü kizb ü bühl olur niyâb iğitlerde,
Tevâzö'dür sefâ vü sidg ile esbâb iğitlerde.

Elliyemürtezâden iste, Vâgıf, her ne istersen,
Onu gılmış keremli hezret-i Vehhâb iğitlerde.

Vagıf yaratıcılığındaki dönüşü açık ifade eden başka bir eser ise onun “Görmedim” muhammesidir. Şairin sosyal içerikli eserleri içinde önemli yer tutan bu muhammesi Vagıf, Mehmed Bey Cevanşir hâkimiyeti yıllarında kaleme almıştır. Bu şiirde, yaşadığı muhitte haddinden fazla adaletsizliğe maruz kalan şairin itirazları, çağından şikâyetleri ifade edilmektedir. Bu konuda H. Araslı: “Hayata bağlı birisi olan Vagıf, hayatta karşılaştığı belâları bayram kabul eder. Hayatın her anını becerisiyle yaşayan Vagıf bunca zorluğa rağmen neşe ile ömür sürmeyi yeğler.” diyerek Vagıf’ın hayat görüşüne açıklık getirir. Ayrıca “Hayatının son döneminde yazdığı ‘Bah’ redifli gazeli ve ‘Görmedim’ redifli muhammesinde şair, hayatın keşmekeşlerinden ve duyduğu acılardan, çark-ı devranın adaletsiz gidişinden şikâyetlenir. Yani daha önceden yazılan eserlerden farklı olarak bu şiirlerde derin hüznün, keder ve bedbaht bir ruh hali göze çarpar.”⁷⁰ diyerek “Görmedim” redifli muhammesin barındırdığı temalar hakkında önemli tespitlerde bulunmaktadır.

Aslında bir şekilde “Görmedim” muhammesi Vagıf yaratıcılığının ve bütün 18. asrın en parlak edebi yapıtıdır diyebiliriz. Bağlı olduğu Karabağ Hanlığı’nın geleceğine inancının sarsıldığı, halkın hayatındaki bunalımını duyduğu vakitlerde yazdığı bu eserde o, kudretli bir ithamcı ve inkârcı gibi görüş bildirmektedir. Devrin manevi zayıflığını, sahtekârlığını, dönekliğini anlatmaktadır. Önceki eserlerinden farklı olarak Vagıf’ın bu şiirinde gazap ve nefret sınırsızlığı vardır. Dönemin sosyal, siyasi hayatının bir şair kalbinde uyandırdığı fırtına ve taşkınlık ‘Görmedim’in esas içeriğini teşkil ediyor. Şair bu şiirinde, toplumun bütün alanlarına nüfuz ediyor, bütün insan gruplarını gözden geçiriyor. Kişisel kederle toplumsal keder birbirine karışmaktadır. İlk bendden başlayarak şair geniş genelleştirme yürütüyor, dünyada bir doğru hal, dostlarda sadakât, biat, inanç, dürüstlük görmediğini söylüyor, ‘Bî-vefâdan lâ-cerem tahsîl-i hâcet...’ görmediğini de buna ekliyor. Vefâsız sevgili ile zaman arasında dehşetli bir uygunluk görüyor. Vagıf ilk bentten itibaren saldırgan şekilde söze başlamakta, kalbinin ve ruhunun nefret ve gazabını açıklamaktadır.

Men cahân mülkünde mütlek doğru hâlet görmedim,
Her ne gördüm eğri gördüm özge bâbet görmedim.
Âşinâlar ihtilâtında sadâkat görmedim,
Biet ü igrâr ü îmân u deyânet görmedim,
Bî-vefâdan lâ-cerem tahsîl-i hâcet görmedim.⁷¹

⁷⁰ Araslı, a.g.e., s.8.

⁷¹ İsmayıl, a.g.e., s.191.

Lakin şiiirden açıkça anlaşılıyor ki Vagıf sadece şahsi itirazlarını ifade etmekle kalmıyor. Akıllı adamları zillette tutan, alçakları saygın gören toplumun adaletsizliği, Hanların kendi şöhretleri ve hâkimiyetleri adına yürüttükleri savaş ve kanlı siyasete karşı halk itirazının genelleştirilmesi gibi sanatsal ifadelere yer verilmiştir.⁷² Vagıf bu muhammeste yaşadığı ortamın ve toplumun baştan aşağı haksızlık üzerine kurulduğunu keskin ifşa eden aşağıdaki beyitlerle aktarıyor:

Gâh sultan, gâh derviş ü gedâ bi'l-ittifâğ,
Özlerin gılmış giriftâr-i gem ü derd-i ferâğ,
Cîfe-yi dünyâyedir her ehtiyâc u iştiyâğ,
Munca kim etdim tamâşâ, sözlere asdım gulag,
Kizb u bühtendan savay bir hekâyet görmedim.⁷³

Vagıf için bir toplumdaki her şey dünya içindir, para pul içindir. Orada keder, gam, fitne, fesat, iftira, adaletsizlik, itaatsizlik, amelsizlik vardır.

Her sedâ vü ses ki, dünyâye dolup ekser-egem,
Cümle mekr ü âl ü fenn ü fitnedir, ceng ü cedel,
Dirhem ü dînâr üçündür, her şeye yapışsa el,
Mügtedilerde itâet, mügtedâlerde emel,
Bendelerde sîm ü beglerde edâlet görmedim.⁷⁴

Bu yüzyılın din adamları bu suratsız, alçakça akımın dışında kalmıyor. Onlar da nefsine esir olmuşlar. Gerçeği bâtil kılarak büyük manevi cinayetler işlemektedirler. Hiç kimsede Hakk'a lâıık ibadet yoktur. Bu yüzyılda kime iyilik edilse kötülük görülüyor. Dost gönüllerde sevgi yerine kin yuvalanmıştır. Husumet, yalan söylemek, kötü iş görmek, özellikle iyilere, iyiliklere karşı kötülükler türetmek zamanın belirgin özelliklerindedir.

Helg-i âlem bir ecep dustûr tutmuş her zaman,
Hangi gamlı gönlü kim, sen eder olsan şâdimân,
O sene, elbetteki, bed-gulug eyler, bî-güman,
Herkes herkes ki etse yaşıllıg, olur yaman,
Bulmadım bir dost ki ondan bir edâvet görmedim.⁷⁵

Buradaki derin genelleştirme aslında iyilikle kötülüğün, yüksekte olanlarla alçakta olanların, altın sahipleri ile lütüf ehlinin karşılaştırılması şeklindedir. Uygulanan işlerdeki liyakatsizlik Vagıf'ın zamanının keskin eleştirel manzarasını bizlere aktarıyor. "Muhteser kim, böyle dünyâdan gerek etmek hezer," diyerek yukarıdan beri denilenleri tamamlamakta ve

⁷² Araslı, a.g.e., s.11.

⁷³ İsmayıl, a.g.e., s.191.

⁷⁴ İsmayıl, a.g.e., s.191.

⁷⁵ İsmayıl, a.g.e., s.191.

özetlemektedir.

Muhteser kim, böyle dünyâdan gerek etmek hezer,
Ondan ötrü kim değildir öz yerinde heyr ü şer,
Âliler hak-i mezelletde, denîler möteber,
Sâhib-i zerde kerem yoğdur, kerem ehlinde zer,
İşlenen işlerde ehkâm ü leyâget görmedim.⁷⁶

“Görmedim” muhammesi derin sosyal, felsefi içeriğe sahip bir eser gibi Vagıf yaratıcılığında ve bütünlükle Azerbaycan edebiyatında önemli yer tutmaktadır. Bu eserde gördüğümüz ruh hali Vagıf için tesadüfi ve geçici olmamıştır. Vagıf’ın yaratıcılığının son dönemlerinde böyle bir eser yaratması, Azerbaycan’ın düştüğü siyasi, sosyal durumla alakalıydı. Azerbaycan’ın küçük hanlıklara parçalanmasını facialı akıbeti, sosyal ve siyasi hayatının bütün alanlarındaki sonuçlarını Vagıf bütün dehşeti ile şiirine yansıtmıştır. Mehmed Bey Cevanşir’in geçici hâkimiyeti döneminde şairin sürekli takip edilmesi, aile hayatındaki uğursuzluk, bu görkemli şiirin yazılmasında tetikleyici rol oynamaktadır.

Şair hayatının siyasi döneminde birçok şehirde ama istekli ama zorunlu olarak bulunmuş olsa da Tiflis şair için ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle Tiflis’te kaleme aldığı şiirleriyle Vagıf bazen Gürcistan’a uygulanacak siyaseti belirlemeyi bazen de Tiflis’in saf güzelliğini öne çıkartmayı sağlıyor diyebiliriz. Şairin Tiflis’te yazdığı muhammesler arasında “Var” redifli şiiri özellikle göze çarpıyor. Gürcistan’ın gelişmesi, geniş anlamda ele alınan güzelliği bu şiirde daha fazla bir ilhamla dile getirilmiştir.

Merhaba, Tiflis imiş cenneti dünyâ yerinin,
Yığılıbdır ona cemiyet-i hurü perinin,
Men bu şehrin ne deyim vasfını dilberlerinin,
Filmesel, şeklü şemâyilde belli her birinin,
Mah-i tâbâne beraber ser ü simâları var.⁷⁷

Vagıf’ın diplomatik faaliyetinde Tiflis seferi önemli yer tutuyor. Şairin evrensel, insancıl ruhu Tiflis muhammeslerinde de kendine özgü biçimde yansıtılmıştır. Tiflis’te diplomatik seferde olan şair komşu Gürcü halkının uğur ve başarılarını âşikane motif esasında açıklamıştır. “Valinin çeşm-i çırağı, veh, ne türfe, can imiş” mısrası ile başlayan muhammeste belirgin biçimde II. İraklı’nın oğlu övülüyor; onun güzelliği insalıcılığı herkese beyân ediliyor. Selman Mümtaz’ın bu konudaki tespitleri şu şekildedir: “Vagıf ihtimal ki iki hükümet arasında çözülmesi gereken işlerin çözümünü ve tavsiyeleri için İbrahim Han Cevanşir hükümeti Vagıf’ı Gürcistan Valisi II. İraklı’nın yanına göndermiştir. Vali ile Vagıf’ın o gün görüşmelerini tasvir edecek levha ve vesikaların bugün elde olmaması, o resmi ziyaret usulünü öğrenmek ve öğretmek adına bize engel oluyor.” Vali, şahsen Vagıf’ı karşılamaya gelirse de kendi oğlu Eulon Han’ı Vagıf’ı karşılaması için gönderiyor. Özellikle bu

⁷⁶ İsmayıl, a.g.e., s.191.

⁷⁷ İsmayıl, a.g.e., s.191.

*muhammes Vagif tarafından bu görüşmeden dolayı Tiflis şehrinde söylenen 18. yüzyılda yazılmış bir cönkten elde edilmiş tarihi bir şiiirdir.*⁷⁸

Valinin çeşm-i ırağı, veh, ne türfe, can imiş,
Küllü, Gürcüstanın üzre sâye-ı sübhân imiş,
Düşmeni pamal eden serdar-ı valaşan imiş,
Âlemin serdefteriymiş adı Elyon Han imiş,
Sağlasın Allah penahında, eceb oğlan imiş.⁷⁹

5. Molla Penah Vagif Hakkında İnceleme Yapan Araştırmacılar

Kendi döneminde dikkat çekmesi dışında gelecek kuşaklara da damgasını vuran Vagif, kullandığı sâde, akıcı ve canlı Azerbaycan Türkçesiyle halkın milli özünü, ruhunu yansıtmıştır. Medrese eğitimleriyle de halk şiirine klasik anlamda yorumlamalar yüklemiştir. Döneminde Türkçe adeta Rönesans devrini yaşamıştır. Daha kendi döneminde bu özellikleri ile beliren Vagif, yaşanan bunca olumsuzluğa rağmen gerek yaratıcılığı gerekse de dili iyi kullanmasıyla hem kendi döneminin hem de kendinden sonraki dönemde yaşayan birçok araştırmacının dikkatini kendi üzerine çekmiştir. Ani ve facialı ölümü sonucu evinin de yağmalanması şairin elimize geçen tam bir divanının olmamasına ve eserlerinin birçoğunun da yitirilmesine sebep olmuştur. Elimizdeki eserleri ise cönklerden, halkın hafızasında kalanlardan ve şairin bıraktığı bazı el yazmalarından oluşmaktadır. Elimizde bulunan bu el yazması ve cönklerin birçoğu başta Azerbaycan olmak üzere komşu olan birçok ülkede bulunan araştırma ve enstitü merkezlerinde ya da müzelerinde muhafaza edilmiş ve o ülkelerdeki araştırmacılar tarafından incelemeye tabi tutulmuştur.⁸⁰ Biz bu incelemeyi iki kısımda sınıflandırma gereği gördük. Ayrıca Vagif hakkında yapılan bilimsel çalışma ve araştırmalara da değinip Vagif'in yaratıcılığı, edebiyat, folklor ve dile katkıları hakkında söylenenleri de sizlere aktaracağız.

Bu araştırmacıların eserlerinin yanı sıra Vagif hakkında görüşlerini dile getiren şahıslar da bulunmuştur. Kendi eserlerinde gerek Vagif'in hayatına atıfta bulunmuş gerek onu siyasi kişiliğinden bahsetmiş gerekse de edebiyat, folklor ve dil alanındaki eserlerini kendi çalışmalarında örnek olarak gösterip şairi kendi görüşleri çerçevesinde aktarmaya çalışmışlardır.

5.1. Azerbaycan – Türkiye Sahasındaki İncelemeler

Bu bölümde adı geçen saha içindeki araştırmacıların Vagif'in ürünlerini kendilerine ait hangi eserleri üzerinden incelediğine değineceğiz. Önce Azerbaycan sahası içindeki çalışmalardan söz ettikten sonra Türkiye'deki çalışmalara da değineceğiz.

⁷⁸ Araslı, a.g.e., s.241.

⁷⁹ Köçerli, a.g.e., s.140-141.

⁸⁰ İsmayıl, a.g.e., s.X.

Vağif hakkında araştırmacılar ilk bilineni Karabağ tarihini ışıklandıran “Azar-ı Cemal” eserinin yazarı Mirza Cemal, ikincisi “Vağif ve Çağdaşları” eserinin yazarı Ermeni tarihçi Mirza Yusuf Nerzesov, üçüncüsü ise “Karabağnâme” eserinin yazarı Mirza Aligüzel Bey olmuştur.⁸¹ Ama Vağif’in hayatı ve eserleriyle ilgili esaslı araştırmalar şairin feci ölümünden sonra daha büyük bir hız kazanmıştır. 1837-1838 yıllarında Azerbaycan’ın Şeki bölgesinde Ağa Mehemed, Şuşa şehrinde ise Mirza Seheng ilk defa Vağif’in eserlerini toplamaya çaba göstermişlerdir. Aynı zamanda şairin ölümüne ferman vermiş olan Mehemed Bey Cevanşir’in cönkünde de Vağif’in şiirlerine yer ayrılmıştır.⁸² M.Y. Nersesov’un “ Mecmua-yi Vagf” kitabında yazdığı giriş bölümü şair hakkında kaleme alınan ilk değerlendirme yazısı sayılabilir. Nersesov Fars dilinde yazdığı “Tarihi Safie” adlı el yazmasında da Vağif’in hayatına dair birçok rivayete yer verir. O dönemlerde “Karabağ Tarihi” eserinde M. Hazani, “Karabağname” eserinde ise Mirza Adıgüzel Bey de Vağif’den söz etmektedir. Alman Berje’nin Vağif hakkında yazılarına ilgi gösteren Ukrayna şarkiyatçısı N. İ. Kulak olmuştur. O, Berje’den sonra Rus basınında Vağif’den bahseden ikinci bilim adamıdır. Rus tarihçi V. Potto, Vağif’i “Ünlü Karabağ Şairi” diye adlandırır. Azerbaycan tarihçisi Ahmet Bey Cevnaşir de “Karabağ Tarihi” adlı eserinde Vağif’a önemli yer ayırır.⁸³

Çağdaş Azerbaycan yazar ve sanatçıları Vağif’in hayatını ve edebi kişiliğini konu alan birçok eser yazmıştır. Bunlara örnek olarak Yusuf Vezir, 1930 yılında Karabağ Hanlığı’nın ve Azerbaycan’ın ünlü şairi, politika adamı Molla Penah Vağif’in (1717-1797) hayatını ve mücadelelerini konu alan “Kan İçinde” (*İki Od Arasında*) tarihi romanını yazıp bitirir.⁸⁴ Yusuf Vezir Çemenzeminli ise “Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar” makalesinde Vağif’i Fuzuli’den sonra yaşamış en büyük sanatkâr olarak değerlendirmiştir.⁸⁵

Hacıağa Abbasov’un “Molla Penah Vağif” adlı oyunu, Abdülrahim Bey Hakverdiyev’in “Ağa Mehemed Şah Gaçar” ve Samed Vurgun’un ünlü “Vağif” dramlarını, Ramiz Mustayev’in “Vağif” operasını gösterebiliriz.⁸⁶ Özellikle lirik - dramatik dalda yazılmış operalardan biri - Ramiz Mustafayev’in “Vağif” operasıdır. Eser gösteriye 1960 yılında Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu’nda oynanmıştır. Operanın ana fikri - vatandaş, filozof, şair, yaşamı boyunca özgürlük için mücadele eden büyük devlet adamı olan Vağif imgesinin açılmasından ibarettir. Aynı zamanda operada şairin kişisel trajedisine, onun ıstırap ve kederine, onun mutsuz muhabbetine oldukça büyük dikkat verilmiştir. Yerli beldede yaşanan tüm olaylar operada şairin özel hayatı ile birleşir.⁸⁷

⁸¹ İsmayıl, a.g.e., s.X.

⁸² İsmayıl, a.g.e., s.X.

⁸³ İsmayıl, a.g.e., s.XI.

⁸⁴ Sevil İrevalli Atilla, “Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin Hayatı Üzerine Bir Araştırma”, Turan Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl: 1, Konya, S.1, Kış 2009, s.78.

⁸⁵ İsmayıl, a.g.e., s.X

⁸⁶ İsmayıl, a.g.e., s.XV.

⁸⁷ İnara Maharramova, “Azerbaycanda Lirik Operaların Tür Çeşitliliği”, Rast Müzikoloji Dergisi, 2015, 3(2), s.875.

Vagıf'ın önemli araştırmacılarından biri de Salman Mümtaz'dır. Kendisi Vagıf'ın şiirlerinden söz ederken, hayretini gizleyememiş gönül heyecanlarını kâğıda şöyle dökmüştür. "Vagıf'ın şiirleri o kadar akıcı, sade ve o kadar tatlıdır ki insan okumağa doymuyor, bütün kitabı başına kaldırıp su gibi içmek istiyorsun."⁸⁸ demiştir. 1925 yılında şairin o zamana kadar bilinmeyen 60 şiirini daha sonra 1937 yılında ise 200'den fazla şiirinden oluşan "Eserler" ini yayınlamıştır. Böylelikle şairin eserlerinin ilmi neşrinin yayınlanması gündeme gelir. Prof. Dr. H. Araslı da o zamana kadar belli olan 7 önemli kaynağa dayanarak şairin eserlerinin neşrinin "Molla Penah Vagıf – Eserleri" adıyla yayınlattır. Aynı adlı eser yoğun ilgi nedeniyle 1951, 1957, 1960 yıllarında yeniden basılır.⁸⁹

Elbette Vagıf'ın eserleri sadece bilimsel çalışmalara konu olmamıştır. Müzik ve sanat dünyasında da işlenen eserlerinden birçoğu bestekârların dikkatini çekmiş ve şairin birçok eseri bestelenerek günümüzde de severek dinlenen şarkılara dönüştürülmüştür. Dile ve yüreğe yatkınlığı ve halkın gönülden anlayabileceği bir dille yazıldığından Vagıf'ın eserleri her zaman Azerbaycan bestecilerinin ilham kaynağı olmuştur. C. Cahangirov'un, E. Bağirov'un şairin sözlerine besteledikleri "Turnalar", "Sevdiğim", "Sunalar Gibi", "Hayran Olmuşum" v.b. şarkılar bugün ezbere bilinmektedir.⁹⁰

Vagıf'ın şiirleri Türk dünyasının birçok yerinde türkü türkü, şiir şiir okunmaktadır. Türkiye radyo ve televizyonlarında sıkça seslendirilen "Ağla, gözüm, ayrılırsan canandan." mısrası ile başlayan meşhur türkü Vagıf'ın koşmalarındandır.

Ağla, gözlüm, ayrılırsan cânândan,
Her kesi ki, görsen, şikâyet eyle!
Öldün getdin, belke yârı görmedin,
Ke'be'yi kûyini ziyâret eyle!

Sen benim cânânım, rûh-i revânım,
Lebleri şirinim, gönçe dehanım,
Bir saat görmesem, tûti zebânım,
Gopacag başıma giyâmet eyle!

Vagıf bir şeydadır, dolanır bağı,
Hestedir, dermanı, dilber dodağı.
O alma yanağı, büllûr buhağı,
Allah, bed nezerden selâmet eyle!⁹¹

Türkiye'de şairin eserleri ilk kez Bursa'da yayınlanan "Azerbaycan Şairleri" kitabında

⁸⁸ İsmayıl, a.g.e., s.XIII.

⁸⁹ İsmayıl, a.g.e., s.XI.

⁹⁰ İsmayıl, a.g.e., s.XV.

⁹¹ Kafkasyalı, a.g.e., s.112.

yer almıştır.⁹² Ayrıca Türkiye’de yayınlanan İslam ansiklopedisinin “Karabağ” bölümünde Vagif’tan Azerbaycan edebiyatının parlak sanatkarlarından biri olarak söz edilmektedir. Bunların yanında Azerbaycan Türkçesi ile yazılan eserlerin Türkiye Türkçesine aktarıldığı birçok eser de mevcuttur.

Ayrıca 2017 yılı Vagif’in 300. yaş gününü kutladığımız yıldır. Bu sebeple gerek Türkiye’de gerekse de Azerbaycan’da Vagif’in 300. yaş günü çeşitli etkinliklerle kutlanmış ve ünlü şair bir kez daha anılmıştır. 2017 yılının TÜRKSOY üyesi ülkelerde, doğumunun 300. yılı münasebeti ile “Molla Penah VAGİF Anma Yılı” olarak ilan edilmesi kararlaştırıldı.⁹³ Ayrıca Azerbaycanlı şair Molla Penah Vagif doğumunun 300. yılında Sakarya’da düzenlenen panelle anıldı.⁹⁴

Bunun yanında bilimsel anlamdaki çalışmalara da konu olan Molla Penah Vagif, ulaştığı ününü yıllar sonra bile korumayı başardığını ve kaliteli bir sanatkar olduğunu hakkında yapılan birçok tez ve yazılan birçok makale üzerinden bilimsel açıdan da tescillemiş durumdadır. Yapılan çalışmalarla münazaralara konu olmuş, her araştırmacı kendi bakış açısından değerlendirildiği Vagif portresini aktarmıştır. Özellikle Vagif’in yaratıcılığı üzerine durulan çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz.

Doktora ve profesörlük tezini Vagif’in yaratıcılığı üzerine yapan Aras Dadaşzade, kendinden evvelki Vagif araştırmacılarıyla polemige girerek önemli sonuçlara varmıştır. F. Köçerli “Azerbaycan Tatarlarının (Azerbaycan Türklerinin M.İ.) Edebiyatı” eserinde Vagif’tan Azerbaycan şiirinin kurucusu olarak bahseder. Oysa A. Dadaşzade’ye göre “Azerbaycan şiiri Vagif ile başlamamış, yalnızca gelişiminin yeni realist gerçekliğe ilgi gösterme aşamasına ayak basmıştır.”⁹⁵ A. Dadaşzade’nin yanı sıra Azerbaycan’ın birçok bilim adamı da Vagif’in yaratıcılığı ile ilgili ilmi araştırmalar yapmışlardır. Bunların arasında M. Rızazade’nin “Molla Penah Vagif’in Koşma, Tecnis ve Atışmalarının Kelime Hazinesi” doktora tezini ve E. Caferzede’nin “Vagif’in Devamçıları” adlı profesörlük tezini gösterebiliriz. Paris’te Fransız dilinde yayınlanan İslam ansiklopedisinde Azerbaycan ile ilgili makalede Vagif’in şiirine yüksek değer verilir, yeni, edebi ekolün kurucusu diye gösterilir. Bunların yanı sıra M. Rahim’in “Halkın İsteyince” kitabında “Vagif Vügarımızdır”, S. Mümtaz’ın “Azerbaycan Edebiyatı Kaynakları” kitabında “Vagif Düşündürür”, S. Vurgun’un “Büyük Sanat Uğrunda”, M. S. Ordubadi’nin “Vagif Bir Devlet Adamı Gibi”, Y. V. Çemenli’nin İstanbul’da yayınlanan “Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar” kitabında “Molla Penah Vagif”, A. İ. Yenkapolov’un Rusça yayınlattığı “Vagif Şair ve Devlet Adamı”, E. Yerevanlı “Ermeni Tarihçileri Vagif Hakkında” makalelerinde, A. A. Bakıhanov “Gülistan-ı Rem”, N. Caferov “Fuzuli’den Vagif’a” kitaplarında şair hakkında değerli fikirler ileri sürmüşlerdir.⁹⁶

⁹² İsmayıl, a.g.e., s.XV.

⁹³ <https://www.turksoy.org/tr/news/2017/01/24/2017-molla-penah-vagif-yili> , Erişim: 24 Ocak 2017.

⁹⁴ <https://www.haberler.com/molla-penah-vagif-sakarya-da-anildi-9330511-haberi/> , Erişim: 4 Mart 2017.

⁹⁵ Araz Dadaşzade, “Molla Penah Vagif”, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, Bakü 1966. s.135.

⁹⁶ İsmayıl, a.g.e., s.XII.

5.2. Azerbaycan – Türkiye Sahası Dışındaki İncelemeler

Azerbaycan'a komşu olan Rusya, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerdeki araştırmacılar da Vagıf'ın eserlerini incelemişlerdir. Ünü iyice yayılan Vagıf, Avrupalı bilim adamlarının incelemelerine de tabi tutulmuştur. Azerbaycan sahası dışında birçok araştırmacı şairin şiirleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yaptıkları çalışmalarda Vagıf'ın özelliklerinden örnekler sunarak Vagıf'ın şiirlerindeki içerik ve dil unsurlarından büyük bir heyecan ile bahsetmektedirler.

Şairin eserlerinin ilk neşri Ermeni tarihçi Mirza Yusuf Nerzesov ve Mirzacan Medetov tarafından yapıldı. Narsesov, bazı Azerbaycan şairlerinin manzumeleriyle birlikte Vagıf'ın de 70 şiirinin yer aldığı “Vagıf ve Çağdaşları” adlı eserini 1856 yılında taş basma usulüyle yayımladı. Yine Kafkas Arkeolojik – Coğrafya Komisyonunun üyesi ünlü şarkiyatçı A. Berje tarafından Almanya'nın Leypsk kentinde yayımlanmaya başlanan “Kafkas ve Azerbaycan'da Meşhur Olan Şüeranın Eş'Arine” adlı mecmuada, Mirza Feteli Ahundov'un Vagıf'dan derlediği 50 şiirine de yer verilmiştir.⁹⁷

Vagıf'ı ilk kez Rus okuyucularına tanıtılan ise Azerbaycan edebiyatında tiyatro eserlerinin temelini koyan Mirza Feteli Ahundov olmuştur. Rus dilinde ilk şiiri 1912'de A. Radike tarafından yayınlanmıştır. Sonraları ünlü Rus şairleri N. Tihonov ve V. Lugovskov'un tercümeleriyle şairin şiirleri ilk kez Rusça, Moskova'da kitap halinde neşredilmiştir. Vagıf'ın eserleri Rusça'nın yanı sıra birçok dünya diline de tercüme edilmiştir. E. Nirkin'in araştırmaları sonucu belli olmuştur ki şairin “Görmedim” muhammesi 19. asrın yetmişli yıllarında F. Keryusvold tarafından Eston, V. Şott tarafından ise Alman diline aktarılmıştır. Şairin bazı şiirleri 1934 yılında Giginadze tarafından Gürcüce'ye aktararak yayınlanmıştır.⁹⁸

Ünlü İran âlimi Abdüleli, Mehemmed Hüseyin Şehriyar'ın yaratıcılığında bahsederken Vagıf'ı örnek gösterir. Yine dünyaca ünlü Fransız yazar L. Aragon'un yazmış olduğu “Sovyet Edebiyatı” kitabında Azerbaycan'a atfedilmiş “Şark - Garb Divanı Zarureti Hakkında” bölümünde Vagıf'ı Azerbaycan şiirini Arapçılık etkisi ananesinden uzaklaştıran ilk şair olarak gösterir.

Lakin Vagıf'ın şiir yaratıcılığını tam anlamıyla araştırılmış ve çözümlenmiştir diyemeyiz. Bu görkemli sanatkâr hâlen daha dikkati kendi üzerine çekmekte, her açıdan kendi hakkında düşündürmekte, yerli ve yabancı araştırmacıları yeni yeni bilimsel genelleştirmeler adına cesaretlendirmektedir. Görüldüğü üzere gerek döneminde gerekse döneminden sonra dahi ününü koruyan ve birçok araştırmacıya inceleme konusu olan Molla Penah Vagıf, ününü hiçbir zaman yitirmeyecektir. Elde bulunan şiirleri elbette onun yaratıcılığını, şiirdeki ve dildeki ustalığını bizlere sunmaya yetse de biz inanıyoruz ki daha sonraki dönemlerde yapılacak derleme çalışmaları ile halkın hafızasında yer edinen yeni şiirlere ulaşılacak ve bu

⁹⁷ İsmayıl, a.g.e., s.X.

⁹⁸ İsmayıl, a.g.e., s.XI.

incelemelere yenileri eklenecektir.

6. Şiirlerinden Örnekler

Azerbaycan Edebiyatı kaynaklarından yararlandığımız ve Azerbaycan Türkçesi ile kaleme alınmış şiirleri sizlere Türkiye Türkçesinin aktarılmış şekliyle vermeyi uygun gördük. Aktarılan şiirler içindeki Arapça, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile kullanılan kelime, terkip ve cümlelerin Türkiye Türkçesine uyarlanmış hallerini aktarmayı uygun gördük.

Bahsi geçen şiirlerden koşma türündeki “Bir zaman havada ganat sahlayın.” mısrası ile başlayan “Durnalar” redifli şiir 6+5 durak olup 11’li hece ölçüsü ile ve yarım kafiye kullanılarak kaleme alınmıştır. “Bayram oldu, heç bilmirem neyleyim?” mısrası ile başlayan “Yohtur” redifli koşma da 6+5 durak olup 11’li hece ölçüsü ile tam kafiye kullanılarak yazılmıştır. “Menekşe tek enber zülfün buy verir.” Mısrası ile başlayan “Zeyneb” redifli koşmasında 11’li hece ölçüsü kullanıldığı görülmektedir. “Heyli vahtdır ayrılmışig yâr ilen” mısrası ile başlayan “Ayrıldıg” redifli şiirinde de şair 11’li hece ölçüsünü kullanmıştır. “Bî-vefâsan, senden yüz döndermişem” mısrası ile başlayan “Bahmaram” redifli koşmasında 11’li hece ölçücü ve tam uyak kullandığını görmekteyiz.

Şair “Bah” redifli gazelinde “fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün” aruz kalıbını kullanırken “iğitlerde” redifli gazelinde “mefâilun / mefâilun / mefâilün / mefâilün” aruz kalıbını kullanmıştır. Çalışmamızda da üstünde ısrarla durduğumuz ve Vagıf’ın şiir yaratıcılığındaki en önemli eserlerden olan “Görmedim” redifli muhammes ise aruz vezninin “fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün” kalıbı kullanılarak yazılmıştır.

Vidadî ile yaptığı 91 dörtlükten oluşan atışmasında ise şair 11’li hece ölçüsünü ve genellikle tam kafiye kullanmıştır.

Koşma Örneği

I

Bir zaman havada ganat saḥlayın.¹
Sözüm vardır benim size, durnalar.
Gatarlanıp² ne diyârdan gelirsiniz.
Bir ḥaber verseniz bize, durnalar.

Size müştâg durur³ Bağdad elleri,
Gözleye gözleye galıp yolları,
Asta ganad çalın,⁴ gafil telleri,
Heyifdir,⁵ salarsız düze, durnalar.

Heyli vaḥdır, yârın ferâğındayam,⁶
Pervâne tek hüsnün çırâğındayam,⁷
Bir elâ gözlünün sorağındayam,⁸
Görünür mü, görün göze, durnalar.

Men sevmişem elâ gözün sürmesin,⁹
Bednezer kesi-ben¹⁰ ziyân vermesin,
Sagın gezin, laçın gözü görmesin,¹¹
Gorḥuram sefiniz poza,¹² durnalar.

Nâzenin nâzenîn edersiz âvâz,¹³
Ruhlat tâzelenir, olur ser-efrâz,¹⁴
Vâgîf'in de gönlü çoh éder pervâz,¹⁵
Herden sizin ile geze,¹⁶ durnalar.¹⁷

¹ - bir havada durun

² - katar katar olup

³ - size hasrettir

⁴ - yavaşça kanat salın

⁵ - yazıktır.

⁶ - sevgiliden uzağım

⁷ - pervane (küçük kelebek) gibi güzelliğinin etrafındayım.

⁸ - peşindeyim

⁹ - mavi gözünün sürmesini

¹⁰ - kötü gözlü (yolunuzu) keser

¹¹ - sakınarak gezin,doğanın gözü görmesin.

¹² - safınızı bozmasından korkuyorum

¹³ - nazlı nazlı ötersiniz.

¹⁴ - başı yüce olur.

¹⁵ - gönlü kanatlanır, heveslenir, yüksekte atıp tutarak konuşmak.

¹⁶ - arada bir sizinle geze

¹⁷ Cahangir Cahangirov tarafından bestelenmiştir.

II

Bayram oldu, heç bilmirem neyleyim,
Bizim evde dolu çuval da yoğdur.
Düğüyle yağ hamı çoğdan tükenmiş,¹⁸
Et heç ele düşmez, motal¹⁹ da yoğdur.

Allah'a bizmişik²⁰ na-şükür bende,²¹
Bir söz desem dehi goymazlar kende,²²
Halp batıp noğula,²³ şeker, gende,²⁴
Bizim evde ahta zoğal²⁵ da yoğdur.

Bizim bu dünyâda ne malımız var.
Ne de evde sâhib-cemâlimiz var.²⁶
Vâgîf, öyünme ki, kemâlimiz var
Allah'a şükür ki kemâl da yoğdur.

III

Menekşe tek enber zülfün buy verir,²⁷
Her yuyup²⁸ serende havâya, Zeyneb.
Onun etrin dimâğımdan üzmesin,
Emânet et bâd-i-sabâya,²⁹ Zeynep.

Gaşa vesme, göze sürme çekende,³⁰

¹⁸ - pirinç, yağ hepsi çoktan tükenmiş.

¹⁹ - et hiç ele geçmez, Tulum peyniri de yoktur.

²⁰ - (meğer) biz imişiz

²¹ - şükür bilmeyen, nankör

²² - köye almazlar

²³ - noğul (şeker türüdür)

²⁴ - şeker

²⁵ - çekirdeği çıkartılıp kızartılan kızılıcık

²⁶ - sahip olduğumuz güzel sevgili

²⁷ - güzel saçların menekşe gibi kokuyor.

²⁸ - yıkayan zaman

²⁹ - sabah yeline

³⁰ - kaşa, göze siyah boya çektiğin zaman

Siyâh zülfü dal gerdânına³¹ tökende,
Sallanı-ban keklik kimi sekende,
Ohşarsa yaşılbaş sunaya, Zeynep.

Seni seven çoh belâya tuş olur,³²
Egl gedir baştan, ferâmûş³³ olur,
Âvâzın³⁴ gelende cân bî-hûş³⁵ olur,
Gurbânam o nâzik sedâya, Zeynep.

Yanağı lâlesen, gâmeti³⁶ dalsan,
Ağzı şeker, dili, dodağı balsan,
Sanasan ki, yorgun, vehşi maralsan,
Olubsan yaraşig obaya, Zeynep

Sensen pâdişahı, hanı Vâgîf'in,
Aklı, hûşu, dini-îmânı Vâgîf'in,
Hasretinden çıhtı cânı Vâgîf'in,
Nolur ki, gelesin buraya, Zeynep.

IV

Heyli vahtdır ayrılmışig yâr ilen
Gördük, amma tanışmadıg, ayrıldıg.
Galdı canda gizli-gizli derdimiz,
Birce kelme danışmadıg,³⁷ ayrıldıg.

Garip garip durdug bî-gâneler tek,³⁸
Soyug soyug bahtıg divâneler tek,
Dönmedik başına pervâneler tek,³⁹
Aşk oduna yanımadıg,⁴⁰ ayrıldıg.

Yarım saat bir arada galmadıg,
Aşk âteşin cânımıza salmadıg,
Yalvarı-ban yârın gönlün almadıg,

³¹ - boynuna

³² - müptelâ oluyor.

³³ - akıldan çıkma, unutulmuş

³⁴ - sesin

³⁵ - şaşkın, sersem, akli başında olmayan ,baygın

³⁶ - boy, pos

³⁷ - tek bir kelime bile konuşmadık.

³⁸ - yabancılar gibi

³⁹ - pervaneler (kelebekler) gibi başı etrafında dönmedik; ona kurban olmadık.

⁴⁰ - aşk ateşinde yanmadık.

Öyle getdi, barışmadıg, ayrıldıg.

O ki, aşnalığı terk etdik,⁴¹
Cüda düştük, heyli ciğer berkitdik,⁴²
Aralıktan gönül guşun hürkütdük,
Bir biriyle gonuşmadıg, ayrıldıg.

Vagif sevdi bir igrârsız bî-vefâ,⁴³
Bada getdi tamam çektiyi cefâ,⁴⁴
Görüşü-ben eylemedik hoş sefâ,
Gucaglaşıp sarışmadıg, ayrıldıg.

V

Bî-vefâsan,⁴⁵ senden yüz döndermişem,
Yalançıya, bî-igrâra⁴⁶ bahmaram.
Seni oh kirpiğe hasret goymaram,
Bağrın olsa pâra pâra, bahmaram.

Nerde görsem bir sevgili kimsene,
İster ki, heyâlin tez ona döne,
Menim yâрім gerek baha bir mene,
Gayrı yüze bahan yâra bahmaram.

Nikab⁴⁷ çekip üze, hâlî gizlerem,⁴⁸
Siyâh zülfü, reng-i alı⁴⁹ gizlerem,
Gönça kimi gülcemâli⁵⁰ gizlerem,
Sallam seni âh u zâra⁵¹ bahmaram.

⁴¹ - dostluğu(aşinalığı) terk ettikten sonra
⁴² - ayrı düştük,bir hayli dert çektik, (derde dayandık)
⁴³ - Vagif, sözünü tutmayan bir vefasızı sevdi.
⁴⁴ - boşa gitti çektiği bütün cefa
⁴⁵ - vefâsızsın
⁴⁶ - kararı, sözü üstünde durmayana
⁴⁷ - duvak, peçe
⁴⁸ - yüzde beni örterim
⁴⁹ - kırmızıyı
⁵⁰ - gül yüzü
⁵¹ - inlemeye, âh çekmeye

Yanımda etibâr sata bilmezsen,
Boynundan günâhın ata bilmezsen,
Bizimle ihtilât gata bilmezsen,⁵²
Danışma ki güftâra⁵³ baḥmaram.

Vagif’i, derlerdi çoḥ güzel seven,
Öyle bildim sen de onun kimisen.
Bildim indi⁵⁴ vallah sendekini men,
Bî-vefâsan, bî-igrâra baḥmaram.

Gazel Örneği

I

Ey Vidâdî, gerdiş-i devrân-i kec-reftâre baḥ⁵⁵
Rûzigâre kıl tamâşâ, kâre baḥ, kirdâre baḥ⁵⁶

Ehl-i zülmü nece berbâd eyledi bir lehzedey⁵⁷
Hökmü âdil pâdişah-i kâdir ü kehhâre baḥ

Sübh söndü şeb ki helke kimle idi bir çırâğ⁵⁸
Geceki ikbâli gör, gündüzdeki idbâre baḥ⁵⁹

Tâc-ı zerden tâ ki ayrıldı dimâğ-ı pür gurûr⁶⁰
Pâyimâl oldu tepiklerde, ser-ı serdâre baḥ⁶¹

Men fakîre emr gılmıştı siyâset etmeye⁶²
Saḥlayan mezlûmu zâlimden o dem geftâre baḥ⁶³

Gurtaran endişeden âhenger-i bî-çâreni⁶⁴
Şâh için ol midberi tebdîl olan mismâre baḥ⁶⁵

⁵² - bizimle sohbet edemezsin.

⁵³ - tatlı söze

⁵⁴ - şimdi

⁵⁵ - feleğin dönüşüne bak, altadan dünyanın gidişâtına bak.

⁵⁶ - zamanını izle, (dönen, oynana) oyunlara, meşguliyete bak.

⁵⁷ - bir anda zâlimleri nasıl perişân etti.

⁵⁸ - geceleğin halk için yönlendirici olan ışık sabah söndü.

⁵⁹ - gece yüksek bir makama ya da iyi bir duruma erişmeyi gör, gündüzdeki bahtsızlığı gör.

⁶⁰ - mağrur olan Şâh’ın başındaki altın taç ayrılınca

⁶¹ - Şâh’ın kellesi ayaklar altına alındı, çiğnendi.

⁶² - Şâh, ben zavallı fakire (Vagif’a) siyaset yapmayı (aslında Vakıf’ı öldürmeyi) emretmişti.

⁶³ - o zaman zalimlerin (Şch’in) elinden çaresiz olanları kurtaran yüce Tanrıya bak.

⁶⁴ - çaresiz olanı (demirci) endişeden kurtaran

İbret et Ağa Mehemmed Han'dan, ey kemter gedâ⁶⁶
Tâ heyâtın var iken ne şâhe, ne hunhâre bah⁶⁷

Baş götür⁶⁸ bu ehl-i dünyadan ayak tuttukça kaç
Ne kıza, ne oğula, ne duşta, ne yâre bah

Vagif'a göz yum cihânın bahma hûb ü zîştine⁶⁹
Üz çevir Al-i ebâye, Ehmed-i Muhtâr'e bah

II

Rü'yâ kibr ü kizb ü bühl olur niyâb iğitlerde,⁷⁰
Tevâzö'dür sefâ vü sidg ile esbâb iğitlerde.⁷¹

Özün kişi deyen kimse sedâget sen'etin işler,⁷²
Neden kim, olmayıdır heç kes kezzâp iğitlerde.

Hücûm-i leşker-i teklîf-i yârân-ı vefâ-dâre,⁷³
Misâl-i sedd-i İskender gerektir tâb iğitlerde.⁷⁴

İğitlik iddiâsın edene lâyig değil yalan,
Vefâsızlık nisâlerde, değildir bab iğitlerde.⁷⁵

Elliyemürtezâden⁷⁶ iste, Vâgif, her ne istersen,
Onu görmüş keremli hezret-i Vehhâb iğitlerde.⁷⁷

Muhammes Örneği

⁶⁵ - Şâh için o talihi değiştiren çivizye bak (Hikayeye göre bir sebepten dolayı demircisini öldürtmek isteyen Şah, demirciden bir gecede 40 din çivi hazırlamasını emreder. Bunu yapamazsa onu öldürtecektir. Ancak demirci ölümü beklerken sabah demircinin yanına gelen saraydaki adamlar demirciye “Şâh öldü, onun tabutu için dört tane çivi yap!” derler.)

⁶⁶ - zavallı dilenci

⁶⁷ - hayatını yaşamak varken ne Şâhlara ne kan içiçi (zalimlere) bak.

⁶⁸ - çek git, uzaklaş

⁶⁹ - çirkinine

⁷⁰ - hayallerde cimrilik, büyüklük, yalan söyleme, halis ve saf olur yiğitlerde

⁷¹ - yiğitlerde doğruluğun ve sefanın sebebi alçak gönüllülüktür.

⁷² - kendine insan diyen sadakatli olur

⁷³ - vefalı dostlara teklif için hamle yapmak

⁷⁴ - İskender seddine tahammül etmek gerek yiğitlerde

⁷⁵ - kadınlardaki vefasızlık yiğitlerdekine deng değil

⁷⁶ - Hz. Ali'den

⁷⁷ - yüce Tanrı yardım için onu buyurmuştur (önermiştir) yiğitlere

Men cahân mülkünde mütlek doğru hâlet⁷⁸ görmedim,
Her ne gördüm eğri gördüm özge bâbet⁷⁹ görmedim.
Âşinâlar ihtilâtında sadâkat görmedim⁸⁰
Biet ü igrâr ü îmân u deyânet görmedim⁸¹
Bî-vefâdan lâ-cerem tahsîl-i hâcet görmedim⁸²

Gâh sultan, gâh derviş ü gedâ bi'l-ittifâğ,⁸³
Özlerin gılmış giriftâr-i gem ü derd-i ferâğ,⁸⁴
Cîfe-yi dünyâyedir her ehtiyâc u iştiyâğ,⁸⁵
Munca kim etdim tamâşâ, sözlere asdım gulag,⁸⁶
Kizb u bühtendan savay⁸⁷ bir hekâyet görmedim.

Her sedâ vü ses ki, dünyâye dolup ekser-egel,⁸⁸
Cümle mekr ü âl ü fenn ü fitnedir, ceng ü cedel,⁸⁹
Dirhem ü dînâr üçündür,⁹⁰ her şeye yapışsa el,
Mügtedilerde itâet, mügtedâlerde emel,⁹¹
Bendelerde sîm ü beglerde edâlet görmedim.⁹²

Helg-i âlem bir ecep dustûr tutmuş her zaman,⁹³
Hangi gamlı gönlü kim, sen eder olsan şâdimân,⁹⁴
O sene, elbetteki, bed-gulug eyler, bî-güman,⁹⁵
Herkes herkese ki etse yaşlılık, olur yaman,
Bulmadım bir dost ki ondan bir edâvet⁹⁶ görmedim.
Âlim ü câhil, mürîd ü mürşid, şâgird ü pir,⁹⁷
Nefs-i emmâre⁹⁸ elinde serbeser⁹⁹ olmuş esîr,

⁷⁸ - uygun, doğru bir durum

⁷⁹ - başka türlü

⁸⁰ - dostların birbiriyle ilişkilerinde güven görmedim.

⁸¹ - bağlılık, itiraf, iman ve din adına (bir şey) görmedim.

⁸² - vefasızdan ders alma ihtiyacı hissetmedim.

⁸³ - sultanı da dervişi de dilencisi de söz birliği içinde

⁸⁴ - kendilerini ayrılık, dert ve kedere kılmışlar.

⁸⁵ - her ihtiyaç ve özlem dünyanın iğrençliği içindir.

⁸⁶ - sözleri dinledim

⁸⁷ - yalan ve iftirayı savma

⁸⁸ - dünyayı dolduran her seda ve ses

⁸⁹ - hepsi aldatma hile ve fitneliktir, savaşmak ve dövüşmektir.

⁹⁰ - gümüş ve altın para içindir.

⁹¹ - uyanlarda (düzene bağlı olanlarda itaat, uyulan kısımlarda (doğru bir iş) görmedim

⁹² - halkta (kullarda) gümüş para, beylerde adalet görmedim.

⁹³ - insan her zaman bir kural belirlemişler.

⁹⁴ - sen hangi gamlı gönülü mutlu edersin.

⁹⁵ - şüphe yok ki o senin hakkında kötü sözler söyler.

⁹⁶ - düşmanlık

⁹⁷ - öğrenci ve usta

⁹⁸ - insanı kötülüğe iten nefes

Heggi bâtil eylemişler, işlenir cürm-i kebîr,¹⁰⁰
Şeyhler şeyyâd u âbidler abusen, gemterir,¹⁰¹
Heç keste hegge lâyig bir ibâdet görmedim.

Her kişi her şey ki sevdi onu behter istedi,¹⁰²
Kimi tehti kimi tâci kimi efser¹⁰³ istedi,
Pâdişâhlar dem be dem teshîr-i kişver istedi,¹⁰⁴
Aşka hem çoh kimse düştü vesl-i dilber¹⁰⁵ istedi,
Heç birinden âgibet bir zövg ü râhet görmedim.

Men özüm çoh kûzekârı kimyâ-ger eyledim,¹⁰⁶
Sikkelendirdim gübâr-i tîreni zer eyledim,¹⁰⁷
Gara daşı gönderip yâgût-i ehmer eyledim,¹⁰⁸
Dâne-yi her möhreni dürre berâber eyledim,¹⁰⁹
Gedr ü giymet isteyip, geyrez hesâret görmedim.¹¹⁰

Eylesem vîrâne Cemşîd-i cemin eyvânını,
Yola salmış bil ki bezm-i işretin çendânını,¹¹¹
Kim galıptır ki, onun gam tökmeyiptir ganını,
Döne döne imtihân etdim felek dövrânını,¹¹²
Onda men ber'eksilikten özge âdet görmedim.¹¹³

Gün kimi bir şahse günde heyr versen sed hezâr,¹¹⁴
Zerrece etmez edâ-yi şükr-i nemet âşikâr,¹¹⁵
Galmayıbtır geyret ü şerm¹¹⁶ ü heyâ nâmus ü âr,
Dediler ki e'tibâr ü e'tigâd âlemde var,
Ondan ötrü men de çoh gezdım, nihâyet görmedim.

⁹⁹ - baştanbaşa

¹⁰⁰ - hakk'ı (doğruyu) batıl ederek büyük yalan işlemişler.

¹⁰¹ - şeyhler iki yüzlü, kullar somurtgan ve katı

¹⁰² - herkes sevdiği şeylerde en iyisinin olmasını diledi.

¹⁰³ - saltanat, (that - taç)

¹⁰⁴ - padişahlar zaman zaman ülkeyi ele geçirmek istedi.

¹⁰⁵ - sevgiliye kavuşma

¹⁰⁶ - ben şahsen bir çok ustayı kimyager eyledim.

¹⁰⁷ - kara toprağı altına çevirdim.

¹⁰⁸ - kara taşı kızıl yakuta çevirdim.

¹⁰⁹ - bir boncuk tanesini inci gibi değerli eyledim.

¹¹⁰ - zarardan başka bir şey görmedim.

¹¹¹ - eğlence meclislerinin çoğunu görmüş

¹¹² - feleğin devranını tekrar tekrar sınav ettim.

¹¹³ - aksiliklerden başka gelenek görmedim.

¹¹⁴ - her gün güneş gibi birilerine yüz bin defa hayrım dokunsa

¹¹⁵ - nimete şükür borcunu açık bir şekilde zerrece yerine getirmez.

¹¹⁶ - utanma gayreti

Muhteser kim,¹¹⁷ böyle dünyâdan gerek etmek hezer,¹¹⁸
Ondan ötrü kim değildir öz yerinde heyr ü şer,
Âliler hak-i mezelletde, denîler möteber,¹¹⁹
Sâhib-i zerde kerem yoğdur, kerem ehlinde zer,¹²⁰
İşlenen işlerde ehkâm ü leyâget görmedim.¹²¹

Dövlet ü igbâl ü malın âhirin gördüm tamam,¹²²
Heşmet ü câh ü celâlin âhirin gördüm tamam,¹²³
Zülf ü rûy ü hett ü hâlin âhirin gördüm tamam,¹²⁴
Hem-dem-i sâhib-cemâlin âhirin gördüm tamam,¹²⁵
Başa dek bir hüsn-i sûret, gedd ü gâmet görmedim.¹²⁶

Ya imâme'l insü ve'l cinnü şâhen –şâh-i ümûr,¹²⁷
Getdi din elden, bu günden böyle sen eyle zühur,¹²⁸
Goyma kim, şeytân-i mel'un eyleye îmâne zûr,¹²⁹
Şö'le-yi hüsnünle behş et tâzeden dünyâye nûr,¹³⁰
Kim şerî'at meş'elinde istigâmet görmedim.¹³¹

Baş ağardı, rûzgârım oldu gün-günden siyâh,
Etmedim, sed heyf kim bir mâh-ruhsâra nigâh,
Gedr bilmez hem-dem ile eyledim ömrü tebah,
Vâgîf'e, yâ Rabbenâ, öz lütfunu eyle penah,
Senden özge kimsede lütf ü inâyet görmedim.¹³²

Atışma (Vidadî ile)¹³³

¹¹⁷ - kısacası

¹¹⁸ - böyle dünyâdan sakınmak gerek.

¹¹⁹ - yüceler alçak kalmış, alçaklar itibâr kazanmış.

¹²⁰ - ikram sahiplerinde (zengin) asalet yok, asalet sahiplerinde de altın (para, pul, ikram)

¹²¹ - uygulanan işlerde liyakat görmedim.

¹²² - zenginlik, talihin ve servetin sonucunu tam olarak gördüm.

¹²³ - heybet, makam ve büyüklüğün sonucunu tam olarak gördüm.

¹²⁴ - saçın, yüzün, yanağın sonucunu tam olarak gördüm.

¹²⁵ - güzellik sahibi sevgiliye dost olmanın sonucunutam olarak gördüm.

¹²⁶ - sonuna kadar devam eden güzellik, boy, pos görmedim.

¹²⁷ - ey bütün işlerin en büyük şâhlar şâhı, cinlerin ve insanların imamı

¹²⁸ - ortaya çık (görün)

¹²⁹ - lanetli şeytanın imanında doğruluk ve Allah yolunda olmdüğünü görmedim.

¹³⁰ - güzelliğinin ışığıyla dünyaya nur ver

¹³¹ - çünkü şeriatin meşalesinde doğru gidişat görmedim.

¹³² Lütfiyar İmanov tarafından bestelenmiştir.

¹³³ Atışma toplamda 91 dörtlükten oluşmaktadır. Bizler de hepsini paylaşamayacağımız için bu atışmanın baş kısmından 2 tane dörtlük, orta kısmından dört tane dörtlük ve her iki şairin mahlasını kullandığı son dörtlüklerini aktarmayı uygun gördük.

Vagıf:

Ey Vidadî, senin bu puc dünyada,
Ne derdin var ki zar zar ağlarsan
Ağlamalı günün ahirettedir,
Ne indi¹³⁴ sende ne var ağlarsan

Vidadî:

Vagıf ne çoh yan, baş ayağ atarsan,
Mene dersen ne bu geder ağlarsan?
Senin de başında mehebbet beyni
Eğer olsa eyler eser ağlarsan?

...

Vagıf:

Gebirden çıhıp gedersin Şama
O günlerin döner toya¹³⁵ bayrama,
Elin yetmez peygambere imâma
Giyâmet başına gopar, ağlarsın.

Vidadî:

Gapılarda çoh tohuna tohuna,
Ömerden Osmandan gezme sakına,¹³⁶
Onlarsız heç goymazlar yahına
Döye döye¹³⁷ öldürerler, ağlarsan

...

Vagıf:

O geder dolandın sağdan ve soldan,
Devleti hanı da çihardın yoldan,
Goymadın ki vere parçadan puldan,¹³⁸

¹³⁴ - şimdi

¹³⁵ - düğüne

¹³⁶ - gizli, sakın

¹³⁷ - döve döve, döverek

¹³⁸ - kumaş, para pul vermelerine razı olmadın

Seni hel'et ehli¹³⁹ tutar, ağlarsan

Vidadî:

Çoh bulanma bu dünyânın ganına,
Vefâ yohdur sultânına hanına,
Danasını birgün goymaz yanına,
Bizim inek kimi teper ağlarsan

...

Vagîf:

Vagîf gerçi ezâbı var dünyânın
Sen neçün hovfîni çekersin anın,¹⁴⁰
Tutupsan eteyin, Şâh-ı merdânın,¹⁴¹
O güler gülersin, ağlar ağlarsan

Vidadî:

Ehl- i sünnet vel- cemâat peyveste¹⁴²
Gederler cennete destebedeste¹⁴³
O günde şâd¹⁴⁴ olur Vidadî heste.
Seni yanlış görüp güler ağlarsan.

¹³⁹ - büyük devlet adamları, büyük makam sahipleri

¹⁴⁰ - sen neden ondan korkuyorsun, onun korkusunu çekiyorsun

¹⁴¹ - Hz. Ali.

¹⁴² - ardı arkası kesilmeden, her zaman, daima

¹⁴³ - topluluk halinde

¹⁴⁴ - mutlu

Sonuç

Hanlıklara ayrılmış Azerbaycan toplumunun Rus ve İran baskısının çok ağır olduğu bir dönemde varlık gösteren Molla Vagıf Penah, küçük yaşlarındaki zekasını aldığı eğitim ile tamamlayarak öğretmen olmuştur. Medrese eğitiminin sonunda "Molla" unvanını almış ve halkın gönlünde taht kurmayı başarmış, dönemindeki birçok ilim ve fenne hakim olmasından dolayı halk tarafından ismine nâzır deyimler oluşturulmuş bir sanatçı olmuştur. Hayatının şekillenmesinde önemli bir paya sahip olan siyasi yaşamı onu toplumda saygın duruma getirdiği gibi, onun hayatına da mal olmuştur. 27 yıllık siyasi yaşamında siyasi açıdan tek çabası Hanlıkları bir araya getirmek olmuştur. Kuşatmalarda gösterdiği cesaret ve başarılar ile tarih sahnesinde de kendine yer bulmuştur. Ancak mücadelesinin neticesini alamaması Vagıf'ın yaşamına mal olmuş ve oğlu ile beraber idama mahkûm edilmiştir.

Şiir yaratıcılığı iki döneme ayrılan Vagıf, ilk döneminde halk şiirinin ikinci döneminde ise klasik şiirin en güzel örneklerini sergilemiştir. Edebi hayatı siyasi hayatından ayrı gibi gözükse de aslında iç içe sürmüştür. Özellikle şiir yaratıcılığının ilk döneminde kaleme aldığı koşmalarında halk sözlü unsurlarını ve mazmunlarını yerinde kullanmış, güzellik kavramını kadın ile özdeşleştirmiş ve ortaya lirizm ile realizmin harmanlandığı bir şiir anlayışı çıkarmıştır. Klasik şiirin güzellik unsurlarını koşmalarında hece ölçüsüyle işlemeyi başarmış ve edebi-sanatsal yaratıcılığının en üst ürünlerini bu alanda vermiştir. Şiir yaratıcılığının ikinci döneminde ise siyasi yaşamının etkileriyle geçirdiği zor günleri, halkının geçirdiği zor günlerle bağdaştırarak halkın ve zamanın itirazlarını, şikayetlerini, isteklerini, adaletsizlikten yakınmalarını özellikle aruz ölçüsüyle yazdığı klasik şiir türlerinde abartıya kaçmadan kullandığı edebi sanatlarla işleyerek eserlerine yansıtmıştır. Klasik edebiyatın ve halk edebiyatının birçok önemli türünde eserler vermekle yetinmemiş, gerek çağdaşları gerekse kendinden sonraki âşık ve şairlere ilham kaynağı olup onlar üzerinde çok derin izler bırakmıştır.

Mahallileşme akımının 18.yüzyıl Azerbaycan sahasındaki öncüsü olmuştur. Arapça ve Farsçayı iyi bilmesine rağmen Azerbaycan Türkçesi içinde bu dilleri ender şekilde kullanmıştır. Eserlerinde daha çok öz Türkçe sözcükler kullanmaya özen göstermiştir. Halk kültürünün sözlü unsurlarını dinleyerek özümsemiş ve saz çalmasını da sonradan öğrenerek dönemin Azerbaycan Türkçesini zirveye taşıyacak güzellikte sade, akıcı ve halkın canlı konuşma dilini işleyen ürünler meydana getirmiştir. Döneminde Türkçe adeta Rönesans devrini yaşamıştır.

Evinin yağmalanmasından dolayı elimizde derli toplu bir divânı olmasa da halkın hafızasında yer edinen şiirleri derlenip toparlanmış ve ortaya çıkan eserler hem Azerbaycan - Türkiye sahasında hem de komşu ülkeler ile Avrupa'daki birçok araştırmacının incelemesine tabi tutulmuştur. Bu sayede Vagıf'ın eserleri çok yönlü incelenerek şair hakkındaki görüşler bilimsel alanlara taşınıp, Vagıf'ın kendi dönemindeki ünü günümüze de aktarılmıştır.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Sömen/atdd/0000-0001-9455-1214

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:22/12/2017

Edebiyatın ve sanatın birçok türünde Vagıf'ın eserlerinden faydalanılmıştır. Şairin doğumunun 300. yılı dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan sahasındaki birçok yerde anma törenleri yapılmıştır.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki Molla Penah Vagıf'ın sanatsal-edebi yaratıcılığı, dili ve halk unsurları ile klasik unsurları yerinde ve ustaca işleyip kullandığını görmekteyiz. Halkşiri ve klasik şiirin birçok türünde örnekler vermiştir. Kendi döneminde dildeki mahallileşme akımıyla yeni bir ekolün başlangıcını oluşturmuştur, dilde sadeliğe özen göstermiştir. Döneminde yaşadığı birçok temayı yerinde işlemiş ve gerek çağdaşlarını gerekse de çağından sonraki şairleri şiir yaratıcılığı konusunda etkilemiş ve onlara ilham kaynağı olmuştur. Eserleri Türkiye ve Azerbaycan sahası içinde ve dışında birçok ülkeden çoğu sanatçının dikkatini çekmiş ve Vagıf'ın eserleri hem akademik hem de sanatsal açıdan incelenmiştir. Bizler de bu çalışmamızda 300. yaş günü dolayısıyla Türk dünyasının edebi-sanatsal miheng taşlarından olan Vagıf'ı anmak ve bu büyük usta şairin görkemli sanat anlayışını tekrar hatırlatmak istedik.

Kaynakça

AKPINAR, Yavuz, 2000, Bin Yılın Yüz Şairi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 52.

ALİYEVA, Zakire, 2015, “Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinde Selef ve Halef Yazarlar: Mirza Fetali Ahundzade ve Anar Rızayev”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 19 (1), s. 215-225.

ARASLI, Hamid, 2004, Mola Penah Vagif Eserleri, Azerbaycan Devlet Neşriyatı (Basımevi) Şark-Garb Bölümü, Bakü. s.8- 241.

ATİLLA, Sevil İrevalli, 2009, “Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin Hayatı Üzerine Bir Araştırma”, Turan Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi, yıl:1, Konya, S.1, Kış, s.77-82.

BAYRAM, Ömer, 2012, “Nevvab Tezkiresinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler”, Turkish Studies, Sayı 7/1 Kış, s.385-404.

CAFEROV, Nizami, 2017, “Molla Penah Vagif”, Renessans-A Yayınevi, Bakü. s.40-168.

DADAŞZADE, Araz, 1966, “Molla Penah Vagif”, Azerbaycan Devlet Neşriyatı (Basımevi), Bakü. s.135.

DEĞER, Murat, 2017, 18. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Türk Şairi Molla Veli Vidadî’nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri”, Dede Korkut Dergisi, C.6, S.12. Samsun, Nisan, s.31-40.

EROL, Ali, 2011, “Modern Azerbaycan Edebiyatının Kuruluş Yıllarında Türkçe Mes’esi”, Turkish Studies, Sayı 6/1 Kış, s.1042-1057.

İSMAYIL, Mehmet, 2000, Yaralı Turna, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Ankara. s.VII – 191.

KAFKASYALI, Ali, 2004, “İran Türkleri ve İran Edebiyatı”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 24, Erzurum, s.99-132.

KAYA, Turhan, 2008, “Küreselleşme Bağlamında Azerbaycan- Türkiye Edebi Alakaları ve Nusreddin Abdulov’un Rubaileri”, (‘Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri’-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, C. 2, s. 941-959.

KAYA, Türkay, 1997, “Büyük Azeri Şairi Vakıf ve Şiirlerinden Örnekler”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara, S.4, Güz, s. 199-200.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Sömen/atdd/0000-0001-9455-1214

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:22/12/2017

KÖÇERLİ, Feridun Bey, 2005, “Azerbaycan Edebiyatı”, Avrasya Press Neşriyatı (Basımevi), Bakü, C.I-II, s. 126-157.

KURBANOV, Babek, 1996, “Molla Penah Vagif (1717- 1797)”, Araştırma Dergisi, S.23, Erzurum, s.29-36.

MAHARRAMOVA, Inara, 2015, “Azerbaycanda Lirik Operaların Tür Çeşitliliği”, Rast Müzikoloji Dergisi, 3(2), s. 871-876.

OKUMUŞ, Salih, 2009, “Çağdaş Azerbaycan Şairi Memmed Araz (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri)”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Haziran, Ankara, s. 281.

SAKAOĞLU, SAİM, ve diğer., 2000, “Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şiiri Antolojisi (16.- 18. Yüzyıllar)”, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. s.193-194.

SEFERLİ Elyar, YUSİFLİ Helil, 2008,” (Gedim ve Orta Eserler) Azerbaycan Edebiyatı Tarihi”, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü. s.646 - 656.

<https://www.haberler.com/molla-penah-vagif-sakarya-da-anildi-9330511-haberi/>
Erişim:4 Mart 2017.

<https://www.turksoy.org/tr/news/2017/01/24/2017-molla-penah-vagif-yili>
Erişim: 24 Ocak 2017.

Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Tiflis Eyaleti'nin Demircihasanlı Nahiyesine Dair¹ (1723-1728)

Fikret Süleymanoğlu²
ORCID-0000-0003-2425-1085

Öz

1723 yılında Gürcistan'ın Kartli ve Kahet bölgelerini kendi topraklarına ilhak etmiş Osmanlı İmparatorluğu bu bölgelerin bünyesinde Tiflis eyaletini kurdu. Osmanlı tahrir defterlerine göre bölgenin ekonomik kaynaklarını belirtme ve vergi toplama amaçlı Tiflis eyaletinin mufassal tahrir defteri ("Defter-i Mufassal-Eyalet-i Tiflis") düzenlendi. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde korunmakta olan mezkur belge Azerbaycan Türkçesinde ilk kez 2001 yılında Prof.Dr. Ş.M.Mustafayev tarafından yorum ve açıklamalarla birlikte yayımlanmıştı. Bu bildiride Tiflis eyaletinin Demircihasanlı nahiyesindeki sosyo-ekonomik ve etno-demografik durumunun adı geçen tahrir defterinin verileri ışığında araştırılması amaçlanmaktadır. Demircihasanlı, Osmanlı hakimiyeti döneminde Sünnî Türk nüfusun yoğun bir şekilde ikamet ettiği mono-etnik bir yapıya sahip olduğu için buranın halkı Osmanlı hakimiyetini kolaylıkla kabul etti.

Hayvancılık ve kısmen de tarımla uğraşan bu nüfusun, diğer nahiyelerin sakinlerine kıyasla daha büyük miktarda vergi ödedikleri bilinmektedir. Bu yüzden Nadir Şah sakinlerin büyük bir kısmını cezalandırmış ve Horasan'a sürmüştü.

¹ Bu çalışma Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı Bilim Geliştirme Fonu'nun maliye yardımı ile yapılmıştır – Ödenek № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/45/5

² fikret55@mail.ru

Anahtar kelimeler: Safevî devleti, Tiflis eyaleti, Osmanlı fethi, tapu tahrir defteri, Demirchihanlı nahiyesi

Damirchihanli district of Tiflis province under the Ottoman Empire (1723-1728)

Fikret Süleymanoğlu³

ORCID-0000-0003-2425-1085

Abstarct

In 1723 the Ottoman Empire annexed Kartly and Kakhety district of Tiflisto its own territory and created Tiflis province. According to the Ottoman's taxrules to identify economy recourses of the area and to draw them to tax theyestablished the comprehensive register "The mufassaldaftar of Tiflis province".

This document, which is preserved in the Istanbul Prime Ministry's archive, wasfor the first time published by prof. Sh.Mustafayev in 2001 in Azerbaijani languagewithcommentaries and explanations. Present article deals with social-economic and ethno-demographic status of Damirchihanli province on the basis of information in abovementioned register.It is known that Damirchihanli in the times of the Ottoman rule was a dwellingplace of monoethnic population consist of Turk/Sunni, and for this reason theygreet new dominion with positive attitude. People were engaged in cattle-breeding,partly agriculture, and in comparison with another districts, paid higher taxes. Thiswas a reason why the biggest part of the population was punished by exile toKhorasan by Nadir shah.

Keywords: Safavy state, Tiflis province, the Ottoman occupation, comprehensive register, Damirchihanli district

³ fikret55@mail.ru-

Giriş

Orta Doğu'nun kudretli devletlerinden biri olan Safevî Kızılbaş İmparatorluğu XVII. yüzyılın başlarından itibaren siyasî, ekonomik ve askerî gücünü kaybederek çöküşe geçmişti. Bütün alanlarda yaşanan sözkonusu çöküşün I. İsmâil, I. Tahmasb ve I. Abbas gibi güçlü Safevî devlet adamlarının vefatından sonra imparatorluğun yönetim sisteminde oluşan eksikliklerden, farklı etnik ve dinî unsurların sık sık itaatsizlikde bulanmalarından ve kanlı ayaklanmalardan, ayrıca Osmanlı ile yapılan sürekli savaşlardan, diğer taraftan Sünnî dünyasında tek başına otorite tesis etmenin yarattığı endişeden, Batılı devletlerin ilmî yenilikleri esas alarak hızlı ekonomik ve askerî gelişim kaydettiği halde Safevîler'in sahip olduğu üretim araçlarının basitliğinden, çağa ayak uyduramamalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Afrika'nın batı tarafından geçmekle Avrupa'dan Hindistan'a ve diğer Güney-Doğu Asya ülkelerine deniz ticareti yolunun açılmasının bir sonucu olarak kendi sınırları içerisindeki kara ticaret yollarının önemini kaybetmesi de sözkonusu çöküşü hızlandırmaktaydı. XVIII. yüzyılın başlarında devlet hazinesi boşalmış, Şahın yağmacı vergi politikası, memurların başlarına buyruk davranmaları, haydut ve eşkiya çetelerinin ticaret yollarında yaptıkları yağma ve soygunlar yüce bir müessese olan devletin otoritesini sarsmaktaydı. Hatta yerel yöneticiler toplanmış vergileri devlet hazinesine göndermeyerek kendilerine harcıyorlardı. Bu da maaşlarını zamanında alamayan askerlerin ayaklanmalarına yol açmaktaydı. Rusya'nın Safevî devletindeki Büyükelçisi, özel olarak görevlendirilmiş A.P.Volnski (1715-1718) şöyle anlatıyordu: “ ... onlar devletlerini öyle bir duruma getirmişlerdi ki, Makedonyalı (Büyük) İskender hayatta olmuş olsaydı savaşla bile buraları böyle harabe haline getiremezdi”⁴.

⁴ Jurnal poslannika Volnskogo, 1715–1718 gg. в kn. E.Zevakina Azerbaydjan v naçale XVIII veka. İzv. Ob-va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana, № 8, vip. 4. Baku, 1929, s .6.

Giderek derinleşmekte olan kriz kendini ilk olarak Ekim 1722 yılında belli etti. Şöyle ki, Afgan isyancılar kanlı bir kuşatma sonucu başkent İsfahanı ele geçirdiler. Sarhoş ve şarap tutkunu, “memleketin yönetimini harem hacelerine bırakmış” Şah Sultan Hüseyin sözkonusu yenilgiyi takdîr-i ilâhi olarak niteledi ve ailesi ile birlikte isyançıların lideri Mir Mahmud’un kampına giderek Safevîler’in iki yüz yıllık tacını ona teslim etti.

Safevî Devleti’nin içine düşmüş olduğu çaresizce durumdan yararlanmayı düşünen ve hilafet topraklarını genişletmek niyetinde olan Osmanlı İmparatorluğunun yanısıra “sıcak denizlere inme” planını gerçekleştirmek isteyen Rusya da Safevîler’nin yönetimsiz kalan vilayetlerinin büyük bir kısmını kendi topraklarına katmış oldu. Bakü, Gence ve İrevan kalelerinde bulunan yerel kuvvetlerin direnişine rağmen adı geçen devletlerin kolayca amaçlarına ulaşmış olduklarını söyleyebiliriz. 12 Temmuz 1724 yılında imzalanmış İstanbul Anlaşması’na göre, Derbent ve Bakü’nün yanısıra Hazar bölgeleri Rusya İmparatorluğu’nun, Güney Kafkasya’nın diğer toprakları ve günümüz Güney Azerbaycan toprakları ise Osmanlı İmparatorluğu’nun kontrolüne girdi.

1-Sosyo-ekonomik ve etno-demografik durum

XVIII. yüzyılın başlarında Safevîler’e bağlı bölgelerle merkezî yönetim arasındaki bağların kopması sebebiyle tarihinin en karmaşık dönemini yaşamakta olan bölgeler arasında Doğu Gürcistan da yer almaktaydı. Kartli çarı VI. Vahtank’la (Hüseyin Kuli Han) Kaheti çarı II. Konstantin’in arasında mevcut olan ve çoğu zaman Car ve Gence müslümanlarının da katılımıyla kanlı olaylar şeklinde seyreden düşmanlık halleri bu ve ya diğer tarafın üstünlüyü ile devam etmekteydi. Sözkonusu iç savaşlar sonucunda ülkenin doğu kısmında, müslüman Türkler’in yoğun bir şekilde yaşamakta oldukları Borçalı-Karayazı yöresinde ekonomi çökmüş, bölge yaşanmaz bir hale gelmişti.

1723 yılında Serasker İbrahim Paşa komutasında Gürcistan bölgesine gelen Osmanlılar burada birbiriyle husumet içerisinde olan Kartli ve Kahet bölgelerini bileştirerek Tiflis eyaletini oluşturdular. VI. Vahtank'ın müslümanlığı kabul etmiş kardeşi Ali Kuli (İesse) hanın, resmiyette çar olarak bilinmesine rağmen filiyatta bölgeni Tiflis beylerbeğisi Recep Paşa ve İshak Paşa yönetmekteydi.

Yeni eyalet Baratlı, Baydar ve Demircihasanlı nahiyelerini kapsayan Tiflis sancağı; Merkez, Taşır ve Penbek nahiyelerinden oluşan Somhit sancağı; Ahtala, İnce, Çuvar ve Türk nahiyelerini içine alan Akçakale sancağı; Sisi, Bedre, İmrahor, Karakalkan, Şansi ve Muhran nahiyelerini kapsayan Gori sancağı; Trialet ve Kumaret nahiyelerini içeren Trialet sancağı ve Kaykulu sancağından oluşmaktaydı. İlk iş olarak eyalete askerî takviye yapılmaya başlandı. Tiflis, Gori, Toprakağaç, Havlabar kalelerine 1113 yeniçeri, 342 topçu, 163 cebeci ve çok sayıda gönüllü, levent ve arabacı yerleştirildi. Gereken masrafların, eyaletin *mukataa* ve *ocaklık* gelirlerinden karşılanması öngörülmekteydi⁵.

Osmanlılar yıllarca olmuş fetih geleneklerine göre hareket ederek eyaletteki vergi kaynaklarını belirtmek ve bu gelirlerin hazineye aktarılmasını sağlamak amacıyla tapu-tahrir işlemlerine başladılar ve sonuç olarak günümüzde İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (N 897) korunmakta olan “Tiflis eyaletinin mufassal defteri” düzenlenmiş oldu. Defterin Borçalı ve Kazah`la ilgili kısımları Azerbaycan Türkçesinde ilk kez Prof.Dr. Ş.M.Mustafayev tarafından yayımlanmıştır⁶. 2010 yılında Gürcistan Şarkiyatçıları S.Cikiya ve N.Şengeliya defteri Gürcü dilinde yayımlamışlardır⁷. Defter “Osmanlı döneminde tarihi Kazah ve Borçalı bölgelerinin idari

⁵ Hüsamettin M.Karamanlı. Gürcistan. TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996, cilt: 14, s.311.

⁶ Tiflis eyaletinin mufassal defteri (Azerbaycan Türkçesine çeviren, giriş ve notlar: Şahin Mustafayev). Bakı: “Pedagogika”, 2001.

⁷ Tbilisis vilaietis didi daftari, cigni II (Gürcü diline tercüme ve giriş: Sergi Cikia ve Nodar Şengelia). Tiflis, 2010.

yapısı, ekonomik durumu, bölgede yaşamakta olan vergi yükümlü nüfusun dinî ve etnik mensupluğu ve sosyal statusu ile ilgili önemli bilgileri kapsamaktadır⁸.

Kaynaklarda genellikle Gürcistanda on bir nüfus sayımının gerçekleştirilmesi hakkında bilgi verilmektedir⁹. Özellikle 1254 yılında Hülakü Argun han ve Nazarali han'ın (I. Irakli) iktidarı dönemine denk gelen 1688-1691 yılları arasında yapılmış sayımları kaydetmemiz gerekir. Kartli'de sınır bölgesi olarak bilinen ve bu nedenle "Metsinave droşa" (ileri sınır karakolu) adlandırılan yöresinde sonuncu nüfus sayımı 1721 yılında Kartli çarı VI. Vahtank'ın oğlu Şehzade Vakhuşti Bagrationi (1696-1757) ve Givi Tumanışvili tarafından yapılmıştır¹⁰. Söz konusu sayımların çoğu zaman düzensiz, tüm nüfusu kapmasayacak şekilde ve değişik ilkeler temel alınarak yapılması (genelde Türkler/Tatarlar sayıma tabi tutulmamaktaydılar), insanlar değil de evlerin kaydedilmesi bölgenin nüfus sayısı hakkında net bir rakamın söylenmesini mümkün kılmaktadır. Böylece Osmanlılar'ın yapmış oldukları nüfus sayımının o zamana kadar yapılmış sayımlar arasında en mükemmeli olduğunu söyleyebiliriz.

Tiflis eyaletinin Tiflis sancağı daha önceki zamanlarda olduğu gibi, Osmanlı döneminde de stratejik, ekonomik ve siyasî açıdan büyük önem taşımaktaydı. Nitekim sancağın üç nahiyesinin ortalama yıllık geliri 3.852.139 akçeyi bulmaktadır. Bunun bölge gelirleri içerisinde çok yüksek bir tutar olduğu söylenebilir. Sancağın sosyo-ekonomik verileri, tahrir defterindeki bilgiler temel alınarak belirlenmiş olup aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Nahiyeler	Yerleşim biriml.	Nüfus		Vergi mükel.	Yıllık gelir (akçe)	Vergi mükel.	
		Müsl.	Hırist.			Müsl.	Hırist.
Baratlı	305	1043	19350	5.509	2.204.820	231	5.278

⁸Tiflis eyaletinin mufassal defteri, s. 6.

⁹Yaso Lordkipanidze. Nijnaya Kartliya v pervoy çetverti XVIII stoletiya. Çast III-IV. Tbilisi, 1938, s. 5.

¹⁰Age, s. 41.

Demircihasanlı	88	8108	–	1.988	818.958	1.988	–
Baydar	56	4279	165	1.313	818.361	1.269	44
Yekun:	449	13.430	19.515	8.931	3.852.139	3.488	5.322

Tiflis eyaletinin Tiflis sancağının sosyo-ekonomik göstergeleri

Tiflis eyaleti, toprak vergisi oranına göre diğer eyaletlerden farklılık arz etmekteydi. Urmiye, Halhal ve Erdebil’de ikamet eden “bir çiftlik toprak” sahibi köylünün 50 *akçe*, Tiflis eyaletinde ikamet edenin ise 120 *akçe* vergi ödemesi gerekirdi. Bennâk kiraladığı toprak için Erdebil, Halhal ve Nahçıvan sancağında 18 *akçe*, Gence-Karabağ’da 40 *akçe*, Tiflis eyaletinde ise 60 *akçe* vergi ödeyecekti¹¹.

“Tiflis eyaletinin mufassal defteri”nin incelenmesi, tarihî Borçalı yöresinin Türk yurdu olarak günümüzdeki haline kavuşmasında, bu yörenin etnik ve demografik yapısının belirlenmesi hususunda önemli katkıda bulunmuştur. Diğer taraftan tarım (özellikle de hayvancılık) sektörünün gelişmiş olduğu Demircihasanlı nahiyesi ile bağlı tahrir defterinde geçen bilgilerin, ülkemizde tarihyazımı açısından ne kadar büyük önem taşıdığı bir daha doğrulanmış oldu. Yapılan araştırmalar günümüzde Bolnisi, Dmanisi ve Marneuli ilçelerine bağlı pek çok köyün nüfusunun bölgede meydana gelen çeşitli olaylar sonrası Demircihasanlı’dan bu yerlere göç ettikleri sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu araştırmalar, Demircihasanlı’dan mezkûr şehirlere göç eden sakinlerin yeni yerleştikleri yerlere kendi köylerinin adlarını verdiklerini ortaya koymaktadır. Örneğin Bolnisi ilçesinin Kepenekçi, Arhılı, Fahrılı, Saraçlı, Koçulu, Muğanlı, Caferli köylerinin sakinleri XVIII yüzyılın sonlarına doğru Demircihasanlı’dan göçetmişlerdir. Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinde 1840 yılına kadar mevcut

¹¹ Yahşihanım Nesirova. Osmanlı hakimiyeti devrinde Urmiya ve Halhal bölgelerinin sosyal-iktisadî vaziyeti, Şarkşünaslık Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bakı 2017, s.82.

olmuş Demircihasanlı ilçesinin (mahalının) de 1752 yılında bu yerlere göçetmiş Demircihasanlı halkı tarafından kurulmuş olduğu tespit edilmiştir¹².

Demircihasanlı nahiyesi Kür nehrinin sol kıyısında yer almakta olup günümüz Rustavi şehrinin bulunduğu alanın büyük bir kısmını, Gardabani (Karayazı) bölgesinin tamamını ve Ağstafa topraklarının bazı kısımlarını kapsamaktadır. Bazı tarihî kaynaklara göre, Demircihasanlı bozkırının kapladığı alan 40 bin desyatin (43 600 hektar) civarında olmuştur¹³. Yıllık ortalama yağış miktarının 471 mm, yıllık ortalama sıcaklığın 14,1°C derece olması¹⁴ ve doğal bitki örtüsü bölgede hayvancılığın gelişmesi için geniş imkanlar sağlamaktaydı.

Tarihçi, haritacı ve coğrafyacı Vakhuşti Bagrationi, bölgenin XVIII. yüzyılın başlarındaki ekonomik, coğrafi, dinî ve etnik durumu ile ilgili şunları kaydetmektedir: “Karayadan aşağıya doğru uzanan çalılık alanda sayısız mal ve koyun sürülerine sahip Demircihasanlı köyleri yerleşmişlerdi. Zira bu yerlerde kış ılımlı geçmekte ve hayvanlar için yeterince ot bulunmaktadır. Mal ve koyun sürüleri Karaca dağında otlatılıyor. Bol miktarda su kaynağı, tuzlu suları ile bilinen bu yerler hayvanlar için yararlıdır. Sünnî mezheplerine mensup olan Tatarlar çalışkan, onurlu, cesur ve boylu poslu olup hayvan yetiştiriciliği işiyle uğraşmaktadırlar. Kendilerine “terekeme” derler. Kadınları da hep böyledir. İster atlı olsun isterse yaya erkeklerinden daha savaşçıdırlar”¹⁵. Demircihasanlı halkı yazın sonunda Karahaç, Ağlağan ve Başkeçid yaylağına çıkar, yazı orada geçirdikten sonra sonbaharda geri dönerler.

Sözkonusu coğrafi durum, iklim şartları ve nüfusun çalışkanlığı gibi faktörler 1988 kişilik vergi mükelleflinin ikamet ettiği nahiyenin yıllık vergi gelirlerinin 818 958 akçeyi bulmasına olanak hazırlamıştır. Böylece bu ekonomik göstergeler Demircihasanlı nahiyesinin

¹² Enver Çingizoğlu. Demircihasanlı mahalı. Bakı: “Mütercim”, 2015, s. 196.

¹³ Obozrenie Rossiyskikh vladeniye za Kavkazom, Çast I-II, Sanktpeterburg 1836, s. 79.

¹⁴ Klimat: Gardabani. <https://ru.climate-data.org/location/29765>, Erişim: 12 Kasım 2017.

¹⁵ Vakhuşti Bagrationi. Geografiya Gruzii. Tiflis 1904, s. 54.

İmparatorluğa yenice ilhak edilmiş diğer nahiyelerden üstün durumda olması anlamına geliyor. İstatistik verilere göre 5 266 kişilik vergi mükellefinin ikamet ettiği Erdebil nahiyesinin yıllık gelirinin 864 115 akçeyi¹⁶, Nahçıvan sancağının Dereleyez nahiyesinin yıllık vergi gelirinin ise 421 790 akçeyi¹⁷ bulduğu tespit edilmiştir. Tahrir defterinde geçen bilgilere göre, Demircihasanlı halkı *hububat, humus, bennâk, caba, mücerred* ve çift vergileri, ayrıca *bâd-i hava, koyun ve keçi vergisi, çeltikten alınan öşür vergisi, yağ vergisi, beytü'l-mâli'l-âmme ve 'l-hassa, yava, değirmen vergisi* ödemişlerdi. Bu bilgiler arasında pamuk öşrünün adı da geçmektedir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle nahiyenin tarımsal bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ziraat için gerekli olan su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Kür nehrinin sularını bu bölgeye taşıyan Veli, Anbar ve Demircihasanlı adlı üç büyük ark yapılmıştı. Bunun yanısıra adı geçen arklar, değirmenleri çalıştıran bir enerji kaynağı olarak da kullanılmaktaydı. Sözü edilen defterin bilgilerine göre tahririn (deftere geçirme) yapıldığı zaman nahiyede 64 yurt edinilmiş, 24 iskân edilmemiş toplam 88 yerleşim birimi bulunmaktaydı. Vergi mükelleflerinden 1 270'i *bennâk*, 260'ı *caba*, 458'i *mücerred* vergisi ödemekle yükümlü kılınmışlardı. Osmanlı tahrir kanunlarına göre "*bennâk*" topraksız veya yarım çiftten az toprağa sahip olan evlileri, "*caba*" evli ve topraksız şahısları, "*mücerred*" ise topraksız bekar kişileri ifade ederdi¹⁸. Genel olarak ailenin beş kişiden oluştuğunu kabul edersek nahiyedeki nüfus sayısının yaklaşık olarak 8 108 kişi olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu nahiyede "*çift*" (yaklaşık 70 dönüm tarım alanına sahip olan kişinin ödeyeceği vergi) ve ya "*nim çift*" (yarım çiftlikten daha az toprağı bulunan) vergi mükellefleri kayıtlara geçmemiştir. Buradan hareketle nüfusun genelde hayvancılıkla uğraştığını, gerektiğinde kendi ihtiyacını karşılamak için tarımla da uğraştığını söylemek mümkündür.

¹⁶ Erdebil livasının mufassal defteri (Araştırma ve transliterasyon: E.Arıklı). Bakı: "Elm", 2004, s.76.

¹⁷ Nahçıvan sancağının mufassal defteri (Araştırma, notlar ve yorumlar: Hüsamettin M.Karamanlı). Bakı: "Elm", 2001, s. 287.

¹⁸ Güler Kafkaslı. XVIII. yüzyılın başları Osmanlı hakimiyeti devrinde Marağa livası, Şarkşünaslık Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bakı 2017, s.76.

Tahrir verilerinden nahiyedeki ekilebilir toprakların yüzölçümünün belirlenmesine ve vergi mükelleflerinin *bennâk*, *caba*, *mücerred* vergilerini ödemekle yükümlü tutulmalarına rağmen bu uygulamanın Demircihasanlı nahiyesini kapsamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Demircihasanlı nahiyesinin ekilebilir topraklarının yüzölçümü tescil edilmemiştir.

Tahrir Defterindeki bilgilere göre Demircihasanlı nahiyesinin nüfusu zikredilen dönemde yalnız Sünnî Müslüman Türkler'den oluşmaktaydı. Ayrıca defterin kayıtları arasında gayri müslimlerin ödemekte oldukları “*ispence*” vergisi mükelleflerinin adlarına rastlanmamaktadır. Burada şunu da belirtelim ki, Güney Kafkasya'nın her hangi bir nahiyesinde sözkonusu monoetniklik (tek ırklılık) ve monotarikatlık görülmemektedir. Yarı köçebe bir hayat süren ve genelde hayvancılıkla uğraşan Sünnî nüfusun Kür nehrinin sol kıyısında yerleşmesi, burada hayvancılık ve tarım için uygun doğal şartların mevcut olması ile açıklanmaktadır.

Demircihasanlı halkı, Şîf Safevî ordusunun taaruzlarına karşı doğal bir barikat oluşturabilirdi. Safevîler kuzeybatı yönünde sık sık yaptıkları askerî seferler zamanı hızlı akan Kür nehrinin sol kıyısına geçemiyor ve genellikle Kazah, Baydar ve Somhit adlı yerleşim birimlerinin de yer aldığı sağ kıyısını geçiş yeri olarak kullanıyorlardı. Diğer taraftan Alazan ve Kabırrı nehirlerinin suları da yöre sakinlerini düşman hücumlarından korumaktaydı.

Demircihasanlı halkı Sünnî Osmanlılar'ın bölgeye gelişini memnuniyetle karşıladı. Çünkü onlar Şîf Safevîler'e ve onlara bağlı Gürcü çarlarına vergi ödemeği itikadî açıdan doğru buluyorlardı. Onların bu tutumları ayaklanmalara yol açmaktaydı. Bu yüzden Osmanlılar eyaleti terkettikten sonra, 1735 yılında Nadir Demircihasanlı halkını cezalandırmak, dirençlerini kırmak ve Şiiliği yaymak amacı ile binlerce insanı zorla Horasan eyaletinin Sergah kasabasına sürdü. Bununla birlikte nüfusun büyük kısmı takipten kaçarak Karaca ve diğer yerlerde

saklandılar ve sürgünden kurtulmuş oldular¹⁹. Nadir'in vefatının ardından ise bir kısmı geri dönebildi.

Demircihasanlı nüfusunun büyük bir kısmı Kepenekçi, Yüzbaşı ve Şerafeddin taifelerinden oluşmakla birlikte Nazarlı, Saraçlı, Sarı Sabunçu, Emirhasılı, Keçeli, Gamerli ve diğer çok sayıda taifeler de bu topraklarda ikamet etmekteydi. Vergi mükellefleri arasında Muhammed isminin daha yaygın olduğunu görmekteyiz. 1988 vergi mükellefinden 468 kişinin (23,5%) ismini oluşturan sözcükler arasında İslam Peygamberinin ismi (Muhammed, Pir Muhammed, Nur Muhammed) de geçmektedir. Bunlardan 297'sinin (15%) Ali, 184'nün (9,2%) Veli, 41'nin Hüseyin, 27'sinin ise Hasan adını taşıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca on üç yerleşim biriminde bulunan camilerde görev yapan imamların yanısıra bir cami müderrisinin ismi de kayıtlara geçmiştir. Bu bilgiler Demircihasanlı sakinlerinin İslâm dinine sıkı sıkıya bağlılıklarının değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Defterde Kara, Karahan, Sayılmış, Koca, Bahadır, Tanrıverdi, Tanrıkuli, Emirverdi, Ayıtmaz, Uruz, Tarhan gibi Türkçe kökenli şahıs isimlerine de raslanmaktadır. İster ırk adı ile adlandırılan yer isimleri, isterse de coğrafi yer isimleri olsun nahiyenin bir kısmı hariç tamamında kullanılan adların Türkçe kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Kolukaralı, Yüzbaşı, Arkılı, Saatlı, Karamanlı, Kepenekçi, Sarı Sabunçu, Nazarlı, Kosalı, Çallı gibi taife adları; Aldelik, Alaağaç, Çoban dağı, Kadirbilen tepe, Ucatepe, Dişli tepesi, Oniki kayası, Arabatozu gibi yer isimleri; Hamamlı bulak, Yarılkanlı, Kuşkonan, Petekli, Bulutlu, Gengeden, Kesikburnu, Gurbulak, Acısu, Sakkızcık ve diğer benzeri yatak (ağıl) adları yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir.

¹⁹ Vahit Ömerli. Garayazı (I. bölüm). Bakı: "Çaşıoğlu", 2001, s. 123.

Sonuc

“Tiflis eyaletinin mufassal defteri”nde Demircihasanlı nahiyesi ile bağlı geçen bilgilerin ve bahsi geçen dönemle ilgili diğer kaynakların incelenmesi neticesinde Osmanlılar’ın bölgedeki hakimiyeti döneminde (1723-1728) nahiyenin Sünnî Türkler’in yerleşmiş olduğu monoetnik bölge olduğu belirlenmiştir. Hayvancılık ve tarımla uğraşan nüfus sözkonusu dönemde imparatorluğun topraklarına ilhak edilmiş diğer nahiyelere kıyasla yüksek oranda vergi ödemişlerdi. Nitekim bölgenin elverişli coğrafi koşulları, hayvancılık ve tarım için verimli topraklara sahip olması, diğer taraftan uzun süre devam eden yıkıcı iç savaşların ardından siyasî, sosyal ve ekonomik alanda istikrarın temin edilmesi Demircihasanlı halkı için uygun bir ortam sağlamıştı. Osmanlılar’ın bölgeye gelişini memnuniyetle karşılayan Demircihasanlı sakinleri Osmanlılar’ın bölgeyi terk etmesinin ardından Nadir Şah tarafından cezalandırılmışlardı. 1735 yılında nüfusun belli bir kısmı Nadir Şah’ın emriyle Horasan’a sürüldü. Bu sürgün hadisesi bölgenin etno-demografik yapısının Hristian nüfusun lehine değişmesine yol açtı. Fakat ileride gelişen olayların etkisiyle Demircihasanlı’da oturan pek çok aile komşu topraklara (Bolnisi, Marneuli, Dmanisi) ve Karabağ’a göçetmiş ve adı geçen bölgelerde etno-demografik yapının, Türk nüfusun lehine değişmesinde önemli katkıda bulunmuştu.

Kaynakça

BAGRATIÖNİ, Vakhuşti, 1904, Geografiya Gruzii. Tiflis

ÇİNGİZOĞLU, Enver, 2015, Demircihasanlı mahalı. Bakı: “Mütercim Djavahov İvan. Narodniye perezisi Gruzii. Sanktpeterburg, 1901.

ERDEBİL LIVASININ MUFASSAL DEFTERİ, 2004, (Araştırma ve transliterasyon: *E.Arikli*). Bakı: “Elm”

İSTORIYA O TAHMAS KULI-HAN, 1762, Sanktpeterburg,.

JURNAL POSLANNIKA VOLINSKOGO, 1929. 1715–1718 gg. в kn. E.Zevakina Azerbaydjan v naçale XVIII veka. İzv. Ob-va obsledovaniya i izuçeniya Azerbaydjana, №8, vip. 4. Baku.

KAFKASLI, Güler, 2017, XVIII. yüzyılın başları Osmanlı hakimiyeti devrinde Marağa livası, Şarkşünaslık Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bakı.

KARAMANLI, M, Hüsamettin, 1996, Gürcistan. MTDV İslâm Ansiklopedisi, , cilt: 14. Klimat: Gardabani. <https://ru.climate-data.org/location/29765>, Erişim: 12 Kasım 2017.

LORDKİPANİDZE, Yaso, 1938, Nijnyaya Kartliya (v pervoy çetverti XVIII stoletiya. Çast III-IV). Tbilisi.

NAHÇIVAN SANCAĞININ MUFASSAL DEFTERİ, 2001, (Araştırma, notlar ve yorumlar: *H.Memmedov*). Bakı: “Elm”.

NESİROVA, Yahşihanım, 2017, Osmanlı hakimiyeti devrinde Urmiya ve Halhal bölgelerinin sosyal-iktisadî vaziyeti, Şarkşünaslık Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bakı.

OBOZRENİE ROSSİYSKİKHX VLADENİY ZA KAVKAZOM, 1836, Çast I-II, Sanktpeterburg.

ÖMERLİ, Vahit, 2001, Garayazı (I. bölüm). “Çaşıoğlu”. Bakı.

TBILISIS VILAIETIS DIDI DAFTARI, 2010, cigni II (Gürcü diline tercüme ve giriş: *Sergi Cikia* ve *Nodar Şengelia*). Tiflis.

TIFLIS EYALETININ MUFASSAL DEFTERI, 2001, (Azerbaycan Türkçesine çeviren, giriş ve notlar: *Şahin Mustafayev*). “Pedagogika”, Bakı.

Gaziantep İli Nurdağı İlçesi'nde Tarihi ve Arkeolojik Çalışmalar

İbrahim Üngör¹

ORCID-0000-0002-4600-0933

Öz

Gaziantep ilinin batısında yer alan Nurdağı ilçesinin il merkezine olan mesafesi 80 km'dir. Nurdağı, Amanos Dağları'nın doğu eteklerinde, Sof Dağları'nın ise batısında yer almaktadır. İlçe, Kahramanmaraş-Hatay grabeni içinde ve İslahiye Ovası'nın kuzey ucunda konumlanmaktadır. İlçenin deniz seviyesine göre yükseltisi 570 m civarındadır. Nurdağı'nda yapılan tüm çalışmalar ilçe ve çevresinin ne kadar zengin bir tarihi ve arkeolojik değere sahip olduğunu açıkça göstermiştir. Sakçagözü'nde bulunan Paleolitik açık alan yerleşmeleri ve mağaralar, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı yerleşmesi Gedikli/Karahöyük, Geç Hitit Şehir Devleti merkezi Sakçagözü Nurdağı'nın en bilinen tarihi ve arkeolojik merkezleri arasında bulunur. Nurdağı'nın Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasında bir geçiş bölgesi olması bölgeye stratejik bir değer kazandırmıştır. Bölgenin bu kadar zengin bir tarihe sahip olması 19. yüzyılın sonlarından itibaren araştırmacıların dikkatini bu bölgeye çekmeye yetmiştir. Bu çalışmada daha önceden yapılan araştırmalar ve kazılar ile birlikte çalışmalarımızda tespit ettiğimiz merkezler de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nurdağı, Aslanlıbel, Sakçagözü, Gedikli/Karahöyük

¹ Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ibrahimungor@gmail.com

Historical and Archaeological Practices in Nurdağı District of Gaziantep Province

İbrahim ÜNGÖR¹

ORCID-0000-0002-4600-0933

Abstract

The distance of Nurdağı District located in the west of Gaziantep Province from the city centre is 80 km. Nurdağı is located in the eastern foothills of Amanos Mountains and in the west of the Sof Mountains. The district is situated in the Kahramanmaraş-Hatay rift valley and at the northern end of the Islahiye Plain. The elevation of the district is close to 570 m above the sea level. All of the operations carried out in Nurdağı have clearly demonstrated how rich historical and archaeological value the district and the surrounding areas have. Paleolithic open space settlements and caves found in Sakçagözü, the last chalcolithic and early Bronze Age settlement Gedikli/Karahöyük, the centre of the late Hittite State kingdom, Sakçagözü, are among the some of the most familiar historical and archaeological centres of Nurdağı. Nurdağı's being a transition region between Egypt, Mesopotamia and Anatolia has given to the region a strategic value. That the region has such a rich history has attracted the attention of researchers to this area beginning from the end of the 19th century. In this study, the centres identified by us along with the searches conducted and excavations are also discussed.

¹ Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ibrahimungor@gmail.com

Keywords: Nurdağı, Aslanlıbel, Sakçagözü, Gedikli/Karahöyük

Giriş

Tarihi, arkeolojik, coğrafi ve stratejik açıdan oldukça önemli bir yer olan Nurdağı ilçesi ve çevresinin bu çalışmada ele alınmasının bilim dünyası açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu noktada, öncelikle bölgede yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalar ile ilgili kısa bir bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Nurdağı Bölgesinde yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalar iki dönem halinde ele alınabilir. Bunlardan ilki tarihöncesi dönemler ile ilgili olan çalışmalardır. Diğerleri ise tarihi dönemleri ele alan çalışmalardır. Tarihöncesi dönemleri ilgilendiren çalışmalar, Nurdağı ilçesinin doğusunda bulunan Keferdiz (Sakçagözü) beldesinde (şimdi mahalle) yoğunlaşmıştır. Burada bulunan açık yerleşim alanları ve Sakçagözü mağaraları prehistorik yerleşim alanları olarak tespit edilmiş ve bu anlamda kültürel kalıntılar tespit edilmiştir. Tarihi dönemlere bakıldığında ise ilçenin oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde, Dethier'in ölümü ile birlikte 1881 yılında Sadrazam Ethem Paşa'nın ressam olan oğlu Osman Hamdi Bey, Müze müdürlüğünün başına getirilmiştir. Osman Hamdi Bey, ilk iş olarak sanat eserlerinin yurtdışına kaçırılmasına engel olmak amacıyla 1884 yılında Asari Atika Nizamnamesi'nde değişikliğe gidilmesini sağlamıştır.¹ Osmanlı Devleti topraklarında tarihi ve arkeolojik ilk yerli çalışmalar da Osman Hamdi Bey tarafından başlatılmıştır. 1883 yılında İslahiye bölgesinde Sam'al'da çalışmalar ve araştırmalar yapan Hamdi Bey, Sakçagözü'nde de (Coba Höyük) incelemeler yapmıştır.² Bu incelemeler

¹ Tahsin Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, 1949, S V, s. 10.

² Zincirli Höyük (Sam'al) Antik kentinde Osman Hamdi Bey'in tespitlerinin akabinde 1888 yılında kazılar başlatılmıştır. İbrahim Üngör, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Yason Yayıncılık, Ankara, s. 40.; Felix Von Luschan-Carl Humann,-Robert Koldewey,

esnasında Sam'al'ın 10 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Coba Höyük tespit edilmiştir. Burada ilk kazı çalışmaları, 1907 yılında yüzeyde bulunan heykelleri gören Garstang tarafından 1908 yılında burada ilk kazı çalışmaları yapılmıştır. Bölgede kazının bu küçük höyükte yapılmasının sebebi yüzeyde bulunan ve Garstang tarafından önemli olarak değerlendirilen ortostatlar olmuştur. İlk yıl kazıları çok kısa bir dönemde yapılmakla birlikte 3 yıl sonra 1911 de kazılara devam edilmiştir. Bu kazı döneminde Geç Hitit dönemi heykelleri ortaya çıkarılmıştır.³ Bu eserler 1939 yılında Ankara'ya, Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne götürülmüştür. 1949 yılında John Waechter başkanlığında; Joan du Plat Taylor ve Veronica Seton Williams'tan oluşan bir ekip tarafından Sakçagözü'nde ikinci dönem kazıları yapılmıştır.⁴ Bu kazılarda etrafı duvarlar ile çevrilmiş bir saray yapısı ve bu saraya uzanan bazalt taşlar ile süslenmiş portiko ortaya çıkarılmıştır. Sakçagözü'nde ortaya çıkarılan Geç Hitit sanatı açısından önemli olan kuş adam heykelleri, MÖ 1. bin yılda özellikle Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit Devletleri içine sızarak etkili olan Aramiler'in sanat izlerini taşımaktadır.⁵

İlçe merkezinin kuzeydoğusunda ise U. Bahadır Alkım başkanlığında birkaç merkezde kazı çalışmaları yapılmıştır. 1955 yılında Alkım, İslahiye bölgesinde kazı ve araştırma çalışmaları başlatmıştır. Bu çalışmalar 1972 yılına kadar da Alkım başkanlığındaki ekip tarafından

Ausrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur. Berlin: W. Spemann. 1898, pp. 1vdd.

³ John Garstang, "Excavations At Sakje- Geuzi, İn North Syria: Preliminary Report For 1908" Annals of Archaeology and Anthropology 1, Liverpool 1908, pp. 97-117.

⁴ Bu kazılarda 12 tabaka tespit edilmiştir: 1. tabaka: Neolitik Çağ; 2. tabaka: Samarra ve erken Halaf; 3. tabaka: Halaf; 4. tabaka: Obeyd; 5. tabaka: Uruk-Jemdet Nasr; 5, 6, 7 ve 8. tabakalar: Orta Tunç Çağı; 9, 10 ve 11. tabakalar: Demir Çağı'na tarihlenir.: Du Plat Taylor-MarjoryVeronica Seton Williams et al. "The Excavations at Sakce Gözü", Iraq XII, 1950, pp. 53-138.

⁵ Sakçagözü kazılarında elde edilen heykeller ile ilgili geniş bilgi için bkz: David Ussishkin, "The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçagözü", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 181, Feb., 1966, pp. 15-23; Mühibbe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Kitapları, 1992 s. 298-303.

sürdürülmüştür.⁶ 1958 yılı çalışmaları kapsamında Alkım ve ekibince gidilen Gedikli’de köylüler, o zamanki Gaziantep Müzesi müdürü Sabahat Göğüş tarafından köyde bulunan Karahöyük’de bir mezardan çok sayıda eserin alınarak Gaziantep Müzesine götürüldüğünü Alkım ve ekibine bildirmişlerdir.⁷ Müzede görülen MÖ 3. binyıla ait olduğu anlaşılan keramik kapların Tilmen Höyük ile çok benzer olduğu, Alkım’ın dikkatinden kaçmamıştır. Önemine binaen Alkım, 1963 yılında Gedikli Karahöyük’e bir kez daha gelerek burada kazı imkânlarını araştırmıştır. 1964 yılında Tilmen Höyük kazılarına ara veren Alkım, 1967 yılına kadar 4 yıl bu merkezde kazı çalışmaları yapmıştır. Bu kazılar çevrede bulunan merkezler ile mukayesenin de sağlanması açısından önemli olmuştur.⁸ 1967 yılında Gedikli/Karahöyük kazıları sonlandırıldıktan sonra, 1967-1970 yılları arasında aynı ekip Gedikli’ye yakın bir yerde bulunan Kırıskal Höyük’te de 2 kısa dönem kazılar yapmıştır. 1970 yılında elde edilen sonuçlar yeterli bulunarak kazılar sonlandırılmıştır.⁹ Nurdağı bölgesi açısından son derece önemli olan Gedikli/Karahöyük kazılarının sonuçlarına göre yerleşim

⁶ U. Bahadır Alkım, “İslahiye Bölgesi’nde Türk Tarih Kurumu Adına 1955- 1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve arkeolojik Çalışmalar”, Atatürk konferansları, Ankara, 1964, s. 164-178.; U. Bahadır Alkım, “Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları”, TAD XX-2, 1974, s. 5-16; Refik Duru, Gedikli Karahöyük I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, 51, s. 1.

⁷ Alkım, Göğüş ile 1963 yılında görüşmüş ve eserleri de görmüştür. Müze müdürü Göğüş eserleri Karahöyük’te bir oda mezardan çıkardığını anlatmıştır.: R. Duru, a. g. e., s. 1.

⁸ U. Bahadır Alkım- Handan Alkım, “Gedikli (Karahöyük) Kazısı Birinci Ön Rapor” Belleten XXX, 1966, s. 1-26; İbrahim Üngör, a. g. e., s. 201.

⁹ R. Duru a. g. e., s. 1-2; Bu kazılar ve sonuçları için bkz: U. Bahadır Alkım, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları: Tilmen ve Gedikli Hüyük Kazıları (1964)”, TAD X IV-1,2, 1967a, s. 69-78; U. Bahadır Alkım, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı 1965”, TAD XIV -1-2, 1967b, s. 79-86; U. Bahadır Alkım, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli Hüyük Kazısı (1966)”, TAD XIV -1-2, 1968a, s. 39-48, U. Bahadır Alkım, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları Gedikli ve Kırıskal Hüyük kazıları (1967)”, TAD XVI-II 1968b, s. 5-9; Handan Alkım, “Gedikli (Karahöyük) Çanak Çömleğine Toplu Bir Bakış”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1979, s. 135-142.

katmanları belirlenmiştir.¹⁰ Alkım'ın kazılarının sonuçları; İslahiye, Nurdağı ilçeleri ile çevresinde yapılan tarihi ve arkeolojik çalışmalar açısından son derece önemli olmuştur. 2008-2011 yılları arasında İslahiye, Nurdağı ve çevresinde Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında, Üngör'ün doktora çalışması nedeni ile bölgede tarihi ve arkeolojik incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında bölgede daha önce kazısı yapılan merkezler başta olmak üzere tüm tarihi ve arkeolojik merkezler ve bölgeyle ilgisi olan yayınlar incelenmiştir.¹¹ Yapılan çalışmaların sonucunda yeni tespit edilen merkezlerin de değerlendirildiği İbrahim Üngör'e ait "İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi" adlı doktora tezi, çok sayıda makale ve bildiri yayınlanmıştır. Ceylan başkanlığındaki bilim ekibinin bölgeye yönelik bilimsel çalışmaları devam etmektedir.

1-Aslanlıbel Geçidi

Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da ortaya çıkan medeniyetlerin gelişmesi uzak coğrafyalar arasındaki ticaret, savaş, göç gibi hareketliliklerin artmasına zemin hazırlamıştır. Eskiçağ dünyasının teknolojik şartlarında insanoğlu çeşitli sebeplerle yaptıkları yolculuklar için ulaşımı kolay olan yolları aramıştır. Anadolu'nun dağlık yapısı göz önüne alındığında ulaşımı sağlamak için geçitlerin kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Kalkolitik Çağ'dan sonra, gerek savaş durumlarında gerekse barış durumlarında doğal yollar iyice tanınmış ve değişmez güzergâhlar halini almıştır.¹² Anadolu'nun bu anlamda en stratejik

¹⁰ U. B.Alkım-H.Alkım, a, g, e, s. 6; Winfried Orthmann, Untersuchungen zur spathethitischen Kunst. Saarbrucker Beiträge zur Altertumskunde, Bonn 1971, Nr 8.; H. Alkım, a, g, e, s. 136; İ. Üngör, a. g. e., 2014 s. 201-202.

¹¹ 2008 yılından itibaren İslahiye ve çevresinde yaptığımız çalışmalara Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlık etmiştir. Çalışmalara o zaman doktora öğrencisi olan Dr.Yavuz Günaşdı, Dr. Oktay Özgül, Dr. Akın Bingöl, Dr. Nezahat Ceylan katkı sağlamıştır. Hepsine ayrı ayrı teşekkür etmeyi borç bilirim.

¹² Bu yolların önemi ve bağlantıları hakkında bkz. Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Roma Döneminde Cyrrhus (Kilis) ve Çevresinin Askeri ve Jeopolitik Önemi", Kilis Yedi Aralık Üniversitesi "I. Uluslararası Muallim Rıfat, Kilis ve Çevresi Sempozyumu", Kilis, 16-17 Mayıs 2013; Hatice P. Erdemir ve Halil Erdemir, "Sardes

yerlerinden biri de Amanos Dağları olmuştur. Suriye'den kuzeye oradan da Anadolu'nun içlerine doğru gidildiğinde, Amanos Dağları bir duvar gibi set oluşturur. Bu dağların geçilmesi için bazı geçitleri kullanmak mecburiyeti vardır. Amanos Dağları üzerinden Çukurova'ya geçebilmek için iki önemli ana geçit bulunmaktadır. Bunlardan biri Antakya'dan İskenderun'a geçiş sağlayan 740 m rakıma sahip olan Belen Geçidi'dir.¹³ Diğerisi ise Nurdağı'ndan Bahçe'ye geçiş sağlayan 945 m rakımlı Aslanlıbel Geçidi'dir.¹⁴

Tarihi kaynaklardan varlığı anlaşılan Aslanlıbel Geçidi'nin rotasını tespit etmek isteyen U. B. Alkım, 1955 yılı yaz aylarında; Sam'al antik kentinin de içerisinde yer aldığı, eski idari yönetim adı ile Zincirli köyünden (şimdi mahalle) başlayıp, doğal yolları takip ederek Osmaniye ili Kadirli ilçesinde bulunan Karatepe'ye kadar araştırmalar yapmıştır. Alkım öncelikle Nurdağı ilçesine bağlı 540 m rakımlı Olucak mahallesi yakınlarında bir vadiye girerek Aslanlıbel Geçidi'nin giriş kısmında incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemelerde, doğal tarihi yolun geçtiği vadiyi savunmak ve gerektiğinde vadinin güneye açılan ağzını kapatmak amacıyla yapıldığı düşünülen 2 ile 3 m arasında değişen kalınlığa sahip ve 200 m uzunluğunda bir duvarın varlığı tespit edilmiştir.¹⁵ İzleri takip edilen doğal tarihî yolun, Dünek köyü yakınlarında Kötüpinar'dan geçerek, Aslanlıbel Geçidi'ni takip

Örneğinde Eskiçağ Devletlerinin Yönetim Merkezi Seçimi", "Krallardan Efelere Salihli", Salihli Kaymakamlığı ve Salihli Belediyesi, Salihli, 26-27 Nisan 2013.

¹³ İbrahim Fevzi Şahin "Belen Geçidi'nde Coğrafi Gözlemler", Doğu Coğrafya Dergisi, C. 12, S 17, 2007, s. 65-86.

¹⁴ İbrahim Fevzi Şahin-Elif Meral "Türkiye'de Karayolu Geçitlerinin Özellikleri ve İç Anadolu Bölgesi'nde Coğrafi Dağılışı", Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay, Atatürk Üniversitesi yayınları, Ankara 2015, s. 375.

¹⁵ 1955 yılında Alkım tarafından tespit edilen bu duvarın, Aslanlıbel Geçidini güvenlik altına almak amacıyla yapıldığı düşünülmüştür. Yapı tekniği incelenen duvarın Doğu Roma dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Sadece temel seviyesinde varlığını koruyan duvarın MS VIII-X. yüzyıllarda Suriye'den gelen Türk-İslam ordularının akınlarını kesmek, böylece Kilikya'nın savunmasını sağlamak amacıyla yapıldığı Alkım tarafından belirtilmiştir.: U. Bahadır Alkım "Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanos Bölgesinin Tarihî Coğrafyasına Dair Araştırmalar" Belleten C. XXIV, S 95, s. 1960, 352-353.

ettikten sonra batıya yöneldiği ve sulak bir vadiye doğru ilerlediği tespit edilmiştir. Bu vadide yer alan Ayrın köyünde yer yer ayakta durabilmiş kalın bir taş duvarın izleri görülmüştür. Bu duvarın da diğer duvar gibi bir işleve sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bahsedilen yolun, daha sonra Bahçe ilçesine oradan Yarbaşı Tren İstasyonu'na ve sonunda Haruniye Ovası'ndan geçerek Ceyhan Irmağı'nın güney tarafında bulunan Domuztepe'ye kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Bu yolun uzunluğu, Zincirli'den Karatepe'ye 65 km'dir. Kuş uçuşu mesafesi ise yaklaşık 38 km'dir.¹⁶

Alkım doğal tarihî yolun varlığını kanıtladıktan sonra Amanos Dağları ile Aslanlıbel yolunun izlerini, Akkad hükümdarı Naramsin, Lagaş hükümdarı Gudea, Mari, Alalah (Açana Höyüğü) Kaniş Karum'u (Kayseri-Kültepe Höyüğü), Hitit ve Yeni Assur arşivlerinde de araştırmıştır. Alkım bazen askeri bazen de ticari içerikli olan bu ilişkilerin Zincirli-Karatepe yol güzergâhından yapıldığını ortaya çıkarmıştır.¹⁷

2-Nurdağı İlçesinde Tespit Edilen Tarihi ve Arkeolojik Merkezler ve Yapılan Çalışmalar

19. yüzyılın sonlarından itibaren bölgede yapılan tarihi ve arkeolojik araştırmalar belirli merkezlerde yoğunlaşmış olsa da çalışmalar esnasında bilim insanları bu merkezlerin yakın çevrelerinde de araştırma ve tespitlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalarda tespit edilen merkezlerden ve özelliklerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

3-Ağaçlı Höyük

Nurdağı ilçesinin yaklaşık 2 km kadar güneyinde bulunan höyük, İslahiye-Nurdağı karayolunun 1 km kadar doğusunda, verimli tarım arazileri

¹⁶ Alkım a, g, e 1960: 349-401; Refik Duru, "Gedikli Karahöyük ve Kırıskal Höyük kazıları" Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ankara 2000, s. 342-344; İ. Üngör, a. g. e., 2014, s. 42.

¹⁷ R. Duru, a. g. e., s. 342-345.

ve zengin su kaynaklarının arasında, Gerçin Höyük'ün 1-1,5 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır. Höyüğün yüksekliği 2 m civarında olup, kuzey-güney yönünde yaklaşık 150 m uzunluktadır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.¹⁸ Ağaçlı Höyük, üzerinde yapılan zirai faaliyetler ve defaten yapılan kaçak kazılardan dolayı ağır şekilde tahrip olmuştur. Höyükte, bol miktarda İlk Tunç Çağı keramiğinin varlığı tespit edilmiştir. Höyük üzerinde mimari yapıya ait temel kalıntıları izlenebilmektedir¹⁹.

4-Araplar Höyük

İlçe merkezinin 7 km kadar güneydoğusunda bulunan höyük, Büyük Gerçin Höyük'ün 2 km kadar güneybatısında, Süzmez Höyük'ün ise 1 km kadar güneydoğusundadır. Höyük verimli tarım arazileri ve zengin su kaynakları ile çevrilidir. Höyüğün yüksekliği 3 m'dir. Kuzey-güney yönlü höyüğün uzunluğu 170 m'dir. Höyüğün mimari yapısında kullanıldığı anlaşılan bazalt taş malzeme, tarımsal faaliyetler neticesinde dağıtılmış, yer yer bir araya toplanmıştır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.²⁰ Üzerinde tarım yapıldığı gözlenen höyükte bol miktarda Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma/Doğu Roma dönemi özellikleri taşıyan keramik parçaları bulunmaktadır²¹.

5-Arpalı Höyük

¹⁸ B. Alkım a. g. e., 1964a: 169-178.

¹⁹ Mehmet Önal vd., Gaziantep İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri 2007, Gaziantep 2007, s. 337; Üngör a. g. e., s. 185.

²⁰ B. Alkım a. g. e. 1964a s. 169-178.

²¹ İ. Üngör a. g. e., s. 187.

Nurdağı ilçesinin 16.5 km güneydoğusunda bulunan İncegedik mahallesinin 700 m kadar doğusunda yer almaktadır. Höyüğün yüksekliği 10 m, genişliği ise 70 m'dir. Höyük tarım arazileri ile çevrilidir. Höyüğün eteklerinde yığınlar hâlinde çok miktarda kiklopik bazalt taşlar bulunmaktadır. Bu taşların mimari yapıda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.²² Höyük ve çevresinde Demir Çağı ve Orta Çağ özelliği gösteren keramik parçaları bol miktarda görülmektedir.²³

6-Beşik Mezar

Nurdağı ilçesine 16 km mesafede bulunan Toplamalar mahallesinin 1 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Kaya mezarının güneyinden Sayburun Çayı geçmektedir. Burada tespit ettiğimiz anıtsal kaya mezarı (Beşikmezar) 3 m yükseklikte ve 7 m genişliğinde tek blok bir kayaya oyularak yapılmıştır. Mezarın iç derinliği yaklaşık 70 cm, uzunluğu ise 2 m kadardır. Yaptığımız incelemelerde kaya mezarı ve çevresinde keramik bulgusuna rastlanılmamıştır. Mezarın yapı üslubuna ve bölgede var olduğunu bildiğimiz bu tipten diğer mezarlara²⁴ bakıldığında Doğu Roma dönemini yansıttığını söylemek mümkündür²⁵.

7-Böğürtlen Höyük

Nurdağı ilçesine bağlı olan Sakçagözü mahallesinin 9 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Höyük 7 m yüksekliğe ve 100 m genişliğe sahiptir. Höyüğün ismi, bazı yayınlarda Böğürtlen bazılarında ise Birtlan

²² B. Alkım a. g. e., 1964a s. 169-178; Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 334.

²³ İ. Üngör a. g. e., s. 188.

²⁴ İbrahim Üngör-Oktay Özgül, "Gaziantep/İslahiye Leçe Bölgesi Oygu Tekne Mezarları" Belgü, Yıl 2, S3, Bahar 2016, s.89-104.

²⁵ İ. Üngör, a. g. e., s. 189.

olarak geçer. Höyük tarım arazisi olarak kullanıldığından tahribata uğramıştır. Höyüğün yüzeyinde 1948 yılında J. du Plat Taylor ve 1961 yılında J. Perrot tarafından yüzey araştırmaları yapılmıştır.²⁶ Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.²⁷

Höyük'te herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Yüzeyde yapılan incelemede tek renkli prehistorik keramikler ile Demir Çağı ve Roma Çağları'na tarihlenen keramiklerin olduğu anlaşılmıştır. Bu keramikler, gri ve kırmızı yüzey renkli, açıkta olan çanak çömlek parçalarından oluşmaktadır. Böğürtlen Höyük keramik verileri, Coba Höyük I. tabakasında bulunan keramikler ile benzerlik göstermektedir. Her ne kadar kesinlik kazanmamış olsa da Böğürtlen Höyük'ün Amuk b evresi ile çağdaş olduğunu gösterebilecek bulguların var olduğu kabul görmektedir. Böğürtlen Höyük'ün ilk yerleşim evresi MÖ 5600 ile 5000 arası olarak tespit edilmiştir. Höyükte bulunan tek renkli keramik parçalarının, çevredeki Gedikli Höyük kazısında bulunanlar ile benzer olarak Son Kalkolitik Çağ'a ait olabileceği de düşünülmüştür.²⁸

8- Gerçin Höyük

Nurdağı ilçesinin yaklaşık 5 km kadar güneydoğusunda, verimli tarım arazileri ve zengin su kaynakları arasında, yüksek doğal bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Höyüğün yaklaşık yüksekliği 34 m, genişliği 175 m kadardır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.²⁹ Düz ova içinde 34 m kadar yüksekte yer alan höyük, bütün ovaya, ovaya girişi sağlayan bütün stratejik yerlere tamamen hâkim bir konumda bulunmaktadır. Bu

²⁶ Jean Perrot, Reconnaissance Archéologiques en Turquie Méridionale 1961 Centre National De La Recherche Scientifique, Jerusalem, 1962, p. 16.

²⁷ B. Alkım a. g. m., 1964a s. 169-178.

²⁸ Francis Hours-Olivier Aurenche-Jacques Cauvin-Marie C. Cauvin- Lorraine Copeland et Paul Sanlaville, Atlas Des Sites Du Proche Orient (14000-5700 BP) Volume I: Texte 1994 Paris, p. 84.

²⁹ B. Alkım a. g. m., 1964a s. 169-178.

höyükte yaptığımız incelemelerde, kaçak kazıların ve doğal tahribatın höyükte bulunan mimari izleri görülür hâle getirdiği tarafımızdan tespit edilmiş. Özellikle höyüğün kuzeybatı ucunda dev bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Gerçin Höyük'te ayrıca inhumasyon tarzında olduğu anlaşılan mezarların olduğu görülmüştür. Keramik verileri göz önünde tutulduğunda Gerçin'de Kalkolitik Çağ'dan itibaren geç dönemlere kadar yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Bu höyükte yapılacak kazıların, İslahiye bölgesinde kazısı yapılmış diğer yerler kadar önemli sonuçları ortaya çıkaracağına inancımız tamdır.

9-Coba Höyük

Nurdağı ilçesi'ne bağlı Sakçagözü mahallesinin 3 km kadar kuzeybatısında, Hisar mahallesinin kuzeyinde, İslahiye Ovası'nın devamı niteliğindeki Sakçagözü Ovası'nda yer almaktadır. Höyük, 12 m yüksekliğinde ve 140x90 m boyutlarında orta büyüklükte bir höyüktür. Höyüğün çevresi verimli tarım arazileri ile çevrilidir. Etrafı açık olan Höyüğün batısında Amanos Dağları, doğusunda ise Sof (Kartal) Dağları yer almaktadır.³¹

Garstang, 1907 yılında bölgede yaptığı çalışmalar esnasında, o zamanlarda A Höyük olarak adlandırılan Coba Höyük üzerinde varlığı tespit edilen ortostatlar nedeniyle dikkatini bu höyüğe yönlendirmiştir. 1908 yılında da höyüğün ilk kazılarına başlanmıştır.³² Bu kazılara bir süre sonra ara verilmiş ve 1911 yılında devam edilmiştir. Garstang'ın Jobba Huyuk olarak isimlendirdiği bu höyükte, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Waechter başkanlığında, Taylor ve Seton-Williams'ın katılımıyla 1949 yılında Coba Höyük'te ikinci bir kazı çalışması başlatılmıştır. Coba Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında 12 kültür tabakası tespit edilmiştir. Bu tabakalar; I (Neolitik Çağ), II (Samarra ve erken Halaf), III (Halaf), IV

³⁰ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 335; İ. Üngör a. g. e., s. 190.

³¹ J. Garstang a. g. e., p. 99.

³² J. Garstang a. g. e., pp. 100-101.

(Obeyd), V (Uruk-Cemdet Nasr), V-VIII. tabakalar ise Orta Tunç Çağı tabakaları olarak belirlenmiştir. IX-XI. tabakalar; Demir Çağ'ına tarihlendirilmiştir. Coba Höyük'ün kuzey eteğinde iki, doğu eteğinde ise bir basamaklı açmalarda Neolitik Çağ'a yerleştirilebilecek tabakalara tespit edilmiştir.³³

Bölgenin Eski Çağ tarihi açısından oldukça önemli bir merkez olan Coba Höyük'te³⁴ yapılan kazıların yapıldığı tarihler düşünüldüğünde teknolojik kısıtlılıklar da göz önünde tutularak bu merkezin yeniden kazılmasının elzem olduğu anlaşılmaktadır.

Coba Höyük kazılarında Neolitik Çağ'a tarihlenen herhangi bir kalıntıya rastlanılmamakla birlikte ovada başka merkezlerde de tespit edilen yan yana sıralanmış ahşap direk izlerinin varlığı, bu tabakada dal-örgü evlerinden oluşan bir köyün var olabileceğini düşündürmektedir.³⁵

Coba Höyük I. tabakada ele geçen keramikler; küçük taş katkılı, el yapımı, gri hamurlu, açkılanmış, siyah, gri, kırmızı ve kahverengi renklerde çanak çömlek parçalarından oluşmaktadır. Dışa açılan türdeki kâseler, en çok rastlanılan türlerdir. Kulplu örnekler fazla yoktur. Bazı parçalarda çizgi bezemelere de rastlanmış, bazılarında ise içi beyaz kil dolgululu kalın çizgi bezemeli örnekler görülmüştür. Coba'nın bu katında ele geçen çanak çömleğin çok iyi fırımlandığı ve yüzeylerinin de çok güzel açkılındığı anlaşılmıştır.³⁶

Garstang ve ekibinin yaptığı kazılar, höyüğün yüzey kısımları ve Demir Çağı ile sınırlanmıştır. Höyüğün tabakalanabilmesi ise Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ hariç 1949 yılında yapılan kazılarla sağlanabilmiştir.

³³ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., pp. 53-138.

³⁴ Coba'nın çok önemli bir merkez olduğunu, höyük üzerinde tespit edilen kale, saray mimari kalıntısı ve özenle yapılmış olan ortostatlardan anlamaktayız. Bu höyükte bulunan ortostatların ikisi Berlin'de diğerleri ise Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'nde bulunmaktadır.: Refik Duru, Unutulmuş Bir Başkent- Tilmen-A Forgotten Capital City, İstanbul 2003, p. 8.

³⁵ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 74vd.; İ. Üngör a. g. e., s. 192-198.

³⁶ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 325.

Kalkolitik Çağ'a ait mimari kalıntılar incelendiğinde Coba'daki insanların kulübe benzeri yapılarda yaşadıkları anlaşılmıştır.³⁷

Bu yapıların planlarını tespit edecek kalıntılar bulunamamıştır. Höyüğün III. tabakasında kil tabanlı dörtgen bir odanın kalıntıları tespit edilmiş ve bu tabanın kalınlığının 5 cm olduğu anlaşılmıştır. Taş temelli oda duvarların kerpiçten yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Üç yapı evresinden oluşan IV. tabakada pise veya dal örgü sisteminde yapılmış mimari kalıntılara elde edilmiştir. Bu tabakada, birbirinin üstüne binmiş çok sayıda taban bulunmaktadır. Bunların bazıları yeniden yapılmaktan dolayı tahrip olmuştur. Coba Höyük kazısında kil cepleri ve dörtgen ocak yerleri de açığa çıkarılmıştır. V. tabakada iki yapı katı tespit edilmiş fakat yapıların mimari plânının anlaşılmasına yardımcı olamamıştır. Çünkü bu alanda yapılan açma oldukça küçüktür.³⁸

Coba Höyük'ün II. tabakasında yöreye ait basit keramikler elde edilmiştir. Bu eşyaların büyük bir kısmı koyu yüzeyle açılanmış keramik kaplar oluşturur. Bu tabakada düz kenarlı sığ biçimli kâselerden, yuvarlak gövdeli, dışa dönük ağızlı kâse biçimlerine geçişin olduğu tespit edilmiştir. Boyalı Samarra çanak çömleği ile İlk Halaf boyalılarının varlığı Son Neolitik Çağ'dan İlk Kalkolitik Çağ'a geçildiğini göstermektedir. Samarra boyalı çanak çömlekleri arasında mat veya hafif açık, kırmızı veya siyah boyalı bant, kırık çizgiler, ağaç motifleri ve menderes motiflerinden oluşan bezemeler görülmüştür. Bu tür malların benzerleri Nineve, Baghouz, Samarra ve Hassuna'da görülmüştür. Halaf boyalı malları arasında bulunan derin kâseler ilk kez Coba'da ortaya çıkmıştır.³⁹

Coba Höyük III. tabakasında Tell Halaf keramiklerinin tüm türleri ve başka mal gruplarına ait örnekler de tespit edilmiştir. IV. tabakada ise ilk kez burada bulunan bir kap türü tespit edilmiş ve Coba Kâsesi olarak bilim dünyasına takdim edilmiştir. Obeid Dönemi boyalı keramikleri ise IVb tabakasında yoğun bir şekilde görülmüştür.⁴⁰

³⁷ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 76.

³⁸ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., pp. 95-96; İ. Üngör a. g. e., s. 192-198.

³⁹ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 95vdd; İ. Üngör a. g. e., s. 192-198.

⁴⁰ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., pp. 95-96; İ. Üngör a. g. e., s. 192-198.

Coba Höyük II. tabaka buluntuları arasında mühürler ve boncuklar da yer almaktadır. Yontma Taş II. ve III. tabakalarında kalem, kazıyıcı ve dilgilerden oluşan aletler bulunmuştur. Sürtme Taş II. tabakada taştan kaplar, yassı balta, açkılı taşları; III. tabakada da taş kap parçaları tespit edilmiştir.⁴¹

Coba Höyük'ün genel tabakalamasında İlk Tunç Çağı'na yerleştirilebilecek tabakaların varlığı kesin bir şekilde tespit edilmemiştir. Ancak bir ihtimal olarak Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı içerisine konulabilecek V. tabakada, Va ve Vb olmak üzere iki yapı katı vardır. Va yapı katında karışık dönemlere tarihlenen malzemeler vardır. VI. tabakada ise bölgenin yerel mal grubu olan portakal renkli mal örnekleri yoğun bir şekilde ele geçmiştir.⁴²

Coba Höyük Va tabakası, 1 m'den biraz fazla kalınlıkta, içerisinde kerpiç ve sıva parçalarının bulunduğu gri renkli, küllü bir toprak ile dolguludur. Yine Vb tabakasında açmanın güneybatısında 2 cm kalınlığında bir kil taban mevcuttur. Bu iki yapı evresinde de duvar izlerine rastlanılmamıştır. VI. tabaka ise yine iki evreden oluşmakta VIa evresinde iri taşlardan yapılan bir duvar parçası ile çaytaşından yapıldığı anlaşılan bir zemin döşemesi ortaya çıkarılmıştır.⁴³

İlk Tunç Çağı içerisinde değerlendirilen Va tabakasında daha önceki dönemlerde olmasına rağmen boyalı keramiklerin bu tabakada bulunmayışı şaşırtıcıdır. Bu tabakada, Uruk kırmızı malı, portakal renkli yerel mal, kırmızı astarlı mal ve devetüyü renkli mal gibi örnekler rastlanmıştır. Vb tabakasında ise biri küçük taş katkılı diğeri ise yeşilimsi krem, arıtılmış hamurlu, çark yapımı olmak üzere iki yeni mal grubuna rastlanılmıştır. VI. tabakada, keramik mal türlerinde önemli bir değişiklik olmamakla birlikte farklı biçimler de bulunmaktadır. V. ve VIII. tabaka bulguları birlikte değerlendirmeye alınmıştır.⁴⁴

⁴¹ Savaş Harmanakaya vd., Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2, Neolitik Ege Yayınları, İstanbul, 1997; Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 325.

⁴² Savaş Harmanakaya vd., Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3: Kalkolitik, Ege Yayınları, İstanbul 1998, Coba.

⁴³ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., pp. 78-80.

⁴⁴ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 103.

Coba Höyük'te açılan bölümün dar olması, kesin yorumlar yapılmasını zorlaştırmıştır. Ancak İlk Tunç Çağı'na ait buluntuların az olması, höyüğün bu çağda önemli bir yerleşim görmediğini düşündürmüştür. Buna rağmen ele geçen buluntulara bakılarak V. tabaka, Uruk IV-jemdet Nasr-Er Hanedan Dönemi'ne MÖ 3200-2750; VI. tabaka ise MÖ III. binyılın ortasına tarihlendiği tespiti yapılmıştır.⁴⁵

Coba Höyük'te Roma Dönemi kalıntılarının bulunduğu tabakanın altında MÖ I. binyılın ilk yarısına tarihlenen bir kent kalıntısı ortaya çıkmıştır. Demir Çağı kentini çevreleyen surlar, saray yapısı ve ortostatlar Garstang'ın 1908 yılında yaptığı ilk kazılarda tespit edilmiştir.⁴⁶ Taylor'un başkanlığında saray içerisinde yapılan kazılarda iki yeni açma yapılmış, bu açmalarda Demir Çağı'na ait iki dönem katı tespit ortaya çıkmıştır. IX. kat, Hitit sarayının inşa evresini; X. kat ise sarayın "terk edilme evresini" temsil etmektedir. Her iki evrenin de son dönemlerle ilişkisi kesin olarak tespit edilememiştir.⁴⁷

Coba Höyük'te Garstang tarafından 1908'de yapılan arkeolojik kazılarda I. binyıla ait etrafı duvarlarla çevrili bir saray ve yapıya doğru uzanan bazalt kabartmalarla süslü bir portiko gün yüzüne çıkarılmıştır. Garstang, höyük yüzeyinde ve yakındaki köyde ele geçirilmiş, Zincirli kalesindeki Hilani III kabartmalarıyla büyük benzerlik gösteren rölyefli parçaların, bu kapıya ait oldukları fikrini savunmuştur. Arami sanatının en özgün örnekleri bu girişte bulunmuş ve günümüzde Ankara Müzesi'nde aslına uygun bir biçimde sergilenilmektedir.⁴⁸

Sakçagözü'nde yüzeyde bulunan kabartmalar, Puchstein ve Humann tarafından 1890'da yayınlanarak bilim dünyasına tanıtılmıştır. Sakçagözü'nde iki grup rölyeften birinci grup, sarayın giriş kapısını, diğer grup ise portikonun iç kısmını süslemek amacıyla yapılmıştır.⁴⁹ Bu

⁴⁵ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 103.

⁴⁶ John Garstang "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Preliminary Report I" Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 24, 1937, pp.52-64.

⁴⁷ David Ussishkin, "The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçagözü" The American Schools of Oriental Research, No 181, pp. 15-23.

⁴⁸ D. Ussishkin a. g. m., pp. 15-23.

⁴⁹ Ussishkin, 1966: 15-23.

rölyeflerin bazı yerleri üç boyutlu olarak şekillendirilmiştir. Kabartmalarda Assur öğeleri var olmasına karşın, yontu işçiliği tamamen Arami üslûbunda yapılmıştır. Zincirli Hilani III kabartmalardaki erkek figürleri aynı biçimiyle burada da bulunmaktadır.⁵⁰

Darga, Sakçagözü kabartmalarının hepsini, MÖ VIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirmiştir.⁵¹ Ussishkin ise her iki grubun farklı dönemlerde ve farklı stillerde yaptıklarını söylemiştir. Ussishkin, Portikonun iç kısmında bulunan kabartmaların, Zincirli Aşağı Saray kabartmaları ile benzerlik göstermelerinden dolayı MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirir. Bu bilim adamı, konuyla ilgili görüşlerini daha da genişleterek, Sur Kapısı kabartmalarını ise portikodakilerden daha erkene, VIII. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirir.⁵²

Bu konuda görüş bildiren bilim adamlarından Güterbock ise Sakçagözü'nde bulunan hükümdar kabartması ile Arslantepe'nin giriş kapısı odasındaki hükümdar heykelini mukayese ederek Sakçagözü kabartmaları için daha farklı bir tarih verir. Bu önerisini Landsbergerin Malatya hükümdarı ile öne sürdüğü tarihî gerçeklerle birleştirerek daha da güçlendirir. Sözü geçen bilim adamı sonuç olarak, Sakçagözü kabartmalarının yapılış tarihini MÖ 720-708 arasına, Aslantepe heykelini, MÖ 712-708 arasına koyarak Sakçagözü'ndeki sarayın MÖ geç VIII. yüzyılda bezendiğini ve MÖ geç VII. yüzyıla dek varlığını devam ettirdiğini belirtir.⁵³

"Kuş başlı" adamların bulunduğu ortostatlar, sfenksler ve kapı aslanları, son dönem Hitit sanatının diğer önemli heykelleridir. Hitit etkisinin azaldığı bu dönemde kapı aslanlarında artık hiç Hitit etkisi yoktur.⁵⁴ Sakçagözü kabartmalarını inceleyen Hanfmann, MÖ VIII. yüzyılda birçok Geç Hitit sarayının Assurlular tarafından tahrip edilmiş

⁵⁰ M. Darga a. g. e., s. 300-301.

⁵¹ M. Darga a. g. e., s. 300-301.

⁵² D. Ussishkin a. g. m., pp. 15-23.

⁵³ Hans Gustav Güterbock "The North-Central Area of Hittite Anatolia" Journal of Near Eastern Studies Vol. 20, No 2, 1961, pp. 85-97.

⁵⁴ Darga, 1992:302

olmasına rağmen, Sakçagözü Sarayı'nın MÖ VII. yüzyılda ayakta durduğunu ve MÖ 650-625'e kadar kullanımda kaldığını söylemektedir.⁵⁵

Sonuç olarak Sakçagözü kabartmaları, Zincirli Aşağı Saray kabartmaları ile benzerlik göstermelerinden dolayı MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısına ve Sur Kapısı kabartmalarını ise portikodakilerden daha erkene, VIII. yüzyılın birinci yarısına tarihlendiği görüşü ağır basmaktadır.⁵⁶

10-Çakmak Höyük

Nurdağı ilçesinin 19 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. İslahiye Ovası'nın kuzeydoğu uzantısında bulunan Çakmak Höyük, doğal bir tepenin üzerinde bulunur. Höyüğün yüksekliği 15 m genişliği ise yaklaşık 85 m kadardır. A. Garrard yönetimindeki ekibin, 1995 yılında gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında, Son Kalkolitik Çağ⁵⁷, İlk Tunç, Orta Tunç ve Son Tunç Çağları ile Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek çanak çömlek parçaları ele geçmiştir. Soluk portakal-devetüyü, hafif açkılı maldan yapılmış bir kâse parçası, MÖ IV. binyıla tarihlendiği anlaşılmıştır. Kaçak kazı çukurlarının höyük üzerinde tahribatlar oluşturduğu görülmektedir.⁵⁸ Çakmak Höyük'ün tespiti, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalar ile mümkün olmuştur.⁵⁹

11-Gedikli/Karahöyük

⁵⁵ George M. A. Hanfmann, "On the Date of the Late Hittite Palace at Sakçagözü" Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 160, 1960, pp. 43- 45.

⁵⁶ D. Ussishkin a. g. m., pp. 15-23.

⁵⁷ Çakmak höyük keramikleri değerlendirilmiş fakat Son Kalkolitik Çağ olarak belirtilen keramiklerin, İlk Tunç Çağ'a ait olabileceği konusunda tereddüt yaşanmıştır Alkım a. g. m., 1964a, s. 169-178.

⁵⁸ İ. Üngör a. g. e., s. 197-198.

⁵⁹ Alkım a. g. m., 1964a, s. 169-178.

Nurdağı ilçesinin 7 km kadar kuzeydoğusunda aynı isimli mahallede yer almaktadır. Anadolu'da karahöyük ismiyle çok sayıda arkeolojik merkez bulunduğu için bu merkeze Gedikli/Karahöyük isminin verilmesi uygun görülmüştür. Höyüğün yüksekliği 24 m olup 240x190 m bir alanı kaplamaktadır. Bölgede bulunan büyük höyüklerden biridir. Höyükten tarım arazilerine toprak alındığı için büyük tahribat oluşmuştur. Höyüğün güneydoğu yamacında ortaya çıkan mezarlık bu tür bir tahribatın sonucunda ortaya çıkmıştır. Yine höyüğün üzerinde kaçak kazıların neden olduğu tahribata ek olarak bir de su deposu yapılmıştır.⁶⁰

Gedikli-Karahöyük'e arkeolojik bir merkez olarak ilk kez Zincirli hafirlerinden R. Koldewey'in haritasında rastlanmıştır.⁶¹ J. Garstang 1907 yılında yaptığı çalışmada höyüğü Sakçagözü arkeolojik yerleşmeleri arasında göstermiştir. M.V. Seton-Williams; J. Waechter ve J. du Plat Taylor, 1949 yılında başlattıkları Coba Höyük sondaj çalışmalarında Gedikli/Karahöyük'ü J. Garstang gibi Sakçagözü höyükleri arasına yerleştirmişlerdir.⁶² Höyükte yapılan tahribat sonucu ortaya çıkan 10'dan fazla sağlam kabı Gaziantep Müze Müdürü S. Göğüş 1951 yılında müzeye götürmüştür.⁶³

1958 yılında Alkım, bölgede yaptığı çalışmalar kapsamında Gedikli/Karahöyük'te ilk kez geniş kapsamlı bilimsel çalışmalar yapmıştır. Uzun incelemelerden sonra 1964-1967 yılları arasında kazılar yapılmıştır. Gedikli kazıları, daha çok bölgede yapılan diğer bilimsel çalışmaların mukayesesini sağlamak için yapılmış dar kapsamlı kazılardır.⁶⁴

⁶⁰ R. Duru a. g. e., s. 1vd.

⁶¹ Koldewey'in bölgedeki çalışmaları hakkında bkz. Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması", Yeni Türkiye, Ortadoğu Özel Sayısı II, s. 83, Ocak-Haziran 2016, 752-773.

⁶² Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz.: İbrahim Üngör, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s.25-41.

⁶³ B. Alkım-H. Alkım, a. g. m., s. 1-26; H. Alkım a. g. m., s. 135-142.

⁶⁴ B. Alkım-H. Alkım, a. g. m., s. 1-26.

Gedikli’de en üstten başlamak üzere yüzeyde: Türk-İslam, Doğu Roma, Roma ve Helenistik, Demir Çağı⁶⁵ devirlere ait kültür izlerinin olduğu anlaşılmıştır. Yüzey altı ilk tabaka Kat I’de: MÖ I. binyılı kapsayan kültür kalıntıları yer almaktadır. Kat II’de MÖ II. binyıl Suriye boyalıları ve Habur tipi çanak çömleğinin olduğu görülmüştür. III. Katta 14 evresi ile İlk Tunç Çağı kültür izleri bulunur. Ana toprak üzerinde ise IV katta (a-f) Kalkolitik Çağ kültür verileri tespit edilmiştir⁶⁶.

Alkım ve ekibinin yaptığı arkeolojik kazılarda höyüğün doğu kısmında bulunan basamaklı açmada IV. katta **Kalkolitik** Çağ mimarlık kalıntılarının olmadığı görülmüştür.⁶⁷ Gedikli’nin en eski yerleşim izleri, IV. tabakada, ovadaki yer altı suyu içinde çok küçük parçacıklar hâlinde, açık renkli bastırılmış toprak zeminde görülebilmektedir. Bunun sebebi ya kazıların dar bir alanda yapılması ya da bu evrede evlerin basit çit yöntemi ile yapıldığı için olmuş olabilir.⁶⁸ Gedikli IVa tabakasında tespit edilen dikeç delikleri, bu merkezde evlerin mimarisinde saz-kamış gibi hafif ahşap malzemenin çamurla sıvanarak yapıldığını akla getirmektedir.⁶⁹ Bu tip mimarinin, Gedikli’nin birkaç km doğusunda bulunan Coba Höyük’ün en erken safhasından itibaren de görüldüğü bilinmektedir.⁷⁰ Coba Höyük IVb katı ile Gedikli IV katı çağdaş görülmekte ve bu çağda Sakçagözü Ovası’nda birbirine benzeyen yapı geleneğinin olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Aynı dönemde 20 km kadar güneyde Tilmen Höyük IV. kültür evresi yerleşmelerinde ise evlerin duvarları kerpiçle örülerek yapılmıştır.⁷¹

⁶⁵ Nurdağı ve çevresinin tarihi geçmişi hesaba katıldığında: MÖ I. binyıl kültürünü Geç Hitit devletleri oluşturmaktadır. Gurgum, Sam’al, Sakçagözü son dönem Hitit devletleri Gedikli/Karahöyük ile aynı ova içerisinde yer almaktadır. Bu ova Kahramanmaraş-Hatay grabeni içinde bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: İ. Üngör a. g. e., s. 20vd.

⁶⁶ B. Alkım-H. Alkım, a. g. m., s. 6; Winfried Orthmann, a. g. m., p. 1vdd; H. Alkım, a. g. e., s. 136; İ. Üngör, a. g. e., s. 201-202.

⁶⁷ B. Alkım-H. Alkım, a. g. m., s. 11.

⁶⁸ B. Alkım a. g. m., s. 7; R. Duru a. g. e., s. 8.

⁶⁹ B. Alkım a. g. m., s.6; Handan Alkım “Explorations and Excavations in Turkey 1967 and 1968” *Anatolica*, 3, 1970, pp. 1-91; R. Duru a. g. e., s.9.

⁷⁰ P. Taylor-V. Williams vd. a. g. m., p. 74.

⁷¹ U. Bahadır Alkım, “Explorations and Excavations in Turkey.1967 and 1968”. *Anatolica*, 4, 1970 pp. 1-82.

Tilmen'in güneyde bulunan komşusu Amik Ovası'nda ise evler taş temeller üzerine imar edilmiştir.⁷² Alkım, Tilmen Höyük ile beraber değerlendirdiği Gedikli'yi buldukları bölgenin idare merkezleri olarak değerlendirmiştir.⁷³

Höyüğün IV. kat çanak çömleği; Obeid dönemi boyalı kaplarıyla benzerdir. İkinci grubu Mutfak için kullanılan çanak çömlekler oluşturmaktadır. Üçüncü mal grubu Nineve V türü çanak çömleklerdir. IV. katın son iki evresine ait çanak çömlek geleneklerinde farklılıklar olmuştur. Çarkta yapılmış, farklı biçim ve farklı hamurlu yalın mallar bu evrelerde ortaya çıkmıştır. III. kat çanak çömleği ile birlikte bu sürecin bir geçiş dönemi olduğu anlaşılmıştır.⁷⁴

Gedikli Höyük İlk Tunç IIIc yapı katında önemli ve büyük yapılar üstte bulunan yapı katları tarafından tahribata uğramıştır.⁷⁵ IIIc yapı katında bulunan duvar parçalarının ne amaçla yapıldıkları anlaşılamamıştır. Ayrıca taş temeller üzerine yapılan dörtgen biçimli kerpiçten odalar tespit edilmiştir. Dış duvarda yüzey oluşturacak şekilde büyük taşlar kullanılırken içte küçük taşların kullanıldığı anlaşılmıştır. IIIc evresinde bulunan kırık bir loğ taşı, yapıların düz damlı olduğu fikrini doğrulamaktadır. İlk Tunç Çağı bölge yerleşmelerinde yapıların surlarla korunduğu da tespit edilmiştir.⁷⁶ Gedikli'de İlk Tunç Çağı'na ait oda mezarlarının olduğu yerin güneyinde 7 m uzunluğunda yanları iri taşlarla örülü üstleri kapak taşları ile örtülü bir tünel ortaya çıkarılmıştır. M4 olarak adlandırılan tünelin içini boş olduğu tespit edilmiştir. 1.5x3 m'lik bir genişlikteki odayla sonlanan tünelin, yeraltı suyuna ulaşan kutsal bir yol olduğu düşünülmektedir.⁷⁷

⁷² Linda S. Braidwood-Robert J. Braidwood, Prelude to the Appearance of Village Farming Communities in Southwestern Asia, in: Ancient Anatoli.: Aspects of Change and Cultural Development (Essays in Honor of Matcheld J. Mellink). Madison 1986, pp. 3-11.

⁷³ U. Bahadır Alkım, Anatolian I, Geneva, 1968c, s. 94; Turgut Yiğit, " İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü" TAD, S. 33, 2003, s. 167-182.

⁷⁴ U. Bahadır Alkım a.g.e 1968b, s. 5-9.

⁷⁵ B. Alkım a. g. m., s. 5-9.

⁷⁶ R. Duru a. g. e., s 1vdd.

⁷⁷ R. Duru a. g. e., s 1vdd.

Gedikli çanak çömleklerinin tamamıyla yerli olduğunu, analizleri yapan F. Baykal belirtmiştir. Höyüğün tüm mimari evrelerinde yerel portakal renkli keramiklerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. İslahiye ve Nurdağı bölgesinde yerel özellikler taşıyan bu mal grubu, Son Kalkolitik Çağ'ın sonlarında ortaya çıkarak, İlk Tunç Çağı'ndan Koloni Dönemi geçiş evresine kadar yaygın biçimde kullanılmıştır. H. Alkım'a göre bu malların yapımında kullanılan kil, Zincirli'nin 2 km kadar güneybatısındaki kil yatağından alınmış olmalıdır.⁷⁸ Ayrıca Gedikli kazılarında pişmiş kilden bir kuş figürünü de ele geçmiştir. Taştan yapılmış birkaç ağırşak ile çok sayıda ağırlık buluntular arasında yer almaktadır. Kemikten bız, ağırşaklar, deliciler ve sıyırma işlemlerinde kullanılan gereçler de ele geçen buluntular arasında yer almaktadır. Gedikli'de karışık katlardan çıkan maden eserler de vardır. Bunlar arasında bir yüzük, yüzük veya saç halkaları, iğ çubukları, çengelli iğne, ok uçları ve birde mızrak ucu bulunmuştur.⁷⁹

Gedikli III. kültür evresine ait çeşitli yapı katlarında evlerin tabanlarında 20 adet mezar ile 7 adet küp mezar tespit edilmiştir. Höyüğün güneydoğu yamacında MÖ II. bin yılına tarihlenen basit mezarlar, çoğu MÖ III. bin yılın sonu, bir kısmı MÖ II. bin yılının başına tarihlenen ölülerin yakılarak gömüldüğü mezarlar ile İTÇ II ve I. evreye ait taş oda mezarlar bulunmuştur.⁸⁰ Aynı alanda ölü yakma töreninin yapıldığı mekânlar ve adak çukurlarının olduğu anlaşılmıştır.⁸¹ İlk Tunç Çağı III'ten sonra kullanılmaya başlanan Kremasyon/yakma tür mezarlar, yakılan ölülerin küllerinin torbalara konularak, ağızlarının başlı iğneler ile tutturulduktan sonra belirlenen alana gömülmesi şeklinde olmuştur. Gedikli kazılarında kremasyon kaplarından (mezar çömlekleri, urne) 270 tane sağlam 200 tane de kırık olmak üzere toplam 470 adet bulunmuştur⁸².

⁷⁸ Handan Alkım, "Gedikli Höyük Kazıları Çanak Çömleğinin Minerolojik ve Petrografik Yöntem İle İncelenmesi". TÜBİTAK-ARÜTOB IV,1984, s. 225-242.

⁷⁹ Refik Duru, Gedikli Karahöyük II, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 107-108.

⁸⁰ Duru, a. g. e., s. 16-19.

⁸¹ Kazı ekibinde yer alan Duru, bu çukurları dini tören çukurları olarak tanımlamış ve konu hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Refik Duru, Kuruçay Höyük II, TTK, 1996, s.176.

⁸² Gedikli/Karahöyük kremasyon gömüleri İslahiye ve Nurdağı bölgeleri ve Anadolu Eskiçağ Tarihi ve arkeolojisi açısından son derece önemli olmuştur. İslahiye ve Nurdağı

Gedikli/Karahöyük'te sınırlı bir şekilde yapılan kazılarda bölgeye özgü Portakal renkli mal grubuna yoğun bir şekilde rastlanmıştır. Portakal renkli mal grubu İslahiye Ovası'nda bulunan çok sayıda Arkeolojik merkezde (Zincirli'de, Tilmen Höyük, Altıntop, Akınyolu Höyük...) yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. Amik Ovası'nda (Jüdeyde, Tayinat, Dahab ve Reyhanlı/Çatal Höyük), Çukurova bölgesinde (Gözlükule, Tülek, Boyalı ve Yeniköy Höyük), doğuda Balık Suyu boylarında (Qoueiq, Ham-a-am et Türkman ve en güneyde Tel Berne) rastlanılmıştır⁸³. İlk Tunç Çağı I ve II evrelerinde bu maldan bulunmuştur⁸⁴. Bu mal grubuna geniş bir bölgede rastlanılmış olsa da yoğunluk ve form çeşitliliği açısından en yaygın biçimde İslahiye ve Nurdağı bölgesinde rastlanması hesaba katıldığında bölgeye ait olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵

Gedikli'de, güneybatı kuzeydoğu yönünde uzanan kalkerden yapılmış duvar kalıntıları Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Ayrıca Gedikli'de Demir Çağı'na ait boyalı ve boyasız çanak-çömlek mallar ele geçmiştir. Höyüğün Ib tabakasında kemik bir bız parçası yine Ia tabakasında da bronz bir bilezik kazılarda ele geçen buluntular arasındadır. Gedikli/Karahöyük'te iki evre hâlinde Demir Çağ kültür izlerinin olması

bölgesinde bu gömü türünün Tilmen Höyük, Zincirli ve Caba Höyük'te de görülmemiş olması Gedikli'deki yakılarak yapılan gömü mezarlarını daha ilginç hale getirmektedir. Bu türden gömülere Anadolu'nun başka yerlerinde de rastlanılmış olsa da şimdiye kadarki en eski örnek Gedikli/Karahöyük'e aittir. Bu durum elbetteki Anadolu'ya ölüleri yakarak gömme tipinin İslahiye Nurdağı bölgesinden yayıldığı anlamını taşımamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken şey MÖ 2. binyılda Hitit ve Mitanni hükümdarlarının yakılarak gömülmüş olması ve bunun Gedikli halkı ile bir bağlantısının olup olmadığının araştırılmasıdır. Nitekim İslahiye bölgesi de Hurri-Mitanni yerleşim bölgesinde yer almaktadır. Gedikli/Karahöyük ölü gömme gelenekleri hakkında dataylı bilgi için bkz.: Duru, a. g. e., Kuruçay Höyük, s. 176; Duru, a. g. e., Gedikli/Karahöyük I s. 92-95.

⁸³ J. Mellaart, "The River Qoueiq, Northern Syria, and its Catchment. Studies arising from the Tell Rif'at Survey 1977/79" Bar Int.Ser, 98 (1981), pp. 131-319.

⁸⁴ Duru, a. g. e., Gedikli/Karahöyük I, s. 95; Angela Bell, Tilmen Höyük Kazılarında Bulunmuş Olan Portakal Renkli Çark Yapımı Mal Grubu (Brittle Orange Ware) Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2001, p. 109 vdd. Harita 3.

⁸⁵ Duru, a. g. e., Gedikli/Karahöyük I, s. 95.

ovanın o dönemde yoğun bir yerleşim gördüğünü kanıtlamakta, yerleşimin ise MÖ X ve VII. yüzyıllarda olduğu fikri öne çıkmaktadır.⁸⁶

12-Kakırt Höyük

Nurdağı ilçesinin 2 km kadar doğusunda, Nurdağı-Gaziantep karayolunun 500 m kadar güneyinde yer almaktadır. Çevresinden 5 m yüksekte ve 90 m genişliğindedir. Bu merkez ilk kez Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında bölgede yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir.⁸⁷ Höyük tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden ciddi bir şekilde tahrip olmuştur. Aynı şekilde kullanılmaya devam edilmesi durumunda bir süre sonra tamamen yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Höyük yüzeyinde bol miktarda Tunç Çağı, Demir Çağı ve Helenistik Dönem'e ait keramiklerin olduğu görülmüştür.⁸⁸

13-Karaburçlu Kalesi

Nurdağı ilçesinin 9 km kadar güneybatısında Nurdağı-İslahiye karayolunun 1 km kadar batısında, Karaburçlu mahallesinde yer almaktadır. Mahallenin kuzeybatısında doğal bir tepenin üzerinde, bir kalenin varlığını gösteren mimari izler vardır. Tepenin kuzey kesiminden başlayıp, yamacın takip eden ve dış kenarına büyük kayalar yerleştirilmiş bir biçimde tanzim edilmiş yol kalıntısı görülmektedir. Bu yol kalenin giriş kısmı olduğunu düşündüğümüz güney kesime kadar izlenebilmektedir. Kalenin etrafını çevreleyen bir sur kalıntısı da vardır. Kalenin 100 m kadar güneybatısında geçişi zorlaştıran ana kayaların oyulduğu ve yol açma çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Yine burada çalılıklar arasında kalmış sunak alanlarının olduğu anlaşılmıştır.

⁸⁶ B. Alkım-H. Alkım, a. g. m., s. 6-7.

⁸⁷ Alkım, a. g. m. s. 169-178.

⁸⁸ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 333; Üngör, a. g. e., s. 206.

Amanos Dağları'nın eteğinde bulunan bu kale, konumu itibari ile İslahiye Ovası'na hâkim, stratejik bir yerde bulunur. Yine bu merkez, Aslanlıbel Geçidi'ne yakınlığı ile de özel bir konumda bulunur. Bu kalenin, Alkım'ın Zincirli'den başlayıp Karetepe'ye kadar izini sürdürdüğü tarihî yolun güzergâhında bulunması açısından da önemli olduğunu düşünmekteyiz⁸⁹.

Kalenin bulunduğu tepede ve çevresinde Demir Çağı ve Helenistik/Roma Dönemleri özellikleri taşıyan az miktarda keramik parçalarının olduğu görülmüştür. Kalenin bulunduğu tepenin eteklerinde kaya sığınağı niteliğinde mağaralar var olsa da prehistorik dönemlerde yerleşmenin olduğunu gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.⁹⁰

14-Karahasan Höyük

Nurdağı ilçesine 8 km mesafede bulunan, Mesthöyük mahallesinin 1 km kadar kuzeybatısında yol kenarında yer almaktadır. Höyük 5 m yükseklik ve yaklaşık 70 m genişliktedir. Bu merkez günümüzde Mesthöyük mahallesinin mezarlık alanı olarak kullanılmaktadır. Höyüğün tamamı üzerine birer mezar boyu aralık oluşturacak şekilde ağaç dikildiği görülmektedir. Yeni mezarların açılması esnasında ortaya çıktığı anlaşılan bol miktarda keramik parçaları ortaya çıkmıştır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda kayda geçmiştir.⁹¹ Karahasan Höyük'te bulunan keramiklerin Gedikli ve Mesthöyük'te bulunanlarla aynı özellikte olduğu anlaşılmıştır.⁹²

⁸⁹ Daha önceki çalışmalarımızda ve bu çalışmamızda özellikle yer verdiğimiz Aslanlıbel Geçidi ve ona ulaşan tarihi yolun önemi açıktır. Özellikle Demir Çağı'nda, Assur döneminde Anadolu'ya yapılan seferlerde kullanıldığını düşündüğümüz bu yolun üzerinde bulunan Karaburçlu Kalesi'nin son derece önemli bir merkez olduğunu düşünüyoruz. Demir Çağı'nda çok önemli bir Geç Hitit devleti olan Sam'al'a oldukça yakın bir yerde bulunan kalenin fonksiyonunu tam anlamıyla kestirmek şu an için mümkün olmasa da tarihi yolu ve dahi Sam'al'ı koruduğu söylenebilir.

⁹⁰ Üngör, a. g. e., s. 207.

⁹¹ Alkım, a. g. m. s. 169-178)

⁹² Önal-Mahsereci vd. a, g, e, 2007: 338.

15-Keferdiz Höyük

Nurdağı ilçesine bağlı olan Sakçagözü mahallesinin kuzeybatısında yer almaktadır. Yaklaşık 20 m yüksekliğinde ve 200 m genişliğinde olan höyük, verimli arazilerin içerisinde ve zengin sayılabilecek su kaynakları ile yakın bir konumdadır⁹³.Coba Höyük ile Sakçagözü mahallesinin arasında bulunan höyükte J. Perrot tarafından 1961 yılında yapılan yüzey araştırmasında bazı taş aletler bulunmuştur. Perrot, bulduğu taş aletlerin sayısını bildirmemiştir. Taş aletlerin bazılarında aşınma olduğundan dolayı buluntu yeri bir açık hava konaklama yeri olarak tanımlanmıştır.⁹⁴

Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir. Perrot, arazide bazı Mousterien tipte çakmaktaşı aletler bulmuştur. Ele geçen taş aletler arasında bulunan el baltası, biri damla biçiminde iki yüzeye sahiptir⁹⁵. Perrot, bulduğu iki yüzeyli el baltasının tipi hakkında bir bilgi vermemiştir. Höyükte bulunan yongaların çoğu basit düzeltim işlemlerinden dolayı pürüzlüdür. Bazı yongalarının düzeltileri iki tarafı da düzeltilmiş, ancak bunların bir kısmı aşınmıştır⁹⁶.

16-Kırışkal Höyük

Nurdağı ilçesinin 24 km kadar kuzeydoğusunda aynı isimli mahallenin batı kesiminde bulunmaktadır. Höyük Sakçagözü Ovası'nın verimli toprakları ile çevrilidir. Kırışkal Höyük, 250x200 m boyutlarında 20 m yüksekliğinde ovanın orta boyutta olan höyüklerindedir⁹⁷. Alkım ve ekibinin 1966 yılında Gedikli/Karahöyük'te kazı yaptıkları esnada Kırışkal

⁹³ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 324.

⁹⁴ Perrot, a. g. e., p. 16 vdd.

⁹⁵ Perrot, a. g. e., şek.9.

⁹⁶ Savaş Harmankaya vd., TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik, Ege Yayınları, İstanbul, 1996, s. 11.

⁹⁷ Alkım, a.g. m., s. 5-16.

Höyükte yapılan kaçak kazı sonucu ortaya çıkan mimari kalıntıların Alkım ve ekibi tarafından haber alınması ile bu höyükte incelemelere başlanmış ve 1967 ve 1970 yılında mimari kalıntıların tespit edildiği yerde kazılar yapılarak yer altı mimari kalıntıları tespit edilmiştir.⁹⁸

Höyüğün doğu yamacında yaklaşık 170-180 cm genişliğinde ve 27,5 m uzunlukta bir yer altı tünelinin varlığı tespit edilmiştir. Tünel doğruya doğru hareket ettikten sonra kuzeydoğuya doğru devam etmekte ve ana kayaya oyulan üç basamak ile inilen küçük bir odada son bulmaktadır. Oda ana kayaya oyularak oluşturulmuştur. Yapım tekniğine bakıldığında: yan duvarlarının bindirme tekniği ile aşağıdan yukarı doğru birbirine yaklaştırıldığı, tünel yolunun odadan uzaklaştıkça darlaştırıldığı ve üstünün ise iri taş levhalarla kaplandığı tespit anlaşılmıştır. Kırışkal Höyük'te yerleşim yerleri ile ilgili bir kazı yapılmamıştır. Höyükte tespit edilen en önemli bulgu, yeraltı tanrısına ait bir kült yeri olduğu düşünülen tüneldir. Alkım; bu yolu Gedikli M4 yapısı (kutsal tünel) ile karşılaştırmakta ve bu benzerliğe dayanarak bu yapıyı İlk Tunç Çağı III. evre ile Orta Tunç Çağı I evre arasında bir zamana tarihlenmiştir.⁹⁹

17-Kırışkal Höyük 2

Nurdağı ilçesinin 24 km kadar kuzeydoğusunda aynı isimli mahallenin doğusunda, mahallenin mezarlık alanı olarak kullanılan alanda yer almaktadır. Yaklaşık 8 m yüksekliğe ve 150 m genişliğe sahip olan höyüğün büyük bir kısmı mahallenin mezarlık alanı olarak kullanılmakta ve bir duvar ile çevrilmiş durumdadır. Verimli tarım arazileri ile çevirili olan Höyüğün geri kalan kısmına da zeytin ağaçlarının dikilmiş olduğu görülmüştür. Kırışkal Höyük ile çağdaş olma ihtimali yüksek olan bu höyük üzerinde bol miktarda Tunç Çağı keramiğinin olduğu tarafımızca tespit edilmiştir¹⁰⁰.

⁹⁸ Duru a, g, e, 2006: 1vdd.; Önal-Mahsereci vd., 2007: 341; Üngör a, g, e, 2014: 209-210.

⁹⁹ Duru, A. g. e., Gedikli/Karahöyük I, s. 69-72.

¹⁰⁰ Üngör a. g. t., s. 172; Üngör a. g. e., s. 209.

18-Kuskun Höyük

Nurdağı ilçesi, Sakçagözü mahallesinin yaklaşık 4 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır. Höyüğün üzerinde yıkılmış hâlde bulunan bir nirengi taşı vardır. Yaklaşık 11 m yükseklikte ve kuzey-güney yönünde 100 m genişlikte olan höyük, verimli tarım arazileri içerisinde zengin sayılabilecek su kaynaklarına yakın bir konumda bulunur. Höyüğün yakın çevresi tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Yerleşim yerlerine uzak sayılabilecek bir konumda bulunan höyük yüzeyinde, mimari yapısında kullanıldığını anlaşılan iri taşlar, düz damlı yapılarda kullanılan bir adet loğ taşı ve bol miktarda keramik verisinin olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. İslahiye ve Nurdağı bölgesinde bulunan Arkeolojik merkezlerde bol miktarda karşılaşılan portakal kırmızısı yerel mal grubundan çanak çömlek parçaları höyüğün yüzeyinde bol miktarda vardır. Bunlar: açılanmış, bezeme yapılmış ve sade hâlde bulunan keramik parçalarından oluşmaktadır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilen merkezler arasında yer almaktadır.¹⁰¹ Höyüğün hemen her yerinde kaçak kazı çukurları bulunmakta, kaçak kazılar ile oluşturulan çukurların etrafı ise höyüğün barındırdığı mimari kalıntıları ortaya çıkarmış durumdadır¹⁰².

19-Küçük Gerçin Höyük

Nurdağı ilçesinin Yaklaşık 4 km kadar güneydoğusunda bulunmaktadır. Bu höyük, Büyük Gerçin Höyük'ün 1 km kadar kuzeydoğusunda bulunur. Yaklaşık olarak 20 m yüksekliğe ve kuzeydoğu-güneybatı yönünde 150 m kadar genişliktedir. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik

¹⁰¹ Alkım, a. g. m., s. 169-178.

¹⁰² Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 327; Üngör a. g. t., s. 174; Üngör a. g. e., s. 210-211.

çalışmalarda tespit edilen höyüklerden biridir¹⁰³. Doğal bir tepenin üzerinde bulunan höyüğün etrafı çitle çevrilmiş ve önemli bir kısmında ağaçlandırma çalışmasının yapıldığı görülmüştür. Höyük üzerinde yaptığımız incelemelerde; Demir Çağı, Helenistik ve Roma Dönemleri keramik verilerinin olduğunu tespit edilmiştir¹⁰⁴.

20-Mehmet Höyük

Nurdağı ilçesinin 1,5 km kadar güneydoğusunda, Adana-Gaziantep karayolunun 1 km kadar güneyinde, Gözlühöyük-Nurdağı arasında bulunan mahalle yolunun yaklaşık 3. Kilometresinde yolun sol tarafında yer almaktadır. Yine Gerçin Höyük'e yakın olan merkezlerdendir. Höyük yaklaşık 8 m yükseklikte ve 100 m genişliğe sahiptir. Höyük üzerinde tarım yapılmakta ve bu yüzden ciddi bir tahribata uğramış durumdadır. Höyükte tarımsal faaliyetler sonucu parçalanmış bol miktarda keramik verisi bulunmaktadır. Bunlar arasında Tunç Çağı ve Roma/Bizans keramiklerinin olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁵.

21-Nergisli Höyük

Nurdağı ilçesinin 3 km kadar güneyinde yer almaktadır., İslahiye Ovası'nın kuzey kısmında bulunan Ağaçlı Höyük'ün 1 km kadar güneyinde olan höyük, Amanos Dağları'nın doğu eteğinde, Gerçin Höyük'ün 2 km kuzeybatısında konumlanmaktadır. Nergisli Höyük 2 m yükseklikte ve kuzey güney yönünde 150 m uzunluktadır. Höyük üzerinde yetişen Nergiz çiçeklerinden dolayı bu merkezin olduğu yere yöre halkı Nergisli demektedir¹⁰⁶. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında

¹⁰³ Alkım, a. g. m., s. 169-178;

¹⁰⁴ Üngör, a. g. t., s. 174; Üngör, a. g. e., s. 211.

¹⁰⁵ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 327.

¹⁰⁶ Mehmet Önal vd. a. g. e., s. 336.

bölgede yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir¹⁰⁷. Höyük üzerinde bölgede bulunan alçak yükseklikteki hemen her höyükte olduğu gibi tarımsal faaliyetler ve kaçak kazılardan kaynaklanan ağır tahribat söz olmuştur. Höyüğün mimarisinde kullanıldığı anlaşılan büyük miktardaki taş malzeme tarımsal amaçlı toplanmış ve höyüğün güney kısmına yığılmıştır. Höyük üzerinde ve yakın çevresinde parçalanmış hâlde bol miktarda Tunç Çağı özelliği gösteren keramik parçaları bulunmaktadır¹⁰⁸.

22-Nurdağı Höyük

Nurdağı ilçesinin 3 km kadar kuzeyinde, Nurdağı-Kahramanmaraş karayolunun 500 m kadar doğusunda, Nurdağı-Narlı tren yolunun hemen batısında yer almaktadır. Yaklaşık 15 m yüksekliği bulunan orta boyutlu bir höyüktür. Höyük ayrıca Amanos Dağları'na ve Aslanlıbel Geçidi'ne yakın bir konumda bulunur. Höyüğün tepe kısmında ağaçlandırma çalışması yapılmıştır. Höyük, İslahiye Ovası'nın hem İslahiye yönüne hem Sakçagözü yönüne hem de Kahramanmaraş yönüne hâkim bir noktada, geçiş yolları üzerinde yer almaktadır. Höyük yüzeyinde Gedikli/Kara Höyük, Kırışkal Höyük ve Çakmak Höyük gibi höyüklerde rastlanılan obsidyen parçalarına ve portakal kırmızısı olarak adlandırılan çanak çömlek parçalarına sahiptir.¹⁰⁹

23-Sakarât Höyük

Nurdağı ilçesinin kuzeydoğusunda bulunan Emirler/Sakarât mahallesinde yer almaktadır. Yüksekliği 20 m genişliği ise 150 m olan, bölgenin orta boy höyüklerindedir. Sakarât Höyük'ün kuzeybatı eteği mahallenin mezarlık alanı halini almıştır. Yine höyüğün güneybatı eteğinde mahalle evleri inşa edilmiştir. Bu iki durum höyükte önemli ölçüde tahribata sebep olmuştur. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları

¹⁰⁷ Alkım, a. g. m., s. 169-178.

¹⁰⁸ Üngör, a. g. t., s. 175; Üngör, a. g. e., s. 212.

¹⁰⁹ Üngör, a. g. t., s. 176; Üngör, a. g. e., s. 213:

arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda kayıt altına alınmıştır¹¹⁰. 1995 yılında A. Garrard yönetiminde gerçekleştirilen Sakçagözü Yöresi Yüzev Araştırması kapsamında höyükte ve yakın çevresinde yapılan incelemelerde Obeid Dönemi, Son Kalkolitik Çağ, Son Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma-Bizans ve Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bulgular tespit edilmiştir. Ön raporlarda detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹¹¹

24-Sakçagözü Mağara Yerleşmeleri (Sak Mağaraları)

Nurdağı ilçesi, Sakçagözü mahallesinin 2 km kuzeydoğusundan başlayıp yine mahallenin 9 km kadar kuzeyine kadar olan sahada dağınık bir biçimde mağara ve kaya sığınakları vardır. Bu mağara ve kaya sığınakları, araştırma yapan ekipler tarafından Sakçagözü isminden esinlenilerek Sak kısaltmasına numaralar eklenerek isimlendirilmiştir. SAK 1-3 no'lu mağaralar, Kütükoba kayalıklarında, mahalleden 3,5 km uzaklıkta, SAK 6-9 ise mezarlığın kuzey yönündeki eteklerde yer almaktadır. SAK 10-13-19 mahallenin yaklaşık 9 km, SAK 16 ise mahallenin 5 km kuzeydoğusundadır. Şüpheli Alt Paleolitik Çağ konaklama yeri olarak verilen SAK 17 Mağarası, mahallenin 2 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır¹¹².

¹¹⁰ Alkim, a. g. m., s. 169-178.

¹¹¹ Andrew Garrard, "Survey Of Palaeolithic And Aceramic Neolithic Sites In Sakçagözü Region (Gaziantep): 1995 Field Season", Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1997, pp. 313-323; Üngör, a. g. t., s. 178; Üngör, a. g. e., s. 215.

¹¹² Garrard, a. g. e., pp. 313-323; Savaş Harmankaya vd., 1996, Paleolitik/Epipaleolitik: Sakçagözü; Üngör, a. g. t., s. 178-179.

Sakçagözü mahallesinin özellikle kuzeydoğusu, karstik bir bölge olduğundan mağara, kaya sığınağı ve hammadde (çakmaktaşı yatakları) açısından zengin bir bölgedir. Garrard ve ekibinin 1995 yılında yaptığı yüzey araştırmasında, çevrede 11 adet mağara ve kaya sığınağı tespit edilmiştir. 700-1100 m rakım aralığında yer alan bu mağaraların girişleri genelde batı ve kuzeybatıdadır. Giriş genişlikleri 4 ila 20 m arasında farklı ölçülere sahiptir. Ebatları 50 ila 250 metre kare arasında bulunan bu mağara ve kaya sığınaklarının bir kısmı Sakçagözü mahallesinin mezarlığının kuzey yamacında, diğerleri ise Kütükoba ile Gaziantep il sınırı arasındaki kayalık bölgede, Emirler, Şatırhöyük ve Kütükoba mahallelerinin kayalık kısımlarında yer almaktadır. Mağara ve kaya sığınaklarında daha çok Orta Paleolitik Çağ'ın özelliklerine sahip bulgular tespit edilmiştir. SAK 12'de ise Orta Paleolitik Çağ dışında, Üst Paleolitik Çağ'a ait yontma taş alet endüstrisi örnekleri bulunmuş ve incelenmiştir¹¹³.

25-Sakçagözü Mağarası

Nurdağı-Gaziantep karayolu üzerinde bulunan Sakçagözü mahallesinin doğusunda, mezarlık yolunun güneyindeki yamaçta yer alan 10 civarındaki mağaradan biridir. Yerleşmede yaptığımız incelemelerde, mağara ve çevresinde Neolitik Çağ'da dâhil olmak üzere birçok döneme ait keramik parçaları görülmüştür.¹¹⁴

Sakçagözü olarak isimlendirilen mağarada 1949 yılında J. Waechter; S. Göğüş ve V. Seton-Williams ekibi tarafından bir kazı gerçekleştirilmiştir. Bu kazıda mağaranın içinde, mağaranın eteğinde ve orta kısımda olmak üzere üç ayrı açma yapılmıştır. Açmaların üçünde de aynı tabakalanmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu açmaların üçünde de 150 cm derinlikte ana kayaya ulaşılmış ve aynı tabakalanmanın olduğu tespit edilmiştir. Ele geçen çanak çömlek tespitlerine göre bu tabakaların: Kalkolitik Çağ ve MÖ II. bin yıllarına ait olduğu anlaşılmıştır. Mağara ve çevresinde çoğunlukla

¹¹³ A, Garrard, a. g. e., pp.: 313-323; Savaş Harmanakaya vd., Paleolitik/Epipaleolitik: Sakçagözü; Üngör, a. g. t., s. 178-179.

¹¹⁴ Üngör, a. g. t., s. 179-180.

çakmaktaşı ve az miktarda da obsidyenden orak-dilgiler, düzeltili ve byblos türü ok uçları, açkılanmış yassı baltalar bulunmuştur. Kesin olmamakla birlikte bu bulguların Neolitik Çağ'dan kaldığı öne sürülmüştür¹¹⁵.

Mağara'da kazı yapan ekip, dolgu malzemesi içinde Neolitik Çağ bulgularının olduğunu söylese de bu durum şüphelidir. Kazı yayınına bakıldığında Yontma Taş endüstrisi içerisine yerleştirilebilecek bazı bulguların olduğu fark edilmiştir. Mağaranın tarihlendirilmesi Byblos tipi ok uçlarının varlığına dayanılarak yapılmıştır. Gaziantep bölgesi araştırmalarında, bu tip ok uçları, Obeid dönemi keramiği ile hiçbir zaman aynı tabakalarda bulunmamaktadır. Bundan dolayı Sakçagözü Mağarası düzeltilmemiş tarihlere göre MÖ 7600 ile MÖ 8000 yılları arasında, Çanak Çömleksiz Neolitik B Evresi'ne tarihlenen bir yerleşimin olma ihtimali mümkün görünmektedir¹¹⁶.

Mağaranın içinde alt kısımda Obeid Kültürü özelliği taşıyan boyalı (El yapımı, devetüyü, kahverengi hamurlu, tuğla renginde yüzeyle) çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bunların üzerleri siyah, kırmızı, koyu kahverengi boyadan rozet motifi, dalgalı çizgiler, ağ motifi benzeri motiflerden oluşan bezemelerle işlenmiştir. Bu kaplar arasında, dik ağızlı kâseler, dışa dönük dudaklı çömlekler, boyunlu çömlekler ve Obeid Kültürü mallarına benzeyen parçalar yer almaktadır. Mağarada bulunan koyun, keçi, domuz kemikleri, burada yaşayan insanların hayvanları evcilleştirdiğini ortaya koymuştur¹¹⁷.

26-Sayburun Höyük

Höyük, Nurdağı ilçesine 10 km mesafede bulunan Sayburun mahallesinde yer almaktadır. Mahalle mezarlığının doğusundaki doğal bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Doğal yollara ve İslahiye Ovasına hâkim bir konumda bulunan höyük, yerleşime son derece müsait bir konumdadır.

¹¹⁵ Savaş Harmankaya vd., Neolitik Sakçagözü.

¹¹⁶ Francis Hours et al., Atlas Des Sites Du Proche Orient, 1994 Paris pp. 299-300.

¹¹⁷ Francis Hours et al., a. g. e., s. 299-300; Üngör, a. g. t., pp. 179-180.

Höyükte yaptığımız incelemelerde kaçak kazıların yapıldığı tespit edilmiştir. Höyük üzerinde ve yakın çevresinde az miktarda portakal kırmızısı renkte yerel mal grubundan keramik parçaları olduğu görülmektedir.¹¹⁸

27-Songurus Höyük

Nurdağı ilçesine bağlı Sakçagözü mahallesinin 5 km kadar kuzeybatısında, ovaya hâkim, verimli tarım arazileri ve zengin su kaynaklarının bulunduğu bir konumda yer almaktadır. Yaklaşık 35 m yükseklikte ve 150 m genişlikte olan höyük, ovada bulunan en yüksek ve en görkemli höyüktür. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilmiştir¹¹⁹. Yüzeyde bol miktarda keramik parçalarının olduğu görülmüştür. Songurus Höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Kaçak kazılar sonucu mimari yapıda kullanıldığı anlaşılan büyük taşlar ortaya çıkmıştır¹²⁰. Bu höyükte yapılacak bir kazının, bölgenin İlk Çağ tarihini aydınlatacak son derece önemli sonuçları olacağını düşünmekteyiz.

28-Süzmez Höyük

Nurdağı ilçesinin 5 km kadar güneyinde bulunan höyük, İslahiye Ovası içerisinde yer almaktadır. Süzmez Höyük, Nergisli Höyük'ün 1 km kadar güneyinde, Amanos Dağları'nın doğu eteğinde bulunur. Bu merkez ayrıca Zincirli Höyük'ün 2 km kuzeydoğusunda İslahiye-Nurdağı karayolunun 1 km kadar doğusunda yer almaktadır. Höyüğün yüksekliği 7 m genişliği ise kuzey-güney yönünde 100 m, doğu-batı yönünde ise 70 m kadardır. Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında bölgede yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilen höyükler

¹¹⁸ Üngör, a. g. t., s. 180.

¹¹⁹ Alkım, a. g. m., s. 169-178.

¹²⁰ Üngör, a. g. t., s. 180; Üngör, a. g. e., s. 219-220.

arasındadır.¹²¹ Tarım arazilerinin ve su kaynaklarının yakınında bulunan höyük yüzeyinde bol miktarda keramik parçaları göze çarpmaktadır. Bu keramikler arasında yerel keramik türü olan Portakal kırmızısı keramiklerin olduğu görülmüştür.¹²²

29-Şatır Höyük

Nurdağı ilçesine bağlı Şatırhöyük mahallesinin merkezinde bulunmaktadır. Höyüğün yüksekliği 25 m, genişliği ise 125 m kadardır. Höyük mahalle yapılaşması ve kaçak kazılardan dolayı ciddi bir şekilde tahribata uğramıştır. Orta boyutlu höyük, Alkim ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik çalışmalarda tespit edilen höyükler arasındadır¹²³. Şatırhöyük ismi, bilim dünyası tarafından, tunçtan yapılmış aydemir ağızlı bir baltanın bulunması ile dikkat çekmiştir. Bu balta, D. Stronach tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır. Araştırmacıya göre bu balta, İlk Tunç Çağı III evresine ait bir baltadır. Baltanın höyükte mi yoksa başka bir merkezde mi bulunduğu tam olarak anlaşılmış değildir. Höyük üzerinde yapılan incelemeler, höyüğün Kalkolitik Çağ'dan bu güne kesintisiz olarak yerleşime sahne olduğunu anlamamızı sağlamıştır¹²⁴.

30-Şatır Höyük Prehistorik Açık Alan Yerleşmesi

Nurdağı ilçesine bağlı Sakçagözü mahallesine 7 km mesafede bulunan Şatırhöyük Açık Alan Prehistorik Yerleşmesi, modern Şatırhöyük mahallesine 800 m mesafede, mahallenin batısında yer almaktadır. Yerleşim yeri, Şatırhöyük mahallesinden Emirler/Sakarata mahallesine giden yolun kuzey kesiminde 100-150 m kadar içeride yer almaktadır. Buluntu sahası, düzlük bir alanın içindedir. Yakın çevrede kaya sığınağı olarak kullanılması

¹²¹ Alkim, a. g. m., s. 169-178.

¹²² Üngör, a. g. t., s. 181-182; Üngör, a. g. e., s. 220.

¹²³ Alkim, a. g. m., s. 169-178; Üngör, a. g. t., s.182; Üngör, a. g. e., s. 221.

¹²⁴ Perrot, a. g. e., p. 16; Machteld J. Mellink "Archaeology in Asia Minor". AJA, 67, pp. 173-190; Üngör, a. g. t., s. 221.

mümkün olan sığ kaya oyuntularının varlığı göze çarpmaktadır. Buluntu alanının çapı, tam olarak belirlenebilmiş değildir. Yine metrekareye düşen yontma taş parça sayısı da tespit edilmiş değildir. Bunun sebebi bu sahada yapılan toplama işleminin gelişigüzel bir şekilde yapılmış olmasıdır¹²⁵. Şatırhöyük'ün Paleolitik Çağ buluntuları, ilk kez J. Perrot'un 1961 yılında yaptığı yüzey araştırmasında tespit edilmiştir.¹²⁶ Bu araştırmaya göre hiçbir buluntunun aşınmadığı ve tamamının yüzeyden toplandığı bildirilmiştir. Perrot, bu çalışmada Paleolitik Çağ'a ait 92 adet yontma taş parçasını tespit ederek incelemiştir.¹²⁷

Şatırhöyük yerleşme yerinin batı kısmından toplanan Paleolitik Çağ taş aletlerini 1962 yılında inceleyen Arsebük; çakmaktaşı endüstrisinin hem yongalardan hem de iki yüzü işlenmiş çekirdek aletlerden oluştuğunu belirtmiştir. Tarihleme konusunda ise "tümünün tabakasız yüzey toplaması olduğundan" kesin bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. Arsebük, bu taş aletleri tipolojik yönden Levalloiso-Mousterien gruba girebileceklerini belirtmekle yetinmiştir. Arsebük, tüm aletleri on grupta ele almaktadır. "Uç" olarak belirtilen mızrak ucunun, avlanmada kullanıldığını, "delicilerin" ise deri ve benzeri maddeleri delme işlemlerinde kullanıldığını ifade etmiştir. "Çakı, çift veya tek taraflı bıçakların" kesme ve parçalama işlemlerinde; "yan konkav, dip, burun, disk biçimindeki kazıyıcıların" hayvanları yüzmede kullanıldığını belirtmiştir. "iki yüzeylilerin (el baltaları)" ise hemen hemen her türlü işte kullanıldığı tahmin edilirken, "satırların" kemik ve ağaçları yarmada ve kaba kazıma işlemleri için tasarlandıkları Arsebük tarafından ifade edilmiştir¹²⁸.

31-Şatır Mağarası III

¹²⁵ Savaş Harmankaya vd., 1996, Paleolitik/Epipaleolitik: Şatırhöyük Yöresi.

¹²⁶ Perrot, a. g. e., p. 16, şekil 9.

¹²⁷ Savaş Harmankaya vd., 1996, Paleolitik/Epipaleolitik: Şatırhöyük Yöresi.

¹²⁸ Savaş Harmankaya vd., 1996, Paleolitik/Epipaleolitik: Şatırhöyük Yöresi.

Nurdağı ilçesi, Sakçagözü mahallesinin kuzeydoğusunda, Şatırhöyük kayalıklarında yer alan bir mağaradır. A. Garrard başkanlığında Paleolitik-Epipaleolitik ve Neolitik Çağ yerleşmelerini saptamaya yönelik araştırmalarda, aynı kayalıklarda dört mağara daha bulunduğu için, araştırmacıların yayın sırasına göre bu mağara, üç no'lu mağara (12 nolu buluntu yeri) olarak adlandırılmıştır. Mağaranın içinde İlk Tunç Çağı, Helenistik, Roma dönemlerine ait çanak çömlekler ile Orta Paleolitik, Tunç çağlarına tarihlenebilecek taş endüstri örnekleri ele geçmiştir¹²⁹. Araştırmacılar mağarada ele geçen İlk Tunç Çağı keramikleri ile ilgili ayrıntılı bir bilgi vermemekle birlikte yörede portakal kırmızısı renkli mal grubunun var olduğunu belirtmişlerdir¹³⁰.

32-Tuğraç Höyük

Nurdağı ilçesine 12 km mesafede bulunan Toplamalar mahallesinin 2 km kadar güneyinde verimli tarım arazilerinin içinde yer almaktadır. Höyük yaklaşık olarak 2 m yükseklikte ve kuzey-güney yönünde 50 m genişliğe sahiptir. Höyüğün güney kesiminde, yerleşme yerinin tercihinde önemli bir etkiye sahip olduğunu düşündüğümüz bir de çay vardır. Höyük, tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla mimari yapıda kullanıldığı anlaşılan taşlar çayın kenarına toplanmıştır. Höyük, Alkım ve ekibi tarafından 1955-1958 yılları arasında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir.¹³¹

¹²⁹ Andrew Garrard vd., The Early Prehistory of the Sakçagözü Region, North Levantine Rift Valley: Report on 1995 Survey Season, Anatolian Studies, Vol. 46, 1996, pp. 53-81.

¹³⁰ Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4a/4b: İlk Tunç Çağı, İstanbul, 2002.

¹³¹ Alkım, a. g. m. s. 169-178.

Sonuç

Gaziantep iline bağlı olan Nurdağı ilçesi ve çevresinde 2008 yılından bu yana yaklaşık 10 yıldır çeşitli bilimsel çalışmalar yapmaktayız. Bu çalışmalar ve bölgede geçmişte yapılmış olan çalışmalar bize bölgenin arkeolojik ve tarihi açıdan ne denli zengin olduğunu göstermiştir. Tarihi ve arkeolojik çalışmaları, İslahiye ile birlikte ele alınan Nurdağı bölgesi çalışmaları Anadolu'da yapılan en eski çalışmalar arasında yer almaktadır. Osman Hamdi Bey ile birlikte başlayan çalışmalar gerek Türk gerekse yabancı bilim adamları tarafından günümüze kadar devam etmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki yapılan çalışmalar gerek bölgenin, gerek Anadolu'nun ve gerekse eski dünya tarihinin aydınlatılması açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte bölgede bilimsel çalışmaları bekleyen çok sayıda merkez bulunmaktadır. Bu anlamda yapılacak olan çalışmaları ve sonuçlarını çok önemsemekteyiz.

Yapmış olduğumuz tarihi ve arkeolojik incelemeler ve daha önceden yapılmış olan çalışmalar ile yapılan yayınlardan elde ettiğimiz bilgiler bölge tarihi hakkında çok önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır:

1- Bölgede yapılan tarihöncesine dair çalışmalar Sakçagözü mahallesi ve Sakarat (Emirler) mahallesi civarında yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar Nurdağı bölgesinin daha Alt Paleolitik devirlerde insanoğlu tarafından yaşam alanı olarak tercih edildiğini ortaya koymuştur. Mağaralar ve düz alanlarda çok miktarda ele geçen taş aletler ve kültür kalıntıları bu görüşü açıkça desteklemektedir.¹³² Bölgede bu kapsamda devam eden çalışmaların önemli sonuçlar doğuracağına olan inancımız tamdır.

2- Nurdağı ve İslahiye bölgesi tarihöncesi insan yaşamı ve Eskiçağ Tarihi açısından değerlendirildiğinde sadece bir yerleşim yeri olarak görülmemelidir. Anadolu'nun coğrafi yapısı ve bölgenin morfolojik yapısı beraber değerlendirildiğinde daha tarihöncesi dönemlerden itibaren Amanos Dağları üzerinde bulunan geçitlerin insanoğlu tarafından Anadolu içlerine ulaşımı sağlamak amacıyla kullanıldığına şüphe yoktur¹³³. Bu yolun kullanımının ve öneminin tarihi süreç içerisinde MÖ II. binden itibaren sürekli arttığını da düşünmekteyiz. Ahmet Ünal'ın, Kadeş Savaşı için Suriye'ye giden II. Muwatalli ve kardeşi III. Hattuşili'nin¹³⁴ dönüştürme yollarını İslahiye Ovası'nda bir yerlerde ayırdığını ifade etmiş olması bu anlamda önemlidir¹³⁵. Bu bilgi dikkate alındığında İslahiye Ovası'ndan

¹³² Anadolu'da ilk yerleşim kültürlerinin ve kentlerin ortaya çıkışı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Kılıç "Anadolu'nun İlk Kentleri" I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, 2015, s. 119-136.

¹³³ Antakya ile İskenderun arasında bulunan Belen Geçidi'nin önemli bir alternatif güzergâh olduğuna şüphe yoktur ancak Aslanlıbel Geçidi'nin de özellikle I. binyılda çoğu kez kullanıldığına hiç şüphe bulunmamaktadır. Alkım'ın Sam'al'dan başlayarak at sırtında yaptığı keşif yolculuğu bu görüşümüze dayanak oluşturmaktadır. Alkım a, g, e, 1960: 349-401.

¹³⁴ II. Muwatalli ve kardeşi III. Hattuşili'nin güney seferleri hakkında bkz. Yusuf Kılıç, "Hitit Devletinde Sefer Organizasyonu Üzerine Bir Not", Cahit Günbattı'ya Armağan, DTCF, 2015, s. 145-163. Ankara

¹³⁵ Ahmet Ünal, Hititler devrinde Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 133; Horst Klengel, "Die Geschichte des hethitischen Reiches." In: Die Hethiter und ihr

Çukurova'ya geçmek için Belen Geçidi'ni kullanmak yolu yüzlerce km uzatmak anlamına gelir. En akla yatkın güzergâh, Aslanlıbel Geçidi'dir. Makedonya hükümdarı Büyük İskender ile Pers hükümdarı III. Darius arasında gerçekleşen İssos Savaşı Amanos Dağları'nın batı eteğinde bulunan İssos'ta (Erzin yakınları) gerçekleşmiştir. Bu savaşta İskender'i İssos Ovası'nda beklemediği bir yerden saldırarak vurmak isteyen III. Darius'un Aslanlıbel Geçidi'ni kullanmaktan başka da çaresi yoktu¹³⁶. Darius mağlubiyet sonrası da aynı yolu kullanarak kaçmıştır¹³⁷. Aslanlıbel Geçidi'nin MÖ I. binde özellikle Assurlular tarafından Anadolu içlerine geçiş için de sık sık kullanıldığını bilmekteyiz¹³⁸.

3- Bu çalışmada ele alınan merkezlerin hepsinde tarafımızdan incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelerde özellikle keramik verileri incelenmiştir. Bu bölgede görülen çark yapımı, kırmızımsı portakal renkli hamurlu ve bej hamurlu malların oluşturduğu İlk Tunç Çağı I-III ve Orta Tunç Çağı'nın başlarına uzanan çanak çömlek grupları tıpkı İslahiye Ovası höyüklerinde olduğu gibi yoğun olarak görülmektedir. Bölgede ayrıca Suriye boyalıları türünden keramikler de görülmüştür. Habur tarzı keramikler, Gedikli/Karahöyük II. binyıl buluntu grubuna dâhil edilebilir. Obeid tarzı keramikler de Gedikli, Coba Höyük ve Sakçagözü kazılarında tespit edilen keramik grupları arasındadır. Bu bilgiler bölgenin en eski çağlardan itibaren komşu ve uzak bölgeler ile ticari ilişkilerin olduğunu göstermesi açısından önemli bir sonuç olmuştur. Nurdağı bölgesinde Demir Çağı ve Orta Çağ keramikleri de tespit edilen keramikler arasında yer almaktadır.

4- Bölgenin eşi az görülen bir arkeolojik ve tarihi zenginlik taşıdığı açıktır. Bununla birlikte ağırlığını höyüklerin oluşturduğu merkezlerde, zirai faaliyetler ve definecilerin neden olduğu zararlar nedeni ile belki de Anadolu'nun en çok tahribat gören yerlerinden biri olduğunu

Reich – Das Volk der 1000 Götter. Helga Willinghöfer (ed.), Theiss, Stuttgart 2002, pp. 62-73; Üngör a. g. e., s.41-43.

¹³⁶ Alkim a. g. e., s. 374.

¹³⁷ İbrahim Üngör, "Amanos Dağları Eteklerinde Bir Roma Yerleşmesi Ve Tepeobası Nekropol Alanları" Karadeniz Sosyal bilimler dergisi, C7, S 12, 2015, s. 2-30.

¹³⁸ Geniş bilgi için bak Alkim a. g. e., s. 349 vdd.; Üngör, a. g. e., s. 41-43.

söylemek mümkündür. Bu merkezlerde bir an önce koruyucu önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kaynakça

ALKIM, Handan, 1970, “Explorations and Excavations in Turkey 1967 and 1968” *Anatolica*, III, s. 1-91.

ALKIM, Handan, 1979, “Gedikli (Karahöyük) Çanak Çömleğine Toplu Bir Bakış”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, s. 135-142.

ALKIM, Handan, 1984, “Gedikli Höyük Kazıları Çanak Çömleğinin Minerolojik ve Petrografik Yöntem İle İncelenmesi”. TÜBİTAK-ARÜTOB IV, s. 225-242.

ALKIM, U. Bahadır, 1960, “Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihî Coğrafyasına Dair Araştırmalar” *Bellekten C. XXIV*, S 95. Ankara.

ALKIM, U. Bahadır, 1964, “İslahiye Bölgesi'nde Türk Tarih Kurumu Adına 1955- 1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve arkeolojik Çalışmalar”, Atatürk Konferansları, s. 164-178.

ALKIM, U. Bahadır, 1967a, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları: Tilmen ve Gedikli Hüyük Kazıları (1964)”, TAD-X IV-I,2, s. 69-78.

ALKIM, U. Bahadır, 1967b, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı 1965”, TAD XIV-1-2, s. 79-86.

ALKIM, U. Bahadır, 1968a, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli Hüyük Kazısı (1966)”, TAD XIV-1-2, s. 39-48.

ALKIM, U. Bahadır, 1968b, “İslahiye Bölgesi Araştırmaları Gedikli ve Kırıskal Hüyük kazıları (1967)”, TAD-XVI-II, s. 5-13.

ALKIM, U. Bahadır, 1968c, Anatolian I, Geneva.

ALKIM, U. Bahadır, 1970, "Explorations and Excavations in Turkey, 1967 and 1968". Anatolica 4, s. 1-82.

ALKIM, U. Bahadır, 1974, "Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları", TAD XX-2, s. 5-16.

ALKIM, U. Bahadır, ALKIM, Handan, 1966, "Gedikli (Karahöyük) Kazısı Birinci Ön Rapor" Belleten XXX, s. 1-26, Ankara.

BELL, Angela, 2001, Tilmen Höyük Kazılarında Bulunmuş Olan Portakal Renkli Çark Yapımı Mal Grubu (Brittle Orange Ware) Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.

BRAIDWOOD, Linda S., Braidwood, Robert J., 1986, Prelude to the Appearance of Village Farming Communities in Southwestern Asia, in: Ancient Anatoli: Aspects of Change and Cultural Development (Essays in Honor of Matcheld J. Mellink). Madison, pp. 3-11.

DARGA, Mühibbe, 1992, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Kitapları, s. 298-303.

DURU, Refik, 1996, Kuruçay Höyük II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

DURU, Refik, 2000, "Gedikli Karahöyük ve Kırışkal Höyük kazıları" Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul üniversitesi, Ankara, s. 342-344.

DURU, Refik, 2006, Gedikli Karahöyük I, Türk Tarih, Türk Tarih Kurumu Yayınları V. Dizi- Sa. Ankara.

DURU, Refik, 2010, Gedikli Karahöyük II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

DURU, Refik, Unutulmuş Bir Başkent- Tilmen-A Forgotten Capital City, İstanbul 2003.

GARRARD, Andrew, 1997, "Survey Of Palaeolithic And Aceramic Neolithic Sites In Sakçagözü Region (Gaziantep): 1995 Field Season", Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi Ankara, s. 313-323.

GARRARD, Andrew, CONOLLY, James, MOLONEY, Norah, WRIGHT, Katherine, 1996, "The Early Prehistory of the Sakçagözü Region, North Levantine Rift Valley: Report on 1995 Survey Season", Anatolian Studies, S 46, s. 53-81.

GARSTANG, John, 1908, "Excavations At Sakle- Geuzi, İn North Syria: Preliminary Report For 1908" Annals of Archaeology and Anthropology 1, s. 97-117.

GARSTANG, John, 1937, "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Preliminary Report I" Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 24, s. 52-64.

GÜTERBOCK, Hans, Gustav, 1961, "The North-Central Area of Hittite Anatolia" Journal of Near Eastern Studies Vol. 20, No 2, s. 85-97.

HANFMANN, George M. A., 1960, "On the Date of the Late Hittite Palace at Sakçegözü" Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 160.

HARMANKAYA, Savaş, ERDOĞU, Burçin, 2002, TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4a/4b: İlk Tunç Çağı, İstanbul.

HARMANKAYA, Savaş, TANINDI, Oğuz, 1996, Paleolitik/Epipaleolitik: Şatırhöyük Yöresi.

HARMANKAYA, Savaş, TANINDI, Oğuz, ÖZBAŞARAN, Mihriban, 1997, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 2, Neolitik Ege Yayınları İstanbul.

HARMANKAYA, Savaş, TANINDI, Oğuz, ÖZBAŞARAN, Mihriban, 1998, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3: Kalkolitik, Ege Yayınları, İstanbul, Coba Höyük.

HOURS, Francis, AURENCHE, Olivier, CAUVIN, Jacques, CAUVIN, Marie Claire, COPELAND, Lorraine, SANLAVILLE, Paul, 1994, Atlas Des Sites Du Proche Orient (14000-5700 BP) Volume I: Texte Paris.

Kılıç Yusuf, 2015, “Anadolu’nun İlk Kentleri” *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, s. 119-136. Denizli.

Kılıç, Yusuf, 2015, “Hitit Devletinde Sefer Organizasyonu Üzerine Bir Not”, *Cahit Günbattı’ya Armağan*, 2015, s. 145-163. Ankara

KLENGEL, Horst, 2002, “Die Geschichte des hethitischen Reiches.” In: *Die Hethiter und ihr Reich – Das Volk der 1000 Götter*. Helga Willinghöfer (ed.), Theiss, Stuttgart, s. 62-73

LUSCHAN, Felix Von, HUMANN, Carl, KOLDEWEY, Robert, 1898, *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur*. Berlin: W. Spemann.

MELLAART, James, 1981, “The River Qoueiq, Northern Syria, and its Catchment. Studies arising from the Tell Rif at Survey 1977/79” *Bar Int. Ser*, 98, s. 131-319.

MELLINK, Machteld J., 1963, "Archaeology in Asia Minor". AJA, 67, pp. 173-190

ORTHMANN, Winfried, 1971, Untersuchungen zur spathethitischen Kunst. Saarbrucker Beiträge zur Altertumskunde, Bonn, Nr 8.

ÖNAL, Mehmet, MAHSERECİ, Güler, ÖZGAN, Osman vd., 2007, Gaziantep İlçeleri Taşınmaz Kültür ve tabiat Varlıkları Envanteri 2007, Gaziantep, s. 337.

ÖZ, Tahsin, 1949, "Ahmet Fethi paşa ve Müzeler", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, S V, Ankara.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, ERDEMİR, Halil, 2013, "Roma Döneminde Cyrrhus (Kilis) ve Çevresinin Askeri ve Jeopolitik Önemi", Kilis Yedi Aralık Üniversitesi "I. Uluslararası Muallim Rıfat, Kilis ve Çevresi Sempozyumu", Kilis, 16-17 Mayıs 2013.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, ERDEMİR, Halil, 2013, "Sardes Örneğinde Eskiçağ Devletlerinin Yönetim Merkezi Seçimi", "Krallardan Efelere Salihli", Salihli Kaymakamlığı ve Salihli Belediyesi, Salihli, 26-27 Nisan 2013.

PALAZ ERDEMİR, Hatice, ERDEMİR, Halil, 2016, "Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması", *Yeni Türkiye*, Ortadoğu Özel Sayısı II, s. 83, Ocak-Haziran s. 752-773.

PERROT, Jean, *Reconnaissance Archéologiques en Turquie Méridionale 1961 Centre National De La Recherche Scientifique*, jerusalem, 1962.

ŞAHİN, İbrahim, F., 2007, "Belen Geçidi'nde Coğrafi Gözlemler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 12, S 17, s. 65-86.

ŞAHİN, İbrahim Fevzi, MERAL, 2015, Elif “Türkiye’de Karayolu Geçitlerinin Özellikleri ve İç Anadolu Bölgesi’nde Coğrafi Dağılışı”, Coğrafya’ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TAYLOR, John Du Plat, SETON, WILLIAMS, Veronica, WAECHTER, J., 1950, “The Excavations at Sakce Gözü”, Iraq XII, s. 53-138.

USSİSHKİN, David, 1966, “The Date of the Neo-Hittite Enclosure at Sakçagözü”, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 181, s. 15-23.

ÜNAL, Ahmet, 2005, Hititler Devrinde Anadolu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ÜNGÖR, İbrahim, 2011, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış Doktora tezi), Erzurum.

ÜNGÖR, İbrahim, 2014, İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Yason Yayıncılık, Ankara.

ÜNGÖR, İbrahim, ÖZGÜL, Oktay, 2016, “Gaziantep/İslahiye Leçe Bölgesi Oygu Tekne Mezarları” Belgü, S. 3, s.89-104.

YİĞİT, Turgut, “İlk Tunç Çağı’nın Son Evresinde Anadolu’nun Siyasal Görünümü” Tarih Araştırmaları Dergisi, S.33, 2003, s. 167-182.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Üngör/atdd/0000-0002-4600-0933

Makale Başv. Tarihi: 10/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 22/12/2017

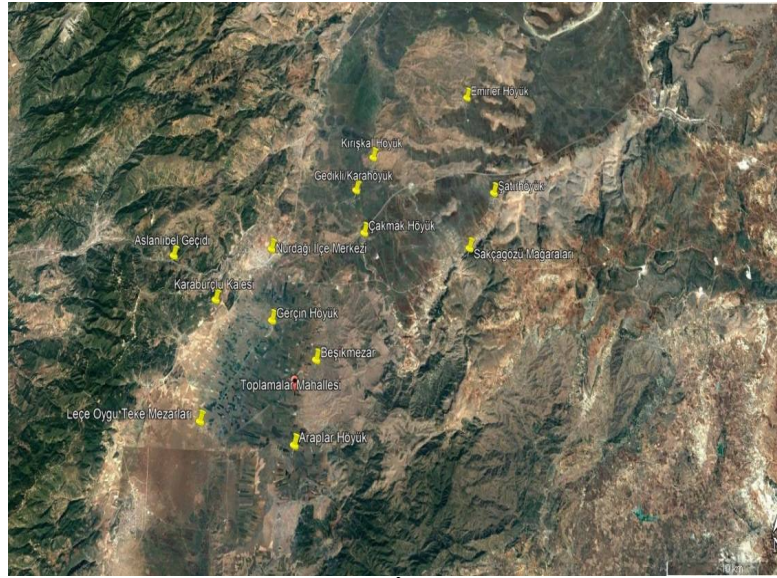
Ekler

Şekil 1: Nurdağı İlçesi Genel Görünümü

Şekil 2: Aslanlıbel Geçidi'nden Bir Görüntü

Şekil 3: Nurdağı İlçesi Uydu Fotoğrafı

Şekil 4: Sakçagözü Mağara Yerleşim Alanları

Şekil 5: Amanos Dağları Genel Görünümü

Şekil 6: İslahiye Ovası Genel Görünümü

Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları

Bekir Koçlar ¹

ORCID- 0000-0003-2373-945X

Yunus Özdurgun ²

ORCID-0000-0002-3527-9270

Öz

1950 Genel Seçimleri, Türk siyasi tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu seçimler ile birlikte Türkiye'de ilk kez iktidar halk iradesiyle değişmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 27 yıl boyunca iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi, bu seçimlerde aldığı yenilgiden sonra muhalefete geçmiştir. Bu seçimler Demokrat Parti'ye büyük bir güç katarken, CHP safında ise büyük bir prestij kaybına neden olmuştur. Bu çalışmada; değişen iktidara ulusal basının bakış açısının nasıl olduğunun üzerinde durulacak ve ilerleyen yıllarda DP iktidarına nasıl yaklaştığı irdelenecektir.

DP'nin, 1950 genel seçimlerinde iktidara gelişi ulusal basın tarafından genellikle olumlu karşılanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği mali sıkıntıların savaş sonrasında da etkisini sürdürmesi ve bununla birlikte çok partili hayata kesin olarak geçiş ile halk CHP'den desteğini çekmeye başlamıştı. Cumhuriyet tarihinde yaşanan bu ilk iktidar değişimi, yeni iktidardan beklentileri de beraberinde getirmiştir. Basın yeni iktidardan

¹ Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, koclarb@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, yunus.ozdrgn@hotmail.com

başta iktisadi olmak üzere, siyasi, sosyal gibi birçok konuda beklentilere girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, 1950 Genel Seçimleri

Reflections of the Democratic Party's Power in the Turkish Press

Bekir Koçlar ¹

ORCID- 0000-0003-2373-945X

Yunus Özduygün ²

ORCID-0000-0002-3527-9270

Abstract

The 1950 General Elections are of great importance in terms of Turkish political history. Because; for the first time in Turkey, with these elections, power has changed with popular will. After the declaration of the republic, the Republican People's Party, holding power for 27 years, passed the opposition after the defeat in these elections. While these elections added a lot of power to the Democrat Party, it caused a great loss of

¹ Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, koclarb@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, yunus.ozdrgn@hotmail.com

prestige in the CHP. In this study; the changing power will focus on how the viewpoint of the national press is and how it will approach DP government in the coming years.

The DP came to power in the 1950 general elections, which was generally welcomed by the national press. The financial difficulties brought by the World War II continued its influence in the aftermath of the war, and together with the passage of multi-party life, the people started to take support from CHP. This first change of power in the history of the Republic brought with it new expectations from the ruling power. The press has entered into many new issues, from economics to politics to social.

Keywords: *Republican People's Party, Democratic Party, 1950 General Elections*

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi ve boğazlardan üs istemesi Türkiye'yi Batı Blok'u ile yani ABD ile yakınlaştırmıştır. Türkiye, savaş sonucu ortaya çıkan bu yeni düzende Batılı devletlerin yanında yer almak istemiştir¹.

II. Dünya Savaşı'nın fiilen sona ermesinden sonra İngiliz büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya San Francisco Konferansına ancak 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan edecek ülkelerin davet edileceğini bildirmişti. Türkiye, bunun için savaşın son zamanlarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir. 25 Nisan'da San Francisco'da toplanan ve 26 Haziran'da

¹ Hakkı Uyar, Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923- 1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1998, s. 62.

Birleşmiş Milletler’i kuran konferansa Türkiye heyet göndermiş, bunun sonucunda ise BM’nin kurucu üyesi olmuştur².

II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada ortaya çıkan yeni oluşum, Türkiye’nin 1945’ten sonraki iç politikasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Dünyadaki otoriter sistemlere son veren Birleşmiş Milletler Anayasası, dünya ile entegrasyonu amaçlayan Türkiye için de tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş için zemin hazırlamıştır. Türkiye’deki idareciler İsmet İnönü’nün 1945’teki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’ndaki nutkundan da anlaşılacağı gibi bu geçişin zaruretini hissetmeye başlamıştır. Diğer taraftan dünyadaki gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkileri muhaliflere mevcut tek parti sistemine karşı kullanabilecekleri deliller sağlamış, onların muhalefetlerini açığa vurmalarını ve halkın desteğini aramalarına zemin hazırlamıştır³.

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsmıştır. 1940 yılının başında yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu, ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla hükümete o zamana kadar görülmemiş ölçüde yetki ve olanaklar vermişti. Kanunun en büyük yükünü köylüler ve işçiler çekmiştir. Zorunlu çalışma yükümlülüğü iş kazalarını da artırmıştır. Kanun, fiyatların nispeten daha az yükselmesine katkıda bulunmuşsa da ekonomik sorunların günlük yaşamı etkilemesini önleyememiştir⁴.

Savaş yıllarının bir sonucu olan Varlık Vergisi, Saraçoğlu Hükümeti tarafından 9 Kasım 1942’de TBMM’ye sevk edilmiş ve Genel Kurul tarafından 11 Kasım’da kabul edilerek 12 Kasım’da Resmi Gazete’de yayınlanmıştır⁵. Varlık Vergisi ile savaş zenginlerinin vergilendirilmesi

² Ahmet Yeşil, Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 54- 55.

³ Bekir Koçlar, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi”, Türkler, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 754.

⁴ Mustafa Çufalı, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945- 1950), Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 27- 28.

⁵ Resmi Gazete, 12 Teşrinisani 1942.

öngörülmişti. Ancak uygulamada birtakım usulsüzlüklerin döndüğü iddia edilmişti⁶. Bu durumun sonucu olarak iktidara karşı toplumsal huzursuzluk artmıştı.

Bu dönemde çıkan diğer bir kanun ise 14 Mayıs 1945'te ele alınan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur. Bu yasa, CHP içinde bir direniş yol açmıştır⁷. CHP içindeki büyük toprak sahibi milletvekilleri, kanunun bu maddesine şiddetle karşı çıkmıştır. En şiddetli itirazlar Adnan Menderes, Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi isimlerden gelmiştir. Adnan Menderes, kanunun istimlâk ile ilgili 17. Maddesine karşı çıkmıştır. Refik Koraltan ise Anayasa ilkelerine saygı gösterilmesini istemiş, düşünme, konuşma, yazma, dernek kurma, fikirleri ifade etme hakkı, aile emniyeti ile mülkiyetin her şeyin üzerinde olduğunu belirtmiştir⁸.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Mecliste kabul edildiği 11 Haziran 1945'ten dört gün önce, yani 7 Haziran 1945'te dört milletvekili, "Dörtlü Takrir" adıyla bilinen önergeyi vermiştir. Bu önergeyi imzalayan milletvekilleri; İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'dür. Bu milletvekilleri önergelerinde; kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti demokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine imkân verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması olmak üzere üç noktaya vurgu yapmıştır⁹. Bu takrir, 12 Haziran 1945'teki oturumda okunmuş ve reddedilmiştir. Hadiselerin zorlamasıyla CHP'nin iktidarını sarsmayacak sınırlı bir demokratikleşmeye izin vermek niyetinde olan İnönü, muhalefetin partileşmesine fırsat vermek amacıyla önergenin reddedilmesinde etkili olmuştur¹⁰.

⁶ Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 56- 58.

⁷ Faik Ahmet Barutçu, Siyasî Anılar, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 293- 296.

⁸ Meclis tartışmaları için bkz; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VII, Cilt 17, Birleşim 54.

⁹ Cem Eroğul, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), İmge Yayınevi, Ankara 1990, s. 10-11.

¹⁰ B. Koçlar, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde...", s. 757.

Önergeleri reddedilen “Dörtler” den ikisi, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bir müddet sonra Vatan gazetesinde açık muhalefete geçmiştir¹¹. Gazetede yazılarından dolayı iki milletvekili, 21 Eylül’de oybirliğiyle partilerinden ihraç edilmiştir. O tarihe kadar sessiz kalan Refik Koraltan, 2 Ekim’de Vatan gazetesine bir beyanat vererek arkadaşlarının ihracının tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince o da aynı akıbete uğramıştır. Dörtlerin lideri konumunda olan Celal Bayar, Eylül ayında milletvekilliğinden, Aralık ayında ise partisinden istifa etmiştir. Bayar, zaten 1 Aralık’ta basına verdiği demeçte yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştı. Bayar’ın istifasından üç gün sonra ise İsmet İnönü, Bayar’ı yemeğe davet etmiş ve İnönü’nün de onayını alan kurucular 7 Ocak 1946’da DP’yi resmen kurmuştur¹².

CHP, 5 Haziran 1946’da iki dereceli seçim sistemini değiştirerek tek dereceli seçim sistemini öngören tasarımı yasalaştırmıştır. Seçim sisteminde önemli bir değişiklik yapan 4918 sayılı bu yasaya göre; seçimler tek dereceli, açık oy gizli sayım yöntemiyle yapılacak, sayım yapıldıktan sonra da seçmen pusulaları yakılacaktı¹³.

21 Temmuz 1946’da yapılan ilk tek dereceli seçimler aynı zamanda Türk siyasi tarihinin en çok tartışılan seçimleri olacak ve o zamanki muhalefetin uzun yıllar boyunca propaganda malzemesini oluşturacaktır. Seçim sonuçlarına göre, 465 milletvekilliğinin, 397’sini CHP, 61’ini DP, 7’sini de bağımsızlar kazanmıştı¹⁴.

1949 yılının Aralık ayı başlarından itibaren 1950 seçim tasarısı üzerindeki görüşmeler yoğunlaşmıştır. 6 Aralık 1949’da Başbakan Şemsettin Günaltay’ın başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu, seçimlerin yargı güvencesine bağlanmasını kabul etmiştir. 16 Şubat 1950’de

¹¹ C. Eroğul, Demokrat Parti..., s. 11.

¹² C. Eroğul, Demokrat Parti..., s. 12.

¹³ Ensar Yılmaz, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I/1, 2010, s. 179.

¹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri (1923- 2011), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, s. 8.

yeni Seçim Kanunu mecliste onaylanmıştır. Tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy, açık tasnif, çoğunluk seçim sistemi ve adli teminat sağlanmıştır¹⁵.

Partiler birbiri ardına seçim beyannamelerini ilan etmiştir. CHP devletçiliğin daha da sınırlanacağını, özel girişimin teşvik edileceğini, kredi kolaylıkları sağlanacağını, yabancı sermayeye uygun şartlar tanınacağını, vergi sisteminin ıslahını ve Türk parasının değerinin korunacağını vaat ediyordu. Ayrıca, Cumhurbaşkanının görevlerinin yeniden düzenlenmesini ve rejimin altı temel ilkesinin anayasadan çıkarılmasını (bunlar CHP ilkeleri olarak kalacaktı) da yapılacaklar arasında sayıyordu. Köylünün hayat şartlarını düzeltmek için toprak dağıtımını yapılacağı; okul yapımı, su, kredi ve tarım aletleri sağlanması gibi tedbirler alınacağı söyleniyordu. Aynı şekilde şehirlilere de konut durumunun ve belediye hizmetlerinin ıslahı, yeni yol inşası vaat ediliyordu. İdari alanda ise CHP mahalli belediyelere daha büyük bir özerklik tanımaya söz veriyordu¹⁶.

DP'nin seçim beyannamesinde CHP'nin seçim beyannamesi ve geçmişte uyguladığı politikalar tenkit edilmiştir. Ayrıca yine bu beyannamede genel hatlarıyla bütçe sorununun giderileceği, vergilerin indirileceği, iş hayatını engelleyen bürokratik kısıtlamaların kaldırılacağı, yabancı sermaye ve tekniğinin memlekete süratle getirileceği, işçi ve köylü sorunlarının Batı demokrasilerindeki gibi çözüleceği, siyasi rejimin demokratik bir zihniyetle yeniden düzenleneceği, devri sabık yaratılmayacağı, Anayasa'da bazı değişikliklerin yapılacağı, ancak millete mal olmuş devrimlerin korunacağı, dış politikada Amerikan, Fransız ve İngiliz dostluğuna bağlı kalınacağı, barıştan yana olunacağı belirtilmiş ve beyanname DP'nin meşhur sloganı olan "Söz Milletindir" ile bitirilmiştir¹⁷.

Seçim kampanyasının genellikle baskısız ve düzenli geçtiği gözlenmektedir. İnönü, millet iradesinin ne şekilde tecelli ederse etsin kabul

¹⁵ Zafer, 17 Şubat 1950, s. 1, 6.

¹⁶ Ayn Tarihi, Mayıs 1950, s. 47- 50; Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 326.

¹⁷ BCA 030.01/ 44.265.14

edileceğini, Bayar da geçmişte olanların unutulacağını belirtiyor ama birbirlerinin görüşlerini ve seçim taktiklerini eleştirmekten de geri kalmıyorlardı¹⁸.

Seçimler 14 Mayıs 1950'de huzur içinde, düzenli bir şekilde yapılmıştır. Sonuçta DP %53,59 oy ile 408 milletvekili kazanırken, CHP %39,98 oy ile sadece 69 milletvekili çıkarabilmiştir. Uygulanan çoğunluk sistemi nedeniyle böyle bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu seçimle birlikte 27 yıllık tek parti iktidarı da son bulmuştur. 1950 Genel Seçimleriyle birlikte 23 yıllık tek parti iktidarının sonrasında ortaya çıkan muhalefetin dört yıllık bir çalışma sonunda iktidara demokratik yollardan geçmiş olması, Türk siyasi yaşamı için övünülmesi gereken bir gelişmedir. Bu gelişmede başta İsmet İnönü ve DP lideri Celal Bayar olmak üzere, Türkiye'de demokrasiye inanan tüm aydınların ve Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık nedeni olan Türk ulusunun payı büyük olmuştur¹⁹.

1. Yeni İktidara Basının Bakış Açısı

14 Mayıs 1950 Seçimlerinin arifesinde, CHP ve DP tartışmalarında basın önemli bir yer tuttuğu, bu tartışmalarda birçok gazetenin taraf olarak yerini alıp, DP'yi destekleyici yazılar yazdığı görülmektedir. Aynı durum seçim sonuçları açıklandıktan sonra da devam etmiştir. 14 Mayıs 1950 Seçim sonuçları ulusal basının büyük bölümünde olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Basın, seçimlerin tam bir emniyet içerisinde geçmesinden ve bunun bir demokrasi şöleni olduğundan bahsetmiştir. Gazeteler, bu tarihi Türk siyasi tarihi açısından bir dönüm noktası olarak nitelmişler ve iktidarın gürültüsüz bir şekilde değiştiğini ifade etmişlerdir. Bu seçimlerde birçok gazete sahibi ve başyazarı DP listelerinden milletvekili aday olarak, bu partinin kazanmasında ve tanınmasında etkili olmuştur.

¹⁸ K. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 327.

¹⁹ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 177.

1950 Seçimleri sürecinde DP, CHP ve MP'yi destekleyen basın kuruluşlarının adları ve başyazarları şöyledir:

Gazete Adı	Başyazarı	Desteklediği Parti
Zafer	Mümtaz Faik Fenik	DP
Cumhuriyet	Nadir Nadi	DP
Milliyet	Ali Naci Karacan	DP
Hürriyet	Sedat Simavi	DP
Vatan	Ahmet Emin Yalman	DP
Son Posta	Selim Ragıp Emeç	DP
Son Saat	Cihat Baban	DP
Yeni Sabah	-	DP
Ulus	Hüseyin Cahit Yalçın	CHP
Akşam	Necmettin Sadak	CHP
Vakit	Asım Us	CHP
Son Telgraf	Etem İzzet Benice	CHP
Kudret	Nurettin Ardıçoğlu	MP

1.1. Yeni İktidara, DP'yi Destekleyen Basının Bakışı

Seçim sonuçlarını en heyecanlı bir şekilde karşılayan şüphesiz DP yayım organı Zafer gazetesi olmuştur. Gazetede bir yandan seçim zaferi coşkusu hâkim iken, bir yandan da temkinli olunması gerektiğine dair uyarılar yapılmıştır. Sonuçları zafer coşkusu edasıyla okuyucularına aktaran gazetenin yazarlarından Faruk Fenik; “Ankara dünden beri heyecan içinde. Herkeste, sevdiğine kavuşmuş insanların neşe ve huzuru var. Sokaklarda artık somurtkan adamlara; hayatından, canından bezmiş insanlara rastlamıyorsunuz...”²⁰ sözlerini sarf ederken, Hikmet Yazıcıoğlu ise; “Haso, Memo diye adlandırılarak, tezyif edilmek istenen vatandaşlar, âlim, fazıl geçinen ve yüksekte bakmayı itiyat edinenlere lazım gelen numarayı

²⁰ Zafer, 16 Mayıs 1950, s. 1,4.

vermiş ve sabretmiştir. Sonunda emeline nail olmuştur”²¹ yorumunda bulunmuştur. Gazetenin başyazarı olan Mümtaz Faik Fenik, 17 Mayıs'ta cezaevinden tahliyesinin ardından yazılarına başlamıştır. Diğer yazarların aksine M.F. Fenik'in temkinli davrandığı görülmektedir. Ona göre son seçimler devlet idaresini elinde bulunduranlar için büyük bir derstir. Bunun için yeni iktidar çetin bir sorumluluğun altına girmiştir ve devlet yönetimini elinde tutması için önceki hataları tekrarlamamalıdır. Ekonomik, sosyal ve mali sahalarda önemli ıslahatlar yapılmalı ve adama göre iş değil, işe göre adam verilmelidir²².

Halkın neden DP'yi seçtiğini ele alan M.F. Fenik, öncelikle muhalefet çevrelerinden duyduğu, halkın DP'ye olan teveccühünden değil de CHP'ye karşı olan itimatsızlığından dolayı DP'yi seçtiği iddialarını satırlarında tartışmıştır. Bu iddialara göre DP, seçimlerde listesinden kimi gösterirse gösterecek o kişi/kişiler milletvekili seçilirdi. Bu iddialara karşı çıkan M.F. Fenik, seçimlere DP'den başka Milli Kalkınma Partisi ve MP olmak üzere iki muhalif partinin daha katıldığını hatırlatmıştır²³. Bu düşünceden çıkan sonuca göre halk, salt CHP'ye karşı olan itimatsızlığından dolayı DP'ye yönelmemiştir. DP'nin elde ettiği seçim başarısı, muhalif çevrelerin iddialarının aksine DP'nin sistemli, programlı bir şekilde çalışmasının ve memleketin ana davalarını ele almasının bir ürünüdür.

CHP iktidarı döneminde DP ile basın arasında birbirlerini destekleyen bir ilişki kurulmuştur. Buna göre DP basın özgürlüğünü savunurken basın da bu partinin seçimleri kazanmasında önemli rol oynayacak yayımlar yapmış ve DP'yi adeta bir kurtarıcı olarak kamuoyuna sunmuştur. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Nadir Nadi'nin sonuçlara ilk tepkisi şöyle olmuştur; “14 Mayıs'ı Türk milleti başarılı bir imtihan günü olarak daima hatırlayacaktır. Tarihimizde ilk defadır ki kansız, ihtilâlsız, bir iktidar değişikliğine şahit oluyoruz. Demokratik sistemin temeli sayılan halk iradesi yurdumuzda tam bir olgunlukla

²¹ Hikmet Yazıcıoğlu, “Asil Türk Milletinin Kararı”, Zafer, 16 Mayıs 1950, s. 2.

²² Mümtaz Faik Fenik, “Vazife Büyük ve Çetindir”, Zafer, 18 Mayıs 1950, s. 1, 6.

²³ M. F. Fenik, “Halk Niçin DP'yi Tercih Etti?”, Zafer, 19 Mayıs 1950, s. 1.

gerçekleşti...”²⁴ Yeni iktidarın ve onun hükümetinin ağır bir yükümlülük altına girdiğini ifade eden Nadi, yeni başbakan Adnan Menderes’in dört yıllık muhalefet hayatında başarılı bir imtihan geçirdiğini ve bu ağır yükümlülüğün altından kalkabilecek kapasitede olduğunu belirtmiştir²⁵. Nadi’ye göre DP dört yıl gibi kısa bir sürede yurdun dört bir tarafında idealist vatandaşlar tarafından örgütlenmiş ve bu vatandaşlar gecelerini gündüzlerine katarak partilerini tanıtip yükseltmişlerdir. Böylece halk nezdinde kurtarıcı olarak görülmüşlerdir. Bu da seçim zaferini getirmiştir.

Ancak yine Nadi’ye göre seçim sonuçlarını sadece bu minval üzere okumak doğru değildir. DP’nin elde ettiği bu seçim başarısında CHP’nin zaafı da etkili olmuştur. Bunun içindir ki seçim çalışmaları kapsamında Demokratların karşısında halka nüfuz etmiş, halkla birlikte yürüyen başka siyasi teşekkül yoktu. Nadi, bu durumun nedenlerini ise CHP’nin yukarıdan aşağıya doğru merkezden yönetilen, halkla iletişim kurmak yerine temasını halk dışı elemanlarla sağlamaya çalışan, iyi niyetli unsurların yanında birtakım parazitlerle çevrilmiş bir teşekkül haline gelmiş olmasına bağlamıştır. Bunun sonucunda ise CHP için mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur²⁶. Nadi, bu görüşleriyle bir yandan kazanılan zaferde DP kurmaylarının ve teşkilatlarının seçimdeki çalışmalarının rolünü gölgelememeye çalışırken, bir yandan da sonuçların böyle olmasının sebeplerinden birini CHP’nin yanlış yönetilmesine bağlamıştır.

Nadir Nadi, bu düşüncelerinde yalnız değildir. Milliyet’in başyazarı Ali Naci Karacan da seçim sonuçlarını milletin kendi iradesini hâkim kıldığı şeklinde yorumladıktan sonra geçmiş yıllardaki yönetime eleştirilerde bulunmuştur. Karacan’ın eleştirilerinin odak noktasında basın özgürlüğü ve iktisadi konular vardır; “Seçim neticeleriyle beraber hiç şüphe yok ki, memleketin üzerinden bir kâbus kalkmıştır. 14 Mayıs akşamına kadar bu memlekette vatandaş hak ve hürriyetleri nispi ve keyfi bir tarifeye bağlanmıştı. Memur vaziyetinden, tacir ticaretinden, esnaf tecziyeden,

²⁴ Nadir Nadi, “O günün Manası”, Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950, s. 1.

²⁵ N. Nadi, “Başlarken”, Cumhuriyet, 25 Mayıs 1950, s. 1.

²⁶ N. Nadi, “Yol”, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1950, s. 1,3.

gazeteci yaptığı tenkitlerin başına ne belalar açabileceğini bir türlü tahmin etmeyerek başının üzerinde her an bir başka tehdit kılıcı gezdirilmesinden, işçi işinden, köylü sefaletten, hülasa her cemiyet tabakası ayrı bir dertten ıstırap çekmekte ve bunların yekûnu devletin siyasi, mali, iktisadi baskısı altında gündün güne daha çok ezilen, her ferdi bunalmış, her ferdi düşünceli bir millet topluluğu vücuda getirmekte idi.” Karacan’a göre; artık vatandaşın hak ve hürriyetlerine yüzde yüz hâkim olacağı yeni bir devir açılmıştır. Bu devri de milletin kendisi açmıştır²⁷. Karacan, sonraki yazılarında da CHP’ye tazyiklerde bulunmaya devam etmiş ve özellikle Atatürk’ün vefatından sonra parti içinde onun kötülendiğini ve çizgisinden uzaklaştığını iddia eden yazılar yazmıştır.

Şimdiye kadar ortaya çıkan tabloda basın DP’yi olumlu karşılamaının belki de en önemli nedenleri CHP’nin geçmişteki baskıcı yönetimi ve iktisadi alanda yaşanan sıkıntılar kabul edilebilir. Bu itibarla basın, DP’yi özgürlükçü bir ortam sağlayacağı ve yeni bir iktisat politikasıyla ülkeyi kalkındıracağı gibi gerekçelerle destekliyordu. Bunun örnekleri şimdiye kadar aktarılan gazetelerle sınırlı değildir. Bunlara benzer yorumlar o dönem DP’yi destekleyen tüm gazetelerde mevcuttur. Bu düşünceye paralel fikirler aktaran Hürriyet gazetesinin sahibi Sedat Simavi, seçim sonuçlarını bir askerın hudut boyunda nöbetini bir başka askere devretmesi şeklinde yorumlamış, ortaya çıkan durum karşısında ne aşırı bir sevince kapılınması gerektiğini, ne de yeise düşülmesi gerektiğini söylemiştir. Simavi, değişen şeyin zihniyet farkı olduğunu söyleyerek CHP’nin ülkeyi babadan kalma bir çiftlik gibi yönettiğini, halkın isteklerini görmezden geldiğini ve basının ağzına kilit tıkararak onu susturduğunu ifade etmiştir. Simavi, eski iktidarın bu hatalarını yeni iktidarın tekrarlamamasını umut ettiğini belirterek; “Yeni iktidarın taze ve Demokrat mümessilleri: Siz doğru yolda yürüdükçe, biz daima yanınızda bulunacağız ve sizlere biraz da eserimiz gözüyle bakacağız”²⁸ ifadeleriyle bu umutlarının

²⁷ Ali Naci Karacan, “Bir Devir Kapandı, Bir Devir Açılıyor”, Milliyet, 31 Mayıs 1950, s. 1.

²⁸ Sedat Simavi, “Değişen Nöbet”, Hürriyet, 21 Mayıs 1950, s. 1.

gerçekleştiği takdirde yeni iktidarın her zaman yanında olacaklarını sözlerine eklemiştir.

DP'nin kuruluş safhasından itibaren muhalefet safında yerini alan gazetelerden biri de Vatan idi. Hatta DP'nin bazı kurucularının bu gazetede köşe yazıları yayınlanmaktaydı. Gazete, seçimlerden sonra DP'ye yakınlığını sürdürmüştür. Ahmet Emin Yalman, seçim sonuçlarını değerlendirirken ilk olarak İsmet İnönü'ye teselli niteliğinde bir yazı yazmıştır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı mevkiinden ayrılırken küçülmeyeceğini, bilakis milletin nazarında yeni bir mertebeye yükseleceğini belirten Yalman, İnönü'nün siyasi hayatının ise kapanmadığını, aksine en heyecanlı devrinin muhalefet saflarında yeni başladığını belirtmiştir²⁹. Yalman, İsmet İnönü için bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra yeni iktidara birtakım uyarılarda bulunmuştur. DP'nin idealist, kıymetli ve vatansever vatandaşların sevk ve idaresi altında bulunduğu şüphesi olmadığına işaret eden Yalman, bu idealist tutumun makam- mevki tutkusuna dönüşmemesi gerektiğini geçmişteki tecrübelerine dayanarak belirtmiştir³⁰.

Aynı gazeteden tarihçi Tarık Zafer Tunaya, Türk siyasi tarihinde demokratikleşme adına atılan önemli adımların altını çizdikten sonra son seçimlerin Türk demokrasisi için muazzam bir inkılâp olduğunu belirtmiş ve şu cümleleri kullanmıştır; “*Şimdiye kadar hep Avrupa baskısı veya tepki olarak girişilen hareketlere mukabil; bu hareket sakin ve vakur bir inkılâp mahiyetini taşımaktadır.*”³¹

MP'ye yakınlığıyla bilinen Kudret gazetesi de başlangıçta yeni iktidarı olumlu bir şekilde karşılamıştır. Gazetenin yazarlarından Nurettin Ardiçoğlu, 14 Mayıs 1950 Seçimlerinin milli bayramlar kadar önemli olduğunu vurgulamış ve bu günü “*Milli Hâkimiyet Bayramı*” olarak nitelemiştir. Türk siyasi tarihinde ilk olarak bir iktidarın oy pusulası ile

²⁹ Ahmet Emin Yalman, “İsmet İnönü'ye Tebrik Mektubu”, Vatan, 17 Mayıs 1950, s. 1.

³⁰ A. E. Yalman, “DP'nin Geçireceği İlk İmtihanlar”, Vatan, 18 Mayıs 1950, s. 1, 3.

³¹ Tarık Zafer Tunaya, “İktidarın Terki”, Vatan, 26 Mayıs 1950, s. 3, 5.

değiştiğini belirten Ardıçoğlu, ortaya çıkan sonucun hem DP hem de CHP tarafından şaşkınlıkla karşılandığını iddia ederek, çekindiği tek şeyin yeni iktidarın zafer sarhoşluğuna düşüp tek parti dönemine benzer hareketlere teşebbüs etmesi olduğunu ortaya koymuştur³². Kudret gazetesinin DP iktidarına bu olumlu bakışı kısa süre içerisinde değişecektir. DP'nin MP'ye karşı sert bir tavır takınmasından sonra gazete DP'ye karşı cephe alacaktır.

Seçimlerden önce DP'ye açık bir şekilde destek veren Son Posta, Son Saat ve Yeni Sabah gazeteleri sonuçlardan sonra da bu tavırlarını sürdürmüşlerdir. Seçim sonuçlarını gazetedeki köşesinde değerlendiren ve aynı zamanda Bursa'dan DP milletvekili seçilen Selim Ragıp Emeç, yaşanan gelişmeleri "*Ferahlık Devri*" olarak nitelemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır; "*Her taraftan gelen haberler ve içinde yaşadığımız şu beldenin havası, ortalıkta hiss olunur bir ferahlık hâsıl olduğunu bize bildiriyor ve duyuruyor. Düne kadar tabiat şartları biraz aksi gitmekte idi. Eski Mayıs'ın haftasına bastığımız halde henüz palto ve pardösüler sırtlardan çıkmamıştı. Şimdi hava ısındı, tatlı yüzlü güneşin hararetiyle vücutlara da biraz cevvaliyet geldi. Fakat havada duyulan ferahlık bundan dolayı değildir. O daha ziyade manevidir...*"³³ Görüldüğü üzere Emeç, ülkeye bir ferahlığın geldiğini bu ferahlığın 27 yıllık iktidarın değişmesinden kaynaklandığını ima etmiş, yazısının devamında; dünün asık suratlı, kasvetli insanların yüzünde bir neşe halinin zuhur ettiğini iddia etmiştir.

Son Saat gazetesinin başyazarı Cihat Baban'a göre son seçim sonuçları Türk milletinin en büyük inkılâbıdır³⁴. Bu inkılâbın gerçekleşmesinde DP'lilerin çabaları kadar İsmet İnönü'nün de payı vardır. Buna göre İnönü, bulunduğu makamdan çekilmekle aslında memleketine en büyük hizmeti ifa etmiştir³⁵.

³² Nurettin Ardıçoğlu, "Ne İdik Ne Olacağız?" Kudret, 17 Mayıs 1950, s. 1, 4.

³³ Selim Ragıp Emeç, "Ferahlık Devri", Son Posta, 18 Mayıs 1950, s. 1.

³⁴ Cihat Baban, "Yeni İnkılap Türk Milletine Kutlu Olsun", Son Saat, 15 Mayıs 1950, s. 1.

³⁵ C. Baban, "En Güzel Miras", Son Saat, 20 Mayıs 1950, s. 2.

Yeni Sabah ise son seçimler ile birlikte Türkiye’de artık yeni bir dönemin açıldığını, ihmallerle dolu bir dönemden geçildiğini, bu dönemin yıkıntılarının temizlenmesi için DP’ye büyük bir vazife düştüğünü ifade etmiştir³⁶. Gazeteye göre; iktidarı eline alan DP, memleket idaresinde tam bir zihniyet değişikliği getirecek, ziyafet sofraları, israf ve savurganlık sona erecek, kötülükle mücadele edilecek, menfaatçilik son bulacaktır³⁷.

Buraya kadar üzerinde durulan DP’yi destekleyen basın görüşlerinden bir çıkarım yapılacak olunursa; iktidar sahiplerinin, iktidarlarını sürdürmek ve meşruiyetlerini sağlamak için kamuoyunun desteğini sağlamaları yaşamsal niteliktedir. Bu desteği sağlayan en önemli kaynak basındır. Yakın tarih için bu durum böyledir. Ancak bir hakikat vardır ki, siyasal iktidarların basın kamuoyu oluşturma işlevinden yararlanabilmeleri için, basın özgürlüğünü sağlamak gibi bir görevi de yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu görev ekonomik destek, siyasal baskılardan koruma, basına kolaylıklar sağlama şeklinde olabilir. CHP’nin iktidardan düşüşü ve yerine DP’nin gelmesi ile ilgili olarak belki de gözden kaçırılmaması gereken en önemli hususun bu olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.Yeni İktidara, CHP Yanlısı Basının Bakışı

CHP yanlısı yayın politikalarıyla bilinen gazeteler de seçim sonuçlarını sükûnet ile ve ortaya çıkan durumu kabullenmiş bir şekilde karşılamışlardır. Sonuçların belli olmasından sonra Ulus’taki köşesinde bir yazı kaleme alan Hüseyin Cahit Yalçın, ortaya çıkan tablonun DP’nin muzafferiyetini gösterdiğini ifade etmiştir. Yalçın’ın aktardığına göre seçimler memleketin her yerinde sükûnet içinde, intizamlı bir şekilde ve itidal dairesinde gerçekleşmiştir. Her vatandaş oyunu hür bir şekilde kullanmış, dikkate değer bir olay çıkmamış ve seçime katılım oranı tahminlerin üzerinde olmuştur. Yalçın’a göre bu durum iki şeyi ispat etmektedir. Birincisi; Türk milletinin kendi mukadderatını eline alma azmi

³⁶ “Çok Dikkatli Olmak Lazım”, Yeni Sabah, 19 Mayıs 1950, s. 1.

³⁷ “Fazilet Mücadelesi Başlamalıdır”, Yeni Sabah, 22 Mayıs 1950, s. 1, 5.

pek kuvvetlidir. İkincisi ise; bu seçimler göstermiştir ki Türkiye’de demokratik sistemin gerektirdiği fikri gelişme yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Yalçın, tüm bu gelişmelerin meydana gelmesinde CHP faktörünün ön planda olduğunu iddia etmiştir. Atatürk bu seviyeye ulaşmak için bir temel atmış, ondan sonra gelen İsmet İnönü bu temeli sağlamlaştırmış ve nihayet istenilen demokratik gelişme sağlanmıştır. CHP, aslında seçimleri kaybetmesi ve iktidarı DP’ye vermesi ile memlekete büyük bir hizmet ifa etmiştir³⁸.

Yalçın’a göre son seçimler ile birlikte Türkiye’de bir devir kapanmış, yeni bir devir açılmıştır. Ona göre kapanan devir, *Milli Kahraman* cumhurbaşkanları devridir. Yeni devir ise alelâde fani vatandaşlar arasından seçilmiş alelâde cumhurbaşkanları devridir. Buna göre *Milli Kahraman* cumhurbaşkanları tarihin malı olurlar. Fakat normal cumhurbaşkanları arasında öyleleri olacaktır ki zamanın unutmaya defterleri içinde isimlerini bulmak ve hatırlamak için epey zahmet çekmek icap edecektir³⁹. Yalçın, yapmış olduğu bu çıkarımla eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün *Milli Kahraman* olduğunu ve halkın gönlünde yer edindiğini, bunun için unutulmayacağını ve yeni gelecek cumhurbaşkanlarından bazılarının da millete mal olmuş şahıslar olmayacağı için zamanla unutulup gideceklerini iddia etmiştir.

Yalçın, bir başka yazısında seçimlerin böyle sonuçlanacağını hiç kimsenin aklından geçirmedini fakat bu sonuca rağmen CHP’nin yine de memleket içinde büyük bir kuvvet olarak yoluna devam ettiğini belirtmiştir. CHP’nin seçimlerde çoğunluk sistemi taraftarı, DP’nin ise nispi temsilden yana olduğunu ifade eden Yalçın, sonuçta CHP’nin *kendi sevgilisinden* darbeyi yediğini ancak bu görüşüne sadık kalacağını söylemiştir⁴⁰. Yalçın’a göre yeni iktidar dört konuda oldukça şanslıdır. Bunlar;

³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Büyük İsmet İnönü”, Ulus, 16 Mayıs 1950, s. 1, 3.

³⁹ H. C. Yalçın, “Yeni Bir Devir Açılıyor”, Ulus, 17 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁰ H. C. Yalçın, “Halk Partisinin Kuvveti”, Ulus, 24 Mayıs 1950, s. 1, 3.

1. 27 yıllık iktidarı saf dışı bırakarak başa geçmiştir ve bu onun için büyük bir enerji kaynağı olacaktır.
2. Bütün memleket iyi temenniler ile gözlerini ona çevirmiştir.
3. Yeni hükümet ellerini kollarını bağlayacak ağır yüklü bir maziye sahip değildir ve bundan dolayı memleket işlerini yürütürken cesur adımlar atabilecektir.
4. Yeni hükümet yıkıcı bir muhalefetle kısır mücadeleler şeklinde boğuşmayacaktır⁴¹.

Görüldüğü gibi Hüseyin Cahit Yalçın, seçim sonuçları üzerine yapmış olduğu yorumlarda DP'yi destekleyen basının aksine CHP ve İsmet İnönü faktörü üzerinde durmuş, Türkiye'nin demokrasi yolunda bu iki etken sayesinde ilerlediğini iddia etmiştir.

CHP'nin genç isimlerinden olan, aynı zamanda demokrasi yanlısı olarak bilinen ve partisi içindeki 35'ler grubunda⁴² yer alan Nihat Erim, milletvekili seçilememesinin ardından Ulus'taki köşesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Erim, seçim sonuçlarını genç yaşına rağmen olgunlukla karşılamış ve Türkiye'de tek partili yönetimin sona ermesinin ülkenin geleceği açısından daha hayırlı olacağını anlatmaya çalışmış, yeni iktidarı kapalı bir kutu gibi gördüyse de iyi dileklerini esirgememiştir⁴³.

Diğer taraftan yine CHP yanlısı olan Akşam gazetesinin yeni başyazarı Dışişleri eski bakanı Necmettin Sadak sonuçları değerlendirirken, DP'nin henüz genç bir parti olduğunu ve bu gençliğin getirmiş olduğu enerjiyle çalıştığını, böylece seçimleri kazandığını ifade etmiştir⁴⁴. Sadak, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'den de övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Geçmiş yıllarda DP'nin yapmış olduğu muhalefeti ise şöyle eleştirmiştir; “Muhalefet-yani eskisi- dört yıldır her gün: ‘Hürriyet isteriz!’ avazeleriyle ortaya atılmıştı. Hürriyet yoktu. Dört yıl

⁴¹ H. C. Yalçın, “Talihli Hükümet”, Ulus, 27 Mayıs 1950, s. 1.

⁴² Çok partili hayata geçişle birlikte CHP içinde oluşan, politik konulara ılımlı yaklaşımlarıyla bilinen ve daha çok genç partilileri içine alan bir gruptur.

⁴³ Nihat Erim, “Yeni Devir Yeni Mesuliyet”, Ulus, 17 Haziran 1950, s. 3.

⁴⁴ Necmettin Sadak, “Eski İşime Başlarken”, Akşam, 22 Mayıs 1950, s. 1.

bu hürriyetsizlik içinde hürriyet istendi, dört yıl bu hürriyetsizlik içinde iktidara küfür edildi ve nihayet bu hürriyetsizlik içinde bir seçim yapıldı ve hürriyetsizlikten şikâyet edenler hürriyet isteyerek iş başına geçebildiler. Biz, bugünkü muhalefet, hürriyet istemiyoruz. Bugüne kadar bilfiil mevcut, iktidarın devir ve teslimini mümkün kılmış olan hürriyet bize kâfidir. Hürriyeti artırmak için dahi, bugünkü hürriyete dokunulmamasını dileriz.”⁴⁵

Ancak; Sadak’ın bu görüşlerinin aksine DP’yi destekleyen gazeteler, geçmiş yıllarda bir hürriyetsizlikten şikâyet ederek seçim sonuçlarının belli olmasının ardından konuyu satırlarına taşımaktan geri durmamışlardır.

Vakit gazetesinin başyazarı Asım Us ise seçim sonuçlarını değerlendirirken; beş seneden beridir muhalefet lehine yayın yapan tüm gazetelerin CHP’nin tek parti anlayışından kurtulamayacağını, İsmet İnönü’nün bir *diktatör* olduğunu ve o makamında kaldıkça seçim kanununda yapılan değişikliklerden olumlu netice alınamayacağını ifade ettiklerini belirtmiş, son seçimlerin bu iddiaları boşa çıkardığını ileri sürmüştür. Us’a göre bu iddiaların kaynağı MP idi ve bu bakımdan seçimler CHP’den ziyade MP için ağır bir yenilgidir. Us, yazılarında CHP’ye seçim mağlubiyetini yakıştıramamakta ve CHP’nin dışında başka mağluplar arayışı içindedir. Mağlubiyetin Parti’de yaratacağı olumsuz etkiyi azaltmaya çalışmaktadır. Bu görüşünde o kadar ileri gitmiştir ki *CHP’nin seçimleri kaybetmesi ve bu kayıp sonucunda İnönü’nün cumhurbaşkanlığından çekilmesi, demokrasi yolunda halkçılar adına kaydedilecek bir zaferdir*⁴⁶ diyerek mağlubiyeti zafer gibi gösterme oyunu oynamıştır. Us, Ulus ve Akşam gazeteleri çoğunluğa dayalı mevcut seçim sisteminin CHP’nin ürünü olduğunu ve bundan pişmanlık duymadıklarını belirtmiş olmalarına rağmen ortaya çıkan sonuçların adalet meselesini ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Ona göre,

⁴⁵ N. Sadak, “Dilediğimiz İki Şey”, Akşam, 23 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁶ Asım Us, “Zaferden Farksız Bir Mağlubiyet”, Vakit, 17 Mayıs 1950, s. 1.

seçimlerde siyasi partilerin aldıkları oy ile kazandıkları milletvekillikleri arasında büyük bir orantısızlık vardır⁴⁷.

Seçim sürecinde CHP'yi destekleyen gazetelerden bir diğeri olan Son Telgraf gazetesinin başyazarı Etem İzzet Benice de bu sonuçların ortaya çıkmasında ağırlıklı olarak CHP ve İnönü faktörü üzerinde durmuştur. DP'nin iktidarı devralmasını milli tarihimizin en büyük ve en müstesna hadisesi olarak değerlendirmiş, milli iradenin bu tarzda tecelli etmesini iki ana başlıkta toplamıştır;

1. İnönü'nün idealist tutumu,
2. CHP'nin demokrasi inkılâbımızı başarmak yolundaki büyük, samimi ceht ve azmi⁴⁸.

Görüldüğü gibi CHP yanlısı basın seçim sonuçları okumalarını CHP ve İnönü üzerinden yapmışlardır. Buna göre Türkiye, bu iki siyasi aktör sayesinde kansız bir demokrasi ihtilâli gerçekleştirmiştir. Ancak yeni iktidara destek olan basına göre ise durum bunun tam zıttı görünümündedir. Bu nedenle DP yanlısı bu basın sürekli olarak CHP uygulamalarının demokrasiye geçişi zorlaştırdığı iddialarını ileri sürmüştür.

1.3. İktidarının Sonraki Yıllarında Basın-DP İlişkisi

1950 Seçimlerinde basının çoğunun desteğini alan DP'nin ilerleyen yıllarında basın ile ilişkileri değişkenlik göstermiştir. DP'nin seçim propagandası her kesimden insanı cezbedecek bir özgürlük, refah ve eşitlik vaadi sunuyordu. Bu itibarla DP'nin ilk icraatlarından biri, basına verdiği sözü yerine getirip yeni bir basın kanunu çıkartmak oldu. 15 Temmuz 1950'de kabul edilen yeni basın kanunu ile birlikte gazete ve dergi çıkarmak için artık hükümetin izni veya ruhsatına gerek kalmıyor, basın suçları için alanında uzman özel mahkemeler kuruluyor, basın yoluyla işlenen suçlara karşı gazete sahipleri cezai sorumluluktan kurtulup sorumlulukları hukuki

⁴⁷ A. Us, "Seçimlerde Adalet Meselesi", Vakit, 25 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁸ Etem İzzet Benice, "İnönü ve Muhalefet Mevkiinde Cumhuriyet Halk Partisi", Son Telgraf, 17 Mayıs 1950, s. 1, 3.

ve mali alanlarla sınırlandırılıyordu. Ayrıca basın emekçileri de patron karşısında güçlenmişlerdi. Bundan böyle sendika kurabilecekler, sosyal sigortalardan yararlanabilecekler, haftalık/aylık tatil haklarına sahip olacaklar, işverenlerle sözleşme yapacaklar ve tazminat alabileceklerdi. DP iktidarının ilk yılları basınla adeta balayı yaşadığı yıllardı. Gazeteciler, mesleklerini keyifle ve özgürce yapabilecekleri yasal güvenceye kavuşmuşlar, ayrıca o ana kadar sahip olmadıkları kazanımlar elde etmişlerdi⁴⁹.

Süreç içerisinde basının genelinin DP'yi desteklediği görülmektedir. Ancak bu destek iki boyutludur. Destekçilerden bir kısmının DP ile olan ilişkisi ideolojik benzeyişe göre şekillenirken diğer kısmının ilişkisi çıkarsal beklentilere göre şekillenmiştir. Bu duruma birkaç örnek verilecek olunursa; 21 Ocak 1953'te, 1940'dan itibaren İstanbul'da yayın yapan Marmara gazetesinin sahibi Bedros, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta; gazetelerinin resmi ilanlardan mahrum edildiğinden dolayı oldukça müşkül vaziyete düştüğünü dile getirmiş, kendilerine resmi ilan verilmeyişinin nedenini, ilgili kişilerin kendilerini yeterince tanımıyor olma ihtimali olarak belirtmiştir. Mektup, DP'ye aidiyeti ispat adına şu cümlelerle bitmiştir; *"Bu vesile ile sizlere bağlılığımızı bir kere daha belirterek kıymetli dakikalarınızı aldığımızdan dolayı özür diler, derin saygılarımızı sunarız."* Bu durumdan şikâyetçi olan gazetelerin sayısı az değildir. Diyarbakır'daki Demokrasiye Güven gazetesinin sahibi yine 1953'te aynı konuyu gündeme getirir. Menderes'e Diyarbakır'da yayınlanan altı gazeteden sadece kendilerinin DP'yi desteklediklerini, resmi ilanların CHP'li gazetelere verildiğini belirtir. Lo Jurnal Doryan (Le Journal d'Orient) sahibinin 21 Eylül 1955 tarihli gönderdiği uzun mektupta da DP'den maddi beklentiler konu edilir ve kendilerine vaat edilen hiçbir şeyin yerine getirilmediği öne sürülür⁵⁰.

⁴⁹ Funda Şenol Cantek, "Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın", Türkiye'nin 1950'li Yılları, Haz: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 423- 423.

⁵⁰ Ömer Obuz, "Adnan Menderese Gönderilen Bazı Mektup ve Telgraflar Üzerine: STOP", International Journal Of Eurassia Social Sciences, VIII/ 27, 2017, s. 721.

DP'nin basın ile yaşadığı balayı dönemi birkaç sene içinde sona ermiştir. İktidarı devraldıktan sonra Demokratlar asker ve bürokrat kadrolarında köklü bir tasfiyeye girişmiş, bunun yanında 1953'te CHP mallarına el konulmuştur. Bu arada aynı yıl *Neşir Yoluyla Veya Radyo İle İşlenecek Cürümler Hakkında Kanun Tasarısı* kabul edilmiştir. Bu kanun ile birlikte basın suçlarına verilecek cezalar ağırlaştırılmış, ispat hakkı ortadan kaldırılmıştır. Kanunu eleştiren Hüseyin Cahit Yalçın, Bedii Faik, Metin Toker ve Cüneyt Arcayürek gibi gazeteciler tutuklanmışlardır⁵¹. Ahmet Emin Yalman anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır; “1950 ile 1954 arasında basının Hükümetle sıkı bir işbirliği halinde bulunmasına, muhalefetin haksız hücumlarına karşı devamlı surette kalkan vazifesini görmesine rağmen, başarı iktidarın başını döndürdü, basınla yıllardır devam eden samimi işbirliği hiçe sayıldı.”⁵² Yalman'ın da ifade ettiği gibi 1954'e kadar basın ile iyi giden ilişkiler bozulmaya başlamıştır.

Bozulan ilişkiler nedeniyle 1954-60 yılları arasında sonu gelmeyen basın davaları açılmıştır. Sadece dört yıllık bir süre içinde (Mart 1954-Mayıs 1958) 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış ve bunlardan 238'inin mahkûmiyetine karar verilmiştir. 1958-60 yılları ise yurdun her yerinde sayısız basın davalarına bakıldığı bir dönemdir. Bu dönemde basında havayı gerginleştiren ilk olay Hüseyin Cahit Yalçın'ın 24 Eylül 1954'te 26 ay hapse mahkûm olmasıdır⁵³. Böylece iktidara gelişinde basının desteğini alan DP, 1954'ten başlayarak bu desteği kaybetmeye başlamış, DP'yi destekleyen gazeteler bile iktidarı şiddetle tenkit ederek muhalefet saflarında yer almıştır.

2. Basının Yeni İktidardan Beklentileri

Cumhuriyet tarihinde yaşanan bu ilk iktidar değişimi, yeni iktidardan beklentileri de beraberinde getirmiştir. Basın yeni iktidardan başta iktisadi

⁵¹ F. Şenol- Cantek, *Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın*, s. 424.

⁵² Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, II, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul 1997, s. 1639.

⁵³ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 193.

olmak üzere, siyasi, sosyal birçok konuda beklentilere girmiştir. Ancak henüz iktidarı yeni ele almasından dolayı DP'nin yayın organı Zafer Gazetesi ve yeni iktidar lehine yayın yapan Yeni Sabah Gazetesi ile birlikte Cumhuriyet Gazetesi gibi diğer basın çevrelerinde de beklentilerin yerine getirilmesi için zamana ihtiyaç olduğu düşüncesi öne çıkmıştır⁵⁴.

Yeni iktidardan en önemli beklenti iktisadi sahada olmuştur. Aynı zamanda DP Milletvekili olan Mümtaz Faik Fenik, bu beklentiye şöyle ifade etmiştir; “*Memleketin isteği nedir? İstenilen şeyler malumdur: Devlet bütçesinde israfları önlemek, memlekette şimdiye kadar atıl bırakılan servet kaynaklarını kıymetlendirmek, mevcut olanları daha rasyonel bir şekilde işleyerek maliyet fiyatları üzerinde indirmeler yapmak, serbest teşebbüsü şimdiye kadar hapsedildiği yerden kurtarıp vatandaşlarda iş yapma kabiliyetlerinin inkişafına hizmet etmek, iç ve dış ticareti durgunluktan kurtarmak ve nihayet vatandaşları ellerindeki para ile daha fazla mal alabilir ve daha çok mal devredebilir hale sokmak.*”⁵⁵

Son Saat gazetesinin başyazarı Cihat Baban, tek parti sistemlerinin dünyanın neresinde olursa olsun tasfiyeye uğradıktan sonra arkalarında iki sorun bıraktıklarını, bunlardan birinin mali problemler birinin de menfaatperestler zümresi olduğunu dile getirmiştir. Son seçimler ile birlikte bu zümrenin ortadan kalktığını, ancak mali problemlerin hâlâ ortada olduğunu belirten Baban, DP'nin bu sorunu gidereceğini umduğunu ve özel teşebbüse geçilmesinin memleket içinde ferahlık uyandıracığını ifade etmiştir⁵⁶.

Basının en çok üzerinde durduğu ikinci konu anti demokratik kanunlar ve basın hürriyetidir. Bu konuda Necmettin Sadak mevcut kanunların yeterli olduğunu, yeni iktidarın onları korumasının bile kâfi geleceğini daha önce ifade etmişti. Asım Us'a göre ise CHP anti demokratik kanunların tadili için önemli adımlar atmış, ancak DP'yi bir türlü tatmin

⁵⁴ Nadir Nadi, “Ne İstiyoruz”, Cumhuriyet, 17 Haziran 1950, s. 1.

⁵⁵ M. F. Fenik, “Menderes Kabinesi”, Zafer, 24 Mayıs 1950, s. 1, 6.

⁵⁶ C. Baban, “Menderes Hükümetinin Yeni Programı”, Son Saat, 31 Mayıs 1950, s. 1, 2.

edememiştir. Bundan dolayı Demokratlar bu bahiste kendilerini göstermek zorundadır⁵⁷. Etem İzzet Benice de, son seçimlerin demokrasi adına büyük bir zafer olduğunu, bu idealin sürdürülebilmesi için başta gelen unsurun basın ve fikir hürriyetini teminat altına almak olduğunu ifade etmiştir. Benice'ye göre DP, kendisi muhalefette iken CHP'nin ona sağladığı toleransın aynısını göstermek mecburiyetindedir⁵⁸.

CHP yanlısı basın tarafından aktarılan bu görüşlerden anlaşılacağı üzere kimisi geçmişte anti demokratik kanunların varlığını kabullenmiş kimisi ise bunu inkâr etmiştir.

Görüldüğü üzere yeni muhalefet taraftarı gazeteler basın hürriyetinden bahsetmişlerdir. Buna karşılık yeni iktidarı destekleyen gazeteler ise zümre tahakkümü üzerinde durmuşlardır. Zafer gazetesinden Hikmet Yazıcıoğlu, CHP'nin iktidarda olduğu zamanlarda en büyük şikâyetlerin haksızlıktan ileri geldiğini iddia etmiş, buna karşılık o zamanki yöneticiler kanun dışında hiçbir iş yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Dönemin milletvekilleri de kendilerini seçenlerin tenkitlerine mâni olmak için dolambaçlı yollar aramaktan geri durmamışlardır. CHP'nin bir zümre tahakkümü oluşturduğunu iddia eden Yazıcıoğlu, artık devrin değiştiğini, kendilerine düşen en önemli vazifenin sınıf oluşumunu ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir⁵⁹.

MP'nin önde gelen isimlerinden Sadık Aldoğan da benzer bir şekilde zümre tahakkümü üzerinde durmuştur. Aldoğan'ın hedefinde ise İsmet İnönü vardır. Aldoğan'ın ifadesiyle İnönü, Atatürk'ün vefatı ile birlikte devlet yönetimini ele almış, kendi yakınlarını milletvekili yapmış, ülkeyi istediği gibi yönetmiştir. Ona göre; 1950 Seçimleriyle bir zümre tasfiye

⁵⁷ A. Us, "İktidardan Halkın Bekledikleri", Vakıf, 24 Mayıs 1950, s. 1.

⁵⁸ E. İ. Benice, "DP İktidarından İlk İsteğimiz", Son Telgraf, 18 Mayıs 1950, s. 1.

⁵⁹ H. Yazıcıoğlu, "Bize Düşen Vazife", Zafer, 21 Mayıs 1950, s. 2.

edilmişse de DP ile birlikte bir başka zümrenin oluşma tehlikesi vardır ve yeni iktidar bu konuda dikkatli olmalıdır⁶⁰.

Konuyla ilgili olarak Hürriyet gazetesinde isimsiz yayınlanan yazıda da şu ifadeler kullanılmıştır; “Yavaş da olsa dertlerimizin hemen hepsinin hüsnüniyetle halledileceğine inananlardanız. Yeter ki iş başına getirilecek insanlar bu işlerin ehli olsun. Artık adama iş değil, işe adam bulmak düsturunu benimsemiş olalım. İstiyoruz ki yeni partide dayıları ve amcaları olanlar ön safa geçip bilgiçlik ve işgüzarlık taslamasınlar. Dayı, amca, hala, teyze, hısım, akraba politikasından artık bu millet bıktı, usandı.”⁶¹ Gazetelerin tüm bu uyarılarına karşılık Mümtaz Faik Fenik kendilerini eleştirebilen bir parti olacaklarını şöyle ifade etmiştir; “Biz daima kendi kendimizin en şiddetli münekkidi olacağız ve kendilerine vazife verilen arkadaşların kusurunu, tembelliğini, ihtimalini görürsek onu tenkit etmekten uzaklaşmayacağız. Aksi takdirde biz de vazifemizi yapmayan, insanların ağır mesuliyetini sırtımıza yüklenmiş oluruz.”⁶²

Basın en çok yukarıda adı geçen iki konu üzerinde durmuş, diğer meseleler bunların gölgesinde kalmıştır. Bunlar arasında Atatürk inkılâpları ve eğitim gibi konular vardır. Ulus gazetesinin eski başyazarı Falih Rıfki Atay, Atatürk inkılâpları konusunu Cumhuriyet gazetesinde şöyle dile getirmiştir; “Bizim için ana mesele yeni iktidarın Atatürk inkılâplarına sınımsız bağlı kalmasıdır. Çünkü bu inkılâplar Türk kurtuluşunun birbirini tamamlayıcı, feda edilemez temelleridir. Eğer memlekette hangi parti iktidara gelse, inkılâp nizamının bozulmaksızın devam edip gideceği kanaati yerleşecek olursa, DP, Cumhuriyet tarihinde büyük bir şeref kazanmış olacaktır.”⁶³ Benzer konuya değinen Nadir Nadi, laiklik konusunda yeni hükümete uyarılarda bulunmuştur. Nadi bu konuda şu görüşleri dile getirmiştir; “Laiklik konusunu ezan cephesinden ele alan Sayın Menderes, kanaatimce hareket noktasını yanlış seçmiştir. Onun iyi niyetlerinden

⁶⁰ Sadık Aldoğan, “Zümre Tahakkümü Sona Erecektir Mi?”, Kudret, 26 Mayıs 1950, s. 2.

⁶¹ “DP’den Ne Bekliyoruz?”, Hürriyet, 1 Haziran 1950, s. 1.

⁶² M. F. Fenik, “Büyük Millet’in Büyük Elçileri”, Zafer, 22 Mayıs 1950, s. 4.

⁶³ Falih Rıfki Atay, “İktidar”, Cumhuriyet, 21 Mayıs 1950, s. 2.

şüphelenmek için ortada hiçbir sebep yoksa da bu sözler yeni hükümet aleyhine ileri geri birtakım propagandalar yapılmasına imkân verecektir. Nitekim bu ezan meselesini ileri sürerek DP'nin yarın fes giyilmesine, öbür gün Arap harfleri kullanmasına müsaade edeceğini söyleyenler şimdiden görülüyor. DP, memleketimizde bir irtica hareketini desteklemeyeceğine göre, kendini yanlış tanıtabilecek propagandaları vaktinde önlemesini bilmelidir.”

Görüldüğü üzere Nadi yeni iktidarın iyi niyetinden şüpheli değildir. Ancak, özellikle aydın çevreler üzerinde oluşturacağı etkiden dolayı laiklik konusunda hükümeti uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Kaldı ki Nadi, eski iktidar CHP'yi de bu hususta eleştirmekten geri kalmamıştır. Son dört yılda her iki partinin de oy kaygısıyla laiklik dışı uygulamalar gerçekleştirdiğini iddia eden Nadi, CHP'ye eleştirilerini şöyle dile getirmiştir; “*Bu hususta ilk adımı Halk Partisinin attığı da maalesef bir gerçektir. İlkokullara din derslerini koyduran, İlahiyat Fakültesi kuran, türbeleri birer birer açan, hatta seçimlerde tarikat şeyhlerinden yardım isteyen Halk Partisi hükümetleri değildir de kimdir?*”⁶⁴

Eğitim konusuna değinen Kemal Edip Kürkçüoğlu, ilkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerinde sorunlar olduğunu belirtmiştir. Kürkçüoğlu'na göre talimatnameler aksak, öğretme metodu bozuk, kitaplar hatalı ve eksiktir. Özellikle Doğu bölgelerinde okul binası ihtiyacı had safhadadır ve yeni iktidarın bin bir türlü sorunlar arasında bu meseleye de el atması gerekmektedir⁶⁵. Seyfi Kurtbek de önceki iktidar döneminde uygulamaya konan Doğu Kalkınma Programına eleştirilerde bulunmuş, bir ülkenin doğu- batı/ kuzey- güney diye ayrılamayacağını, her bölgeye eşit derecede yatırım yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Kurtbek'e göre;

⁶⁴ N. Nadi, “Ezan”, Cumhuriyet, 7 Haziran 1950, s. 1.

⁶⁵ Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Maarifimizin İstikrar ve Program İhtiyacı”, Zafer, 4 Haziran 1950, s. 2.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Koçlar/atdd/0000-0003-2373-945X- Özduygün/atdd/0000-0002-3527-9270

Makale Başv. Tarihi: 19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 15/12/2017

Doğu bölgesine üniversite kurmakla, iktisadi lüzum ve şartlara bakmadan fabrikalar yerleştirmekle Doğu'nun kalkınması hızlanmış olmaz⁶⁶.

⁶⁶ Seyfi Kurtbek, "Doğu Kalkınması", Zafer, 8 Haziran 1950, s. 1, 6.

Sonuç

1950 Genel Seçimleri, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu seçimler ile Türkiye’de ilk defa iktidar değişiyordu. Cumhuriyet’in ilanından sonra 27 yıl boyunca iktidarı elinde tutan CHP, bu seçimlerde aldığı yenilgiden sonra muhalefete geçiyordu. Bu seçimler DP’ye büyük bir güç katarken, CHP safında ise büyük bir prestij kaybına neden olmuştur. Ülke genelinde esen demokrasi rüzgârından basın da nasibini almış, gazetelerin büyük bir kısmı iktidar değişikliğini olumlu karşılamıştır. DP’nin muhalefet döneminde basın özgürlüğünün savunucusu olması, birçok demokratik vaatler vermesi ve bunun akabinde 1950 Seçimlerini kazanmasıyla basın onu adeta bir kurtarıcı olarak kamuoyuna sunmuştur. Öyle ki 1950’lerin ilk yarısı *beyaz devrim* olarak değerlendirilmiştir. Seçimlerden sonra değiştirilen basın yasasının getirdiği özgür ortam DP iktidarının başlarında basın için oldukça memnunluk vericiydi.

Seçimlerden sonra DP’yi destekleyen basının tavrı ve yeni iktidara karşı yaklaşımı-bakış açısı iki noktada açıklanabilir. Birincisi; yeni iktidarı koşulsuz-şartsız destekleyenler, ikincisi ise yeni iktidarı desteklemekle birlikte birtakım uyarılarda bulunanlar ve DP’nin iktidara gelişinin nedenleri arasında farklı birtakım faktörler ileri sürenlerdir. Birinci grup arasında Zafer, Yeni Sabah ve Son Posta gazeteleri vardır. Örneğin, Son Posta gazetesinin başyazarı Selim Ragıp Emeç seçim sonuçlarını “*Ferahlık Devri*” olarak nitelemiştir. İkinci grupta yer alan Cumhuriyet, Milliyet ve Hürriyet gazetelerinin ortak noktası; ortaya çıkan sonuçları DP’nin başarılı işler yapmasının yanında CHP’nin geçmişteki kötü yönetimine de bağlamışlardır. Vatan ve Son Saat gazeteleri seçimlerden önce ve sonrasında DP’ye desteğini sürdürmüş, İsmet İnönü’yü teselli etmekten geri durmamışlardır. Kudret gazetesi ise, DP’ye devri sabık yaratmaması için uyarılarda bulunmuştur.

Yeni iktidarı destekleyen gazetelerin tavrı böyle olurken, yeni muhalefet yanlısı gazetelerin seçim sonuçlarına bakış açılarında farklılıklar

mevcuttur. Bu gazetelerden Ulus, Vakit ve Son Telgraf sonuçları kabullenseler de bu tablonun ortaya çıkmasını İsmet İnönü'nün idealist tutumuna ve CHP'nin demokrasi yolundaki azmine bağlamışlardır.

Bununla birlikte basın yeni iktidardan beklentileri de oluşmaya başlamıştır. Bu beklentilerin büyük bir kısmını karşılayan DP'ye iktidarının ilk yıllarında basının desteği sürmüştür. Ancak, 1954 Seçimleri basın-DP ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. DP, 1954 Seçimlerinde her ne kadar oy oranını 1950'ye göre artırsa da aslında bu seçimler iktidar için bir çöküşün başlangıcı idi. 1954'e kadar basının kendisinden beklediklerini büyük oranda yerine getiren DP, bu tarihten itibaren hemen her konuda basın ile ters düşmeye başlamıştır.

Türk demokrasisi açısından önemli bir gelişme olan DP'nin iktidara gelişi, Türk demokrasisine ivme kazandırmış, gerek siyasi, gerek iktisadi, gerekse sosyal alanda birçok ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından iyi temennilerle başlayan bir iktidar döneminde basının, hayatta kalabilmesi için DP hükümeti ile nasıl ilişki kurması gerektiğine dikkat etmesi elzem hale gelmişti. Buna dikkat etmeyince de DP ile ters düşmeye başlamıştı. Böylece başlangıçta DP iktidarını destekleyen basın, daha sonra iktidardan bu desteğini çekmiş, muhalif bir kimliğe bürünmüştür.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Koçlar/atdd/0000-0003-2373-945X- Özduygün/atdd/0000-0002-3527-9270

Makale Başv. Tarihi:19/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

Kaynakça

A. ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B. RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), (2012), Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara

C. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Kudret

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Son Telgraf

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Sabah

Zafer

D. TEZLER

UYAR, Hakkı, 1998. Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923- 1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.

E. KİTAPLAR

ALBAYRAK, Mustafa, 2004, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960), Phoenix Yayınevi, İstanbul.

BARUTÇU, Faik Ahmet, 1977, Siyasî Anılar, Milliyet Yayınları, İstanbul.

ÇUFALI, Mustafa, 2004, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945- 1950), Babil Yayıncılık, Ankara.

EROĞUL, Cem, 1990, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), İmge Yayınevi, Ankara.

KARPAT, Kemal H, 2010, Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.

ÖKTE, Faik, 1951, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

TOPUZ, Hıfzı, 1973, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

YALMAN, Ahmet Emin, 1997, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, II, Pera Turizm ve Ticaret AŞ, İstanbul.

YEŞİL, Ahmet, 2001, Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

F. MAKALELER VE GAZETE KÖŞE YAZILARI

ALDOĞAN, Sadık, 26.05.1950. “Zümre Tahakkümü Sona Erecek Mi?”, Kudret.

ATAY, Falih Rıfki, 21.05.1950, “İktidar”, Cumhuriyet.

ARDIÇOĞLU, Nurettin, 17.05.1950, “Ne İdik Ne Olacağız?” Kudret.

BABAN, Cihat, 15.05.1950, “Yeni İnkılap Türk Milletine Kutlu Olsun”, Son Saat.

_____ (20.05.1950). “En Güzel Miras”, Son Saat.

_____ (31.05.1950). “Menderes Hükümetinin Yeni Programı”, Son Saat.

BENİCE, E.İ (17.05.1950). “İnönü ve Muhalefet Mevkiinde Cumhuriyet Halk Partisi”, Son Telgraf.

CANTEK, Funda Şenol, 2015, “Ellili Yıllar Türkiye’inde Basın”, Türkiye’nin 1950’li Yılları, Haz: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul.

“DP’den Ne Bekliyoruz?”, 01.06.1950, Hürriyet.

“Çok Dikkatli Olmak Lazım”, 19.05.1950, Yeni Sabah.

EMEÇ, Selim Ragıp, 18.05.1950, “Ferahlık Devri”, Son Posta.

ERİM, Nihat, 17.06.1950, “Yeni Devir Yeni Mesuliyet”, Ulus.

“Fazilet Mücadelesi Başlamalıdır”, 22.05.1950, Yeni Sabah.

FENİK, Mümtaz Faik, 18.05.1950, “Vazife Büyük ve Çetindir”, Zafer.

_____ (19.05.1950). “Halk Niçin DP’yi Tercih Etti?”, Zafer.

_____ (24.05.1950). “Menderes Kabinesi”, Zafer.

_____ (22.05.1950). “Büyük Millet’in Büyük Elçileri”, Zafer.

KARACAN, Ali Naci, 31.05.1950, “Bir Devir Kapandı, Bir Devir Açılıyor”, Milliyet.

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, 04.06.1950, “Maarifimizin İstikrar ve Program İhtiyacı”, Zafer.

KURTBEK, Seyfi, 08.06.1950, “Doğu Kalkınması”, Zafer.

KOÇLAR, Bekir, 2002. “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükûmet Muhalefet İlişkisi”, Türkler, XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 754-764.

NADİ, Nadir, 16.05.1950, “O günün Manası”, Cumhuriyet.

_____ 25.05.1950, “Başlarken”, Cumhuriyet.

_____ 28.05.1950, “Yol”, Cumhuriyet.

_____ 07.06.1950, “Ezan”, Cumhuriyet.

_____ 17.06.1950, “Ne İstiyoruz”, Cumhuriyet.

OBUZ, Ömer, 2017, “Adnan Menderese Gönderilen Bazı Mektup ve Telgraflar Üzerine: STOP”, International Journal Of Eurassia Social Sciences, VIII/ 27, ss. 713-729.

SİMAVİ, Sedat, 21.05.1950, “Değişen Nöbet”, Hürriyet.

SADAK, Necmettin, 22.05.1950, “Eski İşime Başlarken”, Akşam.

_____23.05.1950, “Dilediğimiz İki Şey”, Akşam.

TUNAYA, Tarık Zafer, 26.05.1950, “İktidarın Terki”, Vatan.

US, Asım, 17.05.1950, “Zaferden Farksız Bir Mağlubiyet”, Vakıf.

_____25.05.1950, “Seçimlerde Adalet Meselesi”, Vakıf.

_____18.05.1950, “DP İktidarından İlk İsteğimiz”, Son Telgraf.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, 16.05.1950, “Büyük İsmet İnönü”, Ulus.

_____17.05.1950, “Yeni Bir Devir Açılıyor”, Ulus.

_____24.05.1950, “Halk Partisinin Kuvveti”, Ulus.

_____27.05.1950, “Talimli Hükümet”, Ulus.

YALMAN, Ahmet Emin, 17.05.1950, “İsmet İnönü’ye Tebrik Mektubu”, Vatan.

_____18.05.1950, “DP’nin Geçireceği İlk İmtihanlar”, Vatan.

YAZICIOĞLU, Hikmet, 16.05.1950, “Asil Türk Milletinin Kararı”, Zafer.

_____21.05.1950, “Bize Düşen Vazife”, Zafer.

YILMAZ, Ensar, 2010, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I/1, ss. 177-188.

I.Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebaasına Yönelik Uygulamalar*

Ercüment Topuz¹

ORCID- 0000-0001-9458-1384

Öz

I.Dünya Savaşı, çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin de önem kazandığı “topyekûn” bir savaş olmuştur. Savaşın bu niteliğinden dolayı, Devlet-i Ali Osmanî, cepheyi maddi ve manevi unsurlar ile finanse etme adına cephe gerisini, savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn süreci politikalarının bir tezahürü olan “umumi saadet” anlayışı yerine, “umumi selamet” olmuştur. Devlet-i Ali Osmanî, böyle bir gaye ve hedef paralelinde kendi sınırları dâhilinde, savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “Düvel-i Muhasama Tebaa”sına yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarına rağmen insani hassasiyetlere riayet ederek gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Gayrimüslimler

* Bu makale 13-15 Ekim 2014 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesinde “I. Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılı” sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş tebliğin gözden geçirilerek yayına hazırlanmış halidir.

¹ Yrd. Doç Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Practices for the Subject of Düvel-i Muhasama in the World War I

Ercüment Topuz¹

ORCID- 0000-0001-9458-1384

Abstract

The World War I is such a war that the conflicts not limited to the front-line and battlefield, and the rear front is as important as the fields that conflicts occur. Due to the characteristic of the war, Ottoman Empire tried to coordinate the hinterland, which will finance the front with material and moral elements, with the help of the extraordinary psychology of war. The main purpose of that coordination process is to gain “common prosperity” approach instead of “public salvation” which is a manifestation of process of peace policy. In paralel with such an aims and objectives, Ottoman Empire actualized its own political, economic and social initiatives, while respecting the human sensitivity, to the people of the enemy within its limits in spite of the extraordinary conditions of the war.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, Non-Muslims

¹ Yrd. Doç Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Giriş

14. yüzyılın başlarında iki kıtanın birleştiği bir beşikte doğan Osmanlı Devleti, iki kıtanın girizgâhları olan Anadolu (Ön Asya) ve Balkanlar (Ön Avrupa) üzerindeki hâkimiyetini sağladıktan sonra, İstanbul'un fethi ile bu iki kıtayı birbirine düğümleyerek çok çeşitli siyasi, içtimai, iktisadi ve dini topluluklara ev sahipliği yapmış ve bir dünya devleti olmuştur. Anadolu'nun ve Balkanların fatihleri 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her iki coğrafyanın maddi ve manevi desteğini elde etmiş olmanın gururu ile Avrupa ve Arap yarımadasına yönelik fetihlerine hız vermişler netice itibari ile çok dilli ve çok dinli üç kıta üzerinde, bir nüfuz alanı tesis ederek *Osmanlı Barışını (PaxOttoman¹)* sağlamışlardır.

Üç kıta üzerinde elde edilen bu varidatın bir ahenk içinde sürdürülebilirliğini temin eden asli faktör, mensubu olduğu Türk-İslam medeniyetinin kodlamalarında saklı olduğu gibi, tali faktör ise fetihler sonrası elde edilen yerel alışkanlıklarda gizli idi. Çalışmanın öznesi konumundaki savaş dönemi teba-i muhasamasının (Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli devletlerin siyasi temsilcileri ile ticari hayatta rol alan sükûnet dönemi Gayr-i Müslimleri) varlığına anlam kazandıran ve bu topluluğun devletin genel yapısı içinde sürdürebilirliğini temin eden gerekçeler, asli ve tali faktör olarak ifade edilen değerler üzerinden tanzim edilmiştir.

Devletin, Gayrimüslimlere ilişkin tavrını ve yaklaşımını temin eden bu değerler, hem altı asırlık zaman diliminde hem de bu zaman diliminin sonlamasına sebebiyet veren I. Dünya Savaş'ında Gayrimüslim tebanın nasıl muameleye maruz kalacağını belirlemiştir.

¹ İlber Ortaylı, Osmanlı Barışını, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 13-22

1. Osmanlı Devletinde Gayrimüslimler

Türk İslam medeniyetinin bayraktarlığını ve sözcülüğünü yapan Devlet-i Al-i Osmaniye göre Gayrimüslimler, “*ehl-i ahd*” ve “*ehl-i harp*” olarak tasnif ve taksim edilerek tanımlanmışlardır. Osmanlı topraklarında yaşayanlara *ehl-i ahd*, Memalik-i Osmaniye haricinde yaşayan Gayrimüslimlere ise *ehl-i harp* denilmiştir. Tabiiyet hukuku çerçevesinde tasnif edilen bu sınıflandırmada *ehl-i ahd* de kendi içinde *zimmi*, *muahid*, ve *müstemen*² olarak üç grupta toplanıyordu. Ancak bu sınıflandırma sükun dönemi için geçerli olup, devletin taraf olduğu bir savaşta muahid veya müstemenlerin mensup oldukları devletlerde böyle bir savaşın paydaşları olur ise yeni bir sınıf daha ihdas edilmiştir ki buna da “*harbi*”³ denmiştir.

Zimmi, Darü'l İslam da yaşayan Gayrimüslim tebaa için kullanılan bir terim. Sözlükte “*bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid*” anlamlarındaki zimmet kökünden gelen zimmî (çoğulu zimem) “*kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi*” demektir.⁴ Osmanlı hukuku açısından zimmîler “*ehlüdâri'l-İslâm*” (İslâm devletinin mensupları) şeklinde telakki edilir ve Osmanlı Devleti'ne hem hukukî hem de siyasî bir bağla bağlıdırlar.⁵ Muahidler, anlaşma yapılmış devlet tebaasını; müstemen de eman verilerek ticaret veya başka sebeplerle İslam ülkesine gelip, geçici bir süre ikamet etme izni olan gayrimüslimleri ifade etmektedir.⁶

² Bkz. Ahmet Özel, “Müste'men”, DİA, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 140-143.

³ Bkz. Ahmet Özel, “Harbi”, DİA, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 112-114.

⁴ Mustafa Fayda, “Zimmi”, DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 434; M. Akif Aydın, “Osmanlı'da Hukuk”, Osmanlı Devlet Tarihi, C.2, Edit:E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 419-420.

⁵ Kenanoğlu, “Zimmi”, s. 438.

⁶ Ahmet Özel, “Gayrimüslim”, DİA, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 418.

Devlet-i Al-i Osmanî'deki gayrimüslim sınıflarının siyasi ve iktisadi pozisyonu belirleyen bir diğer belirteç ise; fetih edilen yerlerin yerleşik kurallarından oluşmaktadır. Özellikle İstanbul fethi sonrası Doğu Roma'nın emperyal varidatının mirasçısı olarak Osmanlılar,⁷ Levanten kültürünün Memalik-i Osmaniye'de idamesinin temini için selefinin yerleşik kurallarına başvurmuş, İstanbul başta olmak üzere İzmir, İskenderiye, Halep gibi liman kentlerinde ticari ve siyasi işleve sahip bu kültürün yaşamasına olanak tanımıştır.⁸ Bu ticari ilişkiler ağı ileriki yıllarda çeşitlenerek kapitülasyonların doğmasına ortam hazırlamıştır.

Netice itibari ile Gayrimüslim tebaa, 19. yüzyıla kadar dini menşeli millet sistemi altında çeşitli kompartımanlara ayrıştırılmış, siyasi, iktisadi ve dini ağırlıklarına göre kısmi bir özerklikler tanınmıştır. Ancak bu topluluklara tanınan kısmi özerklikler, yerelin yerleşik alışkanlıkları da dikkate alınarak, Türk İslam devlet geleneğinin izin verdiği ölçüde himaye bahşedici bir ahid üzerinden tescillenmiştir. Bu cümleden olarak Gayrimüslim tebaaya tanınan hakların mütakabiliyet esaslardan ziyade tek taraflı bir tasarruf olduğu dikkatlerden kaçmamıştır.⁹

2. I. Dünya Savaşı Evvelinde Gayrimüslimler

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Memalik-i Osmaniye'de daimi veya geçici olarak ikame eden Gayrimüslimlerin siyasi, içtimai ve iktisadi pozisyonlarının tayininde başvurulan referans kaynakları; İslami Hukuk veya bu hukukun izin verdiği ölçüde meşruiyet kesb etmiş olan yerelin yerleşik kuralları olmuştur. Tanzimat sonrası Osmanlı hukuki normlarının, Kara Avrupa'sının hukuk ölçütleri üzerinden anlamlandırılmaya çalışılması Gayrimüslimlerin siyasi iktisadi ve içtimai tabiiyetlerinin yeniden bir

⁷ Ortaylı, Osmanlı Barış, s. 13-22.

⁸ İlber Ortaylı, "Levantenler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 204-205.

⁹ Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 141-145; Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 24-26.

okumaya tabii tutulmasına ortam hazırlamıştır. Bu gayretlerin tezahürlerinden biri 1869 tarihli Tabiyet-i Osmaniye Nizamnamesi'nin kaleme alınması olmuştur. Bu tarihten itibaren Gayrimüslim sınıf dini metinler üzerine kurulu kaide ve kurallardan ziyade beşeri hukukun aklileştirdiği normlara göre tanımlanmışlardır.

Tanzimat evvelinde, İslami olmayan ve Osmanlı tebaası dışında kalan, belirli bir süre için Memalik-i Osmaniye'de siyasi ve iktisadi faaliyetler için ikamet eden yabancılar “harbi”, “muahid” ya da “müstemen” isimleri ile anılıyorlardı. 1869 nizamnamesi sonrasında dini menşeli bu isimlendirmeler yerine dünyevi referanslı “*ecnebi*”¹⁰ tabiri Osmanlı Hukuku'na girmiştir. Böyle bir ayrışmadan kaynaklı olarak, Tanzimat sonrası dönem dışında, beşeri hukuka dayalı yabancıların haklarından değil, İslami metinlerin ve bu metinlerin izin verdiği ölçüde tek taraflı olarak bahsedilen bir Gayrimüslimlerin hukukundan bahsedilir. Tanzimat sonrasında ise özellikle meşruyetini Islahat Ferman'ından almış olan “*Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesi*” ile kişinin İslam olup olmamasına bakılmaksızın Osmanlı tebaasından olmayan herkes için dini nitelermelerin yoğunluğu (savaş döneminde “harbi” sükut döneminde “muahid” ve “müstemen”) tanımlamaların yerine, dünyevi çağrışımların yumağı olan beşeri hukukun bir tezahürü olarak barış döneminde “*ecnebi*” savaş döneminde ise “muhasama” kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Bu cümleden olarak Gayrimüslim tebaaya, tek taraflı bahsedilen bir kimlik ve faaliyet alanı yerine Tanzimat sonrasında mütakabiliyet ilkesi esas alınarak yeni bir tanımlandırma yapılmıştır.

Gayrimüslim tebaa kompartımanında yer alan milletlerin tanımlandırması noktasında referansın, dini kodlamalardan ziyade seküler formlara istinad ettirilmesi Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan değişim ve dönüşümle ilintilidir. Bu bağlantı, devlet idaresinden ticari faaliyetlere,

¹⁰ Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, İBB Atatürk Kitaplığı Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, No:O.3261, s. 1-2.

¹¹ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C.2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, s. 315-318.

toplumsal yaşamdan dini formlara kadar uzanan ve temelde çağdaş dünyanın kurum ve kuruluşlarını aynı zamanda bu müesseselere meşruiyet kazandıran hukuk yapısını model alan köklü siyasal reformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çağdaş dünya ile iradi kurulan bu temas neticesinde Gayrimüslim cemaatlere önemli haklar ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Böylece Rum, Ermeni, Yahudi ve Slav toplulukları yaşadıkları bölgenin idaresinde söz sahibi oldukları gibi Osmanlı memurun sınıfına dahilleri gibi önceden pek fazla görülmeyen bir tarzda bürokratik ve siyasi hayata katılımları da söz konusu olmuştur. Aynı şekilde bu topluluklar ve bunlar üzerinden siyasi ve iktisadi menfaat devşiren Batılı devlet mensupları, yüzyılım ortalarından itibaren Osmanlı Devleti ekonomisinde etkisi giderek artan yabancı sermayenin oluşumuna ön ayak olmuşlardır. 19. yüzyıl öncesi birikimlerinin en önemli kaynağı olan kuyumculuk, tüccarlık ve sarraflığı dönemin şartlarında iyi bir şekilde yoğunlaşarak banka sistemini ve bu düzeni ayakta tutup besleyecek bir Osmanlı ekonomisi yaratmışlardır.¹²

Osmanlı Gayrimüslim topluluklarının sosyo-ekonomik durumlarına paralel olarak siyasi platformu da kendi sarmallarına dâhil etmeleri, Tanzimat sonrası siyasi ve iktisadi liberalizmin sağlamış olduğu imkânların sonucu olmuştur. Osmanlı devletinin hem dâhili hem de harici siyasi ve iktisadi yaklaşımlarının bir çıkarımı olarak ortaya çıkan bu yapı, Balkan savaşları ile tersine dönmüş ve reaksiyoner bir üslubun Osmanlı düzenine hâkim olmasına ortam hazırlamıştır. Milli İktisat tezi olarak gündeme gelen bu tepkisel üslup, Gayrimüslimlerin asırlık kazanımlarının törpülenmesi ile sonuçlanacak siyasi bir tavra dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, genelde Gayrimüslim özelde ise "ecnebi" vatandaşları ilgilendiren bu tez, 1914 yılının uluslararası kaos ortamında olgunlaşarak Cihan Harbinin olağanüstü şartlarında alternatifsiz bir iktisadi ve siyasi üslup haline gelmiştir.¹³

¹²Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 20-28; Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1999, s. 337-338.

¹³Zafer ToprakTürkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 25

3. I.Dünya Savaşında Düvel-i Muhasama Tebaasının Durumu

Dünya tarihine form ve muhteviyat kazandıran; insani maddi ve manevi birikimin Ortaçağın sonuna doğru yeni adresi Avrupa olmuştur. Bu insani tecrübeye kendinden azımsanamayacak derecede değerler yükleyen bir medeniyetin 1914-1918 dönemleri arasında bu mirası pervasızca harcamasından ibaret olan I. Dünya Savaşı, aynı zamanda en büyük tarihi nasihatlerden biri olarak insanoğlunun hafızasında yer etmiştir. 1914 yazında başlayan ve ilk etapta Avrupa kıtasıyla mukayyed olan bu büyük savaşa ilişkin ilk öngörüler çok kısa soluklu olacağına yönelikti. Bu beylik öngörü, Avrupa'nın ev sahipliğindeki medeniyetin, gelişmişlik seviyesi ile paralel bir düşüncenin sonucu idi. İnsani insiyakların, medeniyetin maddi değerlerine galebe çalması ile yüz metrelik bir koşu olarak tahmin edilen bu savaş, uzun soluklu bir maratona dönüşmüştür.

Uzun soluklu bir savaşı, beşeri ve coğrafi anlamda takviye edecek bir güç arayışı Devlet-i Ali Osmanî'nin, bu savaşın paydaşlarından biri olmasına ortam hazırlamış, Kasım 1914'te bir oldubitti ile Osmanlı, savaşın taraflarından biri olmuştur. Devlet-i Ali Osmanî'nin son savaş tecrübesi olarak kaydedilen dünya çapındaki bu çatışma ortamı Osmanlıların savaş olgusu ile tanışıklığının altı asırlık tarihçe-i hayatının "lazım-ı gayr-i müfarıkı" olması münasebetiyle Osmanlılar açısından sıradan bir savaş algısı yaratmış olması muhtemeldir. Ancak 20.yüzyıl dünyasını dizayn edecek değerler yaratımını gerçekleştiren bu savaş, Osmanlıların geçmiş savaş deneyimlerinin çok ötesinde bir niteliğe sahip olacaktı.

I.Dünya Savaşı, çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin önem kazandığı "topyekûn" bir savaş olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın bu niteliğin dolayısıyla Devlet-i Ali Osmanî'de cepheyi, maddi ve manevi unsurlar ile finanse edecek olan cephe gerisini savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn sürecinin deruhte ettiği "umumi saadet" anlayışı yerine, "umumi selamet" telakkisi olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti'nin "umumi selamet"

telakkisi ile hareket noktasının başlangıcı Trablusgarp savaşı olmuştur. Bu savaşın akabinde Balkan Savaşlarının yaşanması, Osmanlı yönetiminde gelecek kaygısının bir tedirginlik havasında peyda olmasına sebebiyet vermiştir. Cihan Harbi evvelinde yaşanan bu sancılı süreç “*umumi selamet*” anlayışının sistematik bir şekilde yürürlüğe konulması fikrini doğurmuş ve Milli İktisat Tezi bu düşünce paralelinde yürürlüğe konulmuş, I. Dünya Savaşı da bu tezin olgunlaşmasına ortam hazırlamıştır.

Devlet-i Ali Osmanî, böyle bir gaye ve hedef paralelinde hem kendi tebaasına hem de sınırları dâhilinde savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “*Düvel-i Muhasama Tebaasına*” yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarını dikkate alarak yeniden tanımlamıştır. Konunun öznesi konumunda olan “*Düvel-i Muhasama*” tebaasına yönelik uygulamaların mütekabiliyet ilkesi üzerinden özellikle iktisadi faaliyetlerinin kısıtlaması ile yaşadıkları bölgelerin jeostratejik önemlerinden kaynaklı olarak güvenli yerlere nakli üzerinde yoğunlaşmıştır.

Hicri 1334 tarihli bir nizamnamede Düvel-i Muhasama tebaasının, Osmanlı tebaasından alacaklarına Cihan Harbi devamı boyunca faiz işletilmemesi ile alakalı olarak nizamname ekinde “*Teba-ı Osmaniye'nin Düvel-i Muhasama ve müttefikleri tebaasından eşhas-ı adiyye ve hakimiyeye karşı olan düyun u te'hiratın harbin devamı müddetince adem-i ifası ve mezkur düyun u te'hiratına faiz işlememesi hakkında ki layiha-ı kanuniye dair ...*”¹⁴ belgede belirtildiği üzere “*umumi saadetten*” ziyade “*umumi selameti*” esas alan hem kendi tebaasının hem de Düvel-i Muhasama tebaasını mağdur etmemeye yönelik siyasi ve iktisadi bir manevra olduğu görülmektedir.

Tebaa-ı muhasamaya yönelik bir diğer uygulamanın detayları ise savaş ekonomisinin gereksinimlerini temin etmeye matuf bir yörüngede gelişmiştir. Bu gelişme, cepheyi maddi ve manevi anlamda finanse eden cephe gerisinin, siyasi ve iktisadi sıhhatini esas almıştır. Mütekabiliyet ilkesi

¹⁴ BOA, İ.DUİT 77/36, 16 Cemaziyelevvel 1334.

üzerinden hareketle yürürlüğe konulmuş olan bu uygulamada ön plana çıkan detay ise şu şekildedir. “Düvel-i Muhasama tarafından kavaid-i harbiyeye ma`ruf ve mukavelat-ı düveliye ahkamına muhalif surette sevhilimizin topa tutulmasından dolayı can ve malca zayıata uğramasından tebaa-ı Osmaniye düvel-i mezkure tebaasının emval ve emlakinden tazminat itası evvelce takarrür etmesinden naşi tebaa-ı mezkurenin müsesat-ı maliyede mevcut hesap carileriyle eşyasına ve bankalardaki hususi kasalarına mevzu haczin bu kere akd olunan mütareke cihetiyle fekki...”¹⁵ Aynı şekilde bir diğer belgede de aynı hassasiyetler üzerine yürürlüğe konulmuş bir uygulamanın varlığı görülmüştür. “Memalik-i Osmaniye'deki Düvel-i Muhasama tebaasının hal-i harp cihetiyle ferağ ü intikal muamelatından memnuati hakkındaki kararın müterake-i mün'akideden harbe hitam verilmesine mebni ref'iyle ahkam-ı kanuniyenin kemakane icrası lüzumuna dair ...”¹⁶

Düvel-i Muhasama tebaasının iktisadi faaliyetlerine karşı yürürlüğe konulan bu yaptırımlara ek olarak bir diğer müeyyide ise bu tebaanın tabi olduğu memleketlerden ithalatın azımsanmayacak ölçüde azaltmak hatta bu alışverişi ortadan kaldırmaya yönelik gümrük vergisi oranlarının yüzde yüz yakın artırılması olmuştur. “...Düvel-i Muhasama-ı mezkure-i memalikinden gelecek eşyadan ta'rifedeki rüsumun yüzde yüz fazlasıyla istifası evvelce kararlaştırılmış ise de ahiren akd-i mütareke olunmasından dolayı muameleyi cariye'nin devamına lüzum kalmadığından karar-ı mezkurun feshi bi't-tensib bu babda tanzim olunan irade-i seniye layihası mezkur tezkireyle arz ve takdim kılınmakla ...”¹⁷ Belgeden de anlaşıldığı üzere Düvel-i Muhasama tebaasına yapılan bu yaptırımlar savaş süresi ile mukayyed tutulmuştur. “Umumi saadetten” ziyade “umumi selameti” doğrularcasına devletin ortaya koyduğu bu politika, kısa vadede belli Gayrimüslim toplulukları mağdur ediyor olsa da uzun vadede bu toplulukların hakkını muhafaza etmiş diğer taraftan da Müslim milletlerin iktisadi sıhhatlerini korumuştur.

¹⁵ BOA, MV. 213/12, 17 Teşrin-i sani 1337.

¹⁶ BOA, MV. 214/6, 30 Rebiülahir 1337.

¹⁷ BOA, MV. 249/222, 4 Rebiülahir 1337.

Devlet Al-i Osmaniye'nin, Düvel-i Muhasama tebaasına karşı iktisadi yaptırımları, savaşın olağanüstü şartlarına kısa vadeli çözümler sunan ve savaşın bitimi ile lağv edilen kural ve kaideler olduğu görülmektedir. Yürürlüğe konulan bu uygulamalar savaşın cephe gerisinde sebep olduğu zafiyetleri asgariye indirgeyen önlem olarak hem iç kamuoyunu hem de bu uygulamaların muhataplarını mağdur etmemeye yönelik kural ve kaidelerinden oluşmaktadır. Diğer taraftan “*umumi selamet*” kaygısı ile yürürlüğe konulan bu iktisadi müeyyideler, Milli iktisat tezini besleyen ve bu tezin olgunlaşmasına bahane teşkil eden bir ortam da oluşturmuştur.

I.Dünya Savaşı münasebeti ile hem cephe gerisini hem de cepheyi maddi ve manevi anlamda finanse etme kaygılarından doğan uygulamalardan bir diğer müeyyide ise stratejik ehemmiyete haiz yerlerde ikamet eden Düvel-i Muhasama tebaasının daha güvenli olan iç bölgelere göç ettirilmesi olmuştur. 1333 tarihli belgede belirtildiği üzere “*Düvel-i Muhasama tebaasının sevhilimizle hudutlarımıza mücavir menatikda ve şimendifer güzergahında bulunmaları katiyyen caiz görülemeyeceğinden bahisle Karadeniz sahilindeki Trabzon, Kastamonu vilayetleri Boğaziçi, Çanakkale Boğazıyla Dersaadet ,Edirne ve Burusa vilayetlerinde Adalar denizi sahiliyle buna mücavir İzmir, Konya Adana, Halep, Şam , Beyrut vilayetlerinde ve bilumum Bahr-ı Ahmer sevhiliyle Yemen, Basra, Bağdat, Musul, Van, Erzurum vilayetlerinde bulunanların heman dahil memlekete sevki lüzumuna dair harbiye nezaretinin tezkiresi okundu*”¹⁸ içeriğinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenleme ile devlet hem kendi pozisyonunu te'kid hem de Gayrimüslim tebaanın muhafazasını tahkim etmiştir.

Osmanlı Devleti hem kendi güvenliği tehdit edecek hem de savaşın kaderini tayin edebilecek stratejik öneme sahip ulaşım güzergahlarında yerleşmiş Düvel-i Muhasama tebaasının iç bölgelere sevkini gerçekleştirirken azami bir dikkat içinde bu toplulukları mağdur etmeyecek şekilde bir tehcir politikası gütmüştür. Ancak burada böyle bir hassasiyetin

¹⁸ BOA, MV. 195/12, 6 Muharrem 1333.

gözetilmesi için gerekli olan faktörler, göçe tabi tutulan Düvel-i Muhasama tebaasının göç ettirileceği noktaya ulaşım araçlarının olması ve aynı zamanda bu toplulukların iâşesi ve yevmiyeleri için bir bütçenin ayrılmış olmasıdır. Bu hassasiyete ilişkin detaylar ise şu şekilde paylaşılmıştır. “Maliye nezareti vekaletinin miyane-i acizanemizde mütalaa olunan 9 Teşrin-i evvel 336 tarihli 107 numrolu tezkiresinde dahiliye nezaretinin iş’arına atfen beyan olunduğu üzere cihet-i askeriyeye gösterilen lüzuma mebni Karadeniz sahilindeki Düvel-i Muhasama tebaasının dahile sevki muhtaç-ı muavenat olanlarından iâşesi ve diğer menatik-ı harbiyeden dahile sevk edilmekte olan ecnebilere yevmiye itası zimmında emniyet-i umumiye bütçesine bir milyon gurusluk fevkalade tahsisat ilavesi için tanzimine lüzum görülen layiha-i kanuniyenin meclis-i umumiyenin küşadında kanuniyeti teklif olunmak üzere muvakkaten meri ’yetibi ’ttensipsalif-ül beyan tezkire-i kanuna ve esbab-ı mucube layihası ile arz ve takdim olunmasına...”¹⁹

Düvel-i Muhasama tebaasından olan Filistin’de mukim Musevilerin durumunu ele alan bir düzenlemede ise diğer uygulamalarda olduğu gibi hem bu coğrafyanın kadim sakinlerini hem de 19. asrın sonlarından itibaren Filistin topraklarına yerleşen Musevilerin kaygı ve endişelerini dikkate alan bir hassasiyet söz konusu olmuştur. Bu bağlamda “Düvel-i Muhasama tebaasından olup gerek kadimen ve gerek muvaakkaten Arz-ı Filistin’de mukim bulunan Musevilerden tabiiyet-i Osmaniye’yi kabul edecekler hakkında tabiiyet-i kanuniyenin üçüncü maddesinde münderiç beş sene ikamet şartı nazar-ı itibara alınarak...”²⁰ şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemede dikkate değer olan nokta Osmanlı tebaasına tabiiyeti beş sene ile sınırlayan bilginin güncellemesi olmuştur.²¹ 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Nizamnamesinde yer alan bu ikamet süresinin savaş şartlarında da tekrar edilmesi özellikle Filistin coğrafyasının farkındalık yaratan hususiyetlerinden ileri gelmiştir. Bu hususiyetlerin

¹⁹ BOA, MV., 245/87, 1 Zilhicce 1334.

²⁰ BOA, MV., 195/32, 13 Muharrem 1333.

²¹ Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, s. 1

demografik oranlar üzerinden belli etnik ve dini topluluklar lehine su-i istimal edilme tehlikesi her daim var ola gelmiştir. Bu tehlikenin en fazla hissedildiği dönemler ise savaş zamanları olmuştur. Devlet-i Al-i Osmanî, savaş döneminin sıra dışı dağınıklığına rağmen 1869 tarihili nizamnamenin üçüncü maddesini sesli bir şekilde duyurma ihtiyacını hissetmiştir. Beş yıllık ikamet süresini esas alan bu tabiiyet maddesinin dışında kalan Musevilerin ihracı için Filistin topraklarından göç ettirilmesi gerektiği emr olunmuştur. Bu emrin “*umumi selamet*” ilkeleri bağlamında uygulanması için eldeki imkânlar seferber edilmiştir. Bu cümleden olarak göç esnasında ortaya çıkabilecek sorunların tasfiyesi için ayrı bir düzenleme yapılmış ve bu düzenlemeye göre fakir Musevi nüfus için şimendifer tahsis edilmiştir.²² Osmanlı devleti, bu tür düzenlemeler ile hem kendi tebaasına karşı sorumluluklarını yerine getirmiş hem de kendisine rağmen belli bölgelerde demografik etkenler üzerinden oluşturulmak istenen siyasi sorumsuzlukları önlemiştir. Savaş döneminin politik prangalarına rağmen etnik ve dini duyguları bypass eden bu uygulamaların, tüm Düvel-i Muhasama tebaasına teşmil edildiği 1334 tarihli belgede de ifade edilmiştir.²³

²² BOA, MV., 195/151, 26 Safer 1333.

²³ BOA, MV., 203/37, 19 Zilkaade 1334.

Sonuç

I.Dünya Harbi, klasik savaşların ötesinde çatışmaların sadece cephe ve savaş meydanları ile sınırlı olmadığı, en az çatışmanın vuku bulduğu sahalar kadar cephe gerisinin de önem kazandığı “topyekûn” bir savaş niteliğinde olmuştur. Savaşın bu niteliği insani insiyakların yine insanın kendi maddi tecrübesine galebe çalmasından ileri gelmiştir. I. Dünya Savaşı’nın bu niteliği kısa soluklu bir şok yaratmış olmakla birlikte Devlet-i Ali Osmanî’ başta olmak üzere savaşın diğer paydaşları, uzun vadede yaşanabilecek zafiyetleri tasfiye etmek için cepheyi maddi ve manevi unsurlar ile finanse edecek olan cephe gerisini, savaşın olağanüstü psikolojisi ile tanzim etmeye çalışmıştır. Bu tanzim sürecinin ana gayesi, sükûn sürecinin deruhte ettiği “*umumi saadet*” anlayışı yerine, “*umumi selamet*” olmuştur. Osmanlı devletinin “umumi selamet” telakkisi ile hareket etmesinin zihinsel temellerinin Trablusgarp savaşı ile başladığı ve akabinde Balkan savaşlarının yaşanması, bu zeminin somutlaşmasına ortam hazırlamıştır. Osmanlı dünyasında, I.Dünya Savaşı öncesinde yaşanan bu olumsuzluklar özellikle Anadolu’ya doğru bir göç dalgasına ortam hazırlamıştır. Yaşanan bu göç dalgası Anadolu’da demografik bir devrime sebep olmuştur. Bu tablo, Osmanlıların geleceğe ilişkin kaygılarını politize etmiş ve bu durumdan mütevellid olarak merkezi irade, siyasi manevra kabiliyetini güncelleme ihtiyacı duymuştur. Neticede Cihan Harbi evvelinde yaşanan bu sancılı süreç “*umumi selamet*” anlayışının sistematik bir şekilde yürürlüğe konulması fikrini doğurmuş, uygulamada ise bu sürecin muhatapları Düvel-i Muhasama tebaası olmuştur. Devlet-i Ali Osmani, böyle bir gaye ve hedef paralelinde kendi sınırları dâhilinde, savaşın paydaşlarına mensup kendinden olmayan “*Düvel-i Muhasama Tebaa*”sına yönelik siyasi, iktisadi ve içtimai olarak idari inisiyatifini savaş ortamının olağanüstü şartlarında bile insani hassasiyetlere riayet ederek hem iç kamuoyunu hem de bu kamuoyunun komşuları olan Gayrimüslimleri mağdur etmemeye yönelik azami düzeyde çaba sarf etmiştir.

Kaynakça

A. ARŞİVLER

BOA, İ.DUİT 77/36, 16 Cemaziyelevvel 1334

BOA, MV. 213/12, 17 Teşrin-i sani 1337

BOA, MV. 214/6, 30 Rebiülahir 1337

BOA, MV. 249/222, 4 Rebiülahir 1337

BOA, MV. 245/87, 1 Zilhicce 1334

BOA, MV. 195/32, 13 Muharrem 1333

BOA, MV. 195/151, 26 Safer 1333

BOA, MV. 195/32, 13 Muharrem 1333

BOA, MV. 203/37, 19 Zilkaade 1334

B. KİTAPLAR

CİN, Halil- AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1989, Türk Hukuk Tarihi, C.2, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

ÇADIRCI, Musa, 1999, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara.

ELDEM, Edhem, 1999, Osmanlı Bankası Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

ERYILMAZ, Bilal, 1990, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 1995, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, TTKY, Ankara.

ORTAYLI, İlber, 2004, Osmanlı Barışı, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, 5 Kanun-ı evvel 1279, İBB Atatürk Kitaplığı Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu, No:O.3261

TOPRAK, Zafer, 1982, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara.

C. MAKALELER

AYDIN, M. Akif, 1999, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devlet Tarihi, C.2, Ed: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, s.375-441.

FAYDA, Mustafa, 2013, "Zimmi", DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.428-434.

KENANOĞLU, M. Macit, 2013, "Zimmi", DİA, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.438-440.

ORTAYLI İlber, 1994, "Levantenler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s.204-207.

ÖZEL, Ahmet, 1996, "Gayrimüslim", DİA, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.418-427.

_____, 1997, "Harbi", DİA, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.112-114.

_____, 2006, "Müste'men", DİA, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul, s.140-143.

İbrahim KAŞIKÇI kardeşimizin anısına...

Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açından Değerlendirilmesi

Alpaslan Ceylan ¹
0000-0002-0533-905X

Yavuz Günaşdı ²
0000-0001-7955-3756

Öz

Erzurum ve çevresi tarihin en eski devirlerinden itibaren yerleşim görmüştür. Erzurum'u önemli kılan hususlar arasında tarihi ve doğal yolları, su kaynakları, hayvancılık için verimli otlakları ve geniş tarım alanları gibi faktörler yer almaktadır. Bölgede yapılan kazı ve araştırmalar, bölge tarihinin aydınlatılması açısından önemli katkılar sağlamıştır. Bölgenin stratigrafisini belirlemesi açısından Sos Höyük kazıları oldukça önem arz etmektedir. Bölgede, M.Ö. II. binden itibaren Hayaşalıların ve M.Ö. I. binde ise Diauehi Krallığının hâkimiyeti görülmektedir. M.Ö. I. binyılda Urartuların, Diauehi Krallığı ile mücadelelerini ve onları hâkimiyet altına aldıklarını görmekteyiz. Urartu kralı Menua (M.Ö. 810-786) döneminde inşa ettirilen Hasankale Yazıtı, Delibaba Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı ve Süngütaş (Zivin) Yazıtı, Argıştı I (M.Ö. 786-764) dönemine ait olan Sarıkamış ve Hanak Yazıtı ve Sarduri II (M.Ö. 764-734) dönemine ait Avnik Yazıtı bölge tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Yazıtlarda geçen ülke ve şehir isimlerinin lokalizasyonu konusunda bilim insanlarının farklı görüşleri olduğunu görmekteyiz. Yukarıda belirtilen yazıtlarda geçen ülke

¹ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi ,bceylanerzurum@hotmail.com.

² Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, ygunasdi@hotmail.com

ve şehir isimleri arasında; Şeşetin Ülkesi, Baltulhi Ülkesi, Haldiriu Ülkesi, Etuini Ülkesi, Ahuriani Kenti, Aştuhini Şehri, Şaşilu Şehri, Utuha Şehri, Zua Şehri, Qa[] Şehri gibi önemli merkezler yer almaktadır. Bölgede 1998 yılından itibaren tarihi ve arkeolojik araştırmalar yürütmekteyiz. Bu araştırmalar ve yazıtlar ışığında Erzurum ve çevresinde özellikle M.Ö. II. binde yapılmış olan kale ve yerleşim alanları gibi birçok merkezin Diauehi Krallığına ait olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen arkeolojik merkezler mimari açıdan da incelendiği zaman Urartu mimarisinden daha farklı bir mimari karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Argiştı I'in Diauehi'nin krali kenti Zua'yı yakıp yıktıktan sonra, 3 ülke, 105 kale ve 453 şehir yakıp yıktığından bahsetmesi de Diauehi'nin ne kadar çok kale ve şehir sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bildiride yazıtlar ışığında bölgenin eski çağ tarihi daha detaylı bir biçimde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Erzurum, Urartu, Diauehi, Yazılıtaş Yazıtı, Menua*

The Evaluation of Urartian Inscriptions in and Around Erzurum Through Historical Perspective

Alpaslan Ceylan ¹
0000-0002-0533-905X

Yavuz Günaşdı ²
0000-0001-7955-3756

Abstract

Erzurum and its surroundings have been inhabited since the earliest periods of history. Among the factors which make Erzurum important can be ranked as historical and natural routes, water resources, fertile pastures for livestock farming, and factors such as extensive agricultural areas. Excavations and researches made in the region, have made important contributions in terms of illuminating the history of the region. Excavation of Sos Höyük is very important in terms of determining the stratigraphy of the region. In the region, the domination of Hayaşalı from BC. II. and the kingdom of Diauehi from B.C. I. can be seen in the first millennium B.C. I. we see the Urartians fighting with the Kingdom of Diauehi and take them under their sovereignty. The Hasankale inscription, Delibaba inscription, Yazılıtaş inscription and Süngütaş (Zivin) inscription which was built during the reign of Urartian king Menua (810-786 BC), Sarıkamış and Hanak inscriptions belonging to Argisti I period (786-764 BC) and Avnik inscription belonging to Sarduri II period (764-734 BC) contain important

¹ Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi ,bceylanerzurum@hotmail.com.

² Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, ygunasdi@hotmail.com

information regarding the history of the region. We see that scientists have different opinions about the localization of the country and the city names in the inscriptions. Among the names of countries and cities mentioned above in the inscriptions; there are important centers such as Şeşetin Country, Baltulhi Country, Haldiriu Country, Etuini Country, Ahuriani City, Aştuhini City, Şaşılı City, Utuha City, Zua City, Qa [] City. We have been conducting historical and archaeological researches since 1998. In the light of these investigations and inscriptions Erzurum and its surroundings especially around B.C. II. it is understood that many centers such as castle and settlement areas belong to the Kingdom of Diauehi. When the identified archaeological centers are examined from the architectural standpoint, a different architectural antagonism emerges rather than the Urartian architecture. The mentioning of Arğişti I, the kingdom of Diauehi, about vandalised 105 fortresses and 453 cities,. after destroying the city of kingdom Zia also reflects the importance of Diauehi. This information is important to show how many fortresses and settlements Diauehi has. In this study, in the light of the inscriptions, the ancient history of the region will be examined in more detail.

Keywords: Erzurum, Urartian, Diauehi, Yazılıtaş Inscription, Menua

Türkiye'nin tarihi şehirlerinden biri olan Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. 25.066 km²'lik yüzölçümü ile Erzurum, Türkiye'nin yüzölçümü bakımından en büyük dördüncü şehridir. Şehir, matematiksel konum olarak 40° N paraleli ile 41° E meridyeninde bulunmaktadır. Şehir merkezine yeni katılan yerleşmelerle birlikte ortalama yükseltisi 2000 m.'yi aşan Erzurum, Kuzeydoğu Anadolu'nun en büyük ve en modern şehridir. Yükseltisi ile dünyanın en yüksekte kurulan büyük şehirleri arasında 8. sırada olmasına rağmen, kendinden önceki 7 şehir de

sıcak kuşakta yer almaktadır. Bundan dolayı Erzurum, ılıman kuşaktaki en yüksek ve en büyük şehir olma özelliğini taşımaktadır¹.

Erzurum, Türkiye'nin batı ve orta bölgelerinin dağ yükseltilerinin üzerinde yer almaktadır. Erzurum'un yeryüzü şekillerini yaylalar, ovalar ve dağlık alanlar oluşturmaktadır. Yörenin % 64'ünü dağlar meydana getirmektedir. Dağlık alanların üzerlerinde bulunan yaylaklar, bölgede hayvancılık için vazgeçilmez otlakları meydana getirmektedir. Bölgenin geçim kaynaklarının temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Bölgenin dağları kuzey-doğu doğrultuludur. Erzurum şehrinin merkez yerleşmesi, Palandöken Dağları'nın kuzey eteklerinde yer almaktadır. Erzurum bölgesinin ovaları, Karasu-Aras çöküntü alanlarında bulunmaktadır. Erzurum, Türkiye'de hava sıcaklığının en düşük olduğu, Erzurum-Kars bölümünde bulunmaktadır².

Bölgeyi stratejik açıdan önemli kılan husus, yollarıdır. Anadolu'nun tarihi ve doğal yolları Erzurum'da düğümlenmektedir. Bölgenin dağlık olması nedeni ile yollar, akarsuları takip etmektedir. Erzurum'u yaşanabilir önemli bir merkez kılan unsurlardan biri de hiç şüphesiz akarsularıdır. Aras, Fırat ve Çoruh Irmakları, ana akarsu kaynaklarını Erzurum'un dağlarından almaktadır. Irmakların açmış olduğu yarıklar, doğal yollar için zemin oluşturmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin yolları, doğu-batı yönlüdür. Sivas'tan gelen yollar Erzurum'a ulaştıktan sonra, bir yandan Kafkaslar ve İran yaylalarına, diğer yandan ise Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu içlerine ulaşır³.

Erzurum'da Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Erzurum ve çevresinde Paleolitik çalışmalar Kökten, Koşay, Şenyürek ve Alot tarafından yürütülmüştür. Oldukça yetersiz olan bu

¹ Yalçınlar, 1951: 21 vd.; Acar, 1974: 23 vd.; Tarkan, 1974: 7 vd.; Atalay, 1978: 1 vdd.; Ketin, 1983: 484; Doğanay, 1989: 243 vdd.; Ceylan, 2005: 22 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2016: 19 vd.

² Sözer, 1972: 1 vdd.; Acar, 1974: 23 vd.; Doğanay vd. 1998: 92; Koday, 2004: 42 vdd.; Karabulut, 2005: 14 vd.

³ Lehmann-Haupt, 1910: 11/2, 731; Selen, 1943: 352; Erinç, 1953: 43 vdd.; Pehlivan, 1984: 23 vd.; Ceylan, 2008: 43 vd.; Ceylan, 2016: 656 vdd.; Günaşdı, 2016: 120; Özgül, 2016: 140 vd.; Üngör, 2016: 956.

çalışmalar sonucunda, Hamamderesi ve Şıpsıp Mağarası'nda Paleolitik veriler tespit edilmiştir. Hamamderesi bölgesinde bulunan iki taş alet, bölge tarihi için önem arz etmektedir⁴. Dumlu Köyü çevresinde, Paleolitik aletler bulunmuştur⁵.

Bölgede yapılan kazı ve araştırmalar, bölge tarihinin aydınlatılması için katkı sağlamıştır. Kazısı yapılan merkezler Karaz Höyük⁶, Pulur Höyük⁷, Güzelova Höyük⁸, Sos Höyük⁹, Erzurum Kalesi¹⁰, Pasinler Kalesi¹¹, Bulamaç Höyük¹², Tasmator¹³, Güllüdere¹⁴, Büyükdıç¹⁵ ve Tetikom Höyük¹⁶, tür.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum-Erzincan-Kars ve Iğdır illerinde, 1998 yılından itibaren başkanlığımdaki ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde, bölgenin eskiçağını aydınlatacak çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. 1998 yılından itibaren kesintisiz olarak devam eden çalışmalar ışığında “Doğu Anadolu

⁴ Şenyürek, 1944: 350 vd.; Kökten, 1947: 431 vd.; Koşay, 1984, 12 vd.; Pehlivan, 1984, 1 vd.; Erkmen-Ceylan, 2003: 17 vd.; Ceylan, 2008: 107.

⁵ Koşay, 1984: 12; Bölgedeki Şıpsıp Mağarası araştırması için bak. Ceylan, 2008: 275.

⁶ Koşay, 1948: 166; Lamb, 1954: 21 vd.; Burney, 1958: 192; Koşay-Turfan, 1959: 349 vd.; Koşay-Vary, 1964: 1 vdd.; Koşay, 1984; Sagona, 1984: 65 vd.; Yakar, 1984: 78; Yakar, 1985: 302; Ceylan, 2001: 74; Ceylan, 2008: 70; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Karaz Höyük.

⁷ Kökten, 1952: 167 vd.; Koşay, 1962: 25; Koşay-Vary, 1964: 14; Koşay, 1967: 14 vd.; Koşay, 1984; Pehlivan, 1984: 1 vdd.; Yakar, 1985: 302; Güneri, 1987: 45 vd.; Ceylan, 2002a: 168; Ceylan, 2008: 81.

⁸ Koşay-Vary, 1967a: 6 vd.; Koşay-Vary, 1967b: 1 vdd.; Ceylan, 2015: 159 vd.

⁹ Sagona, vd. 1995: 195 vd.; Sagona vd. 1997: 181 vd.; Sagona-Sagona, 2003: 101; Kibaroglu vd. 2011: 3073; Ceylan, 2015: 218.

¹⁰ Erkmen vd. 2002: 75 vd.; Erkmen vd. 2007: 4; Erkmen vd. 2008: 493 vd.; Erkmen vd. 2009: 221 vd.; Erkmen vd. 2011: 151 vd.; Günaşdı, 2015: 343 vdd.

¹¹ Ceylan, 2003: 314; Erkmen-Ceylan, 2003: 17 vd.; Ceylan, 2008: 104; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Pasinler; Üngör, 2015: 432 vd.

¹² Ceylan, 2003: 314; Güneri, 2005: 25 vd.; Ceylan, 2008: 103; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Bulamaç; Özgül, 2011a: 132.

¹³ Şenyurt, 2005a: 1 vdd.; Günaşdı, 2013: 140.

¹⁴ Şenyurt-İbiş, 2005: 1 vdd.; Günaşdı, 2013: 155.

¹⁵ Şenyurt, 2005b: 1 vdd.; Günaşdı, 2013: 149.

¹⁶ Ceylan, 2004: 266; Şenyurt-Ekmen, 2005: 10 vd.; Ceylan, 2008: 139; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Küçüktuy; Özgül, 2011a: 135.

Araştırmaları I” ve “Doğu Anadolu Araştırmaları II” olmak üzere 2 kitap yayımlanmıştır¹⁷.

Erzurum bölgesinin stratigrafisini belirleyen kazı, Sos Höyük kazısıdır. Sos Höyük kazı verilerine göre (Sos VA) Geç Kalkolitik Çağ M.Ö. 3500/3300-3000 tarihleri arasına yerleştirilmektedir¹⁸.

Karaz Kültürü olarak adlandırılan kültürün Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı’nda Erzurum bölgesinde egemen olduğu anlaşılmıştır¹⁹. M.Ö. II. Binde, bölgeye Hayaşalılar hakim olduğu, Hitit kaynaklarından anlaşılmaktadır. Hayaşa topraklarının merkezi, Çoruh-Kelkit Vadisi’dir. Hayaşalılar, Giresun-Rize ile Erzincan-Erzurum hattı arasında kalan topraklara yerleşmişlerdir²⁰.

M.Ö. I. Binde, Erzurum bölgesi Urartu Krallığı ile mücadele eden Diauehi Krallığı tarafından idare edilmekteydi. Diauehi Krallığı ile ilgili bilgilerimiz, Urartu yazıtlarına dayanmaktadır.

Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtları

M.Ö. 13. yüzyılda Van Gölü merkezli Uruatri-Nairi Konfederasyonları, Urartu Devleti’nin temelini teşkil etmişlerdir. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren ise Yakındoğu tarihinde Urartu Devleti’nin önemli rol oynadığını görmekteyiz. İlk defa Diauehi ile ilgili bilgilere Asur kaynaklarında rastlanmakla birlikte, asıl detaylı bilgiler Urartu kaynaklarında mevcuttur.

Urartuların Diauehi üzerine yaptığı seferle ilgili yazıtlar bulunmaktadır. Ayrıca Diauehi’nin Urartular tarafından tamamen ortadan

¹⁷ Detaylı bilgi için bak. Ceylan, 2008: 1 vdd.; Ceylan, 2015: 1 vdd.

¹⁸ Koşay-Turfan, 1959: 349 vdd.; Sagona vd. 1995: 194 vd.; Sagona vd. 1996: 27 vd.; Sagona vd. 1997: 137 vd.; Sagona-Sagona, 2000: 143 vd.; Sagona-Zimansky, 2009: 1 vdd.; Günaşdı vd. 2012: 59 vd.; Ceylan, 2015: 218 vd.

¹⁹ Sagona vd. 1995: 194 vd.; Sagona vd. 1996: 27 vd.; Sagona vd. 1997: 137 vd.; Sagona-Sagona, 2000: 143 vd.; Sagona-Zimansky, 2009: 1 vdd.; Bingöl, 2016: 487 vd.; Günaşdı, 2016: 116.

²⁰ Pehlivan, 1991a: 38 vd.; Ceylan, 2015: 482 vd.; Özgül, 2011b: 100; Özgül, 2015: 72; Ceylan-Günaşdı, 2016: 56 vd.; Hayaşa’nın lokalizasyonu için bak. Goetze, 1928: 25 vd.; Forrer, 1931: 1 vd.; Cavaignac, 1932: 13 vd.; Hrozny, 1947: 138 vd.

kaldırılmasından sonra da bölgede Urartu yazıtlarına rastlanmaktadır. Erzurum çevresinde Urartu kralı Menua döneminde inşa ettirilen yazıtlar: Hasankale Yazıtı, Delibaba Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı ve Süngütaş (Zivin) Yazıtı'dır.

Bu yazıtların en önemlilerinden biri olan Hasankale Yazıtı'nda şu ifadeler yer almaktadır²¹.

Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.

Hasankale Kalesi inşa yazıtında kral Menua, bereketli Pasin Ovası'nı ve doğal yol kavşağını kontrol altında tutarak bu coğrafyada kalıcı olmayı hedeflemiştir. Pasin Ovası'nda yapılan kale, Urartu'nun yapmış olduğu görkemli, yazıtlı kalelerden biridir.²²

Kral Menua'ya ait bölgedeki diğer bir yazıt da **Delibaba Yazıtı**'dır. Bu yazıtta ise şu ifadelere yer verilmiştir²³:

Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu kaleyi kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.

Delibaba Yazıtı da tıpkı Hasankale Yazıtı gibi kale inşa yazıtıdır. Delibaba Yazıtı ile ilgili yaptığımız incelemelerde, kalenin Erzurum-Ağrı

²¹ Saulcy, 1853: tab. 2; Sayce, 1882: tab. 2; Alişan, 1890: 26; Sandalgian, 1900: no. 62; Belck, 1901: 452 vdd.; res. 4; Lehmann-Haupt, 1928-35, no. 60-61, tab. 23; König, 1955-57: no. 441; Melikişvili, 1960: no. 69; Payne, 2006: 89 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2016: 222.

²² Pasinler Yazıtı'nın kopyası elimizde olmasına rağmen, yazıtla ilgili yaptığımız araştırmalarda yazıtın İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürüldüğünü belirledik. Ancak bütün girişimlerimize rağmen, yazıtın İstanbul Arkeoloji Müzesindeki izine ulaşamadık. Hasankale Kalesi'nde Erzurum Müzesi adına müze müdürümüz Mustafa ERKMEN başkanlığında yaptığımız kazıda, Urartu kralı Menua dönemine ait sur duvarları tespit edilmiştir. Geniş bilgi için bak. Erkmén-Ceylan, 2003: 17-28.

²³ Sembastians, 1910: 192; Marr, 1917: 125 vd.; König, 1955-57: no. 43; Melikişvili, 1960: no. 68; Payne, 2006: 89; Ceylan, 2015: 490.

yol güzergâhında olduğunu belirledik. Kale, Horasan-Eleşkirt arasındaki Dellal geçidinde yapılmıştır. Delibaba Kalesi, tahrip olmasına rağmen, kaleden Aras Nehri'ne inen kaya basamaklı su tünelinin önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

Kalenin en önemli özelliği, geçitleri tutmasıdır. Urartu kralı bölgeyi "Geçitler Ülkesi (^{KUR}KA-sie)" olarak tanımlamıştır. Geçitler ülkesindeki stratejik bir bölge olan Dellal'a böyle bir kalenin yapılması, kral Menua'nın askeri dehasını göstermektedir²⁴.

Urartu kralının bölgede bıraktığı diğer bir yazıt ise Erzurum'un Horasan ilçesi ile Kars'ın Sarıkamış ilçeleri arasında yer alan, Sarıkamış'a bağlı Süngütaşı köyünde tespit edilen Zivin Yazıtıdır. Yazıtta şu ifadeler yer almaktadır²⁵:

... Minua der ki: Šašilu Şehri'ni ele geçirdim. Bu steli, bana efendi olan tanrı Haldi'ye diktirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır.

Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler...

Menua dönemine ait olan Zivin Yazıtı'nın önemli bir bölümü tahrip edilmiş olduğu için bilgi eksikliği vardır. Yazıtın okunan kısmından anlaşıldığına göre yazıt, bir sefer yazıtıdır. Yazıttan anlaşıldığına göre, seferin Diauehi'ye karşı yapıldığına dair şüphe yoktur. Sefer, Urartu

²⁴ Delibaba Yazıtı için yaptığımız incelemelerde, yazıtın kaleden sökülerek hemen yakınında yapılan bir kilisede kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak kilisenin de tahrip olmasından sonra yazıtın kırıldığı ve yok edildiğini üzülerek öğrenmiş bulunmaktayız. 1900'lerin başında yazıtı gören, okuyan değerli bilim adamlarına şükranlarımızı sunuyoruz.

²⁵ Sarıkamış'ın 35 km. güneybatısında yer alan Zivin Yazıtı tahrip edildiği için bilgiler yetersizdir. Meşçaninov, 1931: 69 vd.; Meşçaninov, 1933: 407 vd.; Tseretheli, 1939: no. 10, 11; König, 1955-57: no. 24; Melikişvili, 1960: no. 37; Ceylan, 2001: 41 vd.; Payne, 2006: 70.

açısından başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Çünkü Diauehi'nin başkenti olduğunu bildiğimiz **Şaşilu** şehri, Urartu tarafından ele geçirilmiştir.

Bölgedeki Menua'ya ait en az tahrip olan tek yazıt ise Horasan'da bulunan **Yazılıtaş** Köyündeki, aynı isimle anılan yazıttır. Yazıtta şu ifadeler yer verilmiştir²⁶:

Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla güçlü bir ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı (ve ülkeyi) dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti.

Minua der ki: Diauehi Ülkesi'ni ele geçirdim ve Krali şehir Şaşilu'yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Şeşetin Ülkesi'ne ve Zua Şehri'ne kadar ulaştım. Utuha Şehri'ni... Minua der ki: Diauehi'nin Kralı Utupurşini önüme çıktı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?).

Minua der ki: ... Oradan iki kral, (yani) Baltulhi boyunun ülkesininki ve Haldriu Şehri'nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim.

Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" söylerse, tanrı Haldi, tanrı

²⁶ Erzurum ili Horasan ilçesinin 34 km. kuzeydoğusunda yer alan Yazılıtaş köyünün 1 km. kuzeydoğusunda sarp bir kayalık üzerindedir. Yazıt, kayanın güney yönü traşlanarak oluşturulan dikdörtgen kör pencere içerisine yazılmıştır. Yazıt, yerden 3 m. kadar yukarıda yer almaktadır. Schulz, 1840: no. 42; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. 27; König, 1955-57: no. 23; Melikişvili, 1960: no. 36; Mordtmann, 1872: no. 24; Robert, 1876: 121-145; Sayce, 1882: no. 30; Sayce, 1888: 10; Alişan, 1890: 539; Sayce, 1893: 25 vd.; Sandalgian, 1900: no. 5; Ceylan, 2002b: 14 vd.; Payne, 2006: 68 vd.; Ceylan, 2015: 489 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ...

Zivin Yazıtı gibi Yazılıtaş Yazıtı da bir sefer yazıtıdır. Urartu kralının yine Diauehi ülkesine yaptığı sefer detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Diauehi krallığının yıllık vergiye bağlandığını bu yazıt bize aktarmaktadır. Kral, Yazılıtaş Yazıtı ile Diauehi Krallığı'nı vasal bir krallık haline dönüştürdüğünü ilan etmektedir.

Diauehi Krallığı, Menua döneminde durumunu korumuştur. Menua'nın yerine Urartu tahtına çıkan oğlu Argiştı I (M.Ö. 786-764) döneminde Diauehi üzerine seferler yapıldığını Van yazıtlarından bilmekteyiz²⁷. Bölgemizde Argiştı I dönemine ait Sarıkamış Yazıtı bulunmaktadır²⁸. Yazıtta şu ifadeler yer almaktadır:

***... Ahuriani Şehri'ni, Aştu Şehri'nin(?) bölgesini ele geçirdim.
... tahıl deposu(?) tüm(?) Aştuhini Şehri için ... Etiuni
Ülkesi'ni(?) tamamen ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler ...
Argiştı der ki: Tanrı Haldı, tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve
bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler ...
püskürttüm. Qa[] Şehri'ne kadar ... kovaladım. ... orada ... yüz
... 20 ... yüz ... yaktım. X yüz 50 ... kadın. Tanrı Haldı
büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştı, güçlü kral, Biainili
Ülkesi'nin kralı ve Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır. Argiştı der
ki: Her kim bu steli tahrip ederse veya her kim suç işlerse,***

²⁷ Argiştı'ye ait Van bölgesindeki yazıtlar Van Kalesinde bulunan Argiştı kaya mezar odasının girişine yazdırılan "Horhor Yazıtı"nın 1. Sütununda anlatılmaktadır bak.; Schulz, 1840: no. 2; Sayce, 1882: no. 37; Payne, 2006: 150 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda). Ayrıca aynı sefer "Van Surp Pagos Kilisesi Yazıtı"nda da geniş bir şekilde ele alınmıştır bak; Sayce, 1882, no. 45-46.; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. A1, B1, tab. 26; Payne, 2006: 177 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

²⁸ Nikolskii, 1893; Sayce, 1894: no. 84; Nikolskii, 1896: no. 21; Sandalgian, 1900: no. 23; Tseretheli, 1939: no. 18; König, 1955-57: no. 89; Melikişvili, 1960: no. 130; Ceylan, 2001: 42.

tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler ...

Sefer yazıtı olan Sarıkamış Yazıtı'nın bize çok değerli bilgiler sunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Maalesef bu kıymetli bilgilerin çoğu yazıtın aşırı derecede tahrip olmasından dolayı günümüze kadar ulaşmamıştır. Urartu kralı Argišti I'e ait diğer bir yazıt ise Ardahan bölgesindeki Hanak yazıtıdır²⁹. Bölgemizdeki son Urartu yazıtı ise Sarduri II dönemine ait olan Erzurum Güzelhisar Köyü'nde bulunan **Avnik Yazıtı**'dır. Yazıtta şu ifadeler yer almaktadır³⁰:

..., yaşam(?)(ının önemin)den dolayı(?) (onu) oradan uzaklaştırdı(?). Argišti oğlu Sarduri, güçlü kral ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır.

Yazıt çok tahrip edildiğinden dolayı, sefer yazıtı mı yoksa yapım kitabesi mi olduğu anlaşılmamaktadır.

Yazıtlarda Geçen Adların Değerlendirilmesi

Yukarıda geniş olarak verdiğimiz gibi bölgemizde Urartu Kralı Menua dönemine ait ikisi inşa yazıtı olmak üzere dört adet yazıt bulunmaktadır. Argišti I dönemine ait bir yazıt bulunmaktadır. Sarduri II dönemine ait ise bir yazıt bulunmaktadır. Biz biliyoruz ki, Delibaba Yazıtı'nda olduğu gibi bölgemizde var olan pek çok yazıt maalesef yok edilmiştir. Bölgede tespit ettiğimiz az sayıda yeni Urartu yazıtı ise bilim dünyasına kazandırılmıştır³¹.

Yazıtlarımızda geçen ülkeler ve şehirler şunlardır;

Şeşetin Ülkesi, Baltulhi boyunun Ülkesi, Haldiriu Ülkesi, Etiuni Ülkesi, Şaşili Şehri, Zua Şehri, Utuha Şehri, Ahuriani Şehri, Aštu Şehri, Aštuhini Şehri, Qa [] Şehri. Adı geçen ülke ve şehirler dışında Urartu döneminde Erzurum ve çevresine yerleştirilen pek çok ülke ve şehrin var

²⁹ Dinçol-Dinçol, 1992: 109 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

³⁰ Orthmann, 1968-69: 77 vd.; Aydın, 1991: 323 vd.; Ceylan, 2003: 315; Ceylan, 2008: 110; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Avnik.

³¹ Detaylı bilgi için bak. Payne-Ceylan, 2003: 191 vdd.; Ceylan-Ceylan, 2015: 9 vdd.

olduğunu, Van bölgesi Urartu yazıtlarından öğrenmekteyiz. Makalemize esas teşkil eden Erzurum ve çevresindeki yazıtlar olduğu için biz bölge yazıtlarında geçenlerle iktifa edeceğiz.

Şeşetin Ülkesi; Yazılıtaş yazıtında geçen ülke için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Diakonoff-Kashkai, Diauehi krallığına bağlı bu ülkenin Diauehi'nin kuzeyinde veya batısında yer alması gerektiğini belirterek, Artvin Şavşat yöresi olacağını ifade etmektedir³². San, Şeşetin ülkesini, Kafkas Dağlarındaki Şeşeti Dağı ve çevresi ile ilişkilendirmektedir³³. Arutyunyan, Şeşetin'in Oltu ve çevresi olduğunu belirtmektedir³⁴. Son olarak Urartu lokalizasyonları üzerine değerlendirme yapan Işık ise Şeşetin ülkesinin, Allahüekber Dağları ve çevresi olduğunu ileri sürmektedir³⁵.

Baltulhi Ülkesi; Yazılıtaş yazıtında geçen ülke, aynı adla anılan boyun yaşadığı ülkedir. Diauehi Krallığı'na bağlı küçük bir krallık olduğu anlaşılan Baltulhi Ülkesi'nin lokalizasyonu ile ilgili olarak Diakonoff-Kashkai, Diauehi Krallığına bağlı olduğunu ifade etmektedir³⁶. Arutyunyan, Baltulhi Ülkesi'nin Diauehi'nin kuzeybatısında yer aldığını ve Diauehi'ye tabii olduğunu belirtir³⁷. San, bu ülkeyi Diauehi ülkesini kapsayan ülke olarak tanımlamaktadır.³⁸ Baltulhi Ülkesi ile ilgili başka bir öneri ise Sagona tarafından ileri sürülmüştür. Bu öneriye göre Baltulhi Ülkesi, Diauehi'nin merkezinde Erzurum'un Pasinler İlçesinin Baldızı köyü ve çevresidir. Görüşünü desteklemek için toponomi yolunu seçen Sagona, Baldızı = Baltu eşitlemesini belirtmektedir³⁹. Işık ise Baltulhi Ülkesi için Horasan – Pasin hattının kuzeyini işaret etmektedir⁴⁰.

³² Diakonoff-Kashkai, 1981: 81.

³³ San, 1994: 82.

³⁴ Arutyunyan, 1970: 162; Arutyunyan, 1985: 245 vd.

³⁵ Işık, 2015: 109.

³⁶ Diakonoff-Kashkai, 1981: 18.

³⁷ Arutyunyan, 1985: 52.

³⁸ San, 1994: 80.

³⁹ Sagona, C. 2004: 40; Sagona'nın önerisine, Işık karşı çıkmıştır. Bak. Işık, 2015: 87. Cumhuriyet döneminde köy isimlerinin değiştiğini ifade etmiştir. Ancak Baldızı ismi Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte koyulmuş bir isimdir. Adlarının değişmesi ile birlikte aynı adını kullanmaya devam etmiştir. Herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.

Haldiriu Ülkesi; Yazılıtaş yazıtında geçen Haldiriu'nun Urartu baş tanrısı Haldi ile bir ilişkisinin var olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Haldiriu ülkesinin lokalizasyonu için Diakonoff-Kashkai, Çıldır Gölü civarını önermektedir⁴¹. Sagona da, bu görüşe katılmaktadır. Artunyan ise Haldiriu'nun, Diauehi'nin merkezi bir bölümü olduğunu ifade etmesine rağmen Çıldır Gölü çevresini önermektedir⁴². Işık, Haldiriu ülkesi ve kenti için Horasan – Pasin – Erzurum hattını önermektedir⁴³. San da Diakonoff-Kashkai ile aynı görüşü destekleyerek Kars'ın kuzeyi, Çıldır su, Çıldır Gölü ve Çıldırdağ arasını işaret etmektedir⁴⁴.

Etuini Ülkesi; Sarıkamış yazıtında geçmektedir. Argiştı I'in Van bölgesi yazıtlarında da Etuini ülkesi adı görülmektedir. Etiuni ülkesinin lokalizasyonu için Diakonoff-Kashkai, batıda Sarıkamış, doğuda Gökçe Gölü arasında kalan toprakları işaret etmiştir⁴⁵. Çilingiroğlu, Etuini ülkesinin Gökçe Göl çevresinde olduğu görüşündedir⁴⁶. Melikişvili, Etiuni'yi Güney Kafkasya'daki geniş bir bölge olarak ifade etmektedir⁴⁷. Arutyunyan, Etiuni ülkesinin kuzeyde Çıldır Gölü, doğuda Gökçe Göl, batıda Sarıkamış, güneyde Orta Aras Havzasına kadar uzanan coğrafyanın adı veya coğrafik bir ad olduğu görüşündedir⁴⁸. Salvini, Etiuni değişiminin Güney Transkafkasya'da geniş bir bölgenin adı olduğu görüşündedir⁴⁹. Bu coğrafyada yaşayan kavimler, Urartu'ya karşı birleşerek varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Menua dönemine ait yazıtlardan Urartu kralının Etiuni ülkesini ele geçirdiği, başkenti Luhuni'yi fethettiğini ve ülkeyi

Tarafımızdan incelenen köy Eskiçağ tarihi açısından son derece zengindir. Köyde, kaleler ve yerleşmeler bulunmaktadır. Özellikle Karakale, Eskiçağ tarihinin bölgedeki en önemli kalelerinden biridir.

⁴⁰ Işık, 2015: 87.

⁴¹ Diakonoff-Kashkai, 1981: 39.

⁴² Arutyunyan, 1985: 220.

⁴³ Işık, 2015: 122 vd.

⁴⁴ San, 1994: 81.

⁴⁵ Diakonoff-Kashkai, 1981: 35.

⁴⁶ Çilingiroğlu, Diakonoff-Kashkai'nin görüşüne katılmaktadır. Bak. Çilingiroğlu, 1994: 69, 72.

⁴⁷ Melikişvili, 1960: 20.

⁴⁸ Arutyunyan, 1985: 262.

⁴⁹ Salvini, 2006: 50.

haraca (vergiye) bağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca alınan esirlerin de Tuşpa ile Aelia ve Altuquia şehirlerine sürgün edildiği yine yazıtlarda geçmektedir⁵⁰. Işık, Etiuni ülkesi için Arutyunyan'ın görüşlerine katılırken⁵¹, San ise genel bir tanımlama ile Sarıkamış civarını önermektedir⁵².

Bölgemizde bulunan Urartu yazıtlarında, dört ülkenin dışında çok sayıda şehir adı da geçmektedir. Adı geçen şehirlerin lokalizasyonunu incelemeye çalışalım.

Ahuriani Kenti; Şehrin ismine Sarıkamış Yazıtı'nda rastlamaktayız. Urartu kralı Arğişti I dönemine ait, bölgemizdeki diğer bir yazıt olan Ortakent (Hanak) Yazıtında da Ahuriani ismine rastlanmaktadır⁵³. Diakonoff-Kashkai, söz konusu şehri Sarıkamış bölgesine yerleştirmektedir. San, Sarıkamış yakınlarını önermektedir⁵⁴. Arutyunyan, Sarıkamış'ın kuzeyini, Işık ise Sarıkamış vadisini önermektedir⁵⁵.

Aştuhini Şehri

Sarıkamış Yazıtı'nda geçen şehir Ahuriani şehri ile birlikte anılmaktadır. Bilim adamları, birlikte anılmalarından dolayı bu iki şehrin komşu şehirler oldukları görüşünde hem fikirdirler. Aştuhini şehri Aštu olarak da geçmektedir. Bu adın bir hanedan adı⁵⁶ veya kabile adı⁵⁷ olduğu görüşleri de ileri sürülmüştür. Diakonoff-Kashkai, Aştuhini şehrini Ahuriani şehri gibi Sarıkamış yakınlarına yerleştirmektedir. San, Kars'ın güneybatısını, Sarıkamış yakınlarını önermektedir. Işık, Arutyunyan'ın ileri

⁵⁰ Salvini, 2006: 63.

⁵¹ Işık, 2015: 99.

⁵² San, 1994: 80.

⁵³ Ceylan, 2001: 42 vd.; Ceylan, 2008: 1 vdd.; Ardahan iline bağlı Hanak ilçesinin 6 km. doğusunda yer alan Hanak Yazıtı, A. Dinçol tarafından tespit edilmiştir. Yazıt, kral I. Arğişti dönemine tarihlendirilmektedir. Hanak Yazıtı hakkında geniş bilgi için bak. Dinçol-Dinçol, 1992: 109 vd.; Ceylan-Ceylan, 2016: 62 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

⁵⁴ San, 1994: 79.

⁵⁵ Işık, 2015: 114 vd.

⁵⁶ Diakonoff-Kashkai, 1981: 14.

⁵⁷ Arutyunyan, 1985: 49.

sürdüğü görüşü benimseyerek, Kars yöresinde Sarıkamış Vadisi'nde yer aldığını ileri sürmektedir⁵⁸.

Şaşılı Şehri

Yazılıtaş Yazıtı'nda Diauehi'nin kralı şehri olarak geçmektedir. Söz konusu şehir, Zivin Yazıtı'nda ve Van bölgesi Urartu yazıtlarında da geçmektedir. Hiç şüphesiz bölgenin en önemli şehridir. Diauehi kralı Utupurşini'nin şehri olduğu yazıttan anlaşılmaktadır. Zengin bir şehir olduğu ise, Urartu kralına verilen ganimetten anlaşılmaktadır⁵⁹.

Şaşılı'nun lokalizasyonu için genellikle Zivin Yazıtı'na dayandırılarak, Zivin önerilmiştir. Zivin yazıtı'nda Şaşılı'nun ele geçirilerek tanrı Haldi için bir stel diktirildiği kaydedilmektedir⁶⁰. Sevin ve Çilingiroğlu bu nedenden dolayı Zivin'i önermektedirler⁶¹. Arutyunyan Şaşılı'nun Pasinler bölgesinde olması gerektiğini savunur⁶². San, herhangi bir önermede bulunmaz⁶³. Işık ise, Russel'in görüşünün doğru olacağını ifade ederek Zivin'i işaret etmektedir⁶⁴. Sagona ise kazı çalışmaları yaptıkları yer olan Pasinler Sos (Yığittaşı Köyü) Höyüğü'nün olabileceğini ileri sürmektedir⁶⁵. Salvini, Zivin Stelini Menua'nın Şeşilu şehrini aldıktan

⁵⁸ Arutyunyan, 1985: 49; Işık, 2015: 119.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bak. Ceylan, 2001: 41 vd.; Bingöl, 2009: 81 vd.; Günaşdı, 2016: 120 vd.; Özgül, 2016: 143 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

⁶⁰ Meşçaninov, 1931: 69 vd.; Meşçaninov, 1933: 407 vd.; Tseretheli, 1939: no. 10; König, 1955-57: no. 24; Melikişvili, 1960: 37; Kleiss-Hauptmann, 1976: 15; Sevin, 1979: 103 vd.; Belli, 1982: 156; Pehlivan, 1991b: 34 vd.; Payne, 1993: 40; Salvini, 1995: 5 vd.; Ceylan, 2001: 41 vd.; Payne, 2006: 70.

⁶¹ Sevin, 1979: 104; Çilingiroğlu, 1994: 62.

⁶² Arutyunyan, 1985: 242.

⁶³ San, 1994: 82.

⁶⁴ Russel, 1984: 186 vd.; Işık, 2015: 130 vd.

⁶⁵ Sagona, 2004: 36 vd.

sonra diktirdiği stel olarak ifade ederek, Şaşilu'nun Zivin olduğu görüşünü desteklemektedir⁶⁶.

Utuha Şehri:

Yazılıtaş Yazıtı'nda geçmektedir. Utuha şehri yazıtta Zua şehri ile birlikte anıldığı için komşu oldukları bilim adamları tarafından kabul edilmektedir. Diakonoff – Kashkai, Utuha şehri için Oltu ilçesinin kuzeybatısını önermiştir⁶⁷. San ise Oltu, Tortum çayının sağ tarafı, Oltu çayının sol kısmında yaşayan kabile olarak ifade etmektedir⁶⁸. Işık, Zivin Vadisi'nin kuzeyinde aranması gerektiğini ifade ederek Yeniköy - Sarıtaşlar civarında olması gerektiğini savunmuştur⁶⁹. Sagona, Utuha'nın diğer şehirler gibi Pasin Ovası'nda aranması gerektiğini söylemektedir. Sagona'ya göre Pasin ovasındaki Büyüktuy, Utuha şehridir⁷⁰.

Zua Şehri:

Yazılıtaş Yazıtı'nda adı geçmektedir. Söz konusu yazıt dışında, Van bölgesi Urartu yazıtlarında da Zua şehriden söz edilmektedir. Yazılıtaş Yazıtı'nda Zua kentine kadar ulaştım ifadesi bulunmasına karşın, Van Surp Pagos Yazıtı'nda Zua ülkesine karşı sefere çıktığımı ve Diauehi'nin krali şehri olan Zua'yı yaktığımı ifade eder. Ayrıca Zua şehrinde bir yazıt diktirmiş olduğunu belirtir⁷¹. Van Surp Pagos yazıtından anladığımıza göre Diauehi'nin Şeşilu'dan sonra ikinci bir krali şehri bulunmaktadır ki o da Zua'dır⁷². Söz konusu şehrin lokalizasyonu için, Diakonoff-Kashkai, Zivin

⁶⁶ Salvini, 2006: 181.

⁶⁷ Diakonoff-Kashkai, 1981: 97.

⁶⁸ San, 1994: 97.

⁶⁹ Işık, 2015: 133 vd.

⁷⁰ Sagona, 2004: 38.

⁷¹ Sayce, 1882: no. 45-46; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. A1, B1, tab. 26; Payne, 2006: 177 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

⁷² Sayce, 1882: no. 45-46; Sayce, 1888: 17-18; Sayce, 1890: 134-136; Sayce, 1893: 29; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. A1, B1, tab. 26; Ceylan, 2001: 43, 64; Payne, 2006: 177 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

çevresini önermektedir⁷³. Işık, Sarıkamış'ın batısındaki Handere Vadisinde olması gerektiğini ifade etmektedir⁷⁴. San, Zua Şehrinin Erzurum'da Zivin yakınlarında olması gerektiğini savunurken, şehri Diauehi'nin krali kenti olarak tanımlamaktadır⁷⁵. Sagona ise Zua'nın Zivin olduğu görüşündedir⁷⁶.

Qa[] Şehri:

Adı tam olarak tespit edilemediği için bilim insanları tarafından bir değerlendirme yapılmamıştır.

⁷³ Diakonoff-Kashkai, 1981: 106.

⁷⁴ Işık, 2015: 134 vd.

⁷⁵ San, 1994: 83.

⁷⁶ Arutyunyan, 1985: 83.

SONUÇ

M.Ö I. Binde Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığının egemen olduğunu bilmekteyiz. Diauehi Krallığı ile Urartu krallığı arasındaki mücadeleleri Asur kaynaklarından ve Urartu yazıtlarından öğrenmekteyiz. Bütün yazılı kaynaklar, Kuzey Doğu Anadolu'da Diauehi'nin varlığını teyid etmektedir. Diauehi'nin konumu ile ilgili pek çok öneri getirilmiştir. Burney, Diauehi toprakları için Bulanık-Malazgirt Ovası'nı işaret etmiş ise de daha sonra bu topraklara Erzurum ve Erzincan Ovalarını da katmıştır⁷⁷. Herzfeld, Diauehi ülkesi için Çoruh Nehri'nin kaynak bölgeleri ile Oltu ve çevresini önermiştir⁷⁸. Melikişvili, Güneybatı Gürcistan ile Erzurum arasında kalan coğrafyanın Diauehi olduğunu ileri sürmektedir⁷⁹. Meyer, Diauehi'nin Karadeniz'e kadar ulaştığını savunur⁸⁰. Salvini, Çoruh'un kaynakları ile Erzurum ve Oltu bölgesini önermektedir⁸¹. Çilingiroğlu, Diauehi toprakları için genel olarak Erzurum yöresini önermektedir⁸². Hocamız Pehlivan, Diauehi'nin Sarıkamış ile Aşkale arasındaki topraklar olduğunu belirtmektedir⁸³. Biz de Diauehi topraklarının Tercan ile Sarıkamış arasındaki bölge olduğu görüşündeyiz. Geniş yayılım alanı, Doğu Karadeniz Dağları'nın güney eteklerinden kısmen Gürcistan topraklarına, batıda Erzincan Ovası'na, doğuda Sarıkamış'a ve güneyde Muş-Bulanık-Varto'ya kadar uzanan coğrafyadır⁸⁴. Bu önerilerden ziyade, Urartu yazıtlarının bölgedeki genel bir değerlendirilmesini yapmaya uygun bulduğumuz bu makalede, söz konusu yazıtlarda ifade edilen ülkeler ve şehirlerin lokalizasyonu ile ilgili bilim adamlarının vermiş olduğu bilgiler yukarıda paylaşılmıştır.

Lokalizasyon yapan bilim insanlarının birçoğu, Kuzeydoğu Anadolu'ya ya hiç gelmemiş veya bölgenin çok az bir kısmını görmüştür.

⁷⁷ Burney, 1966: 50 vd.

⁷⁸ Herzfeld, 1968: 121 vd.

⁷⁹ Melikişvili, 1950: 26 vd.

⁸⁰ Meyer, 1954: 379.

⁸¹ Salvini, 1967: 22 vd.; Salvini, 2006: 64.

⁸² Çilingiroğlu, 1994: 62.

⁸³ Pehlivan, 1984: 82 vd.; Pehlivan, 1991b: 30 vd.

⁸⁴ Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

Dolayısıyla Kuzeydoğu Anadolu gibi zor bir coğrafyada lokalizasyon yapmak kolay değildir. Yapılan lokalizasyonların doğruluğunu burada tartışmayacağız⁸⁵. Lokalizasyonların yapıldığı coğrafya ve yazıtların tarihi açıdan değerlendirilmesini yapacağız. Sonuç olarak adı geçen 4 ülke ve 7 şehrin Diauehi Ülkesinde yer aldığı kesindir. Bilim insanları da bu ülke ve şehirleri Erzurum-Kars bölgesine yerleştirmektedirler. Urartu kralları, özellikle Menua ve Argišti, bölgeyi ele geçirmek için büyük gayretler sarf etmişlerdir. Argišti sadece Diauehi'nin krali şehri Zua'yı yakıp yıktıktan sonra, 3 ülke, 105 kale ve 453 şehri yakıp yıktığından bahsetmektedir ki bu da Diauehi'de ne kadar çok kale ve şehir olduğunu göstermektedir⁸⁶. Yine Urartu Kralı Diauehi'den aldığı ganimetler ve bağladığı yıllık vergi göz önünde bulundurulduğunda, Diauehi Krallığı'nın zenginliği de ortaya çıkmaktadır. Yazıtlardan anladığımız kadarı ile Diauehi Krallığı büyük ve zengin bir krallıktır. Krallık, büyük ve küçükbaş hayvan kaynakları, maden kaynakları, at kaynakları ve insan kaynakları açısından oldukça zengindir. Urartu krallarını bu zenginlikler cezbetmiştir⁸⁷.

Bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları sonucunda ve yazıtlar ışığında tarihi açıdan söyleyeceğimiz önemli hususlar şunlardır: Diauehi Krallığı, bölgede çok sayıda kale ve yerleşmeye sahiptir. Bölgeyi egemenliği altına alan, önce vasal hale dönüştüren daha sonra da tamamen topraklarına katan Urartuların bölgede bu kadar çok kaleyi inşa etmesi mümkün değildir. Yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Demir Çağı kalelerinin hemen hemen hepsi Diauehi kaleleridir. Bu kalelerin stratejik öneme sahip olanlarından bazıları, Urartu Devleti tarafından yeniden onarılmış veya yeniden inşa edilmiştir. Urartu Devleti'nin kale yapım

⁸⁵ Bölge lokalizasyonu ile ilgili değerlendirmelerimiz ayrı bir makale olarak hazırlanmıştır. Kısa süre içerisinde yayınlanacaktır.

⁸⁶ Sayce, 1882: no. 45-46; Sayce, 1888: 17 vd.; Sayce, 1890: 134 vd.; Sayce, 1893: 29; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. A1, B1, tab. 26; Payne, 2006: 177 vd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

⁸⁷ Schulz, 1840: no. 2; Sayce, 1882: no. 37, 45, 46; Sayce, 1888: 17-18; Sayce, 1890: 117 vdd.; Sayce, 1893: 28 vd.; Lehmann-Haupt, 1928-35: no. A1, B1, tab. 26; Payne, 2006: 150 vdd.; Ceylan, "Diauehi Kingdom and Urartian's in the Light of New Findings", A Civilization in the Eastern Anatolia, (Baskıda).

mimarisinin bölgedeki tipik özelliklerini, Pasinler Kalesi'nde görmekteyiz. Oldukça büyük taşlardan, bir yüzleri kalınca yontulmuş, iç kısımları ise yontulmadan yerleştirilen sur duvarları, tipik Urartu kale inşa mimarisidir⁸⁸. Özellikle Menua döneminde rastladığımız sur duvarlarında her sırada biraz geri çekilerek yapılan taş örgüsünün örneklerini yine Pasinler Kalesi'nde görmekteyiz. Diauehi kalelerinde ise bu özellikler görülmemektedir. Daha çok bölgede bulunan taşlardan, hızlı bir şekilde inşa edildiği anlaşılan kalelerden oluşmaktadır. Bölgedeki Diauehi kaleleri daha çok ikinci binde inşa edilmiştir ve özellikle bölgede yoğun bir şekilde yaşanan Erken Tunç Çağı kalelerinin devamı niteliğindedir. Bölgede var olan mimari gelenek, yine bölgedeki sur duvar ustası tarafından aynı şekilde uygulanmıştır. Diauehi kalelerinin diğer bir özelliği ise kalelerin konumudur. Kaleler daha çok yüksek dağların ovalara açılan alçak tepelerine inşa edilmiştir. Bu özellik kaleleri hem stratejik açıdan korunaklı hale getirmiş hem de ovaları kontrol altında tutmalarını sağlamıştır. Yüksek dağ tepelerini seçmeme nedenleri ise zannımca sert geçen kış şartlarında yüksek tepelerde yaşamının imkânsızlığındandır. Diauehi kaleleri, merkezi kaleler ile bunun etrafına serpiştirilmiş küçük kale ve yerleşimlerden oluşmaktadır. Kuzeydoğu Anadolu yüzey araştırmalarında bulduğumuz kalelerin çokluğu da yazıtlarla paralellik göstermektedir. Diauehi kalelerinin diğer bir özelliği ise su kaynaklarına kolay ulaşım sağlayan yerler olmasıdır. Kuzeydoğu Anadolu su kaynakları bakımından Türkiye'nin en zengin bölgelerinden birini oluşturmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin önemli kaleleri şunlardır: Hasankale (Pasinler) Kalesi, Yoğunhasan Kalesi, Avnik Kalesi, Karakale (Pasinler), Uzunahmet Kalesi, Umudum Kalesi, Tepeköy Kalesi, Bardız Kalesi, Oltu Kalesi, İnkaya (Micingert Kalesi), Toprakkale (Sarıkamış) Kalesi, Zivin Kalesi, Dellal Kalesi, Yollarüstü, Küçük Çağdarış Kalesi, Tebrizcik Kalesi, Aşağı Yıldırım Kalesi, Hasanbey Kalesi, Hızırilyas Kalesi, Kalecik Kalesi, Kapıkaya Kalesi I-II, Çengerli Kalesi, Maden Kalesi, Sırataş Kalesi, Yücebelen Kalesi, Müftüoğlu Kalesi, Altıntepe Kalesi, Şirinlikale, Yukarı

⁸⁸ Tarhan, 1975: 44 vd.; Çilingiroğlu, 1983: 28 vd.; Çilingiroğlu, 1997: 1 vdd.; Salvini, 2006: 144 vd.; Baş, 2016: 44 vd.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Ceylan/atdd/0000-0002-0533-905X-Günaşdu/atdd/0000-0001-7955-3756

Makale Başv. Tarihi:13/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:22/12/2017

Yıldıran Kalesi, Taşbulak Kalesi, Erence Kalesi, Ekinlik Kalesi I-II, Hanahmet Kalesi, Ilıkaynak Kalesi.

Özellikle bu merkezi kalelerden Hasankale (Pasinler) Kalesi, Avnik Kalesi, Karakale, Uzunahmet Kalesi, Tepeköy Kalesi, Umudum Kalesi, İnkaya (Micingert) Kalesi, Süngütaş (Zivin) Kalesi, Dellal Kalesi, Küçük Çağdarış Kalesi Urartu döneminde de merkezi kale olarak kullanılmış kalelerdir. İnaniyoruz ki Erzurum ve çevresinde yapmaya devam ettiğimiz çalışmalar, bizlere daha yeni bilgiler sunmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ahmet, 1974, “Erzurum Ovasında Jeomorfolojik Gözlemler”, 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, C I, Erzurum, s. 23-27.
- ALİŞAN, L.V.M. 1890, Airarat, Venedik.
- ARUTYUNYAN, N. V. 1970, Biainili (Urartu), Jerevan.
- ARUTYUNYAN, N. V. 1985, Toponomika Urartu (Churrity i Urarty I), Jerevan.
- ATALAY, İbrahim, 1978, Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi, Ankara.
- AYDIN, Nafiz, 1991, “Güzelhisar Urartu Kitabesi”, Belleten 55/213, Ankara, s. 323-329.
- BAŞ, Ayla, 2016, “Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik”, Uluslararası Amisos Dergisi, S 1, C 1, s. 44-86.
- BELCK, W. 1901, “Forschungsreise in Klein-Asien”, VBGAEU, S 33, s. 452-522.
- BELLİ, Oktay, 1982, “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, 139-208.
- BİNGÖL, Akın, 2009, “Kafkaslarda Demir Çağı”, II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kars, 81-90.
- BİNGÖL, Akın, 2016, “Kars ve Çevresinde Karaz Yerleşmeleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, S 18, s. 487-502.
- BURNEY, Charles, 1958, “Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age”, Anatolian Studies VIII, s. 157-209.
- BURNEY, Charles, 1966, “First Season of Excavation of the Urartian Citadel of Kayalıdere”, Anatolian Studies XVI, London, s. 55-111.
- CAVAİGNAC, E. 1932, Şuppiluliuma et son Temps, Paris.

- CEYLAN, Alpaslan, 2001, Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları, Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan, 2002a, “2000 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, S 19, C 2, Ankara, s. 165-178.
- CEYLAN, Alpaslan, 2002b, “Yazılıtaş-Horasan”, Çağlayan Aras, S 1, C 1, s. 14-15.
- CEYLAN, Alpaslan, 2003, “2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, S 20, C 2, Ankara, s. 311-324.
- CEYLAN, Alpaslan, 2004, “2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, S 21, C 2, Ankara, s. 263-272.
- CEYLAN, Alpaslan, 2005, “Erzurum ve Çevresindeki Türk Yerleşimleri”, Türk Kültürü, Erzurum, s. 21-50.
- CEYLAN, Alpaslan, 2008, Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008), Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan, 2015, Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014), Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan, (Baskıda), “Diauehi Kingdom and Urartian’s in the Light of New Findings”, A Civilization in the Eastern Anatolia, İstanbul.
- CEYLAN, Alpaslan ve CEYLAN, Nezahat, 2015, “Kavuştuk Yazıtı ve Değerlendirilmesi/Inscription and Analysis of Kavuştuk”, BELGÜ, Sayı: 1, Ankara, s. 9-26.
- CEYLAN, Alpaslan ve CEYLAN, Nezahat, 2016, Doğu’nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale, İstanbul.
- CEYLAN, Alpaslan ve GÜNAŞDI, Yavuz, 2016, Eskiçağ’da Erzurum Kaleleri, Erzurum.

- CEYLAN, Nezahat, 2016, “Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S 43, C 9, s. 656-671.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1983, “Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi II, İstanbul, 28-37.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1994, Urartu Tarihi. İzmir.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, 1997, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir.
- DIKONOFF, İgor, M. ve KASKHAI, S. M. 1981, Geographical Names According to Urartian Textes, Wiesbaden.
- DİNÇOL, Ali, M. ve DİNÇOL, Belkıs, 1992, “Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars)”, *Fesischrift Sedat Alp*, Ankara, s. 109-117.
- DOĞANAY, Hayati, 1989, “Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri”, Şehri Mübarek Erzurum, Erzurum.
- DOĞANAY, Hayati vd. 1998, “Coğrafya”, Erzurum İl Yıllığı, Ankara.
- ERİNÇ, Sırrı, 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul.
- ERKMEN, Mustafa ve CEYLAN Alpaslan vd. 2002, “2000 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Sayı XII, s. 73-85.
- ERKMEN, Mustafa ve CEYLAN, Alpaslan, 2003, “2001 Yılı Pasinler Kale Kazısı”, Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Sayı XIII, Ankara, s. 17-28
- ERKMEN, Mustafa ve CEYLAN, Alpaslan vd. 2007, “2005 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Sayı XV, 1 vdd.
- ERKMEN, Mustafa ve CEYLAN, Alpaslan vd. 2008, “2006 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, Kazı Sonuçları Toplantısı, Sayı XXIX/3, s. 491-505.
- ERKMEN, Mustafa ve CEYLAN, Alpaslan vd. 2009, “2007 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, Kazı Sonuçları Toplantısı, Sayı: XXX/2, s. 217-233.
- ERKMEN, Mustafa ve GÜNAŞDI, Yavuz vd. 2011, “2009 Yılı Erzurum Kale Kazısı”, Kazı Sonuçları Toplantısı, Sayı XXXII/3, s. 148-166.

- FORRER, E. 1931, “Hajasa-Azzi”, *Caucasica*, Sayı: 9, s. 1-24.
- GOETZE, A. 1928, “Des Hethiter-Reich”, *AO* 27/2, 24-45.
- GÜNAŞDI, Yavuz, 2013, *Karasu (Yukarı) Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNAŞDI, Yavuz, 2015, “Erzurum Kalesi Kazısı”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler*, S I, Cambridge, s. 343-359.
- GÜNAŞDI, Yavuz, 2016, “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *TÜBA-AR*, Sayı: 19, Ankara, s. 113-136.
- GÜNAŞDI, Yavuz vd. 2012, “2010 Yılı Erzurum-Erzincan- Kars-İğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı 29, Cilt III, Ankara, s. 49-71.
- GÜNERİ, Semih, 1987, *Erzurum Çevresinin Ön-Urartu Yerleşim Birimleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜNERİ, Semih, 2005, “Erzurum Bulamaç Höyük 2003 -2004 Yılı Kazılarının sonuçları ve Doğu Anadolu Geç Karaz Evresi Araştırmaları”, *Arkeoloji, Anadolu, Avrasya*, S 2, İzmir, s. 7-15.
- HERZFELD, Ernst, 1968, *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, Wiesbaden.
- HROZNY, B. 1947, *Ancient History of Western Asia, India and Crete*, Prag.
- IŞIK, Kenan, 2015, *Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARABULUT, Kerem, 2005, *Doğu’da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, İstanbul.
- KETİN, İhsan, 1983, *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*, İstanbul.

- KİBAROĞLU, Mustafa ve SAGONA Antonio vd. 2011, “Petrographic and geochemical investigations of the late prehistoric ceramics from Sos Höyük, Erzurum (Eastern Anatolia)”, *Journal of Archaeological Science*, Sayı: 38, s. 3072- 3084.
- KLEİSS, Wolfram ve HAUPTMANN, Harald, 1976, *Topographische Karte von Urartu*, Berlin.
- KODAY, Saliha, 2004, *Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık*, Erzurum.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr, 1948, “Karaz Sondajı”, *Türk Tarih Kongresi*, S 3, Ankara, s. 165-169.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr, 1962, “Pulur Kazısı, 1960”, *TAD*, S 11, Ankara, s. 25-28.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr, 1967, “Pulur Kazısı”, *Türk Tarih Kongresi*, S 6, Ankara, s. 14-15.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr, 1984, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr ve TURFAN, Kemal, 1959, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Bulleten*, S XXIII, C 91, Ankara, s. 349-413.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr ve VARY, Hermann, 1964, *Pulur Kazısı*, Ankara.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr ve VARY, Hermann, 1967a, *Güzelova Kazısı*, Ankara.
- KOŞAY, Hamit, Zübeyr ve VARY, Hermann, 1967b, *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*, Ankara, 1967.
- KOZBE, Gülriz ve CEYLAN Alpaslan vd. 2008, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 Demir Çağları 1-2*, İstanbul.
- KÖKTEN, İ. Kılıç, 1947, “1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Bulleten*, S XI, C 43, Ankara, s. 431-472.
- KÖKTEN, İ. Kılıç, 1952, “Anadolu Prehistorik Yerlerinin Dağılışı Üzerinde Bir Araştırma”, *DTCFD*, S 10, C 3-4, Ankara, s. 167-207.

- KÖNIG, Friedrich, Wilhelm, 1955-57, Handbuch Der Chaldischen Inschriften, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft 8, Graz.
- LAMB, Winifred, 1954, "The Culture of Northeast Anatolia and its Neighbours", AS, S IV, Ankara, s. 21-32.
- LEHMANN-HAUPT, Carl, Ferdinand, Friedrich, 1910, Armenien Einst und Jetzt I, Berlin.
- LEHMANN-HAUPT, Carl, Ferdinand, Friedrich, 1928-35, Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II, Leipzig.
- MARR, N. A. 1917, "Oblomki Delibabinskoy haldskoy Nadpisi", ZVO, Sayı: 24, 125-132.
- MELİKİŞVİLİ, Georgiy, Aleksandrovich, 1950, "Diauehi", Vestnik Drevney Istorii 34/4, 26-42.
- MELİKİŞVİLİ, Georgiy, Aleksandrovich, 1960, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, Moskova.
- MEŞÇANİNOV, I. I. 1931, "Nadpis Menui iz sel. Zivina", DAN, s. 69-73.
- MEŞÇANİNOV, I. I. 1933, "Haldskaya nadpis iz sel. Zivin", IAN 8(5), s. 407-412.
- MEYER, Eduard, 1954, Geschichte des Altertums, Stuttgart.
- MORDTMANN, Andreas, David, 1872, "Entzifferung und Erkläerung der armenischen Keilinschriften von Van und Umgegend", ZDMG, S 26, s. 465-496 (no. 1-46).
- NİKOLSKİİ, M. V. 1893, "Klinoobrazniya Nadpis Rusa IV Kelani Kirlani (Aluçalu) na Beregu Gokçi v Erivanskoj Guberniyi", AIZ I.
- NİKOLSKİİ, M. V. 1896, Klinoobrazniye nadpisi Zkavkazya (Materialı po Archeologiy Kavkaza 5), Moskova.
- ORTHMANN, Winfried, 1968-69, "Eine Urartaeische Inschrift in Avnik", AfO, S 22, s. 77-78.

- ÖZGÜL, Oktay, 2011a, Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZGÜL, Oktay, 2011b, “Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 8, s. 91-106.
- ÖZGÜL, Oktay, 2015, “Erzurum Tortum’da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C 5, S 9, s. 69-92.
- ÖZGÜL, Oktay, 2016, “Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)”, TÜBA-AR, Sayı: 19, Ankara, s. 137-157.
- PAYNE, Margeret, R. 1993, Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PAYNE, Margeret, R. 2006, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, İstanbul.
- PAYNE, Margeret, R. ve CEYLAN, Alpaslan, 2003, A New Urartian Inscription From Ağrı - Pirabat, SMEA, Sayı: XLV, Cilt: 2, Roma, s. 191-201.
- PEHLİVAN, Mahmut, 1984, En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- PEHLİVAN, Mahmut, 1991a, Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu), Erzurum.
- PEHLİVAN, Mahmut, 1991b, Daya (e) ni /Diau (e) hi, Erzurum.
- ROBERT, Louis, 1876, Etude philologiques sur les inscriptions cuneiformes de l’Armenie, Paris.
- RUSSEL, H. F. 1984, “Shalmanaser’s Campaign to Urartu in 856 B.C. and Historical Geography of Eastern Anatolia According to the Assyrian Sources”, Anatolian Studies 24, London, s. 178-208.
- SAGONA, Antonio, G. 1984, The Caucasian Region in the Early Bronze Age. British Archaeological Reports (BAR) International Series 214.

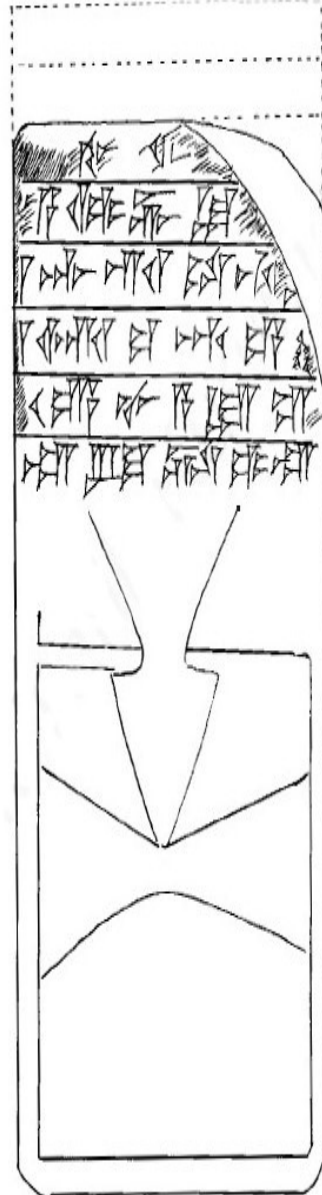
- SAGONA, Antonio G. ve ERKMEN, Mustafa vd. 1996, “Excavations at Sos Höyük, 1996: Second Preliminary Report”, *AS*, Sayı: 46, s. 27-52.
- SAGONA, Antonio, G. ve ERKMEN, Mustafa vd. 1997, “Excavations at Sos Höyük, 1995”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: XVIII, Cilt: 1, s. 137-143.
- SAGONA, Antonio, G. ve SAGONA, Claudia vd. 1995, “Excavations at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report”, *Anatolian Studies*, Sayı: 45, London, s. 193-218.
- SAGONA, Antonio, G. ve SAGONA, Claudia vd. 1997, “Excavations at Sos Höyük 1996: Third Preliminary Report”, *Anatolica*, Sayı: 23, s. 181-226.
- SAGONA, Antonio, G. ve SAGONA, Claudia, 2000, “Excavations at Sos Höyük, 1998”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: XXI, Cilt: 1, s. 143-144.
- SAGONA, Antonio, G. ve SAGONA, Claudia, 2003, “The Upper Levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of The 1987 Campaign”, *Anatolia Antiqua*, Sayı: XI, s. 101-109.
- SAGONA, Antonio, G. ve ZİMANSKY, Paul, 2009, *Ancient Turkey*, London.
- SAGONA, Claudia, 2004, “Literary Tradition and Topographic Commentary”, *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, 25-96.
- SALVİNİ, Mirjo, 1967, *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu*, Roma.
- SALVİNİ, Mirjo, 1995, *Geschichte und Kultur der Urartäer*, Darmstadt.
- SALVİNİ, Mirjo, 2006, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.

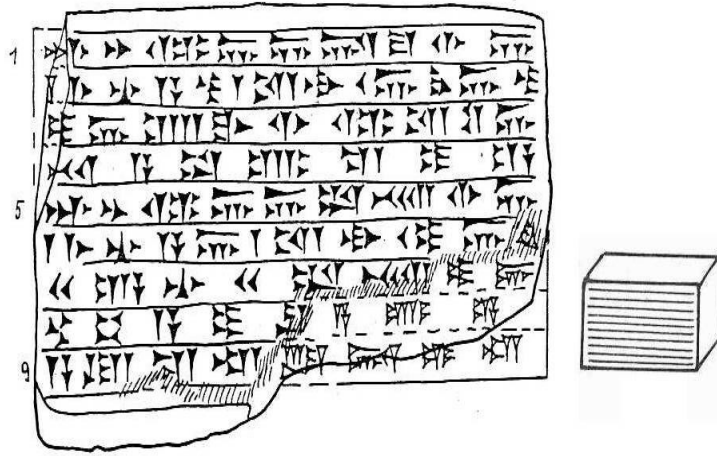
- SAN, Oya, 1994, Urartu Krallığının Kuzey ve Kuzeydoğu Yayılımı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SANDALGIAN, Joseph, 1900, Les inscriptions cunéiformes Urartiques: transcrites avec une triple traduction interlinéaire en Arménien classique, en Latin et en Française, suivies d'un glossaire et d'une grammaire, Venedik.
- SAULCY, Louis, Flicien, Joseph, Caignart, De, 1853, Voyage autour de la Mer Morte et dans les terres bibliques, Paris.
- SAYCE, Archibald, Henry, 1882, "The Cuneiform Inscriptions of Van", *JRAS* 14, s. 377-732, (no. 1-57).
- SAYCE, Archibald, Henry, 1888, "The Cuneiform Inscriptions of Van Part III" *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, s. 1-48.
- SAYCE, Archibald, Henry, 1890, "The Great Inscription of Argistis on the Rock of Van", *Records of the Past* 4, s. 117-133.
- SAYCE, Archibald, Henry, 1893, "The Cuneiform Inscriptions of Lake Van" *JRAS* /1- 25, London, s. 1-39.
- SAYCE, Archibald, Henry, 1894, "The Cuneiform Inscriptions of Van, Part 5", *JRAS* 26, s. 691-732 (no. 80-85).
- SCHULZ, Friedrich, Eduard, 1840, Memoire sur le lac de Van et ses environs par M. Fr. Ed. Schulz", *Journal Asiatique* 3/9, s. 257-323.
- SELEN, Hamit, Sadi, 1943, "Türkiye'nin Yol Sistemi", TCD I-IV, Ankara, s. 352-371.
- SEMBASTIANS, M. V. 1910, Ararat.
- SEVİN, Veli, 1979, Urartu Krallığının Tarihsel ve Kültürel Gelişimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- SÖZER, Ahmet, Necdet, 1972, Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık, Ankara.
- ŞENYURT, S. Yücel, 2005a, Tasmator, Ankara.

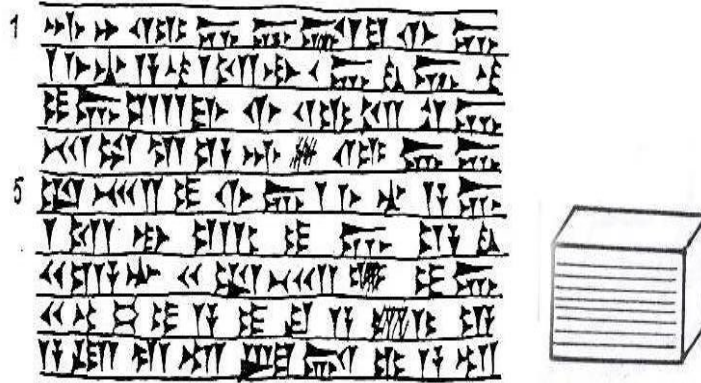
- ŞENYURT, S. Yücel, 2005b, Büyükardıç: Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi, Ankara.
- ŞENYURT, S. Yücel ve EKMEN, Hamza, 2005, Tetikom: Pasinler Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi, Ankara.
- ŞENYURT, S. Yücel ve İBİŞ, Resul, 2005, Güllüdere: Aşkale Ovasında Bir Demir Çağ ve Ortaçağ Yerleşmesi, Ankara.
- ŞENYÜREK, Muzaffer, S. 1944, "Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not", DTCFD 2/2, Ankara, s. 349-352.
- TARHAN, Taner, 1975, "Urartu Merkezlerinde Meydana Çıkarılan Kerpiç Mimarinin Korunması ve Onarımı Hakkında Öneriler", İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, s. 44-55.
- TARKAN, Tefvik, 1974, "Ana Çizgileri ile Doğu Anadolu Bölgesi", Atatürk Üniversitesi 50 Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, Erzurum.
- TSERETHELİ, Georgii, B. 1939, The Urartean Monuments in the Georgian Museum, Tbilissi.
- ÜNGÖR, İbrahim, 2015, "Urartu Kale Kazıları (Pasinler Kalesi)", Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II, 432 vd.
- ÜNGÖR, İbrahim, 2016, "Urartu Maden Ergitme Sahası 'Kurtderesi' İliç (Erzincan)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C 9, S 43, s. 955-968.
- YAKAR, Jak, 1984, "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia", Anatolian Studies, S XXXIV, London.
- YAKAR, Jak, 1985, "The Late Prehistory of Anatolia. The Late Chalcolithic and Early Bronze Age", BAR International Series, no: 286, c. 2, Oxford, s. 285-310.
- YALÇINLAR, İsmail, 1951, "Soğanlı-Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinde Glasiyasyon Şekilleri", Coğrafya Enstitüsü Dergisi, S II, s. 20-55.

Avnik Yazıtı

Hasankale (Pasinler) Yazıtı

Delibaba Yazıtı

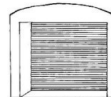

Makale Başv. Tarihi:13/10/2017

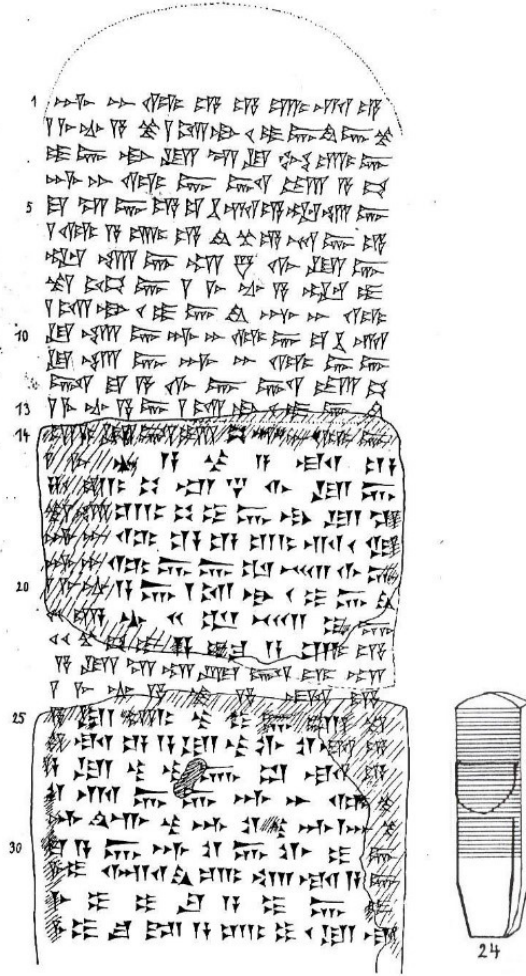
Makale Y. Kabul Tarihi:22/12/2017

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35

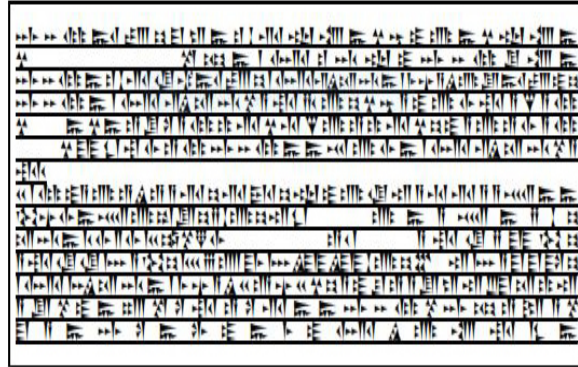
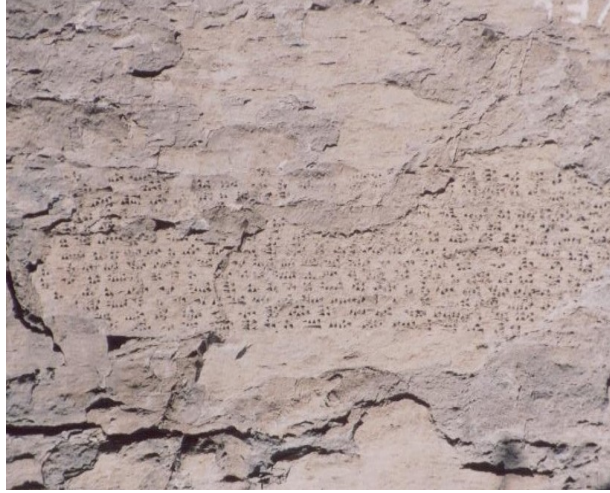
Yazılıtaş Yazıtı

Zivin (Süngütaş) Yazıtı

Sarıkamış Yazıtı

Ortakent (Hanak) Yazıtı

Annelerin Çocuklarına Yönelik İletişim Becerilerinin 5-6 Yaş Grubu Çocuklarının İletişim Becerileri Üzerindeki Yordayıcı Etkisi¹

Şaban Höl²

ORCID-0000-0003-3586-3781

Öz

Bu araştırma, annelerin çocuklarına yönelik iletişim becerilerinin 5-6 yaş grubu çocuklarının iletişim becerileri üzerindeki yordayıcı etkisi incelenmiştir. Araştırmaya, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Antalya il merkezi, Manavgat, Finike, Alanya ilçelerinde bulunan kamu ve özel sektörlere ait anaokulu ve anasınıflarında eğitim gören 5-6 yaş grubu 436'sı erkek, 426'sı kız olmak üzere 862 çocuk ve anne katılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modeline göre hazırlanmıştır. Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu, Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı ve 5-6 Yaş Okul Öncesi Çocukları İçin İletişim Becerileri Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada verilerin analizinde betimsel istatistikler ve gözlenen değişkenlerle yol analizi modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre annenin iletişiminin konuşma, dinleme, sözsüz iletişim, mesaj ve empati alt boyutları ile çocuğun iletişiminin aktif iletişimde bulunma, iletişimde diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutları arasında anlamlı düzeyde ve pozitif yönde bir yordayıcı etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Sözsüz iletişim, Anne-çocuk iletişimi, Anne-çocuk konuşması, Çocuklarda iletişim becerisi,

¹ 25.08.2017 tarihinde PAÜ, EBS'de savunulan "Annelerin Çocuklarına Yönelik İletişim Becerilerinin 5-6 Yaş Grubu Çocuklarının İletişim Becerileri Üzerindeki Yordayıcı Etkisi" isimli tezden uyarlanmıştır.

² Öğr. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sabanhöl@mehmetakif.edu.tr

The influence of mother's communication skills on 5-6 age group children communication skills

Şaban Höl²

ORCID-0000-0003-3586-3781

Abstract

The purpose of this study is to examine the predictive effect of mother's communication skills on children's communication skills in 5-6 year-old children. In the study, 436 boys and 426 girls between 5-6 years total of 862 children and mother participated who are educated in kindergartens and kindergartens belonging to the public and private sectors in the districts of Antalya province center, Manavgat, Finike and Alanya in 2015-2016 academic year. The research was prepared according to the relational screening model. The data of the study were collected through the Personal Information Form, the Parent-Child Communication Assessment Tool and the Communication Skills Questionnaire for Children 5-6 years old. In the analysis of the data were used descriptive statistics and path analysis model with observed variables. According to the results of the research, it has been found that mother's communication has a significant and positive predictive effect between communication, listening, nonverbal communication, message and empathy sub-dimensions and child's communication in active communication, considering others in communication, following rules in communication.

² Öğr.Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sabanhol@mehmetakif.edu.tr

Keywords: *Communication, Nonverbal communication, Mother-child communication, Mother-child conversation, Communication skills in children*

Giriş

Erken çocukluk döneminde, psikolojik ve psikososyal değişikliklerin meydana gelmesi bireyin daha organize, yetkin ve aynı zamanda daha karmaşık hale geldiği anlamını taşır. Araştırmacılar arasında kritik gelişim aşamalarının bulunduğu ilişkin bir görüş birliği vardır: yaşamın ilk 12 ayında bakıcıya (veya bakıcılara) erken bağlanma; kişilik gelişim dönemi (üç yaşına kadar); diğer çocuklar ile ilişkilerin olduğu dönem (üç ila yedi yaş arası); ve bunu takiben, bağlanma, kendini geliştirme ve akran ilişkilerinin (ergenliğe kadar) olduğu dönemdir¹. Anne ve çocuk, bu kritik gelişim aşamalarının özellikle ilk yıllarında birbirlerinin duygusal durumlarına duyarlı oldukları ve karşılıklı duygu durumlarını dengeledikleri bir iletişim biçimine girerler. Bu iletişim biçimi güvenli bağlanmayı sağlar². Bireyin başkaları ile etkileşim kurması, düşüncelerini, ihtiyaçlarını ve duygularını aktarması insanoğlunun doğasında bulunmaktadır. Ailelerin çocuklara kazandırdığı iletişim biçimi çocukların hayat boyu kullanacakları bir beceridir. Doğru destek olmadan, konuşma, dil ve iletişim ihtiyaçları olan çocuklar kişilerarası iletişimde başarısız olacakları açıktır³.

Çocukların ebeveynleri ile olan nitelikli iletişimleri çocukların bilişsel gelişim seviyelerinin artmasına, sosyal gelişimlerine, erken

¹Steven Johnson, *The IT Professional's Business and Communications Guide: A Real-World Approach to CompTIA A+ Soft Skills*, John Wiley & Sons, Indianapolis, 2007, s.9.

²Laura Berk, *Development through the lifespan*. Pearson Education, India, 2001, s.200.

³Deborah Plummer, *Helping Children to Improve Their Communication Skills:Therapeutic Activities for Teachers, Parents, and Therapists*. Jessica Kingsley Publishers, London, 2011, s.21.

akademik becerilerinde daha iyi ustalık kazanmalarına ve davranış problemlerinin azalmasına yardımcı olur⁴. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere annenin çocuğun gelişimine katkı sağlamasında kullandığı en etkili araç iletişimidir. Bu nedenle, çocuğun sağlıklı bir birey olarak yetişmesinde anahtar rol oynayan iletişim becerilerinin gelişiminde annenin çocuğa yönelik iletişim becerilerinin ne düzeyde ve hangi boyutlarda belirleyici olduğunu anlamak önem taşımaktadır.

1-Anne Çocuk İletişimi, Önemi ve Etkileri

Anne çocuk etkileşimi çok özeldir. Çocuğun doğumdan önce ve doğumdan sonra etkileşime geçtiği ilk kişi olması nedeniyle anne, çocuk açısından son derece önemlidir⁵. Çocuğun anneye iletişiminin iç içe geçmiş ve eş güdümlü uyumu doğumdan önce başlar; fetüs annenin vücudunu hormonal etkilerle ve annenin fizyolojisi de bu duruma adapte olur⁶. İlk birkaç gün içinde bebek annesinin sesi, yüzü ve kokusunu ayırt eder⁷. Göz teması, bebeğin dil gelişimi öncesinde, bebekler ile bakıcıları arasında güçlü bir iletişim biçimidir⁸. Göz teması, kişilerarası iletişim için temel oluşturur. Temel iki yönlü iletişim süreci ile başlar bebek bakar ve bakılır, bu bireyin yaşamı boyunca insan ilişkilerinin tümünde önemli bir rol oynamaya devam eder⁹. Eşzamanlı olarak, her iki ortağın da, özellikle ebeveynlerin sesli tepki gücü, karşılıklı bakışlar sırasında artar¹⁰. Yapılan çalışmalar neticesinde bebeğin annenin yüz hareketlerini taklit etmesi, sözsüz iletişim becerilerini kazanması açısından önemli olduğu belirlenmiştir. Taklitler,'Sahte diyaloglar' oluşturan karşılıklı etkileşimlerin

⁴ Loretta L. Pecchioni, Kevin B. Wright & Jon F. Nussbaum, Life-span communication, Routledge, New York, 2006, s.27.

⁵ Nilüfer Pembecioğlu, İletişim ve Çocuk, Ebabel Yay, Ankara, 2006, s.105.

⁶ Maria Robinson, Understanding Behaviour & Development in Early Childhood: A Guide to Theory and Practice, Routledge, London, 2010, s.40.

⁷ Juliet Koprowska, Communication and interpersonal skills in social work, Learning Matters, London, 2014, s.97.

⁸ Anita L. Vangelisti (ed.), The Routledge Handbook Of Family Communication, Routledge, New York, 2012, s.291.

⁹ Kurt Danziger, Interpersonal Communication, New York, 1976, s.151.

¹⁰ Marguerite B. Stevenson, et al., The beginning of conversation: Early patterns of mother-infant vocal responsiveness, Infant behavior and Development 9.4, 1986, s.423.

temel bir yapı taşı olarak, farklı bir bakış açısı altında da görülebilir¹¹. Bebekler tanıdık bir sese sakin ve sessiz görünerek ya da kollarını ve bacaklarını sallayarak cevap verebilir¹². Annenin bebeğini emzirirken sallaması ve bebeğin annesini emerken duraksaması konuşma benzeri bir etkileşim meydana getirir¹³.

Bebeklik döneminde, iyi iletişim becerileri geliştirmek için ağlamaya zamanında yanıt verilmesi gerekir. Ağlamak, iletişim kurmak ve anında yanıt almak için sözel öncesi bebeklerin kullandığı güçlü bir sinyaldir¹⁴. Ağlamayı yorumlamak ve yanıtlamak için farklı kültürel normları dikkate almakla birlikte, ebeveynlerin bu davranışları nasıl yönettikleri konusunda bilgi sahibi olmaları gerekir¹⁵. Bakıcı veya anneler çoğu zaman ağlama sesini durdurmaya çalışmaları bebeğin gelişimini teşvik eden çeşitli işitme, görsel ve dokunsal kinestetik uyarıcı şekilleri sağlayacaktır¹⁶.

İyi bir ebeveyn olmak, çocuğun girişimleri için hassasiyet ve duygusal tepki vermedir. Bu, çocuğun beklenti ve güven geliştirmesi, hareket etmesi ve insanlarla ilişki kurmasına yardımcı olur. Ancak, inisiyatif göstermeyen, uarmaya tepki vermeyen, başka sebeplerden dolayı başarısız olan bebekler bakıcıyla karşılıklı sevgi ya da iletişim kuramazlar¹⁷. Ebeveynler bebekleri ile olabildiğince etkileşime girdikçe bebeğin rahatlamasına ve bakım veren kişiye güvenmesine yardımcı olacaktır¹⁸.

¹¹ John Oates, Clare Wood & Andrew Grayson, *Psychological Development And Early Childhood*, Blackwell Publishing, Malden, 2005, s.273.

¹² Chris Dukes, *Developing Pre-School Communication And Language*, Sage, London, 2007, s.13.

¹³ Oates ve diğerleri, 2005, a.g.e.,s.268.

¹⁴ Veronica Lambert, Tony Long & Deirdre Kelleher, *Communication Skills for Children's Nurses*. McGraw-Hill Education, Maidenhead, 2012.

¹⁵ Philip Sanford Zeskind, *Cross-Cultural Differences In Maternal Perceptions Of Cries Of Low-And High-Risk Infants*, *Child Development*, , 54(5), 1983, s.1127.

¹⁶ Philip Sanford, Zeskind, *Impact Of The Cry Of The Infant At Risk On Psychosocial Development*, Tremblay RE, Barr RG, Peters RDeV, eds. *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2005, s.3.

¹⁷ Who, *Improving Mother/Child Interaction To Promote Better Psychosocial Development In Children*, 1997, s.7.

¹⁸ Marcia Levetown, *Communicating With Children And Families: From Everyday Interactions To Skill In Conveying Distressing Information*, *Pediatrics* 121.5, 2008, s.1451.

Bebeğe uyum sağlayan yetişkinler, basit tekrarlamalarla, kısa konuşmalarla ve abartılı ifadeyle çok farklı şekillerde onlarla konuşma eğilimindedirler. Bu özel konuşma biçimi "bebeksi konuşma" olarak adlandırılır. Bunun diğer bir anlamı anne veya bebeğe yönelik konuşmadır¹⁹.

Çocuklarla konuşup, onları dinlemek, çocuklara tekrar etme ve yanlış yapma imkânlarının yanı sıra, bu çocuğun kendisini ifade etmesine yardımcı olur. Çevrelerindeki yetişkinler etkili iletişim kurarak çocuğun ihtiyaç duyduğu doğru sözcüğü bulması için yardım etmeleri çocuğun yetişkinlere olan güvenini artırır. Bir çocuğa iletişim kurma alanını ve fırsatını tanımanın yanı sıra, etkili iletişim için iyi bir rol modeli oluşturan anne-babalar, iletişimin gelişebilmesi için mükemmel bir ortam oluşturmaktadır. Küçük çocuklar istedikleri için iletişim kurarlar. Anne-babaların temel rolü, onlara zaman ve mekan olanağı sağlamaktır²⁰.

Bir-üç yaş çocukları kendilerini güçlü bir şekilde hissettirmeye başlar ve ayrı bir kişi olduklarını fark eder. Bu yüzden en sevdikleri sözcükler genellikle "hayır" ve "benim"dir. Araştırmacılar, çocuklar genellikle annelerine sırt çevirip bir öneriye hayır deseler de, aslında onlara sunulan fikri taklit ettiklerini ortaya koymaktadır. Annelerin bunun farkında olmaları ve buna göre davranmaları, çocuğun kendisini güçlü hissetmesine yardımcı olacaktır²¹.

Birinci çocuklukta tüm etkileşimi, Haslett ve Samter (1997) konuşma yeterliliği olarak adlandırmaktadır. Bu araştırmacılar, iletişimin doğasının kişilerarası olduğunu kabul ettikten sonra, çocukların bunu etki yaratmak için kullandıklarını belirtmiştir. Bu, dördüncü aydan otuz altıncı ayına kadar olan çocuklarda iletişimin birincil kullanımınıdır. Yaşları üç ile beş yaş arasındaki çocuklar konuşma becerisi sergilemeye başlar. İletişim becerilerinin geliştirilmesinin son aşaması, çocukların kendi ve diğerlerinin iletişimlerini izleme becerilerini kazandıkları beş yaş civarında başlar. Bu becerilerin uygun kullanımı ve devam eden ilerlemesi, mevcut durumun ötesinde gelişme faktörlerine ev sahipliği yapar²².

¹⁹Catherine Snow & Catherine Snow Charles, Ferguson, Talking To Children: Language Input And Acquisition, Cambridge, 1977, s.176.

²⁰Dukes,2007, a.g.e., s.27.

²¹Meggitt Carolyn &Jessica Walker, An Introduction to Child Care and Education, Hodder & Stoughton, London, 2014, s.113.

²²Vangelisti, 2012, a.g.e, s.315.

Çocuklar, iletişimin temelindeki kişisel taleplerine, bir etkinlik davetiyesi, bir etkinliğe katılma isteği veya destekleyici bir eylem ile başlarlar. Dört yaş civarında çocuklar, yetişkinlerin isteklerini vermeleri veya reddetmeleri gerekçesiyle yetişkinleri ikna etme girişiminde bulunmaya başlarlar. Dört ile sekiz yaş arasındaki çocuklar, nezaket kurallarını kullanmada ustalık kazanır ve başkalarına karşı daha duyarlı olur. Sekiz yaşına gelindiğinde, çocuklar kişisel taleplerini kişilerdeki sözsüz ipuçlarına göre anlamlandırmaya ve ayarlamaya başlarlar²³.

2-Bebek İle Anne/Bakıcı Arasındaki İletişim Kuramları

Alanyazında bebek-bakıcı arasındaki iletişimi inceleyen ve açıklayan farklı kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlar anne ile bebek arasındaki iletişimin nasıl başladığı, sürdürüldüğü hakkında bakış açısı kazandırmaktadır.

Sosyal öğrenme kuramına göre, bebekler, anne/bakıcı modelini gözlemleyerek bir öğrenme ürünü olarak görülen duygu değişimi gösterirler. Anne yada bakıcının göstermiş olduğu pozitiflik (ilgi, sevinç, şaşkınlık) ve yüz ifadelerinin sayısındaki artış bebek için model oluşturmaktadır. Bebek, anne yada bakıcının pozitifliğini ve yüz ifadelerini model olarak alır. Anne yada bakıcı, bebeğin gösterdiği iletişim davranış kalıplarını görerek bebeğe karşı sevinç ve ilgisini daha da artırmaya başlar. Böylece bebek modellediği iletişim kalıplarını öğrenmiş olur²⁴.

Edimsel öğrenme kuramına göre, bebek ihtiyaçları için oluşturduğu sinyalleri anne yada bakıcıya göndererek karşılanmasını ister. Bu ihtiyaçları karşılanması bebek için pekiştireç özelliği taşımaktadır. Bebek hangi sinyaller gönderdiğinde hangi tür cevaplar alabileceğini öğrenmeye başlar ve anne de bebeğin gönderdiği mesajları çözebilmeye başlar. Anne/bakıcı kendisini mesajların özelliğine göre tepki vererek davranışsal uyum gösterir²⁵.

Dinamik sistemler perspektifi (Fogel, 1993), bebek bakıcısının iletişimde ortaya çıkan karmaşık etkileşimleri tanımlamak için uygundur. Temel olarak sistem, sisteme katılan bireylerin birbiriyle etkileşimi

²³ Jerome S, Bruner, Child's Talk: Learning to Use Language, New York.

²⁴ Carol Zander Malatesta, Emotion Socialization And Expressive Development İn Preterm And Full-Term Infants." Child Development, 1986, s.328.

²⁵ Julian C. Leslie & Derek E. Blackman, eds. Experimental and applied analysis of human behavior, Context Press, Reno, 2000, s.289.

sonucunda ortaya çıkar. Bu ortaya çıkan dinamik etkileşim kalıpları, ikili sistemin ortak özellikleriyle tanımlanır, bebek ve yetişkin davranışları arasındaki çift yönlü etkileşimi inceler. Bebek-anne/bakıcı arasındaki iletişim, anne-baba arasındaki iletişimden etkilenmekte, aynı zamanda anne baba arasındaki iletişim bebek-anne arasındaki iletişimi de etkilemektedir²⁶.

Etolojik bağlanma perspektifine göre, bebeğin ihtiyaçları için oluşturduğu sinyallere bakıcı tarafından hızlı ve uygun tepki verilmesi, bebeklere zorlu durumlarla karşılaştıklarında temel güven hissi sağlar²⁷. Bağlanma, bebeklerle anababalar arasında duygusal olarak olumlu ve karşılıklı yardım edici bir ilişkinin kurulmasını belirtir²⁸. Bu ilişki, bebek ve ebeveyn arasında sosyo-duygusal ilişkinin oluşmasını sağlar. Bu bebeğin ilk sosyo-duygusal ilişkisidir, bu nedenle bilim insanları ve ebeveynler, bunun sonraki ilişkiler için bir aşama olacağına inanmaktadır²⁹. Bununla birlikte, bebekler iletişimsel etkileşimin karşılıklı düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır³⁰. İkili etkileşim ve geri bildirim döngülerinin karşılıklı etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesine, bebek bakıcısının iletişimsel gelişiminde eş-düzenleyici adaptasyon modellerinin belirlenmesine olanak tanır³¹.

3- Yöntem

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)

Yapısal eşitlik modellemesi, günümüzde sosyal bilimler, davranış bilimleri, eğitim bilimleri, ekonomi, pazarlama ve sağlık bilimleri başta olmak üzere birçok bilim dalı tarafından kullanılan, belirli bir teoriye dayalı olarak gözlenebilen ve gözlenemeyen değişkenlerin nedensel ve ilişkiyel bir model içinde tanımlanmasına dayanan çok değişkenli bir istatistiksel

²⁶ Vangelisti, 2012, a.g.e, s.289.

²⁷ Mary Ainsworth et al., Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation, Psychology Press, Brighton, 1978, s. 124.

²⁸ Mary J. Gander, Çocuk ve Ergen Gelişimi, İmge Yay.,Ankara, 1995, s.214.

²⁹ Robert V.Kail, Children and Their Development, Pearson education, İndia, 2016, s.330.

³⁰ Arnold J. Sameroff, Models Of Development Anddevelopmental Risk. In C. H. Zeanah, Jr. (Ed.),Handbook Of Infant Mental Health, Guilford Press, New York, 1993, s.4.

³¹ Alan Fogel, Developing Through Relationships: Origins Of Communication, Self And Culture, Harvester Wheatsheaf, London, 1993, s.169.

yöntemdir³². Yapısal eşitlik modeli kavramı tek bir istatistik teknik olmaktan ziyade, birden fazla istatistiksel yöntemin genel adıdır. Alanyazında “kovaryans yapı analizi”, “kovaryans yapı modeli”, “kovaryans yapılarının analizi” gibi diğer terimler de kullanılmaktadır³³. Yapısal eşitlik modelinin günümüzde popüler olarak kullanılmasının belki de en önemli nedeni gözlenebilen ve gözlenemeyen değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkilerin tek bir model içerisinde test edilebilmesidir. Bu haliyle YEM’i, nedensel modelleme, nedensel analiz, eş zamanlı yapısal modelleme, kovaryans yapı analizi, yol analizi ya da doğrulayıcı faktör analizi gibi kavramlarla da isimlendirdikleri görülmektedir.

Yapısal eşitlik modellerinin çeşitli tipleri vardır. Bunlar; yol analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal regresyon modelleridir. Aynı zamanda nedensel modelleme olarak da bilinen yol analizi, gözlenen (ölçülen) değişkenler arasındaki ilişki ağlarını incelemeye yönelik bir analizdir. Bir yol modeli gözlenen değişkenler için yapısal bir modeldir Bu nedenle alanyazında, gözlenen değişkenler ile yol analizi adı ile ele alınmaktadır³⁴.

4-Yapısal Eşitlik Modelinde Kullanılan Uyum İndeksleri

Ki-Kare (χ^2) Chou ve Bentler’a (1995) göre bu test en basit anlamıyla iki kovaryans arasındaki uyum değerinin, kullanılan örnekleme denek sayısı eksi bir ile çarpılmasından elde edilir. Elde edilen sonuç χ^2 dağılımı olarak hesaplanır. Bu hesaplamada verinin çok değişkenli istatistiklerin genel sayılısı olan çok değişkenli normallik sayılısına uygun olduğu varsayılır ve bu nedenle kullanılmasında başta örneklem genişliği olmak üzere bazı kritik noktalara dikkat edilmesi gerekir³⁵. GFI, modelin örnekleme kovaryans matrisini ne oranda ölçtüğünü gösterir ve modelin açıkladığı örneklem varyansı olarak da kabul edilir. Bu nedenle çoklu regresyondaki R^2 ’ye benzer³⁶. Bu indeks için .95

³²Barbara Byrne, M. Structural equation modeling with EQS: Basic concepts, applications, and programming. Routledge, 2010, s.3.

³³Rex Kline, B., Principles and practice of structural equation modeling. Guilford publications, 2015,s.9.

³⁴Nuran Bayram, Yapısal eşitlik modellemesine giriş amos uygulamaları, Ezgi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.41.

³⁵Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, and Şener Büyüköztürk. Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları. Pegem Akademi,Ankara, 2014, s.267.

³⁶Cem Meydan ve Harun Şeşen. Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları. Detay Yayıncılık, Ankara, 2011, s.5.

temel modeline göre iyi uyumu gösterirken, .90'ın üstündeki değerler genellikle kabul edilebilir bir uygunluk olarak yorumlanır³⁷. AGFI 0 ile 1 arasında değerler almakla birlikte 1'e yakın değerler uyumun iyi olduğunu göstermektedir. Bu değer 0.90'dan büyük olduğunda modelin iyi uyum gösterdiği, 0.85 den büyük olduğunda ise modelin uygunluğunun kabul edilebilir olduğu söylenebilir³⁸. RMSEA'nın aldığı değerler 0 ile 1 arasındadır. RMSEA'nın .08'e kadar olan değer alması kabul edilebilir uyum göstergesi iken, .05'e eşit veya küçük olması ise mükemmel uyum göstergesidir³⁹. RMR, 0 ile 1 aralığında değerler alır ve RMR değerinin sıfıra yakın olması iyi uyumun göstergesidir. Ayrıca RMR'nin aralığı gözlenen değişkenlerin ölçeğine bağlıdır. Eğer bu ölçeklerin hepsi farklı ise RMR değerinin yorumlanması zorlaşır. SRMR değeri de, 0 ile 1 aralığında değerler alır. SRMR değeri 0'a yaklaştıkça iyi uyum belirtecektir⁴⁰. CFI indeksin 1'e yakın olması, uyumun iyiliğine işaret etmektedir. Örneklem sayısına duyarlı bir indekstir. CFI'nın .90 ve .95 arasında değer alması iyi uyum göstergesi iken, .95 ve üzeri değer alması ise mükemmel uyum göstergesidir⁴¹. NFI'nın aldığı değerler 0 ile 1 arasındadır. Örneklem büyüklüğüne duyarlı bir indeks olduğu için küçük örneklem gruplarında iyi uyum gösteren bir modelin reddedilmesine yol açabilir. NNFI'nın aldığı değerler 0 ile 1 arasında olmakla birlikte bazen 1'in üzerinde de değer alabilmektedir. NNFI'nın .90 ve üzeri değer alması iyi uyum göstergesi iken, .95 ve üzeri değer alması mükemmel uyum göstergesidir⁴².

Tablo 1:Yapısal Eşitlik Modellemesine İlişkin İstatistiksel Değerler

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI \leq .90$
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$

³⁷ Karin Schermelleh-Engel, Helfried Moosbrugger & Hans Müller. "Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures." Methods of psychological research online 8.2 ,2003, s.43.

³⁸ Tenko Raykov, and George A. Marcoulides. An introduction to applied multivariate analysis. Routledge, New York, 2008.

³⁹ Meydan, 2011.a.g.e., s.34.

⁴⁰ Kline, 2015, a.g.e., s.273.

⁴¹ Kline, 2015, a.g.e., s.277.

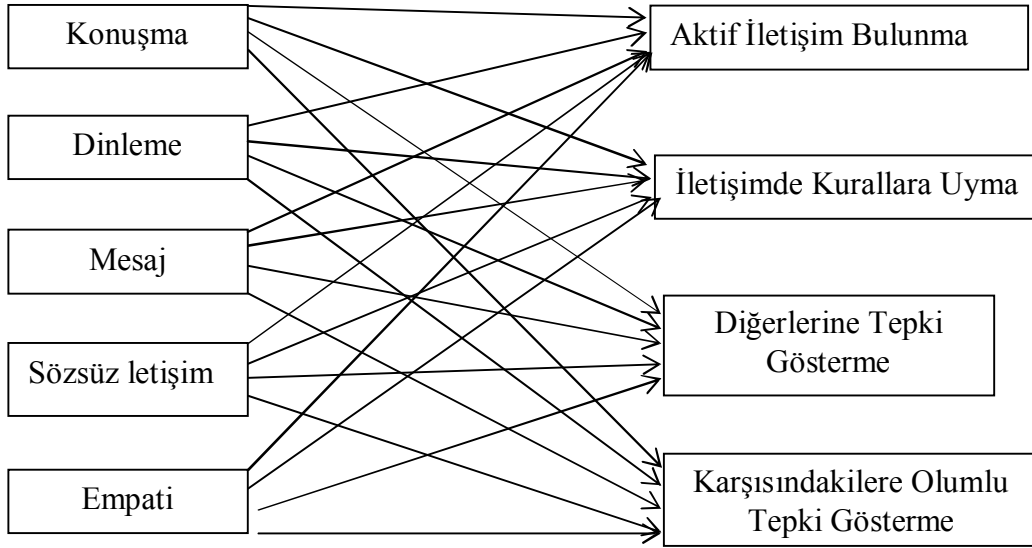
⁴² Meydan, 2011.a.g.e., s.33.

CFI	.95 ≤ CFI ≤ 1.00	.90 ≤ CFI ≤ .95
NFI	.95 ≤ NFI ≤ 1.00	.90 ≤ NFI ≤ .95
NNFI (TLI)	.95 ≤ NNFI (TLI) ≤ 1.00	.90 ≤ NNFI (TLI) ≤ .95
RMR	0 ≤ RMR < 0.05	0.05 ≤ RMR ≤ 0.10
RMSEA	.00 ≤ RMSEA ≤ .05	.05 ≤ RMSEA ≤ .08
SRMR	.00 ≤ SRMR ≤ .05	.05 ≤ SRMR ≤ .10

Kaynak: Schermelleh, Moosbrugger ve Müller, 2003, s.52.

5-Araştırma Modeli ve Hipotezler

H1: Annelerin çocuklarına yönelik konuşma becerilerinin 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerileri (aktif iletişimde bulunma, iletişimde diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme) üzerinde yordayıcı bir etkisi vardır.

H2: Annelerin çocuklarına yönelik dinleme becerilerinin 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerileri (aktif iletişimde bulunma, iletişimde diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme) üzerinde yordayıcı bir etkisi vardır.

H3: Annelerin çocuklarına yönelik sözsüz iletişim becerilerinin 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerileri (aktif iletişimde bulunma, iletişimde

diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme) üzerinde yordayıcı bir etkisi vardır.

H4: Annelerin çocuklarına yönelik empati düzeylerinin 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerileri (aktif iletişimde bulunma, iletişimde diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme) üzerinde yordayıcı bir etkisi vardır.

H5: Annelerin çocuklarına yönelik iletişimde kullandıkları mesajların 5-6 yaş çocuklarının iletişim becerileri (aktif iletişimde bulunma, iletişimde diğerlerini dikkate alma, iletişimde kurallara uyma, karşısındakine olumlu tepki gösterme) üzerinde yordayıcı bir etkisi vardır.

6-Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2015-2016 eğitim öğretim yılında Antalya il merkezi ve tüm ilçelerinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulları ile ilköğretim okullarının anasınıfları ve özel anaokullarına devam eden 5-6 yaş çocukları ve anneleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Antalya il merkezi ve Manavgat, Finike, Alanya ilçelerinde bulunan toplamda 32 kamu ve özel sektörlere ait anaokulu ve anasınıflarında eğitim gören 5-6 yaş grubu 436'sı erkek, 426'sı kız olmak üzere 862 çocuk ve anne oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan okulların seçiminde kolay örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma, "karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli" ne uygun olarak hazırlanmıştır. İlişkisel tarama modeli; iki veya daha çok değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma desenlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır⁴³. Bu yöntem ile bulunan ilişkiler, neden sonuç ilişkisinden ziyade bir değişkendeki durumun bilinmesi halinde diğer değişkenlerin kestirilmesini sağlaması bağlamında yorumlanır.

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 22.0 ve Amos 22.0 programı kullanılmıştır. Araştırmanın alt problemlerine yanıt bulmak amacıyla yapısal eşitlik yol analizi yapılmıştır.

Tablo 2: Örneklem Grubuna İlişkin İstatistik Bilgiler

Örneklem grubuna ilişkin istatistik bilgileri		
	f	%

⁴³ Niyazi Karasar, Bilimsel Arastırma Yöntemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s.81.

Cinsiyet			
	Kız	426	49,4
	Erkek	436	50,6
	Toplam	862	100
Yaş			
	5 Yaş	380	44,1
	6 Yaş	482	55,9
	Toplam	862	100
Anne Yaş			
	20-30	326	37,8
	31-40	434	50,4
	41 ve üstü	102	11,8
	Toplam	862	100
	f		%
Annelerin Eğitim Durumu			
	İlkokul	154	17,9
	Ortaokul	151	17,5
	Lise	270	31,3
	Üniversite	287	33,3
	Toplam	862	100
Annelerin meslek dağılımı			
	Ev Hanımı	421	48,8
	Memur	129	15
	İşçi	186	21,6
	Serbest Meslek	126	14,6
	Toplam	862	100
Kardeş Sayısı			
	Kardeşi yok	225	26,1
	1 Kardeş	424	49,2
	2 Kardeş	136	15,8
	3 Kardeş	42	4,9
	4 ve 4'ten fazla	35	4,1
	Toplam	862	100
Kardeş Cinsiyet			
	Kız Kardeş	260	40,8
	Erkek Kardeş	252	39,6
	Hem Kız Hem Erkek	125	19,6
	Toplam	637	100
İkametgah Yeri			
	İlçe	453	52,4

Şehir	409	47,5
Toplam	862	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan çocukların %49,4’ünü kız çocukları, %50,6’sını erkek çocukları oluşturmaktadır. Beş yaşında olan çocuklar %44,1 , altı yaşında olan çocuklar % 55,9’dur. Annelerin 20-30 yaş aralığında olanlar %37,8, 31-40 yaş aralığında olanlar %50,3 , 41 ve üstü olanlar ise %11,8’dir. Annelerin % 17,9 ’unun ilkokul, % 17,5’inin ortaokul, % 31,3’ünün lise ve %33,3’ü üniversite mezunudur. Annelerin % 48,8’i ev hanımı, % 15’i memur, % 21,6’sı işçi ve % 14,6’sı da serbest meslek olduğu görülmektedir. Çocukların %26,1’inin kardeşi bulunmazken, %49,2’sinin 1 kardeşi, %15,8’inin 2 kardeşi, %4,9’unun 3 kardeşi, %4,1’inin 4 ve 4’ten fazla kardeşi bulunmaktadır. Çocukların kardeşlerinin cinsiyet dağılımları %30,2’sinin kız kardeşi, %29,2’sinin erkek kardeşi, %14,5’inin hem kız hem de erkek kardeşe sahiptir. Anne ve çocukların %52,6’sı ilçe merkezinde, %47,4’ü il merkezinde ikametgah etmektedir.

7- Veri Toplama Araçları

Genel bilgi formunda çocuklara ve annelere yönelik bilgiler yer almaktadır. Formda çocuklarla ilgili cinsiyet, doğum tarihi, annenin yaşı, mesleği, eğitim düzeyi, çocuğun doğum sırası, kardeş sayısı ve formun doldurulma tarihi yer almaktadır.

Arabacı (2011) tarafından; 36-72 aylık çocuğa sahip anne-babaların çocukları ile iletişimlerine yönelik davranışların değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen ve geçerlik güvenirlik çalışması yapılan Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı (ABÇİDA), bu çalışmada sadece anneler için kullanılmıştır. Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı, konuşma, dinleme, mesaj, sözsüz iletişim ve empati olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Araç, beşli likert (1 =Hiçbir Zaman, 2=Nadiren, 3=Ara sıra, 4=Genellikle, 5=Her Zaman) tipi derecelendirmeye dayalıdır. Ölçek toplam 37 maddeden oluşmaktadır. Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı’nın (ABÇİDA) konuşma alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı (α) .67, dinleme alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı (α) .70, mesaj alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı (α) .60, sözsüz iletişim alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı (α) .56 ve

empati alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı (α) .73'tür⁴⁴.

5-6 Yaş Okul Öncesi Çocukları İçin İletişim Becerileri Ölçeği Önder, Doğal ve Şallı (2015) tarafından geliştirilmiştir. Bu Ölçeği; 5-6 yaş grubu çocuklarının iletişim becerilerinin ölçülerek izlenmesi ve değerlendirilmesi, çocukların iletişim becerilerindeki eksikliklerin tespit edilmesinde kullanılabilir bir araçtır. 5-6 Yaş Okul Öncesi Çocukları İçin İletişim Becerileri Ölçeği, "Aktif İletişimde Bulunma", "İletişimde Diğerlerini Dikkate Alma", "İletişimde Kurallara Uyuma", "Karşısındakine Olumlu Tepki Gösterme" olmak üzere dört alt ölçekten oluşmaktadır. Oluşturulan 46 maddelik ölçeğin 5'li likerte (1=Hiçbir Zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Genellikle, 5=Her Zaman) biçiminde tanımlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin tamamının Cronbach Alpha değeri .98 bulunmuştur. Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Testi .97 olarak bulunmuştur⁴⁵.

8-Bulgular

Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracının ve 5-6 Yaş Okul Öncesi Çocukları İçin İletişim Becerileri Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3:Gözlenen Değişkenlerle Yol Analizi Uyum Değerleri

Ölçek/Model	χ^2/sd	AGFI	GFI	CFI	NFI	TLI	RMR	RMSEA	SRMR
ABÇİDA	1,798	0,93	0,94	0,97	0,95	0,97	0,10	0,30	0,34
5-6 YOÖÇİİBÖ	2,348	0,94	0,95	0,98	0,95	0,97	0,11	0,29	0,34

Not: ABÇİDA: Anne-Baba-Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı; 5-6 YOÖÇİİBÖ= 5-6 Yaş Okul Öncesi Çocukları İçin İletişim Becerileri Ölçeği.

Analiz sonuçlarına göre her iki ölçekte, istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve kabul edilebilir uyum değerlerini göstermiştir.

⁴⁴ Nalan Arabacı, "Anne Baba Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı'nın (ABÇİDA) geliştirilmesi ve anne baba çocuk iletişiminin bazı değişkenler açısından incelenmesi." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011.

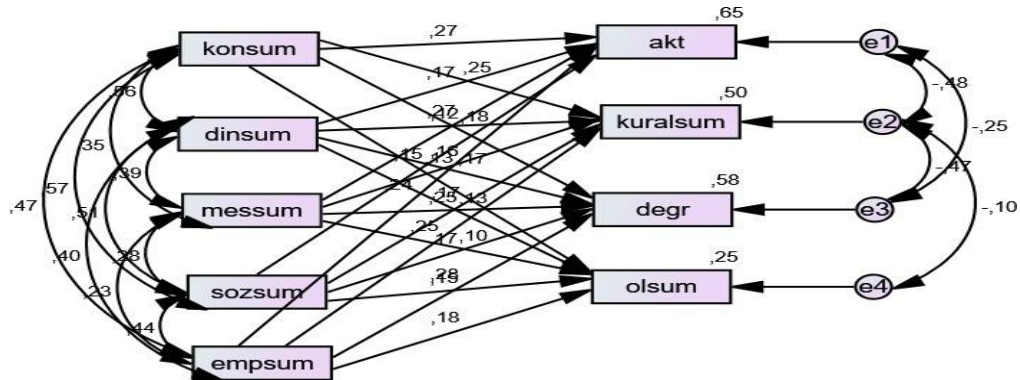
⁴⁵ Alev Önder, Asude B. Dağal ve Duygu Şallı, 5-6 Yaş çocukları için iletişim becerileri ölçeği geçerlik- güvenilirlik çalışması". Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi, 2015, 4, 1-13.

Tablo 4:Gözlenen Değişkenlerle Yol Analizi Uyum Değerleri

Yol Analizi	χ^2/sd	AGFI	GFI	CFI	NFI	TLI	RMR	RMSEA	SRMR
	0,668	0,99	1,00	1,00	1,00	1,00	0,28	0,00	0,36

Tablo 4 incelendiğinde gözlenen değişkenlerle yol analizine ait uyum değerlerinin uyumlu olduğu, istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve modelin iyi uyum gösterdiği görülmüştür.

Şekil 1 Gözlenen değişkenlerle standardize edilmiş yol analizi diyagramı

Tablo 5:Gözlenen Değişkenlerle Yol Analizi Regrasyon Değerleri

			Standardize β	Standart Hata	P
Akt	<---	konsum	0,268	0,039	***
kuralsum	<---	konsum	0,252	0,043	***
degr	<---	konsum	0,178	0,04	***
olsum	<---	konsum	0,126	0,012	0,002
Akt	<---	dinsum	0,174	0,057	***
kuralsum	<---	dinsum	0,124	0,062	***
degr	<---	dinsum	0,175	0,058	***
olsum	<---	dinsum	0,129	0,018	***
Akt	<---	messum	0,272	0,045	***
kuralsum	<---	messum	0,161	0,049	***
degr	<---	messum	0,253	0,045	***
olsum	<---	messum	0,095	0,014	0,003
Akt	<---	sozsum	0,152	0,053	***
kuralsum	<---	sozsum	0,17	0,058	***

degr	<---	sozsum	0,168	0,054	***
olsum	<---	sozsum	0,15	0,017	***
Akt	<---	empsum	0,243	0,035	***
kuralsum	<---	empsum	0,248	0,038	***
degr	<---	empsum	0,28	0,036	***
olsum	<---	empsum	0,181	0,011	***

Not: Konsum=Konuşma Alt Ölçeği; Dinsum= Dinleme Alt Ölçeği; Messum=Mesaj Alt Ölçeği; Sozsum=Sözsüz İletişim Alt Ölçeği; Empsum= Empati Alt Ölçeği; Akt=Aktif İletişimde Bulunma Alt Ölçeği; Kuralsum=İletişimde Kurallara Uyma Alt Ölçeği; Degr=Diğerlerine Tepki Gösterme Alt Ölçeği; Olsum= Karşısındakilere Olumlu Tepki Gösterme Alt Ölçeği.

H1. Tablo 5' e göre annenin konuşma becerisi çocukların aktif iletişimde bulunma, iletişimde kurallara uyma, iletişimde diğerlerine tepki gösterme ve karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutlarıyla anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle, konuşma boyutundaki bir birimlik artış, diğer bağımsız değişken sabit kalmak şartıyla, çocukların aktif iletişimde bulunma ile 0,27 birimlik artışa ($\beta=0.27$, $p<0.00$), iletişimde kurallara uyma ile 0,25 birimlik artışa ($\beta=0.25$, $p<0.00$), iletişimde diğerlerine tepki gösterme ile 0,18 birimlik artışa ($\beta=0.18$, $p<0.00$), karşısındakine olumlu tepki gösterme ile 0,13 birimlik artışa ($\beta=0.13$, $p<0.002$) neden olmaktadır.

H2. Tablo 5' e göre annenin dinleme becerisi çocukların aktif iletişimde bulunma, iletişimde kurallara uyma, iletişimde diğerlerine tepki gösterme ve karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutlarıyla anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle, dinleme boyutundaki bir birimlik artış, diğer bağımsız değişken sabit kalmak şartıyla çocukların aktif iletişimde bulunma ile 0,17 birimlik artışa ($\beta=0.17$, $p<0.00$), iletişimde kurallara uyma ile 0,17 birimlik artışa ($\beta=0.17$, $p<0.00$), iletişimde diğerlerine tepki gösterme ile 0,18 birimlik artışa ($\beta=0.18$, $p<0.00$), karşısındakine olumlu tepki gösterme ile 0,13 birimlik artışa ($\beta=0.13$, $p<0.00$) neden olmaktadır.

H3. Tablo 5' e göre annenin sözsüz iletişimi çocukların aktif iletişimde bulunma, iletişimde kurallara uyma, iletişimde diğerlerine tepki gösterme ve karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutlarıyla anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle, sözsüz iletişim boyutundaki bir birimlik artış, diğer bağımsız değişken sabit kalmak şartıyla çocukların aktif iletişimde bulunma ile 0,15 birimlik

artışa ($\beta=0.15$, $p<0.00$), iletişimde kurallara uyma ile 0,17 birimlik artışa ($\beta=0.17$, $p<0.00$), iletişimde diğerlerine tepki gösterme ile 0,17 birimlik artışa ($\beta=0.17$, $p<0.00$), karşısındakine olumlu tepki gösterme ile 0,15 birimlik artışa ($\beta=0.15$, $p<0.00$) neden olur.

H4. Tablo 5' e göre annenin empati becerisi çocukların aktif iletişimde bulunma, iletişimde kurallara uyma, iletişimde diğerlerine tepki gösterme ve karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutlarıyla anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle, empati boyutundaki bir birimlik artış, diğer bağımsız değişken sabit kalmak şartıyla çocukların aktif iletişimde bulunma ile 0,24 birimlik artışa ($\beta=0.24$, $p<0.00$), iletişimde kurallara uyma ile 0,25 birimlik artışa ($\beta=0.25$, $p<0.00$), iletişimde diğerlerine tepki gösterme ile 0,28 birimlik artışa ($\beta=0.28$, $p<0.00$), karşısındakine olumlu tepki gösterme ile 0,18 birimlik artışa ($\beta=0.18$, $p<0.00$) neden olmaktadır.

H5. Tablo 5' e göre annenin iletişimde kullandıkları mesajlar, çocukların aktif iletişimde bulunma, iletişimde kurallara uyma, iletişimde diğerlerine tepki gösterme ve karşısındakine olumlu tepki gösterme alt boyutlarıyla anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Diğer bir deyişle, mesaj boyutundaki bir birimlik artış, diğer bağımsız değişken sabit kalmak şartıyla çocukların aktif iletişimde bulunma ile 0,27 birimlik artışa ($\beta=0.27$, $p<0.00$), iletişimde kurallara uyma ile 0,16, birimlik artışa ($\beta=0.16$, $p<0.00$) iletişimde diğerlerine tepki gösterme ile 0,25 birimlik artışa ($\beta=0.25$, $p<0.00$), karşısındakine olumlu tepki gösterme ile 0,10 birimlik artışa ($\beta=0.10$, $p<0.003$) neden olmaktadır.

İçsel belirleme katsayısı olan R^2 değeri modelin tahmini doğruluğunu ifade eden bir ölçüttür. R^2 değeri dışsal değişkeninin içsel değer üzerindeki toplam etkisini temsil etmektedir. Bu etki 0 ile 1 arasında tahmini doğruluğu sağlamaktadır. Hair ve diğerlerine göre, R^2 değeri 0.75 iyi, 0.50 orta, 0.25 ise zayıf seviyeyi göstermektedir⁴⁶.

Şekil 1 incelendiğinde, çocuğun iletişimini, aktif iletişimde bulunma %65'ini ($R^2=0.65$, orta seviyede), iletişimde kurallara uyma %50'sini ($R^2=0.50$, orta seviyede), iletişimde diğerlerine tepki gösterme %58'ini ($R^2=0.58$, orta seviyede), karşısındakine olumlu tepki gösterme %25'ini

⁴⁶ Hair, Joseph F, William C. Black, Barry J. Babin & Rolph E. Anderson, Multivariate Data Analysis, Pearson Education, Saddle River, 2014, s.113.

($R^2=0.25$, zayıf seviyede), konuşma, dinleme, sözsüz iletişim, mesaj ve empati tarafından açıklanmaktadır.

9-Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Alanyazın tarandığında, bebeklerde dil ve iletişim yetkinliklerinin gelişimi ve ergenlerin etkileşim becerileri konusunda birçok çalışma yapılmasına rağmen, hem iletişimsel yetkinlikler hem de aile etkileşimleri açısından incelendiğinde, birinci ve ikinci çocukluk dönemi ile ilgili, bebeklik ve ergenlik dönemine göre çok daha az araştırma yapılmıştır^{47, 48}.

Annenin konuşması ile çocuğun zihinsel problemleri çözümü ve sosyal anlayış arasında anlamlı ve pozitif yönde⁴⁹, anne-çocuk konuşması çocukların, toplumsal sorunları çözmede ipuçlarını sunmaya, başkalarının duygularını dikkate almayı, öğrenmeye ve problem çözme stratejileri dizisini artırmaya pozitif etki yaptıkları⁵⁰, anne-çocuk konuşmalarının çocukların anaokulunda ve sonrasında gereken sözlü ve yazılı talepleri karşılamasına olanak tanıyan dil ve okuma yazma becerilerini geliştirdiği⁵¹, anne-çocuk konuşmalarının erken sosyal anlayışa olumlu etkisi⁵², anne çocuk olumlu iletişimlerinin akran ile iletişimlerine olumlu etkisi^{53, 54} olduğu görülmektedir. Araştırmalara bakıldığında anne-çocuk konuşmalarının, başkalarının toplumsal sorunları çözmede ipuçlarını

⁴⁷ Vangelisti, 2004, a.g.e.,s.311.

⁴⁸ Manuela Verissimo, Teresa Blicharski & F. Francis Strayer. "Stylistic diversity in children's communication with mothers at 30 months." Early Child Development and Care 182.5, 2012, s.571.

⁴⁹ RaeAnne M. Pearson & Bradford H. Pillow. "Mother-Child Conversation and Children's Social Understanding During Middle Childhood." The Journal of genetic psychology 177.4, 2016, s.111.

⁵⁰ Robert D Laird,., et al, "Mother-child conversations about peers: Contributions to competence, Family Relations, 1994, s.431.

⁵¹ Tonia N.Cristofaro & Catherine S. Tamis-LeMonda. "Mother-child conversations at 36 months and at pre-kindergarten: Relations to children's school readiness." Journal of Early Childhood Literacy 12.1, 2012, s.88.

⁵² Rosie Ensor & Claire Hughes, "Content or connectedness? Mother-child talk and early social understanding," Child development 79.1, 2008, s.212.

⁵³ Amanda W.Harrist, et al. "Dyadic synchrony in mother-child interaction: Relation with children's subsequent kindergarten adjustment." Family Relations,1994, 417-424.

⁵⁴ Betty Black and Arliss Logan. "Links between communication patterns in mother-child, father-child, and child-peer interactions and children's social status." Child development 66.1, 1995, p.255-271.

sunma, duygularını dikkate alma, akranları ile olumlu iletişim, çocuğun yaşlarına göre erken sosyal anlayış kazanması, çocuğun aktif iletişimde bulunması, iletişimde kurallara uyması, iletişimde diğerlerini tepki göstermesi, karşısındakine olumlu tepki göstermesi ile benzer sonuçlar gösterdiği söylenebilir.

Annenin, çocuğun iletişim ve sözsüz iletişim becerisine etki ettiğini gösteren çalışmalarla karşılaştırıldığında^{55, 56} benzer sonuçlar gösterdiği söylenebilir. Fakat bu araştırmada çocuğun iletişimine en az etki eden annenin iletişiminin sözsüz alt boyutudur. Bunun nedenleri; anneler çocuklar için sözsüz iletişimde model olduğu ve model olma sürecinde aile üyelerinin sayısı, annenin çocuğa sözsüz iletişimi model olma sürecini kısalttığından çocuğun sözsüz iletişimini etkileyebilmektedir⁵⁷. Bu araştırmada kardeşi olmayan %26,1, bir kardeşi olan %49,2, iki kardeşi olan %15,8, üç kardeşi olan %4,9, dört ve dörtten fazla kardeşi olan %4,1'dir. Buna göre bu araştırmaya katılan ailelerin üye sayısı %73,9 olması sonucu etkilemiş olabilir. Araştırmalara göre kişilerarası ilişkilerin zayıf olduğu ailelerde sözsüz iletişim kullanımı diğer ailelere göre daha az kullanılır^{58, 59}. Çocuklar sözsüz iletişimde yetişkinlerden etkilendiği gibi akranlarından da etkilenmiş olabilir⁶⁰. Sosyo-ekonomik açıdan düşük gelirli olan ailelerde sözsüz iletişim kullanımı düşük olduğu için çocuklarında iletişimlerinde sözsüz iletişimin etkisi düşük⁶¹ çıkmaktadır. Bu araştırmada annelerin %17,9'u ilkökul, %17,5'i ortaokul, %31,3'ü lise ve %33,3'ü üniversite mezunu, %48,8'i ev hanımı, %21,6'sı işçi, % 14,6'sı serbest meslek, %15'i memurdur. Bu veriler çerçevesinde düşük sosyo-ekonomik yapı nedeniyle annenin sözsüz iletişim alt boyutunun çocuğun iletişimine

⁵⁵ Gene H. Brody, and Barry J. Zimmerman. "The effects of modeling and classroom organization on the personal space of third and fourth grade children." *American Educational Research Journal* 12.2, 1975, s.165.

⁵⁶ Gene H. Brody, and Zolinda Stoneman. "Parental nonverbal behavior within the family context." *Family Relations*, 1981, s.189.

⁵⁷ Brody, 1981, a.g.e., s.187.

⁵⁸ Gladys P Knott, "Nonverbal Communication during Early Childhood." *Theory Into Practice*, vol. 18, no. 4, 1979, s.231.

⁵⁹ Brody, 1981, a.g.e., s.190.

⁶⁰ Brody, 1975, a.g.e., s.165.

⁶¹ Wilfred HO Schmidt & Terence Hore, "Some nonverbal aspects of communication between mother and preschool child." *Child Development*, 1970, p.889-896.

yordayıcı etkisi düşük olmuş olabilir. Sözsüz iletişimin test teknikleri ile ölçülme zorluğu bu durumun bir nedeni olabilir⁶².

Annenin çocuğa karşı empatik davranmasının, çocuğun sosyalleşmesi için önemli olduğu, çocuğun çevresiyle olan ilişkilerini uyumlu hale getirdiği⁶³, çocuğun sosyal olaylara karşı yaşıtlarına göre daha olumlu duygusal tepkiler verdiği⁶⁴, ebeveynlerin çocukların ihtiyaçlarına ve iletişimlerine cevap verme oranlarının çocuğun empati gelişimi ile pozitif yönde ilişkisinin olduğu⁶⁵, ebeveynlerin empati becerisi ile çocukların empati becerisi arasında doğrudan bir ilişki olduğu^{66, 67, 68}, görülmektedir. Araştırmalara bakıldığında annenin empati becerisi ile çocuğun empati becerisi arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülebilir. Çocuğun empati becerisi çevresindeki sosyo-duygusal ilişkileri düzenleyebilmesine, sosyal problemleri çözebilmesine ve kurdukları iletişimin olumlu olması ile sonuçlanmaktadır. Çalışmaların bu çalışmada elde edilen sonuç ile benzer olduğu söylenebilir.

Annenin çocuğu dinlemesi, çocuğun kimlik kazanmasında olumlu bir rol oynadığı⁶⁹, çocuk için dinleme, çocuğun düşünce, bağımsızlık,

⁶² Melvin E.Allerhand, "Psychological assessment of the nonverbal child." Monographs of the Society for Research in Child Development, 68(1), 1960, s.49.

⁶³ Grazyna Kochanska, "Mutually responsive orientation between mothers and their young children: Implications for early socialization." Child development 68.1, 1997, s.107.

⁶⁴ Fatma Tezel-Şahin, ve Fatma Nilgün Cevher Aile-çocuk iletişimi. 3. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul, 2006, s.321.

⁶⁵ Lian Tong, et al. "Early development of empathy in toddlers: Effects of daily parent-child interaction and home-rearing environment." Journal of Applied Social Psychology 42.10, 2012, s.2472.

⁶⁶ Janet Strayer and William Roberts. "Children's anger, emotional expressiveness, and empathy: Relations with parents' empathy, emotional expressiveness, and parenting practices." Social development 13.2, 2004, s247.

⁶⁷ Mark A., Barnett, et al. "Empathy in young children: Relation to parents' empathy, affection, and emphasis on the feelings of others." Developmental Psychology 16.3 (1980), s.10.

⁶⁸ Janet Strayer, and William Roberts. "Children's empathy and role taking: Child and parental factors, and relations to prosocial behavior." Journal of Applied Developmental Psychology 10.2 (1989): 229.

⁶⁹ Alison Clark, Peter Moss, and Anne Trine Kjørholt, eds. Beyond listening: Children's perspectives on early childhood services. Policy Press, 2005, s.76.

yapıcı bir varlık olma kabiliyetine saygı anlamına geldiği⁷⁰, görüşleri bulunmaktadır. Annelerin çocukları yetişkinleri ciddiye aldığı kadar eşit derecede ciddiye alması, saygılı davranması gerekir. Alanyazına bakıldığında annenin çocuğu dinlemesi çocuğun gelişimine olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Çalışmaların bu çalışmada elde edilen sonuç ile benzer olduğu söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre, annenin iletişimde kullandığı mesajlar, çocukların iletişimi ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde yordama etkisine sahiptir. Annelerin mesajlarının çocuklar çevresindeki kişilerle rahat bir iletişime girebilme, diğer kişilerin kendisiyle iletişim kurma çaba ve girişimlerine olumlu tepkiler verme gibi durumları etkilediği sonucuna varılabilir.

Çocukların iletişimsel performansı üzerine yapılan araştırmalarda genel varsayım, yetişkinlerin çocukların konuşmaları için temsili bağlamlar sağlaması, konuşmanın devam ettirilmesinin yetişkinlerin sorumluluğu olması ve ebeveynlerin çocukların iletişimsel yetersizliklerini telafi etmesi gerektiğidir. Ebeveynlerin etkili konuşma stratejileri bilgilerinin çocukların iletişim yeterliliklerini artırdığı bilinmektedir⁷¹. Bu nedenle annelere verilecek olan etkili iletişim eğitimleri vasıtasıyla annenin çocukla kuracakları iletişimlerinin güçlenmesine, annelerin çocuklarını daha iyi anlayarak davranışlarının nedenlerine göre tutum sergilemelerine yardımcı olmasına⁷², çocuğun sosyo-duygusal gelişimine⁷³, çocukların pozitif kimlik kazanmasına, çocukların problem çözme becerilerinin yüksek, sosyal kaygı düzeylerinin az ve akademik başarılarının yüksek⁷⁴ olmasına olanak sağlayacaktır.

⁷⁰ Virginia M.Axline, Play therapy: The groundbreaking book that has become a vital tool in the growth and development of children. Ballantine Books, 2012, s.20.

⁷¹ Verissimo, 2012, a.g.e., s.571.

⁷² Özel Erdoğan, And Hikmet Zelyurt. "Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi." Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 36, 2016, s.29.

⁷³ Gülay Temiz, and Aysel Çağdaş. "Anne Çocuk İletişim Becerileri Eğitiminin Çocukların Duyguları Tanıma Becerilerine Etkisi." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi 17.1, 2015, s.99.

⁷⁴ Hatice Yalçın, "Anne-çocuk iletişimi eğitiminin etkileri." Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2013.28 (2013), s.191.

10- Araştırmacılara Öneriler

- Çocuğun iletişim becerileri yaşadığı toplum içinde etkileşim kurduğu pek çok kişiden etkilenmektedir⁷⁵. Bu nedenle araştırmacılar okul öncesi dönem çocukları üzerinde yapacakları iletişimle ilgili araştırmalarında anne-baba-çocuk öğretmen ve akran ile beraber değerlendirilebilir.
- Yapılacak araştırmalarda objektif ve derinlemesine veriler elde edebilmek için araştırmacılar anne ve çocuk veya ebeveyn ve çocuk iletişimini araştırma esnasında mutlaka birkaç oturumluk gözlem yapmalıdır.
- Alanyazında, annenin sözsüz iletişimin çocuğun sözsüz iletişimine doğrudan ilişkisi konusunda detaylı bir çalışma bulunmadığı gözlenmiştir. Bu konuda gerçekleştirilecek araştırmanın alanyazına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

11- Annelere Öneriler

- Anneler, çocukları ile konuşmalarını basit ve kısa tutmalıdır. Basit konuşmalar çocuğun annenin gönderdiği mesajı çözümlemesine, konuşmanın kısa tutulması çocuğun dikkatinin dağılmadan annenin ne söylediğini tam olarak anlamasına yardımcı olacaktır.
- Anneler, çocukları ile iletişimde fiziksel olarak (diz çökmüş, oturarak, kucasına alarak vb.) aynı seviyede iletişim kurmalıdır.
- Anneler çocukları ile iletişimlerinde mutlaka göz teması kurmalıdır. Göz teması, çocuğun annesi tarafından ilgilenildiği, duygu ve düşüncelerinin önemsendiği mesajı gönderir.
- İletişimde, dinleme çok önemli bir yere sahiptir. Dinleme, öğrenilmesi ve uygulanması gereken bir iletişim becerisidir. Çocuklar, birşey anlattıklarında sözlerini kesmeden dinlenmelidir. Anneler dinlediklerini sözsüz mesajlarla çocuğa göstermelidir.
- Çocukların konuşması bittikten sonra, anneler çocukların söylediklerini, farklı kelimelerle dinlediklerini göstermelidir. Annenin bu davranışı, çocuk tarafından “duygu ve düşüncelerim anlaşıldı” mesajı verir.

⁷⁵ Ally Dunhill, Barbara Elliott, and Angela Shaw, eds. Effective communication and engagement with children and young people, their families and carers. Learning Matters, 2009, s.18.

- Anneler çocukları ile iletişimlerinde "Ne", "Nerede", "Kime" veya "Nasıl" gibi açık uçlu sorular sorarak iletişimin sürdürülmesine olanak sağlamalıdır. Kapalı uçlu sorular çocuğun anlatmak istediği bir şeyi sonlandırmasına neden olduğu için anneler bundan kaçınmalıdır.
- Çocukların iletişim kurarken kendi duygularını ve düşüncelerini ifade etmeleri için çocuklara gerekli fırsat verilmelidir.

12- Eğitimcilerle Öneriler

- Okul öncesi eğitimcilerin anneleri eğitebilmesi için hizmet öncesi ve hizmetiçi eğitimlerinde destek almalarının sağlanabilir.
- Eğitimciler, annelere etkili iletişim konularında eğitimler verebilir.
- Eğitimciler, annelerin çocuklarıyla nasıl iletişim kuracaklarına anlatan okul gazetesi, dergi, afiş ve broşür vb. eğitim materyelleri hazırlayabilir.

Kaynakça

- AINSWORTH, Mary D. Salter, et al., 1978, *Patterns Of Attachment: A Psychological Study Of The Strange Situation*, Psychology Press, Brighton.
- ALLERHAND, Melvin, 1960, "Psychological Assessment Of The Nonverbal Child", *Monographs Of The Society For Research In Child Development*, 25(3), 49-57.
- ARABACI, Nalan, 2011, "Anne Baba Çocuk İletişimini Değerlendirme Aracı'nın (ABÇİDA) Geliştirilmesi Ve Anne Baba Çocuk İletişiminin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi." *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- AXLINE, Virginia, 1969, *Play Therapy*, Ballantyne Books, New York.
- BARNETT, Mark, KING, Laura M., HOWARD, Jeffrey A. & DİNO, Geri A., 1980, "Empathy In Young Children: Relation To Parents' Empathy, Affection, And Emphasis On The Feelings Of Others", *Developmental Psychology*, 16(3), 243-244.
- BAYRAM, Nuran, 2013, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları (2.Baskı)*, Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- BERK, Laura, 2014, *Development Through The Lifespan(6th Edition)*, Pearson Education, India.
- BLACK, Betty, & LOGAN, Arliss, 1995, "Links Between Communication Patterns In Mother□Child, Father□Child, And Child□Peer Interactions And Children's Social Status", *Child development*, 66(1), 255-271.

- BRODY, Gene & STONEMAN, Zolinda, 1981, “Parental Nonverbal Behavior Within The Family Context”, *Family Relations*, 30(2), 187-190.
- BRODY, Gene, & ZIMMERMAN, Barry, 1975, “The Effects Of Modeling And Classroom Organization On The Personal Space Of Third And Fourth Grade Children”, *American Educational Research Journal*, 12(2), 157-168.
- BRUNNER, Jerome, 1983, *Child’s Talk: Learning To Use Language*, Norton, New York.
- BYRNE, Barbara M., 2010, *Structural Equation Modeling with Amos: Basic Concepts, Applications, and Programming*, Routledge, New York.
- CAROLYN, Meggitt & WALKER, Jessica, 2014, *An Introduction to Child Care and Education*, Hodder & Stoughton, London.
- CLARK, Alison & MOSS, Peter, 2005, *Beyond Listening: Children’s Perspectives on Early Childhood Services*, Policy Press, Bristol.
- CRİSTOFARO, Tonia & TAMİS-LEMONDA, Catherine, 2012, “Mother-child Conversations at 36 Months and at Pre-kindergarten: Relations to Children's School Readiness”, *Journal of Early Childhood Literacy*, 12(1), 68-97.
- ÇOKLUK, Ömay, SEKERCİOĞLU, Güçlü, & BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, 2014, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik (3.Baskı)*, Pegem Akademi, Ankara.
- DANZİGER, Kurt, 1976, *Interpersonal Communication*, Pergamon, New York.
- DUKES, Chris, 2007, *Developing Pre-School Communication and Language*, Paul Chapman, London.

- DUNHİLL, Ally, ELLİOTT, Barbara, & SHAW, Angela, 2009, *Effective Communication and Engagement with Children and Young People, Their Families and Carers*, Learning Matters Ltd., Exeter.
- ENSOR, Rosie, & HUGHES, Claire, 2008, "Content or Connectedness? Mother-Child Talk and Early Social Understanding", *Child Development*, 79(1), 201-216.
- ERDOĞAN, Özel, & ZELYURT, Hikmet, 2016, "Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(36), 9-34.
- FOGEL, Alan, 1993, *Developing Through Relationships: Origins Of Communication, Self And Culture*, Harvester Wheatsheaf, London.
- GANDER, Mary J., 1995, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Yay., Ankara.
- HAİR, Joseph F, BLACK, William C., BABİN, Barry J. & ANDERSON, Rolph E., 2014, *Multivariate Data Analysis, (7th Edition)*, Pearson Education, Saddle River.
- HARRİST, Amanda W., PETİT, Gregory S., DODGE, Kenneth A. & BATES, John E., 1994, "Dyadic Synchrony in Mother-Child Interaction: Relation with Children's Subsequent Kindergarten Adjustment", *Family Relations*, 43(4), 417-424.
- JOHNSON, Steven, 2007, *The IT Professional's Business and Communications Guide: A Real-World Approach to Comp TIA A+ Soft Skills*, Wiley, Indianapolis.
- KAIL Robert V., 2016, *Children and Their Development*, Pearson Education, India.
- KARASAR, Niyazi, 2005, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler Teknikler*, (15.Baskı), Nobel Yayınevi, Ankara.

- KLİNE, Rex, 2015, Principles and Practice of Structural Equation Modeling, Guilford Publications, New York.
- KNOTT, Gladys, 1979, “Nonverbal Communication During Early Childhood”, *Theory Into Practice*, 18(4), 226-233.
- KOCHANSKA, Grazyna, 1997, “Mutually Responsive Orientation Between Mothers and Their Young Children: Implications for Early Socialization”, *Child Development*, 68(1), 94-112.
- KOPROWSKA, Juliet, 2008, *Communication and Interpersonal Skills in Social Work (2th Edition)*, Sage, London.
- LAIRD, Robert D., PETİT, Gregory S., MİZE, Jacquelyn, BROWN, E. Glyn & LİNDSEY, Eric,1994, “Mother-child conversations about peers: Contributions to competence”, *Family Relations*, 43(4), 425-432.
- LAMBERT, Veronica, LONG, Tony, & KELLEHER, Deirdre, 2012, *Communication Skills For Children's Nurses*, McGraw-Hill Education, Maidenhead.
- LESLİE, Julian C. & BLACKMAN, Derek E. eds., 2000, *Experimental and applied analysis of human behavior*, Context Press, Reno.
- LEVETOWN, Marcia, 2008, “Communicating with Children and Families: from Everyday Interactions to Skill in Conveying Distressing Information”, *Pediatrics*, 121(5), e1441-e1460.
- MALATESTA, Carol Zander, et al., 1986, *Emotion Socialization And Expressive Development İn Preterm And Full-Term Infants.* *Child Development*, p.316-330.
- MEGGİTT, Carolyn., & WALKER, Jessica, 2014, *Child Care and Education (5th Edition)*, Hodder Education, Abingdon.
- MEYDAN, Cem, & ŞEŞEN, Harun, 2011, *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık, Ankara.

OATES, John, GRAYSON, Andrew & WOOD, Clare, 2005, Psychological Development and Early Childhood, Blackwell, Malden.

ÖNDER, Alev, DAĞAL, Asude B. ve ŞALLI, Duygu, 2015, 5-6 Yaş çocukları için iletişim becerileri ölçeği geçerlik- güvenirlik çalışması", Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi, 4, 1-13.

PEARSON, RaeAnne M. & PİLOW, Bradford H., 2016, "Mother–Child Conversation and Children's Social Understanding During Middle Childhood", The Journal of Genetic Psychology, 177(4), 103-121.

PECCHIONI, Loretta, WRIGHT, Kevin , & NUSSBAUM, Jon. F., 2006, Life-Span Communication, Routledge, New York.

PEMBECİOĞLU, Nilüfer, 2006, İletişim ve Çocuk, Eabil Yayıncılık, Ankara.

PLUMMER, Deborah, 2011, Helping Children to Improve Their Communication Skills: Therapeutic Activities for Teachers, Parents, and Therapists, Jessica Kingsley Publishers, London.

RAYKOV, Tenko, & MARCOULIDES, George. A., 2008, An Introduction to Applied Multivariate Analysis, Routledge, New York.

ROBINSON, Maria, 2011, Understanding Behaviour and Development In Early Childhood: A Guide to Theory and Practice, Routledge, London.

SAMEROFF, Arnold J., 1993, Models Of Development Anddevelopmental Risk. In C. H. Zeanah, Jr. (Ed.),Handbook Of Infant Mental Health, Guilford Press, New York.

SCHERMELLEH-ENGEL, Karin, MOOSBRUGGER, Helfried & MÜLLER, Hans, 2003, "Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-Of-Fit Measures", Methods of Psychological Research Online, 8(2), 23-74.

- SCHMİDT, Wilfred H., & HORE, Terence, 1970, “Some Nonverbal Aspects of Communication Between Mother and Preschool Child”, *Child Development*, 41(3), 889-896.
- SNOW, Catherine & FERGUSON, Charles. (eds), 1977, *Talking to Children: Language Input and Acquisition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- STEVENSON, Marguerite. B., VER HOEVE, J. N., ROACH, M. A., & LEAVİTT, L. A., 1986, “The Beginning of Conversation: Early Patterns of Mother-Infant Vocal Responsiveness”, *Infant Behavior and Development*, 9(4), 423-440.
- STRAYER, Janet, & ROBERTS, William, 1989, “Children's Empathy and Role Taking: Child and Parental Factors, and Relations to Prosocial Behavior”, *Journal of Applied Developmental Psychology*, 10(2), 227-239.
- STRAYER, Janet, & ROBERTS, William, 2004, “Children's Anger, Emotional Expressiveness, and Empathy: Relations with Parents' Empathy, Emotional Expressiveness, and Parenting Practices”, *Social Development*, 13(2), 229-254.
- TEMİZ, Gülay, & ÇAĞDAŞ, Aysel, 2015, “Anne Çocuk İletişim Becerileri Eğitiminin Çocukların Duyguları Tanıma Becerilerine Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 17(1), 87-105.
- TEZEL-ŞAHİN, Fatma & CEVHER Fatma Nilgün, 2006, “Aile-Çocuk İletişimi”, 3. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul.
- TONG, Lian, SHİNOHARA, Ryoji, SUGİSAWA, Yuka, TANAKA, Emiko, YATO, Yuko, YAMAKAWA, Noriko & ANME, Tokie, 2012, “Early Development of Empathy in Toddlers: Effects of Daily Parent-Child Interaction and Home Rearing Environment”, *Journal of Applied Social Psychology*, 42(10), 2457-2478.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Höl/atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:12/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

VANGELİSTİ, Anita, 2004, Routledge Handbook of Family Communication, Routledge, New York.

VERÍSSIMO, Manuela, BLÍCHARSKÍ, Terasa, & STRAYER, F. Francis, 2012, “Stylistic Diversity in Children’s Communication with Mothers at 30 Months” Early Child Development and Care, 182(5), 571-589.

WHO, 1997, Improving Mother/Child Interaction To Promote Better Psychosocial Development In Children.

YALÇIN, Hatice, 2013, “Anne-Çocuk İletişimi Eğitiminin Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (28), 179-194.

ZESKİND, Philip, 1983, “Cross-cultural Differences in Maternal Perceptions of Cries of Low- and High-risk Infants”, Child Development, 54(5), 1119-1128.

ZESKİND, Philip. S., 2005, “Impact of the Cry of the Infant at Risk on Psychosocial Development”, Tremblay RE, Barr RG, Peters RDeV, eds. Encyclopedia on Early Childhood Development, 1-7.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Balkan Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Dinin Rolü¹

Arzu Taşcan²

ORCID- 0000-0001-5618-8901

Öz

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkan milletleri bağlı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelelerine girişmişlerdir. Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin gelişmesinin pek çok nedeni vardır. Başta Fransız ihtilal fikirlerinin yayılması olmak üzere siyasi ve ekonomik gelişmeler Balkan milliyetçiliğini ortaya çıkarmış; din, dil, sosyal ve kültürel faktörler ise hareketi beslemiştir. Bu makalede Balkan milliyetçiliği ve din ilişkisi incelenmiştir. Yazar, dinin milliyetin belirleyici bir unsuru olduğunu vurgulayarak başladığı çalışmada Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk milliyetçiliğinin gelişmesinde dinin rolünü tartışmıştır. Buradan hareketle bağımsız devlet ve bağımsız kilise ilişkisini değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Milliyetçilik, Din, Milli kiliseler.

¹ George Georgiades Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism", *The Balkans in Transition, Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, (Edited by Charles and Barbara Jelavich), Russian and East European Studies, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1963, s. 115-144.

² Yrd. Doç.dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, arzutascan@yahoo.com

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism

Arzu Taşcan²

ORCID- 0000-0001-5618-8901

Abstract

From the beginning of XIX. century Balkan nations have contended for independence against the Ottoman Empire, which they are connected, one after another. There are many reasons for the development of nationalist movements in the Balkans. Notably the spread of the ideas of the French revolution, political and economic developments have revealed the Balkan nationalism; religion, language, social and cultural factors have beared the movement. In this article the relationship between Balkan nationalism and religion have been examined. The author have discussed the role of religion in the study which began to stressing that the religion is a decisive element in the development of Greece, Serbia, Romania, Bulgaria and Albania nationalism. From this point of view she has evaluated the relationship between the independent state and the independent church.

Keywords: *The Balkans, Nationalism, Religion, National churches.*

² Yrd. Doç.dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, arzutascan@yahoo.com

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Makalenin yazarı George Georgiades Arnakis'in notu: “Bu makale 1959-1960 kışında Teksas Üniversitesi Araştırma Enstitüsünden ve Guggenheim Derneğinden sağlanan burslar sayesinde İtalya ve Yunanistan’da yazıldı. Her iki kuruluşa son derece minnettarım.”

Yunan devrim tarihçisi ve aydın bir Yunan milliyetçisi olan Spyridon Trikoupiş hâlâ bir klasik olarak addedilen çalışmalarında; Ege adalarının (Sıra, Tinos, Naxos ve Santorini) sayıları yaklaşık 11.000 kadar olan Katolik sâkinlerinin ulusal özgürlük akımına karşı kayıtsız kaldıklarını, hatta Yunanlara karşı Türklerle bile işbirliği yaptıklarını büyük bir üzüntüyle not eder ve yazdıklarını aşağıdaki genellemeyle sona erdirir:

“Tek ve aynı dine iman eden millet kutsanmıştır. Biz (Yunanlar) - Tanrı’ya şükür ki- bu inayete sahibiz, Yunanların din birliğine karşı yabancı öğretiler aracılığıyla her ne bahane ya da sebeple olursa olsun, gizli ittifaklar yapacak olanı milletçe lanetledik.¹”

¹Spyridon Trikoupiş, *Historia tēs Hellēnikēs Epanastaseōs* [History of the Greek Revolution], (Athens, 1888), I, 125. 1844, 1864, 1911, 1927 ve 1951 Yunan anayasalarının birinci maddelerinde devlet tarafından resmen tanınan kilisenin Ortodoks Kilisesi olduğu ve diğer bütün inançlara karşı da müsamahalı olunacağı açıklanır. Yunan din politikası ve arka planı üzerine yapılan önemli bir çalışma: S. Th. Lascaris, *Hē Katholikē Ekklesiā en Helladi* [The Catholic Church in Greece], (Athens, 1924). Belki de modern Yunanistan’ın anayasa tarihinde dini toleransa en erken atf, ihtilal patlak verdiğinde Doğu Avrupa

Mesolonghi’li seçkin bir aileden olan Trikoupis ulusal bağımsızlık savaşında ve devam eden yirmi sene boyunca Yunanistan’ın siyasi hayatında önemli bir rol oynadı. Bir tarihçi olarak mesleğine başlamadan önce birkaç sene İngiltere’de yaşamış olduğu için fikirleri bakımından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Balkanlardaki herhangi biri kadar batılıydı. Meraklı bir toplum gözlemcisi ve tarzındaki Thucydidean tadında bir realist olan Trikoupis Yunan milli şuûrunun daimi hâle gelmesinde ve modern Yunan milliyetçiliğinin gelişmesinde dinin önemini kavrayabilmişti.

Trikoupis’e ve neredeyse ondan sonraki bütün Yunan tarihçilerine göre din –bu örnekte Doğu Ortodoks Kilisesi’nin inançları ve kurumları- etnik bir grup içerisinde bulunan farklı yapıdaki unsurları birbirine sıkıca bağlayan bir güçtü ve dört-beş asır süren Osmanlı hâkimiyeti boyunca İslâm’ın genişlemesine karşı etkili bir engel olarak hizmet etti. Katolik Kilisesi de halkın çoğuyla kucaklaştığı -Transilvanya ve Hırvatistan gibi- Balkan bölgelerinde göze çok batmasa da benzer bir rol oynadığı gibi Ortodoksluğa karşı mücadeleye de girmedii. Her iki kilise de kendi nüfûz bölgelerinde Cennet ve Cehennemine hâkimine ibadet ettiler, kendi taraftarlarının İslâmîyet’i kabul etmelerini ve Osmanlı-Türk dünyası içinde erimelerini önlemek için kendi hiyerarşik kurumlarını bütünüyle kullandılar. İnkâr edilemez gerçek şudur ki Yunanlar, Sırlar, Hırvatlar, Romanyalılar ve Bulgarlar Hz. Muhammed’in inancını kabul etmiş olsalardı parçalanmayla karşı karşıya kalmalarının önüne geçilemez ve onların İslâmlaşmaları bir kuşak içerisinde Türkleşmeleri ile sonuçlanırdı. Aslında siyasî sadâkatin sadece dine ve padişaha ait olduğu ulusçuluk öncesi dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu ırk, dil, renk veya soyu bu sadâkate engel olarak görmedi; yalnızca İslâm’ın eşitliğini ve diğer ilâhi dinlerin “değersizliğini” benimsedi; Osmanlı barışında (Pax-Ottoman) tek tamamlayıcı ve dengeleyici unsur olarak İslâm’ı kabul etti² ve güçlü köylü

Yunanistan’ının Nomikē Diataxis’indedir. Birinci madde; “Mesih’e inanan Yunanistan sakinlerinin hepsinin Yunan olduğunu” vurgular. Altıncı madde, beş yıl ülkede ikamet ettikten sonra eğer “iyi bir karaktere” sahip olurlarsa, hangi kiliseye bağlı olduklarına bakılmaksızın bütün Hıristiyanları vatandaşlığa kabul etmeyi vaad eder. On ikinci madde; “Mesih’e inanmayanlara” yabancılar olarak atıfta bulunur; bunlar memur olarak değil, sadece asker olarak hizmet eder, öte yandan onların hakları da “tıpkı kendi vatandaşlarının hakları gibi” ifadeleri açıkça yazılmıştır. Andreas Z. Mamoukas, Ta kata tēn Anagennēsın tēs Hellados [Concerning the Rebirth of Greece],(Piraeus, 1839), I, 43-45.

² Arnold J. Toynbee, A Study of History: Abridgement of volumes I-VI, by D. C. Somerville (Oxford University Press, 1947, ss. 130, 177, 372, 536; L. S. Stavrianos’un The Balkans since 1453 (New York, 1958) adlı çalışmasının 112-115. sayfalarında yer alan Toynbee’nin ifadesinin genellikle Türk yönetimi altındaki Balkan sahnesi için

sınıfının dönüşümü ve sosyal yükselmesi vasıtasıyla kendini sürekli yenilemeye çalıştı. Diğer yandan Balkanlar'ın Hıristiyan halkları ise kendilerini korumak için sahip oldukları dini miraslarından başka herhangi bir sosyo-kültürel desteğe sahip değillerdi.

Bu olgu kısmen Yunan halkının süreklilik arz eden bir tarihsel geleneği olduğu için ve kısmen de ülkenin içinde bulunduğu coğrafi ve sosyal şartların halkın çoğunluğunun Aydınlanma ve Fransız Devrimi ruhunun ilk belirtilerini ile ulusal uyanışın güçlü liderlerini erkenden fark etmelerinde katkısı olduğu için en iyi şekilde Yunanistan'da incelenebilir. Artık hayatta olmayan Spyridon Trikoupis, Constantine Paparrhegopoulos, Spyridon Lampros, Paul Karolides ve Constantine Amantos Yunan tarihçileri silsilesinin liderleri olarak modern Yunan ulusçuluğunun çeşitli safhalarını araştırdılar ve İtalya, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'ın deneyimleriyle doğal bir benzerlik taşıyan Yunanların yeniden dirilişine katkıda bulunan faktörleri incelediler.

Balkanların dışındaki tarihçiler Yunan meslektaşlarının aksine, Balkan Hıristiyanlığının karakterinin iç yüzünü her zaman anlayamamış ve modern ulusalcılığın gelişmesindeki tesirini görememişlerdir. Özellikle Post klasik Yunan tarihçileri arasında ihtilal sürecinde ilk defa ülkeye gelen ve 1820'lerin fanatik Yunanlıların yıldızları olan Lord Byron, Kaptan Frank Abney Hastings, Dr. Samuel G. Howe ile dostluk bağları kuran İskoçyalı George Finlay vardır. Finlay, Atina'daki uzun hayatı boyunca (1834'ten 1876'nın başlarındaki ölümüne kadar) Yunan meselelerinde aktif bir rol aldı; hüsrana ve hayal kırıklıklarına uğradığı çeşitli finans kuruluşlarında çalıştı. Mizacı gereği hacimli çalışması *History of Greece since the Roman Conquest* dışında önyargılı davranmadı. Fransız partisi lideri John Kolettis'ten "the Zinzar-Vlach" olarak bahseder ve Yunan ihtilalinin diğer liderleri hakkındaki sert ifadeleri Palmerstonian diplomasisi dönemlerindeki Rusya nüfuzu korkusundan daha az haklıdır.³ Rusya korkusu kendisini Yunan Ortodoks Kilisesi'ne objektif bir açıdan bakmaktan belki de diğer herhangi bir faktörden daha fazla alıyordu. Bu nedenle modern Yunanistan'ın gelişmesinde dinin rolünü her zaman küçümsedi. XX. yüzyılın ortasında bazı devlet adamları ve siyaset bilimcileri gibi o da Yakın

uygulanabileceğine inanmama rağmen bu ifade bunu ima edebilecek kadar çok ilgi çekici ya da iyi düzenlenmiş değildi.

³ George Finlay, *History of Greece since the Roman Conquest* (Oxford, 1870), VI, 332-342; VII, 171, 185-186, 191, 195-197, 199.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Таşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Doğu politikalarında din adamlarının işlevlerinin ne olduğunu hiçbir zaman anlayamadı.

Atina'da *The London Times*'ın muhabiri olan Finlay, güncel konular üzerine makaleler yazmıştır ("1866-69 Girit İsyanı" gibi). Ayrıca *Saturday Review*'de yayınlanması için uzun ve bilgilendirici denemeler veya raporlar hazırlamıştır. Bunların bazıları hiçbir zaman bir bütün olarak yayınlanmamıştır ve Atina'da British School'un kütüphânesinde dosyalanmış olarak durmaktadırlar. Bu raporlardan biri "Girit İsyanı ve Yunan Milleti, 19 Eylül 1867" başlığını taşır. Finlay, Girit'teki gelişmeleri tartışarak "adadaki Yunanlıların yaklaşık üçte birinin Müslüman olduğunu" belirtir ve "Yunan Müslümanları" atfını sürdürür.⁴ Çünkü kendisi ulusallığın kriteri olarak yalnızca "dil ve edebiyat"ı kabul eder.

Balkan manzarasına içeriden bakan her hangi birisi için Finlay'ın ifadeleri çelişkili gelecektir. Finlay'ın ifadeleri karşı konulmaz tarihi tecrübenin ve o döneme ait gerçeğin ışığı altında reddedileceklerdi. Dinin başlıca etkisini göstermek için olayların farklılığından da bahsedilmelidir. Ortodoks Hristiyan oldukları için Yunanistan'a sâdik olup Türkçe konuşan Yunanlılar vardır. XIX. yüzyılda Yunan millî şuûruyla hareket ettikleri bilinen, Atina'da benzer isimler altında hâlâ tanınan Ulahça konuşan Yunan hayırseverlerinin de uzun bir listesi bulunmaktadır. Ayrıca Bulgaristan'dan ziyade Türkiye'ye doğru yönelmiş Bulgarca konuşan Müslüman Pomaklarımız vardır. (Bunların çoğunun 1950 ve sonrasında Bulgaristan'dan sürüldükleri ve Türkiye'de sığınacak bir yer buldukları hatırlanacaktır.)⁵ Girit'ten gelen Yunanca konuşan Türklerle tanıştık. Bunlar Girit isyanları olarak bilinen ulusal din mücadeleleri yıllarından sonra içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyreği boyunca Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Bugün bile yaklaşık kırk yıllık barış sürecinde Yunanistan ve Türkiye arasında barış elçisi olan, anadil olarak hâlâ Yunanca konuşan Müslüman bir Giritli hiçbir zaman kendisini bir Yunan olarak tanımlamaz, fakat Yunanca konuşmaya devam eder. Kendisini Giritli bir Türk olarak görür. Aynı şekilde Ege adalarının bazılarında, hatta Atina yakınlarında Arnavutça konuşan Yunanlılarla da karşılaşabiliriz. Onların ataları 1820'lerde Yunanistan için mücadele ederken diğer Arnavutça konuşan Ortodoks

⁴ "The Finlay Papers: Letters on Grek Affairs, 1867; Additional Material," ss. 3, 7, 9. British School'daki kütüphane görevlisi Mr. Philip Sherrard'a, Finlay'ın yayınlanmamış araştırmalarını okumama izin verdiği için teşekkür ederim.

⁵ Bakınız, Joseph B. Schechtman, "Compulsory Transfer of the Turkish Minority from Bulgaria," *Journal of Central European Affairs*, XII (1952), 154-169.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Hristiyanlar Eğriboz Adası üzerindeki Karystos'tan Anadolu'ya göçmüş ve anadilleri olarak Türkçeyi kabul etmişlerdir. Şurası ilginçtir ki, bu bağlamda Frenklerin Karystos'a adı verdikleri Castel Rosso adı Türkçede Kızıl Hisar olarak kullanılmıştır. Türkçe konuşan son Karystianlılar veya bir başka deyişle Kızıl Hisarlılar, 1922'deki Yunan bozgunundan sonra mübadeleye tâbi olan Yunanlılardan sayılarak Türkiye'den çıkarılmışlardır.⁶

Bu örneklerden anlaşılıyor ki dil milliyetin ölçütü değildir: Milliyet Balkan halklarımızın kültürel donanımı üzerine kolayca oturur ve her hangi yeni bir çevreye uyum sağlayabilir. Dil genellikle Finlay'ın isimlendirdiği "edebiyatı" da beraberinde getirir ki bu sadece okur-yazarlığın olmadığı çağda yetersiz olan yazılı kayıtları değil, aynı zamanda insanların ifade tarzlarından oluşan şiir, masal, atasözleri, şarkılar gibi sözel geleneği önemli ölçüde içerir.

Halkın bağlı olduğu kilisenin alfabesi benimsenerek dine olan borcun ödenmesinde başarısız olunmadığına dair birkaç örnek vardır. Belki de en iyi bilinen örnek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümü olan, bir Balkan ülkesi olmamasına rağmen Balkanlar'la yakın bağı bulunan Anadolu'dan verilebilir. Anadolu'da, Türkçe konuşan Yunanlar kendi anadillerini yazmak için kiliselerinin alfabesi olan Grek alfabesini kullandılar. Yunanlar arasında bu halk "Karamanlılar", dil ve edebiyatları ise "Karamanlidika" olarak bilinir.⁷ Benzer bir şekilde Ege adalarındaki Katolik Yunanlar anadilleri Yunancayı yazarken Latin alfabesini kullandılar ve bunların kayıtları ile edebiyatları Frango-Syriana ya da Frango-Chiôtika olarak bilinir. Ortodoks kardeşleri Sırlar; Ortodoks Rus ve Bulgarlar gibi Kiril(Slav) alfabesini kullanırken, Katolik olan ve Latin alfabesini kullanan Hırvatlar'ın edebiyatları içerik ve hacim bakımından daha etkilidir. Latin alfabesinin yaygınlaşmasından önce Arnavutluk'ta da Ortodoks Arnavutlar Arnavutçayı Grek alfabesi ile yazmışlardır. Onların Katolik komşuları Latin alfabesini ve Müslüman komşuları da Arap alfabesini kullanmışlardır. Yarımadanın diğer bir ucunda kendilerini XIX. yüzyılın ortalarına kadar Latin alfabesini kabule zorlayan ve razı eden Paris ve Roma'ya karşı duran Romenler Ortodoks halkı için yegâne güçlü bir milliyetçilik örneğiydiler.

⁶ Heraklion'daki Municipal Library kütüphanecisi Mr. Nicholas Stavrinides'e geçmişte kendi ailesinin de başına gelen olaylar hakkında verdiği bu bilgi için minnettarım.

⁷ Karamanlı kitaplarının tam bir listesi bir tanıtım bölümüyle beraber Père S. Salaville ve E. Daleggio tarafından "Karamanlidika" başlığı altında yayınlanmıştır. (Athens, Collection d'Institut Français, 1958).

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Sonuç olarak, dil ve edebiyatın değişkenliğine karşılık insan ruhuna hitap eden din samimi bir şekilde ebedi bir sadakat duygusuyla nitelendirilir. Balkanlarda sultanın tebaasına göre din elden giderse herkesin etnik ve sosyal kimliği de elden giderdi. En basit tabirlerle ifade etmek gerekirse, Türk dönemi boyunca Balkan zihniyetine göre birisi Müslüman olduğunda, Türk olmuş olurdu. Ancak diğer taraftan görülüyor ki bir Hıristiyan, Hıristiyan olarak kaldığında aynı zamanda kendisini bir Yunan, bir Sırp, bir Bulgar, bir Hırvat olarak adlandırılıyordu. Arnavut milletinin durumu ise bu milleti oluşturan Ortodoks, Katolik ve Müslüman toplumlarıyla beraber özel olarak ele alınacaktır.

Balkan Türkleri: İslamlaştırma

Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısının sırrı Türk olmayan unsurları Türklerin gücü altında bünyesine katması ve onları orduda, donanmada ve idarede istihdam etmesinde yatar. Bunu başarmanın yollarından birisi çocukların meşhur haracı olan devşirme sistemiydi. Devşirilenlerin büyük çoğunluğu Yeniçeri olarak bilinen elit birlikleri oluştururken istisnai yeteneklere sahip olan çocuklar ise Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş olan saray okulunda (Enderûn Mektebi) daha yüksek idari görevlerde hizmet etmeleri için eğitildiler.⁸ Hükümet belirli aralıklarla ve her defasında belirlenmiş bölgelerde XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca *devşirme* usulünü uyguladı. XVI. yüzyılın sonlarında Yeniçeriler oğullarını askere yazdırmaya başladılar (artık bekârlık onların orduları için kural olmaktan çıkmıştı) ve Müslüman doğmuş askerlerin sayısında bir artış meydana geldi. Bütün askeri kuvvetlerin sayısı muhtemelen yüz binden daha azdı. Yeniçerilerin büyük kısmı öncelikle maaş uğruna askerlik hizmetine girerken ve aynı zamanda diğer kârlı işlerle, helva imalatından haraççılığa kadar uzanan işlerle meşgul olurken bu *devşirme* sistemi XVII. yüzyılda bozulmaya başladı. Sonunda bu meşhur askeri birlikler orijinal niteliklerini kaybettiler ve bu renkli ve canlı kardeşlik birliği yozlaştı,

⁸ Bakınız, Barnette Miller, *The Palace School of Mohammed the Conqueror* (Harvard University Press, 1941), Yeniçeriler hakkında H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (Oxford University Press, 1951), I, 1, 56-66, ve Cl. Huart'ın *Encyclopedia of Islam* (Leyden and London, 1927) II, 572-574'teki makalesine bakınız. Konu hakkında en detaylı araştırma İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yapılmıştır, *Kapıkulu Ocakları [The Odjaks of the Slaves of the Gate]*, (Ankara, 1943-1944) C. I-II.

sadakatleri şüpheli olduğu kadar masraflı da olan fitneci bir cemiyete dönüştüler.⁹

Devşirme sisteminin uygulanışının üç asrı boyunca belirlenmiş olan hedefinden daha üstün hâle gelmesi dolaylı bir etkiye yol açtı ki bu da asker istihdamıydı. Bu dolaylı etki H. A. Gibbons'un işaret ettiği gibi,¹⁰ yerli Hıristiyanlara bütün ailenin İslâmlaşması pahasına oğullarının yanlarında kalmasını sağlayan bir teşvik sistemiydi. Köylülerin arzusu olan haraç vergisinden kaçınmak İslâm'ın benimsenmesi açısından bir neden olarak çok da önemli değildi, çünkü aslında haraç Hıristiyanların dayanma gücünü aşacak kadar ağır değildi. Nitekim tarım alanlarında –Bosna, Makedonya, Teselya, Trakya arasında- Hıristiyan çiftçiler için atalarının inancından daha önemli olan şey oğullarını yanlarında tutma arzusuymuştu ve bu da İslâm dinini kabul edenlerin sayısındaki artış ile sonuçlanmıştı.

Elde istatistikî veri mevcut olsaydı, *devşirmenin* uygulandığı yıllar boyunca haraç çocuklarının toplandığı bölgelerde İslâmlaşmanın artış oranını saptayabilirdik. İstatistiklerin yokluğunda Gibbons'un teorisi epey akla yatkın görünüyor. Gerçekten İslâmlaşmanın XV., XVI. ve XVII. asırlarda (yani *devşirmenin* fiilen uygulandığı dönem) kırsal bölgelerde yaygın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çocukların zorla toplanmaktan muaf olduğu Ege adaları gibi ticaret ve denizcilik merkezlerinde İslâmlaştırma önemsenmemişti. Balkan çiftçileri “Hâkim Devlet”in,¹¹ dinini benimseyerek sadece oğullarını yanlarında tutmamışlar, aynı zamanda da özellikle kendi arazilerine sahip olmayı da garantiye almışlardır.

Hiç şüphesiz ister köyde, ister şehirde yaşasınlar, bütün gönüllü ihtidâ edenler Hıristiyan olarak mârûz kaldıkları baskılardan mâli sıkıntılardan, ayrımcılıklardan kaçınarak mallarını ıslâh etmeyi ummuşlardır. *Üstün ırkın* dinini kabul ederek durumlarını düzeltereklerini anlamışlardı. Haraç vergisinden muaf olacaklardı; mültezimin keyfî uygulamalarından kendilerini daha iyi koruyabileceklerdi; uyuşmazlık halinde -tarafsızlığı ile meşhur olmayan- bir mahkemede durumlarına uygun bir celse yapılacağına

⁹ Walter L. Wright, Jr., *Ottoman Statecraft: The Book of Counsel for Vezirs and Governors*, of Sari Mehmed Pasha, the Defterdar (Princeton University Press, 1935), ss. 38-42, 113-115.

¹⁰ Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire* (Oxford, 1916), ss. 118-119. Cf. G. Georgiades Arnakis, *Hoi Prōtoi Othōmanoi [The Early Osmanlis]* in *Texte und Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Philologie*, 41 (Athens, 1947), s. 100.

¹¹ A. H. Lybyer, *Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* (Harvard University Press, 1913), ss. 36, 45-46, 57-58.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Таşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

güvenebileceklerdi. Müslüman olan kimse şehirde daha fazla dolaşma özgürlüğüne sahipti; ikamet edeceği yeri seçebilirdi; Hıristiyanların kasvetli renklerdeki kıyafetleri gibi olmayan, Müslüman olması nedeniyle üstün statüsüne uygun olan renk ve tarzda kıyafetler giyebilirdi. Hatta bir ata binebilirdi, hiç bir Hıristiyan'ın yapamadığı bir şeyi yapabilir, mesela kentin ana caddesinde kendi atını sürebilirdi. Kısacası *devşirme* haricinde, Hıristiyanlığın İslâm lehine maruz kaldığı baskılar yok sayılamayacak kadar çok fazla ve çok gerçektir.¹² Zaman zaman (İslâm'ın eşitlik ilkesine rağmen), Müslüman olan bir kimsenin beklentileri umduğu gibi çıkmazsa, bir sipahi, bir mütezim veya bir yönetici olmazsa, yerleşik Müslüman-Türk sınıfı tarafından hor görülürse veya aşağı sınıftanmış gibi muamele görse bile yine de Hıristiyan kuzenleriyle karşılaştırıldığında hâlâ memnun edici kanaatler uyandırabilir, er geç günün birinde kendisi ve soyunun tam bir Osmanlı olabileceğini umardı.

Hıristiyan kuzenleri en azından kızlarının geleceği üzerine de en ufak bir korkuları olmadan korkunun gölgesinde yaşamaya devam ettiler. XIX. yüzyıla kadar Türkler ve İslâmlaşmış yerliler haremelerini hevesleri, servetleri ve kendi malî kaynakları izin verdiği ölçüde çok çekici Hıristiyan kadınlarla doldurmuşlardı. Daha önce hiç bu kadar genel ve yaygın olmamasına rağmen dört yüz yıldan beri süregelen bu uygulama Balkanlar'a gelmeden önce zaten karma bir ırk olan fatihlerin, yani Anadolu Türklerinin ırksal dönüşümü ile sonuçlandı. Balkan Türkleri fiziksel yapılarına göre Hıristiyan tebaalarından kayda değer hiçbir surette ayırt edilemezlerdi. *Devşirme* örneğinde olduğu gibi, seleksiyon süreci hâkim ırkın neslinin iyileşmesi ile Hıristiyan halklarının biyolojik kaynaklarının ise azalması ile sonuçlandı. Çünkü hareme kabul edilen kadınlar ve kural olarak, Türkler için doğurdıkları çocuklar otomatikman Müslüman olup Türk halkı tarafından özümseirlerdi.

¹² Bakınız, G. G. Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire," The Journal of Modern History, XXIV (1952), 235-250. Cf. H. A. R. Gibb and Harold Bowen, Islamic Society and West (Oxford University Press, 1957), I, 2, 208. Constantine Amantos, Scheseis Hellênôn kai Tourkôn, 1071-1571 [Relations of Greeks and Turks, 1071-1571], (Athens, 1955), ss. 190-193; yazar, diğer faktörler arasında Türklerin, Hıristiyanları Muhammed Peygamber'e hakaret etmekle suçlama eğiliminin olduğunu ve bunun ise idamı gerektiren bir suç olduğunu ifade eder. Bu gibi durumlarda Hıristiyanların sadece ölmekten kurtulmak için dinlerini değiştirdiklerini, ancak bazı Hıristiyanların İsa'yı terk etmektense ölmeye kararlı olduklarını zikreder. Bu dönem azizleri üzerine Atina Başpiskoposunun önemli bir çalışması vardır, Chrysostomos Papadopoulos, Hoi Neomartyres [The Neomartyrs], ikinci baskı,(Athens, 1934).

Balkanlardaki Türkler ile onların Hıristiyan tebaası arasındaki bu karışma nâdiren iyi ilişkilerle sonuçlandı. Din engeline karşı kardeşlik içinde süren işbirliği örnekleri de vardır. Mesela Sadrazam Sokollu (Sokolović) Mehmet ile Bağımsız Sırp Kilisesinin (1557) kurucusu Makarij Sokolović arasındaki ilişki Balkan İslâm tarihindeki çok nadir olaylardan biridir.¹³ Keyfi bir davranış, eziyet veya üzücü bir kaza, soya hakaret, hiçbir şekilde ortadan kalkmayan geleneklere sahip kilisenin tutumunun uzlaşmazlığı olarak addedilen şeylerin yanında, Hıristiyanlık bağları ile bağlı olanlar tarafından uzun süre beslenen kindarlık ve bunlarla ilgili faktörler; diğer taraftan da yöneten sınıf ve tebaâ arasında farklı tabirleri kullanmak, ilk gelen Türk nesli ile ihtida edenler ve yerli Hıristiyan topluluğu arasında bir ayrılık yarattı. Aynı döneme ait beyanlardan Balkanlarda Müslümanlığı kabul edenler ile Hıristiyanlar arasındaki çekişmenin, din değiştirmelerin daha eski tarihli olduğu Anadolu'ya göre çok daha kalıcı ve daha şiddetli olduğu açığa çıkar. Boşnaklar ve Giritlilerin kanlı düşmanlıkları her iki tarafın da aynı dili konuşmaları nedeniyle bağdaşamaz ve büyük ölçüde zarar vericidir. Hatta Müslüman olunan tarafta aynı soyadı devam etse bile aile bağlarının anıları uçurumu daha da genişletir ve ilişkiler daha üzücü boyuta ulaşır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida edenlerin ve onların evlatlarının önemini detaylı bir şekilde anlatmaya gerek yok. Şu kadarını kaydetmek yeterlidir ki, L. S. Stavrianos'un¹⁴ da işaret ettiği gibi, 1453'ten 1623'e kadar sultana hizmet eden kırk dokuz sadrazamın sadece beş tanesi Türk soyundan gelir. Bunlardan on biri Arnavut, on biri Slav, altısı Rum, biri Ermeni, biri Gürcü, biri İtalyan ve geri kalanları ise Hıristiyan olarak doğan ama milliyeti bilinmeyen kişilerdir. Görüldüğü gibi büyük çoğunluk Balkanlar'dan gelir. XVII. yüzyılın ortalarından sonuna kadar durum hemen hemen aynıydı. Buna rağmen doğal olarak en yüksek mevkilerde ikinci ve üçüncü nesil Türklerin sayısında bir artışa rastlarız. İhtida aracılığıyla farklı bahaneler altında Osmanlı Türklerinin insan kaynakları, Hıristiyanlar tarafından sürekli tüketimiyle doğru orantılı olarak kuvvetlendi.

Buna rağmen, Türk dönemi boyunca Balkanlar'da devam eden bütün Türkleştirme süreci inançtaki güçlü değişikliklere veya dış şartların tazyikine dayanarak açıklanamaz. Şüphesiz bazıları XVIII. yüzyılın sonlarına kadar vukû bulan çok sayıda ihtidâlar, özellikle Arnavutluk ve

¹³ Charles Jelavich, "Some Aspects of Serbian Religious Development in the Eighteenth Century," *Church History*, XXIII (1954), 144-152.

¹⁴ Stavrianos, a.g.e., s. 501.

Girit'te, psikolojik faktörler nedeniyle ve kendi imanını (Hıristiyan olduğunu açıkça söyleme) kaybetmekten Hz. Muhammed'in değişmez mesajındaki şüphe edilmeyen inanca doğru gidiyordu. Tebliğ faaliyetinin verimli bir tarlası durumunda bulunan Karadeniz'den Adriyatik'e kadar Balkanlar'ı göz önüne alarak, mutasavvıf dervişlerin (özellikle daha sistemli olan Bektaşî dervişleri) muhtelif kollarının bu hususta oynadığı role öncelik verilmesi gerekir. Bu faaliyetin çoğu Bektaşî *tekkeleri* merkezlidir.¹⁵ Arnavutluk hâlâ Bektaşîliğin kalesi durumundadır. Komünizm idaresinde bile Bektaşîlik (Doğu Ortodoks Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi ve Sünnî İslâm'ın beraberinde) başlıca mezhep olarak bilinirdi.¹⁶

Din değiştirme konusunda Bektaşîliği güçlü bir silah haline getiren şey, onun Tevhid hakkındaki mistik anlayışı ve ırk, köken, statü veya mezhep engellerinin reddine dayanan engin görüşüydü. Diğer Müslümanlardan daha az çekinceli tavrıyla Hz. İsa'yı kabul eden ve İslâm'ın 124.000 peygamberi arasında Hz. Muhammed'e eşit olmasa da en yakın olarak Hz. İsa'yı sayan Bektaşî dervişleri etkilerini her zaman sürdürdü. Bu melez mezheb tasavvufî âyinleriyle kitleleri cezbedtiğinden emindi, teolojileri asla formüle edilmemişti, hatta o zamanlar kendi din adamları bile okuma-yazma bilmiyorlardı. Diğer taraftan Bektaşîler, öğretmeyi istedikleri dogmaları şartların gerektirdiği şekilde tekrar ve tekrar yorumlayabildiler. Çünkü belli başlı inanışlarından biri, günlük tezahürlerinde manevî esasları, ifade tarzları, yaklaşım teknikleri, niyetleri, içgüdüleri, bağlılıkları ve iki inancın birleşimini tercih eden sosyo-dini usûlün her türlü tarzı arasındaki karışıklığın aldatici bir labirentini meydana getiren ikiyüzlülük (*takiye*) idi. Bu değişken durumunun ötesinde kardeşlik ve bütün İslâm âleminde olduğu gibi insanî zaafı affetmeye hazır, merhametli ve bağışlayıcı olan Tanrı'nın babalığı fikri etrafında örülen inançların katı bir özü vardı. Böyle bir durumda birisinin Tanrı'nın ruhanî özünü (Bektaşî öğretisini) kavraması için dünyevî çevrenin sınırlarını aşması gerekecekti ve şarap (Peygamber tarafından bütün sarhoş edici içeceklerle birlikte yasaklanmıştır) insan ruhunu daha çok yükseltmenin, sonunda ise Tanrı'ya ulaşmanın bir vasıtasıydı.

¹⁵ Bakınız, G. G. Arnakis, "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi Dervishes, and Craftsmen," *Journal of Near Eastern Studies*, XII (1953), 232-247. Bektaşîlerin inançları ve uygulamaları John Kingsley Birge'de anlatılır, *The Bektashi Order of Dervishes* (London, 1937).

¹⁶ Stavro Skendi, *Albania* (New York, 1956), s. 294. G. G. Arnakis, "Albania," *Americana Annual 1958* (New York, 1958), s. 25.

Bektaşilerin Tanrı'sı gibi Hıristiyan inancının azizleri de (Müslümanlar nazarında) anlayışlarında daha hoşgörülüydüler. İbadetleri mezarlar/türbeler, kutsal kökenler ve her iki inancın tapınakları ile ilişkilendirilmişti. St. George, St. Demetrius, St. Nicholas ve Bâkire Meryem Bektaşiler tarafından içtenlikle büyük saygı görürdü. Hıristiyanlar kutsal ikonlar, mumlar gizli Hıristiyan eğilimlerinin diğer alâmetlerini sunmadan önce bir Bektaşi *babasının* birçok defa kandil yağı ihtiyacının karşılanması için para bağışladığını hatırlarlar.¹⁷ Kırsal bölgelerin dindar Hıristiyan ve Müslümanları çeşitli hastalıklarına çareler bulmak için benzer mucizevî tedâviler yapılan yerlere sık sık uğramışlardır. Ortak sıkıntılardan kaynaklanan beşerî uyum hem Müslüman hem de Hıristiyan'ı kucaklayan en büyük ortak paydaydı. Kuraklık dönemlerinde Hıristiyanlar ve Müslümanlar yağmur duasına çıkarlardı, Hıristiyanların duaları sonuç vermezse Hz. Muhammed'in arabuluculuğu istenirdi. Müslümanların duaları kabul olur da yağmur yağarsa Hıristiyanlar, Hz. Muhammed'in güçlerini ispatladığını kabul ederek İslâm dinine girmek için güçlü bir dürtü hissederlerdi.

XVIII. yüzyılda Arnavutluk'ta meydana gelen gönüllü, toplu ihtida hareketleri belki de Hıristiyanlığın Arnavut grupları arasında derinden kök salmadığını gösterir, ancak şüphesiz iki inanç arasında köprü kurulamaz bir fark olmadığını öğreten Bektaşilerin tebliğ faaliyetleriyle hazırlanan bir zemin vardı. Arnavutluk'taki ihtidalar halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olmasına kadar devam etti, bugün de bu durum aynı şekilde sürmektedir. Arnavutluk halkının dinsel çeşitlilikleri –Müslümanlık, Ortodoksluk, Katoliklik- milliyetçiliğin sağlam bir temelini oluşmasını engelledi, milli uyanışı 1878'e ve sonraki yıllara kadar geciktirdi.

Doğu Ortodoks Kilisesi: Vatandaşlığın Koruyucusu

¹⁷ Bu konu üzerine yapılmış en iyi çalışma hâlâ F. W. Hasluck'a aittir. F. W. Hasluck, Christianity and Islam under the Sultans, 2 Cilt, (Oxford University Press, 1929). Balkanlar'daki durum Hasluck'un kitabının ana bölgesi olan Anadolu'dakinden çok da farklı olmamıştır. O zamandan beri Atina'da, Fransız Madam Melpo Merlier'in yardımıyla kurulan ve yönetilen Anadolu Çalışmaları Merkezi (Centre d'Etudes d'Asie Mineure) tarafından eşi benzeri olmayan çok değerli materyal toplandı. 1960'ta Yunanistan'da kaldığım sürece Kapadokya ve civar bölgelerin dini gelenekleri ve sosyal kurumlarıyla ilgili materyalleri okuma fırsatım oldu. Bu fırsatı bana veren Madam Merlier'e ve bana yardım etmeleri için tahsis ettiği personeline teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Merkez bu materyali bir dergide uluslararası bilim âlemine yayınlamalıdır.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

İslâmlaşma ve Türkleşmeyi önlemek kilisenin temel göreviydi. Balkan halkının büyük çoğunluğunun mensup olduğu Ortodoks Kilisesi Yunan hâkimiyeti altında olmasına rağmen hâlâ evrensel Hıristiyan öğretisine sıkı sıkıya bağlıydı. Ortodoks Kilisesi “Ekümenik” Kiliseydi, bu nedenle Bizans İmparatorluğu da aynı şekilde Ekümenik İmparatorluk sayılmıştı. Kilise, 1453’te¹⁸ Fatih Sultan Mehmet tarafından yıkılan Bizans İmparatorluğu’nun mirasını dünyevî bünyesinde bulundurur. Teorik olarak, Ortodoks Kilisesi tıpkı İslâm gibi ne ırksal ne de etnik ayrım tanır, sadece inancın birliği ve saflığı konusunda ısrarla durur. Bu dönemde önemli olan ne ulusa ne de etnik-kültürel geleneklere sadakatti, önemli olan sadece Hıristiyanlığı (Doğu ritüeli).

Osmanlı politikası ekseriyetle Ortodoks Kilisesi’ne düşman değildi. Bunun sebebi aşikârdır. Türkler için İslâm’ı Avrupa’dan¹⁹ atma mücadelesiyle ilişkilendirilen Katolik Kilisesi’yle birleşmelerindenense sultanın Ortodoks tebaası olarak idare edilmeleri daha uygundu. Türk desteğiyle Fetih’ten sonraki ilk Patrik olan Gennadios Scholarios ve onun Patrikhânedeki halefleri Balkan Yarımadasındaki Yunan olmayan bölgeler üzerinde nüfûz alanlarını genişlettiler. Çünkü Türklerin nazarında hepsi sultanın tebaası oldukları sürece Yunan olan ve olmayan Ortodoks Hıristiyanlar arasında temelde fark yoktu. Bir Ortodoks halkı ile bir diğeri arasında fark gözetmeme eğilimi, İstanbul’un hâkimiyeti altındaki Slav Ortodokslarının basit ve olağan görünen kaynaşmalarını mümkün kıldı.

Zaman zaman “Millî Bulgar Kilisesi” olarak da adlandırılan Tırnova Patrikliği ortadan kaldırılan ilk Slav Kilisesi’ydi. 1235’te²⁰ Ekümenik Patrik

¹⁸ İstanbul’un düşüşünün 500. yıldönümü olan 1953’te, D. A. Zakythenos II. Mehmed’in Ortodoks Kilisesi’ni korumasının sadece geleneksel hoşgörü politikasından dolayı değil, Bizans İmparatorluğu’na Osmanlı verasetinin iddiasını vurgulamak istediğine işaret etmiştir. Profesör Zakythenos Osmanlı Türklerine tâbi olan “Ortodoks Bizans İmparatorluk geleneğinin güçlü câzibesinden” bahseder. Hē Pentakosiostē Epeteios apo tēs Alōseōs tēs Kōnstantinoupoleōs [The Five Hundredth Anniversary of the Fall of Constantinople], kitap olarak yayınlanmıştır. L’Hellénisme Contemporain (Athens May 29, 1953), ss. 95-96. George Th. Zoras, “Ideological and Political Orientation before and after the Fall” adlı bir çalışmasında kilisenin “işbirlikçiliği”nin sebeplerini analiz etmiştir. Peri Tēn Alōsin tēs Kōnstantinoupoleōs [Concerning the Fall of Constantinople], (Athens, 1959), ss. 59-64.

¹⁹ Theodore H. Papadopoulos, Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination [Bibliotheca Graeca Aevi Posterioris, 1], (Brussels, 1952), ss. 20-26.

²⁰ A. A. Vasiliev, History of Byzantine Empire, 324-1453 (University of Wisconsin Press, 1952), s. 526. Bulgar uyanışının arka planı için bakınız, Robert Lee Wolff, “The Second Bulgarian Empire: Its Origin and History to 1204”, Speculum, XXIV (1949), 167-206. B. J.

tarafından bir “Patrikhâne” olarak tanınmıştı, 1390’larda Osmanlı’nın Bulgaristan’ı fethi sırasında buranın varlığı sona erdi ve sahip olduğu piskoposluk bölgeleri resmen Gennadios Scholarios’un Başpiskoposluğundaki İstanbul Patrikliği’nin yetki alanı içine alındı.

Tırnova’dan sonra Ohri (Ohrid-Ahrid) ve Peć (İpek) başpiskoposluklarına son verildi. İpek Başpiskoposluğu, 1219’da kurulmuş ve 1346’da²¹ Stephan Duşan tarafından “Patrikhâne” mertebesine yükseltilmişti. Tırnova’nın Bulgar oluşu kadar İpek de Sırp’tı. Daha güneyde bulunan Ohri ise Slav çoğunluklu karma bir cemaatti.²² Ohri; *Ochridae ac primae Justinianae* olarak bilinen başpiskoposluğun kurucusu İmparator Justinian ile doğduğu yere bir sitâyiş olarak ilişkilendirilmişti. Ohri hiçbir zaman Ana Kilise tarafından bir “patrikhâne” olarak tanınmamıştı. Ona göre İpek’in hiçbir zaman bu ayırımı uyum sağlayamaması tartışmalı bir meseleydi.²³

İpek ve Ohri Muhteşem Süleyman zamanında zaman zaman “patriklikler” adı altında bağımsız kiliseler olarak tekrar eski hallerine getirildiler ve İpek 1766’ya Ohri ise 1767’ye²⁴ kadar imtiyazlı statülerini devam ettirdiler. Onların lağvedilmelerinin nedenleri net değildir ancak bu nedenlerin 1737-1739 Türk-Avusturya savaşından sonra etkili olan ekonomik krizlerde ve İslâmlaşırmanın bir sonucu olarak insan

Kidd, *The Churches of Eastern Christendom* (London, 1927), adlı eserinde hem Bulgaristan (ss. 319-332), hem de Sırbistan (ss. 332-342) hakkında yetersiz bilgi verir.

²¹ Vasiliev, Aynı eser, s. 619. Heliopolis ve Theira Metropolit Gennadius, *Historia tou Oikoumenikou Patriarcheiu* [History of the Ecumenical Patriarchate], (Athens, 1953), I, 339-340.

²² H. Gezler, *Der Patriarchat von Achrida* (Leipzig, 1902), ss. 6-16. Gennadios, Aynı eser, I, 261. Bu kilisenin özelliği hakkında bir müzakere için bakınız, A. P. Péchayre, “L’Archevêché d’Ochrida de 1394 à 1767,” *Echos d’Orient*, XXXIX (1936), 183-204, 280-323.

²³ Vasiliev, İstanbul Patrikliğinin Sırp Patrikliğini tanımayı reddettiğini ifade eder (Aynı eser, s. 619). Yunanlar sadece Türk ilerlemesinden önce İstanbul’da Sırp tehdidi hafiflediğinde Sırlarla daha yakın politik ve dini ilişkiler kurmaya başladılar ve Sırp Kilisesi’ni sınırlı bir şekilde de olsa kabul ederek genişlettiler. Bakınız, Michel Lascaris, “Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l’Eglise de Constantinople en 1375?” *Mélanges Charles Diehl* (Paris, 1930), I, (Historie), 171-175. Profesör Lascaris, Sırp Kilisesi’nin bir Patriklik olarak tanınmadığı sonucunu çıkarır. Dr. Charles Jelavich ve Dr. George Soulis Sırp tezini desteklemede yardım etmek için dikkatimi çektiler: George Ostrogorsky, *Seminarium Kondakovianum*, V (1932), 133, ve *Byzantion*, XII (1952), 159; Francis Dvornik, *Byzantinoslavica*, III (1931), 186-187; ve V. Laurent, “L’archevêque de Peć et le titre de patriarche après l’union de 1375,” *Balkanica*, VII (1944), 303-310.

²⁴ Jelavich, Aynı eser, s. 148.

kaynaklarının tükenmesinde aranması gerekmektedir. Bu son nokta özellikle Ohri’de bariz bir şekilde görülebilir. Diğer yandan Türkler gerileme dönemi boyunca merkezi bir kilise otoritesiyle ilgili karakteristik bir tercih sergiledi. İmparatorluğun başkentinde bulunan bu otoriteyi hizada tutmak daha kolaydı. Türklerin nazarında Sırp Kilisesi Habsburg İmparatorluğu’na yeni bir Sırp göçünü yönlendiren istilacılar ve onların lideri olan IV. Arsenius’la ittifak yapmış olduğu için kuşku konusuydu. Karlovac Metropolitliği idaresi altında organize edilen sınır ötesindeki Sırlar (bunlara *prečani*, yani nehrin ötesinden olanlar denilir) Avusturya veya Rusya, ya da her ikisinin din kisvesi altında yaptıkları yardımla Güney Slav vilayetlerinde karışıklık çıkartmaları için kışkırtılabiliyorlardı. Bu nedenle İmparatorluk idaresini bu iki kilise konusunda eyleme geçmeye zorlayan şey Patrik Samuel’in entrikalarından ziyade Türk tarafının politik düşünceleri ve yerel Kilisenin de ekonomik ihtiyaçlarıydı.²⁵

Slav Patriklikleri’nin ortadan kalkmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan vilayetlerindeki tek bağımsız Ortodoks Kilisesi, Danilo tarafından bu yüce makamın 1851’de laikleştirilmesine kadar dinî ve dünyevî otoritesi *Vladika* idaresinde birleştirilen Karadağ Piskoposluğuuydu. Karadağ, hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olmadığını ve bağımsız statülerini her zaman kullandığını beyan etmişti. Türkiye’nin temsilcileri İmparatorluğun Karadağlılara bahsettiği şeyin sadece dini otonomi olduğunu söyleyerek onları sert bir şekilde cevapladılar. Ulusal özgürlük mücadelesinde, Kilisenin oynadığı role Karadağ çok etkili ve ilginç bir örnektir.

İstanbul Patriği, Slav vilayetlerini Ekümenik Patrikhâne’nin ayrılmaz bir parçası olarak düzenliyordu. Böylece İmparatorluğun Ortodoks Hristiyanlarının tartışmasız lideri haline gelmiş oluyordu. Bu Patrikhâne XVIII. yüzyılda on iki-on üç milyon (aşağı yukarı İmparatorluğun nüfusunun dörtte biri) Ortodoks Hristiyan’ın ruhanî başıydı. Ayrıca İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patriklikleri ile onları izleyen fazla önemi olmayan küçük patriklikleri de temsil ediyordu. 1461’den itibaren bir Patrik

²⁵ Jelavich, Aynı eser, ss. 148-149, aynı zamanda İpek’te kontrol etkisine sahip olan Yunan memurlarının İstanbul Kilisesi’ndeki patrikhanenin birleşmesini önerdiklerine işaret eder. Bununla beraber bu ruhbanların niyetleri aşırı milliyetçi olmayabilirdi, çünkü Yunan milliyetçiliği hâlâ başlangıç safhasındaydı, kiliseye, hele hele İstanbul Patrikliğine izleyen yüz yılın başlangıcına kadar saldırıda bulunmadı. Theodore H. Papadopoulos (Aynı eser,ss. 89-91), temel dokümanlara dayanarak Patrik Samuel’in iki müstakil başpiskoposluğun lağvedilmesini büyük bir isteksizlikle kabul ettiğini ifade eder. Zıt görüşler üzerine bibliyografya için bakınız, Jelavich, aynı eser, s. 151.

olarak tanınan Ermeni meslektaş, sadece teoride patriğin emsaliydi ve onun nüfuz bölgesinde birkaç yüz binden daha fazla olmayan Gregoryan Ermeni bulunuyordu.

Tartışılmaz üstünlüklerine karşın İstanbul'daki Yunan din adamları kilisenin işlerini kendilerinden beklendiği gibi her zaman maharetle veya zekice idare edemediler. Kendi çekişmeleri Patrikhânenin pozisyonunu Bâb-ı Âli önünde zayıflattı ve iki kurum arasındaki ilişkiler çoğu kez hassaslaştı. Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'a gösterdiği teveccüh çok geçmeden unutulmuştu. Yeni atanan bir patriğin 1454'te olduğu gibi Sultandan göreve ilk başlama akçesi bağışını alması yerine, sultanlar ve vezirler her yeni piskoposun hemen hemen her yeni görevliden aldıkları gibi para almaya başladılar.²⁶ Kilisenin başı olma pozisyonu daha alt dereceden olan birilerine verildiği kadar en yüksek ücreti verene de teklif edilirdi. Patrik olmak isteyen hırslı piskoposlar bir şans elde etmek için büyük çaba gösterirdi. Kendilerini Patriklik tahtında bulan daha az hırslı olan kişiler sık sık Yahudi ve Ermeni alacaklıların aşırı istekleriyle karşı karşıya kalırlardı. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerleyen çöküşüyle beraber kilise liderlerinin ahlâki vasfı da zayıfladı. Hiç şüphesiz kendi piskoposluk bölgesinin halkını istismar eden çok sayıda piskopos vardı ve bir piskopos pozisyonunun istikrarsız olduğunu bildiği gibi paranın başarı ve başarısızlık arasında fark yaratacağını da biliyordu. Böylece Yakın Doğu toplumunun lideri olan Osmanlı sarayında başlayan şantaj ve yolsuzluk, etnik köken gözetmeksizin zayıf köylüleri de yıpratarak Ortodoks Kilisesinin bünyesine geçti.

Bütün bunlar kilisenin ruhanî karakterine zarar vermiş olsa da, Balkan halkının geleneksel birliğini zayıflatmış gibi görünmüyordu. Sultanın tebâası ve Patriğin manevî çocukları olarak Balkan yarımadasının Hristiyanları birlik duygusunu devam ettirdiler. Rhigas Pheraios dönemine kadar bu duygunun şiddeti ve yoğunluğu arttı. Bu devrimci şair meşhur savaş şiirinde sultanların zorbalığından kurtulmaları ve isyan etmeleri için bütün gruplara çağrıda bulunabilmişti.²⁷

Doğuda ve batıda, güneyde ve kuzeyde,
Haydi, hepimiz vatan için tek yürek olalım.
Bulgarlar ve Arnavutlar, Sırlar ve Yunanlar,
Adalılar ve karalılar, hep aynı gayretle,

²⁶ Bakınız, Arnakis, *The Journal of Modern History*, XXIV, 247-248.

²⁷ C. Fauriel, *Chants Populaires de la Grèce Moderne* (Paris, 1825), II, 24, 26. Yeni, tam nüshası; L. I. Vranoussis, *Rhigas*, [Basikē Bibliothēkē, 10], (Athens, 1953), ss. 391-393.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Haydi, kuşanalım özgürlük davası için kılıç

Souliote'liler ve Mainote'liler, şanlı aslanlar,
Ne zamana kadar uyuyacaksınız hapsedildiğiniz inlerinizde?
Karadağ kaplanları, Olympus kartalları,
Agrapha tepelerinin şampiyonları tek ruh olun hepiniz,
Sava ve Tuna'nın Hıristiyan kardeşleri,
Çıkm dışarıya! Her biriniz ellerinizdeki silahlarımızla

Vurun! Haydi, yok edin zalimin kökünü
Yayılacak, bu alevin aydınlığı
Bosna'dan Arabistan'a Türk ülkesi baştanbaşa.
Daha yükseğe çıkartın Haç'ın sancaklarını
Ve saldırın yıldırım gibi düşmana

Bundan sonra bile, Fransız Devrimi asrı boyunca bir Balkan Hıristiyan'ı kendisini "Hıristiyan" olarak anarsa "Doğu Ortodoks Hıristiyan'ı" olduğunu kastediyordu, çünkü Hıristiyanların diğer bütün sınıfları (Ortodoks Güney Slavlarının bazılarının nazarında muhtemelen Hırvatlar hariç) yaygın bir şekilde "Franklar" diye adlandırılırlardı. Osmanlı dönemi boyunca bütün Ortodoks Hıristiyan dünyası "Franklar"a Türklere baktıkları gibi aynı hislerle bakmışlardı.

Din savaşları sırasında ve sonrasında Katoliklik ve Protestanlık güçlerinin Doğu Ortodoks Kilisesi'ni ele geçirmek için çabalamaları boşunaydı. Doğu tek parça halinde dayanıklılığını gösterdi. Her iki tarafın ilerlemeleri etkili bir şekilde geri püskürtüldü. Çünkü entrika kahramanları veya kurbanları olarak yükselen ve düşen birçok patrik ve piskoposların bulunmasına karşın, Hıristiyan Kilisesi başlangıcından sonuna kadar yüzyıllardır Müslüman hâkimiyeti altında temel haklarının korunmasından memnundu ve manevî özgürlük duygusu herhangi bir kriz karşısında kiliseye özgüven vermişti.

İstanbul'da, Cizvitlerin başında olduğu Katolikler Fransız himâyesi altındayken, Protestanlar ve yandaşları Büyük Britanya ve Hollanda elçilikleri tarafından desteklenmişlerdi.

Balkanlar'da üstünlük için verilen mücadelede inisiyatif 1574'teki²⁸ Augsburg İman İkrarı'nın Yunanca bir tercümesiyle Patrik II. Jeramiah'e yakın olan Tübingen Üniversitesi'nin Protestan din bilimcileri tarafından elde edildi. Eğer Jeramiah belgeyi onaylamış olsaydı, Ortodoksluk ve Protestanlığın birliği başarılmış bir durum olarak sunulabilirdi. Bununla beraber, 1581'in sonuna kadar uzun aralıklarla devam eden Lüteryenler ile Patriğin yazışması doktrinsel bir yapının uyuşmazlıklarını ortaya çıkarmıştı. En önemli olanları; Ortodoksluğun reddettiği *filioque*'nin Protestanlarca benimsenmesi ve kutsal gelenekler ve azizleri kabul etmemeleridir. Otuz Yıl Savaşları kızıştığında Protestanların İngiltere ve Hollanda büyükelçileri tarafından temsil edildiği Patrik Cyril Loukaris'in kulağına gitmişti. Ancak Katolik grubun entrikaları Patrik Cyril'i düşüşün eşğine getirmiş ve 1638'de şehit edilmişti.²⁹

Ortodoks Kilisesi'nin Protestanlık ve Katolikliğe karşı muhalefeti farklı derecedeki şiddetiyle devam etti. 1582'de II. Jeramiah topladığı bir kilise konsili Martin Luther'in "sapkınlığı" kadar hâince bir etkisinin olduğunu açıklayarak Papa XIII. Gregory'nin takvim reformuna karşı olduğunu açıkladı. Ortodoks Kilisesi, Protestan İngiltere'den bir buçuk yüzyıldan daha fazla, XX. yüzyıla kadar Jülyen takvimine sâdik kaldı. Esasında bu takvim dini olmamasına rağmen şiddetli bir tartışma konusu oldu. Çünkü Doğu ve Batı arasındaki krizlerin vukû bulduğu bir zamanda, Vatikan'da ortaya çıkartılmıştı.

Reform ve karşı Reform (XVI. yüzyılda Protestan reformu başladıktan sonra Katolik Kilisesi'nde meydana gelen reform hareketi) tarafından "üçüncü bloğu" yani Doğu Ortodoks Hıristiyanlığını kazanmak için sarf edilen büyük emeklere karşın sadece sınır bölgesinin savunmasız olduğu kanıtlandı. Alman Protestanlar Güney Slavlarının binlercesinin mezheplerini

²⁸ George E. Zachariades, Tübingen und Konstantinopel [Schriftenreihe der Deutsch-Griechischen Gesellschaft, Heft 7], (Göttingen, 1941), ss. 18-25. Chrysostomos Papadopoulos, Scheseis Orthodoxōn kai Diamartyromenōn [Relations of Orthodox and Protestants], (Jerusalem, 1927), ss. 3-7. Stephen Gerlach'ın patriğe ilk ziyareti Ekim 1573'te olmuştur. II Jeramiah hakkındaki en iyi monografi C. N. Sathas'a aittir. C. N. Sathas, Biographikon Schediasma peri Patriarchou Jeremiu II, [Biographical Sketch of Patriarch Jeramiah II], (Athens, 1870).

²⁹ Bu önemli patrik hakkında Başpiskopos Chrysostomos Papadopoulos'un önemli bir çalışması vardır. Bu çalışma 1907'de Yunanistan, Trieste'de yayınlanmıştır. Kitabın ikinci baskısı 1939'da yapıldı. Aynı yıl ve aynı yerde Emmanuel Tsouderos başkanlığında bir bilim komitesi Kyrillos ho Loukaris (1572-1638) adlı 300. yıldönümü sayısını yayınladı. Protestan bakış açısı G. A. Hadjiantoniou'da verilir. G. A. Hadjiantoniou, Kyrillos Loukaris, (Athens, 1954), in Grek.

değiştirmişti, ancak bunların çoğu köken olarak Katolik'ti ve daha sonra Dubrovnik'ten yönetilen Cizvitler tarafından tekrar Katolikliğe döndürüldüler. Daha uzak doğuda, XVII. yüzyılın sonunda, Alba Iulia'lı Piskopos Theophilos yaklaşık iki yüz bin Romanyalıyı Katolik cemaatine dâhil eden bir "İman İkrarı-Confession" imzaladı. Ayrıca rakip bir Kalvinist cemaatin de bulunduğu Transilvanya'nın Kilise Birliğinin çekirdeğini oluşturdu. Neredeyse aynı zamanlarda Hırvat Cizviti Juraj Križanić, Yugoslav dostlarını Katolikliğe geçirmek için gayret sarf etti, ancak yeterli sonuçlar elde edemedi. Doğu Ortodoks Kilisesi genellikle Cyril Loukaris'e isnad edilen "İman İkrarı"nı reddederek ve 1642'de Jassy'de, 1672'de³⁰ de Kudüs'te toplanan konsillerin kararlarını da onaylayarak tarafsız pozisyonunu korumaya devam etti. Bu kararlar Katolik ve Protestan dogmasına ilişkin Ortodoks inancını yeniden tanımlıyordu. Bu belgelerin önemi teolojinin sahasını aşar. Milli tarihin bakış açısından bunlara Balkan halkının Magna Charta'sı olarak bakılmalıdır.

Özetle: Ortodoks Kilisesi başa baş giden Katolik ve Protestan hareketine karşı tarafsız bir pozisyon takınarak Balkanların Ortaçağ geçmişlerinden milliyetçilik çağına intikallerinde büyük ölçüde katkıda bulundu. Hıristiyanlığı İslâm'ın zararlarından koruduğu gibi, aynı şekilde din savaşları boyunca Avrupa'nın başını ağrıtan düzensizliklerden de Balkan Hıristiyanlarını uzak tuttu. Kilisenin muhafazakâr rolü sayesinde yarımada'nın Hıristiyan halkları politik bir sığınak olarak Müslüman İmparatorluğundan faydalandılar. Böylece milli uyanışları için özgür olabileceklerdi. Ki bu noktada Ortaçağ geçmişiyle bağlantılı olan Ortodoks ilişkileri bariz rol oynadı. Gelecek için Balkanları "koruma" rolü, İslâmlaşmaya karşı savaşma mücadelesinden daha az önemli değildi.

Ulusal Kiliselerin Yükselişi

Ortodoks Kilisesinin evrenselliğine karşı en ciddi meydan okuma, ne tuhaftır ki 1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan'dan geldi. Bağımsız Yunanistan'ın ilk başbakanı Kont John Capodistrias, kendisine 1828'de

³⁰ Basil K. Stephanides, *Ekklesiastikē Historia [Ecclesiastical History]*, (Athens, 1948), ss. 649-652. Yazar resmi niteliğinden mahrum bırakmadan Loukaris'in gerçek bir çalışması olarak "İman İkrarı"nı kabul etmeye meyillidir. Başpiskopos Chrisostomos onun gerçekliğini reddeder. (a.g.e., ss. 103-114, 167-170), aynı kitabın girişinde (ss. IX-XXXIII) ve Yıldönümü kitabında, A. N. Diamantopoulos da aynı fikirdedir (ss. 53-55). Hadjiantoniou onu gerçek olarak kabul eder (Aynı eser, ss. 104-127). "İman İkrarı"nın gerçekliği üzerine Yunan düşüncesi farklıdır. D. S. Balanos onu kabul ederken (Eleutheron Bēma, Nisan 19), Tsouderos reddeder (Aynı günlük, Nisan 5, 6, 7, 8, 1939).

Patrik tarafından bir piskoposlar komitesi gönderilmesinden kuşkulandı. Aslında bu Bâb-ı Âli tarafından Yunanistan'ın sıkıştırılıp itaate mecbur edilmesi için gönderilen diplomatik bir delegasyondur. Ortodoksluğa sıkı sıkıya bağlı olmasına karşın onun tutumu, lideri Türklerin nüfuzu altında bulunan bir kilise organizasyonuna yöneliktir.³¹

Capodistrias'ın 1831'de bir suikastta öldürülmesinden sonra naiplik heyeti siyasi bağımsızlığın kilisenin bağımsızlığıyla devam edeceği prensibinden hareketle Yunan Kilisesi'ni İstanbul'dakinden ayırmayı savunan Theoclitos Pharmakides'in politikasını benimsedi. Naiplerden biri olan Bavyalı arkeolog Dr. George Maurer; hayatının sonuna kadar Katolik olarak kalan, Yunan Ortodoks Kilisesi'nin başı ve dini hiyerarşiyi sivil yönetime tâbi kılabilecek Kral Otho'nun olacağı Muhteşem Peter'in idaresi altındaki Rus Kilisesi'nin bir uyarlamasını önerdi. Yeni sistemin lehinde piskoposlar olsa da, ruhban sınıfından olan ve olmayanların büyük çoğunluğu Osmanlı hâkimiyeti dönemi boyunca Yunan toplumunun başı olan, Yunan özgürlüğü için birçok fedakârlıklar yapan (şehit Patrik V. Gregory gibi) İstanbul Patrikliğine karşı sempati duyuyorlardı.

Yunan Kilisesi'nin tek taraflı bağımsızlığı Ekümenik Patriklik tarafından kınandı ve aralarındaki derin ayrılık 23 Temmuz 1833'ten 4 Ağustos 1850'ye kadar devam etti. Yunan tarihçiler, özellikle Yunan milleti hakkında daha fazla ve daha geniş fikir sahibi olan Paul Karolidis³² Yunan Naipliğinin İstanbul'un düşüşünden sonra ulusal bilinci beslemiş olan Bizans arka planının bir inkârı olduğu kadar Yunan geleneğine de aykırı olan kararını eleştirdi. Bu, XIX. yüzyıl boyunca Yunanistan'da sürekli gelişmesini sürdüren *Megali Idea* ile örtüşmeyen olsa olsa yerelciliğin veya özerkçiliğin bir kanıtıydı. *Megali İdea* Balkanlarda ve mümkün olduğu kadar Anadolu'da yayılmayı, bütün Yunanların bir idare altında birleştirilmesini ve bilhassa 1453'te sona ermiş olan Ortaçağ "şânı"nın yeniden canlandırılmasını savunuyordu. Otho ve onun kraliçesi *Megali İdea*'yı benimsediler. Ancak onların müşavirleri Yunan himâyesinde birleşmiş bir Ortodoks Kilisesinin, Helenizm'in savaş arabasına koşulmuş bir kilisenin önemini anlamadılar. Ekümenik Patrik de küçük Yunan Krallığını Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak göremedi. İstanbul'un yüksek rütbeli din adamları Türklerle birlikte bir çeşit *modus vivendi* (yaşama biçimini) kabul ettiler, kendilerini *Millet* sistemi ve onun getirdiği

³¹ Trikoupis, a.g.e., IV, 212-213.

³² Historia tōn Hellēnōn kai tōn Loipōn Laōn tēs Anatolēs [History of the Greeks and Other Peoples of the (Near) East], (Athens, 1922), II, 18-34.

ayrıcılıkların arkasında sağlama aldılar, ulusal devletler ve ulusal kiliselerin oluşumu için başlayan yeni eğilimi hiçe sayan bir inatla evrenselcilik iddialarını öne sürdüler. İstanbul Kilisesi'nin inayetiyle yeni bir Phanariotes kuşağı yetişti. Bunlar arasında iyi tanınan Costakis Mousouros ve Alexander Karatheodoris sultanlara sadakatle hizmet ettiler, Abdülmecid'in(1839) saltanatından Abdülhamid'in(1909) son günlerine kadar refah içinde yaşadılar.

Ana kilise ve Yunanistan arasındaki ilişkiler 1849'a kadar düzelmedi. Bu yılın sonunda İstanbul'daki Yunan orta elçisi (Rizos Neroulos) öldü. Patrik ve kutsal sinod onun cenaze törenine katıldı. Aslında Patrik bu davranışıyla Yunan hükümeti üzerinde olumlu bir izlenim meydana getirdi.³³ Bu arada Ana Kilise'nin 3 Eylül 1843 devriminin bir sonucu olarak yasal bir karaktere sahip olduğu varsayılmıştı. Yunan hükümeti Patrik IV. Anthimos'a bir onur nişanı vermişti, Patrik sadrazamdan izin aldıktan sonra bu nişanı kabul etmişti. Yunan Kilise Sinodu Patriğe uzlaşma ümit ettiklerini dile getiren bir yazı yazdı. Fakat Patrik *tanınmamış* bir kurumdan gelen yazıya cevap vermeyi reddetti. Ondan sonra Yunan hükümeti Yunan Kilisesi'nin kurulmasını sağlayan gelişmeleri açıklayarak ve bu Kilise'nin tanınmasını talep ederek Patriğe çağrıda bulundu (30 Mayıs/11 Temmuz 1850).³⁴ Sonuçta diğer patrikhâneler ve müstakil kiliselerle istişare edildikten sonra ve 16-28 Temmuz 1850'de İstanbul'da toplanan büyük bir sinodun kararı üzerine Ekümenik Patrikhâne yeni müstakil Yunanistan Kilisesi'ni tanımayı kabul etti. Bu hususla ilgili bütün ayrıntılar iki yıl içinde hazırlandı; 1852 yılı sona ermeden önce Helen yerelciliği ya da daha iyi ifadeyle "devletçilik" ve "Ortodoks evrenselliği" *Tomos*'un Bizans adını taşıyan bir belgede uzlaştırıldı.³⁵

Yunan Kilisesi'nin aksine Sırp Kilisesi çok fazla anlaşmazlık yaşamadan aşama aşama otonom ve müstakil oldu. 1832'de, Miloş'un Sırbistan'ın kalıtsal prensi olarak tanınmasından iki yıl sonra, Belgrad Piskoposluğu metropolitlik pâyesine yükseltildi ve Sırp lar resmen kendi piskoposlarını seçme hakkını elde ettiler. Aynı zamanda onların kilisesi otonom olarak tanımlandı ama bağımsız olarak kabul edilmedi. Berlin Anlaşması'ndan sonra Belgrad Metropolitliği Sırbistan kutsal sinoduna başkanlık ederek otonom oldu (20 Ekim 1879 *Tomos*'u). "Sırp ların Patriği"

³³ Karolides, *Historia*, IV, 4-6.

³⁴ Aynı eser, ss. 6-13.

³⁵ Aynı eser, ss. 13-54. Pharmakides devam eden prosedürde itirazlarını sıralar. Onun tezi Karolides tarafından tartışılır ve eleştirilir. A.g.e., ss. 16, 61-86.

unvânı ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1920) Karadağ Kilisesi ve Karlovac Metropolitliği'nin Belgrad'daki ile birleştiği zaman kabul edildi.³⁶

Romanya milliyetçi tarihçilerine göre Eflak-Boğdan Metropolitliği idaresin altında hep bağımsız olarak kabul edilmiş olan Romanya Kilisesi Yunanistan Kilisesine benzer bir seyir izledi.³⁷ Özellikle Tuna havzasında bulunan prensliklerdeki manastırların malı ve mülkü 1863'te Prens Cuza tarafından devletleştirildiği ve köylülere dağıtıldığı için İstanbul ile ilişkiler fazla gergindi. Devam eden mücadele Romanya'nın kilise bağımsızlığının tanınmasını 1885 Mayıs'ına kadar geciktirdi. Romanya Patrikhânesi 1925'te resmen ilan edildi.

Bütün bu özgürlükler arasında en problemlisi olanı Bulgaristan'ındır. Bulgar milliyetçiliği ekolüne bağlı olan Constantin Jireçek³⁸ ve ondan sonrakiler İstanbul Patrikhânesi'nin Bulgaristan'da zalimce davrandığını ve Bulgarları Helenleştirmek için Yunan din adamlarının sistematik bir çalışma içinde olduklarını ileri sürdüler. Jireçek, Yunan piskoposlarının Slavca kitapları yaktıklarını ve onların yerine Yunanca olanları koyduklarını söyler. Bulgarlar daha da ileriye giderek Yunan din adamlarını Bulgar dili ve kültürel geleneklerini baskıya almakla ve XIX. yüzyıla kadar Bulgarların tarihsel hafıza kaybına neden olmakla suçladılar.

1800'lü yılların ortalarına kadar Bulgaristan'da hâkim olan durumun en iyi değerlendirmesini L. S. Stavrianos yapmıştır:

“Okullar, kiliseler ve kültür üzerindeki Yunan hâkimiyetinin suçlanması büyük ölçüde makul karşılanabilir. Fakat bu hâkimiyet, Yunanlar ve Bulgarlar arasındaki kültürel eşitsizlik nedeniyle önüne geçilemez boyutlardaydı. Bulgar milliyetçilerinin bir sonraki kuşağı okullarda ve kiliselerde Yunanca kullanımından çok huzursuz oldular ve atalarının da aynı huzursuzluğu hissettiklerini varsaydılar. Bu varsayım haksızdı ve o zamanlarda şu anki mevcut bakımından geçmişin yaygın hatalı yorumuna güzel bir örnekti.”³⁹

İspatlanmamış bir iddia olan Bulgarca yazmaların yakılması Yunanların Bulgar karşıtlığı duyarlılığından ziyade Slav dili hakkındaki cehalete dayandırılabilir. Yunan el yazmalarının dünyanın Yunanca

³⁶ Bakınız, Matthew Spinka, “Modern Ecclesiastical Development,” ed., Robert J. Karner, Yugoslavia (University of California Press, 1949), ss. 244-251.

³⁷ Kidd, A. g. e., ss. 345-351.

³⁸ Geschichte der Bulgaren (Prague, 1876), ss. 468-470, 513-520.

³⁹ A. g. e., s. 37.

konuşulan birçok bölgesinde manastır mutfaklarında ateş yakmak ve Yunan Bağımsızlık Savaşı boyunca fişekler için iyi bir malzeme olarak kullanıldığı hatırlanacaktır. Tuna'nın Vilâyeti olduğu (1864) yıldan daha sonra neredeyse bütün alt ruhban sınıfını oluşturan Bulgarlar yazmaların imha edilmesinde Yunan meslektaşları kadar sorumlu tutulmalılar. Çünkü bütün Balkan Yarımadasının ruhban sınıfı arasında cehalet yaygındı. Üst düzey ruhban sınıfı ve Bulgaristan'daki toplumun yüksek kademeleri arasında Yunanca ortalama kabul gören iletişim aracıydı. Genellikle hırslı Bulgarların, daha sonra anlam kazanan "Grekomanyak" teriminin anlamını kazanmadığı uzun dönem boyunca, Yunanca öğrenimini tercih ettikleri bilinir. Bulgarların İstanbul'da, Bükreş'te, Yaş'da ve başka yerlerde devam ettiği Yunan okullarının etkisi XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar fevkalâdeydi. Bu okulların ders müfredatı eski Yunan ve Latin edebiyatı, Kutsal Kitaplar ve Havariler gibi kutsal beşerî bilimlerde duruyordu.⁴⁰ Almış oldukları Helenistik eğitimleriyle eskiden birer Bulgar köylüsü olan piskoposların çoğu kendilerini imparatorluk kenti yolunda buldular, Bulgar olmayan piskoposluk bölgelerine hizmet ettiler. Bu piskoposların dördü (III. Metrophanes, Eugenios, Chrysanthos ve Agathangelos'tur, son üçü XIX. yüzyılın son otuz yılında görev yapmışlardır) İstanbul patrikleri olmuşlardır. Bunlar ne üstün yetenekli din adamlarıydı, ne de eksiklikleri ve başarısızlıklarının Bulgar olmalarıyla ilgisi vardı. Diğer taraftan şartlar sinoddaki Yunan meslektaşlarının Bulgarların, hatta en sıradan olanlarının bile en üst pozisyona seçilmesinde tereddüt etmediklerini kanıtlama eğilimindedir. Ortodoks evrenselliği kavramı üzerine kurulu olan bu tolerans ruhu olmasaydı, Bulgar milliyetçiliğinin hep savunucuları olan Ilarion Makariopolski ve onu izleyen piskoposlar gibi din adamları 1870'ten önce yüksek mevkilere gelemeyeceklerdi.

⁴⁰ Paparrhegopoulos, *Historia tou Hellēnikou Ethnous* [History of the Greek People], altıncı editör, (Athens, 1932), V, 2, 82. Yunan milliyetçiliği ile ilgili düşüncelerini aktaran yazar bu büyük eserinde İstanbul Kilisesi'nin ve okullarının Bulgarları Helenleştirme hususundaki başarısızlığını eleştirir. Dört yüzyıl boyunca bunu yapması için durumun elverişli olduğunu düşünür. Ancak diğer taraftan Karolides (a.g.e., IV, 277-285) klasik eğitimin beşerî karakterinin birey ve ulus için özgürlük arzusunu ilham ettiğine inanır. Karolides'e göre eğitim yoluyla bir insanı Helenleştirme çabası hayali ve saçma bir tarihi hata olacaktı. Gerasimos Konidaris, *Hē Hellēnikē Ekklesiā hōs Politistikē Dynamis en tēi Historiāi tēs Chersonēsou tou Haemou* [The Greek Church as a Civilizing Power in the History of the Balkan Peninsula], (Athens, 1948), ss. 144-145. İlimli bir yorum getiren yazar Kilisenin ulusal ve ekstra ulusal olmak üzere iki rol üstlenmesinden ve her iki rolü arasında bir denge kurmasından bahseder.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Bu evrensellik adına ruhban sınıfı etnik köken bakımından ayırım gözetmeksizin Bulgar halkı üzerinde etkili pozisyonunu sürdürdü. Yukarıda bahsedilen cehalet ve çıkarıcılıkla bağlantılı suiistimaller ulusal uyanış döneminde şüphesiz ki Kilise'yi kendi cemaatinden çok fazla uzaklaştırmıştı. Bulgarların milliyetçi liderleri Kilise'nin çeşitli vergiler (vaftizler, cenaze törenleri, evlenmeler, boşanmalar ve din adamlarının papazlığa atanma törenleri için alınan resimler) yüklemesinden dolayı şikâyetlerini dile getirdiler. Bildiğimiz gibi Ortodoks piskoposları aldıkları *fermanların* bedelini ödemek için sermaye toplama faaliyetini ve yaşlandıklarında da kendileri için epeyce bir miktar ayırmayı hiçbir yerde ihmal etmemişlerdir. Ayrıca Patrikhâne için de para toplamışlar, böylece buranın masraflarını karşılamışlar ve Türk idaresine karşı yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir. Bu nedenle köylü hayatının yoksulluk ve sefaletine karşın piskoposların zengin olmaları şaşırtıcı değildir. Yine de bu eşitsizlik ve eşitsizliğin sebep olduğu zararlardan dolayı Ilarion Makariopolski ve Liuben Karavelov'un anti Yunan olmaları için, kilise tarafından kınanan ulusalcı düşünceler ve etnisizmin (veya ırkçılık) Ortodoks evrenselliğinin ruhuna gölge düşürdüğü müddetçe din adamları sınıfına karşı çıkmak için sebepleri olan aydın bir Sırp keşişi Dositej Obradoviç ve klasik bir Yunan filoloğu Adamantios Korais'ten daha az nedenleri vardır.

Aynı şekilde Yunanistan'da Theoklitos Pharmakides tarafından ileri sürülen dinsel "devletçilik" ilkesini benimseyen Yunanlıların aksine, dinsel bağımsızlığın politik bağımsızlıktan önce olması gerektiğine inanan Bulgar milliyetçileri "etnisizm"i benimsediler. Bulgarlar bakımından bu politikanın görünen faydası Makedonya'nın Slavca konuşan nüfusu üzerinde kontrol sağlayabileceğinin mümkün olmasıydı. Milliyetçiler Makedonya Slavları ve Avrupa Türkiye'sindeki Slavca konuşanların Bulgar Ulusal Kilisesi'ne, yani Eksarhâne'ye bağlanacaklarına ve Osmanlı hükümeti tarafından Bulgar "*milleti*"nin bir unsuru olarak tanınacaklarına inanıyorlardı. Böylece bunlar Türklerin suç ortaklığıyla Bulgar milletinin içinde eriyebilecekler ve uygun bir zamanda Büyük Bulgaristan'ın bir parçası olacaklardı. XIX. asır ortasında Türkler Ortodoks toplumunun (*Rum milleti*) Patriklikler ve Eksarhlıklar gibi iki düşman kampa bölünmüş görmekten memnundu. Çünkü İmparatorluk diplomasisi sadece milliyetçilik tehlikesinin değil, ayrıca muhtelif Balkan milliyetçiliklerinin ortak bir zeminde birleşebileceklerinin farkındaydı, bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması mânâsına gelirdi.

1860'tan 1870'e kadar Bulgar Milli Kilisesi'nin kurulması için verilen mücadele dönemine girmek şu anki konunun kapsamı dışındadır. Bu dönemde meydana gelen bir mücadele 1945'e kadar süren bir ayrılığa yol

açtı.⁴¹ Bizim buradaki asıl konumuz Ekümenik Patrikhâne'nin Ortodoks evrenselliği, sadece bağımsız milletler için müstakil kiliselerin kurulması prensibinin kabul edilmesi ve bütün patriklikler ve var olan müstakil kiliselerin rızasıyla kurulabildiği şekliyle geçmişteki örneğin tekrar edilmesi hakkındaki ısrarıdır. Buna eşit değerde olan şey ise Kiliseye karşı Osmanlı politikası ile ilgili olarak sultanın Hıristiyan tebâası için birleşik bir Patrikhâne geleneğini terk etmesiydi. Abdülaziz döneminde Ignatiev'in emirlerini dinleyen Rus yanlısı Türkler Fatih Sultan Mehmet'in dinî politikasının önemini anlamakta başarısız olmuşlardı. Fakat 1870, 1454 tarihinden çok farklıydı.

Bulgar milliyetçiliği kaybettiği toprakları tekrar elde etme arzusuyla Kilise'nin evrenselliğine Theoklitos Pharmakides ve Sultandan Yunanlıların özgürlüğü ile birlikte ve Yunan Kilisesinin de Patrikhânedeki kurtuluşu için savaşmış olan Grek Devrimi gibi saçma bir ifade kullanacak kadar zamanları geçmiş olan Helenik "devletçileri"nin marjinal grubundan daha çok meydan okumuş oluyordu.⁴² Asırlardır Ana Kilise tarafından beslenen ulus şimdi ona karşı kendisini ortaya çıkarıyor ve sadece inanç birliğini değil, Ortodoks Hıristiyan kardeşlik geleneğini de şekillendiren Patrikhânenin inâyeti olmaksızın dinsel bağımsızlığını iddia ediyordu.

Din Engelleri Karşısında Vatandaşlık: Arnavutluk ve Yugoslavya

1870'lerin aynı döneminde, yani Berlin Kongresi'nden hemen önce Arnavut vatanseverler (Ortodoks, Katolik ve Müslümanlar) milliyetçilik ve dinî bağlılıklar hakkında daha fazla konuşmaya başlamaları dikkate değer bir tesadüftür. İlk olarak Abdülhamit tarafından cesaretlendirilen Arnavutların duygu ve düşüncelerini açıkça dile getiren bir grubuna göre

⁴¹ Bulgar ruhban sınıfının aforozuyla sonuçlanan bu ayrılık 16-28 Eylül 1872 tarihinde toplanan büyük bir sinodda ilan edildi ve 22 Şubat 1945'te de feshedildi. Müstakil Bulgar Kilisesi'ni resmileştiren Tomos 13 Mart 1945'te Patrik V. Maximos tarafından imzalandı. Bulgar Kilisesi 10 Mayıs 1953'te İstanbul Kilisesi ve Demir Perde dışındaki diğer Ortodoks Kiliselerinin önceki rızası olmaksızın kendine ait bir patrikhânesi olduğunu ilan etti. Bulgaristan Patrikhânesi kendisini Tırnova'nın bir devamı gibi olduğunu düşünür. Bakınız, Konidaris, "The Repeal of the Bulgarian Schism" (Yunanistan'da), Annual of the School of Theology of the University of Thessalonikē, I (1953), 97-196. Daha önceki bir bibliyografya için bakınız, Stavrianos, A.g.e., s. 913. Bulgar Kilisesi ve Yunan kiliseleri arasında son iki yıl içindeki ilişkiler 17 Mart 1962'de Bulgar Patriği Cyril'in Ekümenik Patrikhâne'yi resmi ziyareti ve Rodos'taki Pan-Ortodoks Konferansına Bulgaristan'ın katılımıyla normalleşti.

⁴² Karolides, a.g.e., II, 25, IV, 61.

“bir Arnavut olmak” her şeyin başında gelirdi. Şimdi de ikinci bir husus olarak “dinin” tamamen özel bir mesele olduğunu söylüyorlardı.

Yeni ulusalcı hareketin şimdiki hedefi Ayastefanos Anlaşması'nın avantajıyla Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Arnavutluk'a ait bölgeleri ilhak etmelerine engel olmaktı. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Kosova-Metohija bölgesinde bulunan Prizren'deki bir toplantıda ulusalcı liderler şu beyanda bulundular: “Biz inançlar arasında ayırım yapmayız. Biz Arnavutuz.”⁴³ Bu liderler Türkçe *millet* kelimesinden önemli ölçüde aktarma yaptıkları “birlik” kelimesini kullanarak bir “Arnavut Birliği” oluşturdular ve Arnavutça konuşan bütün bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde kalmasına müsaade edilmesi için Berlin Kongresi'ne başvurdular.

Arnavut Birliği'nin bu isteği Osmanlı menfaatleriyle uyumlu olduğundan Bâb-ı Âli 1880'e kadar onların bu girişimlerini destekledi. Aynı dönemde ve devam eden süreçte Adriyatik kıyısındaki Slav devletlerinin genişlemesinden korkan İtalya ve Avusturya-Macaristan Arnavut milliyetçiliğini desteklediler. Hatta onları Berlin Anlaşması'nın ertesi günü Karadağlılara karşı silahlı direnişe teşvik ettiler. Kuzey Arnavutlarının Müslüman ve Katolik çeteleri anlaşma yoluyla Prens Nikola'ya bırakılan sınır şehirlerinden Karadağlıları çıkarmayı başardılar.

Güneydeki hareketin lideri bir Bektaşî olan Abdul Fraşëri'ydi.⁴⁴ Fraşëri ailesinin diğer üyelerinden hem politik hem de kültürel faaliyetlerin en nüfuzlu kişileri olan Naim Fraşëri ve Sami Fraşëri harekette başlıca rol üstlendiler.⁴⁵ Daha önceleri İslâm'ın yayılmasında etkili olan Bektaşîlik şimdilerde üç dini grup arasındaki değerli bir bağdı. Fraşëri'ler ve müttelikleri Yunan okullarının yerini alacak olan ve Hıristiyanlar ve Müslümanların menfaati için var olan Türkler için eğitim verecek Arnavut okullarının açılmasını talep ettiler.⁴⁶ Balkan tarihinde ilk defa milli emellerin aracı din değil, dil oldu. Dil kriteriyle Arnavutlar Sırp ve Yunanlıların yaptığı gibi Avrupa Türkiyesi'nin topraklarında hak iddia

⁴³ Bakınız, Stavro Skendi, “Beginnings of Albanian Nationalist and Autonomous Trends: The Albanian League, 1878-1881,” *The American Slavic and East European Review*, XII (1953), 219-232.

⁴⁴ Aynı eser, s. 221.

⁴⁵ Bakınız, Stavro Skendi, “Beginnings of Albanian Nationalist Trends in Culture and Education, 1878-1972,” *Journal of Central European Affairs*, XII (1953), 356-367.

⁴⁶ Skendi, *The American Slavic and East European Review*, XII, 226; *Journal of Central European Affairs*, XII, 363.

edebileceklerini düşündüler.⁴⁷ Yunanlar ve Sırlar Arnavutluğun yayılma politikasına karşı hemen tepkilerini gösterdiler. Yeni ulusalcı hareketlere karşı baskıcı önlemler alan Osmanlı yönetimi de Arnavutlara karşı düşmanca bir tavır takındı.⁴⁸

Liderleri sürgün edildikten sonra Müslüman Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını yinelediler ve 1912'ye kadar idareci ve asker olarak devlete hizmet etmeyi sürdürdüler. Aynı şekilde Ortodoks çoğunluk eskisi gibi Atina'ya doğru yöneldi.

Arnavut kökenli olanlar bile o kadar Helenleşmişti ki bir Kuzey Epirus Yunanlısı ve Ortodoks inancından bir Arnavut arasında sınır çekmek çok zordu. Bu sadece XIX. yüzyılın son dönemlerinde değil, XX. yüzyılın başlarında da böyleydi. Arnavut hükümeti iki dünya savaşı arasındaki dönemde Ortodoks Arnavut topluluğundaki Yunanları çok fazla absorbe etti ve ayrıca Kuzey Epirus Çam'ları Yunanistan ve Türkiye arasındaki zorunlu nüfus değişimine konu olmadı, çünkü bu insanlar Türk değillerdi, Müslüman Arnavutlardı.⁴⁹

1912'de Eski Sırbistan ve Kuzey Makedonya ile 1918'de Bosna ve Hersek'in birleşmesinden sonra Güney Slav bölgesinde benzer bir düzenleme gerçekleşti. Bosna-Hersek'te 1878-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan idaresinde ayrı bir statüde tutulmuş olan Müslüman nüfus Türkiye'ye gönüllü olarak yaptıkları göç nedeniyle giderek azalmıştı. Çünkü Müslümanlar olarak başka bir inançtaki hükümetin idaresi altında yaşamayı hoş bulmamışlardı. Bunun bir sonucu olarak 1921'e geldiğinde iki vilayetin nüfusunun yaklaşık % 65'ini Hıristiyanlar oluşturuyordu (%

⁴⁷ Skendi, *The American Slavic and East European Review*, XII, 222-225. Cf. Constantine A. Chekrezi, *Albania: Past and Present* (New York, 1919), ss. 52-53, 90-100. Arnavut milliyetçileri dile dayanarak Yunanlıların milli kahramanlarının önemli bir kısmının kendilerinden olduklarını iddia ettiler. Bakınız, Chekrezi, aynı eser, ss. 25, 47-48. Bununla beraber Müslüman Arnavutlar ve Souliote'ler gibi Arnavutça konuşan Yunanlar arasında bir anlaşmayı pekiştirmek için ortak bir dil yeterli değildi. Yanyalı Ali Türkler tarafından sıkıştırılırken, Mesolongi'ye gelen Müslüman bir Arnavut olan Tahir Abbas Yunan mücadelesinin dini yapısının Müslümanlar ve Hıristiyanların işbirliği için her hangi bir boşluk bırakmayacak kadar kesin olduğunu anladı ve dindaşlarına İmparatorluğun yanından ayrılmamalarını tavsiye etti. Bakınız, Trikoupis, Aynı eser, 92. Yunanistan'ın bağımsızlık savaşında Ortodoks Kilisesi'nin önemi için bakınız, Finlay, VI, 139, 144, 158.

⁴⁸ Skendi, *Journal of Central European Affairs*, XII, 363-364; *The American Slavic and East European Review*, XII, 229-230.

⁴⁹ Yunan İç Savaşı boyunca (1946-1949) Çam'lar bozguna uğrayan bazı Yunan komünistleriyle beraber Arnavutluk'a gittiler. Arnavutluk komünist hükümeti Kuzey Epirus Yunanlarını etkili bir asimilasyon politikasına tâbi tuttu.

43,7'si Ortodokslar, % 21,3'ü Katolikler).⁵⁰ Müslümanların oranı sadece % 31,1'dir. Yugoslavya Yunanistan'dan farklı olarak Müslümanları Türkiye'ye göndermedi. Çünkü bir kere savaş sonrası dönemde Türkiye'de Bosnalılarla değiştirilebilecek Sırlar yoktu. Bu yüzden ister kendilerine Boşnaklar desin, isterse boy isimlerini söylesinler, Müslümanlar bir Hıristiyan idaresinde yaşamaya alışmaya başladılar, hatta dinsel duruma bakmaksızın bir "Yugoslav kardeşliği" fikrini bile kabul ettiler.⁵¹ Kültürel miraslarını korumak için Mehmed Spaho liderliğinde "Yugoslavya Müslüman Derneği"ni kurdular. Politik açıdan hangi hükümet iktidarda olursa olsun genellikle desteklediler. Savaş sonrası federasyon ve Marksist program içinde "Müslüman Yugoslavyalılar" olarak tanımlandılar. Ortak köken geçmiş ve ortak ana dil kullanımı Arnavutlar arasında olduğu kadar Bosnalılar ve Hersekliler arasında da etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

Eski Sırbistan ve Makedonya Müslümanlarının kendi bölgelerinin diğer dinsel topluluklarıyla birleşmesinin sonuçları çok başarılı değildi. Dinsel olarak bu Müslümanların hepsi asimile edilmedi. Bir diğer grup, Türklerle eski kültürel ilişkilerini sürdürürken, Arnavutça konuşanlar (çoğunun otonom Kosova-Metohija bölgesinde toplanmıştır) kendilerini muhtemelen Arnavutluk'taki Arnavutlar ile etnik bakımdan ilişkilendirirler. Makedonya Türklerinin bir kısmı son yıllarda Türkiye'ye gittiler. Çoğunun komünizme karşı olduklarından dolayı bunu yaptıklarına şüphe yoktur. Nitekim Pomaklar ve Dobruca Türkleri örneğinde olduğu gibi Ankara hükümeti bu yeni gelenleri yeniden iade edilecekler olarak kabul de etti.⁵² Bunlardan Yugoslavya'da kalmayı tercih edenler hızlı bir Slavlaştırma muamelesine maruz kaldılar.

Eğer milliyetçilik komünizm tarafından yok edilmeseydi, Yugoslavya Müslümanları (nitekim Finlay'ın, gerçek dışı ve zamansız olmasına karşın yaklaşık yüz yıl önce Giritlilerin durumunda belirttiği gibi) XX. yüzyılın

⁵⁰ Bakınız, Wayne S. Vucinich, "Yugoslavs of Moslem Faith," ed., Kerner, Yugoslavia, ss. 261-275. 263. sayfada istatistiklere yer verilmiştir.

⁵¹ Dositej Obradoviç yaklaşık 150 yıl önce yazmaya başladığında bu türden ulusalcılık yankılanıyordu. "Bir Bosna ve Hersek Türk'ü dinine göre çağrılır. Fakat ırk ve dile gelince uzak ataları hangi soydan olursa olsun, onun soydaşları en son soyundan gelenler olacak: Bosna ve Hersekliler Tanrı'nın evreni var olduğu sürece... gerçek Türkler onların kendi vilayetine, yani geldikleri yere geri dönerlerse, Boşnaklar Boşnak kalacak." George R. Noyes, The Life and Adventures of Dimitrije Obradoviç (University of California Press, 1953), s. 135.

⁵² Bu hususla ilgili Türk politikası Mustafa Kemal Atatürk dönemine kadar gider. 1934 ve 1935'teki resmi beyanatlar için bakınız, Schechtman, Journal of Central European Affairs, XII, 154.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Taşcan /atdd/0000-0003-3586-3781

Makale Başv. Tarihi:11/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

dinsel sınırları aşan dil, edebiyat ve ortak köken geçmişlerini vurgulayan yeni milli bilincin öncüleri olacaklardı. Bu din ötesi milliyetçilik nispeten en son gelişmedir: Bunun yokluğu Müslüman Giritlilerin ve Anadolu Yunanlılarının kaderini 1924'lere kadar belirledi.⁵³

Karşılıklı tezatları olan üç dine sadık halkını bir defada birleştirmeye çalışan Arnavut milliyetçilerinin olağanüstü tavrı ve az da olsa bir derecede Yugoslavya'daki Müslümanların ve Hristiyanların deneyimi, Balkan halkının ulusal mirasının korunmasında bir kalkan gibi olan dinin baskın rolünün sona ermesinin belirtileridir. Osmanlı egemenliğinin uzun dönemi boyunca tarihi fonksiyonu olan Kilise XX. yüzyıl boyunca da milliyetçilerin sütanesi olarak misyonunu devam ettirmiştir.

⁵³ Yakın Doğu'da (Balkanlar dâhil) milliyetçiliğin dinsel temelden mahrum olmasının hiçbir surette mümkün olmadığı Lebanon tarafından izah edilir. Neredeyse eşit sayısal güce sahip olan Buradaki Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar 1958'de esasında bir din savaşı olan sivil bir savaş ihtimaliyle yüz yüze geldiler. Aynı sebeple nüfusunun yüzde 80'ini Yunanlılar ve yüzde 20'den daha azını da Türklerin oluşturduğu, her grubun kendi milli devletine kolayca ulaşabildiği bağımsız bir Kıbrıs üzerinde hep Kıbrıslı bir ulusun olması ihtimal dışı görünür.

Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri

Elvan Eser¹

ORCID-00000-0001-5527-5413

Yusuf Kılıç²

ORCID-0000-0001-8024-8521

Öz

İlk kentlerin kuruluşuyla ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birisi kentlerin “Ekonomik (Pazar)” merkezli diğeri ise “Tapınak” merkezli kurulduğu tezidir. Mezopotamya'nın ilk kentlerinin oluşumları konusunda her iki görüşün doğruluğu aynı derecede önemlidir. Nitekim ilk kentlerin pazar merkezli kuruldukları tezi uzun zamandan beri kabul görünürken, yapılan son araştırmalar ve özellikle Göbekli Tepe kazıları kent tapınak etrafında oluştuğuna dair görüşü destekler mahiyete deliller sunmuştur. Buna göre, önce tapınaklar inşa edilmiş ve avcı toplayıcı insan grupları tapınakların onarım ve temizlik işlerini yürütmek için kalabalık gruplar halinde tapınak çevresinde uzun vakit harcamak zorunda kalınca konutlar yaparak yerleşik hayat düzenine geçmiş ve böylece kentlerin kuruluşunu başlatmışlardır. Hâlihazırdaki bilgilere göre ilk örneklerine Mezopotamya'da rastladığımız tapınaklar, şehir merkezinde görkemli yapısıyla; dini, siyaseti ve ekonomiyi tek elden yöneten bir mihenk taşıydı. Öyle ki, tapınak siyaset ve ekonomi idaresinin, eğitim ve öğretim işlerinin, gözlem ve astronomi çalışmalarının yürütüldüğü mekân idi.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Tapınak ve işlevleri

¹ Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, eeser@pau.edu.tr

² Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, ykili@pau.edu.tr.

Mesopotamia's First Urban Buildings (Temples) and Their Functions

Elvan Eser³

ORCID-00000-0001-5527-5413

Yusuf Kılıç⁴

ORCID-0000-0001-8024-8521

Abstract

A number of ideas were posed related to urban settlements. One of them holds the claim that the urban settlements rose “Economic (Market)” centered while the other argument defended the idea that the first urban settlements were “temple” centered. In fact, both these views are equally significant in terms of the establishment of the first Mesopotamian cities. Although the idea that the first urbanization movements were market centered has been accepted quite for some time, the excavations in Göbekli Tepe adduce evidences supporting the view that the city was established around the temple. Based on this, the temples were constructed first, and following the building of the temples the hunter-gatherer human groups who spent long time in the temple for the maintenance and cleaning issues had to settle down and thus they commenced the establishment of urbanization. According to our current knowledge, the temples whose first examples are seen in Mesopotamia were the cornerstones with their magnificent structures which ruled religion,

³ Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, eeser@pau.edu.tr

⁴ Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, ykilig@pau.edu.tr.

politics and economy in a monopoly. These temples were so significant that they were the unique places where politics and economy were determined, educational works were arranged and observational and astronomical studies were conducted.

Keywords: *Mesopotamia, Temple and Functions*

Giriş

İnsanlık tarihindeki ilk kentlere ilişkin bilgi kaynakları tümüyle arkeolojik kazılar sonucu elde edilen kalıntılar üzerine yapılan tetkik ve yorumlara dayanmaktadır. Buradan hareketle ilk medeniyetlerin özünü oluşturan ve isim babası olan kent (şehir) olgusunun çıkış-daha doğru bir ifadeyle kuruluş- öyküsünü duru bir zihinle irdelemek gerekmektedir. Terminolojik olarak Arapça kökene dayanan medeniyet kelimesi “kentli olan-kentte türetilen” manası taşımaktadır. Netice olarak kent, medeniyetin hem isim babası hem de doğurgan anası olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki, medeniyetin gen kökeni olan kent ilk olarak ne için oluşturulmuş ve yaratıcısı olan insanoğluna nasıl bir gaye ile hizmet etmiştir? Bu sorunun yanıtı son derece karmaşık ve birbirinden farklı veya zıt tezlerden oluşmaktadır. Bu noktada beşerin yerleşik düzene geçip toprağa kök saldığı süreç kronoloji ilmi neticesinde Neolitik Çağ olarak adlandırılmaktadır. G. Childe insanoğlunun toprağı, tohumu ve hayvanları evcilleştirip, avcı-toplayıcı nizamdan yerleşik düzene geçtiği bu çağı insanlık tarihi adına Neolitik Devrim olarak adlandırmaktadır⁵. Evet, bu bir devrimdi. Zira insan ve cinsi için yaşam mücadelesinde kendinden kudretli iki olgu vardı. Bunlardan ilki hayvanat olarak adlandırabileceğimiz canlı familyalar iken diğeri de tabiat olaylarıydı. Ayrıca *beyin* her canlı

*Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi Denizli Sosyal Bilimler MYO, El-mek: eeser@pau.edu.tr

**Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü-Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, El-mek: ykili@pau.edu.tr

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev. Filiz Ofluoğlu),Varlık Yayınları, İstanbul 2006.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

cins için onları yaradan tanrının eşitliği, yani her canlı bir beyine sahipti. Lakin adalet noktasında ibre insandan yana davranmış ve tüm yaratılmışlar içerisinde ona *idrak* bağışlanmıştı. Beşer böylece korteksin⁶ gücüyle insana evrildi. Nitekim insan, canlıların kas sistemine hükmedebilen beynin aynı şekilde onların geleceğini de şekillendirebileceğini fark etmekte mahir davrandı. Böylece insan kendini tüm canlıların üst katına çıkarmış ve onlara hükmedebilme yolunu bulmuştu. Artık evrende tek hükümran bizzat insanın kendisiydi. Öyle ki, insanoğlunun yüz binyılları geçen dünya seyrüseferinde hükmedip, boyunduruğu altında yaşamayı kabul eden diğer varlıkların yaşam vizesi de yine insanın elinden çıkmıştır. Ona başkaldıran diğer tüm varlıklar ise bir şekilde bu mücadele ortamından çekilmek durumunda kalmış ve nesilleri tükenmişti. İnsanoğlunun lehine oluşan tüm bu gelişmelere karşın Yuval N. Harari insanoğlunun toprağı alt ederek ona hükmetmesini yani Neolitik Çağ'ı insanın gönüllü bedensel köleliğe geçiş devri olarak nitelendirmektedir. Nitekim ona göre insan toprağın verimine karşılık kendi özgürlüğünden geçmiş, toprağa ve onun bahsettiklerine kök yoluyla bağlanmıştır. Doğal olarak mücadelenin kazananı belki de insan değil toprak olmuştur⁷. Buradan hareketle denebilir ki, toprak insanı kendine bağlayarak kendisi için çalışan bir çiftçi klan gurubundan daha ziyade yine kendisini şekillendirerek atılıktan kurtaracak, onu bir üst seviyeye taşıyarak, salt toprak ederinden ziyade şehir değerine ulaştıracak bir kolektif güce ulaşmıştı. Yani insanoğlu kendi öz maddesi olan toprak⁸ için çalışır hale gelmişti. Böylece ilk yerleşkeler toprak bekçisi toplumlar tarafından inşa edilmişti. Ancak İngiliz tarihçi Andrew Collins insanı yerleşik düzene geçiren sürecin toprak-insan ilişkisi olduğunu reddetmektedir. Nitekim A. Collins; G. Childe'nin Neolitik Devrim kuramındaki, “*Neolitik Devrim'in başında tarımın hızla yayılması ve beraberinde daha*

⁶ Beyni, üst beyin (korteks) ve alt beyin olarak bölümlendirilmektedir. Korteks bir milimetre kalınlığında, bir kabuk gibi iki beyin yarımküresini kaplar. İnsanoğlu bu korteks kısmıyla okur, düşünür, felsefe yapar, para kazanır. Bu kısım IQ'nun ölçüldüğü ve beyin hücrelerinin %28'lik bir kısmının kullanıldığı yerdir. Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Zararsız- Mustafa Sarsılmaz, “Profrontal Korteks”, *Anatomi Dergisi*, Elazığ 2005. (232-237)

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Yuval Noah Harari, *Sapiens*, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul 2015.

⁸ Ve andolsun ki Biz, insanı balçığın (nemli organik ve inorganik toprağın) özünden yarattık. Ve lekad halaknâl insâne min sulâletin min tîn(tînin). (طینٌ مِنْ سُلَالَةٍ مِنَ الْإِنْسَانِ خَلَقْنَاوَأَلْفَدْنَا) Kuran-ı Kerim 23/Mu'minun-12.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

yerleşik bir hayat tarzını getirmiş olması, insanlara yeni teknoloji icat etmeleri ve hayatın gizemi üzerine düşünmek için zaman vermiş, bu süreç ilk tapınakların inşa edilmesi ile sonrasında kentlerin ve uygarlıkların kurulmasıyla sonlanmıştır” şeklindeki düşüncesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre ise ilk olarak tapınaklar inşa edilmiş ve sonrasında bu denli devasa yapıların bakım ve onarımı için bir araya gelen kalabalık insan toplulukları ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle tarımı yaratmıştır⁹. A. Collins’in zihin babası olan Alman arkeolog Klaus Schmidt ise Göbekli Tepe¹⁰ kazıları neticesinde ulaştığı sonuçları şu şekilde izah etmiştir: “Günümüzden yaklaşık 12,000 yıl önce Yukarı Mezopotamya ovalarında dolaşan avcı-toplayıcılar, inanılmaz bir şey yaptı. Göbekli Tepe’de duraksadılar, yerleşik düzene geçtiler ve zamanına göre çok gelişmiş yapılar inşa ettiler. Göbekli Tepe’de bulunan eserler, erken dönem insanları ile ilgili bilgilerimizde bir devrim yaratmıştır: yerleşik teoriye göre insanoğlu önce çiftçilik yapmak için yerleşti, sonra kalıcı yapılar inşa etti. Fakat burada, Yakındoğu’da bulunan kanıtlar yepyeni bir duruma işaret ediyor. Avcı-toplayıcılar tarımla uğraşmaya başlamadan uzun bir süre önce yaşadıkları topraklarda devasa yapılar inşa etmişlerdi”¹¹.

Peki ya asıl olan neydi? İnsan “evcilleştiriyorum ya da ehlileştiriyorum” derken toprağın kölesi mi olmuştu yoksa toprak inançlı kalabalık kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamak için insanoğluna hizmet mi ediyordu. İnsan ilk olarak canlı bedenine bir barınak mı inşa etmişti, yoksa ilk inşası ölü bedenini tanrısına ulaştıran bir mezar mıydı? Ayrıca hepsinden ve her şeyden önce bir tanrı mı vardı? Peki ya o neydi ve nerede yaşardı. İnsandaki, tanrı düşüncesinin kökenine dair çalışma yapan birçok bilim insanı en baştan beri tek tanrıcılığın var olduğunu kanıtlamaya çabalamışlardır. Bu düşüncelerini de Gök Tanrıların en ilkel insan topluluklarında bile var olmasıyla açıklamaya çalışmışlardır. Nitekim hemen hemen tüm inanışlarda evreni yaratan ve (gönderdiği yağmurlarla) toprağa bereket veren göksel bir

⁹ Andrew Collins, *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Levent Sepici, *Göbekli Tepe*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2013.

¹¹ Klaus Schmidt, *Batıya Doğru Akan Nehir*, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s. 85.

varlığın mevcudiyetinden bahsedilmektedir¹². Zira onlar için tanrı gökte yaşayan ve gök ile ilgili olan her şeye hükmedendi. İnsanın yeryüzünde tutunabilmesi ise bu Tek Gök Tanrının ya da ondan türetilmiş diğer gök tanrılarının rızasını alabilmesine bağlıydı. Çünkü Tek Gök Tanrı değilse bile Gök Tanrıdan türetilmiş gökyüzünde yaşayan diğer Gök Tanrılar insanoğlunun korkularının ürünüydü. İnsanoğlu için zapturapt altında tutulamayan bu tanrılar; gönülleri hoş tutulmadığı takdirde azap ve ceza verenlerdi. Bu ceza silsilesi içerisinde eken ve ekini için su dileyen toprak bekçisinin yağmur için, yağmur tanrısına yalvarması gerekmektedir. Belki de fırtına tanrısı ve hatta yıldırım tanrısına da aynı oranda yalvarması icap etmekteydi. Nitekim korteks insanoğluna doğa tanrılarını da ehliştirebileceği bir yol sunmuştu. Bu *tapınma, itaat, yalvarış ve kurban sunma* şeklinde gerçekleşmişti. Denilebilir ki, ilk insanların acizlikleri neticesinde zihinlerinden yarattıkları pagan dinlerin inanç sistemi, bu dört kural etrafında şekillenmişti. Ve tabii ki, her inanç sisteminin dini ritüelini gerçekleştirebilmesi, ulaşılamayan tanrı için var edilen bir ibadethane ile mümkündür. Nitekim inançları doğrultusunda Tanrılar kendisi için ibadet eden inanırlarını cem oldukları bu ibadethanelerde tespit edebilmekteydi. Böylece ibadethaneler inanç sistemlerinin ilk ve zorunlu koşulu haline geldi. Netice olarak inanan insan toprak bekçisine dönüşmeden bir adım önce tanrılar için toprağa kök salması gerektiğini idrak etti. Böylece inandıkları tanrılar kadar kudretli ve ihtişamlı tapınaklar insanoğlunun hayatındaki yerini aldı. Bu tapınaklar ise kuruldukları mevkileri kentlere dönüştürdüler. Söz konusu kentler de üzerlerinde görkemli anıtlar olarak yükselen bu tapınaklardan aldıkları güçle medeniyeti inşa ettiler.

1-Tapınaklar

Mevcut tarihi bilgiler ilk kent-devletlerinin Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıktığını gösterdiği gibi, bu kentleri oluşturan mimari yapıların genel özellikleri konusunda da önemli fikir vermektedirler. Mezopotamya mimarisinde esasen şehir surları, kanal ve rıhtım

¹² Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 61.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

inşaatı gerçekten dikkate değer yapılardır. Bilindiği üzere su kanalları, barajlar, setler ve rıhtımlar aynı zamanda Mezopotamya ekonomisinin can damarlarıydı. Bu nedenle şehrin yöneticileri söz konusu yapıları oldukça sağlam ve gösterişli bir biçimde inşa etmişlerdir. Sumerler sütun, kemer ve kubbe gibi Batı Dünyası'nın ancak binlerce yıl sonra tanıyacağı mimari şekilleri günümüzden 5000 yıl önce başarıyla kullanmışlardır¹³. Ayrıca bunların inşası büyük bir işgücünün ve geniş bir nüfusun varlığını da gerektirmektedir. Aynı zamanda böylesine büyük yapıların inşaatında çalışma, toplumdaki işbölümünün gittikçe kurumsallaştığını göstermektedir. Kısacası insan-doğa ilişkisinin artık insan-insan ilişkisine dönüştüğü bu dönemde oluşan kent-devletleri, aynı zamanda insan düşünce sisteminin de başlangıcını oluşturan mitolojik tasavvurun etkisiyle, kentin ve kent yöneticilerinin de kutsallaştığı bir mekân olmuştur¹⁴. Zira yazı sonrası Yakındoğu'da kent inşa etme düşüncesi, çoğunlukla hâkim seçkinlerin, yerleşim yapıları ile kurulu peyzajlara yönelik siyasi bir mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim dönemin siyasi erki varlığının ve meşruiyetinin imzası olarak bu binaların inşasına başvuru yapmış ve propaganda amaçlı oluşturduğu yazıtlarında bunlardan övgüyle söz etmiştir. Öyle ki, M.Ö. 8 yüzyılın sonunda yaşamış olan Asur Kralı II. Şarru-kin (Sargon)'in, M.Ö. 3. binyılda Agade'yi kuran Akadlı adaşına öykünerek, bugün Horsabad olarak bilinen yerde Dur Şarrukin'i (Şarrukin Kalesi) kurması belki de bu düşüncenin bir ürünüdür. II.Sargon'un pek çok Asur eyaletinin her birini, eyaletin kendi işçi ve zanaatkarıyla birlikte bu inşa projesine dâhil etmeyi başaran etkileyici örgütlenmesi de siyasi erkin örgüt kültürünün lideri konumunda olduğu ve aidiyet duygusuna vurgu yapmak isteyişinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Benzer şekilde, Babil hükümdarı II. Nabukad-Nezar da M.Ö. 6. yüzyılın başında mimari ve teknoloji alanındaki pek çok yeniliği bir araya getirerek Babil'in etkileyici kentsel peyzajını yeniden kurup inşa etmiştir. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Urartu kralı II. Rusa'nın devletin bir ucundan diğer ucuna uzanan aynı zamanda bir tür kraliyet alameti işlevi gören özgün bir taş işçiliğiyle pek çok yeni

¹³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa 2006, s. 70.

¹⁴ Fikret Mazı, "Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 10, 2008, s. 35-37.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

hanedan kalesi inşa etmesi aynı derecede iddialıdır. Yine bölgedeki Luvice hiyeroglif yazıtlardan öğrenildiğine göre, Kilikya Kralı Adanawalı Azativatas, bugün Karatepe-Aslantaş olarak bilinen yerde bir kale yaptırıp, o da kaleye kendi kraliyet ismini vermiş ve buraya Azativataya demiştir¹⁵. Örneklerde de görüldüğü gibi siyasi erk yazı sonrası dönemde kurulmuş kent merkezlerindeki inşa faaliyetlerini propaganda amaçlı kullanarak siyasi gücünün bir perçini olarak görmekteydi. Böylece gerek itaati altındaki toplulukların idaresini sağlamak ve güven telkin edebilmek gerekse de mücadele halinde olduğu diğer toplumlara korku salabilmek gayesiyle binalar inşa etmiştir. Zira siyasi güç inşa ettirdiği her bir binaya kendi adını ya da soy köküne dayanan ismi vermektedir. Lakin Eski Yakındoğu'da kentlerin mihenk taşı olarak karşımıza çıkan ve asla onu inşa ettiren siyasi erkin adıyla anılamayacak kudrette olan bir mimari yapı vardı ki, o da tapınaklardı. Tapınaklar insanoğlu tarafından sadece inanılan tanrıya atfedilmiş yapılarıdır. Fakat tapınaklar inanç ve adlandırma noktasında inanılan tanrının tekelinde bulunmakla birlikte işlevsellik ve kullanım gayesi noktasında insanoğlunun hizmetindeydi. Nitekim tapınakların, kent-devletlerinin siyasi ve ekonomik merkezleri olarak, kentin tüm yaşamını yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Mezopotamya tarihinde Cemdet Nasr Devri (M.Ö.3100-2900) olarak adlandırılan süreçte henüz “saray” yapısının kullanılmadığı görülmektedir. Böylece tapınaklar yalnızca dini merasim veya ayin yeri olarak kullanılmıyor, aynı zamanda idare ya da mahkeme binası vazifesini de görüyordu¹⁶. Bununla birlikte tarihin ilk toprak sahipleri olan bu tapınaklar, aynı zamanda devletin kendisi sıfatıyla ellerindeki işgücünü kullanmakta, araziye değerlendirmekte, sulama altyapısının bakımını sağlamakta, siteleri surlarla donatmakta ve askeri gücü devşirmektedir. Çok fonksiyonlu bu kurumların her biri, bir rahip tarafından yönetilmektedir. Ayrıca tapınaklar arasında kent hükümdarlarının yönetiminde bulunan kent-tanrısına adanmış, ana tapınak yer almaktadır. Bu hükümdarlar aynı zamanda kent-tanrısının temsilcisi sıfatıyla

¹⁵ Ömür Harmanşah, *Eski Yakındoğu'da Kant, Bellek, Anıt*, (Çev. Fügen Yavuz), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 21-22.

¹⁶ Emin Bilgiç, “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlerin Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri”, *Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Armağan Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1982, s. 93.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

sitelerin başında bulunmaktaydılar¹⁷. Bahsi geçen bu tapınaklara Mezopotamya coğrafyasında, Sumerce isimlendirme ile *Ziggurat* denilmekteydi. Bu *ziggurat*lardan en ünlüsü de *Babil Kulesi*¹⁸ olarak bilinen Babil *Ziggurati*'dir¹⁹. Ayrıca “Basamaklı Kule” de denilen bu tapınak yapısına Mısır’da, Polinezya’da ve Meksika’da da rastlanmaktadır²⁰. Sumerlerin ilk tapınakları (*ziggurat*), elle yoğrulmuş çamur tuğlaların aralarına kat kat katran sürülerek yapılmıştır. *Ziggurat* zemin düzeyinden 10 m kadar yükselmekte, üstü de 1000 m²'e yakındı. Dağın sarp yamaçlarında payandalar, bunların arasında da girintiler vardı, bu girinti ve çıkıntılar binlerce çanak çömlek parçasıyla güçlendirilmişti. Bu parçalar, *ziggurat*'ın çamuru kurumadan, yan yana, diziler halinde çamura sokulmuştu. Bu çanaklar kururken düzeyin birleşik kalmasına yardımcı olurlardı. Dağın tepesinde, kerpiç ve duvarları beyaz badanalı küçük bir tapınak, bir de tanrıların gökyüzünden inmeleri için merdiven vardı²¹. Ayrıca Mezopotamya toplumları *ziggurat*'larını yedi katlı olarak inşa etmişlerdir. Mezopotamya'daki yedi katlı mabet yapısının Hristiyanlık mimarisinde “çan” İslami mimaride ise “minare” şeklinde karşılık bulduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte Mezopotamya *ziggurat*'larının her bir katında bir renk kullanılmış olması ve bu renklerin Mezopotamya'da hâkim bulunan yedi gök tanrıyla ilişkilendirilmesi de dikkate değer bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır²². Mezopotamya kent-devletlerinin merkezinde kale gibi yükselen bu tapınaklar “Bakır Çağı” boyunca rahip kralların gücünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir²³. Kralların yaşadığı yer ve tanrıların evi sayılan tapınakların çokluğu

¹⁷ Hamza Ateş-Soner Ünal, “Devlet’in Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat”, *Bilgi Dergisi*, S. 8. 2004, s. 34. (21-42)

¹⁸ Daha geniş bilgi için; bkz. *Tevrat*, Yaradılış, 11-1/9, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2009, s. 10.

¹⁹ H. Ateş-S. Ünal, *a.g.m.*, s.32.

²⁰ E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 91-92.

²¹ G. Childe, *a.g.e.*, s. 105.

²² Yusuf Kılıç-Elvan Eser, “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/11 Summer 2016, s. 88. (77-98)- Ayrıca James P.-Sluijs M. A. V., “Ziggurats, Colors and Planets: Rawlinson Revisited”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 60, 2008. (57-79)

²³ Frederic C. Lane-Eric F. Goldman-Erling M. Hunt, *The World's History*, Harcourt Brace and Company, New York 1954, s. 31.

ve taşıdıkları önem, Mezopotamya kentlerine büyük dini bir metropol kimliği kazandırmıştı. Hatta bu kentlerin içinde tanrının ikametgâhı olan tapınağı bulundurması için kurulduğu bile illeri sürülmüştür. Tapınaklar bu yüzden kentin merkezinde yükselerek kentin kalbi olarak vasıflandırılmışlardır²⁴.

1.1.Tapınakların Ekonomik İşlevleri

Anıtsal kamu yapıtlarının varlığı yalnızca kentleri köylerden ayırmakta kalmamış aynı zamanda topluma ait artık ürünün kentlerde toplanmasını da simgelemiştir. Tapınak, çevresinde yer alan depolar, zanaatkârların çalıştıkları atölyeler, rahiplerin kaldıkları odalar ile birlikte büyük bir üretim merkezi ve tahıl ambarı görünümündedir²⁵. Netice olarak şehrin ekonomik yapısı bu tapınak (*ziggurat*)ların çevresinde şekillenmekteydi. Nitekim maharetli dokumacılar, taş ustaları ve zanaatkârlar tapınak etrafında konuşlanmış dükkânlarda iş imkânı bulmaktaydılar. Ayrıca bu esnaflardan bazıları savaşlar sırasında esir düşmüş olan köleleri, kendi emirleri altında zanaat işlerinde çirak olarak kullanmaktaydılar. Bununla birlikte bu zanaat işlerinde yetenekli bulunmayan köleler ise özgürlüklerinin bedelini, çocuklarını tapınaklara, tanrı hizmetine adanarak ödemekteydiler. Serbest statüde bulunan bireyler ise tanrıya ve tapınağa olan bağlılıklarını elde ettikleri ekonomik gelirin fazlasını tapınağa bağışlayarak gerçekleştirilmekteydiler²⁶.

Mezopotamya kentlerinin özneliğinden yola çıkarsak, ilk doğu kentleri, kendilerini yaratan ve toplum sorunlarına çözüm getiren başarılı kişileri yüceltmişlerdir. Yönetici kadroların sağladıkları örgütlenmenin merkezi karakteri ve tek elden yönlendirilen ilişkiler, onların kutsallaştırılmasına yol açmıştır. Ayrıca başarının karşılığı elde edilen ve tapınağa sunulan ürün fazlasının muhafazası ve başka işler için kullanılması, rahipler sınıfını ortaya çıkarmıştır. Anıtsal tapınakların ve yapay tepelerin yükselişi de merkezi bir örgütlenmeyi nitelemektedir. Netice olarak dinsel sembolizm, kentlerin kuruluşunda her şeyden önde

²⁴ H. Ateş-S. Ünal, *a.g.m.*, s.34.

²⁵ Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 12.

²⁶ F. C. Lane-E. F. Goldman-E. M. Hunt, *a.g.e.*, s. 32.

gelmektedir. Bu kentlerin merkezi, kent tanrısının ve diğer tanrıların tapınaklarını içeren bir kaledir²⁷. Burada tapınak hem dinsel birimi hem de ekonomik birimi oluşturmaktadır. Tapınakta ortak mülk arazileri, yani işlenmesi için topluluğun üyelerine paylaştırılan topraklar bulunmaktadır. Kentsel yaşantıda ise belirli bir eşitliğin olduğu görülmektedir. Tapınağın en önemli kurallarından biri ise, bir kimseye herkesin yararına sunduğu becerisi karşılığında kendini besleyecek toprak parçasının verilmesi olarak nitelendirilebilir²⁸. Bu dini yapılara yüklenen iktisadi ve siyasi roller, temelde *monark*'ın idari, hukuki ve iktisadi otoritesinin somutlaştığı ve tekelleştiği yerler olarak iktidarı ve onun maddi gücünün kaynağı olan ekonomiyi şahsına münhasır kılma düşüncesinin birer ifadesi olarak yorumlanabilir²⁹.

Tapınakların mal varlıkları arasında; ambarlarında depolanan tüketim malları (tahıl, yün vb.) tapınakların denetimleri altındaki geniş tarım toprakları, zenginlerden günahlarının kefaleti olarak toplanan ve tapınak kâtipleri tarafından bankaların finans sisteminin işleyişinde olduğu gibi dışarıya yüksek faizle borç verilen altın ve gümüş bulunmaktaydı³⁰. Bilindiği gibi, para sistemi gelişmediği için bankacılık sisteminde verilen ve alınan meta altın ve gümüş üzerinden gerçekleşmekteydi³¹.

Tapınakların ambarlarında muhafaza edilen ürün başlıca üç amaca hizmet etmiştir. Bunlar:

1. Sayıları gittikçe artan yönetim ve bilim alanlarında uzmanlaşan din adamlarının beslenmesinde kullanılması.

2. Yeni tapınakların yapılması ve döşenmesi ayrıca büyük sulama işlerinde çalışanların araç-gereç hatta yiyecek giyecek gereksinimlerini karşılamak için kullanılması.

²⁷ F. Mazı, *a.g.m.*, s. 36-37.

²⁸ Rana A. Aslanoğlu, *Kent İlkim ve Küreselleşme*, Ezgi Kitapevi, Bursa 2000, s. 16.

²⁹ H. Ateş-S. Ünal, *a.g.m.*, s.34.

³⁰ S. Aktüre, *a.g.e.*, s.6.

³¹ F. C. Lane-E. F. Goldman-E. M. Hunt, *a.g.e.*, s. 32.

3. Toplum dışı saldırılara karşı oluşturulan askeri sınıfın beslenmesinde kullanılması³².

Tüm bunlarla birlikte toplumun ve ekonominin yönetimini elinde bulunduran rahip krallar sadece çiftçilikten ya da tarımdan elde edilen gelirin kontrolünü üstlerine almamışlardı. Aynı zamanda onlar ticaretin de en etkin karakterleriydiler. Bilindiği gibi Mezopotamya coğrafyası taş, kereste ve maden yönünden büyük bir kıtlık içerisindeydi. Ancak dini ve siyasi varlıklarının bir noktada kontrol mekanizmasını oluşturan ayrıca tanrılara olan muhtaçlıklarını ve şükranlarını dillendirebilmek gayesiyle her biri bir diğerinden daha gösterişli ve yüksek inşa edilmesi gereken *ziggurat*ları yapabilmeleri için bu materyallere büyük bir ihtiyaç duymaktaydılar. Nitekim bunların temini ise sadece ticaret yolu ile mümkün olmaktaydı. Böylelikle rahip krallar *teokratik sosyalizm* sisteminin bir getirisi olarak bölge halkının tapınaklara bağışladıkları ürün fazlasını ticaretle bir takas metası olarak kullanarak elde edilen tarımsal fazlayı uzak memleketlerdeki taş, kereste ve madenle devşirmişlerdir. Bu amaçla da kalabalık tacir guruplarını Doğu Akdeniz kıyılarındaki Fenike memleketine kadar yollayarak bölgedeki değerli sedir ağaçlarına sahip olabilmeyi amaçlamışlardır³³. Ayrıca tanrının gelirleri arttıkça, bahsi geçen gelirin muhasebesini tutmak da güçleşmekteydi. Bu yüzden rahip yöneticiler yeni bir yazı ve rakam düzeni geliştirmek zorunda kaldılar, böylece yazılı kayıtlar hem rahip yöneticilerin kendi aralarında, hem de kendilerinden sonra gelenlerce anlaşılabilirdi. Bu uğraşlarını kolaylaştırmak için de muhasebe kuralları ve geometri kuramları geliştirmek yoluna gittiler³⁴.

1.2. Tapınakların Eğitim-Öğretim İşlevleri

Mezopotamya coğrafyasının muazzam yapıları olan tapınakların medeniyet tarihine katkısı salt dini, siyasi ve ekonomik işlevleriyle sınırlı kalmamıştır. Tüm bunlarla birlikte belki de en büyük getirileri tarihi dönemlerin yazılı sürece geçişini sağlayacak olan çivi

³²Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluklardan Uygur Topluma*, V Yayınları, Ankara 1991, s. 206.

³³F. C. Lane-E. F. Goldman-E. M. Hunt, *a.g.e.*, s. 32.

³⁴G. Childe, *a.g.e.*, s. 107.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

yazısının yaratıcı kurumu olmalarıdır. Zira “Sumer Çivi Yazısı”nın icadı hikâyesi ile insanoğlunun medeniyeti oluşturma hikâyesi birbiriyle tamamen örtüşmektedir. Bu yüzden çivi yazısı olarak bilinen tüm sistemlerin en eskilerinin, medeniyetin başladığı bölge olan Mezopotamya’da inkişaf etmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir³⁵.

Sumerler M.Ö. 3. binyılda yaratmış oldukları şehir medeniyetlerinde “teokratik devlet sosyalizmi” denilen bir rejimle idare olunuyorlardı. Bu rejim temelinde tapınak ekonomisine dayanmaktadır. Bu sisteme göre insanlar da dâhil olmak üzere her şey tanrının malı olarak görülmektedir. Nitekim insanlar tanrılar için çalışıyor ve kazançlarını da tapınakta birleştiriyorlardı. Herkes elde ettiği ürünü tanrının evine yani tapınağa getirip teslim ediyor, rahipler de her vatandaşın teslimatını tabletlere resmediyorlardı³⁶. Zira tanrının alış verişinin, kazancının izini yitirmemek için rahip ne kendi belleğine ne de kendi özel buluşlarına güvenemezdi. Zira rahip, ebedi değildi; her insan gibi ölecekti, oysa üyesi olduğu kuruluş hizmet ettiği tanrı gibi, ölümsüzdü. Efendisine borçlar ödenmeden, rahip ölebilirdi, oysa bir başka rahip bu alacakları toplayabilmeliydi. Tanrının vekili, bu nedenle, kime, kaç kap tohum verdiğini, hangi türden kaç koyunu hangi çobana teslim ettiğini bilmeliydi. Üstelik bu kayıtlar öyle tutulmalıydı ki, yalnızca yazan rahip değil, tüm rahipler okuyup anlamalı, en önemlisi de tüm bu gelir-gider tablosunun bir nüshası kralın elinin altında bulunmalı ve tanrının işlerinin yolunda gitmesini sağlamalıydı. Kısacası, sosyal bir iletişim yöntemi olan yazı, kökende tapınakların muhasebe hesaplarını tutmak için geliştirilmişti³⁷.

Böylece Sumerler tapınak ekonomisinin zorunluluğuyla *Piktografik* yazıyı yani resim yazısını icat etmişlerdir. Daha sonraları ise resim yazısından şekil evrilerek hece yazısına dönüşmüş netice olarak “Sumer Çivi Yazısı”nın icadı gerçekleşmiştir. Ayrıca çivi yazısı bir sistem olarak çeşitli dil guruplarının tanınip sınıflandırılmasına olanak veren bir iç değişim

³⁵ Yusuf Kılıç, “Eski Ön Asya Toplumlarında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *Pamukkale University Journal of Social Institute*, S. 4, 2009, s. 125.

³⁶ Füzün Kinal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 12-13, 1969, s. 5.

³⁷ G. Childe, *a.g.e.*, s. 130-131.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

geçirmiştir. Bu değişimin en önemli ayağı fonetik yazıya geçiş olmuştur. Böylece bir kelimeyi okunuşuna karşılık gelen işaretlerle yazma olanağı doğmuştur³⁸. Ancak tam 2000 yıl süren basitleştirme sürecinden sonra bile, çivi yazısı sistemini oluşturan işaretlerin sayısı 600 ile 1000 arasına indirgenebilmiştir³⁹.

Netice olarak denilebilir ki, yazının icadının nedeni tamamen ekonominin idaresi olup hiç bir şekilde edebiyat yapmak, kahramanlık destanları yazmak veya başka bir gayesi yoktur. Bunun aksine yazı tamamen ekonomik ihtiyaçların karşılanması yani hesapların tutulması endişesiyle icat edilmiştir. Nitekim Sumer ülkesinde Uruk kentinin büyük tapınağının bulunduğu yerde keşfedilen ilk kil tabletler, tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvanların listelerinden oluşmakta olup tapınağın her tür muhasebesini sunmaktadır. Yine Uruk'ta Uruk kültür evresinin (M.Ö. 3200-3000) sonlarına doğru yapılmış olan bir tapınakta üzerine *piktografik* figürler, çizgisel resimler ve rakamlara benzeyen işaretler kazınmış kil tabletler bulunmuştur. Başka kentlerde de benzeri bulunan bu tür tabletlerin rahiplerin, meslektaşları ve ardılları tarafından anlaşılacak şekilde kayda geçirildikleri tapınak gelir ve giderlerini kapsayan zamanın muhasebe defterleri olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla ilk yazılı metinler ziraat hesaplarından oluşmaktadır. Bu yazı gelir ve gider muhasebesinin tutulduğu tapınakta, görevli rahipler tarafından icat edilmiş ve kentleşmenin gittikçe artan ekonomik gereksinimleriyle birlikte gelişmiştir⁴⁰.

Yazının icadı ile birlikte düşünsel ve sosyal süreçlerin kayıt altına alınması gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle, yazı, yönetsel hayatı sistematize etme aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Monarşik sistemlerde kralın kişisel mülkü sayılan ülke topraklarından hasat edilen, ambara konan veya önceden ayrılan ürünlere ilişkin bilgilerin saray arşivlerinde kayıtlı tutulması ve uyrukların durumlarının belirlenmesi gerekliliği, yazının idari yaşama dâhil olmasına zemin hazırlamıştır. Bu gereklilik de günü gününe kayıt

³⁸ Recai Tekoğlu, "Yazının Tarihi ve Anadolu'ya Gelişi", *Aktüel Arkeoloji*, S. 36, 2013, s. 21.

³⁹ G. Childe, *a.g.e.*, s. 133.

⁴⁰ Y. Kılıç, *a.g.m.*, s. 127.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

tutan önemli bir *yazıcılar bürokrasisinin* ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yazıcılar bürokrasisi, söz konusu işlevlerinden dolayı da zamanla toplumda giderek artan bir etkiye sahip olmuştur. Daha sonraları da bu bürokratik yapılaşma çeşitlenerek artmış, saray ve taşrada görev yapan kalabalık yazıcı toplulukları bu üst düzey bürokratlara bağlı olarak çalışmaya başlamışlardır. Bu yazıcı memurların asli görevlerinden biri de vatandaşların durumlarını ve sahip olunan beşeri ve maddi kaynakları kayıt altına almaktır⁴¹.

Bu noktada üzerinde durulması gereken konu ise bahsi geçen yazıcılar sınıfının nasıl yetiştirildiğidir. Bilindiği gibi tapınak, şehir merkezinde görkemli yapısıyla; dini, siyaseti ve ekonomiyi tek elden yöneten bir mihenk taşıydı. Ancak görev ve yetkileri bunlarla sınırlı değildi. Zira Mezopotamya topluluklarının eğitim alanında atıkları her adımında tapınağın tesirini görmek mümkündür. Nitekim Sumercesi *é.dub.ba* olan ve “tablet evi” olarak tercüme edilen okul, devlet memurlukları için yazıcı yetiştirmenin yanı sıra eğitim merkezi olarak da daha geniş bir amaca hizmet etmekteydi⁴². Lakin B. Landsberger, Sumer okullarının tamamıyla tapınak bünyesinde olduğu fikrine karşı çıkmakta ve *é.dub.ba*’ların laik kurumlar olduğunu söylemektedir⁴³. Nitekim yapılan arkeolojik çalışmalarda da bazı okulların tapınağın dışında olduklarını göstermiştir. Muhtemeldir ki, burada bulunan okullarda yetişen kâtipler daha ziyade ekâbir sınıfın şahsi yazışmalarını ve hesap işlerini takip etmekteydi. Şu halde Sumer okullarının modern zamanın eğitim kurumlarında olduğu gibi meslek edinme gayesiyle çalıştıkları söylenebiliriz. Nitekim eğitimlerini bitiren bireylerin büyük bir kısmı tapınaklarda ve saraylarda yazıcılık görevi üstlenmişlerdir⁴⁴.

Mezopotamya eğitim sisteminin yapısal durumuna bakılacak olursa; öğrenciye “tablet evinin oğlu”, öğretmene “okulun babası”, üst sınıf öğrencilere de “büyük kardeş” denilirdi.

⁴¹ H. Ateş-S. Ünal, *a.g.m.*, s.34-35.

⁴² Joan Oates, *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 172.

⁴³ Benno Landsberger, “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, Ankara 1945, s. 146.

⁴⁴ Samuel N. Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 2.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Dayak ve ceza serbestçe kullanılırdı ve kırbaçtan sorumlu bir kişi vardı. Bu durum aşağıdaki ifadelerden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

“Edubba’nın genç oğlu

Ödevini doğru yapmamışsa

Büyük kardeş ve babası onu döver”⁴⁵.

Öğrencilerinin çoğunluğunu zengin ailelerin çocuklarının oluşturduğu Mezopotamya okullarında öğretim zorunlu ve genel değildi. Nitekim E. Memiş’in aktardığına göre; 1946 yılında Nikolaus Schneider o döneme kadar yayınlanmış olan 1000 kadar tapınak belgesinden 500 kadar yazıcının ismini tespit etmiştir. Elde edilen bu bilgi ışığında yazıcıların çoğunun babasının ismine ve meslek bilgilerine ulaşılmıştır. Schneider’in ulaştığı bu bilgilere göre, yazıcıların babaları; vali, elçi, tapınak idarecisi, askeri memur, gemi kaptanı, yüksek vergi memuru, rahip, müfettiş, işçi başı, kâtip, arşivci, muhasebeci gibi meslek gruplarına dâhillerd. Ayrıca bu belgelerde dikkate değer bir diğer nokta ise elde edilen kayıtların hiç birinde bayan yazıcı adına rastlanmamasıdır. Bundan dolayı Mezopotamya okullarında sadece erkeklerin eğitim aldığı düşünülebilir⁴⁶. Ancak istisnai bir biçimde Eski Babil Devleti’nin meşhur kralı Hammurabi ile valisi Şamaş-Hazir arasında yapılan haberleşmeyi sağlayan Mari Mektupları’nda yazıcı kadınların ismi zikredilmektedir. Şu halde en doğru tespit erkek okumuşların, kadın okumuşlardan sayıca fazla olduğu yönündedir⁴⁷.

Ayrıca prenslerin eğitimine büyük önem verildiği görülmektedir. Nitekim III. Ur Hanedanlığı’nın ikinci kralı Şulgi, bir kasidede bilgi sahibi olduğunu şöyle ifade etmektedir.

“ben Nisaba’nın (Umma şehrinin tanrıçası) akıllı kâtibiyim

kahramanlığım gibi

⁴⁵ J. Oates, *a.g.e.*, s. 173.

⁴⁶ S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁴⁷ E. Memiş, *a.g.e.*, s. 65.

*kudretim gibi hikmetim de tamdır*⁴⁸

Mezopotamya okullarının genel tedrisat fonksiyonlarına baktığımızda, onlar öğretim için var olan bilgileri topluyor, düzenliyor ve bir yönteme göre öğrencilere aktarıyordu. Gerçekten de öğrencilerin eğitimi sadece okuma ya da yazma ile sınırlandırılmış değildi; beklenen işlevleri yerine getirebilmeleri için; matematik, tıp hatta simya ilimlerini de bilmeleri gerekmektedir. Ayrıca aritmetik, geometri ve astronomi uygulamaları ile kronoloji alanlarında da uzmanlaşan öğrenciler bulunmaktaydı⁴⁹. Bunlar içerisinde bilhassa astronomi çalışmalarının temelinde dini faktörün ön safhada olduğu da bilinmektedir.

1.3. Tapınakların Rasathane İşlevleri

Özellikle üzerinde çok düşünülen Mezopotamya astronomisinin ilk devirlerinde dini, mitolojik ve kozmogonik bir yapının yanı sıra astrolojik bir temele dayandığını söylemek mümkündür. Mezopotamya’da ilmin doğuşunda genel olarak kehanetin yani gelecek olayları önceden belirlemenin büyük önem taşıdığı görülmektedir. Kehanet bahsinde en büyük rolü astronomi üstlenmektedir. İlkel vasıflar taşıyan Mezopotamya astrolojisi başlıca dört kısma ayrılmaktadır. Bu dörtlü sınıflandırma, dört gök tanrısına dayanmaktadır. Bunlar; ay tanrısı NANNA (Sin), güneş tanrısı UTU (Şamaş), aşk ve savaş tanrıçası İNANNA (İstar) ve fırtına tanrısı İM (Adad)’dir. Görüldüğü gibi astronomi faaliyetlerinde, dini bir vasıf olarak tanrılar önemli rol oynarken, ilmi olarak da gökyüzünü ve tabiat olaylarını temsil eden tanrılar aracılığıyla kehanet amaçlı meteoroloji bilimi gelişim göstermiştir. Astrolojinin kehanet misyonu diğer kehanet bahislerinden oldukça büyük bir fark göstermektedir. Zira dini kehanetler ya da rüya yoluyla elde edilen kehanetler genellikle kişi bazlı tahmin ve tesirler gösterirken, astrolojik kehanetler tümüyle toplumu ilgilendiren bir vasıf taşımaktadır. Astroloji bu bahiste sadece krala ya da devlet idaresinin en üst düzeyindeki kişiye yönelik bireysel tahmin getirmek amacını gütmekteydi. Çünkü yaygın olan inanışa göre, hükümdara

⁴⁸ E. Memiş, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁹ Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Buke Yayınları, İstanbul 2002, s. 22.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

ilişkin konular ister istemez toplumun bütününü ilgilendiriyordu. Ayrıca kehaneti tevdi edecek olan tanrıların gözünde de hükümdar ulusunun temsilcisiydi. Böylece astroloji; savaş ve barış, tahta çıkış, sülale değişiklikleri, kıtlık, salgın hastalık, isyan, mahsul durumu ve taşkın gibi önemli olaylar ile kamusal vakaların da habercisi olarak kabul edilmekteydi. Bilindiği gibi Mezopotamya inancına göre gökler tanrıların meskenidir. Böylece yıldızlar ve yıldız kümeleri tanrıları ve onların faaliyetlerini temsil etmektedir. Bunun getirisi olarak astronomi de tıpkı astroloji gibi dini unsurlarla ve mitolojiyle karışmış durumdadır ve tanrılara ulaşmak onların mekânsal tespitlerini yapmak amacıyla başlatılan bu faaliyetler zamanında ve ardında bilim dünyası için büyük çığırar açacak olan adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁰.

Mezopotamya coğrafyasında astronomi ve özellikle astroloji ile uğraşan bilim insanlarının büyük bir saygınlığa sahip oldukları görülmektedir. Bölgede astronomiye dair en geniş kayıtlar Ninova Kütüphanesi'nde ele geçirilmiştir. Burada daha önceki tabletlerin birer kopyası olan ve “Göksel Kehanetler”, *enuma Anu Enlil* “*Ne zaman Anu ve Enlil...*” sözleriyle başlayan en az 70 tablet bulunmuştur. Bu tabletlerden 23 tanesi ay ile ilgili kehanetlerde bulunmaktadır. Ayrıca gök gürlemesi, yağmur, dolu, deprem gibi göksel ve meteorolojik olayların yanı sıra kral ve devlet işleriyle ilgili olarak da kehanet bilgileri içeren tabletler mevcuttur. Nitekim Ninova arşivinde memleketin dört bir yanına yayılmış olan ve başkente düzenli olarak rapor yollamakla yükümlü yüzlerce görevlinin bulunduğu dair kayıtlara rastlanmıştır. Bu durumu ele geçen bir tabletteki iki cümlelik ifade açık bir biçimde izah etmektedir:

“Kral bana emir verdi: Gözle ve ne olursa söyle! Ben de bu yüzden, efendim kralımın bilmesi uygun olan, iyi haberler taşıyan ve kralım için hayırlı olan ne varsa rapor ediyorum”

⁵⁰ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK. Basımevi, Ankara 1991, s. 323-410.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

İlave olarak Ninova raporları sayesinde astronomi uzmanlarının devlet kararlarında ve siyasi erk üzerinde ne denli etkin olduklarını anlayabilmek için tabletteki şu cümleyi vermemiz gerekmektedir:

“Eğer Jüpiter gezegeni tutulma sırasında mevcutsa, bu kral için iyidir çünkü sarayda kralın yerine başka önemli biri ölecektir. Dolunay geçmeden baş yargıç öldü”⁵¹.

Ayrıca astronomi ve astroloji çalışmalarının salt dinsel bir amaç ya da gök hareketlerini tespit veyahut tanrısal vahiy amaçlı yapılmadığını da dillendirmek gerekmektedir. Söz konusu bu bilimsel çalışmaların belki de en önemli gayelerinden bir diğeri de ekonomik kaygılardı. Zira tarım ekonomisine dayanan Mezopotamya toplumlarında ekim-hayat zamanının tespit edilebilmesi için mutlaka yıldız hareketlerinin iyi incelenmesi gerekmektedir. Bunun içindir ki, Sumerli araştırmacılar astronomi çalışmalarının neticesinde takvim kavramını oluşturmuşlardır⁵². Sumerlere ait ilk takvim çalışmaları “ayın döngüsü” temel alınarak yapılmıştır. Ayrıca Sumer toplumunun sosyal hayatında tarımın ne denli büyük bir öneme sahip olduğu takvim sisteminde aylara verilen zirai isimlerden rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Nitekim Sumer takvim sisteminde “sulama kanalının açıldığı ay”, “pullukla sürme ayı”, “hasat ayı” gibi isimlendirmelere gidilmiştir. Bunlarla birlikte Sumerli kronoloji bilgileri beklenmedik bir olayla karşılaşılması durumunda kullanılabilmesi için takvim sistemlerinde 13’üncü bir ay daha temin etmişlerdir⁵³.

Diğer taraftan insanların dört mevsim tarım yaptığı nehir kenarındaki verimli araziler zaman zaman nehirlerin taşması sonucu 80-100 km sağa ve sola taşmakta böylece taşkın getirdiği materyal kil, silt ve kum birikintileri yüzeyi kaplamaktaydı. Fakat gelen materyal iyi bir ürün yetiştirme ortamı hazırladığı gibi, çiftçilerin tarlalarının sınırlarının kaybolmasına da neden olmaktaydı. Böylelikle zamanla Sumer toplumunda toprak anlaşmazlıklarının meydana

⁵¹ J. Oates, *a.g.e.*, s. 188-190.

⁵² İbrahim Ortaş, “Bilim Tarihi İçinde Tarım Tarihinin Yeri ve Önemi”, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, s.10.

⁵³ F. C. Lane-E. F. Goldman-E. M. Hunt, *a.g.e.*, s. 43-44.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

geldiği görülmektedir. Bunun bir getirisi olarak da bu tür sorunlar *ziggurat* merkezli Sumer araştırmacılarının geometri çalışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Böylece M.Ö 3000 yıllarında Sumerlerin tarlaların alanlarının her iki kenarını birlikte hesaplamasıyla dikdörtgenin alanının hesaplanabilmesi için doğru formülü kullandıkları anlaşılmaktadır⁵⁴. Böylece tuğla mimarisi uygulamalı matematik bilimine büyük bir katkıda bulunmuştur. Zira tuğla yığını düz kenarlı yığınların oylum ölçüsünün en güzel örneğidir. Eski tuğlalar tam bir eşkenar biçiminde olmamakla beraber, yığındaki tuğla sayısı üç kenardaki tuğlaların sayısının çarpımıyla bulunabiliyordu⁵⁵.

Sayı saymanın ise en eski insan toplumlarına dek uzandığı düşünülmektedir. Gerçi bugün bazı ilkel kabileler ancak beşe kadar sayabilmektedirler. Anlaşılan insanlar ilk önce parmaklarıyla saymaya başlamışlardır. On sayısının *u* diye söylenen Sumerce adının tam olarak “parmaklar” anlamına geldiği bilinmektedir⁵⁶. Bunun sonucu olarak da birden ona kadar sayıların ayrı isimler taşıdığı ondalık (*desimal*) yöntem yaygınlaşmıştır. Ayrıca Erek ve Cemdet Nasr Dönemleri’nde bulunan en eski hesap yazıtlarında sayılar görülmektedir. Oysa başka kentlerde bulunan ve herhalde daha sonraki yıllara ait olan metinlerde, bu rakamların değerleri şöyledir: B=1, 0=10, D=60, O=600. Böylece önce Sumerler sonra da Babiller tarafından, uygarlıkları süresince kullanılan ve altmışlık sistem denilen (*seksagesimal*) yöntem bulunmuştur⁵⁷.

Görüldüğü gibi Sumerler onlarla, yüzlerle, binlerle saymak yerine, 60 tabanında karar kılmışlardı. Varlıkları ve nesnelere altmışar ve altmışın katlarıyla öbeklemişlerdir. Bir sayı sisteminin tabanı olarak altmış belleğe epeyce yük getiren bir sayıdır. Çünkü 1 den 60 kadar sayıları karşılamak için altmış ayrı sözcüğün ya da imin bilgisini gerektirir. Ama Sumerler belleği rahatlatmak için farklı altmışlı birimlerin (1, 60, 60², 60³, ...) arasına ara sahanlık olarak on ekleyip güçlüğü aşmışlardır.

⁵⁴ İ. Ortaş, *a.g.m.*, s.10.

⁵⁵ G. Childe, *a.g.e.*, s. 72.

⁵⁶ Georges Ifrah, *Rakamların Evrensel Tarihi*, C. 1, Alfa Bilim Yayınları, İstanbul 2016, s. 231.

⁵⁷ G. Childe, *a.g.e.*, s. 137-138.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Atmışlı sistemin kökenine bakılacak olursa bu konuda elimizde çok az veri olmasına karşın Aşağı Mezopotamya’da Sumerlilerin egemenliğinden önce bir, hatta birçok yerli halkın varlığından haberdarız. Nitekim bu yerli halk ve Mezopotamyalı olmayan Sumerlerden mürekkep oluşan bu yeni kültür bakiyesi bu iki kültürün bildiğimiz ortak yaşamlarını kurmadan önce 60’lı sistemden farklı birinin beş tabanının diğerinin ise on iki tabanını kullandığı olasıdır. Sumer dilinin sayı adlarına bakıldığında bu iki sayı sistemi (5’li-12’li) açıkça görülmektedir. Bu sözlü sayı sisteminin, gördüğümüz gibi, ilk on sayısı şunlardır;

Idiș ve geș, 2 min, 3 eș, 4 limmu, 5 iá, 6 áș, 7 imin, 8 ussu, 9 ilimmu, 10 u

Burada beş tabanının izleri açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü 6,7 ve 9 sayılarının adları bu tabana dayalıdır.

5 *iá*

6 *áș* = á.ș < (i-) á.ș = iá.ș (ge-) ș = iá.geș = 5 + 1

7 *imin* = i.min < i (á-) . min = iá.min = 5 + 2

8 *ussu* = ?

9 *ilimmu* = i.limmu < i (á-) . limmu = iá.limmu = 5 + 4

başka bir deyişle Sumer sayı sistemi yok olmuş beşli bir sayı sisteminin izlerini taşımaktadır⁵⁸.

Altmış sayı sistemi mistik ve dini gerekçelerle mi seçilmişti sorusuna evet cevabını verebilmek mümkündür. Zira Sumerlerin ilk dönemlerinden beri Mezopotamya’da kutsal sayıların varlığı bilinmektedir. Bu kutsalın da matematiğin içerisine yerleştiğini görebilmek mümkündür. M.Ö. III. binin başından itibaren Yer Tanrısının oğlu Tanrı Lagaş’ın tapınağına 50 sayısının atfedilişi, eski çağdan beri sayının “kurgusal” yanının geliştirilmiş olduğunun kanıtıdır. Akadlarla birlikte, sayı simgeciliği Babil düşüncesine adın, bireyin ya da eserin temel bir ögesi olarak girmiş ve sayılar oynamaları beklenen bilimsel rolün yanı sıra, Mezopotamyalıların kavradığı biçimiyle dünyanın düzenlenişinin içine yerleşmiştir. Sumer

⁵⁸ G. Ifrah, *a.g.e.*, s. 232-233.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

kozmogonisinde ilk iki varlık yukarının ya da “göğün” bütünlüğü (An- Šar) ile aşağının ya da “yerin” bütünlüğü (Ki-Šar), ilk tanrıları meydana getirmek üzere birleşmişlerdir.

Öte yandan Sumerce derece *geš* diye okunur ve tam daire (360°) 1/360’ı birim = 1 olan derecelere bölünür. O halde 1 sayısı erkek betimlemek, böylece eril işlevlerin adlarını belirlemek için kullanılmıştır. Üstün bir sayı olan 60’ı ele alırsak onun da aynı *geš* sesi taşıdığını görürüz. Bu üstün birim yukarının tanrısına, gök’e atfedilir. Bu tanrının adı da onu tanrısallık olarak, Gök olarak tanımlayan resim yazı iminden ötürü bir çeşit yıldızla yazılan An (u) olarak okunur. Gök Tanrı 60 Yer Tanrı 30 dur. Güneş ise kralın belirleyici sayısı olan 20’dir. Tanrıca İstar’ın sayısı ise Gök Tanrının kızı olması sebebiyle 15 olarak düşünülmüştür⁵⁹. Bu sistem ortaya çıktığı çağın derinliklerinden süzülerek büyük oranda varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Ayrıca bilimsel diye nitelenen Sumerlere ait yazıtlarda, bugünün çarpım tablosu ve faiz tablosuna benzetilebilen çeşitli tablolar vardır. Kuşkusuz bunlar hesaplama araçlarıdır. Kazılarda bulunan örnekler okullarda kullanılmak için düzenlenmiştir. Bunlar dönemin matematik bilgisinin düzeyini yansıtmaları açısından son derece önemlidir⁶⁰.

Ölçü birimleri, medeniyet erbabı Mezopotamya kentlerinin vazgeçilmeziydi. Ölçmek demek, nesnelere uzunluk, genişlik, ağırlık gibi açılardan birbiriyle kıyaslamak demektir. İlk başta takılacak ya da bağlanacak nesnelere birbirleriyle karşılaştırılarak ölçülürdü. Oysa endüstri işlemleri karmaşıklaştıkça, her bir parçayı belli bir ölçüye göre ölçmek daha elverişli oldu. Tekne yaparken, kesilen her bir tahtayı, kumsalda yatan omurganın yanına götürüp ölçmek çok güç bir eylemdi. İlk ölçü birimleri parmak, avuç, kol gibi kişisel ölçü birimleriydi. Oysa hem kesinlik için, hem de çok sayıda işçinin işbirliğini gerektiren toplumsal işçilikte, kişisel ölçüler yetersiz kalmaktaydı. Zira her işçinin kolu aynı uzunlukta değildi. Üstelik alışverişte çuvalların büyüklük farkları haksızlıklar doğurabilirdi. Bu sebeple ölçülerin

⁵⁹ G. Ifrah, *a.g.e.*, s. 232.

⁶⁰ G. Childe, *a.g.e.*, s. 136-137.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

standart olmaları gerekiyordu. Çok geçmeden çeşitli uzunluk, hacim, ağırlık gibi ölçülerin birbirlerine matematiksel bağlantıları bulunması benimsendi, ama gene de eski adları kullanılıyordu; örneğin gez (dirsekten parmak ucuna dek mesafe), karışın bir kaç katı olarak kabul edildi. Böylelikle tıpkı yazı gibi, ölçüler de kurallara dayanmıştır. Ayrıca Eski Sumer alan ölçüleri, ağırlık için de kullanılırdı. Bu sebeple küçük ölçü *ŞE* yani arpaydı, demek ki Sumerlerin kare ölçüsü ilk başta bir tohum ölçüydü. Sumerlerin ilgilendikleri konu, tarlalarına kaç tohum ekebilecekleriydi. Tarlaya, “şu kadar” boş alan kapsar gözüyle bakmazdı, tarla “şu kadar” tohum gereksindiren bir alandı. Ekilemeyen çöller onları hiç ilgilendirmezdi⁶¹.

Netice olarak geometri ve astronomi bilgisinin gelişmesi tahıl ekiminin ne zaman yapılacağı, ürünün ne zaman toplanacağı konusunda takvimler hazırlanması ve matematiksel bilgilerin varlığı da tıpkı yazı gibi uygarlığın temel göstergelerinden biri olmuştur⁶² ve bunlar tapınaklarda yapılan astronomi bulunmuş ve geliştirilmiştir. Tüm bu olumlu gelişmeler Mezopotamya’yı dünya medeniyet tarihi içerisinde önemli merkezlerden birisi haline getirmiştir⁶³.

⁶¹ G. Childe, *a.g.e.*, s. 136-137.

⁶² Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.12.

⁶³ Salih Çeçen- L. Gürkan Gökçek, “Sumerce’de Kültür Tarihimize Dair İzler”, *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.I, S.1, Ankara 2005, s.2.

Sonuç

Yapılan arkeolojik ve tarihi araştırmalar ışığında ilk kentlerin kuruluşuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim bunlardan birisi olan ilk kentlerin pazar merkezli kuruldukları tezi uzun zamandan beri kabul görürken, yapılan son araştırmalar ve özellikle Göbekli Tepe kazıları kentin tapınak etrafında oluştuğuna dair görüşü destekler mahiyete deliller sunmuştur. Buna göre, önce tapınaklar inşa edilmiş ve avcı toplayıcı insan grupları tapınakların onarım ve temizlik işlerini yürütmek için kalabalık gruplar halinde tapınak çevresinde uzun vakit harcamak zorunda kalınca konutlar yaparak yerleşik hayat düzenine geçmiş ve böylece kentlerin kuruluşunu başlatmışlardır. Diğer taraftan ilk kent devletlerinin ise Mezopotamya'da ortaya çıktığı görüşü ise genel kabul görmektedir. Sumerler tarafından kurulan Mezopotamya kentleri her biri kendi başına bağımsız sınırları belirlenmiş toprak parçalarına sahip, başında tanrının temsilcisi olduğuna inanılan kralları bulunan ve merkezinde *ziggurat* adı verilen tapınakları olan birer küçük devlet görünümündedir. Burada tapınaklar kentin kalbi durumundadır. Kralın idari işlerini yürüttüğü bu mekân aynı zamanda ekonominin idaresinin sağlandığı, eğitim- öğretim işlerinin yürütüldüğü ve astronomi çalışmalarının yapıldığı araştırma merkezleridir. Nitekim yapılan araştırmalar artık ürünün muhafazası için elzem olan depoların, zanaatkârların imal atölyelerinin ve yazıcıların öğrenim gördükleri *é.dub.ba*'ların tapınak ve çevresinde yer aldıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca yapılan kazılarda devletin muhasebe kayıtlarının tutulduğu bu mekânda çivi yazısını öğrenmenin yanında bilimsel diye nitelenen bugünün çarpım tablosu ve faiz tablosuna benzetilebilen çeşitli tablolara rastlanmıştır. Kuşkusuz bunlar hesaplama araçlarıdır. Söz konusu matematiksel tabloların okullarda kullanılmak için düzenlenmiş olduğu düşünülmektedir. Bunlar dönemin matematik çalışmaları ve bilgisinin düzeyini yansıtmaları açısından son derece önemlidir.

Tapınağın diğer bir özelliği ise uzman kadrosuyla astronomi araştırmaları yapmak ve gök bilimindeki çalışmalarıyla mevsimsel değişimleri tespit etmek böylece ekim-hasat vakitlerini kararlaştırmanın yanı sıra kralların sefer zamanlarını belirleyen raporlar

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

hazırlamaktır. Bu amaçla gök cisimleri ve yıldız takımlarının yörüngedeki hareket alanlarını sürekli gözlemlenerek göksel bilimin temeli atılmıştır. Ayrıca Sumerlerin matematikte 60 tabanlı sayı sistemini kullanmalarının astronomi çalışmalarıyla yakından ilgili olduğu kabul edilmektedir. Zira onlar gökyüzünün yeryüzü düzlemine yansımasının 360° olduğuna inanmışlardır. Kullandıkları sayısal sistemin temeli olan 60 sayısı da 360'ın bölünenlerindedir.

Kaynakça

- AKTÜRE, Sevgi, 2003, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AKTÜRE, Sevgi, 1997, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ASLANOĞLU, Rana A., 2000, *Kent İklim ve Küreselleşme*, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- ATEŞ, Hamza-Soner Ünal, 2004, "Devlet'in Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat", *Bilgi Dergisi*, S. 8. (21-42)
- BİLGİÇ, Emin, 1982, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlilerin Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri", *Atatürk'ün Yüzüncü Doğum Yılı Armağan Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- CHILDE, Gordon, 2006, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev. Filiz Ofloğlu), Varlık Yayınları, İstanbul.
- COLLINS, Andrew, 2016, *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- ÇEÇEN, Salih-L.Gürkan Gökçek, 2005, " Sumerce'de Kültür Tarihimize Dair İzler", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C.I, S.1, Ankara, s.1-7.
- ELIADE, Mircea, 2015, *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- FREDERIC, C. Lane-Eric F. Goldman-Erling M. Hunt, 1954, *The World's History*, Harcourt Brace and Company, New York.
- GÜNDÜZ, Altay, 2002, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul.
- HARARI, Yuval Noah, 2015, *Sapiens*, (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap, İstanbul.
- HARMANŞAH, Ömür, 2015, *Eski Yakındoğu'da Kant, Bellek, Anıt*, (Çev. Fügen Yavuz), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- IFRAH, Georges, 2016, *Rakamların Evrensel Tarihi*, C. 1, Alfa Bilim Yayınları, İstanbul.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

JAMES P.-SLUIJS M. A. V., 2008, “Ziggurats, Colors and Planets: Rawlinson Revisited”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 60. (57-79)

KILIÇ, Yusuf, 2009, “Eski Ön Asya Toplumlarında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *Pamukkale University Journal of Social Institute*, S. 4. (123-149)

KILIÇ, Yusuf-Elvan Eser (2016). “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/11 Summer. (77-98)

KINAL, Füzuran, 1969, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 12-13. (1-14)

KRAMER, Samuel N., 1998, *Tarih Sümer’de Başlar*, (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

LANDSBERGER, Benno, 1945, “Sümerliler in Kültür Sahasındaki Başarıları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. 3, S. 2, Ankara.

MAZI, Fikret, 2008, “Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 10. Hatay.

MEMİŞ, Ekrem, 2006, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa.

OATES, Joan, 2004, *Babil*, (çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

ORBAŞ, İbrahim, 2005, “Bilim Tarihi İçinde Tarım Tarihinin Yeri ve Önemi”, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, C. 5, S. 1.

SAYILI, Aydın, 1991, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK. Basımevi, Ankara.

SCHMIDT, Klaus, 2012, *Batiya Doğru Akan Nehir*, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.

SEPİCİ, Levent, 2013, *Göbekli Tepe*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul.

ŞENEL, Alaeddin, 1991, *İlkel Topluluklardan Uygar Topluma*, V Yayınları, Ankara.

TEKOĞLU, Recai, 2013, “Yazının Tarihi ve Anadolu’ya Gelişi”, *Aktüel Arkeoloji*, S. 36. (18-22)

TEVRAT, 2009, *Kitabı Mukaddes Şirketi*, İstanbul.

ZARARSIZ, İsmail - Mustafa Sarsılmaz, 2005, “Profrontal Korteks”, *Anatomi Dergisi*, Elazığ 2005. (232-237)

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kılıç/atdd / 0000-0001-8024-8521-Eser/atdd/0000-0001-5527-5413

Makale Başv. Tarihi:08/09/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Maraş ve Çevresinde Kürt Eşkîyaları (1917-1918)

Bayram Ayna¹

ORCID-0000-0002-8541-7256

Öz

Osmanlı Devleti Birinci Dünya savaşına girdikten sonra seferberlik ilan etti. Birçok cephede düşmana karşı mücadele verilirken, savaşın sonlarına doğru merkezi otoritenin zayıflaması cephe gerisindeki eşkıyalık hareketlerinin de artmasına neden oldu. Özellikle Maraş sancağının Elbistan ve Pazarcık kazalarının dağlık alanlarındaki köylerde yaşayan Kürtlerden bazıları eşkıya çeteleri kurarak bölgedeki asayiş ve güvenliği bozulmasına yol açtı. Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru 1917 ve 1918 yıllarındaki Kürt eşkıyalarının faaliyetleri sancaktaki ve kazalardaki ticari ve ekonomik hayatı durma noktasına getirdi. Söz konusu çetelerin faaliyetleri nedeniyle can ve mal güvenliği kalmadığı gibi Türk köylüleri güvenliğin daha fazla olduğunu düşündükleri merkez sancak Maraş başta olmak üzere daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kaldı. Bu çalışmada 1917-1918 yıllarında Maraş bölgesindeki Kürt eşkıyalarının faaliyetlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Kürt, Eşkîya, Ata Bey, Şekip Bey

¹ Doktora Öğr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ayna76@gmail.com

Marash And The Surrounding Kurdish Bandits (1917-1918)

Bayram Ayna²

ORCID-0000-0002-8541-7256

Abstarct

The Ottoman State declared mobilization after entering the First World War. While fighting against the enemy on many fronts, the weakening of the central authority towards the end of the war led to an increase in the acts of banditry behind the façade. In particular, some of the Alawi Kurds living in the mountainous areas of Elbistan and Pazardzhik areas of Maras Sandjak led to bandit gangs and disturbed security and security in the region. Towards the end of the First World War, the activities of the Kurdish brigands of 1917 and 1918 brought them to the point of commercial and economic life-stopping in the mountains and in the wrecks. As a result of the activities of the said gangs, life and property security were not left, and the central villages, where the villagers thought that they had more security, had to migrate to safer areas, especially Maras. In this study, it is aimed to reveal the activities of the Kurdish bandits in the Maras region in 1917-1918

Keywords: Turkish, Kurdish, Bandit, Ata Bey, Şekip Bey

² Doktora Öğr.Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ayna76@gmail.com

Giriş

Eşkıya, bahtsız, fena, hareketli, haylaz, haydut ve yol kesen anlamına gelen “şaki” kelimesinin çoğuludur.³ Maraş sancağı, taşıdığı özelliklerden dolayı, eşkıyalık için elverişli bir durumdaydı. Öncelikle coğrafyası buna müsaitti. Maraş ve bağlantılarının oluşturduğu bölge, sulak yaylalara, kışlak için elverişli ovalara ve su kaynaklarına sahipti. Vilayetin güneyinde başta Çukurova, Amik Ovası gibi konargöçerlerin kışlakları için uygun ovalar; kuzeyinde yaylak olarak kullanılan platolar vardı. Bir diğer coğrafi elverişlilik ise vilayetin çevresinde yer alan dağların, eşkıyanın takibe uğradığında kaçıp kurtulduğu, izini kaybettirdiği ve hürriyetini tam olarak yaşadığı uygun mekânlar olmasıydı.⁴

Aynı zamanda Maraş üzerinden, Orta Anadolu’ya bağlanan bir güney-kuzey kervan yolu da bulunmaktaydı. Zira Maraş, bölgede çok önemli bir yol kavşağında bulunuyordu. Bu nedenle eski devirlerden beri büyük bir ticaret merkezi oldu. Osmanlı döneminde; Şam, Halep Antakya ve Urfa’dan Maraş’a bağlanan yol, Göksun üzerinden Kayseri’ye; Elbistan üzerinden Malatya’ya ulaşıyordu. Aynı zamanda bu yol Maraş-Malatya üzerinden Sivas’a da bağlanmaktaydı.⁵

Maraş, Osmanlı Devleti’nde 1867 yılında yapılan idari düzenlemeler sonucunda Halep Vilayeti’ne bağlı bir sancak hâline getirildi. Maraş Sancağı’nın kazaları da şunlardı: Maraş merkez kazası, İslâhiye, Zeytun, Elbistan, Göksun, Andırın, Bulanık, Pazarcık ve Hassa. Daha sonra yapılan idarî düzenlemelerde Maraş’ın konumunda bir değişiklik olmamakla beraber Elbistan, Zeytun, Pazarcık ve Andırın Maraş’a bağlı kazalar olarak belirlendi. Maraş, II. Meşrutiyet’in ilân edilmesinden sonra bağımsız sancak hâline getirildi.⁶

Maraş sancağında eşkıyalık faaliyetlerinin iyice arttığı dönemde, Meclis-i Umumi Liva Başkâtibi Ata, 1917 yılının Ağustos ayında Maraş Mutasarrıflığına

³ Ferit Develioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s.977.

⁴ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, “EşkİYalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin EşkİYalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2012/2, Sayı:16.s.49-50.

⁵ Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş Ve Çevresinde EşkİYalık Hareketleri” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22 Yıl: 2007 /1, s.71.

⁶ Nejla Günay, “XIX. Yüzyıl Sonu XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Zeytun’ un Demografik Yapısı İçinde Ermeni Nüfusu”, <http://turksandarmenians.marmaraedu.tr/tr> Erişim Tarihi: 21.11.2017.

atandı. Ata Bey, 1917-1918 yılları arasında Maraş Mutasarrıflık görevinde bulundu.⁷

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, gücünü gittikçe kaybetti. Devletin gücünün azalması, merkezi otoritenin zayıflamasına neden oldu. Bu durum vilayetlerde, sancaklarda ve genel manada her alanda kendini göstermeye başladı. Maraş ve çevresinde yaşayan Kürt aşiretleri de otorite boşluğundan faydalanarak eşkıya çeteleri kurdu. Bu çalışmada Maraş bölgesindeki Kürt eşkıyalarının buldukları yerler ve faaliyetleri ele alınacaktır.

1-Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Maraş'ın Genel Durumu

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar kendilerince bir hesap içine girmişlerdi. Ermeniler, Türk hatta Rus ve İran hâkimiyetinden kurtularak bağımsız bir Ermenistan kurmak üzere harekete geçti.⁸ Cephe gerisinde Ermenilerin yaptıkları hıyanetin yanısıra Kürtlerin de çeteler kurarak yaptıkları eşkıyalık, gasp ve yağma hareketleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaktaydı.

1914 yılı ortalarından itibaren Osmanlı topraklarının doğu bölgelerinde kurulan gizli Ermeni çeteleri isyan etmek üzere hazır beklemekteydi.⁹ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesi üzerine, Türk askeri cephede savaşırken Ermeniler isyan etti. Bu isyanlar Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerin tamamında görüldü. Türk ordusunu düşmanla işbirliği yaparak arkadan vuran, eşkıyalık ve katliam yaparak isyan eden Ermeniler güvenli bölgelere göç ettirildi.

26 Nisan 1916'da Maraş'ta tehcir kararına göre sevk olunmayan 3845 erkek ve 5000 kadın olmak üzere toplam 8845 Ermeni bulunmaktaydı. İsyen etmek için dağa çıkan Ermeni eşkıyası, Müslüman köylerden destek bulamazken, Müslüman olmayan köylerde ve sarp arazilerde gizleniyordu. Ermeni çeteleri Müslüman köylerde işledikleri cinayetten ve halkı soyduktan sonra, tekrar işlerinin başına dönerek izlerini kaybettiriyorlardı.¹⁰

Tehcire tabii tutulmayan Ermenilerin bir kısmı ve bazı Kürt aşiretleri de otorite boşluğundan faydalanma yoluna gitti. Maraş Sancağı'nda da tehcire tabii olmayan Ermenilerle, Elbistan ve Pazarcık bölgelerinde bulunan Kürt aşiretleri de eşkıyalık faaliyetlerine başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, merkezi otoritenin zayıflaması, bu durumun ortaya çıkmasının en önemli etkeniydi. Tehcire

⁷ Nermin Gümüştalan, XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012, s. 27.

⁸ Azmi Süslü, Ermeniler, Tehcir ve Sonrası, Ankara 2013, s. 94.

⁹ Ahmet Eyicil, Osmanlı Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Ankara 2008, s. 303.

¹⁰ Eyicil, a.g.e, s. 322.

tabi tutulmayan Ermenilerin yanısıra Kürtlerin de eşkıyalık faaliyetine başlaması, bozuk olan durumun daha da kötüye gitmesine yol açtı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Anadolu'da görev yapan yöneticilerin büyük kısmı savaşa katıldı. Bu durum, ülke genelinde bir başıboşluğa neden oldu. Vilayetlerde meydana gelen bu boşluktan faydalanan birtakım eşkıya grupları, Anadolu'nun farklı bölgelerinde faaliyete geçerek asayiş ve düzenin bozulmasına neden oldu. Halkın uzun süren savaşlarla yıpranması, art arda gelen yenilgiler ve eşkıyalık hareketleri asker firarilerinde de artışa neden oldu. Ülke genelinde yaşanan bu sıkıntıların Maraş ve çevresinde yoğun olarak görüldü. 4 Nisan 1916 tarihinde Mutasarrıf Kemal Bey'in, Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta; Maraş civarındaki asker firarilerinin sayıları ve durumları ile ilgili bilgiler verildi. Telgrafa göre; firarilerin, Pazarcık ve Elbistan Kazalarında yaklaşık 800 kişiye ulaşması, Süleymanlı Kazasında 50, Göksun Kazasında da 60 kişi olması bölgede asayiş konusunda ciddi rahatsızlıklar olduğunu göstermekteydi. Bu durumun biran evvel çözüme kavuşturulması ve firarilerin kısa sürede yakalanması konusundaki görüşler, ilgili kaymakamlar ile jandarma tabur komutanlıklarına bildirilerek mevcut probleme çözüm arandı. 3 Ağustos 1914 ile 31 Ağustos 1917 tarihleri arasında asker firari, bakayaya kalan ve eşkıyalık edenler oldukça fazlaydı. Bu durumda olanlar Müslümanlardan 185, gayrimüslimlerden ise 342 kişi vardı. Firari ve bakayalardan eşkıyalık yapanların toplam sayısı 527 idi.¹¹

2-Elbistan Bölgesinde Kürt Eşkıyası

Elbistan, Birinci Dünya savaşı yıllarında Maraş sancağına bağlı bir kaza olarak idare edilmekteydi. Kaza nüfusu, 1890 yılında 47.715'ti. Bu nüfusun, Müslüman ve gayrimüslim olarak dağılımı şu şekildeydi: Müslüman Türkler ve Kürtler 44.761, Hristiyan Ermeni ve diğer unsurlar 2.954. Elbistan merkez kazada ise, Müslüman ve Hristiyan nüfusun sayıları birbirine çok yakındı. Müslüman Türk ve Kürtler 3.546, Hristiyan Ermeniler ve diğer unsurlar 2.954 kişiydi.¹² Bu durum Müslüman Türk ve Kürtlerin genelde köylerde, gayrimüslimlerin ise kaza merkez yaşadığını göstermekteydi. Elbistan'da yaşayan Kürtler Müslüman nüfus içerisinde zikredildiğinden ayrıca belirtilmemişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Elbistan bölgesinde eşkıyalık faaliyetleri çoğaldı. Özellikle 1917 yılında, Elbistan bölgesinin muhtelif yerlerinde eşkıyalık hareketlerinde bulunan üç çete vardı.¹³ Çetelerden biri bu bölgede türeyen, çoğunluğunu Elbistan kazasının köylerinden asker kaçağı, bakayalardan ve Şîî mezhebine mensup Kürtler oluşturmaktaydı. Miktarları tahminen otuz iki kişi idi.

¹¹ Gümüşalan, a. g. e., s. 50-51.

¹² Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, Volume 2, Paris 1891, s. 240-241.

¹³ BAO, DH. ŞFR. 79-A/149.

Söz konusu otuz iki kişiden oluşan Kürt çetesi, Elbistan'a o günün koşullarında iki saat mesafedeki Zerdekeş¹⁴ köyünde yuvalanmaktaydı. Zerdekeş köyündeki asker firarileri ve bakayaların tamamı bu çeteye dâhildi. Başlangıçta beş altı kişiden oluşan bu çetenin takibi için Haziran 1917'de, 10 kişilik bir asker müfrezesi görevlendirildi. Jandarma müfrezesinin takibi sırasında, Elbistan'a dört saat mesafede çatışma meydana geldi. Gerekli tedbirleri almayan jandarma bu çatışmada üç asker ve bir çavuş şehit verdi. Bu hadiseden sonra iyice cesaretlenen çeteye, peyderpey diğer asker firarileri de katılmaya başladı. Çetenin mevcudiyeti de giderek arttı.

1917 Ağustos başlarında bu Kürt çetesi, Elbistan merkeze bağlı Evliya¹⁵ köyünü bastı. Köylünün nakit parasına, mallarına ve hayvanlarına el koydu. Çete, Evliya köyündeki yağma ve talandan sonra, Elbistanlı Kasap Mustafa isminde bir kişiyi katletti. Kürt çetesi adeta Elbistan bölgesinin korkulu rüyası haline geldi. Faaliyetlerine devam eden çete, sekiz asker bakayasını karakola götürülen askerlere, yolda saldırı düzenledi. Bu saldırıda, bir asker kaçırılarak dağa kaldırıldı.

Çoğunlukla kendi köyleri civarındaki yerlerde eşkıyalık yapan eşkıya çetesi, bölgenin dağlık olması nedeniyle kolaylıkla buralarda barınabilmekteydi. Çetede eşkıya sayısının artması, giderek güçlenmelerine neden oldu. Sadece Elbistan bölgesindeki soygun yağma ve talanla yetinmediler. Kısa bir zaman sonra, Pazarcık ve Antep'in köylerine de baskınlar düzenlemeye başladılar. Elbistan ilçesi, aynı zamanda jandarma bölüğü merkeziydi. Bölgenin asayiş ve nizamının sağlanması için yeteri kadar asker vardı. Jandarma takip müfrezesi uğradığı ilk hezimetten sonra, eşkıyanın takibini bizzat Jandarma Bölük Kumandanı Hamdi Efendi yapmaya başladı.

3-Halep Mülkiye Müfettişi Şekip Bey'in, Maraş'taki Eşkıyalık Hareketleriyle İlgili Raporu

Maraş bu dönemde Halep' e bağlı bir sancak olarak yönetilmekteydi. Eşkıyalık faaliyetlerinin giderek artması, artan şikâyetler ve yerel yöneticilerin eşkıyaların ortadan kaldırılması konusundaki vurdumduymazlıkları üzerine Halep Valiliği tarafından Mülkiye Müfettişi Şekip Bey bu durumu araştırmakla görevlendirildi. Şekip Bey, Maraş bölgesindeki eşkıyalık faaliyetlerinin bastırılmasında yerel yöneticilerin ihmali ile ilgili yaptığı incelemeler neticesinde bir rapor hazırladı. Şekip Bey'in raporuna göre, eşkıya takip işini bizzat üzerine alarak idare eden Jandarma Bölük Kumandanı Hamdi Efendi, birkaç gün köylerde dolaşarak yataklık yaptıkları isnadıyla halkı soymaktan başka bir iş yapmadı. Eşkıyayı takip etmeye de bir daha çıkmadı.

¹⁴ Bugün Kahramanmaraş Nurhak ilçesine bağlı, yaklaşık 20 km uzaklıkta Gümüşdöven Köyü.

¹⁵ Bugün Kahramanmaraş Elbistan ilçesine bağlı, 4, 5 km uzaklıkta Gündere köyü.

Elbistan kaymakamı Hilmi Bey, adeta bölgenin asayişinden kendisi sorumlu değilmiş gibi bir tavır içerisindeydi. Kaymakam Hilmi Bey asayiş ve nizamın sağlanması ile ilgilenmediği gibi, kendisine gayri meşru yollardan kazanç sağlama peşindeydi. Bir anlamda olaylarını akışına bırakarak, yasak savma kabilinden işlemler yapıyordu. Sorumluluk bölgesinde eşkıyayı takibe çıkmamasının yanısıra bölgede meydana gelen eşkıyalık hareketlerini Maraş sancak merkezine bildirerek, oradan kuvvet istemekten başka bir iş yapmıyordu. Eşkıyanın faaliyetlerine engellemek maksadıyla en küçük bir tedbir dahi almıyordu. Kürt eşkıya çetesinin bu kadar büyümesinde, hiçbir tedbir almayan sadece durumu idare etmeye çalışan Kaymakam Hilmi Bey'in büyük payı vardı. Eşkıyanın, Elbistan bölgesinde meydana getirdiği güvensizlik ortamı ve yerel yöneticilerinde zamanında gerekli tedbirleri almaması asayişin iyice bozulmasına yol açtı. Bu durumda istifade yoluna koyulan asker firarileri ve başıboş serseriler köyler arasındaki yollarda halkı soymaya başladı. Göksun kaymakamı İslam Ferit Bey, Elbistan hududu civarında karşılaştığı üç silahlı eşkıya ile çatışmaya girdi. Şekip Bey raporunda ayrıca, eline silah geçiren her aciz ve serserinin eşkıyalık yapmasının bölgede revaç bulduğunu ifade etti. Elbistan jandarma kumandanının ve kaymakamının yapılan tahkikat neticesinde, şahsi menfaatlerinin peşine düştüğü ve suiistimallerinin bulunduğu anlaşıldı. Jandarma Nizamnamesinin 80. maddesi gereğince, Jandarma Tabur Kumandanlarının senede iki defa sorumluluk bölgelerindeki karakolları teftiş etmeleri gerekmekteydi. Jandarma Tabur Kumandanı Lütfi Bey, bölgeye gelişinin bir seneye yaklaşmasına rağmen değil eşkıya takibi, teftiş için bile dışarıya dahi çıkmadı. Maraş Mutasarrıfı, sancakta göreve başlamasının üzerinden sekiz ay geçmesine rağmen emniyet asayiş ve emniyeti ile hiç ilgilenmedi.

Müfettiş Şekip Bey raporunun sonuç bölümünde, devletin gücü karşısında hiçbir kuvvetin dayanamayacağını, eşkıyalık yapan bir avuç serserinin kısa zamanda ortadan kaldırılması gerektiğini belirtti. Bunun yanısıra Jandarma Tabur Kumandanının mevcut kuvvetle eşkıyayı bertaraf edebileceği, son defa olarak vazifesini layıkıyla yapması için uyarılması gerektiği ve ihmalleri görülenlerin şiddetle cezalandırılması da rapor da yer aldı.¹⁶

Maraş mutasarrıfı, Elbistan kaymakamı ve Jandarma kumandanları da merkezi otoritenin zayıflığından istifade yoluna gitti. Savaş yıllarında ekonomik anlamda yoksullukla mücadele eden halk hem eşkıya çeteleri hem de en az onlar kadar bu durumu görmezlikten gelen yöneticilerle mücadele etmekteydi.

17 Aralık 1917'de Maraş mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifrede, Göksun kazasına sınır olan Sivas'ın Aziziye bölgesinde bir takım Kürt ve Çerkezlerin menzil noktalarındaki köylere yağma ve talan amaçlı

¹⁶ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 17.

saldırı düzenlediği bildirildi. Eşkıyalar köylerin işe ambarlarını ve aşar vergilerin toplandığı ambarları yağmaladı.¹⁷

4-Eşkıyalık Faaliyetlerinin Ortadan Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar

Halep Valiliği ile Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalarda, Elbistan bölgesinde türeyen ve mevcutları gündün güne artan Kürtlerden meydana gelen çetenin yanında, Maraş'ta iki çetenin daha varlığından bahsedilmekteydi. Bunlarda biri Zeytun civarında türeyen İslahiye-Maraş- Pazarcık arasında gasp ve soygun yapan¹⁸ Topal Gâvur çetesi diye ünlenen Ermenilerden meydana gelen çeteydi. Yaklaşık 30 Ermeni'den oluşan bu çetede Pazarcık'taki Türk köylerine baskınlar düzenliyor, halkın canına ve malına kast ediyordu.¹⁹ Eşkıyalığın bu derecede çoğalması, yerel idare yöneticilerinin ve Jandarma kumandanlarının tenpervelikleri yüzünden kaynaklanmaktaydı.

²⁰Maraş Mutasarrıflığından 24 Eylül 1917 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, söz konusu Kürt çetesinin ortadan kaldırılması için birkaç koldan jandarma müfrezeleri çıkarıldığı bildirildi. Maraş'taki jandarmanın yetersizliği nedeniyle, Halep'te bulunan 7. Ordu Kumandanlığından yardımcı kuvvet alındı. Eşkıyanın takibi için Halep'ten gelen 50 kişilik süvari müfrezesi Pazarcık kazasına götürüldü. Halep'ten gelecek olan diğer yardımcı kuvvetin de Elbistan kazasına eşkıyanın ortadan kaldırılması amacıyla götürülmesi planlanmaktaydı. Ayrıca Maraş Mutasarrıfı eşkıyalık hareketlerine son vermek ve asayişin tekrar sağlanması için her gün gerekli tedbirlerin alındığını, takibatın sürekli devam ettiğini belirtti.²¹

Maraş Mutasarrıfı, sancak dâhilindeki eşkıya çetelerinin mevcut jandarma kuvvetiyle bertaraf edilemeyeceğini ve bölgenin coğrafi şartlarının da buna izin vermediğini ifade etmekteydi. Halep'teki 7. Ordu Kumandanlığından kuvvet gönderilmesiyle, eşkıya takibatının yapılabileceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. (21 Ekim 1917).²² Dahiliye Nezareti'nden Maraş Mutasarrıflığına verilen cevapta, eşkıyanın ortadan kaldırılması için gerekli olan askeri kuvvetin Arabistan Umum Kumandanlığı ile Halep'te bulunan 7. Ordu Kumandanlığından talep edilmesi emri verildi.²³

29 Kasım 1917'de Maraş Mutasarrıflığından, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifre yazısında, eşkıyanın takibi ve ortadan kaldırılması için, Halep'teki

¹⁷ BAO, DH, ŞFR, 573.66.01.

¹⁸ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 25

¹⁹ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 17.

²⁰ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 25.

²¹ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 21.

²² BAO, DH. EUM. 6.Şb., 27.15.7

²³ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 3.

7. Ordu Kumandanlığından gönderilmesi beklenen 600 mevcutlu taburun gelmediği bildirildi. Ayrıca eşkıya ve firarilerin sayısının çok olması nedeniyle, sancak merkezinde bulunan 140 kişilik depo taburunun yetersiz olduğu da belirtildi.²⁴

5-Pazarcık'ta Kürt Eşkıyalarının Faaliyetleri

Pazarcık, Birinci Dünya Savaşı sırasında Maraş sancağına bağlı bir kaza idi.1890 yılında kazanın nüfusu 22.6852'ti. Bu nüfusun 21.651'ini Müslüman Türk ve Kürtler, 1304'ünü Hristiyanlar oluşturmaktaydı. Kazada 1 nahiye, 76 köy bulunmaktaydı.²⁵

Pazarcık bölgesinde, çoğunluğunu Müslüman unsurlar olan Kürt ve Çerkezlerin oluşturduğu bir çete vardı. Söz konusu çete, Maraş'taki Kürt Ağaları tarafından sevk ve idare edilmekteydi. Çete baskın ve tecavüzleri bilhassa Türk Köylerine yapıyordu. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğünden Maraş Mutasarrıflığına yazılan 24 Kasım 1917 tarihli şifre yazısında bu çete ile hangi işlemlerin yapıldığının bildirilmesi istendi.²⁶

Çoğunluğunu Kürtlerin ve Çerkezlerin oluşturduğu ifadesine bakılacak olursa bu çetenin içinde Ermenilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Maraş'taki eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili, Halep Mülkiye Müfettişi Şekip Bey tarafından hazırlanarak Dahiliye Nezareti'ne sunulan raporda, Pazarcık kazasına bağlı bugünde aynı adla anılan Ördek Dede²⁷ köyüne saldırı düzenleyen bir çeteden bahsedilmekteydi. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğünden Maraş Mutasarrıflığına yazılan 24 Kasım 1917 tarihli şifre yazısında da, çoğunluğunu Kürt ve Çerkezlerin oluşturduğu çetenin birkaç ay önce Ördek Dede köyüne baskın düzenlediği ifade edildi. Muhtemelen iki ayrı yazıda bahsedilen çete aynı çete idi. Çok sayıdaki eşkıyanın Ördek Dede köyüne yaptıkları baskın sonrasında, halk köyü terk ederek Antep, Maraş ve Malatya'ya sığındı.²⁸

Pazarcık bölgesindeki Kürt eşkıyasının, Türk köylerine ve ailelerine karşı yaptığı saldırılar karşısında çaresiz kaldı. Bunun üzerine, Maraş Sancağı ileri gelenleri, 18 Haziran 1918'de Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğüne telgraf çekerek gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Meclis-i Umûmi azasından Mehmet Emin, Meclis-i Umûmi azasından Kadızâde Mehmet Ziya, Doktor Mustafa, Katipzâde Mehmet Tevfik, Zülkadirzâde Hakkı, Belediye azasından Lütfi Bey, Kocabaşzâde Ömer, Bayazıtzâde Ali Rıza²⁹ gibi sancak ileri gelenleri, bir

²⁴ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 30.

²⁵ Cuinet, a.g.e., s. 245.

²⁶ BAO, DH. ŞFR.81.231.

²⁷ Kahramanmaraş, Pazarcık ilçesine bağlı, yaklaşık 42 km uzaklıkta aynı adla anılan köy.

²⁸ BAO, DH. ŞFR.81.231.

²⁹ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 7.

senedir Kürt çetelerinin sancağın emniyet ve asayişini tamamen bozduklarını ifade etti.³⁰

Maraş sancağı, Kürt çetelerinin faaliyet alanı haline geldi. Bir yıllık süre zarfında, 40'dan fazla Türk köyü, eşkıyalar tarafından tahrip ve yağma edildi. Bu köyleri Kürt eşkıyası hemen hemen tamamen harap edince, ahalisi Türk olan Akcan³¹ köyü tahliye edildi. Özellikle Türk köylerinde işiyle gücüyle meşgul, savunma araçlarından ve müdafaadan mahrum halk tecavüz ve baskına uğramaktaydı. Maraş'a bir buçuk saat mesafedeki Akçagöz Çiftliğindeki insanlar dağa kaldırılarak beş yüz Osmanlı altını fidye istenmekteydi.³²

Maraş ileri gelenleri, söz konusu Kürt eşkıyasının zulmüne halkın tahammülünün kalmadığını belirtti. Dört yıldır düşmanlarla muzaffer bir şekilde mücadele eden Osmanlı Hükümeti için, Kürt eşkıyalarına engel olunamaması utanılacak bir durumdu. Eşkuya yüzünden aileler çok perişan duruma düşerek adeta mahrumiyet içindeydi.³³

Pazarcık kazasındaki Kürt eşkıyalarının mağdur ettiği çaresiz köylüler, Maraş merkeze guruplar halinde göç ediyorlardı. Eşkuyalar sadece halkın malına ve canına değil, namus ve iffetlerine de ilişiyorlardı. Merkez Sancağa bu durumu şikâyet için gidenler ise, yöneticiler tarafından tehdit ile susmaya mecbur bırakılmaktaydı. Bölgenin asayışı ve emniyetini sağlamakla görevli olanlar gece gündüz eğlence için yaşıyorlardı. Bilhassa jandarma kumandanları türlü türlü hilelere başvurarak, bu durumdan şikâyet edenleri suçlu bulmaktaydı. Jandarma kumandanları sorumluluk bölgesindeki yerlere davet tezkireleri çıkararak binlerce Osmanlı altınını rüşvet olarak almaktaydı.³⁴

Jandarma yüzlerce eşkıyanın tecavüzlerine hiç dokunmayarak, adeta onlara zulüm yapmaları için izin vermekteydi. Sancak yöneticileri var olan fiili durumu da inkâr etmekteydi.³⁵ Bu nedenlerden dolayı şehrin ileri gelenleri, çaresizlik içerisinde Kürt eşkıyasının zulmünden kurtulmak için Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdürlüğüne başvurdu.

1917 yılı sonlarına doğru, Pazarcık kazasına bağlı Kenizli köyünde ikamet eden Atmalı aşireti lideri Kürt Paşo Ağa, evine giren eşkıyalar tarafından tehdit edildi. Paşo Ağa, aile fertleri ile birlikte katledilmekle tehdit edilerek on üç lirasıyla eşyaları gasp edildi. Ayrıca eşkıyalar, köy muhtarı Vakkas'ın da kırk sekiz lirasını da gasp etti.³⁶

³⁰ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 1.

³¹ 1908 Halep Vilayeti Salnâmesinde, Pazarcık kazası Boz Ağa Atmalısı nahiyesine bağlı köyler arasında zikredilmekteydi. Halep Vilayeti Salnâmesi, 1326/1908: 501.

³² BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 1.

³³ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 2.

³⁴ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 5.

³⁵ BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 7.

³⁶ BAO, DH. ŞFR. 574.5.1.1.

6-Maraş Sancağı Yöneticileri İle İlgili Yapılan İncelemenin Sonucu

Şûrâ-yı Devlet tarafından yapılan inceleme neticesinde, söz konusu dönemdeki kamu görevlileri hakkında haklarındaki çeşitli isnatlar nedeniyle bir takım kararlar alındı. Maraş Mutasarrıfı Ata Bey, Jandarma Kumandanı Lütfi Bey, Bölük Kumandanı Lebib Efendi, Tahrirat Kâtibi Hakkı Efendi, Evrak Müdürü Hilmi Efendi, Jandarma Arab Mehmet, Şekeroba Muhtarı Haydar Kâhya ve ahaliden Ali Beyin bazı suçlardan lüzum-u muhakemelerine ³⁷ bazı maddelerden dolayı da Ata Bey, Lütfi Bey, Lebib Efendi'nin men'i muhakemelerine karar verildi. ³⁸

Mutasarrıf Ata Bey, Jandarma Kumandanı Lütfi Bey, Jandarma Bölük Kumandanı Lebib ve Pazarcık Kaymakamı Şihab Bey'in bölgede ortaya çıkan eşkıyanın takibi ve ortadan kaldırılması ile ilgili sancağın sahip olduğu kuvvet ölçüsünde eşkıyanın tenkili konusunda faaliyet gösterdikleri ve lakayt davranmadıkları sonucuna varıldı. ³⁹

Maraş Sancağı ileri gelenlerinin, Jandarma kumandanı Lebib Efendi'nin asayişi sağlamak yerine türlü hilelere başvurarak halkı soyduğu iddiaları ile ilgili olarak şu karar verildi: Jandarma Bölük Kumandanı Lebib Efendi'nin, jandarmalar vasıtasıyla köylerden ucuza yağ toplattırıp ⁴⁰ daha sonrada bu yağı yüksek fiyata sattırıldığı ⁴¹ anlaşıldı. Ayrıca Şekeroba Muhtarı Haydar Kâhya'nın da kumandan hesabına aynı yolla pirinç sattığı ve ahaliden nakdi para almasından dolayı münferiden lüzum-u muhakemesine karar verildi. Ayrıca Bayezidzâde Ali Bey'in konağı, eşkıyalar tarafından basılarak eşyasına ve nakit parasına el konuldu. Müşteki Ali Bey'in Mutasarrıflığa verdiği şikâyet dilekçesi, Jandarma Kumandanı Lütfi Bey'e havale edildi. Bu müracaat sırasında Bayezidzâde Ali Bey makamında Lütfi Bey'e hakaret etti. Bunun üzerine Lütfi Bey'in de, ona hakaret ettiği anlaşıldı. ⁴²

Şura-yı Devlet kararlarından da anlaşıldığı üzere, Pazarcık ve çevresindeki eşkıyayı ortadan kaldırmak ve asayişi sağlamakla yükümlü olan jandarma kumandanının halkı soyarak rüşvet aldığı yönündeki iddiaların doğru olduğu anlaşıldı. Bu durumun var olan eşkıyalık faaliyetlerini artırdığı ve eşkıyaları cesaretlendirdiği gibi, devam eden savaş dolayısıyla halkın kötü olan durumunu daha da kötüye gitmesine de neden oldu.

³⁷ BAO, ŞD. 2252. 14.5, BAO, ŞD. 2252. 14.3.1.

³⁸ BAO, ŞD. 2252. 14.7.

³⁹ BAO, ŞD. 2252. 14.2.1.

⁴⁰ BAO, ŞD. 2252. 14.2.1.

⁴¹ BAO, ŞD. 2252. 14.4.2.

⁴² BAO, ŞD. 2252. 14.4.2.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Maraş bölgesinde görülen eşkıyalık hareketlerinin artması, birçok cephede savaşan Osmanlı devletinde alınan yenilgiler ve asker azlığı nedeniyle merkezi otoritenin zayıflamasının sonucuydu. Ermenilerin Türk ordusu cephelerde savaşırken düşmanla işbirliği yaparak Türkleri arkadan vurması ve tehcire tabi tutulmayarak yerlerinde kalanların da eşkıyalık hareketlerine başladığı bilinen bir gerçektir.

Özellikle Elbistan bölgesindeki Zerdekeş köyündeki Kürtler türeyen ve sayıları günden güne aratan eşkıya çetesi, Elbistan dışına da çıkarak Antep'in köylerine kadar Türk köylerine saldırılar düzenledi. Aynı şekilde Pazarcık bölgesinde türeyen Kürtlerden meydana gelen eşkıyada Pazarcık kazasındaki Türk köylerine saldırılar düzenleyerek, halkın yerlerinden göç ederek merkez sancak Maraş'a göç etmesine neden oldu. Eşkıyalık hareketleri sadece halkı soymak şeklinde değildi. Eşkıya çeteleri saldırı düzenlenledikleri yerdeki halkın canına malına namusuna ve iffetine kast etmekteydi.

Asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli, mutasarrıf, kaymakam ve Jandarma kumandanları gibi yetkililerinde bu işe göz yumması eşkıyaların cesaretini artırdı. Yerel yöneticilerin halkı suçlayıcı tavırlar içinde hareket ederek halkı eşkıyaya yataklık yapmakla sulayarak rüşvet alma peşinde koşması asayişin ve güvenliğin tamamen bozulmasına yol açtı. Yerel yöneticilerden hiçbir ümidi kalmayan Maraş sancağının ileri gelenleri çareyi merkezi hükümet den yardım almakta buldu. Halep Valiliği tarafından görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Şekip Bey'in Maraş'ta eşkıyalık faaliyetleri ile ilgili hazırladığı raporunda da halkın iddialarının tamamen doğru olduğu görülerek gereken tedbirlerin alınması istendi.

Zeytun civarında türeyerek Türk köylerine baskınlar düzenleyen iki Ermeni çetesinin yanısıra, Elbistan ve Pazarcık kazalarında da Kürtlerden oluşan iki çeteninde aynı şekilde Türk köylerine baskınlar düzenlemesi çok dikkat çeken bir hadiseydi. Her iki unsura mensup olan çeteninde Türk köylerini hedef alarak eşkıyalık yapması, bu hadiseyi önemli kılan diğer bir husustu.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri

BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 25.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 17.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 21.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 7.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 3.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 27. 15. 30.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 7.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 1.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 2.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 5.
BAO, DH. EUM. 6. Şb., 39. 68. 7.

Dahiliye Şifre Kalemi Belgeleri

BAO, DH. ŞFR.81.231.
BAO, DH. ŞFR.79-A/149.
BAO, DH. ŞFR.81.231.
BAO, DH. ŞFR. 574.5.1.1.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

BAO, ŞD. 2252. 14.2.1.
BAO, ŞD. 2252. 14.3.1
BAO, ŞD. 2252. 14.4.2.
BAO, ŞD. 2252. 14.5.
BAO, ŞD. 2252. 14.6.
BAO, ŞD. 2252. 14.7.

Kaynak Eserler, Kitaplar ve Makaleler

CUÏNET, Vital, 1891, La Turquie D'Asie, Volume 2, Paris.

DEVELİOĞLU, Ferit, 1993, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

EYİCİL, Ahmet, 2008, Osmanlı Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri, Gün Yayınları, Ankara.

HALEP VİLAYETİ SALNÂMESİ, 1326/1908, Defa 35.

SÜSLÜ, Azmi, 2013, Ermeniler, Tehcir ve Sonrası, Berikan Yayınevi, Ankara.

DEMİRCİ, Süleyman, ARSLAN, Hasan, 2012, “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: /2, Sayı:16.

GÜNAY, Nejla, “XIX. Yüzyıl Sonu XX. Yüzyıl Başlarında Maraş ve Zeytun' un Demografik Yapısı İçinde Ermeni Nüfusu”, <http://turksandarmenians.marmaraedu.tr/tr> Erişim Tarihi: 21.11.2017.

GÜMÜŞALAN Nermin XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-1938), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2012.

SÖYLEMEZ, Faruk, 2007, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş Ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 22 Yıl: /1.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Ауна/atdd/0000-0002-8541-7256

Makale Başv. Tarihi:12/12/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:27/12/2017

Metonymies (majozi mursals) in "Divanu Lugat it-Turk", "Qutadgu Bilig" and "Atabetul Haqayiq"

Laylo Mirzohidova¹

ORCID- 0000-0002-6191-3204

Abstract

In this article analyzed artistic-description facilities in texts of Old Turkic literary monuments - "Divanu lugatit Türk", "Kutadgu Bilig", "Atabetül Hakayik". In the ancient Turkic poetry the artistic descriptions were used by the means of the allegory within the symbolic hyperbola, symbolic tips, image, imagery which played important role in the developing of the literature of that period. Imagery-artistic facilities which were based on facts and principles from the real life had great aesthetic influence that show the high level of the mastery of the creators of that time.

Keywords: Trop, Symbol, Symbolic metaphor, Symbolic hyperbola, Symbolic tips, Image, Imagery, Artistic description, Word, phrase.

¹ University of Semerkand, Ozbekistan, mirzahidova1980@rambler.ru

“Divani Lügatit Türk”, “Kutadgu Bilig” ve “Atabetül hakayığ” eserlerinde Kullanılmış Mecazi Mürseller (metonimler)

Laylo Mirzohidova²

ORCID- 0000-0002-6191-3204

Öz

Bu makalede eski Türkçede yazılmış "Divanu Lugatit Türk", "Kutadgu Bilig", "Atabetül Hakayığ" gibi eserlerin metninde kullanılmış sanatsal ve edebi üsüller incelenmiştir. Bu eserlerde eski Türk edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynayan sanatsal imgeler, alegorik araç türleri, sembolik aşırılık, sembolik ipucu ve başka edebi araşlar geniş ölçüde kullanılmıştır. Yaşam bilgisine ve ilkelere dayalı sanatsal ve görsel araçların kullanımı büyük bir estetik etki yaratmakla beraber dönemin yazarlarının yüksek seviyede ustalık kazandıran özelliklerdir.

***Anahtar kelimeler:** Sembol, Mecaz, Mecaz türleri, Sembolik metafor, Sembolik aşırılık, Sembolik ipucu, Görüntü, Sanatsal görüntü, Kelime, Kelime kombinasyonu.*

Analysis of curriculum subjects of social and humanities in higher education system makes it possible to argue that they do not provide a separate dedicated time to study the full range of medieval Turkic-speaking sources. These written records fragmentary highlights the various periods of the history of Uzbekistan and other Turkic republics of Central Asia, and this is clearly insufficient for a more complete study of all available sources. In this regard, one of the pressing problems of education and the formation of historical thinking is the study of the written sources of the past, which are associated with literary activities of our ancestors and reflect the history of social development. The main sources for the history of the medieval period are works written in old Turkic languages of Central Asia and neighboring countries with her, as "Divanu Lugatit Türk" of Mahmud Kashgari, "Qutadgu Bilig" of Yusuf Has Hajip and "Atabetül Haqayığ" A.Yugnaky from 11-13 centuries. And There is also an example of Humayûnname as an example³ Akbar is still important in this regard⁴

² University of Semerkand, Ozbekistan, mirzahidova1980@rambler.ru

³ Hilal Şahin, “Bir Hatıratın Günümüze Yansıması Hümayûnname’nin Dönemin Sosyal Yaşantısına Bakışı” Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Dergisi, C. 68, 2017, Bakü, s.179.

Metonymies or mecazi mürsel (MM) is an art that creates the basis for the creation of symbolic masterpiece in the medieval Turkic poetry. The MM is a very common poetic art in Eastern classic literature, which is a direct symbolic meaning without words and phrases, without qualifications and analogies.⁵ The proximity between the meaning of the MM and the basis of it is the similarity of some of its attributes. In some cases, there may not be similarities. In this case, the feature characterized the phenomenon of MM and the good and evil deeds.

In the ancient Turkic poetry, MM appeared on the example of many poetic characters. Studying groups of these symbolic characters is also a major topic of research. It must be said that, the logical basis of these symbols is built on two basic lines: firstly, to show the human image with poetic symbols, and secondly, to find poetic symbols of man's perception of society, state and nature. For this perspective, the MM in the ancient Turkic poetry can be classified into two groups:

1. Human poetics;
2. The symbolic poetics of society and nature.

In this research, we just have to focus on the analysis of human poetics. The symbolic poetics can be learned from the following pieces according to the degree of image of a human being: *a) the human appearance and its members; b) life, happiness and joy of man's life; c) the phases of human life and the transformation into eternal life.*

The figurative MM associated with the human body and its members. Sweat of face is a human's reputation in the world. Human beings are known for two different fame. One is the property is behind the back of the Earth, the other one is from the sweat of face . The main reason why the *sweat of face* is a symbol of reputation, which is the water that flows from the face. Perspiration is a symbol of *labor*. So that, a person must find his fame in the world, not with his wealth, but with his *labor and fate*:

Ekindi, turur dunya atı javı

⁴ See this for more information: Hilal Şahin, Ekberşahın Sosyo Kültürel ve Dini Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi, Tarih Okulu Dergisi, Haziran 2015, Sayı XXII, s. 113.

⁵ Atoullloh Husayniy. Badoyiu-s-sanoyi. Aruz vazni va badiiy vositalar to`g`risida. – Toshkent. G`afur G`ulom.1981. T.Zehni. San`ati suxan. Ilmi bade` va muxtasari aro`z. – Dushanbe: Irfon. 1967. Muhammad G`iyosiddin. G`iyosul lug`ot. Iborat az se jild. Jild I. Alif-shin. – Dushanbe: Adib. 1987. – 480s. Muhammad G`iyosiddin. G`iyosul lug`ot. Iborat az se jild. Jild II. Sod-Yo. 1988. – 416s. Farhangi zaboni tojik (az asri X to ibtidoi asri XX), iborat az du jild. Dar zeri tahriri M.SH.SHukurov, V.A.Kapranov, R.Xoshim, N.A.Ma`sumiy. – Moskva: Ensiklopediya. 1969. – S. 952; 952. Shukurov N va boshqalar. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O`qituvchi. 1984. 136-b. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O`qituvchi. 2003. – S.140-148. Boboyev T. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O`qituvchi, 2004. S.323-354. Adabiyot nazariyasi. II jildlik. I jild. Adabiy asar. – Toshkent: Fan. 1979. See: majoziy obraz yaratish vositalari.

Birinditavar-ulbiriyuzsuvi(QB.892)

The glory of the world is the sound of two things:
One of them is brand; one is perspiration (prestige).

Drinking from sweat of face - is a symbol of a beautiful appearance of a person, especially, it symbolize the kindness of king. The beauty on the face of the king is enjoyed by the citizens, they were comforted and treated loyally. «Edi edgü nâi bu kishi körku yüz, bu yuz köpkingə suv ichər ekki köz» (QB 401). "If you did, you would have to drink this water," he said, "the face of a man is a very good thing, and two eyes will drink from his face". In this verse, two eyes are the symbol of the human being. The eye is the most sacred member in the human body. The light that provides the sight feature is the basis for the appearance of several faces. Divan's Eye light is symbolize a lovely sweetheart:

Bardī kuzum yaruqi, aldī uzum qonuqi,

Qanda erinch kanishī, emdi uzin uzgurur. (DLT.I.81)

The light of my eyes went out and I was taken away by spirit.

Where is he now? Now she is awakening me from sleep.

Extremely reliable person. «Ulug`hajib-ul begkə körgü közi», great chief is an eye for a king" (QB 405). Knowing the life, knowing the good, that is, taking the advice of the elderly: «Avuchqa sözi-ul yigitlar közi», "The old word is the eyes of young men" (QB.471). The King's close friend: When there is a light of eye, it naturally sees everything. On the opposite, the following verse seems counter-productive: «Odi boldi ersə körür ekki köz» "If it happens, it will see two autumn" (QB.409). Seeing all that, if there is occasion for seeing or vice versa means that one should not allowed to see everything in king`s palace. A servant should look at what he is allowed and if there is something not related to them, they should be careless about it. Secondly, the servant is the eye of the king, the one who carries out his work, and the one who is responsible man. So that, when the king services his servant at the time of his arrival, and when he does not, the king's eyes are welcomed to the king and telling him that he has not inquired of him.«Köziim-sə qulaqima kərgil eshit» (QB.856) Ogdulmish-my eyes and ears is called because of the fact, that it is a feature of the palace affairs, the work of the judiciary to inform. Here it is understood that the elderly believes in the Ogdulmish. The body of the eye is made up of the molds of the eye: pain eye. Pain eye is a symbol of secret love. If the one hides the pain eye, the tears of it obvious the reality. And the love that is secretly will be exposed one day.

Qizlab tutar sevukluk azrishkuni belgo`rar

Bashlig kuzug baysama yashī aning savriqar. (DLT.I.99).

The hidden day of love is known,

Do not hide the pain, the tear is transparent.

The evil eye is the image of the enemy and the agony. Qıng`ir ko`zin baqıştılar, qamug` tulmun tuqushtılar. Qıng`ir ko`zin baqıştılar, *Qamug` tulmun tuqushtılar*. The hero guys came out, the evil eyes looked at.(DLT, I.192). In the case of the dream, a few figurines were created. The sun of soul is a relative. Ozgurmish called Ogdulmish in this way. "Now you should be strong my heart" (QB637). **Frustration of the heart.** «*Köñul sinsa xasmı bayat ádli man*» "If the heart frustrated, it is the commend of Lord (QB.523). It is equally fair to God to please a broken and sorrowful person. So, the task of delivering justice to the broken society. Throat. The only way to get food is to get a piece of food to organism. The throat is a stomach through the throat. It is used as the figurative of the passion.

Two things are essential for a well-educated person. «*Biri til turur u kör birisi bog`uz*», "One is tongue, and the other one is throat" (QB.201). So an intellectual person has to be restrained. "If you want purity, purify the throat, and if you purify your throat you will own a blessing river" (QB.791). to control a throat –one not betray someone else's property is an indication of a lack of wealth. "If you are careful with your passion, you will live in pleasure" (QB.459). Hence, if the passion is cautious, it does not cause trouble. A person who controls his passion, lives in a cemetery. **Hand and tongue length. Hand.** It is a matter of eating human rights, violence, stocking, laughing, the tongue symbolize the offending and injure someone.

Əlig til uzun qıldım erdi öküş, ölüm keldi tutti tınim qıstı aş. I made long my tongue and hand, Death came, grabbed me and made me to inhale. (QB.219). Washing with blood. *Jafo qıldaching`a yonut qıl vafo, Arimas neçä yuvsa qon birla qon.* Getting blooded revenge for shed blood. (AH.74) if one make you a torment, reply them loyalty, reason why blood never wash blood. Tooth enclosing is the sign of a man's lamentation, a loss of his dreams. In the parable, two men agreed to be matchmaker. However, one of them breaks the promise. The second person who hopes for her daughter says that she has been enclosed. Now my teeth were jammed. (DLT.II.123). **The Moon and the Sun.** The moon is the face of the sweetheart, the sun is her figure. The appearance of the sun`s horns is expressed between the figure and the whole face of monumental portrait of sweetheart. *Kim ayib eşitür qulaq, Ay evi ertüç butaq.* (DLT.I.358). Who said, who heard, That is the moon, it sounds like a bush. B) Life, happiness and joy in human life and the symbols of anguish. To do good deed to the people is the decoration of human life. That is why, in this period of poetry, the image of a generous, compassionate person occupies a leading place, and the symbols corresponding to this kind of person are enough. **Clouds of relief.** Ignorant Clouds are a symbol of sincerity, kindness, compassion, and donation. Compared to the rain cloud.

If it rains from the clouds, there are benefits to the land, flowers, grasses; princess's grace and grace are imagined as a cloud of blessing. Gold falls from it. The mudflows from these clouds increase the joy of the individual. *Tutchi yag`ar buliti, Altun tamar arig`, Aqsa anin aqini, Qandi menin qanig`.* (DLT.I.358) The pure gold comes from the clouds of relief. It is like his stream, and he likes it. In the

“Atabetül Haqoyiq”, the qualities of a good-natured man are depicted by the figurative peculiarities of a mysterious figure: *Yarog`li âşingni kişigä yedir, Yarog`bo`lsañ ufrag`yalingi butur. Yozug`liq kişiniñ yozug`ini keçür, Adavet kökini qazip kes keçür. Alinglasa tunub g`azab inad öti, Halimliq suvin soç ul otini öçir* (AH.76). A generosity is a building that has been built and built on a grass roof. If you find clothes for them, wear them. Forgive the sin of the sinner. The grass of sin, you will scatter the Truth. Marcy to a cruel man, or a flower as a flower - bloom. In these passages a good soup is a state of wealth, the root of hostility - the basis of evil and immortal power, the irrational infidelity, the truth of water - the truth, the building, the flower, the merciful, the merciful, flower the net and the raft are two sides of the house where guests are expected. The net is a place for high, high, dignitaries. Footpaths are places for low, senior, or senior people. It is based on two concepts that symbolize the value of the people's place of life and of their labor. "A person can reach a niche because of his service, and a person who has something to do is fit for himself" (QB147). Hence, the net and racing human service is a sign of valuation. Happiness belt. Belting belt, tie a belt is a sign of a job. At the same time, it is understood that the belt is tightened tightly in the belt and begins to work in a sincere manner. The happiness of the belt is that it is a matter of desires for a man to act wisely now.

This symbol was used when he asked permission to visit **Kuntugdi**. It was a great dream to go into his service, to talk to the elder, because he was good. Hence, it is a sign of happiness for Oyto`ldi that the genius calls Oyto`ldi to himself: "Come on, let's look at the people, your happiness is bound up" (QB143). It is a sign of happiness for Oyto`ldi to come to his people and to talk with him, to make a right policy for his country, to pursue a just policy, to live calm and peaceful, to poeticize the power of happiness. Many forms of humanity have been created by means of evil and goodness. Monotheism is a symbol of wealth and luxury. However, it is an exemplary sense to condemn those who are unable to lay a table before a rich man. *Ko`rklug tonug o`zuna, tatlig`ashig`azinqa, Tutg`il qonuq ag`irliğ`, yazsin yavün buzunka.*(DLT.II.80). Impress your beauty, charming view, and sweet dish. Honor the conquerors so that your dignity may reach your country. Gray in several verses, the word "Divanu lugatit Türk" is used as a symbol of the evil, disrespect to others. *Kulsa kishi etma anar ortar küla, baqqil anar ezgo`lo`go`n ag`zin ko`la* (DLT.II.34) whenever someone share their joys with you or if someone smiles you never response with frown. In other words if you look at someone with a smile, that's when someone laughs at you, you do not have a hot gray coat that burns on his face, you smile too, That is, to do good to good. **Swan**. He is symbol of happiness, luck, achievement of good intentions:

Serinsə kishi oz tiləkin tapar

Serib turdachı er öriñ,qush tutar.

When a person is patient, he finds what he wants,

Patient keeps silent. (QB 247)

Swan – is finding a person's nourishment to eat and drink. Obscurity is a sign of purity, and its sustenance does not decrease. Cleanliness is a human being, and it is with him.

Aziḡ`lig` kur erkə bu nəy eksumas

Tuḡ`ig`li`örüñ qushqa men eksuma.

The wealth of the wealthy man will not decrease,

For the sake of birth, the grain will not be reduced. (QB.345)

Nourishment is a country where people eat in their daily lives. It is said that Allahu ta'âlâ has given birth to a human being. According to Yusuf Has Hacı, the provision comes from labor. If a person has the power and labor weapon to work, there is no need for him to become a lover of wealth. The symbolic mursal of sustenance is as follows: "As long as there is a sword, an ax, a bullet, a spring, a power, a power, a bounty, no man should be in worry for the property" (QB 346). The ship is a symbol of a marriage, family life. Every husband and wife are a ship. They swim in the sea of life. "The ship is in the midst of the rising sea, assuming that a woman takes a ship" (QB.527). **The door. Open door.** The creation of all human capacities, the coming of the work, the achievement of happiness, and the closed door are the opposite of it. "Stay calm, do not hurry while doing your job, and all the closed doors are opened" (QB.139). **Seed.** Seed - the origin of generation, the origin of ancestor. Grain taken from the seeds. The seed will give a good seed to a good harvest, and will not be alien to his field. He said, "O intelligent person, the seed is clean." (QB.477). This is a grooming thought. **Melon.** Melon is a figurative person's appearance. The smell of the melon looks beautiful. Nevertheless, it is in its taste. That is why it is necessary to look at the inner world, not the appearance of man. "If there is no taste in the melon, you must throw it aside, o deer" (QB.759). In this case, the deer is a figurative mursal, meaning a clever, intelligent person. **Sugar and marrow** - a good reception, a symbol of hospitality. "The conduct of impurity is the sin of adultery, even if it is sugar and bark" (QB.365). **Sucking and Dressing:** "The good deeds of the deceased are good and the clothes for the person who is in love with it. (QB.335). Socks and suits are the signs of a person's abdomen, his superiority. Whoever is well behaved, his job is developed, his health is good, and his lifestyle is calm. The poison. Hurtfulness, illness, anxiety. The sweetness - the longevity of man's life is contrary to the well-being of a good life. The poison of the human diet is the fact that young people have become old and old, that they cannot be as strong as the young man can. "All my desires were sweet, and now my old age has poisoned my cooking" (QB115).

Descriptions of the life of human life and the transition to the eternal world. The survival of human life is inevitable about the death of the man born in Turkic poetry, which is expressed in various colors: "What ever it is, it must definitely decrease" (QB.215). "The fall of the rise, the lower the height, the joy of the joy, the bitterness of the sweetness" (QB.215).

Yalıñ yüzlüḡ erdim buturdi saqal

Qara quzg`un erdim kug`u qildi chal.

I was naked face and beard,

I was a black raven, and I sank. (QB.216)

"The rising uplift, the rising and falling, the light is darkened, and the one who walks in" (QB.209). "Whoever reaches the age of sixty will receive his reward, and summer will fall on the winter" (QB115). Summer is ending when life is full of life, and winter is about to die. Matte - bedding, getting sick of bed because of illness. It is assumed that if a person is taken into custody, his arms and legs cannot go anywhere. "I have been a year with mere illusions, I am a moonwalker, and my feet are smashed without lifting them up" (QB115). "All who are alive are time-consuming." (QB.231). A journey through the world is a long way to go, "That's a long journey ahead of you." (QB.259). The world has two doors - to live and die. One is to enter life, the other to go out. The distance between these two doors is the lifetime of man. A doorframe represents this aspect of living. "For all who breathe, death is a gateway, and all who enter it will enter it" (QB.221). The world has opened the door - the man was born. The death gate was opened and placed in a cemetery. (QB.547). The door is a mark of the graveyard. "The door to the corpse of corpse" (QB.273). Man is naked when he is born, and so is his departure. This philosophical experience is given in the abdomen. "Get out of your womb, I will go into the abdomen" (QB.273). Here the abdomen has two different meanings: one is a mother, one is born of the human being, the other is the earth, the abdomen. When a person dies, he goes into it, burying it. Horse gave is man's dying, lifestyle promotion and death. Horse is used in two different shapes. Pacer horse - coffin, the ending of the human's life.

Yayilmaz yog`it kevaldip tushub

Egarsiz yig`achmingu munglug`yolub.

Horse of fate. The flaming horse - the rotting world, the symbol of the end of human life, the end of time. When a person rides on a horse, it is understood that he is born and that he rides on horseback - his life, his way of life, and his fall from the horse. "When a woman is born to her mother, she is a stranger and her horse riding." (QB.255). Human experiences of premature death are expressed by sunset and despair: "The end has come and the day is declining" (QB.829). "Whatever you did, it is over, and now your tuning has drawn near." (QB.235). The term "Divanu lugatit Türk" does not mean the death, but the fact that another person kills the person is represented by a mursal. Drinking death drink, even though the weapon killed the enemy.

Anin ishin keçurdum,

Eshin yima qaçurdum,

Ölüm otun içurdum,

Ichti ölüb yüzi tarin. (DLT.I.82)

We have tried to analyze the images of ancient Turkic peoples in the context of some literary fragments. Based on these analyzes, it can be argued that ancient Turkic poetry was rich in artistic imagery, including its majesty and its various forms of MM, symbolic expression, emotional, symbolic, symbolic expression, and served as a pillar for later literature indicates that the basis of imaginary images on the basis of vitality, the high aesthetic effect and the high level of thinking of the contemporaries of this era. The poetic language of ancient Turkic poetry and figurative characters is a vivid example of literary art. Therefore, his power of influence and literary influence are not just the latest in classical literature, but also in our present literature.

References

M.QOSHG‘ARIY. DEVONU LUG‘OTIT TURK. I JILD, 1960, T.: Fan.. –s.105.

ŞAHİN H., 2017, ‘‘Bir Hatıratın Günümüze Yansıması Hümayûnanme’nin Dönemin Sosyal Yaşantısına Bakışı’’ *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. 68, Bakü, s.163-179.

ŞAHİN, H., ‘‘Ekberşah’ın Sosyo Kültürel ve Dini Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi’’, *Tarih Okulu Dergisi*, Haziran 2015, Sayı XXII, ss. 113-133.

TO‘XLIEV, B., 2004, «Qutadg‘u bilig»gi va ayrim janrlar takomili. (masnaviy, to‘rtlik, qasida). – T.: MCHJ «Asr-matbuot»,s.63.

YUSUF XOS HOJIB, 1971, Qutadg‘u bilig. T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, s.157.

YUSUF XOS HOJIB, 1972, «Qutadg‘u bilig» (Saodatga yo‘llovchi bilim). – T.: Fan, s.967

QO‘NG‘UROV R. O‘ZBEK TILINING TASVIRIY VOSITALARI, 1977, T.: Fan, s.109.

Cicero'nun Marcus Antonius Stratejisi: Philippicae Söylevleri

Serkan Güzel¹

ORCID-0000-0002-2918-0194

Eylem Güzel²

ORCID-0000-0001-6772-4108

Öz

Bir politikacı ve hatip olarak Cicero, Roma'da iç çatışmalar döneminin tanığı olduğunu belgeleyen Philippicae Söylevleri'ni vermiştir. Bu Philippicae Söylevleri'nin belirgin özelliği Romalı bir komutan olan Marcus Antonius'u eleştirmesidir. Bu yazının amacı, Cicero'nun Marcus Antonius'u Roma düşmanı olarak göstermeye çalışan stratejisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Cicero'nun Marcus Antonius'a yönelttiği Roma düşmanlığı temasını en yoğun olarak içeren dördüncü ve beşinci söylevler ele alınmıştır. Cicero'nun bu iki söylevinden elde edilen dört bağlama eleştirel söylem çözümlemesi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cicero, Marcus Antonius, Philippicae Söylevleri

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, sguzel@pau.edu.tr

² Dr. Pamukkale Üniversitesi, egguzel@hotmail.com

Cicero's Strategy about Marcus Antonius: Philippicae Speeches

Serkan Güzel³

ORCID-0000-0002-2918-0194

Eylem Güzel⁴

ORCID-0000-0001-6772-4108

Abstract

As a politician and orator, Cicero gave Philippicae Speeches which demonstrate him as a witness of inner fighting period in Rome. In this sense, one of the characteristic of this Philippicae Speeches was about critics of Marcus Antonius who was a Roman commander. Aim of this article reveals Cicero's strategy that try to show Marcus Antonius as an enemy of Roma. In this way, forth and fifth speeches that include numerous theme of Roman enemy accusation directing from Cicero to Marcus Antonius have discussed. Critical discourse analysis will be applied to four context attained from Cicero's this two speeches.

Keywords: Cicero, Marcus Antonius, Philippicae Speeches

³ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, sguzel@pau.edu.tr

⁴ Dr. Pamukkale Üniversitesi, egguzel@hotmail.com

Giriş

Efsanevi kuruluşu⁵ M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına dek uzanan ve iki asırdan daha uzun bir süre boyunca krallıkla idare edilen Roma'nın Cumhuriyet idaresine geçişi M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında olmuştur.⁶ Roma'nın M.Ö. 509'da gerçekleşen *Res Publica* yani Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki en etkili unsur, Roma'nın kuruluşundan itibaren başa geçen krallardan son ikisinin, yasal olmayan yollarla iktidarı ele geçirerek gücü kendi bünyelerinde toplamaları olmuştur. Bu süreç, kişiselleşen yönetim şeklini de beraberinde getirmiştir. Yozlaşan krallık sisteminin, tiranlık tarzı bir yönetim sistemine dönüşmesiyle birlikte bu duruma tahammül edemeyerek ayaklanan soylu aristokrat kesimin, mevcut kralı Roma'dan kovması ve idareyi ele geçirmesiyle krallık sistemi tarihe karışmış ve Cumhuriyet kurulmuştur.⁷

Roma Cumhuriyet döneminin sona ermesi, M.Ö. 2. yüzyılın sonlarında baş gösteren sınıf mücadeleleri ile yakından ilişkilidir. Bu dönemde Roma'daki iç huzurdan eser kalmamış, hem halk hem de yönetici sınıf için zorlu bir dönem başlamıştı. Üstelik Roma merkezli toplumsal göçlerin yanı sıra kırsal bölgeden kente geçişlerdeki yoğunluk sosyo-politik yapıyı ciddi anlamda etkilemiş, böylelikle ekonomik sıkıntılar iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştı. Yine de Roma için en zor dönem, mevcut sorunlara ekonomik reformlar vasıtasıyla çözüm bulunmasını talep eden halk ile buna karşı çıkan senato arasındaki iktidar mücadelesinin kanlı çatışmalara dönüşmesiyle başlamıştı. Bunun üzerine mevcut durumu düzeltmek, köylü sınıfı ile orta sınıfı iyileştirmek ve orduyu güçlendirmek isteyen aristokrat sınıf mensubu kişiler harekete geçmişti. Bundan sonraki süreçte Gracchus kardeşlerin M.Ö. 133 yılında başlayan ve başarısızlıkla sonuçlanan reform girişimleri, M.Ö. 107 yılında askeri hizmetin kamu görevi olmaktan çıkarılıp paralı askerlik sistemine dönüştürülmesiyle birlikte askerliğin

⁵ Roma'nın efsanevi kuruluşu ve tarihi süreci içeren iki antik kaynak için bkz. Titus Livius, *The History of Rome/Historiae Ab Urbe Condita*, (Trans. Benjamin Oliver Foster), Harvard University Press, London 1919; Vergilius, *Aeneas*, (Çev. İ. Z. Eyuboğlu), Payel Yayınları, İstanbul 2010.

⁶ Pelin Atayman Erçelik, "Roma'nın Kuruluş Efsaneleri", *Doğu Batı*, 11/47, 15-22, 2008, s. 16-21.

⁷ Mehmet Ali Ağaogulları-Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devleti'ne*, İmge Kitabevi, İstanbul 2011, s. 16; Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, I. Kısım Cumhuriyet Devri, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 25-27.

meslek haline gelmesi ile başlamış oldu. M.Ö. 82’de diktatör seçilen Sulla’nın siyasi eylemleri Romalıların monarşi düzenini benimseme eğiliminde en etkili unsurlardan biri olsa da sonraki politik faaliyetlerde Cumhuriyetin korunması ve devamlılığının sağlanması her zaman esas oldu. M.Ö. 60 yılında ise *triumvirlik* adı verilen üçlü yönetim sistemine geçildi. Bu sistemde, askeri başarıları ve toprak kazanımları sayesinde halkın desteğini kazanan Caesar, diğer iki *triumvir* Pompeius ve Crassus’a göre ön plandaydı. Pompeius ile girdiği askeri mücadelede Caesar’ın kazanan taraf olması ve bu mücadelenin ardından Mısır’a kaçan Pompeius’un orada öldürülmesiyle⁸ birlikte Caesar Roma’daki en güçlü kişi haline geldi. Parth seferine çıkmadan hemen önce Roma’daki hakimiyetini pekiştirmek isteyen Caesar’ın bu amacını gerçekleştirebilmesi için Lupercalia bayramında taç giymesi kararlaştırılmış olsa da Caesar’ın monarşi yanlısı tutumunu iyiden iyiye açığa çıkaran bu olay karşısında verilen tepkiler halkın bu değişime henüz hazır olmadığını ortaya koydu. En nihayetinde Caesar’ın Roma’ya hâkim olma sürecindeki monarşi yanlısı tutumu açıkça ortaya çıkmıştı. Bu süreç, Cumhuriyet’ten ziyade monarşi yanlısı olduğu yönünde düşünen muhaliflerin senato toplantısı öncesinde Caesar’a suikast düzenlemeleri ile birlikte 15 Mart 44 yılı itibarıyla son buldu.⁹

Caesar’a düzenlenen bu suikast Romalılar Cumhuriyete fazlasıyla bağlı olduğunu göstermiştir. Nitekim Romalılar, Cumhuriyet rejimini, layıkıyla uygulayan ilk devlet olma özelliğine sahiptir.¹⁰ Dolayısıyla Romalılar tam bir Cumhuriyet aşığıdır. Roma’da Cumhuriyet yanlısı olarak adından söz edilebilecek en önemli kişilerin başında ise Cicero (M.Ö. 106-43) gelmektedir. Roma’da sınıf mücadelelerinin ve kanlı iç çatışmaların yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olan Cicero, yukarıda sözü edilen olayların birebir tanığı sıfatını taşıyan bir politikacı ve hatip olması hasebiyle oldukça önemli bir siyasi karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸ Caesar, İç Savaş, 3.103-104; Appian, Historia Romana, 2.12.84-86,89; Dio, Historiae Romanae, 42. 3-9; Suetonius, Tanrısız Julius Caesar, 34-35; Strabo, Geographica, 17. 1. 11; Plutarkhos, Caesar, 48.

⁹ Suetonius, Tanrısız Julius Caesar, 82; Plutarkhos, Marcus Antonius, 14; Halil Demircioğlu, Roma Tarihi I, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 56-57; Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, İmparatorluktan Tanrı Devleti’ne, İmge Kitabevi, İstanbul 2011, s. 39-40, 42-46.; Sabahat Atlan, Roma Tarihinin Ana Hatları, I. Kısım Cumhuriyet Devri, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 125-126, 204.; Patrick Le Roux, Roma İmparatorluğu, (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi, Ankara 2011, s. 15-17.

¹⁰ Toktamış Ateş, “Cumhuriyet”, Doğu Batı, 11/47, 64-82, 2008, s. 67.

Cicero özellikle bu dönemde Cumhuriyet’i tehlikeye sokan kişiler arasında gördüğü Marcus Antonius’u eleştiren söylevler vermiştir.

1-Cicero’nun Philippicae Söylevleri

M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında Cicero tarafından kaleme alınan *Philippicae Söylevleri*¹¹ ilki Caesar’ın ölümünden sonra olmak üzere onun tarafından verilmiş olan toplam on dört söylevi içermektedir. Bu söylevler M.Ö. 44-43 yılları arasındaki süreci detaylı bir şekilde anlatan belgelerdir. Monarşi rejimini savunduğu düşünülen Caesar’ın M.Ö. 44 yılında bir suikast sonucu öldürülmesi ile başlayan ve Roma devletinin en sıkıntılı dönemlerinden biri olarak nitelendirilebileceğimiz sürecin Caesar’ın evlatlık oğlu Octavianus’un M.Ö. 43 yılında Roma’ya gelmesiyle sona erdiği göz önünde bulundurulduğunda *Philippicae Söylevleri’nin* dönemin Romasını, yaşanan siyasi gelişmeleri, koyu Cumhuriyet taraftarı olan bir hatibin bu rejimin mevcudiyetini muhafaza etmek adına sürdürmüş olduğu mücadeleyi anlatması bakımından oldukça önemli belgeler olduğu daha iyi anlaşılır.¹²

Cumhuriyetin yıkılma sürecinde başrol oynayan Cicero, Cumhuriyet rejimi ve onun sürekliliği için çaba gösterirken, Caesar’ın ölümünden sonra devleti tek başına ele geçirerek tek adam yönetimini getirmesinden çekindiği Marcus Antonius’u hedef alan söylevleriyle öne çıkmıştır. Cicero’nun M.Ö. 44-43 yıllarında verdiği söylevlerin tamamını kapsayan *Philippicae Söylevleri* onun Marcus Antonius’a olan eleştirel tutumunu yansıtır. Bu eleştirel tutumun temelindeki sebep ise Plutarkhos’un *Marcus Antonius* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Plutarkhos’a göre Marcus Antonius’un annesi Iulia, eşinin ölümünden sonra Cornelius Lentulus ile evlenmişti. Fakat Cornelius Lentulus, M.Ö. 63 yılında halkın borçlarını affetme vaadiyle ikinci kez konsül adayı olan fakat rejim değişikliği

¹¹ M. Tullius Cicero, *Philippics/Philippicae*, (Ed. Albert Clark-Albert Curtis Clark), Oxford 1918.

¹² Marcus Tullius Cicero, *Philippicae Söylevleri I* (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 7.

istemeyen tarafın çoğunlukta olması nedeniyle seçilemeyen Catilina'nın başlattığı Catilina İsyanı'na¹³ katıldığı gerekçesinden yola çıkarak Cicero'nun emriyle öldürüldü. Dolayısıyla bu olay Cicero-Marcus Antonius arasındaki kin ve düşmanlığın ilk sebebi oldu.¹⁴ İkili arasındaki bu düşmanlık, Cicero'nun söylevlerinde sıkça yer verdiği ağır ithamlarda da açıkça görülmektedir. Caesar'ın 15 Mart 44 yılında öldürüldüğü sırada konsül olarak görev yapan Marcus Antonius'un siyasi girişimleri Cicero'nun söylevlerinde fazlasıyla yer bulmuştur. Bu söylevlerden sadece *Birinci Philippicae Söylevi* diğer söylevlerden farklıdır. Zira Cicero, 2 Eylül 44 yılında vermeye başladığı söylevlerin ilki olan *Birinci Philippicae Söylevi*'nde¹⁵ Marcus Antonius'a karşı fazlasıyla ılımlı hatta uzlaşmacı bir tutum içinde olmuştur. Fakat Marcus Antonius, Cicero'nun bu ılımlı yaklaşımı ve konuşmasından dahi rahatsız olmuş ve ona karşı bir savunma yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bunun üzerine Marcus Antonius 19 Eylül 44'te Cicero'ya karşı bir söylev vermiştir. Bu söylevde Cicero'ya olan düşmanlığını açık bir dille ortaya koyan Marcus Antonius'un konuşması, Cicero tarafından çok ağır bir dille eleştirilmiştir. Öyle ki Cicero, Marcus Antonius'u "*orationem ex ore imprussimo evomuit*" yani "*son derece iğrenç ağızından kusarcasına bir söylev verdi*"¹⁶ diyerek eleştirmiştir.¹⁷ Hatta bu söylevi için "*O denli aptaldın ki, tüm konuşmanda kendinle dövüşüyordun...*"¹⁸ "*İnsan mı desem, koyun mu desem, şunun aptallığına bakın... Sözlerinde bu denli aptallık varsın olsun; yaptığı işlerde ve düşüncelerinde ne denli büyük bir aptallık var!*"¹⁹ "*Ey delilerin delisi, bu suçlamaları toplamak için bir başkasının evinde bu denli uzun zaman söylev verme çalışması mı yaptın? Bununla birlikte, en yakınlarının söylediklerine göre sen zekânı geliştirmek için değil de içtiğin şarabı çıkarmak için söylev verme çalışması yapıyordun...*"²⁰ ifadelerini kullanmıştır. Bu kapsamda

¹³ Catilina İsyanı için bkz. Gaius Sallustius Crispus, *Catilina Tertibi*, (Çev. Güngör Öner Varınlıoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

¹⁴ Plutarkhos, *Marcus Antonius*, II; Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devleti'ne*, İmge Kitabevi, İstanbul 2011, s. 49; Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, I. Kısım Cumhuriyet Devri, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 175.

¹⁵ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, I.2-3; I.XII.35.

¹⁶ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, V.VII.20.

¹⁷ Marcus Tullius Cicero, *Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar)*, (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 55-56.

¹⁸ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, II.VIII.

¹⁹ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, II.XII.30.

²⁰ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, II.XVII.

Cicero'nun, Marcus Antonius'un kötü hitabetini de eleştirdiği “Hitabet öğretmenine ne çok para ödedin! Dinleyin sayın senatörler dinleyin, devletin gördüğü zararları öğrenin. Roma halkının bu denli çok malını vermene karşın aptal olmayı öğrenmek için Leotinus toprağının iki bir dönümünü üstelik de vergisiz olarak hitabet öğretmenin Sextus Clodius'a verdin...” ifadelerinde oldukça belirgindir.²¹

Görülüyor ki Cicero, *Birinci Philippicae Söylevi*'nde Marcus Antonius'a karşı olan ılımlı yaklaşımdan bir sonuç elde edememiştir. Bu nedenle *İkinci Philippicae Söylevi*'nin bir kısmında²² Marcus Antonius'un kendisine yönelttiği suçlamalara yanıt vermiş, diğer on üç söylevde de onu en ağır şekilde eleştirme stratejisi yürütmüştür. Büyük bir kin ve düşmanlık beslediği Marcus Antonius'un siyasi eylemlerini detaylarıyla ortaya koyarken halkın yanı sıra senato üzerinde de etkili olmaya çalışan Cicero onun aleyhine senato kararı alınması yönünde çaba göstermiş, hatta onu “vatan haini” ilan ettirmek için elinden geleni yapmıştır. Octavianus'tan büyük bir övgü ile bahsederken Marcus Antonius'u şiddetle eleştirdiği, dördüncüsü ve altıncısını halka, diğerlerini senatoya verdiği bu söylevlerde Cicero'nun temel amacı halkı Marcus Antonius'a karşı kışkırtarak kendi yanına çekmek ve sonrasında halktan aldığı güce dayanarak senato üzerinde baskı kurmaktır.²³ Hem halkı hem de senatoyu Marcus Antonius'un vatan haini olduğu yönünde ikna etme çabası içinde olan Cicero, özellikle senatoyu etkileme konusunda tam bir başarı sağlayamasa da“...*Senato Antonius'a kısaca vatan haini adını henüz vermediyse de, yaptığı işlere bakarak onun artık vatan haini olduğu kanısına varmıştır. Siz de onun vatan haini olduğunu böylesine uyum içinde ve avuçlarınızı patlatırcasına alkışlayıp bağırarak onayladığınız için, şimdi kendime daha çok güveniyorum...*”²⁴ ifadesinden de anlaşıldığı üzere sarf ettiği çabanın meyvesini alma noktasında bir beklenti içine girmiştir. Fakat Cicero'nun Marcus Antonius'u alçak, namussuz, hırsız ve vatan haini olarak göstermek amacıyla verdiği bu söylevler onun hayatına mal olmuştur. Cicero, “*inanılmaz ve tanrısal bir zekaya ve erdeme sahip*”²⁵ olduğunu ifade ederek büyük bir övgüyle bahsettiği Octavianus ve “*alçak ve benliğini yitirmiş*”²⁶

²¹ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, II.43.

²² Cicero, *Philippicae Söylevleri*, II.3-43.

²³ Marcus Tullius Cicero, a.g.e., s. 150.

²⁴ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, IV.I.1-2.

²⁵ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, III.II.

²⁶ Cicero, *Philippicae Söylevleri*, III.II.1.

gibi ifadelerin yanı sıra çok ağır bir dille eleştirerek “vatan haini” ilan ettirmeye çalıştığı Marcus Antonius arasında gerçekleşen anlaşmadan çıkan karar neticesinde 7 Aralık 43 tarihinde acımasız bir şekilde öldürülmüştür. Marcus Antonius’un emriyle öldürülen Cicero’nun kesilen başı ve sağ eli ise *Philippicae Söylevleri*’ni verdiği kürsüye asılmıştır.²⁷

2-Cicero’nun Dördüncü ve Beşinci Söylevleri

Bu makalenin temel amacı, Cicero’nun Marcus Antonius’u Roma(lı) düşmanı olarak gösterme stratejisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Cicero’nun, doğrudan Marcus Antonius’u hedef alan 2., 3., 4., 5. ve 6. söylevlerine eleştirel söylem çözümlemesi uygulaması yapılacaktır.²⁸ Cicero’nun söz konusu bu söylevleri kapsamında ikinci söylevden 13, üçüncü söylevden 4, dördüncü söylevden 5, beşinci söylevden 6 ve altıncı söylevden 2 adet olmak üzere toplam 30 söylem seçilmiştir. Ne var ki Cicero’nun Marcus Antonius’a yönelik söylemlerinin her birine ayrıntılı bir eleştirel söylem çözümlemesi uygulamak, araştırmacının verilerin ayrıntısı içinde kaybolmasını kolaylaştıracaktır gerekçesinden hareketle “Roma düşmanlığı/karşıtlığı” teması ölçüt olarak alınmak suretiyle Cicero’nun söz konusu 30 söylemi arasından yeni bir seçme işlemi yapılmıştır. Böylelikle Cicero’nun Marcus Antonius’a yönelttiği Roma düşmanlığı temasının en yoğun olarak işlendiği söylevlerin 4. ve 5. söylevler olduğu tespit edilmiş ve söylem çözümlemesi bu yönde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu söylevlerde Roma düşmanlığı temasını içermeyen söylemler elendikten sonra Cicero’nun 4. ve 5. söylevlerinden 2’şer tane söylem seçilmiş ve bu 4 bağlama eleştirel söylem çözümlemesi yapılmıştır.

Söylem çözümlemesinin temel unsuru olan “söylem”, herhangi bir olgunun belirli bir form çerçevesinde temsil edilmesinin yanı sıra diğer olgularla arasındaki bağlantıyı belirtme şekli olarak tanımlanabilir.²⁹

²⁷ Marcus Tullius Cicero, *Philippicae Söylevleri I* (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 21-22.

²⁸ Burada Latince’den Türkçe’ye Gül Özaktürk tarafından tercüme edilmiş olan Marcus Tullius Cicero, *Philippicae Söylevleri I* adlı eserden faydalanılmıştır. Bu eserde Cicero’nun on dört söylevinden ilk altı tanesi yer almaktadır. Bkz. Marcus Tullius Cicero, a.g.e., s. 35-198.

²⁹ Türker Baş-Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 25.

Söylem çözümlemesi ise söyleme eyleminin bir yansıması olan dilsel ifadenin sözlü veya yazılı şeklidir.³⁰ Sosyal ve tarihsel bir matris içinde konumlanmış bir unsur olan söylemin belirleyici unsurları siyasal, ekonomik, kültürel ve kişisel gerçekliklerdir.³¹ Söylemi ortaya koyan kaynak kişi ise söylem vasıtasıyla ifade edilen, mevcut kültüre, sosyalleşmenin gerçekleştiği toplumsal gruplara, ait olduğu sınıfa, eğitime ve mesleğe göre değişiklik gösteren mesajı alıcı(lara) yönlendirmek üzere kodlar. Bir söylem için en az iki tarafın bulunmasını gerektirdiğinden yola çıkarak, söylemin bireysel değil sosyal olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu aşamada, taraflardan birinin maruz kaldığı söylemin muhatabı olanların yani algılayan, duyan veya okuyanların vermiş olduğu tepki de söylem kapsamına girer.³² Aslında söylemin karşısında yer alan düşünceler de söyleme göre şekillenir ve söylem içerisinde kendi yerlerini, değerlerini bulurlar.³³ Kısacası insanların tüm eylemleri bir tür söylem çerçevesinde biçimlendiği için söylem hayatın bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla herhangi bir söylem içinde ideolojilerin, ifadelerin, tanımların ve bilimin biçimlendirilmesi mümkündür.³⁴

Söylem çözümlenmesinin odaklandığı nokta şahısların kendi dünyalarını anlamlandırma ve ifade etmede önemli bir unsur olan dili nasıl kullandıklarıdır. Bu süreçte sözün içerdiği anlam, söylem sahibinin durumunu, dinleyenlerin anlama kapasitesini ve değer yargısını kapsamaktadır. Söylem çözümlemesinin temel amacı ise anlamlandırma ve yorumlamayı içerir. Dolayısıyla söylem çözümlenmesinin politika ve ideolojiyi de kapsayan bir forma sahip olduğunu söylemek mümkündür.³⁵ Politik dünyada önemli bir yeri olan retorik ise söylemin en etkili şeklini ifade eder. İkna etme amacı taşıyan ve bu bağlamda hukuki tartışmalarda, politik tartışmalarda ve liderlerin karşılıklı söylemlerinde ön plana çıkan retorik söylemde, söyleyen kişinin söylediklerine inandığını yansıtabilen bir söylem, karşı tarafı ikna edebilecek boyutta kanıt, argüman ve belge ile desteklendiğinde retorik yönden oldukça etkili hale gelir. Bu aşamada

³⁰ Hüseyin Bal, *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2016, s. 286.

³¹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş. Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara 2005, s. 215.

³² Hüseyin Bal, a.g.e., s. 286.

³³ Türker Baş-Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 25.

³⁴ Keith F. Punch, a.g.e., s. 214.

³⁵ Türker Baş-Ulun Akturan, a.g.e., s. 26, 28.

kullanılan üslup, ses tekrarları, benzetmeler, ironiler ve karşıt anlatımlardan oluşmaktadır.³⁶ Dolayısıyla söylemi üreten kişi, ortaya koyduğu söylem vasıtasıyla diğer kişileri etkiler ve yönlendirir. Dolayısıyla burada bir etki-tepki durumu söz konusudur.³⁷

Disiplinler arası bir yaklaşım olan söylem çözümlemesi din, siyaset, sanat ve bilim temelli söylemlerin yanı sıra kavramlar ve dilbilgisini de incelemektedir. Zira söylem çözümlemesi sadece metinler bazında değil semboller, gelenek-görenekler, normlar, ifadeler, şekiller ve disiplinler bazında bir yaklaşımdır. Metnin kendisinden ziyade alt metnin kapsamlı bir şekilde çözümlenmesi, asıl ve yan anlamların tespit edilmesini içerir.³⁸ Bir metin ya da söylemde kullanılan dille ilgilenen söylem çözümlenmesinde amaç söylem kapsamında ortaya konan cümlelerin ne anlama geldiğini tespit etmek yani söylemde anlatılmak istenen unsurun düşünce, eylem³⁹ ve konuşma arasındaki bağlantıdan yola çıkarak tespit etmektir.⁴⁰

3-Dördüncü Philippicae Söylevi

Cicero, 20 Aralık 44'te senatoda verdiği Üçüncü Philippicae Söylevinin ardından senatoda görüşülenleri halka aktarmak amacıyla Dördüncü Philippicae Söylevi'ni vermiştir. Her ne kadar halkı senato toplantısı hususunda bilgilendirmeyi amaçlamış olsa da onları Marcus Antonius'a karşı kışkırtmak ve vatan haini ilan edilmesini sağlama çabası içindedir.⁴¹ Bu söylevlerden birinde şu ifadelere yer vermiştir:

³⁶ Hüseyin Bal, Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Sentez Yayıncılık, Bursa 2016, s. 296, 350.

³⁷ Tülin Akşin, "Söylem Üstüne Söylem'lere Dair", Doğu Batı, 3/9, 9-14, 1999, s. 9.

³⁸ Türker Baş-Ulun Akturan, a.g.e., s. 29.

³⁹ Zaten söylemin anlam, biçim, eylem ve etkileşim olmak üzere üç temel unsurundan sonucunu göz önünde bulundurduğumuzda ayrımcılık, meşrulaştırma, karalama, aşığılama, sorunsallaştırma ve marjinalleştirmeyi güç gruplarıyla ilişkili olan eylemler olarak değerlendirebiliriz. Bkz. Hüseyin Bal, a.g.e., s. 351.

⁴⁰ Türker Baş-Ulun Akturan, a.g.e., s. 28, 32.

⁴¹ Marcus Tullius Cicero, Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 150.

“...Ey Romalılar, şu ikisinden biri olabilir: Ya konsüle karşı ordu toplayanlar⁴² görevlerini yerine getiren kişilerdir ya da [senatonun] kendisine karşı haklı olarak silahlanan o adam⁴³ vatan hainidir...”⁴⁴

Düz, yan ve karmaşık anlamlar çerçevesinde semantik/anlam bilimsel boyutta bir çözümleme yapmak gerekirse, yukarıdaki söylemi oluşturan Ey, Romalılar, şu ikisi, ordu, haklı, silahlanmak, o, adam, vatan ve hain kelimelerini ve kelime öbeklerini kapsama almak oldukça anlamlıdır. Düz anlam açısından Ey kelimesi bir seslenişi, Romalılar kelimesi bir ulusu, şu ikisinden biri kelime öbeği bir seçeneği ve seçilmesi gereken bir durumu, ordu kelimesi bir ulusun savunma gücünü, haklı kelimesi daha önce söylediği ya da yaptığının doğruluğu sonradan anlaşılan bir özneyi, silahlanmak kelimesi herhangi bir saldırıya karşı koyacak bir konuma gelmeyi, o kelimesi bir işareti, vatan kelimesi ulusların üzerinde yaşadığı kutsal ve milli sınırları, hain kelimesi ise kötülük yapmaktan hoşlanan kişiyi anlatır.

Yukarıdaki söylem içerisinde, yan anlam açısından üzerine odaklanılması gereken kelime öbekleri, Ey, Romalılar, haklı, o adam ve vatan haini kelimeleridir. Ey kelimesi, bir serzenişi ve öfkeyi çağırıştırır. Daha özeldir, önceden gerçekleşmiş olan olumsuz bir duruma ve söze bir tepkidir. Ayrıca Ey kelimesini kullanarak seslenen özne bir yandan karşısındakini ya kendisi ile özdeş ya da karşısındakini kendisinden daha güçsüz konumda görürken; diğer yandan da kendisinin söyleyeceklerinin her şeyden daha önemli olduğuna dikkat çekme eğilimindedir. Romalılar kelimesi bir ulusu anlatır. İkisinden biri kelime öbeği ortada sadece ve sadece iki seçenek olduğunu, bunun dışında herhangi bir ihtimalin akıllara dahi getirilmemesi gerektiğini anlatır. Haklı kelimesi bir öznenin geçmişte yaptığı ya da söylediği şeyin ne kadar doğru olduğunu, ayrıca bundan sonra da onun geleceğini en iyi şekilde tahmin etme güç ve yeteneğine sahip olan bir özne olduğunu anlatır. O adam kelimesi, her şeyden önce kendisine anda hitap edilen topluluk ile hiçbir benzerliği ya da ortak özelliği olmayan sıradan bir özneyi anlatır. Burada, bize benzemeyenler başkalarına benzerler şeklinde bir ötekileştirme söz konusudur. Ötekileştirme işleminin işlevsel

⁴² Burada, Iulius Caesar'ın evlat edindiği oğlu Octavianus ve o sırada Mutina'da kuşatma altında bulunan Decimus Brutus'tan bahsedilmektedir. Bkz. Marcus Tullius Cicero, Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 151. Dip. 1.

⁴³ Burada bahsedilen kişi Marcus Antonius'tur. Bkz. Marcus Tullius Cicero, a.g.e., s. 151.

⁴⁴ Cicero, Philippicae Söylevleri, IV.I.2.

hale gelebilmesi, işaret edilen kişinin adının kullanılmasının yerine genel anlamdaki adam kelimesinin kullanılması temel bir başlangıçtır. O adam kelime öbeği bir kez zihinlere yerleştikten sonra biz ve o(nlar) algısı oluşmuş olur. Bu durum, mücadele verilmesi ya da savaşılmaması gereken diğerlerine karşı hitap edilen topluluğun yekpare bir bütün olması zorunluluğunu da gündeme getirir. Vatan haini kelime öbeği sadece kurulu yasal/meşru düzene ya karşı çıkan ya da savaş açan değil aynı zamanda söz konusu kurulu düzenden yararlanan ulusa, bu ulusun topraklarına, diline, bayrağına, devletine, başkentine karşı örgütlü bir çaba içinde olmayı anlatır. Gerçekten de genel olarak tüm ulusun üzerinde birleştiği temel perspektiflerden biri de söz konusu vatan ise gerisi teferruattır anlayışıdır. Aslında en küçük çocuktan en yetişkin insana kadar herkes vatanın selametinin yukarıda sayılan tüm kurulu düzenin de selameti (güçlü bir ekonomi ve güçlü bir ordu) demek olduğu bilinci ile yetiştirilir. Vatanın selameti de iyi yetiştirilmeye, çok çalışmaya, fikirler üretmeye, projeler hazırlamanın yanı sıra askerlik yapmaya ve vergi borcunu ödemeye bağlıdır.

Yukarıdaki söyleme sentaks/dilbilgisi boyutunda bir çözümleme yapmak gerekirse, cümlenin öznesi görevindeki Ey Romalılar hitabetinin cümlenin başında yer alması, az sonra söyleyeceğim sadece sizedir, bir başkasına değil anlamı katmaktadır. Hitabeti yapan öznenin, Romalılara söyleyeceği şeyi, cümlenin nesnesi olarak yansıttığı “şu ikisi olamaz” kelime öbeği, kitleye aktarılacak bilgiyi oldukça gizemli bir şekilde, aşama aşama ve sindirerek işleme stratejisine dikkat çekiyor. Vatan haini kelime öbeğinin cümlenin yüklemi halinde ve cümlenin sonunda yer alması, söyleme Ey Romalılar size anlatacağım şeyin özü ve özeti vatan hainliğidir ve bugün en büyük sorunumuz budur anlamı katmaktadır. O adam kelime öbeğinin cümlenin yükleminden hemen önce gelmesi mevcut söyleme o vatan haini artık bizden biri değildir, resmen düşmandır anlamı katmaktadır. O adam kelime öbeğinin “senatonun kendisine karşı haklı olarak silahlanan” sözleri ile sıfatlandırılması, söyleme söz konusu vatan haininin sıradan biri olmadığını silahlı bir orduya sahip olduğunu ve tüm Roma ve Romalılar için tehdit arz ettiği anlamı katmaktadır. Buradaki ya ...ya da.... edatı ise söylemde vatan haini olarak ilan edilen kişinin nasıllığına bir vatan hainine dönüştüğünü anlatmaktadır. Öyle ki bir tarafta görevini yerine getirerek vatanına sahip çıkan, diğer tarafta ise Roma ve Romalılara karşı silahlananlar vardır. Vatan hainliğinin ölçütü ise Roma ve Romalılara karşı silahlanmak suretiyle onlarla savaşmayı göz alanlardır.

Yukarıdaki söyleme semiyoloji/gösterge bilim boyutunda bir çözümleme yapmak gerekirse, hitap edilen topluluk için Roma senatosunun ne kadar önemli olduğu ve buna bağlı olarak bir vatan olan Roma'yı ve Romalıları koruyabilecek tek unsurun devlet olduğu anlamına ulaşılabilir. Söylem semantik, sentaks ve semiyolojik boyutlar birlikte değerlendirilerek yeniden yapılandırılacak olursa, "üstün ulus Romalılar, sizler bir dünya gücü olan yüce Roma'yı vatanseverliğinizle korudunuz ve bir vatansever olarak her zaman sadık kaldınız. Sizden vatan haini çıkmaz, eğer ortada bir vatan haini varsa o da Romalı olamaz. Romalı olmayanların ise aramızda kesinlikle ve kesinlikle yeri olamaz" gibi bir yapıya kavuşur.

Cicero'nun Dördüncü Philippicae Söylevi'nde yer alan bir diğer söylev, Marcus Antonius'u aşağılayan, gözden düşüren ifadeler içermektedir. Burada Cicero, Marcus Antonius'u köle hareketinin lideri Spartacus ile bir tutarken Catilina ile bir benzerliği olmadığını hatta onun gerisinde olduğunu ifade eder.

"...Ey Romalılar, tüm ulusları yenen Roma halkı bir katil, bir haydut ve bir Spartacus'la⁴⁵ savaşacaktır. Ancak kendisini hep Catilina'ya benzeterek övünür, işlediği cinayetlere bakılacak olursa onunla eşittir, çalışkanlık konusunda ise onun gerisindedir. Catilina'nın hiç ordusu olmadığı için apar topar bir ordu kurdu; Antonius ise elindeki orduyu yitirdi. Catilina'yı benim gösterdiğim özenle, senatonun yetkisiyle, kendi çabanız ve erdeminizle nasıl yendiyseniz, aynı biçimde Antonius'un haydutluğunun da, senatoyla şimdiye değin hiç görülmemiş düşünce birliğiniz sayesinde, önderlerinizin ve ordunun erdemiyle bastırıldığını kısa zamanda duyacaksınız."⁴⁶

Düz, yan ve karmaşık anlam çerçevesinde yapılacak olan semantik çözümleme kapsamında ey, Roma halkı, katil, haydut, Spartacus, erdem, düşünce birliği, önder, ordu kelime ve kelime öbeklerinin yukarıdaki söylemi etkili kıldığı görülmektedir. Ey kelimesi bir önceki söylem bağlamında açıklanmıştı. Düz anlam çözümlemesi doğrultusunda katil kelimesi, insan öldüren cani; haydut kelimesi, silahlı soygun yapan, yol kesen kişi; Spartacus kelimesi, MÖ 109-71 yılları Cumhuriyet Roma'sında Galyalılar, Kriksus, Oenomayus, Kastus ve Gannikus ile birlikte üçüncü

⁴⁵ Spartacus, M.Ö. 73-71 yılları arasında köleleri Roma'ya karşı ayaklandırmıştır. Bkz. Marcus Tullius Cicero, Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 157. Dip. 1.

⁴⁶ Cicero, Philippicae Söylevleri, IV.VI.15.

köle savaşının kaçak köle liderlerinden Trakyalı bir gladyatör, başarılı bir askeri lider; Catilina kelimesi, M.Ö.1. yüzyılda yaşayıp öncelikli hedefi Roma Cumhuriyeti'ni yıkmak olan Romalı politikacı; erdem kelimesi iyilik, ahlaklı olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. gibi niteliklerin genel adı; düşünce birliği kelime öbeği, sorunlara aynı taraftan bakmak; önder kelimesi, belli bir zaman ve durumlar içinde ilişkili bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneğini gösteren lider anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki söylemde yan anlam boyutunda katil, haydut, Spartacus, erdem ve önder kelimelerinin söylem çözümlemesi kapsamına dahil edilmesi oldukça anlamlıdır. Bu söylemde katil kelimesi, bir ya da birkaç kişiyi katleden birini ifade eder. Romalı bir komutan olan Marcus Antonius'un katil olarak nitelendirilebilmesi için de birini öldürmüş olması gerekir. Dolayısıyla Cicero'nun bu söylemindeki katil kelimesinin amacı, Marcus Antonius'un hayatına son verdiği kişi ya da kişilerin, tanınmış asil Romalı(lar) olduğunu vurgulamak olabilir. Cicero burada Roma halkının aklında Marcus Antonius'u suçlu gösterme stratejisi içerisinde. Böylelikle Romalıların zihninde Marcus Antonius'a ilişkin soru işareti bırakmak istiyor olabilir. Haydut kelimesi ise bu söylem kapsamında yağmayı ya da yağmacılığı çağrıştırır şekilde kullanılmıştır. Yağmacılık kelimesi, kurulu bir düzeni alt üst etmek anlamı taşır. Aslında Cicero burada Marcus Antonius'un bir gün gelip Roma'yı da yağmalayacağına dikkat çekmek istemektedir. Bu anlamda, çağdaş dünya düzenini etkileyecek güç ve yeterliliği kazanmış olan Roma'nın haşmetini kaybetme olasılığı işlenmeye çalışılmıştır. Spartacus kelimesinin söyleme kattığı anlam, Marcus Antonius'un bir gladyatör ve köle olarak kabul edilmesini içermektedir. Bir köle hareketini başlatarak iki Roma ordusunu yenilgiye uğratan Spartacus en nihayetinde bir köledir. Cicero, bu söyleminde Marcus Antonius'u Spartacus ile özdeş gösterme stratejisi uygulamak suretiyle onun Roma vatandaşı olarak değil ülkeyi yağmalayan bir haydut ve ülkesine karşı ayaklanan bir köle olduğuna dikkat çekmek istiyor. Gerçekten de eğer Marcus Antonius bir köle olarak sıfatlandırılıyorsa, o zaman Romalı olması söz konusu değildir. Erdem kelimesinin söylemdeki yan anlamı, düşünsel olgunluktan doğan düşünce birliğine işaret etmektedir. Bu söylemde erdem sadece Romalılara ait bir sıfat olduğunu vurgulayan Cicero, kendini Catilina'ya benzeten ancak daha çok bir Spartacus gibi hareket eden Marcus Antonius ile yapılacak en etkin mücadelenin, duygusal değil tam aksine akılcı bir strateji üzerinde yükselmesi gerektiğine dikkat çekmeye

çalışmıştır. Başka bir anlatımla Marcus Antonius'un bir Romalı gibi davranmadığı ve erdemli bir kişiliği olmadığını tüm Roma'ya göstermiştir. Bu, erdem, erdemini kazanmamış ya da kaybetmiş bir kişiye her zaman için üstün geleceği anlamında yorumlanabilir. Bu söylemde Cicero, erdem, etkinleşebilmesi için öncelikle düşünce birliğinin sağlanması, söz konusu düşünce birliğinin siyasi, askeri ve lojistik bir ittifak ile taçlandırılması gerektiğini anlatmak ister. Hiç kuşku yok ki, erdeme dayalı böylesi siyasi ve askeri ittifakın bir öndere ihtiyacı vardır. O önder de yine bir Roma vatandaşı olan Caesar'ın manevi oğlu Octavianus'tan başkası değildir. Bu söylemde bir zamanlar triumvirlik üyesi olup şimdi Roma düşmanı haline gelmiş Marcus Antonius'un yeni bir Spartacus haline gelmesini engelleyecek önderin Octavianus'tan başkası olamayacağı vurgulanmaktadır. Bu anlamda Romalıların erdem bütünlüğü üzerine yükselmiş olan bir gücü yönetmesi ve yeni bir Spartacus'u alt etmesi ancak ve ancak Octavianus'un önderliğinde olabilir. Octavianus'un Romalılara yapacağı bu önderlik ise Roma'nın gücüne güç katacaktır.

Yukarıdaki söylem sentaks boyutta çözümlendiğinde, Ey Romalılar kelime öbeğinin söylemin ilk cümlesinin öznesi olarak en başta yer alması, söylemin sadece Romalılara yönelik olduğunun işareti olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak söylemin son cümlesinin yüklem, duyacaksınız kelimesi olması, Romalıların yakın zamanda çok iyi bir haber alacağını anlatmak için kullanılmıştır. Üçüncü olarak söylemdeki ikinci cümlede Marcus Antonius'un bir taraftan Spartacus ile diğer taraftan da Catilina ile karşılaştırılması, oldukça dikkat çekicidir. Söylem semiyolojik boyutta çözümlendiğinde, Cicero'nun hitap ettiği toplulukta erdemli olmanın faziletini bir simge olarak canlandırma girişimi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda erdemli olmanın, haydutluk ve katillikten uzak kalmaya ve Roma'ya sadakatle bağlılık gerektirdiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Spartacus ve Catilina örneği, Romalıların gözünde Marcus Antonius özelinde yeniden canlandırılmış olmaktadır.

Söylem semantik, sentaks ve semiyoloji boyutları birlikte değerlendirilerek yeniden yapılandırılacak olursa şöyle bir biçim alacaktır: "Ey Romalılar her kim ki Roma'ya karşı çıktı mutlak surette cevabını aldı, cezasını en ağır şekilde çekti. Bakın işte Spartacus, bakın işte Catilina bunlar hep ibretlik örnekler. Ancak Marcus Antonius bir Spartacus olmak için hızla yol alırken, Catilina'nın gösterdiği başarıyı dahi gösteremedi. Çünkü Marcus Antonius artık hem bir Romalı değildir hem de erdem sahibi

olmaktan çok uzaktır. Gün erdemli olma ve Octavianus'un etrafında toplanma günüdür.”

5-Beşinci Philippicae Söylevi

Cicero, Beşinci Philippicae Söylevi'nde Marcus Antonius'a savaş açılması önerisinde bulunmuştur. Zira Marcus Antonius'a elçi göndermenin yerinde bir karar olmadığını savunmaktadır. Bu süreçte Marcus Antonius'un yolsuzluklarına değinmiş ona elçi göndermenin işe yaramayacağı hususunu yinelemiştir.⁴⁷

“...Antoniuslar'ın tüm yolculuğu boyunca yağmadan, altüst etmekten, kıyımdan, soygundan başka ne vardı? ...”⁴⁸

Düz, yan ve karmaşık anlam çözümlemesi açısından yukarıdaki söylemi semantik boyutta değerlendirmek için Antoniuslar'ın yağma, alt üst etme, kıyım, soygun gibi kelime ve kelime öbekleri üzerine odaklanması gerekir. Düz anlam açısından Antoniuslar kelimesi Romalı komutan ve ona destek veren kesimleri; yağma kelimesi birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı mülkü alıp kaçması; altüst etmek kelime öbeği, düzenli bir şeyi çok karışık hale getirmek; kıyım kelimesi görev yönünden kötü bir duruma sokma, haksızlığa uğratma; soygun kelimesi çete durumunda bir araya gelmiş haydutlar tarafından yapılan silahlı hırsızlık eylemini anlatır.

Yan anlam çözümlemesi açısından bakıldığında Antoniuslar kelimesinin cümleye kattığı anlam Marcus Antonius sülalesinin genel özelliği olabileceği gibi Marcus Antonius gibi düşünüp onun yolunda hareket edenler olarak da değerlendirilebilir. Birlikte hareket edenler her ne kadar bir şeyleri gerçekleştirmek için bir araya gelmiş uyumlu bir grup olacak şekilde olumlu bir içeriğe sahip gibi görünse de kurulu düzenin inisiyatifini elinde bulunduranların kendi kurdukları bu düzene uyma çabasını kendisinde geliştiremeyenler ya da kasıtlı olarak kurulu düzene uymak istemeyenleri ötekileştirmek için kullananlar da olabilir. Bunlar çoğunlukla kurulu düzenin inisiyatifini elinde bulunduranların gücünü riske sokacak tarzda işler yaparlar. Düzeni bozacak tarzda işler yapmaya

⁴⁷ Marcus Tullius Cicero, Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 158-159.

⁴⁸ Cicero, Philippicae Söylevleri, V.IX.25.

başladıkları anda fark edilmeleri ise oldukça güçtür. Yağma kelimesi, bir bölgedeki kurulu düzenin elzem bileşenlerin bir kaçını geri dönülmesi güç zarara uğratmak, zararın sonucunda o bileşenleri ateşe vermeyi de içeren bir yan anlama sahiptir. Bu anlamda bir köyü, kasabayı ya bir kenti yağmalamak, onun her şeyini ele geçirdikten sonra geri kalan unsurları ateşe vermek demektir. Bir bölgede ortaya çıkan küçük bir kıvılcım bile o bölgeyi içinde yaşam unsurları barınmayacak hale getirebilir. Altüst etmek kelimesi, yan anlam açısından bir düzensizlik ve nizamsızlık halini anlatan kelime olarak cümledeki yerini almıştır. Bir şeyin altını üstüne getirmek demek, bir anlamda onu ters çevirmek anlamına geleceğinden insanların belirli davranış örüntülerini başarısızlığa uğratmak demektir. Dolayısıyla altüst etmek, herhangi bir sağa sola çevirme eyleminden farklıdır. Kötü bir duruma sokma, haksızlığa uğratma anlamına gelen kıyım kelimesi, bir ulusun veya soyun ortadan kaldırılması, yok edilmesi açısından yorumlandığında kelimenin, cümlenin işleyişine, bir ulusun topyekûn ortadan kaldırılması anlamını katmakta olduğu görülebilir. Ayrıca kıyım, bir insan soyunun ortadan kaldırılmasının yanı sıra o ulusun kültür, medeniyet, alışkanlık, değer, norm ve inancının da son bulması demektir.

Yukarıdaki söylemi sentaks boyutta bir çözümlemeye tabi tutmak gerekirse, Antoniuslar kelimesinin cümle içindeki görevinin özne olması oldukça dikkat çekicidir. Öznenin çoğul olması ve bir topluluğu içermesi, tüm düzeni bozacak tarzdaki işleri Marcus Antonius'un tek başına yapmadığını ve buna bağlı olarak hala Roma'nın içinde dikkate değer ölçülerde bir desteği olduğunu anlatarak cümleyi pekiştirmiştir. İkinci olarak "başka", "ne" ve "vardı" kelime öbeklerinin cümle içerisindeki dizilişi göz önünde bulundurulduğunda, cümlenin, Antoniuslar tüm kötülükleri yaptılar, daha yapabilecekleri herhangi bir şey kalmadı ya da iyi denilebilecek hiçbir şey yapmadılar gibi bir yapıya kavuşur. Cümlenin yüklem görevindeki kelimesinin olumlu anlamında "var" şekilde düzenlenip, yüklemden hemen önce "başka ne" kelime öbeğinin getirilmesi, cümlenin genel yapısına, Antoniusların yaptıkları şeylerden daha kötü herhangi bir şey olamayacağı anlamı katmıştır. Üçüncü olarak "yağma", "altüst etme", "kıyım" ve "soygun" gibi doğası gereği birbirinden çok da farklı olmayan kelimelerin cümle içerisinde art arda dizilişi, cümlenin genel olumsuz anlatımı pekiştirmiştir. Dördüncü olarak cümlenin sonundaki soru işareti, Cicero'nun Antoniusları doğrudan kendi yargıları ile suçlamadığını, üstelik kendi düşüncesini topluluğa da benimsetmek ve buradan bir Marcus Antonius karşıtı ideoloji oluşturma girişiminin bir göstergesi olduğunu

gösterir. Bu, Cicero'nun bir topluluğa kendi düşüncesini dayatma çabasından çok herkesin Antoniuslar ile ilgili yaşadığı olumsuz deneyimleri yeniden gözünde canlandırması anlamına gelir. Bu doğrultuda Cicero, halkın düşüncesine saygı duyduğunu vurgulamak için Antoniusların yaptığı kötü olmayan eylemleri bile halkın kötü olarak yorumlamasını sağlama stratejisi uygulamaya çalışmış olabilir. Zira kesin bir yargıyı bir topluluğa iletmek yerine bir söylemin sonunu soru işareti ile bitirmek, hitap eden kişinin evet benim düşüncem budur, ancak benim düşüncem kadar topluluğun ne düşündüğünün de bir o kadar önemi vardır anlamına gelir. Bir anlamda Cicero'nun bu söyleviden sonra hitap ettiği topluluğun zihninde “Antoniuslar büyük bir soru işaretinden başka bir şey değil” düşüncesinin belirmesi mümkündür. Söylem semiyolojik boyutta çözümlendiğinde, Cicero'nun hitap ettiği toplulukta ahlakı ve ahlaklı olmayı bir simge olarak canlandırma girişimi dikkat çekmektedir. Bu anlamda bir ordu ile savaşın bir bölgeyi fethetmek başka bir şey, masum insanları katlettikten sonra bir bölgeye hakim olmak başka bir şeydir. Birincisi Roma'ya yakışan bir strateji iken ikincisinin böyle olduğu söylenemez. Bu, Roma'nın bir Vandal olmadığı, tam tersine Roma'nın ve Roma ordusunun cesur askerlerden ve komutanlardan oluştuğu anlamına gelir.

Söylem semantik, sentaks ve semiyoloji boyutları birlikte değerlendirilerek yeniden yapılandırılacak olursa şöyle bir biçim alacaktır: “Asil Roma dünya tarihinde ilk kez Marcus Antonius ve yandaşlarının yaptıkları ile asaletini kaybetmek üzere. Yağma, altüst etme, kıyım ve soygun gibi düzen bozucu eylemler yapanlar kısa vadede kazançlı çıkmış gibi görünseler de uzun vadede hem kendileri kaybedecek hem de soylu Roma'nın adını kötü şekilde etkileyecektir. Roma hakkında kötü konuşanlar ile mücadele etmek yerine eylemleriyle Roma'nın adını kötüye çıkarmış olan bu kişileri Romalı olmaktan çıkararak işe başlayalım. Asil Romalılar siz de bir şeyler söyleyin, sizler ne dersiniz? Şimdi Antoniuslar ile ilgili tüm bu soru işaretlerinin yanıtını bulma zamanıdır”

Cicero, Marcus Antonius'un tutarsızlığı ve kararsızlığı konusunda da eleştirmiştir. Onun Roma'ya karşı mücadelesi ve vatana ihanet sürecinde özellikle yabancı güçlerden destek almasından fazlasıyla rahatsız olan Cicero, bunu söylevinde dile getirmektedir.

“...Bu son derece çılgın, tüm kararlarda paldır küldür konuşan bu kararsız adam, yalnız kendi ordusuyla değil, yabancı soylardan oluşan

kümelerle bize savaş açma konusunda, sanırım kararsız olurdu⁴⁹, öyle ki onun öfkesini Alp Dağları'ndan oluşan duvarla bile önleyemedik...⁵⁰

Düz, yan ve karmaşık anlam çözümlemesi açısından yukarıdaki söylemi semantik boyutta değerlendirmek gerekirse, çılgın, paldır küldür, kararsız, yabancı, soy, öfke, Alp Dağları, duvar, önlemek kelime ya da kelime öbekleri üzerinde durmak oldukça önemlidir. Düz anlam açısından çılgın kelimesi, aşırı davranışlarda bulunmayı; paldır kültür kelime öbeği, düzgün iş yapmaya önem vermemeyi; kararsız kelimesi, karşısına konulan seçeneklerden birini tercih etme yeteneğinden yoksun olmayı; yabancı kelimesi, başka bir millet ya da kültürden olan kimseyi; soy kelimesi, bir atadan gelen topluluğu; öfke kelimesi, engellenme, incinme veya gözdağı karşısında sergilenen saldırganlığı; Alp Dağları kelime öbeği büyük yer tutan dağ silsilesini; duvar kelimesi, bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla gibi malzeme ile yapılan dikey düzlemi; önlemek kelimesi ortaya çıkacağı düşünülen bir tehlikeyi durdurmayı anlatır.

Yan anlam çözümlemesi açısından çılgın kelimesinin cümleye kattığı anlam, akli ile hareket etmek yerine duyguları ile hareket eden, çoğu zaman da hesap yapma yeteneğini kendinde geliştirememiş kişi olarak karşımıza çıkar. Ayrıca çılgın kelimesinin cümleye kattığı yan anlam ile paldır küldür kelime öbeğinin cümleye kattığı yan anlam sentezlendiğinde, söylemin güçlü bileşenlerinden biri kendini göstermeye başlar. Şöyle ki, düşünmeden, planlamadan ve strateji oluşturmadan harekete geçmeyi anlatan paldır küldür kelime öbeği, yukarıdaki söylemde çılgın kelimesi ile daha da pekiştirilmiştir. Aslında paldır küldür kelime öbeğinin yanına bir de konuşma kelimesi gelince, düşünmeden konuşan, söylediklerinin sonucunun ne olacağını hesaba kitaba tabi tutmadan aklına geleni, yine aklına geldiği şekliyle söyleyen kişinin özelliklerine gönderme yapar. Ayrıca yukarıda sözü geçen kelime ve kelime öbeklerinin adam kelimesi ile pekiştirildiği ileri sürülebilir. Bu anlamda adam kelimesinin yan anlamının hiçbir özelliği olmayan sıradan biri olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Romalı bir komutan olan Marcus Antonius'un, milliyeti bile belli olmayan sıradan bir insan konumuna indirgendini görmek mümkündür. Kararsız kelimesi, yan

⁴⁹ Cicero burada Marcus Antonius ile alay ediyor. Bkz. Marcus Tullius Cicero, Philippicae Söylevleri I (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara 2000, s. 179. Dip. 2.

⁵⁰ Cicero, Philippicae Söylevleri, V.XIII.37.

anlam açısından ne zaman ne koşulda ne yapacağı belli olmayan ve kendisi ile ne iş tutulabilecek ne de işbirliği yapılabilecek bir kişiyi ifade eder. Başka bir anlatımla kararını vermeyen kişi, iş yapmayı düşündüğü kişiye güven veremez, böylelikle iki kişi arasında güvensizlik oluşur. Güvensizliğin oluşması ittifak yapmayı güçleştiren önemli amillerden biri olarak karşımıza çıkar. Aslına bakılırsa çılgın kelimesi, paldır kültür kelime öbeği ve kararsız kelimeleri birlikte çözümlendiğinde, söylemde güvensizlik durumu, güvensiz kelimesi hiç kullanılmadan en etkili bir dille anlatılmış olur. Yukarıdaki söylemin yan anlam çözümlemesini daha da işlevsel kılabilmek adına yabancı ve soy kelimelerinin sentezlenerek ele alınması önemlidir. Soy kelimesi bir asalet, bir köklülük, yerleşmişlik ve yetkinlik durumunu ifade eder. Soy kelimesi her ne koşulda gündeme gelirse gelsin bir kez konuşma konusu yapılması durumunda, topluluğun diğer öbeklerinden ya da gruplarından daha üstün olmayı vurgulayıcı bir işlev görür. Gerçekten de soy kelimesi doğası gereğince bir başka grup ya da grupları daha güçsüz gösterme işlevini yerine getirir. Soy kelimesinin yabancı kelimesi ile pekiştirilmesi, bu söylem kapsamında bir Romalıların bir de diğer soyların olduğunun altını çizmektedir. Bu anlamda Romalıların üstün soy, diğerleri ise sıradan topluluklardır. Hangi Romalı diğer soylardan biri ile işbirliği yaparsa, yaptığı iş verimli ve başarılı dahi olsa, kötü bir şey olarak görülür ve algılanır. Bu söylemde Romalı komutan Marcus Antonius'un yabancı soylardan kurduğu ordu ile yine Roma'ya savaş açacağı anlatılmak suretiyle Marcus Antonius'un bir Roma ve Romalı düşmanı olduğuna dikkat çekilmiştir. Marcus Antonius'un Roma ve Romalılara olan öfkesi, Romalıların arasından gördüğü desteğin azlığı, Marcus Antonius'u diğer milletlerden destek sağlama yoluna itmiştir. Romalıların göre Marcus Antonius'un diğer milletlerden sağladığı bu destek Marcus Antonius'un Romalıların olan öfkesinin sonucu, Marcus Antonius'a göre ise bir Romalı olan kendisine Romalıların destek vermemesi onun haklı öfkesinin nedenidir. Bu açıdan bakıldığında, yakın bir tarihte çıkması muhtemel bir savaşın mutlak suretle engellenmesi gerekir. Gerçekten de her ne kadar Roma düşmanı olarak ilan edildiği için Romalı olarak görülmeyen Marcus Antonius'un Romalıların savaş açması, bir anlamda Romalıların Romalıların kırıdırılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda Romanın kendi geleceğini güvence altına alması kaçınılmaz olmaktadır. Bu doğrultuda Roma'nın alacağı en büyük önlemlerden biri, Marcus Antonius'u engellemek için Alp Dağları kadar yüksek ve heybetli bir duvar örülmesi olacaktır. Böylelikle öfke, duvar ve önlemek kelimeleri ile Alp Dağları kelime öbeğinden oluşan söylemin güç bileşenlerinden bir diğeri kendini

göstermiş olmaktadır. Öfke kelimesinin söylemdeki önemi, öfkenin büyüklüğü Alp Dağları'nın haşmeti ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bir başka anlatımla Cicero'ya göre Marcus Antonius'un Romalılara öfkesi öylesine artmıştır ki, böylesine bir öfkenin önlenmesi yine bu öfkeye karşı koyabilecek güçteki Alp Dağları ile simgeleştirilmiştir. Sadece Roma'ya ait olmayan Alp Dağları'nın söylemdeki kullanımı, yükselen bir doğu tehlikesine karşı Alp Dağları'nın içinden geçtiği batılı devletlerin bir araya gelerek büyük bir ittifak oluşturmasıdır. Söz konusu bu batılı ittifakın öylesine büyük ve muazzam bir duvar örmesi gerekir ki, yabancı güçlerin Roma'ya saldırısını önleyebilsin. Aslına bakılacak olursa Cicero, Alp Dağları kadar haşmetli bir duvarın bile yabancıların Roma'ya saldırısını önlemekte işe yarayıp yaramayacağı konusunda ciddi anlamda endişelidir. Bu endişe düzeyini yüksek tutmaya çalışan Cicero, söyleminde Roma'nın kurtuluşunun tüm batının kurtuluşu anlamına geleceğine vurgu yaparak, olası bir batılı ittifakın gücünü daha da artırmak isteyen bir strateji sergiler.

Yukarıdaki söylemi sentaks boyutta bir çözümlmeye tabi tutmak gerekirse, söylemdeki en dikkat çekici tablonun, cümlede özne görevindeki adam kelimesidir. Cümledeki adam kelimesi her şeyden önce cümlenin başındaki işaret sıfatı görevindeki bu kelimesi ile pekiştirilmiştir. Cümlede bir sıradanlığı anlatmak üzere kullanılan adam kelimesi, bir anlamda cümlenin başında kullanılan bu kelimesi ile hedef gösterilmiştir. Ayrıca cümlenin başındaki bu kelimesi ile adam kelimesinin arasındaki Marcus Antonius'u anlatan olumsuz sıfatlamalar da işaret edilen sıradan adamın yine olumlu olmayan özelliklerini ve kişilik yapısını anlatmak görevini üstlenmişlerdir. Söylemdeki ikinci dikkat çekici tablo, “değil” kelimesi ile birbirine bağlanan bir bileşeni “kendi ordusuyla”, diğer bileşeni ise “yabancı soylardan oluşan kümelerle” olan vurgulama ifadesidir. Gerçekten de cümlede sadece “yabancı soylardan oluşan” ifadesi tek başına yer almış olsaydı, söylem özelliği söz konusu dahi olmayabilirdi. Ancak cümle önce neyin olmadığını ifade etmek üzere kullanılan “değil” kelimesi ile kitlelerin dikkatini çekebilecek yeterlilikte bir söylem özelliği kazanmıştır. Böylelikle asil bir Romalı komutan olması gereken Marcus Antonius, yine Roma'nın kendi ordusunda bir kahraman olarak yabancılara karşı savaşacağı yerde yabancıları yanına alıp Roma'ya karşı savaşma yoluna gitmiştir. Söylemde dikkat çeken üçüncü unsur cümlenin yüklemi görevindeki “kararsız olmak” kelime öbeğidir. Yan anlam çözümlemesinde de sözünü ettiğimiz gibi güvensizlik kavramını çağrıştıran kararsız kelimesi vurgulanmaya çalışılmıştır. Başka bir anlatımla bu söylemin en önemli vurgu noktası,

Marcus Antonius'un güvenilmez biri olduğudur. Söylemde dikkat çeken dördüncü unsur "öyle ki" edatıdır. Söz konusu bu edat, aslında sıralı bağlı iki cümleyi birbirine bağlamıştır. Böylelikle Marcus Antonius'un nasıllığına güvenilmez biri olduğu ise cümledeki bir başka metafor olan Alp Dağları'nı kullanarak pekiştirilmektedir. Söylemdeki diğer önemli unsur cümlenin bir diğer edatı olan "bile" kelimesidir. Bu anlamda bile kelimesinin yüklemden hemen önce gelmesi, Marcus Antonius'un öfkesini engelleyebilecek herhangi bir gücün hali hazırda mevcut olmadığına vurgunun dozunu artırmıştır. Söylemdeki son dikkat çekici unsur ise ikinci cümlenin yüklem görevindeki kelimesinin "önleyememek" olmasıdır.

Söylem semiyotik boyutta çözümlendiğinde, kararsız kişilik yapısına tamah edilmemesinin önemine ilişkin bir bilginin ve çağrının Roma halkına aktarıldığı açıkça ortaya çıkar. Ayrıca en az kararsızlık kadar önemli bir başka şey de öfkeli kişilik yapısıdır. Öfkeli insanların akliselim düşünce yeteneklerinin yeterince gelişmediği vurgulanmıştır. Kendi devletinin ordusuna karşı savaşı bir komutan nasıl akliselim bir davranış içinde olabilir teması, komutan ve ordu simgeleri ile işlenmeye çalışılmıştır. Bir taraftan öfke diğer taraftan da söz konusu öfkeye karşı alınacak önlemlerin Alp Dağları gibi tek bir simge de toplanması, kitleye aktarılan bilgilerin Alp Dağları kadar gerçek olduğunu ortaya koymuştur.

Söylem semantik, sentaks ve semiyoloji boyutları birlikte değerlendirilerek önerilenler doğrultusunda yeniden yapılandırıldığında, "... Roma'nın aslı ve esası güven ve itibardır. Asil Romalılar, üstün soya sahip olmaları açısından diğer milletlerden özellikle de doğulu milletlerden ayrılırlar. Güvenilmez ve saygın olmayan milletlerden asker toplamak suretiyle ordu kuran Marcus Antonius tam bir gaflet ve dalaletin içindedir. Anlaşılan o ki, onu Romalılara karşı ayıplarından ne durdurabilecek ne arındırabilecek bir güç yoktur. Marcus Antonius'un gözünü öylesine bir Roma düşmanlığı bürümüştür ki, öfkesi haşmetli Alp Dağları'nı bile aşarak Roma'ya gelmiştir. Eğer yeterli önlem almazsak önce Marcus Antonius sonrasında da beraberindeki milletlerin askerleri ve halkı Roma'yı Roma olmaktan çıkaracaklardır. Korkarım yabancı soyunun Roma'ya karışmasına Alp Dağları dahi engelleyemeyecektir. Bu anlamda yabancı saldırılarına karşı koymak için en etkili yol Alp Dağları'nın içinden geçtiği milletlerin güven temeline dayalı bir ittifak kurmasıdır... " şekline dönüşecektir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında Cicero'nun Marcus Antonius'a yönelttiği Roma düşmanlığı temasının en yoğun olarak işlendiği dördüncü ve beşinci söylevlerden 2'şer tane olacak şekilde 4 bağlama uygulanan eleştirel söylem çözümlemesinden elde edilen iki temel sonuçtan söz edilebilir. Bu sonuçlardan biri, Cicero'nun söylevlerindeki tematik vurgunun farklılığına ilişkindir. İkinci sonuç ise Cicero'nun Marcus Antonius'a yönelik olarak hazırladığı söz konusu bu söylevlerden hangilerinin benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Birinci sonuç şöyle bir tablo ortaya koymaktadır: Cicero'nun Marcus Antonius'a yönelik olarak kaleme aldığı dördüncü söylevdeki ilk bağlam, üstün ulus ve yüce Roma temalarını ön plana çıkarmaktadır. Söylevin bu ilk bağlamında vatanseverlik ve Romalı olmanın asaleti işlenmeye çalışılmıştır. Dördüncü söylevdeki ikinci bağlam, Marcus Antonius'u tarihteki örneklere gönderme yaparak başarısız gösterirken; Octavianus'un önderliğinin erdemlilik ile doğru orantılı olduğunu işlemektedir. Dördüncü söylevin bu ikinci bağlamında bir zamanlar triumvirlik üyesi olarak Caesar'ın iktidarını daha ileriye götürmek için yola çıkmış olan Octavianus ve Marcus Antonius'un karşılaştırılması fazlasıyla ön plandadır. Bu anlamda Caesar, isyanların başrolündeki kişiler olan Catilina ve Spartacus kadar başarılı olarak görülmezken; Octavianus'un tüm Romalıları bir arada toplayabilecek güce sahip erdemli bir lider olduğu ortaya konmaktadır. Cicero'nun beşinci

söylevinin birinci bağlamı, Marcus Antonius'un faaliyetlerinin Roma'nın asaletini zedelediğini vurgulamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Gerçekten de Cicero'nun beşinci söylevinin bu ilk bağlamı, Marcus Antonius'un, batıdan doğuya doğru ilerlerken başka toprakları yağmaladığı, kıyım ve soygun yaptığı ve böyle faaliyetlerin de Roma'nın asaleti ve yüceliğine zarar verdiği anlamı daha belirgin olarak işlenmektedir. Burada Cicero, Marcus Antonius destekçilerini de adeta yandaşlar-kafadarlar anlamına gelen Antoniuslar ifadesi ile kinayeli bir şekilde kaleme almaktadır. Cicero'nun beşinci söylevindeki ikinci bağlam, yabancı soyunun Roma'ya karışacağı endişesi üzerine kurulmuştur. Burada Marcus Antonius'un Octavianus Roma'sını alt etmek için Romalı olmayan unsurlarla işbirliği yapmak suretiyle bir ordu kurma girişiminde bulunduğunu, Roma ordusunun Marcus Antonius'un bu girişimine karşı koyamaması durumunda üstün soya sahip, güvenilir ve itibarlı Roma'dan eser kalmayacağına dikkat çeker. Bu anlamda farklı bölgelerden gelecek olan yabancıların batıya girişine ilişkin önlem alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Beşinci söylevin bu bağlamında Alp Dağları'na sahip devletlerin doğuya karşı bir ittifak oluşturmasının önemi vurgulanmıştır.

Cicero'nun söylevlerinin benzerliğini ortaya koyan ikinci sonuca göre dördüncü söylevin birinci bağlamı ile beşinci söylevin ikinci bağlamı, Roma'nı asaleti ve soyluluğu vurgusu bakımından birbirine benzerdir. Her iki bağlamda da böylesi bir Roma'ya sahip çıkmanın tam bir vatanseverlik göstergesi olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca Cicero'nun dördüncü söylevinin ikinci bağlamı ile beşinci söylevin birinci bağlamı somut olarak Marcus Antonius'un başarısızlıklarını içermesi açısından büyük bir benzerlik arz etmektedir. Bu anlamda her iki bağlamda da Marcus Antonius'un başarısızlıkları ve Roma'ya ve onun ismine verdiği zararlar anlatılmıştır. Ancak Cicero'nun beşinci söylevinin birinci bağlamına oranla dördüncü söylevin ikinci bağlamı bir Octavianus methiyesi niteliğindedir. Öyle ki dördüncü söylevinin bu bağlamında Cicero, Romalılara adeta öykü mahiyetinde bir sunum yapmaktadır. Şöyle ki Cicero öncelikle tarihteki iki kötü örnek olan Spartacus ve Catilina'yı anlatıp, Roma'nın yüce erdemi sayesinde bu saldırıları nasıl bertaraf ettiklerini anlatarak işe başlamıştır. İkinci olarak adeta bir Spartacus ve Catilina hareketi başlatma çabası içinde olan Marcus Antonius'un tarihteki örnekleri kadar bile başarılı olmadığını vurgulayarak öyküleştirme yoluna gitmiştir. Son olarak ise Roma'nın asaletinin devam ettirilebilmesi için yegane hükümdarın Octavianus

olduğunu vurgulayarak, doğunun saldırılarından gerçek kurtuluşun Octavianus ile mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.

Özetle vurgulamak gerekirse, Cicero, Marcus Antonius ile Octavianus mücadelesinde Octavianus’u öven buna karşın Marcus Antonius’u yeren bir anlatıma sahiptir denilebilir. Octavianus’u överken herhangi bir model kullanmamasına karşın Marcus Antonius’u yererken tarihten somut örnekler kullanma yoluna gitmiştir. Ayrıca Cicero Octavianus’u bir Romalı olarak gösterirken, Marcus Antonius’un artık bir Romalı olmadığını gösterme eğilimindedir. Cicero, söylevlerinde belirgin bir şekilde birinin Caesar’ın ordu komutanı, diğerinin ise üvey oğlu olduğunu satır aralarında ustalıkla gizlemeyi başarmıştır.

Kaynakça

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, 2011, İmparatorluktan Tanrı Devleti’ne, İmge Kitabevi, İstanbul

AKŞİN, Tülin, 1999, “Söylem Üstüne Söylem’lere Dair”, Doğu Batı, 3/9, s. 9-14.

APPIAN, Roman History, (Trans. Horace White), Vol. III, Books 1-3. 26, Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1964.

ATAYMAN ERÇELİK, Pelin, 2008, “Roma’nın Kuruluş Efsaneleri”, Doğu Batı, 11/47, s. 15-22.

ATEŞ, Toktamış, 2008, “Cumhuriyet”, Doğu Batı, 11/47, s. 64-82.

ATLAN, Sabahat, 2014, Roma Tarihinin Ana Hatları, I. Kısım Cumhuriyet Devri, TTK Basımevi, Ankara

BAL, Hüseyin, 2016, Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Sentez Yayıncılık, Bursa

BAŞ, Türker, 2008, Baş-Ulun Akturan, Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara

CAESAR, 2007, İç Savaş (Commentarii de Bello Civili), (Çev. F. Akderin), İstanbul.

CASSIUS DIO, 1916, Roman History, (Ed. J. Henderson), (Trans. Earnest Cary), Vol. IV, Books XLI-XLV, Loeb, Harvard University Press, London&New York

CICERO, M. Tullius, 1918, Philippics/Philippicae, (Ed. Albert Clark-Albert Curtis Clark), Oxford.

CICERO, M. Tullius, 2000, Philippicae Söylevleri I. (1-6. Kitaplar), (Çev. Gül Özaktürk), Öteki Matbaası, Ankara.

CRISPUS, 1973, Gaius Sallustius, Catilina Tertibi, (Çev. Güngör Öner Varınlıoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul.

DEMİRCİOĞLU, Halil, 2011, Roma Tarihi I, TTK Basımevi, Ankara, 2011

PLUTARKHOS, Marcus Antonius, (Çev. M. Özaktürk), TTK Basımevi, Ankara 1992.

PLUTARKHOS, İskender & Caesar, (Çev. F. Akderin), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2007.

PUNCH, Keith F., 2005, Sosyal Araştırmalara Giriş. Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Siyasal Kitabevi, Ankara

ROUX, Patrick L, 2011, Roma İmparatorluğu, (Çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi, Ankara

STRABO, Geography, 1967, (Trans. H. L. Jones), Loeb Classical Library, Vol. 8, Book 17 and General Index, Harvard University Press, Cambridge.

SUETONIUS, 2008, On İki Caesar'ın Yaşamı, (Çev. F. Telatar-G. Özaktürk), TTK Basımevi, Ankara.

TITUS LIVIUS, 1919, The History of Rome/Historiae Ab Urbe Condita, (Trans. Benjamin Oliver Foster), Harvard University Press, London.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Güzel/atdd/ 0000-0001-6772-4108-Güzel/atdd/0000-0002-2918-0194

Makale Başv. Tarihi:12/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

VERGILIUS, 2010, Aeneas, (Çev. İ. Z. Eyuboğlu), Payel Yayınları,
İstanbul.

19. yy. Osmanlı Devletinde Modernleşme Bağlamında Din Eğitimi¹

Atiye Emiroğlu Bayır²

ORCID-0000-0002-5077-3015

Necmi Uyanık³

ORCID-0000-0003-3692-3168

Öz

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi medreseler üzerine kuruluydu. Devlet idaresinde kadınlara, müftülere görev verilmesinin yanı sıra, bütün kamu görevleri medreselerde yetişenler tarafından yürütülmekteydi. Sıbyan mekteplerinde çocuklara dini eğitim verilirken; tekke, zaviye ve dergâhlarda müzik, spor, edebiyat gibi faaliyetler, din adamları tarafından yürütülmekteydi. Osmanlı Devleti, pek çok alanda olduğu gibi eğitimde de ıslahat girişimlerine başladığında medrese eğitimi veren okulların yanı sıra sultani, idadi, rüştiye gibi Batı tarzı okullar açılmıştır. Eğitim sistemindeki açıklığı gidermek ve medreselere de laik dersler koymak amacıyla çeşitli

¹ Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalında, Prof. Dr. Necmi UYANIK'ın Danışmanlığını yaptığı Türkiye'de Din Eğitimi Bağlamında İmam-Hatip Okulları (1924-1938) konulu, Atiye EMİROĞLU tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, aemiroglu@kmu.edu.tr

³ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, nuyanik@selcuk.edu.tr.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Bayır/atdd/ 0000-0002-5077-3015-Uyanık/atdd/0000-0003-3692-3168

Makale Başv. Tarihi: 10/12/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

nizamnameler hazırlanmıştır. Nizamnameler, halkın din eğitimi ihtiyacı göz önünde bulundurularak düzenlemiştir.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde ve sonrasında din eğitim-öğretimi üzerine gerçekleştirmek istediği modernleşme çabaları değerlendirilmiştir.

Araştırma yapılırken araştırma başlığı çerçevesinde arşiv belgeleri incelenmiş, gazete ve dergiler taranmış, telif eserler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Din eğitim-öğretimi, Medrese, Modernleşme*

Religious Education In The Context Of Modernization In The 19 th Century Ottoman Empire¹

Atiye Emiroğlu Bayır²

ORCID-0000-0002-5077-3015

Necmi Uyanık³

ORCID-0000-0003-3692-3168

Abstract

The Ottoman education system was built on medresses. In the administration of the state, duties were assigned to qadis (Muslim judges) and muftis and all civil duties were carried out by those who were raised in medresses. When religious education was given to children in Ottoman elementary schools (sıbyen mektepleri), music, sports, literature, etc., were thought by religious scholars in big and small-scale Islamic monasteries and Islamic covenants.

When the Ottoman Empire started to reform education as it did in many areas, in addition to schools providing medrese-style education, the Western education style were opened such as the sultan schools, preparation schools (idadi) and high schools (rüştiye). Various regulations were made to overcome the gap in the education system and to incorporate

¹ This study was derived from the pHD thesis of Atiye EMİROĞLU titled Imam Hatip Schools in the Context of Religious Education in Turkey (1924-1938) under the supervision of Prof. Dr. Necmi UYANIK in Selçuk University Institute of Social Sciences, Department of History, Department of Atatürk's Principles and Revolution History.

² Yrd. Doç.Dr. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, aemiroglu@kmu.edu.tr

³ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, nuyanic@selcuk.edu.tr.

secular lessons into the curriculum of medreses. Regulations were prepared in consideration of the need for religious education of the society.

In the study, the efforts of the Ottoman Empire to modernize the religious education during and after the Tanzimat Reform Period were evaluated.

During the research, archival documents were examined, newspapers and journals were scanned and copyright works were examined in the framework of the research.

Keywords: Religious education system, Medrese, Modernization

Giriş

Medreseler, zaman içinde müspet ilimlerden uzaklaşıp, dünyayı bırakıp ahiretle uğraşmayı bir ideoloji haline getirmesiyle eleştirilmekteydi. Nitekim imparatorluk, başka dinden olan tebaanın zamanın gereklerine göre dini kaidelerini icra etmelerine izin verirken, İslam dinine mensup tebaanın eski gelenek ve göreneklere göre yaşamasını şart koşarak ve baskı altında tutarak Müslüman olan halkın, gelişmesinin ve ilerlemesinin önünü kestiği söylenebilir. İmparatorluk Müslüman olan tebaanın her şeyden önce İslam cemaati ruhuna göre yetiştirilmeleri gerektiğini düşünmüş ve bunun için kaygılanmıştır. Ancak bu kaygı, son devirlerde insanların değişen dünyanın şartlarına ayak uydurmakta zorluk çekmelerine neden olmuştur.² Çünkü her vakit aynı kalan ve hele imparatorluğun çöküş devrelerinde büsbütün bozulup karışan bir öğretim sistemi, tarihin günden güne oluşmakta ve değişmekte olan yeni devrin gerçeklerine hiçbir şekilde uymamıştır. Bozuk bir skolâstik sisteme göre çalışan eski eğitim ve öğretim kurumları, kendi akıllarını kullanabilecek ve kendi kendine düşünebilecek şahsiyetler yetiştirmekten uzak bırakılmıştır.³ Bu durum Osmanlı Devleti eğitim sisteminin yüzyılın şartlarına ayak uyduramayan bireyler yetiştirmelerine

² Yahya, Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 173.

³ Birant, Karaman, Türk Düşüncesinde Avrupahlaşma Hareketleri, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI, s. 97.

neden olmuştur. Bununla birlikte her ne kadar medreselerde din eğitime ağırlık verilmiş olsa da dönemin bu konulara temas eden yazarları, din eğitimi sahasında önemli sıkıntıların yaşandığını özellikle halkın inandığı dinin kaidelerini bilmeme hususunda oldukça cahil olduklarını belirtmektedir.⁴

Medreselerin ıslah edilmesi gerekliliği bilinmiş olsa da kimse, medreseleri ıslah etmeye cesaret edememiştir. Osmanlı Devleti, yönünü Batı'ya çevirmiş olmasına rağmen, Batı tarzı okullarda dahi medrese ruhu yaratılmıştır. Nitekim 1867 senesine doğru sivil mekteplerin sayısı artmış, bir maarifi umumiye nizamnamesi tanzim ve neşredilmiş; sübyan, rüştiye, idadiye ve sultani adlarındaki mekteplerle birlikte bir de darülfünun açılmağa teşebbüs edilmiş olmasına rağmen medreselerin ıslahı konusunu kimse tam manasıyla gündeme getirememiştir.⁵ İlmiye sınıfının tayinlerde kişilerin eğitiminden ziyade iltimasa önem verilmesi de medreselerde eğitimin layıkıyla yapılmamasına sebep olmuştur.⁶

Modern öncesi dönemin kurumlarının modern sonrası kurumlarla birlikte ikili bir yapı oluşturmaları ve bu durumun modernleşme önünde bir engel oluşturması medreselerde gerçekleştirilmek istenilen değişimi engellemiştir.⁷ Medreselerin içinde buldukları vaziyeti gözler önüne seren bu eleştiriler dönemin aydın kesimi tarafından fark edilmiş, hükümetin de isteği doğrultusunda çeşitli nizamnamelerle bu durum düzeltilmeye çalışılmış olmasına rağmen istenilen sonuç elde edilememiştir. Buna rağmen yapılan çalışmaların tamamıyla boş çalışmalar olduğu düşünülemez. Çünkü II. Meşrutiyet devrinde eğitim alanında yapılan ve yapılmaya çalışılan düzenlemeler Türk eğitim tarihinin teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve

⁴ Zeki Salih, Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kuran Kurslarının Kurulması ve Gelişmesi", İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, Sayı: 2, 2011, s.162.

⁵ Osman, Ergin, Türk Maarif Tarihi, C: 1-2-3-4-5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 106-108.

⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.I, İstanbul, 1309, s.112.

⁷ Mehmet Ali, Gökaçtı, Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam – Hatipler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 98.

okul programlarında yeni bir reform yapma bakımından bir tür laboratuvar görevi görmüştür.⁸

1. Tanzimat Dönemi ve Modern Eğitim

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin pek çok alanında olduğu gibi eğitim alanında da yenilik yapılması gerektiği fark edilmiştir. Nitekim Batı, bilimde ve teknikte ilerlemeye başlayınca 18. yüzyıldan itibaren Batıya yüzünü dönen Osmanlı Devleti, eğitim alanında yenilik yapmayı gerekli görmüştür.⁹

Maarif alanında, yapılacak reform çalışmalarında yeni bir hamlenin yapılmasında büyük rolü olan Sultan Abdülmecid ve reformcuların önderi sayılan 1846'da sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa'nın çalışmalarıyla bazı teşebbüslerin başlaması kolaylaşmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'na müteakip öngörülen reformların, birçok alanda gerçekleştirilememesi sultanın, 1845'de Bab-ı Ali'ye giderek sadrazam başta olmak üzere devlet erkânını bu hususta uyarmasına neden olmuştur. 1840 yılında Mısır meselesinin halledilmesi, 1841'de boğazların durumunu belirleyen Londra Anlaşması'nın imzalanması Osmanlı Devleti Hükümeti'nin reformlarla ilgilenmesine olanak tanımıştır.¹⁰

Tanzimat'tan sonra özellikle ilköğretimde, yeni ders araçlarının kullanılmaya başlandığı dönem 'Usul-i Cedide' dönemi olarak adlandırılır. Mekâtib-i Umumiye Müdürü Ahmet Kemal Efendi, öğretimde yapılan ilk yenilik çalışmalarının İstanbul'da açılan beş Rüştîye'de başlatıldığını işaret eder. Sultan Abdülmecid, bu okullarda başarıya ulaşan eğitim sisteminin başka okullarda da uygulanmasını ister. 1869'lardan itibaren sübyan mekteplerinin yanında iptidai mektep ve Usul-i Cedide mektebi adıyla yeni

⁸ İslamcılara Göre Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 28.

⁹ Cahit, Baltacı, "Türk Eğitim Sistemi'nin Tarihi Gelişimi", Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, İmam-Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40. Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlmi Toplantı, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul, 1993, s. 12.

¹⁰ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 9.

ilkokullar açılır. Ayrıca sübyan mekteplerinde yenilik olarak Tarih, Coğrafya, Hesap gibi dersler öğretilir ve öğrenci sırası, kara tahta, tebeşir, harita, yer küresi, öğretmen kürsüsü gibi araç-gereçler kullanılmaya başlanır.¹¹

Devletin ayakta kalabilmesi adına pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da gerekli görülen yenilik çalışmalarının bir bütün olarak ele alınması için 17 Mart 1857’de Meclis-i Vükelaya dâhil bir nazırın başında bulunacağı “Maarif-i Umumiye Nezareti” kurulur. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temeli olan kuruluş ortaya çıkmıştır.¹² Böyle bir nezaretin kurulması, kimi yazarlara göre dinin eğitimde sahip olduğu alanın daralmasına, İlmiye’nin görevlerinin sınırlandırılmasına, bir nevi eğitimde dünyevileşmenin başlamasına¹³ ayrıca eğitimde yeni kurumların oluşması din eğitimi probleminin kendiliğinden ortaya çıkmasına¹⁴ sebep olmuştur.¹⁵ Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin oluşmasında adı geçen nezaretin önemli rolü olduğu vurgulanır. Nitekim Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti bürokratlarının geri kalmışlık olarak niteledikleri bazı İslami uygulamaların değiştirilerek laik diye nitelendirilebilecek uygulamaların devreye sokulduğu görülmüştür.¹⁶

Osmanlı Devleti’nin son 15 – 20 yılında, günümüzde ortaokul ve lise karşılığı sayılan modern okullarda din öğretimine de yer verilmiştir. Bu dönem, rüştiye ve idadilerde haftada üç saat din ve ahlak eğitimi yapılmıştır. Bunların dışında kalan, Avrupa örneği kuruluşa sahip olan sultanilerde, darül-muallimlerde ve diğer liselerde ise haftada iki saat din öğretimine yer verilmiştir. Aslında modern eğitim kurumlarında haftada 1-3

¹¹ İrfan, Erdoğan, Milli Eğitime Dair, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s. 3.

¹² Kodaman, age., s. 16.

¹³ Ejder, Okumuş, Ahmet Cihan, Mustafa Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme”, Ark Yayınları, İstanbul, 2006, s. 301-310.

¹⁴ Türkiye’de eğitimin modernleşmesi konusunda geniş bilgi için bk., Hasan Ali Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi, M.E.B. İstanbul, 1938.

¹⁵ İsmet, Parmaksızoğlu, Türkiye’de Din Eğitimi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, s. 12.

¹⁶ Şerif, Mardin, Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 44-45.

saat arasında değişen din ve ahlak dersleri, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.¹⁷

Medreseler ve çağdaş öğretim kurumları arasındaki uçurumu gidermek ve her iki eğitim kurumunda devrin gerektirdiği bir fikri seviye verilmesini hedef tutan bir teşebbüs 1867 yılında gerçekleştirilmiştir. Devrin tanınmış on beş ulemasından kurulu bir heyet, “tarik-i tedrisin ıslah ve tesviyesi” konusunu incelemeye memur edilmiş ve bu heyetin hazırladığı layiha Meşihat makamına sunulmuştur. Ancak bu çalışmadan istenilen sonuç elde edilememiştir.¹⁸

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşundan sonra 1 Eylül 1869'da “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin kabulüyle¹⁹ Osmanlı devleti eğitim sisteminin zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak derlenip toparlanması bir programa bağlanmıştır. Beş bölüm ve 198 maddeden oluşan bu nizamname Osmanlı Devleti eğitim sisteminin dönüm noktası ve Batılılaşma yolunda ilerleyişini ifade eden önemli bir belge olarak görülür.²⁰

1869 Nizamnamesi'nde öngörülen sübyan mekteplerinin eğitim veren temel eğitim okulları tesis etmek üzere ilk fiili girişim ancak 1870'den sonra başlatılabilir. Tanzimat dönemi içinde rüştiyelere öğrenci yetiştirmek üzere sübyan mekteplerinin ıslah edilmesi ve aynı zamanda iptidai adıyla modern ilkokulların açılması girişimleri çok sınırlı kalır. 1876 yılına kadar modern eğitim veren iptidai okulların sayısı İstanbul'da sadece üç tane iken, bütün imparatorlukta iptidai okul sayısı sadece 200'dür.²¹

2. II. Abdülhamit Devri

İrk ve din ayrımı yapmadan İmparatorluğu “Osmanlılık” adı altında birleştirme çabası, Osmanlı Devleti'nin içinde yer alan farklı etnik unsurların kendi devletlerini kurması sonucu başarısızlığa uğramıştır. Buna

¹⁷ Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Cumhuriyet Döneminde Eğitim II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1999, s. 356.

¹⁸ Beyan ül- Hak, No. 15, 29 Kânunuevvel 1324(11 Ocak 1909).

¹⁹ Düstur, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s. 184-204.

²⁰ İslamcılara Göre..., age., s. 27.

²¹ Ahmet, Cihan, Reform Çağında Osmanlı İlimiye Sınıfı, Birey Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49-59.

karşı Osmanlıcılık anlayışından İslam ümmetini bir araya getirmeyi amaçlayan “İslamcılık” anlayışı benimsenmiştir. II. Abdülhamit devrinde politik gerekçelerle güçlendirilen bu akım, eğitimi de etkilemiş, din dersleri, bütün ortaöğretim boyunca programlara katılmıştır. Böylece devletin yeni politikasına uygun bir gelişme olarak diğer derslerde de İslam kültürünün esas alınmasına itina edilmiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin bekasını sağlamak adına uygulamaya geçirilen bu politikanın bizzat sultan tarafından desteklenmesi, okul programlarında dinin ve İslam kültürünün esas alındığı ve programların devletin ana politikasına paralel bir gelişme göstermesi sonucunu doğurmuştur.²³

II. Abdülhamid döneminde, medreselerde meydana gelen önemli bir değişiklik de 1892 tarihinde medreselilerin askere gitmekten muaf tutulmalarıdır. Halkın eğitime olan ilgisini artırmak için alınan bu karar sonradan eğitimle hiç ilgisi olmayan sırf askerden kaçabilmek adına medreselere kayıt yaptıran öğrenciler ortaya çıkarmıştır. Bu durum sonradan medrese eğitimine zarar verdiği gerekçesiyle tenkit edilmiş, medreselerin en düşkün dönemlerinin II. Abdülhamit yönetiminin son 16-17 yıllık döneminde yaşadığı ileri sürülmüştür. Medreselerin teşkilat ve programında hiçbir değişiklik yapılmadan, öğrenci sayısının artması eğitimde kaliteyi artırmadığı tam tersine, okumak isteyenlerle askerlikten kaçmak isteyenlerin bir araya gelmesi eğitimin kalitesini düşürdüğü yönünde tenkitler de olmuştur.²⁴ Bahsedilen bu olumsuzluklar, medreselerin ya köklü bir şekilde ıslah edilmeleri ya da kapatılmaları gerektiği fikrini gündeme getirmiştir. 1908'den sonra filizlenen bu fikir bir ideoloji olarak gün yüzüne çıkmış ve hatta medreselerin kapatılması gerektiği fikri sözle de ifade edilmeye başlanmıştır.

Medreselerin içinde bulunduğu bu durum kendi içinden de eleştirilere uğramasına, ulemasından talebesine medresenin ıslaha ne kadar ihtiyacı olduğunu ve ıslah yapılmadığı takdirde bu kurumun yıkılacağına kaçınılmaz olduğunu vurgulamalarına neden olmuştur. Özellikle 1908'den

²² Beyza, Bilgin, Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Emel Matbaacılık, Ankara, 1980, 34-35.

²³ Parmaksızoğlu, age., s. 15.

²⁴ İslamcılara Göre..., age., s. 80.

sonra medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini savunan çok sayıda makale ve eser yazılmıştır. Ancak her ne kadar medreselerin ıslahına söz verilse de açılan diğer Batı tarzı okullar üzerinde düzenlemeler yapılmış medreselerin ıslahı ileriki tarihlere bırakılmıştır.²⁵

3. II. Meşrutiyet ve Sonrası

II. Meşrutiyetin ilanından sonra da medreselerin ıslah edilmesi gerektiğine yönelik öneriler olmuştur. Medresede eğitim görenlerin askerliklerini ertelemek amacıyla girmeleri gereken bir sınavın olması fikri, Meşihat ile Harbiye Nezareti arasında uzun yazışmaları gerektiren oldukça önemli bir olay halini almıştır. Nitekim en yüksek sınıflarda öğrenim gören gençlerin genel kültür dersleri konuları arasında, kısa bir Osmanlı tarih ve coğrafya bilgisiyle yetinilmesinde ilgili iki makamın ancak mutabık kalabilmeleri ve medresenin coğrafya sözüne bile tahammül edemeyerek bunun yerine “ilim-i ahval-ül arz” deyimini kullanmaktaki ısrarı o günkü medrese programının bilime bakış açısını gözler önüne sermektedir.²⁶ Medreselerin içinde bulunduğu bu durumun farkında olursa ve bunun için bazı çalışmalar yapılırsa da istenilen sonuç elde edilememiştir.

1909 senesinde medreselerde dini tedarisat yanında Türkçe ve tarih, coğrafya gibi sosyal derslerle, riyaziye, fizik, kimya gibi fen dersleri okutulmak istenmiş bundan ise tam bir netice alınamamıştır.²⁷ Ayrıca 1911 yılında Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi, 1913 yılında da Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı yayımlanmış, bu kanunla anaokulları, ilköğretim, idadiler, sultaniler ve öğretmen yetiştiren kurumların işleyişiyle ilgili temel düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.²⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra orta dereceli okullarda din eğitiminin uygulanmasında, ilk sınıflarda dini bilgilere daha yüksek bir oranda yer verildiği halde, son sınıflara doğru bu derslerin azaltıldığı görülmektedir. Ancak 1911 yılı müfredatında bu durumun tam tersi bir

²⁵ Hüseyin, Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler, İslahat Hareketleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s. 216-217.

²⁶ İslamcılara Göre..., age., s. 80.

²⁷ Ergin, age., s. 121-124.

²⁸ Erdoğan, age., s. 3.

uygulama yapılarak orta dereceli sınıflardan son sınıflara doğru din eğitiminin oranının artırıldığı böylece dini eğitime daha geniş bir imkân bırakıldığı söylenebilir.²⁹

Medreselerin gücüne kavuşmasını sağlamak için yapılan yukarıda bahsi geçen çalışmalar dışında Tevcih-i Cihat Nizamnameleriyle vaiz ve imam-hatip yetiştirmek amacıyla sırasıyla Medresetü'l-Vaizin ve Medresetü'l-Eimmeve'l-Huteba açılmıştır.³⁰

4. Tevcih-i Cihat Nizamnameleri ve Açılan Medreseler

1910 yılında medreselerin ıslahını amaçlayan “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi”yle ders geçmeye dayalı ve süresi sabit olmayan medrese sistemi yerine bugün modern eğitimde kullanılan sınıf sistemine geçilmiş, öğrenim süresi de on iki yıl olarak belirlenmiştir. Yeni programa göre medreseye Türkçe, sarf ve nahiv, Türkçe belâgat ve inşa, Farsça, matematik, geometri, tarih, coğrafya, kozmografya, fizik, kimya ve tabiat bilgisi gibi dersler eklenmiş, öğrenim yaşı 15-35 yaş aralığı olarak tespit edilmiştir.³¹ Ancak medreselerin iyileştirilmesine yönelik yapılan ıslahat çalışmaları, müderrisler tarafından istenilen sonuca ulaştırılamamıştır.³²

Medreselerin ıslahı konusunda önemli bir etkiye sahip dönemin Şeyhülislam’ı Mustafa Hayri Efendi’nin çabalarıyla 1914 yılında “İslah-ı Medâris Nizamnamesi” düzenlenmiştir. Bu nizamname sonucunda, “Dârü'l-Hilâfeti'l- Aliyye Medreseleri kurulmuştur. Nizamname, medreselerin

²⁹ Parmaksızoğlu, age., s. 17.

³⁰ Ruşen Çakır, İrfan Bozan, Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004, s.56. Hüseyin Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler, Islahat Hareketleri, Dergah Yayınları, 1983, İstanbul, s. 267. ; Caner Arabacı, Medresetü'l- Vâizîn’in 23 Rebiülevvel 1332/6 Şubat 1329/1914 tarihli iradeyle açıldığını ifade eder. Caner Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s. 472.

³¹ Şevket, Topal, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam-Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?”, 100. Yılında İmam-Hatip Liseleri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, 2015, s. 747-757.

³² Caner, Arabacı, Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924), Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya, 1998, s. 460-463.

iyileştirilmesi hususunda sağlam temellere dayandırılmış olsa da I. Dünya Savaşı'nın başlamış olması nizamnamenin amacına ulaşmasını engellemiştir.

Tevcih-i Cihat Nizamnamesi'nde ehliyetli din adamının yetiştirilmesi için yapılması gerekenler maddeler halinde verilmiştir. Bu nizamnamede dikkat çeken en önemli husus ise imam-hatiplik gibi görevlerin babadan oğla intikal etmesidir. Düzenlemede vefat eden babanın çocukları arasında en ehliyetli olanına görev teslimi yapılabileceğinden bahsedilmektedir.³³ Ayrıca İlmiye'ye mensup olan müderrislik, hitabet ve imamet gibi görevler imtihanla; kayyumluk ve faraşlık gibi görevler vücutça uygun olanlara verileceği kabul edilmiştir.³⁴ Özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte imam-hatiplerin yetersizliği ile ilgili şikâyetler daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde halkın ve ülkenin imam ve hatiplere olan ihtiyacı üzerinde durulmuştur. Halkın bu eksikliğini giderilmesi yönündeki isteği doğrultusunda, 1913 yılında hazırlanan Tevcih-i Cihat Nizamnamesi sonucunda Medresetü'l Vaizin ve Medresetü'l-Eimmeve'l-Huteba açılmıştır.³⁵

Medreset'ül-Eimmeve'l Hutebâ'ya ve Medresetü'l Vâizîn'e halkın ilgisi yeterli derecede olmamıştır. Halkın ilgisizliği ve öğrenci sayısının azlığından bilgili imam-hatip ve vaiz yetiştirmeyi amaçlayan bu iki medresenin birleştirilmesine karar verilmiştir.³⁶

İmam-hatip ve vaiz yetiştirmek üzere açılan bu medreselerin, farklı iş imkânlarına sahip olamamaları, öğrenci sayısının azlığına ve istenildiği gibi hizmet edememelerine neden olmuştur.³⁷ Medresetü'l-Eimmeve'l Hutabâ ve Medresetü'l Vâizîn medreselerinin 1919 yılında birleştirilmesiyle Medresetü'l İrşâd kurulmuştur.

İmam- hatip ve vâiz yetiştirmeye yönelik iki şube halinde açılan bu okullarda imam-hatip olmak isteyenlerin öğretim süresi iki yıl, vaiz olmak

³³Düstur, C. 3, Sene: 10 Safer 1290, s. 500-5004.

³⁴Düstur, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s.178.

³⁵ Arabacı, age., s. 465-473.

³⁶ Mustafa, Öcal, 100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913 – 1923), Ensar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10-12.

³⁷TBMM Tutanakları, İ: 140, C:2, 30.1.1337, s.455.

isteyenlerin öğretim süresi üç yıldır.³⁸ Medresenin vaizler şubesine her yıl on öğrenci alınır ve her talebeye 100 kuruş aylık verilirdi.

Medresetü'l-Vâizin medresesiyle Medresetü'l-Eimmeve'l Hutebâ'ya rekabetsizlik yüzünden semere vermediğini gören Meşihat-i İslâmiye, Medreset'ül-İrşâd'an mezun olanların çalışabilecekleri bir hayli memuriyet göstermişlerdir. Gösterilen bu memuriyetliklerde yukarda zikredilen medreselerden mezun olma şartlarının konulması kısmen de olsa bu medreselere öğrenci kaydını sağlamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar iyi kötü varlığını koruyan medrese, bu kanundan sonra İmam-Hatip mekteplerine dönüştürülmüştür.³⁹

Sonuç

Din eğitimi-öğretimine duyulan ihtiyaç ve halkın bu konuyla ilgili istekleri Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine intikal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma adına yaptığı yenilik çalışmaları, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toplumsal, siyasi, ekonomi ve eğitim sahasında bazı ikilikleri içinde barındırarak varlığını idame ettirmiştir. Bu ikilik, II. Abdülhamid döneminde Osmanlıcılık anlayışının yerini İslamcılık anlayışına bırakmasıyla daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Bir yandan devlet okullarında İslam dinine verilen ağırlık, diğer yandan Batı tarzı okulların sayılarında görülen artış, bu ikiliği kanıtlar niteliktedir. Bu dönemde medreselerin iyileştirilmesine yönelik çıkarılan nizamnameler, her ne kadar ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı başarıya ulaşamamış olsa da Batı'nın dayattığı ideolojik bir jargon olan "modernleşme" sürecinin önemli adımları arasında yerini almıştır. II. Abdülhamid, modernleşmeye karşı bir sultan olarak bilinmesine rağmen onun, eğitim-öğretime verdiği önem Batı'nın etkisi olmadan Osmanlı Devleti'nin kendi dinamikleri içerisinde değişim ve ilerlemeyi hedeflediği gerçeğine dayandırılabilir.

³⁸ Yaşar, Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, 182-183.

³⁹ Ergin, age., s. 160-161.

II. Abdülhamid'den sonra kurulan II. Meşrutiyet'le birlikte İslamcı söylemlerden uzaklaşarak modernleşme adı altında siyasi, ekonomi ve eğitim sahasında yenilik çalışmaları yapılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde uğraşılan en önemli konu, askerlikten kaçanların yuvası haline gelmiş medreseleri bu durumdan kurtarmaktır. Bu bağlamda yapılan çalışmaların en önemlisi Medâris-i İlmiye Nizâm-nâmesi'nin hazırlanması olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde eğitim-öğretim adına yapılan çalışmalar, hazırlanan nizamnameler, Cumhuriyet Türkiye'sine de etki etmiş ve modernleşmenin neden olduğu "Nasıl eğitim-öğretim verilmeli?" sorusu çerçevesinde "Din eğitim-öğretimi verilmeli/verilmemeli" tartışmaları, içinde barındırdığı paradokslarla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Medreselerde gerçekleştirilmek istenen yenileşme çabaları, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar ve savaşlar dolayısıyla istenilen sonuçları vermemiştir. Tanzimat döneminden itibaren din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalar istenilen sonuçları vermemiş ve din eğitim-öğretimi yetersiz görülmüştür. Halkın din adamı ihtiyacı karşılanamamış, ehliyetli din adamları yetiştirilememiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu gibi bugün de din eğitim-öğretimi yetersiz görülmektedir.

Kaynakça

AHMET CEVDET PAŞA, 1309, Tarih-i Cevdet, C.I, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul.

AKYÜZ, Yahya, 1982, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

ARABACI, Caner, 1998, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya.

ATAY, Hüseyin, 1983, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Medrese Programları – İcazetnâmeler*, İslahat Hareketleri, Dergah Yayınları, İstanbul.

BALTACI, Cahit, 1993, “*Türk Eğitim Sistemi'nin Tarihi Gelişimi*”, Tütkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, İmam-Hatip Liselerinin Kuruluşunun 40. Yılı Münasebetiyle Tartışmalı İlmi Toplantı, İslam Medeniyeti Vakfı, İstanbul.

BEYAN ÜL- HAK, No. 15, 29 Kânunuevvel 1324(11 Ocak 1909).
Bilgin, Beyza, 1980, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Emel Matbaacılık, Ankara.

CİHAN, Ahmet, 2004, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, Birey Yayınları, İstanbul.

ÇAKIR, Ruşen, 2004, İrfan Bozan, *Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, İstanbul.

DÜSTUR, C. 2, Sene: 8 Zilkade 1286, s. 184-204.

DÜSTUR, C. 3, Sene: 10 Safer 1290, s. 500-5004.

ERDOĞAN, İrfan, 2010, *Milli Eğitime Dair*, Nobel Yayınları, Ankara.

ERGİN, Osman, 1977, *Türk Maarif Tarihi*, C: 1-2-3-4-5, Eser Matbaası, İstanbul.

GÖKAÇTI, Mehmet Ali, 2005, *Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam – Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

İSLAMCILARA GÖRE FAİK REŞİT UNAT, 1964, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

KARAMAN Birant, *Türk Düşüncesinde Avrupalılaşıma Hareketleri*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VI., ss. 96-102.

KOÇER, Hasan Ali, 1938, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi*, M.E.B. İstanbul.

KODAMAN, Bayram, 1991, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

MARDİN, Şerif, 2012, *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TALİM VE TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI, 1999, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim II*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

OKUMUŞ, Ejder, Ahmet Cihan, 2006, *Mustafa Avcı, Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, Ark Yayınları, İstanbul.

ÖCAL, Mustafa, 2013, *100. Yılında İmam Hatip Liseleri (1913 – 1923)*, Ensar Yayınları, İstanbul.

PARMAKSIZOĞLU, 1966, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

SARIKAYA, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

TBMM TUTANAKLARI, İ: 140, C:2, 30.1.1337.

TOPAL, Şevket, 2015, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Dönemi Sonrası Kurulan İmam-Hatip Liseleri Medreselerin Devamı Sayılabilir mi?*, 100. Yılında İmam-Hatip Liseleri Sempozyumu, Ensar Neşriyat, ss. 747-759.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralık/MMXVII

Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Bayır/atdd/ 0000-0002-5077-3015-Uyanık/atdd/0000-0003-3692-3168

Makale Başv. Tarihi:10/12/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

ZENGİN, Zeki Salih, 2011, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kuran Kurslarının Kurulması ve Gelişmesi”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, Sayı: 2.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda Yer Adlarının Kullanımı

Bilal Elbir¹

ORCID-0000-0002-8865-1240

Merve Yorulmaz Kahve²

ORCID-0000-0001-6818-5759

Öz

Sünbülzade Vehbi 18. yüzyıl şairlerinden olup Maraş'ta dünyaya gelmiştir. Vehbi'nin Divan, Lutfiyye, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Şevk-engîz ve Münşeât'ı bilinen eserleridir. Vehbi, Arapça bilgisini "Nuhbe; Farsça bilgisini de "Tuhfe" adlı eserleriyle ortaya koymuştur. Şiirlerinde Nedim etkisi görülmekle birlikte lirizm açısından Nedim'deki coşkuyu yakalayamamıştır. Sünbülzade Vehbi'nin rindane, âşıkane şiirleri yanında hikemî tarzda yazmış olduğu şiirleri de vardır.

İlmî olarak ciddi bir bilgi birikimine sahip olan sanatçının dağınık ve eğlenceye meyilli olması, seviyeli edebî ürünler ortaya koyamamasının en önemli nedenidir. Anadolu'da, Rumeli'de ve Arap coğrafyasının değişik yerlerinde idari görevlerde bulunan Sünbülzade Vehbi, geniş bir sahada ömür sürmüştür.

İnsanoğlu, tabiat karşısında önce kendini daha sonra da kendi gözüyle dikkatini çeken özelliklerine göre çevresini tanımlamaya ve adlandırmaya çalışmıştır. Ad ve adlandırma insanlık tarihi kadar eski ve ona paralel olarak gelişen bir olgudur. Adıyla kendini bir başkasından farklı kılan insanoğlu, çevresini de - kullanım amacına ve işlevine göre- farklı adlandırmayı ihmal etmemiştir. İnsanlar, hem kendi adlarının hem de yeradlarının ne zaman ve nasıl meydana geldiklerini bunun yanında da anlamlarını merak ederek, önce kendi adını, daha sonra da yaşadığı

¹ Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi. bilal.elbir@hotmail.com

² Okutman, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, merveyorulmaz@hotmail.com

bölgedeki coğrafi adları daima sorgulamıştır. Yeradlarının verilmiş şeklini, anlamını ve geçirmiş olduğu değişimi inceleyen bilim dalı olan yeradbilimi (toponymie) de bu bağlamda milletlerin tarihleri, hayat tarzları ve kültürlerini aydınlatmada önemli veriler sunmaktadır. Yeradbilimin, edebi eserlerde kullanılan yer adları üzerine çalışan dalı ise yazıyeradbilim olarak bilinmektedir. Yazın yeradbilim kapsamında değerlendirilecek malzemenin en hacimli bulunduğu eserler arasında ise klasik edebiyat kültürü içinde yer alan divanlardır. Hemen her şairin divanında yer adlarını bulmak mümkündür fakat bazı şairlerin divanları yer adları bakımından oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır. İşte bu divan şairlerinden biri de Sünbülzade Vehbi'dir. Onun divanda yaşadığı geniş coğrafyanın izlerini yer adları üzerinden sürmek mümkündür.

Çalışmamızda sanatçının divanından hareketle yer adlarının listesi çıkarılarak kullanım sıklığı ortaya konulacaktır. Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yer adları: "ÜLKE, ŞEHİR VE BÖLGE ADLARI; NEHİR, DAĞ VE DENİZ-KÖRFEZ ADLARI; KUTSAL MEKÂN ADLARI; GEZEĞEN, YILDIZ ADLARI ve EFSANEVİ YER ADLARI" ana başlıkları altında listelenerek tasnif edilecektir. Vehbi'nin kullandığı yer adlarının hayatı ve edebî kişiliğiyle ilişkisi kurularak tasnifi yapılacaktır. Yer adlarının tespit edilmesi daha sonra yapılacak yer adı çalışmaları için önemli bir başlangıç olup yer adları sözlüğü için temel teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sünbülzade Vehbi, yer adbilimi, 18. Yüzyıl*

Toponyms In The Head Of Sünbülzade Vehbi For Use

Bilal Elbir³

ORCID-0000-0002-8865-1240

Merve Yorulmaz Kahve⁴

ORCID-0000-0001-6818-5759

Abstract

Sünbülzade Vehbi was one of the 18th century poets and came to the world in Marash. Vehbi's Divan, Lutfiyye, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Sevki-engîz and Münşeât are known works. Vehbi, Arabic knowledge "Nuhbe; His knowledge of Persian is also revealed by his works called "Tuhfe". Nedim influence seen in poems, but in terms of lyricism did not catch the enthusiasm in Nedim.Sünbülzade Vehbi also has poems that he wrote in a style Rindane , Aşıkxane alongside Hikemi style...

The fact that the artist, who is scientifically savvy, has a scaylettered and amusing tendency is the most important reason why he can not reveal the leveled literary products. Sünbülzade Vehbi, who is in administrative positions in Anatolia, Rumeli and different parts of the Arabian geography, has a long life span.

Mankind has tried to identify and name the environment first according to the properties that draw attention to itself and then to their own eyes. The name and naming are as old as human history and develop in parallel with it. The human beings, who differ from one another by their

³ Yrd. Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi. bilal.elbir@hotmail.com

⁴ Okutman, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, merveyorulmaz@hotmail.com

name, have not neglected to name their surroundings differently - according to purpose and function. People are always questioning the geographical names in the region where they live, then their own name, and then wondering what their names and places are and how they have come to fruition. In this context, the toponymie, which is a science branch that delves into the way in which the toponymie are given, their meaning and the change they have undergone, presents important data in illuminating the histories, lifestyles and cultures of nations. Toponymie, literally works on the place names used in the work of the name is known as toponymie. Among the works in which the materials to be evaluated in the summer period are the most voluminous are the divans who take place in the classical literary culture. Almost every poet can find place names on his divan, but some poets' divans offer a very rich material in terms of place names. One of these divan poets is Sünbülzade Vehbi. It is possible to trace traces of wide geography where he lives on the grounds through place names.

In our work, the list of place names will be removed from the artist's divan and the usage frequency will be revealed. Sünbülzade Place names in Vehbi Divanı: "COUNTRY, CITY AND REGIONAL NAMES; RIVER, MOUNTAIN AND SEA-GULF NAMES; THE SACRED SPACE NAMES; PLANET, STAR NAMES AND LEGENDARY LOCAL NAMES "under the main headings. It will be classified by establishing an association with the life and literary personality of the place names used by the Vehbi. Identification of place names is an important starting point for later place names work and is the basis for the place names dictionary.

Keywords: *Sünbülzade Vehbi, placebuilding, 18th century*

Giriş

Divan şairlerinden Sümbülzade Vehbi, 1718 yılında Maraş'ta doğmuş olup. asıl adı Mehmed bin Râşid bin Mehmed'tir. Vehbi köklü bir aileye mensuptur. Vehbi'nin dedesi Mehmed Efendi Maraş'ta müftülük yapmıştır ve "Nûrû'l-ayn", "Kitâbü't-tenzîhât", "Tevkîû'l-âle fî-şerhü'l-Eşbâh" adlarında eserleri vardır. Babası Râşid Efendi, III. Ahmed'in nâib olarak görevlendirdiği Seyyid Vehbi'nin yanında görev yapmaktadır (Beyzâdeoğlu, 2000: 14).

Vehbi, Maraş'ta ilim tahsil ettikten sonra tahsilini ilerletmek ve devletin imkânlarından daha çok faydalanmak amacıyla İstanbul'a gelir ve kendisine kadılık görevi verilir. Devrin ileri gelenlerine gazel ve kasideler sunarak onlarla samimi ilişkiler kurmuştur. Kurmuş olduğu bu münasebetlerle Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerlerinde kadılıklarda bulunma imkânına kavuşmuştur. Arkadaşı Surûrî, onun Yaş ve Bükreş'te 17 yıl kadılık yaptığını, Eflak, Boğdan ve Siroz'da da bulunduğunu ifade eder (Yenikale, 2012: 14).

Sümbülzade, nikris hastalığına yakalanarak yatağa mahkûm olarak 7 sene yattıktan sonra 28 Nisan 1809'da İstanbul'da vefat etmiştir. Edirnekapı mezarlığına defnedildiği belirtilmesine rağmen bugün mezarı belli değildir (Akün, 1970: 238). Ölümü üzerine, dostu Sürûrî şu tarihi düşmüştür:

Gitdi şeyhu'ş-şu'arâ Vehbi-i sâhib-âsâr
Bü'l-heves pîr-i cevân-tâb' idi fevka'l-âde

Lâle vaktinde vefât itdi didüm târihin
Gülşen-i Cenneti me'vâ kıla Sümbülzade (Naci, 1995: 90-91).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti birçok alanda gerilemeye başlamış ancak kültür ve edebiyat hayatı bu gerilemeden hemen etkilenmemiştir. III.

Ahmet ve III. Selim gibi kültür ve sanat hamisi padişahların katkılarıyla edebiyat hayatı canlılığını devam ettirmiştir.

“Sünbülzade Vehbi'nin laubali ve ahlak dışı eserler yazdığı belirtilmekteyse de bunların pek azı günümüze ulaşmıştır. Zağra kadılığında kethüda olan Süruri'nin Hezeliyyat'ında Vehbi hakkında hicivler bulunmaktadır. Bu tür şiirlere divanında rastlanmaması, Şevkengiz adlı eserinin divan nüshalarında bulunmaması şairin bunları divanına almadığını düşündürmektedir. Vehbi'nin şiirleri söz sanatlarının zenginliği bakımından önemlidir. Hayatı hakkında birçok bilgiye de özellikle kasidelerinden ulaşılmaktadır. Ayrıca şiirleri mahalli kelime ve deyişler açısından çok zengindir. Şiirlerinde Nedim ve Sabit etkisi açıkça görülmektedir. Çağdaşı Keçecizade İzzet Molla, Vehbi'yi asrının reisü'ş-şuarası kabul ederken Ziya Paşa onu çölde yetişen kokusuz güle benzetmiş, Muallim Naci ise Vehbi'yi orijinallik özentiyle şiirselliği kaybettiği için eleştirmiştir. Ali Canip Yöntem, Vehbi'nin şiirleri arasında divan edebiyatı estetiğine uygun ve başarılı pek çok örnek bulunduğunu belirtmektedir” (Kuru, 2010: 141).

Vehbi, Arapça bilgisini “Nuhbe; Farsça bilgisini de “Tuhfe” adlı eserleriyle ortaya koymuştur. Şiirlerinde Nedim etkisi görülmekle birlikte lizm açısından Nedim'deki coşkuyu yakalayamamıştır. Sünbülzade Vehbi'nin rindane, âşıkane şiirleri yanında hikemî tarzda yazmış olduğu şiirleri de vardır.

Sünbülzade Vehbi, ilmî yönü kuvvetli, kolay yazabilen güçlü bir şair olmasına karşın zevkine düşkün, derbeder kişiliği sebebiyle yeteneğini şiirlerine tam manasıyla yansıtamamıştır.

Osmanlı Şiiri Tarihi adlı çalışmasında Gibb'in Vehbi hakkındaki değerlendirmesi şu şekildedir:

“Bir şâir olarak Vehbi'nin gücü, gayretiyle orantılı değildir. Kasidelerinin bazıları gerçekten çok fazla uzundur ve sözlük çalışmasıyla üretkenliğinin âbideleridir. Ne var ki bütünüyle ilhamdan yoksun, sıkıcı

olduğu kadar da bayağı ve soluksuzdur. Beyitleri birbirinden bağımsız olarak nazmedilen gazelleri, kasidelerine nazaran daha başarılıdır. Gazellerini ‘kokusuz yaban güllerine’ benzeten Ziya Paşa’nın görüşüne iştirak etmekte biraz zorlanırsınız. Ziya Paşa, onun mesnevîlerinin, gazellerinden daha iyi olduğunu düşünmektedir....Vehbi iyi bir bilim adamı ve kültürlü bir kişidir ve bu özelliği de gazellerinden ziyade mesnevîlerinde görülmektedir. Mesnevîlerin bilgi yüklü olması iyi bir şiir ya da şiir olması anlamına gelmemektedir”(Gibb, 1996: 435).

Sünbülzade Vehbi’nin günümüze ulaşan altı adet hacimli eseri vardır. Bu eserleri Divan, Lutfiyye, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe-i Vehbi, Şevk-engîz ve Münşeât olarak sıralayabiliriz. Kaynaklarda bu eserlerin dışında “İkdü’l-cümân” adında bir eserin de olduğundan bahsedilmektedir.

Divan’da 9 adet mesnevi nazım biçimiyle yazılmış şiir, 52 adet kaside, 8 adet muhammes, 1 terkîb-i bend, 41 adet kıt’a, 2 adet nazım, 271 adet gazel, 1 adet müstezat ve 32 adet müfred bulunmaktadır (Yenikale, 2012: 25-32).

Adbilimin en önemli alt birimlerinden biri olan yeradbilim (toponimi);yeradlarının meydana geliş şekillerini, anlamlarını, yapılarını, tarihi süreçteki değişim, dönüşümleri ve geleneği açıklayan bilim alanıdır. Adlandırmada kullanılan “yeradı” ile kastedilen ise özel ad niteliğindeki coğrafi adlardır. Bu adların sınırlarını haritalardan veya yöre halkından derlenen suadları, orunadları, eladları, yoladları, dağadları, bağadları, kentlikadları, ormanadları oluşturur. Tüm bu adlandırmalar milletlerin yeradı verme geleneğinin ortaya çıkarılması açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü milletler bir yeri adlandırırken bu adlandırmaya gelenek, görenek, tarih ve kültürlerinden hatta etnik kökenlerinden izler bırakmaktadır. Yeradbilimin asıl uğraş alanını da gelenek ve ad arasındaki bu ilişkiyi, halk etimolojilerinden ayrı tutarak, ortaya çıkarmak oluşturmaktadır.

Yeradbilimle ilgili başka bir alan da yazıneradbilimdir. Rus. *toponimika poetičeskaya* terimi karşılığında teklif edilmiş olan yazıneradbilim, yeradbilimin bir kolu olup roman, hikâye, destan, masal, şiir, bilmece gibi edebi türlerde ve eserlerde geçen yeradları üzerine yapılan araştırmaları kapsar (Podol'skaya 1978:143).

Edebi türlerde geçen yeradlarının bir kısmı gerçek olabileceği gibi bir kısmı da yazar ve şair tarafından yaratılmış hayali yeradları olabilir. O,bu gerçek ya da hayali yeradlarıyla okuyucuya birtakım mesajlar verebilir. Yeradbilimci veya edebiyat eleştirmeni incelediği edebi eserlerdeki yeradlarını bu gözle değerlendirip eserin yazarı/şairi hakkında bazı değerlendirmelere ulaşabilir.(Şahin 2015: 79).

Çalışmamızda, yazıneradbilim kapsamında Sünbülzade Vehbi Divanı'daki yeradları tasnif edilerek bu adların kullanım sıklığı ortaya konulacaktır.

A. Ülke, Şehir ve Bölge Adları

Maraş'ta doğduğu bilinen Sünbülzade Vehbi, üstlendiği görevler vesilesiyle geniş bir coğrafyayı gezme imkânı bulmuş, bu sahada yer alan ülke, şehir ve bölge ve semtlerin adlarını da şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Eğitim gördüğü İstanbul ve İstanbul'un "Tophane, Bebek, Kâğıthane, Kumkapı" gibi semtleri onun şiirinde yer almıştır. Pek çok divan şairinde olduğu gibi şehir adlarıyla rediflenmiş şiirler Vehbi'de de görülmektedir. "Manisa ve Edirne" redifli şiirleri en dikkat çekici olanlarıdır. Kadılık görevi sebebiyle Anadolu ve Rumeli'nin pek çok şehrinde bulunan Sünbülzade Vehbi'nin, bu görevini on yedi yıl boyunca Yaş ve Bükreş'te sürdürdüğü ayrıca Eflak, Boğdan ve Siroz'da bulunduğu arkadaşı Süruri tarafından nakledilmektedir.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen ülke, şehir ve bölge adları ve divandaki örneklerden bazıları şunlardır:

“Çin, İsfehan/ Sıfâhân, Bağdat, Hutun/Hoten/Hita/ Hatâ, Meçin/Maçin, Hindistan, İstanbul/Sitânbul, Mısır, Horasan, Edirne, Manisa/Magnisa, Bolu, Diyâr-I Rûm, Nemçe, Irak, İran, Bebek, Yemen, Sakız, Firengistan, Tophane, İstanköy, Şam, Çatallar, Kıztaşı, Kuruçeşme, Portakal, Şiraz, Gülhane, Kâğıthane, Babil, Keşmîr, Rodos, Beşiktaş, Gümüşsuyu, Anadolu, Galata, Kumkapı, Fener, Okmeydanı, Güzelhisâr, Buhara, Aydın, Yenişehir, Tebriz, Acem, Keşan, Azerbaycan, Yergök, Bengale, Bursa, Zincirlikuyu, Kandehar, Habeşistan, Fas, Kahire, İskenderiye, Afrika, Kostantuniyye, Semerkand, Bedahşân, Musul, Kirmân, Mâzenderân, Kırım, Mogolistân, Sofya, Niş, Macaristân, Dimeşvâr, Varadin, Roma, Rîm, Gülpâyegân, Zagreb, Eskizagara, Eflâk, Darende, Nişâbûr, Nevşâd, Sûdân, Cürçân, Magrib, Maşrik, Hâveristândan, Zagra, Acemistân”

Ne şeb zülf-i bütân-ı hitta-i **Çîn** (K.3/5)
Şikenc-i turrasından çîn-ber-çîn

Nihâvend ü '**İrâk u Isfahân**'da görmemiş 'uşşâk (N.4/34)
Nevâ-sencân-ı nâz u şîveyi bu tarz-ı ra'nâda

Sadefler dâg-ber-dildir güher-pâşî-i destinden(N.5/21)
Bu hacletdir ciger-hûn eyleyen la'l-i **Bedahşân**'ı

Sitâyiş-kerde-i ni'me'l-emîr etmiş kılıp tevfik (N.7/4)
Hudâ **Kostantuniyye** fethini ol nesl-i zî-şâna

Hezârân Nâdir'i ma'dûm eder şemşîr-i hûn-hwârı(N.7/15)
Gürîzân olsa da fârzâ **Horâsân**'a hirâsâne

Muhanned seyf-i cevherdârı gitse sûretâ **Hind**'e (N.7/18)
Heyûlâda düşer cân havfi Keykâvûs u Hâkân'a

Geçip Lâhûr u mâhûru '**Acem**'de söyledim vasfiñ (N.7/39)
Nihâvend ü '**İrâk u Isfahân**'da nagme-sencânı

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

Horâsân'ı basar bir bende-i nâçîz-ı dergâhıñ (N.7/59,60,61,61,63)
Tenezzül eylemez iklim-i serbest-i **Horâsân**'a

Mü'ekkel eyleseñ bir bendeñi şemşîr-i kahrîñla
Müşâbih eyler **Âzerbâycân**'ı cism-i bî-câna

Düşer teb-lerze bîm ü dehşetinden ehl-i **Tebrîz**'e
Bıraksañ germî-i hışmîñdan âteş semt-i **Kirmân**'a

Hudâvendâ seniñ füşat-sarây-ı mülküñe nisbet
Hemân **Mâzenderân** zindândır **Kâşân** kâşâne

Sitânbul cümle 'âlemden 'ibâret başka 'âlemdir
'**Acem** nısf-ı cihân ta'bîr eder gerçi **Sıfâhân**'a

Beşiktaş'ıñ olursa mün'akis tasvîr-i dil-cûyu (N.7/66)
Olur seng-i hacâletle şikeste âyine-hâne

Bu **Kâğıdhâne**-i âbâdı taklîd eylemiş gûyâ(N.7/69,70)
Ser-i Zâyende-rûd üzre o Sa'd-âbad-ı vîrâne

Temâşâ eyledim nev-bâg u nev-tâlâr-ı **Şîrâz**'ı
O külhanda ne mümkün ola âb u tâb-ı **Gülhâne**

'Ubûr etdikde **Bâbil**'den bulup Hârût u Mârût'u (N.7/92)
Füsûnumla bün-i çaha kaçırdım şermsârâne

Kadîmî iştiârımdan ziyâde şöhretim şimdi(N.7/100)
Yetişdi **Hind ü Sind**'e hitta-i **Îrân u Tûrân**'a

Nola **Şîrâz**'ı versem versem ben o hâl-i 'anber-efşâna (N.7/104)
Bulunmaz **Hind ü Keşmîr ü Hoten**'de böyle bir dâne

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

Şeker-güftârî-i kand-i leb-i şîrîniñe Vehbî (N.7/109)
Semerkand ile mülk-i **Kandehâr'**ı verdi şükrâne

Ni'am-perverde-i **Rûs'**um deyü söylerdi bî-pervâ (N.8/29)
Bir iki gün yiyip içmekle hûk u hamr-ı küffârı

Rodos'da bâğı mesken eylemişdi bâğî-i hâ'in (N.8/32)
Getirdim kal'a-bend etdim o çakır gözlü mekkârı

Kırım halkı eder ol dûzahı öyle tatayyur kim (N.8/48)
Kef-i küffâra verdi öyle mülk-i cennet-âsârı

Mogolistân'a gitse deşt-i Kibçag'a firâr etse (N.8/56)
Yine ihzâr ederdiñ gönderip bir iki **Tâtâr'**ı

Ol âsaf-ı **Hâtem**-şiyemiñ 'âtîfetinden (N.9/5)
Dil-sîr-i ni'am leşker-i ordû-yı hümâyûn

Akın eyler guzât emvâc-ı deryâ gibi her sûdan (N.10/5)
Macaristân-ı kâfir mâcerâyâ yekdir Allâh yek

Meçine harbesine harbî-i bed-kirdârıñ (N.11/6)
Hıfz-ı Bârî olur elbet siper Allâh yekdir

Hazret-i pâdişeh-i Cem-haşem-i devrânıñ (N.13/1)
Hışımına mazhar olup buldu belâsın **Nemçe**

Geçip hod-râyılıktan belki rây isterdi **Rây-ı Hind** (N.15/36)
Akıtsa ceyš-i deryâ-cüşunu **Hindûsitân** üzre

Soydu dilki gibi **Eskizagara** halkı beni(N.16/39)
Çıkarıp postum edince yakamı böyle dü-nîm

Bâd-ı bahâr-ı dil-küşâ feyz-âver-i bûy-ı İrem (N.22/1)

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

‘Anber gibi sünbül hevâ müşg-i **Hoten**'den urdu dem

Eflâke hem-ser pâyesi fark-ı Hümâ'ya sâyesi (N.22/20)
Olmuş sa’âdet vâyesi bu rütbedir ‘âlî-himem

Benim ol Hüsrev-i Şevket-nümâ-yı mülk-i ma’nâ kim (N.34/46)
Deger bir nazm-ı şeh-beytim niçe taht-ı **Buhârâ**'yı

Bâgî eder zemîn-i **Nişâbûr u Çîn**'e dek (N.37/6)
Nevşâd'dan edip sefer-i nevbahâr gül

Nevbet ile pâsbân-ı âsitânı olmaga (N.45/10)
Hâveristândan gelir mihr ü kamer her subh u şâm

1 Meyl edip hüsn-i dil-ârâsına **Magnisa**'nîñ (N.56/1)
2 Oldum üftâde temennâsına **Magnisa**'nîñ
3 Kays olursam nola sahrâsına **Magnisa**'nîñ
4 "Dil verip bir saçı leylâsına **Magnisa**'nîñ
5 Düşdü göñlüm yine sevdâsına **Magnisa**'nîñ"

Başıma ‘âlemi teng etdi belî zîk-i ma’âş (N.57/2)
Vüs’at-i hâle medâr olmaga ammâ **Bolu**-vâr

Çıkmasın ammâ sadâsı falya vermekden sakın (N.58/2)
Gerçi sür’atle atıldıñ Vehbiyâ **Tophâne**'ye

Hoş geldi baña şeh-r-i dil-ârâ-yı **Edirne** (N.68/1)
İstanbul'u aındırdı temâşâ-yı **Edirne**

Eyledi bu bâbda gûyâ **Gümüştuyu**'n sebîl (T.12/6)
Mâhasal muhtâc idi âba o bâb-ı dil-küşâ

‘İlm ü fazlı sadr-ı **Rûm**’u eyledi tahsîs aña (T.18/5)

Ehl-i dâniş iftihâr etmekde ber-vech-i ‘umûm

Hazret-i sadr-ı **Anatoli-i ‘âlî-şânîñ** (T.19/1)
Zâtıdır matla’-ı iclâlde mihr-i rahşân

Mansıba pâye-i a’tâf ile revnak-bahşâ (T.20/6)
Câh-ı evfak **Galata** mecd-i ‘atâ monlâya

Zülâlî-i sühan-perver **Sitanbul'dan Buhârâ'ya** (T.28/1)
Vatan şevkiyle seyl-âsâ akıp gözden nihân oldu

Yeñiden etdiler eski ‘ibâdetgâhı âbâdân (T.29/4)
Yeñişehr ehliniñ bu sa’y-i bî-hemtâsıdır meşkûr

Mahfî hıyânetle hemân nakz eyleyip ‘ahd ü emân (T.34/10,12,21)
İklîm-i **Mısr**'a nâgehân girmişdi küffâr-ı le’îm

Te’sîr-i ism-i **Kâhire** hükmün çıkardı zâhire
Mümkün mi kalmak kâfire böyle bir iklim-i cesîm

İskender-âsâ Mısr hem evvelce kahr ile alıp
İskenderiyye Kal’asın aldı bu demde Şeh Selîm

Yine iklim-i **Afrîkâ**'yı aldıñ oldu ‘unvânîñ(T.35/12)
Hakîkatde şeh-i gîtî-sitân şevketlü hünkârım

Bezm-i sühande meşreb-i Hâfız'la Vehbiyâ(H.E.9/7)
Bu neş’eyi veren mey-i **Şîrâz**'dır baña

Furât u Dicle-âsâ cûşiş-i eşk-i revânîñla(H.E.26/2)
O şûhuñ cennet-i kûyun behişt-âbâd-ı **Bagdâd** et

Ricâliñ başı bağlı olduğundan emr-i şâhîye(H.E.32/5)
Horâsânîde olmuş hey’et-i destâr pîç-â-pîç

Pür-mey-i gül-gûn görüp sandım dehân-ı yârda(H.E.37/4)
Hokka-i yâkûtda la'l-i **Bedahşân**'dır kadeh

Kâle-i hüsnünü gösterdi **Burûsa**'da meded(H.E.45/1, 2)
Nakd-i ârâm-ı dili aldı bu rû-sâde meded

Tıfl-ı nâzım **Bebek**'e seyre gidince tenhâ
Merdüm-i dîde kalır eşk ile deryâda meded

Çâh-ı zekan üftâdesi dil-beste-i zülfüz(H.E.51/2)
Zincirlikuyu anıñ için meskenimizdir

Vermez safâ-yı la'l-i lebin **Hâtem** olsa da(H.E.54/3)
Asl-ı 'akîki hoş biliriz kim **Yemenlidir**

Seferber-i reh-i 'aşkıñ niçe diyâra gider(H.E.55/1,2)
Güzel adıñ işidip tâ **Güzelhisâr**'a gider

Gubâr-ı pâyıñ için **Isfahân**'dadır nazarı
Ümîd-i kand-i lebiñ ile **Kandehâr**'a gider

Şâh sevenler gibi başına dönüp bir püseriñ (H.E.69/5)
Olmuş **Îrân**'da Vehbî o şeh-i hüsne nöker

Var mı ol âfet-i **Rûm**'uñ 'acabâ misli deyü(H.E.91/6,7)
Rûmeli pâ-zede-i mevkib-i seyrânımdır

Görüp ol mâhı fetîl aldı **Fener**'de Vehbî
Mûm olan yanmaga şem'-i dil-i sûzânımdır

Ruhları püskürme benlerle benekli kâle-i nev (H.E.116/3)
Bender-i hüsnü bu sûretle hemân **Bengâlelenmiş**

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

Feleke der mi gülün cûy-ı sirişki var iken(H.E.134/3,5)
Götürür 'âşıkı **Bagdâd**-ı visâle ol Şat

Pek çamurdur bilirim **Kumkapı** meyhâneleri
Vehbiyâ gel **Galata** semtine git etme galat

Bâg-ı hüsnünde ne şebbûy u ne reyhândır hat(H.E.136/1)
Hat-ı reyhânî ile şerh-i **Gülistân**'dır hat

Nakl eylemiş o şûh **Kuruçeşme** suyuna(H.E.160/3)
Cûy-ı safâmızıñ hele evvelki âbı yok

'**Arab u Rûm**'da üstâd-ı sühandır Vehbî(H.E.167/9)
'**Acemî** oldu yanında şu'arâsı '**Acem**'iñ

Temâşâ eyle **Ok Meydânı**'nı kaşı kemânım gel(H.E.176/5,6)
Beşiktaş semtidir kâşânemizde râhat eylersin

Baňa dûşîzegân-ı **Sakız**'iñ gabgabra pistânı(H.E.201/7)
Dahi hoş geldi ey Vehbî turunc u portakalından

Âh kim agzım sulandı seyr ederken **Sakız**'ı(H.E.260/1,4)
Buse va'diyle şeker çiynerdi bir tersâ kızı

Korkarım girmez ele tâ **Portakal**'a gönderir
Hasret-i nârenc-i pistânı bu şevk ile bizi

Yer yer hücûm ile alırım sandı **Yergök**'ü (R.4)

Bu cihânıñ mülket-i **Rûm u Firengistân**ını (DÎGER)

Teşnesin suya getirse yine susuz götürür(DÎGER)
Acı muslukda **Kuruçeşmeli** Sakkâ-zâde

İstedim baş urmaga bir duhter-i nâzendeye(DÎGER)
Dedi başın derde ugrar semtimiz **Kıztaşı**'dır

Bir zamân Akdeñiz'e yelken ederdin ammâ(DÎGER)
Kapanıp keştî-i dil şimdi **Çatallar**'da yatar

Gehî müslim kıyâfetle bedîdâr(LÜGAZ-İ DÎGER/4)
Gehî şekl-i **Firengîde** nümûdâr

B. Nehir, Dağ ve Deniz-Körfez Adları

Sünbülzade Vehbi'nin ömrünü geçirdiği coğrafyanın zenginliği divanında geçen nehir, dağ, deniz, körfez gibi coğrafya adlarını da zenginleştirmiştir. Divanda Asya'dan Afrika'ya kadar dağ, nehir ve deniz-körfez adlarının yer alması; sanatçının yaşadığı ya da hikâyesini dinlediği coğrafi unsurları yazdığı şiirlerine taşıdığı kanaatine götürmektedir.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen nehir, dağ, çöl, deniz-körfez adları ve divandaki örneklerden bazıları şunlardır:

“Cûdî, Aden, Bahr-I Siyeh, Muhâdiye Bogazı, Nîl-İ Mısr, Mâverâ'ü'nnehr ,Tür, Furât u Dicle, Basra, Şat, Bahr-I Sefîd, Akdeñiz, Kızlimanı, Sahrâ-yı Nîş”

Felek gûyâ kelekdir pîş-i çeşm-i giryenâkimde(DÎGER)
Misâl-i **Şat** akıp 'aşkıyla gitdim sûy-ı Bagdâd'a

Sû-be-sû **Bahr-ı Sefîd**'i geşt ederdin bir zamân(DÎGER)
Zevrak-ı âmâli sokduñ şimdi **Kızlimanı**'na

Bir zamân **Akdeñiz**'e yelken ederdin ammâ(DÎGER)
Kapanıp keştî-i dil şimdi **Çatallar**'da yatar

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

‘Azîz-i Mısır'a cûş-ı Nîl'dir çün mâye-i behcet(H.E.146/11)
Hurûş-ı cûy-ı eşk-i ‘âşıkın cûyândır Yûsuf

Vehbî bu dürr-i nazmımı mengûş etmege(H.E.155/5)
Bahr-ı ‘Aden olursa ‘aceb mi kulak kulak

Belki ma’mûr eder vâlî-i Bagdâd bizi(DÎGER)
Dest-i ihsânı ile ba’de harâbü’l-**Basra**

Furât u Dicle-âsâ cûşîş-i eşk-i revânîñla(H.E.26/2)
O şûhuñ cennet-i kûyun behîşt-âbâd-ı Bagdâd et

Ceyş-i gam **Dicle** gibi etdi akın hısn-ı dile (H.E.45/3)
Geldi cûşîşle Hülâgû yine Bagdâd'a meded

Ne tecellî-i Hudâ'dır kef-i eltâfına kim (N.48/4)
Görüne **Tûr**-ı keremde yed-i beyzâ-yı himem

Dedim **Bahr-ı Siyeh**'den ‘azm edince Vehbiyâ târîh (T.28/2)
Zülâlî Mâverâ’ü’nnehr’e deryâdan revân oldu

Reh-i deryâ-yı cûdu etdi meftûh (K. 2/28)
Gelip **Cûdî**'ye indi keştî-i Nûh

‘**Aden**'de görmedim dür-dâne dendânîñ gibi lü’lü’(N.7/105)
Leb-i la’liñ nazîrin bulmadım gitdim Bedaşân'a

Edip yüz aklığı **Bahr-ı Siyeh** suyunda gâzîler (N.12/19)
Olur hükmüñde cümle bahr u ber şevketlü hünkârım

C. Kutsal Mekân Adları

Kutsal mekânlara dair kullanımlar, sanatçının dinî inanış ve kültürel birikiminin bir yansımasıdır. Vehbi'nin Divanı'ndaki mekân kullanımlarının çoğunun dinle ilgili olduğu görülmektedir.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen kutsal mekân adları ve divandaki örneklerden bazıları şunlardır:

“*Kâbe kavseyn, Taybe, Tûbâ, Ka'be, Kerbelâ, Merve, Medîne Mekke vü Kuds, Ken'ân, Bedr, İrem, Kevser, Minâ, Firdevs*”

Bu düzdide nigezle gamzesi ol şûh-ı **Ken'ân**'iñ (N.34/59)
Çeker lemhü'l-basarda sürme-i çeşm-i Zelîhâ'yı

Vehbî nihâl-i kilik-i ser-efrâzımı görüp(H.E.212/7)
Tûbâ 'aceb mi haclet ile etse ser-fürû

Siyeh kemhâ ile pûşîdelenmiş **Ka'be**'dir gûyâ(H.E.244/2)
Ruhuñda turra-i 'anber-feşânîñ öpsem olmaz mı

Görmedik öyle melek-sûreti bu dünyâda(H.E.118/3)
Belki Rıdvân kaçırıp kûy-ı **İrem**'den gelmiş

Sirişk-i tevbe-i 'âsî ile söner dûzah (H.E.40/6)
Sebîl-i Kevser ise cûşîş-i 'ibâdet-i şeyh

Kad-i dilber var iken **Sidre vü Tûbâ** diyerek (H.E.52/4)
Etme vâ'iz yetişir bahsi dırâz ikide bir

Mînâda cilve gösterişi duhter-i reziñ(H.E.73/4)
Sırça sarây içindeki kızlar edâsıdır

Gazâ-yı **Bedr**'i yâd etdirdi tâb-ı berk-i şemsîriñ (T.35/4)
Olup 'ayyûka dek pertev-feşân şevketlü hünkârım

Ser-fürû etmiş saña nev-bâve-i mazmûn verir (N.31/9)
Dest-i **Firdevsî**-i tab'ında kalem **Tûbâ** mıdır

Harîm-i **Ka'be**-i kûyuñda sa'y-i pür-tekâpûlar (N.3/8)
Be-hakk-ı **Merve** 'uşşâka safâ yâ Ahmed-i mürsel

Medîne Mekke vü Kuds-i Şerîf ol mülke dâhildir(N.7/3)
Anıñçün kıbledir dergehleri şâhân-ı devrâna

Hasan zâtında ahsen hem Hüseyin ol sıbt-ı müstahsen (N.2/10)
Tarâvet-bahş-ı hâk-i **Kerbelâ**'dır yâ Resûla'

'Aceb mi Sidre'den bâlâter olsa rif'at-ı şânı (N.1/18)
O kadd-i müntehâ **Taybe** gülistânında **Tûbâ**'dır

Ç. Gezegen, Yıldız Adları

Yıldızlar, gezegenler, gök cisimleri insanlık tarihi boyunca hemen herkesin ilgisini çekmiştir. Bu kavramlar çoğu kez şair ve yazarların eserlerine de konu olmuştur. Sünbülzade Vehbi Divanı da bu kozmik unsurlara çokça yer verilen şiirlerin bulunduğu bir divan olarak dikkat çekmektedir. Divanında gök cisimlerine doğrudan ve dolaylı olarak çeşitli anlamlar yükleyen Vehbi, bunları bazen övgü bazen de yergi malzemesi yaparak kullanmıştır.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen gezegen ve yıldız adları şunlardır:

“Felek, Nihâl, Güneş, Nücûm, ‘Urûc, Mâh, ‘Utârid, Zühre, Hurşîd, Mirrîh, Müşterî, Keyvân, Sipîhr, Mihr, Süreyyâ’, Atlâs, Kamer, Pervîn, Bircîs, Cedy-i, Felek, Nahşeb, Âsitân, Behrâm, Burc-ı Esed, Nesr-iTâ’ir, Ferkadân, Sühâ, Âsumân, Âfitâb, Zülâl, Hilâl, Kehkeşân, Kevkeb-i Şi’râ, Kutb-ı Felek, Sadr-ı Pervîn, Nesr-i Felek, Ahter, Kevkeb, Nahşeb,

Kehkeşân, Cârûb-ı Âsitân, Kutb-ı Çarh, Mâhtâb, Zâtü'l-Burûc, Hurşîd, Encâm, Necm-i Seherî, Burc-ı Hût, Kabâ-yı Sûzenî, Necm-i Gîsûdâra, Meh-i Nahşeb”

Felek ser-geşte-i ser-der-hevâsı (K. 2/15)

Melek âşüfte-i nûr-ı likâsı

Nihâlınden düşeydi hâke sâye (K. 2/20)

Olurdu zerreler hurşîd-pâye

‘Aceb mi ebr olursa sâyebânı (K. 2/21)

Güneşden sakınır Mevlâ'sı anı

‘**Urûc** etdikde evvelki semâya(K.3/26)

Kef-i ihsânına **Mâh** açdı aya

İkincide ‘**Utârid** aldı hâme(K.3/27)

Yazardı şevk ile teşrîf-nâme

Üçüncüye edince ‘azm ü âheng(K.3/28)

Safâdan **Zühre** aldı destine çeng

Beşincide düşüp pâyma **Mirrîh**(K.3/30)

Hemân olmuşdu na'l-i esbine mîh

Çün altıncıda kıldı ‘arz-ı cevher(K.3/31)

Melekler **Müşterî**'si çıkdı yek-ser

Yedinci üzre oldukda şitâbân(K.3/32)

Aña meş'al-keş-i nûr oldu **Keyvân**

Fürûg-ı tâc u taht-ı kâmrânî (K.4/5)

Sipihriñ kevkeb-i sâhib-kırânı

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

Felekler müşteri ol nûra cümle nakd-i encümle (N.1/10)
Ki es'adı şeref-bahşende-i çeşm-i **Süreyyâ**'dır

Döşendi 'abkarî-i çarh-ı **Atlâs** reh-güzârında (N.1/21)
Ki nakş-ı pâyı revnak-bahş-ı ferş-i 'arş-ı a'lâdır

Dü-nîm olmakdan eyler mi tereddüd pîşgâhında(N.1/24)
Kamer âmâde-i yek-cünbiş-i engüşt-i îmâdır

Nücûm-ı lem'a-pâş-ı ihtidâdır âl ü ashâbîñ (N.1/43)
Sipîhr-i a'zam-ı şer'înde nûr-ı çeşm-i dünyâdır

'**Utârid** müşteri çıkdı saçdı nakdini **Pervîn** (N.5/8, 9)
Yerâ'am 'arz edince kâle-i zer-dûz-ı 'irfânı

Esed bâm-ı semâda bîm-i şemşîr ile lertzândır (N.5/19)
Nola **Cedy**-i felek biñ cân ile olursa kurbânı

Meger zer-mîhdir **Mirrîh** kim düşmüşdü na'lindenC(N.5/27)
Basınca fark-ı mihre pâyn esb-i çarh-ı cevlânî

Bu hüsn ü cezbeler üftâde eyler mâh-ı Ken'an'ı(N.7/106)
'Aceb mi mâh-ı **Nahşeb** düşse ol çâh-ı zenahdâna

'**Utârid** hâme-i Behrâm ile seyf âyetin yazsın (N.15/39)
O tîg-i rûşen-i **Cevzâ**-nitâk-ı hûn-feşân üzre

Necm-i bahtım **Zühre**-i çengîye döndü şevk ile (N.18/33)
Devr-i ihsânînda herkes bendeñi raksân bulur

Şâh-ı ma'âlî-menkabet mâh-ı **Süreyyâ**-menzilet (N.22/16)
Hurşîd-i nûrânî-sıfat leşker-keş-i encüm-hadem

Gülistân-ı cihân ser-sebz ü şâd-âb oldu lutfuñla (N.27/2)
Zülâl-i şefkatiñdir âb-ı rûy-ı mülk-i ‘Osmânî

Korkarım bu şerm ile birgün meh-i **Nahşeb** gibi(N.35/37)
Çâh-ı **Nahşeb** ola cây-ı inzivâ-yı âfitâb

Kehkeşân-ı hırmen-i ihsânı olmak şevkine(N.35/40)
Gösterir zerdî-i rûyun kehrübâ-yı âfitâb

D. Efsanevî Yeradları

Sünbülzade Vehbi'nin, efsanevi yer adlarının bulunduğu sınırlı sayıda şiiri mevcuttur. Bunlarda da özellikle “Kaf Dağı-Anka” mazmununu tercih etmiştir. Efsanevî yeradlarına dair olan kullanımlara aynı zamanda sanatçıların etkilenme süreçlerinin bir göstergesi olarak da bakılabilir.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen efsanevi yer adları şunlardır:
“*Kâf*, *Hovernak*”

Ol Hümâ-himmet vezîr-i **Kâf**-temkîniñ bu dem (H.E.14/9)
Zıll-i lutfu sâye-i şebâl-i ‘Ankâ'dır baña

Gerçi pervâz-ı bülend etmege bâl açmış idi(H.E.114/4)
Lâne-gîr oldu varıp **Kâf**'da ‘Ankâ-yı heves

Şikeste-bâl ile nezdinde dil ol **Kâf**-ı temkîne(H.E.127/9)
Piristû-yı hayâliñ lâne-i ‘Ankâ'ya kondurmuş

‘Ulüvv-i himmetiñ kûh-ı bülend-i **Kâf** ile hem-ser (N.34/35)
Felek dergâhıña cârûb eder şebâl-i ‘Ankâ'yı

Hoşâ ‘ulvî binâ kıldı bu nev-tarh-ı hümâyûnu (T.6/2)
Hovernak revnakın verdi bülend-eyvân-ı bünyânı

Sonuç

18. yüzyılın önemli şairlerinden olan Sümbülzade Vehbi'nin divanı taranarak yapılan bu çalışmada sanatçının kullandığı yer adlarının çoğunun hayatını geçirdiği sahaya ait olduğu görülmektedir. Divanı, onun yaşadığı coğrafyadan birçok iz taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde görev yapmış olan Vehbi, şiirlerinde bu şehirlerden bahsetmiştir. Kadılık vazifesi vesilesiyle bulunduğu Anadolu, Rumeli ve Arap coğrafyasına ait yer adları divanında yer alan şiirlerinde oldukça fazladır. Sümbülzade Vehbi, eserlerinde hayalî bir çevreden ziyade reel bir çevreyi yansıtmıştır.

Sümbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yer adlarının % 38.27'sini ülke, şehir ve bölge adları oluşturmaktadır. Bu adlar, divanda toplamda 421 kez geçmektedir.

Sümbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yer adlarının %2.18'ini nehir, dağ ve körfez adları oluşturmaktadır. Bu adlar, divanda toplamda 24 kez geçmektedir.

Sümbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yer adlarının %5.8'ini kutsal mekân adları oluşturmaktadır. Kutsal mekânların yeradı olarak kullanılmalarında klasik edebiyat geleneğinin etkisi açıktır. Bu adlar, divanda toplamda 58 kez geçmektedir.

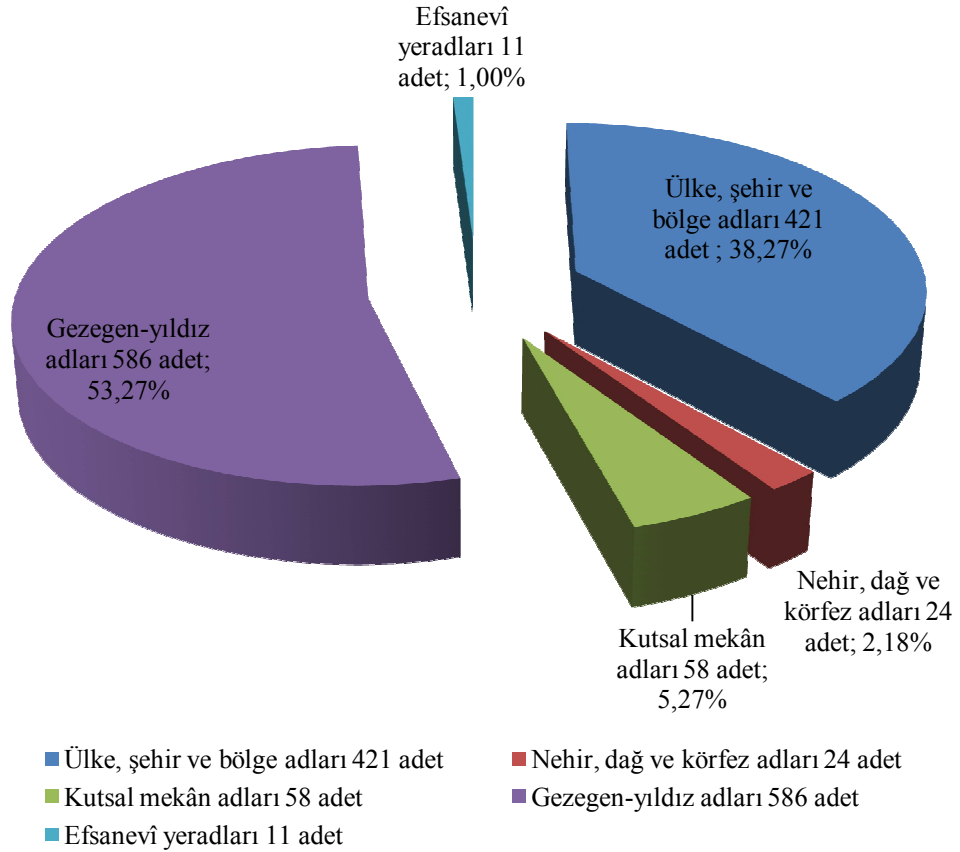
Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yeradlarının %53.27'sini gezegen-yıldız adları oluşturmaktadır. Bu adlar, divanda toplamda 586 kez geçmektedir.

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda geçen yeradlarının %1.'ini efsanevi yer adları oluşturmaktadır. Bu adlar, divanda toplamda 11 kez geçmektedir.

Sünbülzade Vehbi'nin divanında kullandığı yer adlarının büyük bölümü gök cisimleri ve yerleşim yeri adlarından oluşmaktadır. Yerleşim yeri adlarının sıklığı Sünbülzade'nin gerek vazife gerekse eğitim hayatı sebebiyle oldukça geniş bir coğrafyada gezmesiyle ilişkilendirilebilmektedir. Öte yandan gök cisimleri yani gezegen, burç, yıldız adları gibi unsurların divandaki şiirlerde en fazla malzemeye sahip olması ise şairin bu alandaki merakı ve bilgisiyle ilgilidir. Geçmişten bugüne birçok şair şiirinde, gezegenlere ve yıldızlara sembolik vasıflar isnad etmişlerdir. Vehbi'nin bu birikimden haberdar olduğu yaptığı göndermelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; Sünbülzade Vehbi'nin yerleşim yeri, gezegen- yıldız adları, kutsal mekân adları ve efsanevi yeradları kullanımı konusunda geleneksel kullanıma uyduğu görülmektedir

Sünbülzade Vehbi Divanı'nda Geçen Yer Adlarının Grafiği

Şekil 1. Sünbülzade Vehbi Divanı'nda Geçen Yer Adlarının Yüzdeleri

Kaynakça

AKÜN, Ömer Fâruk, 1970, 'Sünbülzade Vehbi'. İslâm Ansiklopedisi, C.XI, MEB. Yayınları, İstanbul.

BEYZÂDEOĞLU, Süreyya, 2000, Sünbülzade Vehbi. Şule Yayınları, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit, 2010, Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

GIBB, Wilkinson, 1996, Osmanlı Şiir Târîhi. III-V, (Çeviren: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara.

KURU, Selim Sırrı, 2010, Sünbülzade Vehbi Mad. TDV İA; C:38, s.140-141, TDV Yayınları, İstanbul.

MUALLİM NÂCÎ, 1995, Osmanlı Şâirleri. MEB Yayınları, Ankara.

ONAY, A. Talat, 2009, Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. Haz. Cemal Kurnaz. H Yayınları, İstanbul.

PALA, İskender, 1995, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, İbrahim, 2015, Adbilim. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Elbir/atdd/0000-0002-8865-1240- Kahve/atdd/ 0000-0001-6818-5759

Makale Başv. Tarihi:28/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:15/12/2017

YENİKALE, Ahmet, 2012, “Sünbül-zâde Vehbi Divanı”.
Yayımlanmamış çalışma. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi. Erişim
için bkz: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>, Erişim: 20/10/2017.

Osmanlı Devleti'nin Unvan Sahibi Divan Şairleri¹

Abdullah Aydın²

ORCID- 0000-0003-1851-7780

Öz

Türk Edebiyatı'nın on üç ve on dokuzuncu yüzyıllar arası dönemi Divan Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı veya Eski Türk Edebiyatı isimleriyle sınıflandırılmaktadır. 1850 sonrası şekillenen Batı Tesirindeki Türk Edebiyatı kısmı dışarıda bırakıldığında, söz konusu döneme Osmanlı Edebiyatı ismi daha uygun düşmektedir.

Yaklaşık olarak altı asır süren bu dönemde, biyografi kaynaklarında doğrudan veya dolaylı olarak haklarında bilgi verilen şair sayısı yedi bin civarındadır. Osmanlı Devleti'nde böylesine çok şair yetişmesinde devleti yöneten aile bireylerinin de şiirle meşgul olmaları, bazılarının divan tertip etmeleri etkili olmuştur. Osmanlı şair ve yazarları için düzyazıdan çok şiir türü, şiir türünde seçme şiirlerden müteşekkil olan divanlar, divanlarda da gazeller hep ön planda tutulmuştur.

Çok sayıda şair yetişmesi, doğal olarak şairler arasında birbirlerine kıyasla bir derecelendirme yapılması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde birinci, ikinci derece gibi ifadelerle yapılan ayırım, Türk Edebiyatı'nın önceki dönemlerinde geleneksel olarak "şairlerin sultanı", "şairlerin meliki", "şairlerin reisi" gibi anlamlara gelen unvanlarla yapılmıştır. Osmanlı sahası dışındaki Türk topluluklarında da görülen şairlere unvan verilmesi geleneği, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir. Türk Edebiyatında kırkı Osmanlı döneminde olmak üzere altmış şairin şairlikteki seviyesini ifade eden bir unvanla anıldığı tespit edilmiştir. Yapılacak yeni çalışmalarla unvanlı şair sayının artacağı muhakkaktır.

¹Bu makale, 11-15 Eylül 2017 tarihleri arasında Arnavutluk Tiran'da düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

²Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi,, divansiiri@hotmail.com.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi: 19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 20/12/2017

Bu yazıda, verilen unvanlar belirtilecek, unvan sahibi şairler hakkında kısa bilgiler verilip unvanla anıldıkları kaynaklar paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sultanu'ş-Şuarâ, Osmanlı Edebiyatı, Şair, Unvan, Klasik Türk Edebiyatı.*

Ottoman's Divan Poets Holding Title¹

Abdullah Aydın²

ORCID- 0000-0003-1851-7780

Abstract

Turkish literature between 13th and 19th centuries is classified as Divan Literature, Classical Turkish Literature and Old Turkish Literature. When left out the Turkish Literature shaped under the impact of West after 1850, this era is better to be named as Ottoman Literature.

In this almost six centuries long era, the number of poets that were mentioned through biography sources directly or indirectly is about seven thousand. The reason why this big number of poets came into being lies under the fact that family members of dynasty were engaged in poetry and even some of them organized divans. Poetry rather than prose, and divans composed of selected poems and odes are prioritized by Ottoman writers and poets.

¹ *Bu makale, 11-15 Eylül 2017 tarihleri arasında Arnavutluk Tiran'da düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.*

² *Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi,, divansiiri@hotmail.com.*

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi: 19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 20/12/2017

The high number poets, as a matter of course, led to some kinds of rating among poets. Today's distinction is done through titles like first grade and second grade while it was done in previous periods through titles like "sultans of poets", "kings of poets" and "chiefs of poets". This tradition of giving title seen in others Turkish societies apart from Ottoman territory is still living in Republic of Turkey era. It has been determined that sixty poets, forty of them during Ottoman era, are entitled to show their levels at poetry. Taken the high number of poets, it is highly likely that the number of entitled poets will increase in new studies.

This paper will focus on the reason of titles, the content of titles and by whom and why these titles were given, and some sort of information about poets and the sources in which they are mentioned with their titles will be given.

Keywords: *Sultan of Poets, Ottoman Literature, Poet, Title, Classical Turkish Literature.*

Giriş

Edebiyatımızın XIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen dönemine Klasik Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı veya Divan Edebiyatı denilmektedir¹. Ahmet Atilla Şentürk'ün ifadesiyle Osmanlı Edebiyatı² ismiyle tanımlanması daha uygun olan bu edebiyatta şiir, düzyazıya göre daha önemli görülmüştür. Şiir türünde eserler içinde de seçme şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşan ve “divan” denilen eserler ön planda tutulmuştur. Osmanlı toplumunda şair olmak imtiyazlı görülmüş, şairler şiir yazma yetenekleriyle övünmüşlerdir:

Tenezzül eylemem inşâya eylesem belki

Müsebbihân-ı felek vird ederdi inşâmı / Nefî³

(Ben) düzyazıya tenezzül eylemem. Eylesem belki melekler (benim yazdığım) düzyazıyı tespih (niyetine) zikrederlerdi.

Yazaruz la‘l-i lebün yâdına rengîn gazeli

Diyicek şi‘r dirüz biz begüm inşâ dimezüz / Âhî⁴

(Biz) sevgilinin kırmızı dudaklarını hatırlayınca renkli gazel(ler) yazarız. Beyim! Biz yazarsak şiir yazarız, düzyazı yazmayız.

Nefî ile Âhî'nin ifadelerinden Osmanlı'da şiirin ne denli değerli olduğu anlaşılmaktadır. Şairler için doğal olan bu durum, edebiyatımızda daha çok nesir yani düzyazılarıyla dikkat çeken Lâmi'î Çelebi tarafından da ifade edilmiştir:

Nesrdür gerçi dehre sermâye

Dürr-i nazmun durur velî pâye / Lâmi'î⁵

¹ Ömer Faruk Akün, 1994, “Divan Edebiyatı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, s. 389.

² Ahmet Atilla Şentürk, 2004, Osmanlı Şiir Antolojisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. XII.

³ Metin Akkuş, 1993, Nefî Dîvânı, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 116.

⁴ Necâti Sungur, 1994, Âhî Divânı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 114.

Gerçi dünyada geçim kaynağımız düzyazıdır. Ama (yazarlıktaki asıl) rütbe şiir incilerininindir.

Şiirin böylesine önemli olduğu Osmanlı toplumunda padişahlar da şiirle meşgul olmuşlar, divan tertip etmişlerdir⁶. Osmanlı dönemini kapsayan şair tezkirelerinde doğrudan veya dolaylı olarak yedi bin civarında şairden bahsedilmektedir. Başka bir devlete veya millete nasip olmayacak bu kadar çok şair –şüphesiz- aynı kabiliyette ve seviyede değildi. Şair tezkirelerinde “büyük, küçük, orta” veya “birinci, ikinci derece” gibi ifadelerle şairlerin birbirleriyle kıyaslandıkları görülmektedir⁷. Bu kıyaslamalarda en üst seviyede yer alabilecek üstat olarak görülen şairler ise genellikle “sultanü’ş-şu’ara” unvanıyla anılmışlardır.

Bu yazıda; edebiyatımızdaki unvan verilme geleneği üzerinde durulacak, divan şairleri arasında şairlikteki üstünlüğüne dair herhangi bir unvan almış şairler listelenecektir. Verilen unvanlar alıntılıandıkları kaynaklardaki imlalarıyla yazılacaktır.

Unvan nedir?

Halk arasında daha çok “ünvan” diye telaffuz edilen “unvan”, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte: “1. kitap, mecmua, makale başlığı. 2. ad, isim, lakab, san. 3. şöhret” anlamlarıyla karşılanmaktadır⁸. Terim olarak ise devlet ve din adamlarının hiyerarşik durumlarını ifade etmekte kullanılmaktadır⁹.

Unvan niçin verilir?

Klasik Türk Edebiyatında; “rengin hayalleri, hûb edâlarıyla yeni bir çıkır açan” yetenekli şairler, “husrev-i Rûm, sultânu’ş-şu’arâ, melikü’ş-

⁵ Sait Okumuş, 2011, “Klasik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 4, S. 18, Yaz, s. 87.

⁶ Mustafa İsen - Ali Fuat Bilkan, 1997, Sultan Şairler, Ankara: Akçağ Yayınları.

⁷ İbrahim Akyol, 2014, “Hanyalı Kâmî ve Edebî Kişiliği”, Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD), 3(1), 2014, s. 21.

⁸ Ferit Devellioğlu, 2010, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, s. 1315.

⁹ Abdülkerim Özyayın, 2012, “Unvan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42, s. 163.

şu'arâ, re'isü'ş-şu'arâ" gibi unvanlarla anılmaktadır¹⁰. Bu ifadeler öncelikle şairlerin yeteneklerine dikkat çekerek onları tebrik etmek, taltif etmek için verilmektedir.

Unvan verilmesindeki bir diğer etken ise; mesela 1322 şairin varlığı tespit edilen on sekizinci asır gibi çok şair yetiştiren dönemlerde müteşair yani şairlik taslayanlar ile gerçek şairleri ayırt etmek içindir¹¹.

Diğer taraftan, şairler -özellikle de Osmanlı Şairleri- için şiirin sultanı olduklarını teyit eden bir unvana sahip olmak hep arzulanan bir hedef olmuştur¹².

Unvan kim tarafından verilir?

Şairlere unvanlar öncelikle diğer şairler ve kendileri de şiirle meşgul olan tezkire yazarları tarafından verilmektedir. Gelenekte yaygın olan bu durumun yanı sıra bazen padişahlar tarafından da şairlere unvan verildiği görülmektedir. Gazneliler sarayında özellikle de Gazneli Mahmut döneminde zamanın başarılı şairlerine "sultanü'ş-şu'ara", "melikü'ş-şu'ara" gibi unvanlar verdiği bilinmektedir¹³. Osmanlı'da bir şairin padişah tarafından unvan verilerek ödüllendirilmesinin en güzel örneği, III. Ahmet döneminde görülmektedir. III. Ahmet, şehzadesi İbrahim'in doğumuyla ilgili yazılan ve Osmanzâde Tâ'ib tarafından takdim edilen tarih şiirini beğenmiş, "Makbûl-i hümâyûnum olmuştur. 'Asrın melikü'ş-şu'arâsı olduğu vücûh ile zâhirdir"¹⁴ diyerek ferman düzenletmiştir. Böylece edebiyat tarihimizde ilk defa bir şair fermanla unvan kazanmıştır.

Şairlerin unvan almasıyla ilgili olarak üçüncü yöntem ise şairin kendine unvan vermesidir. Kasidelerin fahiye bölümlerinde sıkça rastlanan bu durum, hemen her şair için geçerli ve öznel bir yargı olduğundan bu

¹⁰ Osman Horata, 2005, "Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 393.

¹¹ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, 2004, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 401.

¹² Victoria R. Holbrook, 1998, Aşkın Okunmaz Kıyıları, (Çev: Erol Köroğlu, Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 68.

¹³ Reyhan Keleş, 2009, "Örneklerle Türk Edebiyatı'nda Medhiye", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, Konya, s. 216.

¹⁴ Ahmet Sevgi, 2014, "Klâsik Türk Şiirinde Reîs-i Şâirânlık ve Vekâletnâmeler", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 32, Konya, s. 2.

yazıya dâhil edilmemiştir.

Osmanlı dışındaki Türk Edebiyatı sahalarında da unvan verilmesi geleneği var mıdır?

Türk Edebiyatı, başta kullanılan dil olmak üzere tüm kültürel birikimiyle bir bütündür. Dolayısıyla Osmanlı'da olan bir geleneğin hem tarihî hem de coğrafi olarak diğer Türk devletlerinde de görülmesi muhakkaktır. Birer paragrafla Osmanlı sahası dışına değinmek, konunun anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Karahanlılar döneminde Hızır Han bin İbrahim'in sarayında bulunan şair Am'ak-i Buhârî'ye "Emîrû'ş-şuarâ" unvanı verilmiştir¹⁵.

Timurlular sarayında hüküm süren Hüseyin Baykara'nın döneminde şairlere unvan verildiği tespit edilmiştir. Padişahın yakın arkadaşı ve Türk Edebiyatı üzerinde çok emeği olan Ali Şir Nevâyî, "Türk'ün Reisu'ş-Şu'arâsı" olarak anılmıştır¹⁶. Yine aynı dönemde yaşayan Lutfî, bizzat Nevâyî tarafından "melikü'l-keîâm" olarak tavsif edilmiştir¹⁷.

Gaznelilerin hüküm sürdüğü alanda Sevdâ Mîrzâ Refî', "melikü'ş-şuara"¹⁸, Gazneli Mahmud'un şairi olan Unsurî ise "emirü'ş-şuara" olarak anılmaktadır¹⁹.

Harezmsahlr Devleti'nde aynı zamanda vezirlik yapan şair Dil-âver "melikü'ş-şuara" unvanıyla tanınmaktadır²⁰.

Azerbaycan bölgesinde değişik dönemlerde yönetime gelen devletlerde de şairlerin bir unvan ile taltif edilmesi geleneği devam etmiştir. Şirvanşahlr döneminde Ebululâ Gencevi "melikü'ş-şuara"²¹, Safevîler

¹⁵ Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 47.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, 1996, Türklerin Ulum ve Fünûna Hizmetleri, (Haz. Said Öztürk), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 53.

¹⁷ Gencay Zavotçu, 2005, Eski Türk edebiyatı Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, s. 26.

¹⁸ Sadık Erdem, (2014), Ârif Hikmet- Tezkire-i Şu'arâ (İnceleme- Çeviriyazı, İndeksli Tıpkıbasım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 93.

¹⁹ Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 47.

²⁰ Erdem, a.g.e., s. 70.

²¹ Metin Kayahan Özgül, 1987, Leskofçalı Galip, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

döneminde kendisi de şair olan Şah İsmail Hatâyî'nin sarayına intisap eden Habîbî “melikü’ş-şuara”²², Şamahı Hanı Mustafa Han’ın kâtip ve münşisi olan Dîde mahlaslı Mirza Nasrullah “Şeyhü’ş-şuarâ”²³, yine Şamahılı başka bir şair Bahâr-ı Şîrvânî “efsahü’ş-şu’arâ”²⁴ unvanlarına lâyük görülmüşlerdir.

Akkoyunlular sarayına intisap eden Figânî, Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakup tarafından “baba-yı şuara” unvanına lâyük görülmüştür²⁵.

Selçuklular döneminde Alp Arslan’ın şairleri Burhânî ile Melikşah, Sultan Sencer’in şairi Mu’izzî için “Emîrû’ş-şuarâ” unvanı kullanılmıştır²⁶.

Anadolu Selçukluları döneminde padişahların emriyle “melikü’ş-şu’arâ” tayin edildiği; Muhiddîn, Hüsâmeddîn, Nizâmeddîn Ahmed-i Erzincanî ve Bahâeddîn Kâni’-i Tûsî’nin bu unvanla anıldıkları bilinmektedir²⁷.

Osmanlı Devleti’nde özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde saray kapıları şairler için hep açık tutulmuş, diğer devlet ve beyliklerde ün salmış şairler İstanbul’a davet edilmiştir. Osmanlı’daki unvanlı şairler, aşağıda detaylı olarak sunulacaktır.

Osmanlı Devleti’nde yaygın olan üstat şairlere unvan verme geleneği Batı etkisiyle gelişen Türk Edebiyatının Tanzimat döneminde devam etmiş ve Abdülhak Hamid “Şair-i Âzam” olarak anılmıştır²⁸. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de 1980 senesinde Türk Edebiyatı Vakfı tarafından Necip Fazıl Kısakürek’e geleneğe uygun bir şekilde “Sultanü’ş-Şuara” yani “Şairler

Yayınları, s. 14.

²² Recep Demir, 2006, Hatâyî-i Tebrizî ve Mollâ Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, Yayınlanmamış, s. 12.

²³ Azad Ağaoğlu, 2014, “Dîde, Mirza Nasrullah”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.; Ömer Bayram, 2005, Seyyid Azim Şîrvânî Tezkiretü’ş-Şu’arâ Giriş ve Metin- A, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, s. 16.

²⁴ Bayram, a.g.e., s. 16.

²⁵ Demir, a.g.t., s. 13.

²⁶ Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 61.

²⁷ Ahmet Kartal, 2008, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 1, İstanbul, s. 116, 127.

²⁸ Aynur Demircan, 2003, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydınlık Bir Yüz: Abdülhak Hâmit Tarhan, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış, s. 5.

Sultanı” unvanı verilmiştir²⁹.

Osmanlı Dönemi Unvanlı Divan Şairleri

Divanlar, tezkireler ve edebiyat tarihleri üzerine yapılan okumalarda Osmanlı döneminde kırk şairin, diğer şairlere kıyaslanarak unvanla anıldıkları tespit edilmiştir. Zamanla yeni yayınlarla artması mümkün olan bu sayı, unvan vermenin bir gelenek olduğunu ortaya koymaktadır. Burada unvan sahibi divan şairleri mahlaslarına göre alfabetik olarak kısa bilgilerle anılacak, unvan verilmesine dair tespit edilen kaynak paylaşılacaktır.

1. Ahmet Paşa (d. 830/1426 ? - ö. 902/1496-97)

Veliyyüddinzâde Ahmet Paşa, Fatih dönemi şairlerinden olup önce kendisi de şair olan padişaha musahip yani sohbet arkadaşı sonra da vezir olmuştur³⁰. Bilinen tek eseri olan divanı basılmıştır³¹.

Tezkirecilere göre Osmanlı'nın yetiştirdiği ilk büyük şair sayılan Ahmet Paşa, Latîfî Tezkiresi'nde “Sultânu’ş-Şu’arâ”³², Gelibolulu Âlî'nin Kühü'l- Ahbâr'ında “Akdemü’ş-Şu’arâ” ve “Melikü’ş-Şu’arâ”³³, Âşık Çelebi Tezkiresi'nde “melik-i şu’arâ-yı vakt”³⁴ unvanlarıyla anılmaktadır.

2. Bâkî (d.933/1526-ö.1008/1600)

Türk Edebiyatı'nın büyük şairlerinden Bâkî, Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamıştır. Yüz altmış civarında yazma nüshası bulunan divanı basılmıştır³⁵.

²⁹ Ahmet Kabaklı, 1995, Sultanü’ş-Şuarâ Necip Fazıl, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, s. 7.

³⁰ Turgut Karabey, 2014, “Ahmed, Veliyyüddîn-zâde Ahmed Paşa”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.

³¹ Ali Nihat Tarlan, 1992, Ahmet Paşa Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

³² Rıdvan Canım, 2000, Latîfî Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 155.

³³ Mustafa İsen, 1994, Kühü'l-Ahbârın Tezkire Kısmı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 131, 260.

³⁴ Filiz Kılıç, 2010, Âşık Çelebi- Meşâ’irü’ş-Şu’arâ (İnceleme- Metin), C. 1, 2, 3, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 1329.

³⁵ Muhsin Macit - Hasan Kaplan, 2014, “Bâkî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 2, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.; Bahattin Küçük, 1994, Bâkî Dîvânı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Edebiyatında “sultânu’ş-şu’arâ” unvanıyla anılan şairlerin başında Bâkî gelmektedir. Şairden bahseden hemen her eser onun bu unvanla bilindiğine atıf yapmaktadır³⁶. Hanyalı Nûrî ise Bâkî’yi “re’isü’ş-şuarâ” olarak tavsif etmektedir³⁷.

3. Bezmî (d.??-ö.1069/1658-59)

Güftî, manzum olarak kaleme aldığı Teşrifâtü’ş-Şu’arâ’sında “İftihâr-ı Şu’arâ Hazret-i Bezmî Çelebi” başlığı atarak şairin edebî kişiliğine dair bilgiler vermektedir³⁸. On yedinci asırda yaşayan ve diğer kaynaklarda bilgileri birbirine karıştırılan Bezmî mahlaslı iki şair bulunmaktadır³⁹. Güftî’nin “çelebi” demesinden hareketle söz konusu şair Mustafa Bezmî Çelebi olmalıdır.

4. Cafer Çelebi (d.Şa’bân 856/Ağustos 1452-ö.8 Receb 921/18 Ağustos 1515)

Tacizâde Cafer Çelebi, Yavuz Sultân Selîm devri şairlerindedir⁴⁰. Latîfî, tezkiresinde Ahmet Paşa hakkında bilgi verirken Cafer Çelebi’nin Hevesnâme adlı eserine atıfta bulunmuştur. Bu esnada da ismiyle bağlantılı olarak Tacizâde Cafer Çelebi’den “tâcü’ş-şu’arâ” olarak bahsetmiştir⁴¹.

5. Cesârî (d.??- ö.1245/1829)

Unvan sahibi bir diğer divan şairi on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşamıştır. Bilinen tek eseri olup üzerine doktora tezi hazırlanan divanının nüshalarından birinin başında “Dîvân-ı Sultânu’ş-şu’arâ ‘Âşık Cesârî Rahmeten Vâsi’aten” kaydı bulunmaktadır⁴².

³⁶ Âmil Çelebioğlu, 1994, Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 49.; Filibeli Avnî, 2008, Tuhfetü’l-Hükkâm, (Haz. Mehmet Kırbıyık), Konya: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, s. 49.

³⁷ Abdullah Aydın, 2015, Hanyalı Nûrî ve Dîvânı, Berlin, (C. I), Türkiye Âlim Kitapları Yayınevi, s. 87.

³⁸ Kâşif Yılmaz, 2001, Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şu’arâsı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 108.

³⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, 2014, “Bezmî, Mustafa Bezmî Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.; İsmail Hakkı Aksoyak, 2014, “Bezmî, Yasakçızade İbrahim Bezmî Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

⁴⁰ Mehmet Fatih Köksal, 2013, “Ca’fer, Tâcî-Zâde Ca’fer Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

⁴¹ Canım, a.g.e., s. 156.

⁴² Yasemin Akkuş, 2010, Benderli Cesârî’nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi

Söz konusu nüsha, şair hayatta iken istinsah edildiğine göre müstensih tarafından tercih edilen bu unvan, şaire verilen önemi göstermektedir.

6. Celâl Efendi (d.922-924/1517-1519-ö.982(?)/1574)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'a gelen Celâl, aslen Manastırlı olup bu sanla anılmaktadır⁴³. 970-971/ 1563 yılında Anadolu sahasında bilinen üçüncü tezkireyi kaleme alan Bağdatlı Ahdî, Manastırlı Celâl'den "emlehü's-şu'arâ" diye bahsetmektedir⁴⁴.

7. Emrî (d.??/- ö.983/1575)

On altıncı yüzyılın önemli şairlerinden Edirneli Emrî, "devrine ait kaynaklarda sultânü's-şuarâ, emîrû's-şuarâ, emlahü's-şuarâ" olarak nitelenmektedir⁴⁵. Kınalızâde Hasan Çelebi, tezkiresinde Sun'î hakkında bilgi verirken atıfta bulunduğu Emrî'den "Şu'arâ-yı Rûmun mîrû'l-akderi merhûm şâ'ir-i sâhir" diye söz etmektedir⁴⁶.

8. Fahrî (d.??/-ö.946/1539/40)

Kökü İznikli Ece-zâdeler sülalesine dayanan Fahrî Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da Sahn Medresesi'nde müderrislik yaparken vefat etmiştir⁴⁷. Latîfi, tezkiresinde şairin biyografisini yazarken mahlasıyla bağlantılı olarak "Fahru's-Şu'arâ Fahrî Çelebi" şeklinde başlık atmıştır⁴⁸.

9. Fuzûlî (d.888/1483-ö.963/1556)

Klasik Türk Edebiyatı veya Divan Şiiri denilince ilk akla gelen şair şüphesiz Fuzûlî'dir. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde manzum ve mensur çok sayıda eseri vardır⁴⁹.

Fuzûlî, Bağdat ve yöresinde yaşadığı için olsa gerek o bölge şairlerine

(İnceleme-Tenkitle Metin), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Yayınlanmamış, s. 285.

⁴³ İsmail Hakkı Aksoyak, 2013, "Celâl/ Celâlî, Manastırlı", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

⁴⁴ Süleyman Solmaz, 2005, Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme- Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 126.

⁴⁵ M. A. Yekta Saraç, (2002), Emrî Divanı, İstanbul: Eren Yayınları, s. 12.

⁴⁶ Aysun Sungurhan-Eyduran, 2009b, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ Tenkitli Metin B, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara, s. 5.

⁴⁷ Mehmet Fatih Köksal, 2013, "Fahrî", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

⁴⁸ Canım, a.g.e., s. 422.

⁴⁹ Muhsin Macit, 2013, "Fuzûlî", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 2, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

yer veren Şirvânî Tezkiresi'nde “şu'arâ-yı fesâhat-şi'ârlar üstâdı” ve Hatîbî Tezkiresi'nde “Reisü'ş-şuarâ” olarak anılmaktadır⁵⁰.

10. Hâmidî (d.843/1439-40-ö.??/?)

Fatih zamanında İsfahan'dan gelen Hâmidî, Osmanlı Sarayı'na intisap etmiş ve “saray şairi” olarak anılmıştır⁵¹.

11. Hâtem (ö.27 Rebû'l-âhir 1168/10 Şubat 1755)

Mora yakınlarındaki Akova'da doğduğu için Akovalızade denmekle meşhur olan şair öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, çeşitli sebeplerle Mısır, Mekke, Keşan, Turhal ve Yenişehir'de bulunmuştur⁵². Hanyalı Nûrî, divanında Sultan I. Mahmut zamanının en büyük şairi olarak “hatmü'ş-şu'arâ” dediği Hâtem'i göstermektedir⁵³.

12. Hayâlî (d.??/?-ö.965/1557)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Hayâlî Bey, Vardar Yenicesi'ndendir. Bilinen tek eseri olan divanı yayımlanmış, üzerine bir de tahlil çalışması yapılmıştır⁵⁴.

Tezkirelerin müşterek şekilde övgüyle bahsettiği Hayâlî Bey; Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Gelibolulu Âlî tarafından “melikü'ş-şu'arâ” unvanıyla anılmaktadır⁵⁵. Bir başka tezkireci Ahdî ise “Hüsrev-i şu'arâ-yı zamân” diye ifade etmektedir⁵⁶. Divanını neşreden Ali Nihat Tarlan da kaynağını belirtmemekle beraber şairin “padişahın himayesiyle

⁵⁰ Bayram, a.g.e., s. 349; Mehmet Akkuş, 2008, Hatîbî- Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 71.

⁵¹ Gülçiçek Akçay, 2014, “Hâmidî-i İsfahânî, Molla Hâmidî, Mevlânâ Hâmidî, Hâmidî-i İrânî, Hâmidî-i Acem, Hâmidî-i Acemî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017; Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 170.

⁵² Mehmet Celal Varışoğlu, 2014, “Hâtem, Akovalızâde Ahmed”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

⁵³ Abdullah Aydın, 2011, “Hanyalı Nûrî Osman'ın Sâkî-nâmesi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar, S. 1, Bingöl, s. 178.

⁵⁴ Ali Nihat Tarlan, 1992, Hayâlî Divânı, Ankara: Akçağ Yayınları; Cemâl Kurnaz, 1996, Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

⁵⁵ Aysun Sungurhan-Eyduran, 2009, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ Tenkitli Metin A, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara, s. 290; Aysun Sungurhan-Eyduran, 2008, Beyânî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ Tenkitli Metin, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara, s. 63; İsen, a.g.e., s. 213.

⁵⁶ Solmaz, a.g.e., s. 278.

ziver-i tâc-ı şuara” olduğunu kaydetmektedir⁵⁷.

13. Hilâlî (d. ?/?-ö. 950/1543)

Şiirlerinde Hilâlî mahlasını kullanan şair İstanbul doğumlu olup on altıncı asırda yaşamıştır⁵⁸. Şair, Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü'ş-Şu'arâ adlı tezkiresinde “ser-tâc-ı şu'arâ” olarak anılmaktadır⁵⁹.

14. İsmetî (d. 1022?/1613?-ö. 1076/1665)

İsmetî, on yedinci yüzyıl şairlerinden olup divançe sahibidir. Sebk-i Hindî etkisiyle şiirler yazmıştır⁶⁰. İsmetî hakkında unvan kullanımı Güftî'nin manzum tezkiresinde görülmektedir. Güftî, şairin biyografisine “Melikü'ş-şu'arâ-yı Rûm” diye başlamıştır⁶¹.

15. İzzet (d.1200/1775-ö.1092/1245/ 1829)

İstanbul'da doğup sürgün olarak gittiği Sivas'ta vefat eden Keçecizâde İzzet Molla, edebiyat tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır. Bir divanı ve bir de divançesi bulunan şair, özellikle Keşan'a sürgün edildiğinde kaleme aldığı Mihnetkeşân adlı eseriyle anılmaktadır⁶².

İzzet Molla için unvan kullanan kişi aynı zamanda yeğeni olan Leylâ Hanım'dır. Kadın şairlerimiz arasında önemli bir yeri olan Leylâ Hanım, dayısı için yazdığı mersiyesine “Mersiye Der-Hakk-ı Reisü'ş-Şu'arâ İzzet” şeklinde başlık atmıştır⁶³.

16. İzzetî (d.1039/1629-ö.1092/1681)

Vişnezâde unvanıyla bilinen İzzetî'nin bilinen tek eseri divanıdır⁶⁴. İzzetî için Güftî “Efsahü'ş-şu'arâ” unvanını kullanmaktadır⁶⁵.

⁵⁷ Tarlan, Hayâlî..., s. 15.

⁵⁸ İsmet Şanlı, 2004, “XVI. yy. Dîvân Şairi Hilâlî ve Şiirlerinde Sosyal Hayat”. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 5, S. 6, Bursa, s. 152.

⁵⁹ Kılıç, a.g.e., s. 541.

⁶⁰ Ali Fuat Bilkan, 2015, 17. Yüzyıl Türk Edebiyatı –Klasik estetikte Yeni Yönelişler- (1600-1700), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 76.

⁶¹ Yılmaz, a.g.e., 172.

⁶² Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz, 2005, Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, İstanbul: Kitap Sarayı Yayınları, s. 38.

⁶³ İbrahim Yavuz, 2006, Türk Edebiyatında Terkîb-i Bend ve Tercî-i Bendler (XVII-XIX. yy.), Yüksek Lisans Tezi Muğla, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, Yayınlanmamış, s. 443.

⁶⁴ Ayşe Yıldız, 2014, “İzzetî, Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatidisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

⁶⁵ Yılmaz, a.g.e., 175.

17. Kabûlî (d. 841/1437-38 - ö. 883/1478-79)

Asıl adı ve doğum yeri bilinmeyen Kabûlî, Fatih Sultan Mehmet zamanında İran bölgesinden Amasya'ya, oradan da İstanbul'a gelmiştir⁶⁶. Kaside sunarak padişaha yakınlaşan Kabûlî, "saray şairi" olarak anılmıştır⁶⁷.

18. Kadrî (d.885/1480-ö.959 ?/1551)

On altıncı asır şairi olan Kadrî, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, kadınlıklarda bulunmuş, on beş yıl Anadolu Kazaskerliği yapmış ve nihayet Şeyhülislâm olmuştur⁶⁸. Aşık Çelebi, şairden "mürebî-i şu'arâ" ve "şu'arânun ser-defteri" diye bahsetmektedir⁶⁹.

19. Kânî (d.1124/1712-ö.1206/1791)

On sekizinci yüzyıl şairlerinden olan Kânî, Tokatlı olup manzum ve mensur eserler kaleme almıştır⁷⁰. Hanyalı Nûrî, yazmış olduğu tezkirede Lebîb Efendi hakkında bilgi verirken 1170/1756-1757 senesinde Girit'e sürgün gitmiş olan Kânî'den "Melikü'ş-şu'arâ" diye söz etmektedir⁷¹.

20. Kâtibî (d.??-ö.970/1562)

Kâtibî mahlasıyla şiirler yazan Seydi Ali Çelebi, İstanbul Galata doğumludur. Üç buçuk yıl Doğu ülkelerinde gezen şair, özellikle Mir'ât-ı Memâlik adlı eseriyle meşhur olmuştur⁷². Hindistan seyahati esnasında öğrendiği Çağatayca ile gazeller yazmış, bu vesileyle de Hümayun Şah tarafından "Mir Ali Şîr-i Sâni" unvanına lâyık görülmüştür⁷³.

21. Melihî (d.??-ö.900 civarı/1494-95 civarı)

Tokatlı başka bir şair de on beşinci yüzyıl şairlerinden Melihî'dir.

⁶⁶ Mustafa Erdoğan, 2014, "Kabûlî, Mevlânâ Kabûlî", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.

⁶⁷ Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 170.

⁶⁸ Volkan Karagözlü, 2014, "Kadrî, Abdülkâdir, Şeyhülislâm Abdülkâdir Efendi", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

⁶⁹ Kılıç, a.g.e., s. 946, 1311.

⁷⁰ İlyas Yazar, 2013, "Kânî, Ebû Bekir", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1 <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

⁷¹ Orhan Kurtoglu, 2006, Nûrî Osman Hanyevî, Girit Şairleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 81.

⁷² Mehmet Fatih Köksal, 2013, "Kâtibî, Seydi Ali Çelebi", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

⁷³ Çelebioğlu, a.g.e., s. 11.

Renkli kişiliğiyle sohbet meclislerinin aranan kişisi olan şair, Fâtih Sultan Mehmet tarafından değer görmüş, padişah “onsuz sohbeti tatsız tuzsuz yemeğe” benzetmiştir⁷⁴. Padişaha atfedilen bu sözle şairin mahlasının anlamı arasında bağlantı kurulmuştur. Aynı manaya gelecek şekilde Latîfî tarafından da “Emlahu’ş-şu’arâ” unvanı kullanılmıştır⁷⁵. Yine “emîrû’ş-şu’erâ” da Melîhî’ye verilen unvanlardandır⁷⁶.

22. Mes’ud (d.??-ö.803’ten önce ?/1400-01’den önce ?)

Hoca Mes’ud sanıyla anılan şair, “Süheyl ü Nevbahâr” ve “Ferheng-nâme-i Sa’dî” adlı eserleriyle bilinmektedir⁷⁷. Hoca Mes’ud’un unvanla anıldığı, öğrencilerinden Şeyhoğlu Mustafa’nın Kâbûs-nâme Tercümesi başlıklı eserinde görülmektedir. Şeyhoğlu Mustafa, hocasından “emlahe’ş-şu’arâ”, “efsah’e’ş-şu’arâ” diye bahsetmektedir⁷⁸.

23. Mezâkî (d.??-ö.1087/1676)

On yedinci asır şairlerinden olan Mezâkî’nin asıl adı Süleyman olup, Bosna civarından olduğu bilinmektedir⁷⁹. Şair, çağdaşı Güftî tarafından “Üstâd-ı Şu’arâü’r-Rûm” olarak zikredilmiştir⁸⁰.

24. Nâbî (d.1052/1642-ö.1124/1712)

Türk Edebiyatı’nın önemli şairleri arasında yer alan Nâbî’nin asıl ismi Yusuf’tur. IV. Mehmet zamanında memleketi olan Urfa’dan İstanbul’a gelmiştir. Şairin altısı manzum, dördü mensur türlerinde on eseri vardır⁸¹.

Nâbî, Safâyî Tezkiresi’nde “Melîkü’ş- Şu’arâ”, Sâlim Tezkiresi’nde “melikü’ş-şu’arâ”, Hanyalı Nûrî Dîvânı’nda “melikü’n-nazm” ve “reisü’ş-şu’arâ” unvanlarıyla zikredilmektedir⁸².

⁷⁴ Mehmet Fatih Köksal, 2013, “Melîhî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

⁷⁵ Canım, a.g.e., s. 504.

⁷⁶ Ali Alpaslan, 1987, Ahmet Paşa, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 14.

⁷⁷ Mehmet Dursun Erdem, 2015, “Hoca Mes’ûd, Mes’ûd Bin Ahmed”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

⁷⁸ Şentürk - Kartal, a.g.e., s. 135.

⁷⁹ Ahmet Mermer, 1991, Mezâkî – Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 19.

⁸⁰ Yılmaz, a.g.e., 217.

⁸¹ Ali Fuat Bilkan, 2010, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 23.

⁸² Pervin Çapan, 2005, Mustafa Safâyî Efendi- Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü’l- Âsar min Fevâ’idi’l- Eş’âr) İnceleme- Metin- indeks, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 628; Adnan İnce, 2005, Tezkiretü’ş-Şu’arâ - Sâlkim Efendi, Ankara: Atatürk Kültür

25. Nâ'ilî (d.??-ö.1077/1666)

Sebk-i Hindî akımının önemli şairlerinden olan Nâ'ilî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Nâ'ilî'nin diğer şairlere kıyaslanarak bir unvanla anılması, Fevzî Divanı'nda dolaylı olarak geçmektedir. Fevzî, vefatına tarih düştüğü şiirinde Nâ'ilî'yi "Güzîde-i Şu'arâ-yı Rûm" olarak anmaktadır⁸³.

26. Nazîr (d.1105/1693-94 -ö.1188/1774-75)

On sekizinci asır şairlerinden olan ve bazen Nazîr bazen de Nazîrâ mahlasını kullanan şair, Edirneli Kâmi'nin kardeşidir⁸⁴. Asıl ismi İbrahim olan Nazîr, şeyhi olan Hasan Sezâî tarafından "kudvetü's-şu'arâ" olarak görülmektedir⁸⁵.

27. Necâtî (d.847-850?/1443-1446?-ö.914/1509)

On beşinci yüzyıl şairlerinden Necâtî'nin ismi Nuh veya İsa'dır⁸⁶. Aslen Edirneli olmakla beraber meşhur olduğu yer Kastamonu'dur⁸⁷. Büyük şair Ahmet Paşa'nın dikkatini çekmiş, onun aracılığıyla da Fatih Sultan Mehmet'e takdim edilmiştir.

Necâtî Bey, dört tezkire yazarı tarafından unvanla anılmaya layık görülen bir şairdir. Gelibolulu Âlî ve Âşık Çelebi, tarih kitabı Heşt Behişt'in yazarı İdris-i Bitlisî'den alıntı yaparak "Husrev-i şu'arâ-yı Rûm" unvanını kaydetmişlerdir⁸⁸. Yine Âşık Çelebi "melikü's-şu'arâ", Kınalızâde Hasan Çelebi "şu'arâ-yı Rûmun pîşvâ vü re'îsi", Garîbî "reis-i şuarâ" diye Necâtî Bey'den söz etmişlerdir⁸⁹.

Merkezi Yayınları, s. 630; Aydın, a.g.e., s. 106.

⁸³ Özer Şenödeyici, 2006, Fevzi Divanı İnceleme-Metin-İndeks, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış, s. 296.

⁸⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, 2015, "Nazîr/Nazîrâ, İbrahim Nazîr Çelebi Efendi", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

⁸⁵ Necdet Şengün, 2006, Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Yayınlanmamış, s. 12.

⁸⁶ Bayram Ali Kaya, 2013, "Necâtî Bey, İsa", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

⁸⁷ Ali Nihat Tarlan, 1997, Necati Beg Divanı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 15.

⁸⁸ İsen, a.g.e., s. 166; Kılıç, a.g.e., s. 849.

⁸⁹ Kılıç, a.g.e., s. 849; Sungurhan-Eyduran, Metin b..., s. 5; İsrail Babacan, 2007, "16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış 'Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm' Adlı Tanınmayan Bir Tezkire", Bilig, Kış, S. 40, s. 12.

Necâtî Bey hakkında en fazla unvan kullanımını ise Latîfî Tezkiresi'nde görülmektedir. Latîfî, başka şairler hakkında bilgi verirken de Necâtî Bey'den bahsetmiş, onu “Melikü’ş-şu’arâ”, “kıdvetü’ş-şu’arâ”, “Fahru’ş-şu’arâ” ve “Husrev-i Rûm” gibi unvanlarla tavsif etmiştir⁹⁰.

28. Nef’î (d.980?/1572?-ö. Şaban 1044/ Ocak 1635)

On yedinci yüzyılın büyük şairlerinden Nef’î, aslen Erzurumludur. Edebî bakımdan yetişmesinde Erzurum’da görevli bulunan Gelibolulu Âlî’nin katkıları olmuştur⁹¹. Daha çok hicivleriyle meşhur olan şair, çağdaşı Nâ’îlî tarafından unvanla zikredilmiştir. Nef’î’yi kendine üstat kabul eden Nâ’îlî, ondan “sultânü’ş-şu’arâ” diye söz etmektedir⁹².

29. Neşâtî (d.??-ö.1085/1674)

On yedinci asır şairlerinden olan Neşâtî Ahmed Dede, aslen Edirneli olup divanından başka altı eser daha kaleme almıştır⁹³. Esrar Dede, Mevlevî şairlerin biyografilerini kaleme aldığı tezkiresinde Neşâtî için “üstâd-ı üstâdân-ı Rûm” ifadesini kullanmaktadır⁹⁴.

30. Nihânî (d.??-ö.1000/1591/92)

Şiirlerinde Nihânî mahlasını kullanan şair, Edirneli olup ismi İbrahim’dir. Şairin altmış civarında gazeli tespit edilmiştir⁹⁵. Bağdatlı Ahdî, Gülşen-i Şu’arâ adlı tezkiresinde Nihânî’den “memalik-i eş’ârun Hüsrev-i zamânî” diye bahsetmektedir⁹⁶.

31. Nûrî (d.1172/1758-1759-ö.18 Safer 1230/ 30Ocak 1815)

Girit’te edebî bir muhit oluşturarak Giritli şairler üzerinde etkisi olan Nûrî, Hanyalıdır. Divanı ve Girit şairlerine dair tezkiresi olan şairin bunlardan başka dört eseri daha tespit edilmiştir. Kaynaklarda daha başka eserlerinin olduğu da rivayet edilmektedir⁹⁷. Hanyalı bir diğer şair Kâmî,

⁹⁰ Canım, a.g.e., s. 262, 372, 383, 516.

⁹¹ Akkuş, Nef’î ..., s. 14.

⁹² Halûk İpekten, 2007, Nâilî- Hayatı- Sanatı- Eserleri, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 40.

⁹³ Mahmut Kaplan, 2014, “Neşâtî, Ahmed Dede”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 2, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

⁹⁴ İlhan Genç, 2000, Esrar Dede, Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 484.

⁹⁵ Yunus Kaplan, 2013, “Nihânî, İbrahim Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

⁹⁶ Solmaz, a.g.e., s. 560.

⁹⁷ Aydın, a.g.e., s. 42.

divanında Nûrî'ye medhiyeler, nazireler yazmış ve gazellerini tahmis etmiştir⁹⁸. Hanyalı Nûrî'nin Girit Şairleri tezkiresinin sonunda bulunan ve Kâmî tarafından kaleme alınmış olan tercüme-i hâlde, Nûrî "re'îsü'ş-şu'arâ-yı devlet-i 'aliyye" olarak anılmaktadır⁹⁹.

32. Pertev (d.1200/1785-ö.1253/1837)

On dokuzuncu yüzyıl şairlerinden Pertev, İstanbullu olup ismi Mehmet Said'dir¹⁰⁰. Şairin bilinen tek eseri olan divanının başlığında "Sultânü'ş-Şu'arâ" unvanı yer almaktadır¹⁰¹.

33. Refî' (d.1174/1760-ö.1239/1823)

Asıl adı Mehmed Emîn Refî olan şair Kâlâyî sanıyla anılmaktadır. Ermenice -Türkçe sözlüğü ve divanı vardır¹⁰². Unvan kullanımıyla ilgili en ilginç örnek Refî'de görülmektedir. "Sultanu'ş-şuarâ" unvanı, şairin mezar taşına nakşedilmiştir¹⁰³.

34. Sâbit (d.??-ö.1124/1712)

Asıl adı Alaaddin olan Sâbit, Bosna'nın Uziçe kasabasındandır. Değişik illerde kadınlıklarda bulunan şairin divanı yayımlanmıştır¹⁰⁴. Hanyalı Nûrî, divanında bir gazelini tahmis ettiği Sâbit hakkında "husrev-i mülk-i eş'âr" demektedir¹⁰⁵. Başka bir şair Halîmî de Sâbit'i "Fahru'ş- Şu'arâ" olarak nitelemektedir¹⁰⁶.

35. Sâmi (d.??-ö.? 982/1574'ten sonra)

Manastır doğumlu ve asıl adı Hüssam olan şair hakkında yeterli bilgi

⁹⁸ İbrahim Akyol, 2005, Hanyalı Kâmî ve Divanı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış, s. 20-22.

⁹⁹ Kurtoğlu, a.g.e., s. 100.

¹⁰⁰ Bahir Selçuk, 2013, "Pertev Paşa, Seyyid Mehmed Said", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹⁰¹ Fatih Yıldırım, 2009, Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 101-200), Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, Yayınlanmamış, s. 76.

¹⁰² İsmail Hakkı Aksoyak, 2014, "Refî'-i Kâlâyî", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹⁰³ Bilal Alpaydın, 2007, Refî'-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yayınlanmamış, s. 6.

¹⁰⁴ Turgut Karacan, 1991, Bosnalı Alaaddin Sabit- Divan, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

¹⁰⁵ Aydın, a.g.e., s. 114.

¹⁰⁶ Yavuz, a.g.t., s. 510.

bulunmamaktadır¹⁰⁷. Ahdî Tezkiresi'nde ise kendisinden övgüyle bahsedilmiş, "Rüstem-i Şu'arâ" olarak nitelenmiştir¹⁰⁸.

36. Şeyhî (d.1371-1376?/ 772-777?- ö.834?/1431?)

On beşinci asrın önemli şairlerinden Şeyhî'nin asıl adı Yusuf Sinaneddin'dir. Germiyan Beyliği'nin merkezi olan Kütahya'da doğmuştur. Hacı Bayram Veli'ye intisabından dolayı Şeyhî mahlasını tercih eden şair, daha çok Harnâme adlı hiciv içerikli mesnevisiyle bilinmektedir¹⁰⁹.

Şeyhî şair tezkirelerinde genellikle unvanla zikredilmektedir. Gelibolulu Âlî, mahlasına atfen "şeyhü'ş-şu'arâ", Kınalızâde Hasan Çelebi "şu'arânun şeyhi vü serdârı", Latîfî "şeyhü'ş-şu'arâ" ve "şu'arâ-yı pîşînün pîşvâsı" ifadelerini Şeyhî için yazmışlardır¹¹⁰. Zehra Göre ise -kaynak belirtmeden- Şeyhî'nin "Şeyhü'ş-Şuarâ", "Hüsrev-i Şuarâ", "Emîr-i Şuarâ" ve "Serdâr-ı Şuarâ" sıfatlarıyla şöhret bulduğunu kaydetmektedir¹¹¹.

37. Tâ'ib (d.1070/1659-1660-ö.1136/1724)

Asıl adı Ahmed olup İstanbul'da doğan şair Osmanzâde Tâ'ib sanıyla anılmaktadır. İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik, Halep ve Mısır'da kadılık yapmıştır. Mezarı vefat ettiği Kahire şehrinde¹¹².

Yazımızın girişinde paylaşıldığı üzere Osmanzâde Tâ'ib'in unvanla anılması diğer şairlerden farklılık göstermektedir. Padişah III. Ahmet tarafından 'Asrın melikü'ş-şu'arâsı' seçilmiş ve bir fermanla "reîs-i şâirân" olarak ilan edilmiştir¹¹³.

38. Vehbî (d.1133/1720-21-ö.14 Rebiülevvel 1224/ 29 Nisan 1808)

Asıl ismi Mehmed olan şair Maraşlı Sünbülzâdeler sülalesindedir. Üstat kabul ettiği Nâbî ve eseri Hayriyye'den etkilenecek oğlu Lutfullah'a

¹⁰⁷ Tuncay Bülbül, 2013, "Sâmî, Hüssâm", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹⁰⁸ Solmaz, a.g.e., s. 349.

¹⁰⁹ Mustafa İsen - Cemâl Kurnaz, 1990, Şeyhî Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 11.

¹¹⁰ İsen, a.g.e., s. 113; Sungurhan-Eyduran, Metin A ..., s. 436; Canım, a.g.e., s. 337, 338.

¹¹¹ Zehra Göre, 2009, "Kerem Kasidelerine Dair", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), S. 39, Erzurum, s. 920.

¹¹² İbrahim Halil Tuğluk, 2013, "Tâ'ib, Osman-zâde Ahmed", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 1, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹¹³ Sevgi, a.g.m., s. 2; Pervin Çapan, 2005, Mustafa Safâî Efendi- Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme- Metin- indeks, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 121.

hitaben yazdığı Lutfiyye adlı eseriyle bilinmektedir¹¹⁴. Yaşadığı dönemde “sultânü’ş-şuarâ” unvanıyla anılan şair önemli devlet görevlerinde bulunmuş, bazen ikbal bazen idbar görmüştür¹¹⁵.

Sünbülzâde Vehbî, Keçecizâde İzzet Molla ve hayatı boyunca bir küs bir barışık olduğu Müverrih Sürûrî tarafından “Re’îsü’ş- Şu’arâ” olarak nitelenmiştir¹¹⁶.

39. Yahyâ (d.969/1561-ö.1053/1644)

Ankaralı Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriya Efendi’nin oğlu olan Yahyâ Efendi de Şeyhülislâmlık yapmıştır. Tezkirelerde kendisinden övgüyle bahsedilen şair, Rıza Tezkiresi’nde “Sultânü’ş- Şu’arâ”, Ahdî Tezkiresi’nde de “Emlehü’ş- Şu’arâ” olarak anılmaktadır¹¹⁷.

40. Zâtî (d.876/1471-ö.954/1547)

On altıncı asır şairlerinden Zâtî, Balıkesirlidir. İstanbul’da açtığı dükkânda çizme tamirciliği yaparken diğer taraftan vefk yazmış, remil falı bakmıştır. Zâtî’nin söz konusu dükkânı kısa zamanda bir edebî muhit hâline gelmiş, ileride büyük şairler arasında yer alacak olan Yahyâ Bey, Kara Fazlî, Hayâlî Bey, Galatalı Kudsî ve Bâkî gibi şairlerin uğrak yeri olmuştur¹¹⁸. Böylece kaynaklarda Bâkî’nin hocası olarak anılmıştır. Büyük şair Bâkî, Zâtî ile tanışmasını anlatırken kendisinden “Reis-i Şa’irân-ı Rum” diye bahsetmektedir¹¹⁹.

Zâtî, Latîfi Tezkiresi’nde “Üstâdân-ı Şu’arâ”, “Kutbü’ş- Şu’arâ” ve “Melikü’ş- Şu’arâ”, Kınalızâde Hasan Çelebi’de “Re’îs-i Şu’arâ”, Beyânî’de “Üstâdü’ş- Şu’arâ”, ve Ahdî Tezkiresi’nde “Melikü’ş- Şu’arâ” unvanlarıyla anılmaktadır¹²⁰.

¹¹⁴ Süreyya A. Beyzadeoğlu, 2004, Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

¹¹⁵ Müberra Gürgendereli, 2014, “Sünbülzâde, Vehbî Mehmed Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 2, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹¹⁶ Ceylan – Yılmaz, a.g.e., s. 331; Ahmet Yenikale, 2012, Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı, Kahramanmaraş: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, s. 18.

¹¹⁷ Hasan Kavruk, 2001, Şeyhülislâm Yahyâ Divânı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. XXII; Solmaz, a.g.e., s. 593.

¹¹⁸ Orhan Kurtoğlu, 2013, “Zâtî, İvaz”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, s. 2, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

¹¹⁹ Halûk İpekten, 2008, Bâkî - Hayatı- Sanatı- Eserleri, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 12.

¹²⁰ Canım, a.g.e., s. 191, 262; Sungurhan-Eyduran Metin A ..., s. 145; Sungurhan-Eyduran, Beyânî ..., s. 68; Solmaz, a.g.e., s. 305.

EK: Unvanlar Sözlüğü

Akdemü'ş-Şu'arâ	: Şairlerin en önemlisi, (akla) ilk önce geleni.
Baba-yı Şu'arâ	: Şairlerin babası.
Efsahü'ş-Şu'arâ	: Şairlerin en açık ve düzgün konuşanı.
Emîr-i Şu'arâ/ Emîrû'ş- Şu'arâ	: Şairlerin beyi.
Emlahü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin en güzeli.
Fahru'ş- Şu'arâ	: Şairlerin övüncü, en büyüğü.
Güzîde-i Şu'arâ-yı Rûm	: Anadolu şairlerinin seçkini.
Hatmü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin sonuncusu, son büyük şair.
Hüsrev-i Rûm	: Anadolu (şairlerinin) padişahı.
Hüsrev-i Şu'arâ-yı Rûm	: Anadolu şairlerinin padişahı.
Hüsrev-i Şu'arâ-yı Zamân	: Devrin şairlerinin padişahı.
Hüsrev-i Şu'arâ	: Şairlerin padişahı.
İftihâr-ı Şu'arâ	: Şairlerin övüncü, övünme sebebi.
Kıdvetü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin kendisine tabi olduğu ve üstünlüğünü kabul ettiği kimse.
Kutbü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin en ileri geleni.
Melik-i Şu'arâ-yı Vakt	: Devir şairlerinin hakanı.
Melikü'l- Kelâm	: Sözü'n Hakanı.
Melikü'n- Nazm	: Vezinli ve kafiyeli sözü'n hakanı.
Melikü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin hakanı.
Melikü'ş- Şu'arâ-yı Rûm	: Anadolu şairlerinin hakanı.
Mir Ali Şîr-i Sâni	: İkinci Ali Şîr Nevâyî
Mürebbî-i Şu'arâ	: Şairleri terbiye eden, eğiten şair.
Re'isü'ş- Şu'arâ/ Re'is-i Şâ'irân	: Şairlerin başkanı.
Re'isü'ş- Şu'arâ-yı Devlet-i 'Aliyye	: Osmanlı Devleti şairlerinin başkanı.
Re'is-i Şa'irân-ı Rûm	: Anadolu şairlerinin başkanı.
Rüstem-i Şu'arâ	:Şairler içinde -şairdeki yeteneği bakımından- İran kahramanı Rüstem gibi güçlü olan.
Ser-dâr-ı Şu'arâ	: Şairlerin komutanı.
Ser-tâc-ı Şu'arâ	: Şairlerin baş tacı, çok sevileni.
Sultânü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin sultanı.
Şair-i Âzam	: Büyük şair.
Şeyhü'ş- Şu'arâ	: Şairlerin şeyhi, en tecrübelisi, en yaşlısı.
Şu'arânun Ser-defteri	: Şairler listesinin başı.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi: 19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 20/12/2017

- Şu'arânun Şeyhi vü Ser-dârı : Şairlerin en tecrübelisi ve komutanı.
Şu'arâ-yı Fesâhat-şi'ârlar Üstâdı : Kusursuz ve açık şiir yazmayı savunan şairlerin öğretmeni.
Şu'arâ-yı Pîşînün Pîşvâsı : Önde gelen şairlerin önderi, başkanı.
Şu'arâ-yı Rûmun Mîrû'l- Akderi : Anadolu şairlerinin en kudretli beyi.
Şu'arâ-yı Rûmun Pîşvâ vü Re'isi : Anadolu şairlerinin önderi ve başkanı.
Tâcü's- Şu'arâ : Şairlerin baş tacı.
Üstâdân-ı Şu'arâ/ Üstâdü's- Şu'arâ : Şairlerin öğretmeni.
Üstâd-ı Şu'arâü'r-Rûm : Anadolu şairlerinin öğretmeni.
Üstâd-ı Üstâdân-ı Rûm : Anadolu'nun öğretmen şairlerinin öğretmeni.
Ziver-i Tâc-ı Şu'arâ : Şairlerin baş tacının süsü.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Sonuç

Türk Edebiyatı'nda şiir düz yazıdan daha ön planda tutulmuş, şairlere büyük hürmet gösterilmiştir. Edebî muhitlerde devlet adamları tarafından da şairlerin el üstünde tutulması, insanları şiire yöneltmiştir. Böylece edebiyatımızda çok sayıda şair ortaya çıkmıştır. Türk Edebiyatı'nın yaklaşık altı asır süren Osmanlı Dönemi'nde yedi bini aşkın şairin varlığı tespit edilmiştir. Edebî ilgi, tarz ve yetenekleri birbirinden farklı şairler arasında kıyaslamalar yapılmış, bazıları diğerlerinden üstün tutularak üstat görülmüştür.

Padişahlar, tezkire yazarları ve diğer şairler tarafından üstat olarak kabul edilen şairlere unvanlar verilmiştir. "Sultanu'ş-Şu'arâ" yani "Şairlerin Sultanı" anlamına gelebilecek farklı onlarca unvanın, kırkı Osmanlı şairi olmak üzere altmış şairin nitelenmesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Edebiyat tarihimizde yapılacak yeni okumalar ve araştırmalarla bu sayının artması büyük bir ihtimaldir. Bu yazıda tespit edilen şairler kayıt altına alınmış, bu konuda yapılabilecek başka çalışmalara hem zemin hem de malzeme sağlanmıştır.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Azad, 2014, “Dîde, Mirza Nasrullah”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.
- AKÇAY, Gülçiçek, 2014, “Hâmidî-i Isfahânî, Molla Hâmidî, Mevlânâ Hâmidî, Hâmidî-i İrânî, Hâmidî-i Acem, Hâmidî-i Acemî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.
- AKKUŞ, Metin, 1993, Nef’î Dîvânı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKKUŞ, Mehmet, 2008, Hatîbî- Tezkire-i Şu’arâ-yı Bağdâd, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- AKKUŞ, Yasemin, 2010, Benderli Cesârî’nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Yayımlanmamış.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, 2013, “Celâl/ Celâlî, Manastırlı”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, 2014, “Bezmî, Mustafa Bezmî Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, 2014, “Bezmî, Yasakçızade İbrahim Bezmî Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı, 2014, “Refî-i Kâlâyî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, 2015, “Nazîr/Nazîrâ, İbrahim Nazîr Çelebi Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

AKÜN, Ömer Faruk, 1994, “Divan Edebiyatı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, s. 389- 427.

AKYOL, İbrahim, 2005, Hanyalı Kâmî ve Divanı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış.

AKYOL, İbrahim. 2014, “Hanyalı Kâmî ve Edebî Kişiliği”, Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD), 3(1), 2014, s. 15-34.

ALPASLAN, Ali, 1987, Ahmet Paşa, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ALPAYDIN, Bilal, 2007, Refî‘-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yayınlanmamış.

AYDIN, Abdullah, 2011, “Hanyalı Nûrî Osman’ın Sâkî-nâmesi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar, S. 1, Bingöl, s. 167-191.

AYDIN, Abdullah, 2015, Hanyalı Nûrî ve Dîvânı, Berlin, (C. I), Türkiye Âlim Kitapları Yayınevi.

BABACAN, İsrail, 2007, “16. Asırda Osmanlı Sahası Şâirleri Hakkında Yazılmış ‘Tezkire-i Mecâlis-i Şu’arâ-yı Rûm’ Adlı Tanınmayan Bir Tezkire”, Bilig, Kış, S. 40, s. 1-16.

BAYRAM, Ömer, 2005, Seyyid Azim Şîrvânî Tezkiretü’ş-Şu’arâ Giriş ve Metin- A, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.

BEYZADEOĞLU, Süreyya A., 2004, Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BİLKAN, Ali Fuat, 2010, Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri, Ankara: Akçağ

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi: 19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 20/12/2017

Yayımları.

BİLKAN, Ali Fuat, 2015, 17. Yüzyıl Türk Edebiyatı –Klasik estetikte Yeni Yönelişler- (1600-1700), Ankara: Akçağ Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir, 1996, Türklerin Ulum ve Fünûna Hizmetleri, (Haz. Said Öztürk), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BÜLBÜL, Tuncay, 2013, “Sâmî, Hüssâm”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

CANIM, Rıdvan, 2000, Latîfî Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

CEYLAN, Ömür - YILMAZ, Ozan, 2005, Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr, İstanbul: Kitap Sarayı Yayınları.

ÇAPAN, Pervin, 2005, Mustafa Safâî Efendi- Tezkire-i Safâî (Nuhbetü’l-Âsâr min Fevâ’idi’l- Eş’âr) İnceleme- Metin- indeks, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, 1994, Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

DEMİR, Recep, 2006, Hatâyî-i Tebrizî ve Mollâ Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, Yayımlanmamış.

DEMİRCAN, Aynur, 2003, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydınlık Bir Yüz: Abdülhak Hâmit Tarhan, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayımlanmamış.

DEVELLİOĞLU, Ferit, 2010, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ERDEM, Mehmet Dursun, 2015, “Hoca Mes’ûd, Mes’ûd Bin Ahmed”,

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,
http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com, Erişim Tarihi:
29.05.2017.

ERDEM, Sadık, 2014, Ârif Hikmet- Tezkire-i Şu'arâ (İnceleme- Çeviriyazı,
İndeksli Tıpkıbasım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa, 2014, “Kabûlî, Mevlânâ Kabûlî”, Türk Edebiyatı
İsimler Sözlüğü, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com, Erişim
Tarihi: 24.05.2017.

Filibeli Avnî, 2008, Tuhfetü'l-Hükkâm, (Haz. Mehmet Kırbıyık), Konya:
Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.

GENÇ, İlhan, 2000, Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, Ankara:
Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

GÖRE, Zehra, 2009, “Kerem Kasidelerine Dair”, Atatürk Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel
Sayısı), S. 39, Erzurum, s. 919- 957.

GÜRGENDERELİ, Müberra, 2014, “Sünbülzâde, Vehbî Mehmed Efendi”,
Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,
http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com, Erişim Tarihi:
31.05.2017.

HOLBROOK, Victoria R., 1998, Aşkın Okunmaz Kıyıları, (Çev: Erol
Köroğlu, Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.

HORATA, Osman, 2005, “Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne”, Eski Türk
Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 391-417.

İNCE, Adnan, 2005, Tezkiretü'ş-Şu'arâ - Sâlkim Efendi, Ankara: Atatürk
Kültür Merkezi Yayınları.

İPEKTEN, Halûk, 2007, Nâilî- Hayatı- Sanatı- Eserleri, Ankara: Akçağ
Yayınları.

İPEKTEN, Halûk, 2008, Bâkî - Hayatı- Sanatı- Eserleri, Ankara: Akçağ

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017
Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

Yayımları.

İSEN, Mustafa, 1994, Kühnü'l-Ahbârın Tezkire Kısmı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İSEN, Mustafa - Kurnaz, Cemâl, 1990, Şeyhî Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

İSEN, Mustafa - BİLKAN, Ali Fuat, 1997, Sultan Şairler, Ankara: Akçağ Yayınları.

KABAKLI, Ahmet, 1995, Sultanü'ş-Şuarâ Necip Fazıl, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

KAPLAN, Mahmut, 2014, “Neşâtî, Ahmed Dede”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

KAPLAN, Yunus, 2013, “Nihânî, İbrahim Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

KARABEY, Turgut, 2014, “Ahmed, Veliyyüddîn-zâde Ahmed Paşa”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 24.05.2017.

KARACAN, Turgut, 1991, Bosnalı Alaaddin Sabit- Divan, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

KARAGÖZLÜ, Volkan, 2014, “Kadrî, Abdülkâdir, Şeyhülislâm Abdülkâdir Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

KARTAL, Ahmet, 2008, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 1, İstanbul, s. 95-168.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

KAVRUK, Hasan, 2001, Şeyhülislâm Yahyâ Divânı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KAYA, Bayram Ali, 2013, “Necâtî Bey, Îsâ”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

KELEŞ, Reyhan, 2009, “Örneklerle Türk Edebiyatı'nda Medhiye”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, Konya, s. 215-233.

KILIÇ, Filiz, 2010, Âşık Çelebi- Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme- Metin), C. 1, 2, 3, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

KÖKSAL, Mehmet Fatih, 2013, “Ca'fer, Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 25.05.2017.

KÖKSAL, Mehmet Fatih, 2013, “Fahrî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

KÖKSAL, Mehmet Fatih, 2013, “Kâtibî, Seydi Ali Çelebi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

KÖKSAL, Mehmet Fatih, 2013, “Melîhî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

KURNAZ, Cemâl, 1996, Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KURTOĞLU, Orhan, 2006, Nurî Osman Hanyevî, Girit Şairleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid), Ankara: Akçağ Yayınları.

KURTOĞLU, Orhan, 2013, “Zâtî, Ivaz”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

KÜÇÜK, Bahattin, 1994, Bâkî Dîvânı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MACİT, Muhsin, 2013, “Fuzûlî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü,
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi:
26.05.2017.

MACİT, Muhsin - KAPLAN, Hasan, 2014, “Bâkî”, Türk Edebiyatı İsimler
Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi:
25.05.2017.

MERMER, Ahmet, 1991, Mezâkî – Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın
Tenkitli Metni, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

OKUMUŞ, Sait, 2011, “Klâsik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl
Nesir ve Nâsirlere Bakış”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,
C. 4, S. 18, Yaz, s. 86-118.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, 2012, “Unvan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi, C. 42, s. 163- 166.

ÖZGÜL, Metin Kayahan, 1987, Leskofçalı Galip, Ankara: Kültür ve
Turizm Bakanlığı Yayınları.

SARAÇ, M. A. Yekta, 2002, Emrî Divanı, İstanbul: Eren Yayınları.

SELÇUK, Bahir, 2013, “Pertev Paşa, Seyyid Mehmed Said”, Türk
Edebiyatı İsimler Sözlüğü,
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi:
31.05.2017.

SEVGİ, Ahmet, 2014, “Klâsik Türk Şiirinde Reîs-i Şâirânlık ve
Vekâletnâmeler”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 32,
Konya, s. 1-28.

SOLMAZ, Süleyman, 2005, Ahdî ve Gülşen-i Şu‘arâsı (İnceleme- Metin),
Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

SUNGUR, Necâti, 1994, Âhî Divânı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi:19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:20/12/2017

SUNGURHAN-EYDURAN, Aysun, 2008, Beyânî, Tezkiretü’ş-Şu’arâ Tenkitli Metin, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.

SUNGURHAN-EYDURAN, Aysun, 2009, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü’ş-Şu’arâ Tenkitli Metin A, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.

SUNGURHAN-EYDURAN, Aysun, 2009, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü’ş-Şu’arâ Tenkitli Metin B, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara.

ŞANLI, İsmet, 2004, “XVI. yy. Dîvân Şairi Hilâlî ve Şiirlerinde Sosyal Hayat”, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Y. 5, S. 6, Bursa, s. 151-171.

ŞENGÜN, Necdet, 2006, Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Yayınlanmamış.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla - KARTAL, Ahmet, 2004, Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, 2004, Osmanlı Şiir Antolojisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ŞENÖDEYİCİ, Özer, 2006, Fevzi Divanı İnceleme-Metin-İndeks, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış.

TARLAN, Ali Nihat, 1992, Ahmet Paşa Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat, 1992, Hayâlî Divânı, Ankara: Akçağ Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat, 1997, Necati Beg Divanı, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TUĞLUK, İbrahim Halil, 2013, “Tâ’ib, Osman-zâde Ahmed”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 31.05.2017.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı:XIII/ Aralık/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ
Aydın /atdd/ 0000-0003-1851-7780

Makale Başv. Tarihi: 19/11/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 20/12/2017

VARIŞOĞLU, Mehmet Celal, 2014, “Hâtem, Akovalızâde Ahmed”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

YAVUZ, İbrahim, 2006, Türk Edebiyatında Terki̇b-i Bend ve Tercî-i Bendler (XVII-XIX. yy.), Yüksek Lisans Tezi Muğla, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, Yayımlanmamış.

YAZAR, İlyas, 2013, “Kânî, Ebû Bekir”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 29.05.2017.

YENİKALE, Ahmet, 2012, Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı, Kahramanmaraş: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap.

YILDIRIM, Fatih, 2009, Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâil’si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 101-200), Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, Yayımlanmamış.

YILMAZ, Kâşif, 2001, Güftî ve Teşrîfâtı’ş-Şu’arâsı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

YILDIZ, Ayşe, 2014, “İzzetî, Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 26.05.2017.

ZAVOTÇU, Gencay, 2005, Eski Türk edebiyatı Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Erzurum ve Çevresinde Tespit Edilen Urartu Sulama Sistemleri

Gökhan Kalmış¹

ORCID- 0000-0002-8753-2557

Öz

Erzurum, Doğu Anadolu bölgesinin yüzölçümü açısından en büyük ilidir. Tarihin en eski dönemlerinden itibaren yerleşim gören Erzurum, önemli yol güzergâhları üzerinde bulunmaktadır. Bölge, M.Ö. IV. binden itibaren Karaz Kültürü'nün etkisi altındadır. M.Ö. II. binden itibaren Azzi-Hayaşa topluluklarının hâkimiyetinde olan bölgede, M.Ö. I. binde Diauehi Krallığı'nın varlığı bilinmektedir. Yine M.Ö. I. binde Erzurum'a Urartular hakim olmuştur. M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında hüküm süren Urartular, bölgede önemli kaleler, yerleşim yerleri, yollar ve sulama sistemleri inşa ederek, bölgeyi bayındır hale getirmişlerdir. Urartular tarafından inşa edilen sulama sistemlerinin büyük bir kısmı, günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır. Bu sulama sistemlerinin bir kısmı, günümüzde işlevini korumaktadır. Urartular Erzurum ve çevresinde önemli ovalara sahip olan yerlerde sulama sistemleri inşa ettirmişlerdir. Pasinler Ovası, bu yerlere örnek olarak gösterilebilir. Bölgede, Belli ve Ceylan tarafından yürütülen yüzey araştırmaları neticesinde, çok sayıda Urartu sulama sistemleri tespit edilmiştir. Çalışmamızda yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiş olan baraj ve sulama sistemleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Anadolu, Erzurum, Urartu, Sulama Göleti*

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü, gokhan_kalmis@hotmail.com

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi:10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:26/12/20117

Urartu Irrigation Systems Detected In And Around

Gökhan Kalmış²

ORCID- 0000-0002-8753-2557

Abstract

Erzurum is the largest city of the Eastern Anatolia region in terms of surface area. Erzurum, which has been inhabited since the earliest periods of history, is located on the important road routes. The region has been under the influence of Karaz Culture since 4000 BC. In the region dominated by Azzi-Hayasha communities since 2000 BC., the existence of the Kingdom of Diauehi has been known in 1000 BC. In 1000 BC, Erzurum was ruled by Urartu. The Urartians, who had been ruling for centuries between 9000 and 6000 BC, had made the region flourishing by building important landmarks, settlements, roads and irrigation systems in the region. Most of the irrigation systems built by the Urartians have reached today without any deterioration in structure. Some of these irrigation systems maintain their function today. The Urartians have built irrigation systems in and around Erzurum. Pasinler Plain can be shown as an example of these places. Numerous Urartu irrigation systems have been determined on the basis of surveys carried out by Belli and Ceylan. In our study, the

² Dr., Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü, gokhan_kalmis@hotmail.com

dam and irrigation systems that were determined as the result of surface surveys were discussed.

Keywords: *The Eastern Anatolia, Erzurum, Urartian, Irrigation Pond*

Giriş

Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır (Harita 1). Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin dördüncü ili olan Erzurum, bünyesinde birçok önemli ovaları, dağları ve akarsuları barındırmaktadır. Rize Dağları, Doğu Karadeniz Dağları ve Kuzey Anadolu Dağları, Kop Dağları, Akbaba Dağı, Dumlu Dağları, Mescit Dağı, Kargapazarı Güvercin Dağları, Hasanbaba Dağı, Karasu Aras Dağları, Dumanlı Dağı, Palandöken Dağı, Sakaltutan Dağları, Köse Dağı bölgenin önemli dağlarını oluşturur³.

Bölgenin ulaşımında ve sosyo-politik yapılanmasında, doğal yol sistemleri büyük öneme sahiptir. Bu yollar, tarihin her döneminde askeri ve ticari amaçla kullanılmıştır. Depresyon alanlarını izleyen doğal yollar, doğu-batı yönünde ve iki ana damardan meydana gelmektedir. Kuzeyde bulunan birinci yol sisteminin ilki, Sivas-Erzincan-Erzurum-Horasan'a, oradan Kars üzerinden Kafkaslara ulaşmaktadır. İkinci yol ise Horasan-Tahir Geçidi-Eleşkirt-Ağrı üzerinden Doğubayazıt'a ve oradan İran Yaylasına ulaşmaktadır. Ağrı'da ikiye ayrılan yolun diğer güzergâhı ise, Patnos-Erciş ve Urartuların başkenti Van'a ulaşmaktadır⁴. Erzurum Ovası'nda, doğuda, Kargapazarı Dağları'nın batısındaki vadiler ve Tortum Çayı yolu ile kuzeye Kolkhis bölgesine, batıda Aşkale üzerinden Kop Geçidi yoluyla Bayburt ve

³ Tarkan, 1974: 463 vd.

⁴ Belli, 1982: 179; Belli, 2000: 412 vd.

Trabzon'a çıkan iki önemli doğal yol da diğer yol sistemini oluşturmaktadır⁵.

M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında, bölgede Urartu hakimiyeti görülmektedir. Urartular tarafından Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin en önemlilerinden biri hiç şüphesiz sulama sistemidir. Urartular, devletin başkentinin de içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'ni adeta "**Barajlar Bölgesi**" haline getirmişlerdir. Urartular tarafından inşa edilen ve yaklaşık 2800 yıldan günümüze, kesintisiz olarak faaliyet gösteren baraj, gölet ve sulama kanalları tespit edilmiştir⁶.

M.Ö. II. binyılda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan toplulukların ekonomik hayatında hayvancılık ön plandaydı. M.Ö. 830 yılından itibaren ise bölgedeki insanların ekonomik yaşantısında tarım ön plana çıkmıştır. Bu önemli gelişmenin temelinde, bölgede Urartular tarafından inşa edilen baraj, gölet ve sulama kanallarının büyük etkisinin olduğuna şüphe yoktur. Urartular yaptıkları baraj ve sulama sistemlerini sulama amaçlı, içme suyu temini ve kurak mevsimlerde hayvanlarına içme suyu kaynağı olarak kullanıyorlardı⁷.

Urartu sulama tesislerinin en önemlilerinden biri olan Menua (Şamram/Semiramis) Kanalı, Van'ın kuş uçuşu 50 km. güneyindeki Gürpınar (Havasor) Ovası'ndan, Van Ovası'na tatlı su getirmekte olup 51 km. uzunluğa sahiptir. Menua Kanalı, günümüze kadar tespit edilmiş olan Urartu dönemi sulama kanallarının, en uzun olma özelliğini taşımaktadır. Kanal, inşa edildiği tarihten itibaren günümüze kadar 2800 yıldır kesintisiz olarak çalışmakta ve yaklaşık olarak 5000 hektardan fazla tarım arazisinin su ihtiyacını karşılamaktadır⁸.

Urartu Krallığı'nın baraj, gölet ve sulama kanalları yapımında ulaşılmış olduğu teknolojinin temelinde, madencilik endüstrisinde göstermiş

⁵ Balkaya, 1995: 7; Belli, 1997: 1 vd.; Ceylan, N. 2016: 656 vd.; Özgül, 2016: 140.

⁶ Ögün, 1970: 1 vdd.; Belli, 1997: 1 vdd.; Belli, 2004: 31 vd.; Belli, 2008: 140 vd.

⁷ Belli, 1997: 1 vdd.; Belli, 2004: 31 vd.

⁸ Ögün, 1970: 28; Belli, 1982: 159; Belli, 1984: 169; Belli, 1988: 313; Erzen, 1990: 30; Belli, 1995: 53; Belli, 1997: 11; Belli, 1999: 15; Belli, 2005: 89; Belli, 2007: 362 vd.; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Menua Kanalı; Katar, 2009: 31; Belli, 2011: 453.

oldukları başarı yatmaktadır. Demirden yapılan kazma, kürek gibi çalışma aletleri, sulama tesislerinin duvarlarında kullanılan taşların çıkarılıp kolayca işlenmesinde ve kilometrelerce uzunluğa sahip olan sulama kanallarının açılmasında büyük bir kolaylık sağlamıştır⁹.

Urartu devleti döneminde inşa edilen önemli sulama sistemlerinin bir kısmında, inşa yazıtları tespit edilmiştir. Urartular, bu yazıtlar ile hem bölgedeki hakimiyetlerini kanıtlamışlar hem de bu arkeolojik merkezleri, yazıtta belirttikleri beddua ile koruma altına almayı amaçlamışlardır¹⁰.

Urartu'nun kuzey yayılımında önemli bir merkez olan Erzurum'da Urartu'nun sulama amaçlı imar faaliyetlerine şahit oluyoruz. Özellikle Pasinler gibi Urartu için oldukça büyük bir öneme sahip olan bölgede, Urartu devletine ait birçok kale, yazıt ve kaya mezarı bulunmaktadır¹¹. Çalışmamızda, Urartu Devleti tarafından Erzurum'da inşa edilen, sulama tesisleri incelenmiştir.

Deniz Kanalı

Erzurum ili, Pasinler ilçesinde yer alan kanal, kaynağını Büyükdere'den almaktadır. Kanal, toprak içerisine açılmıştır. Keyvank ve Müceldi Köylerinden geçerek, Sos Höyük'ün kuzeyinde Aras Çayı ile birleşen kanal, günümüzde de çalışmakta olup, tarım arazilerinin sulanmasında kullanılmaktadır¹² (Plan 1).

Gaban Kalesi (I) ve Sulama Göleti

Erzurum ili, Çat ilçesinin yaklaşık 5 km. kuzeyinde, Yukarı Çat Köyü'nün yaklaşık 2 km. yer almaktadır (Foto. 1-4; Çizim 1). Kalenin batı eteklerinden Tuzla Çayı geçmektedir. Doğusunda su göleti bulunan kale, su kaynakları açısından zengin ve önemli karayollarının kesiştiği stratejik bir bölgede inşa edilmiştir. 2102 m. yükseklikte bulunan kalede, çok sayıda mimari yapı bulunmaktadır. Kale üzerinde çok sayıda kaçak kazı izi mevcuttur. Kale, yaklaşık olarak 54 m. uzunluğunda, 28 m. genişliğindedir.

⁹ Belli, 1997: 1 vdd.; Belli, 2004: 31 vd..

¹⁰ Bölgede bulunan sulama sistemlerinde tespit edilen yazıtlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ögün, 1970: 1 vdd.; Belli, 1997: 13; Payne, 2006: 1 vdd.

¹¹ Erzurum ve çevresindeki Urartu dönemine ait arkeolojik merkezler hakkında geniş bilgi için bkn. Ceylan, 2008: 1 vdd.; Ceylan, 2015: 1 vdd.

¹² Belli, 2001: 208 vd.; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Deniz Kanalı; Özgül, 2011: 136.

Kalenin eteklerinde sur izleri izlenmektedir. Kalenin kuzey tarafının oldukça korunaklı olduğu gözlemlenmiştir.

Gaban Kalesi (I)'nin hemen doğu tarafında kale ile aynı döneme tarihlendirdiğimiz su göleti mevcuttur. Göletin uzunluğu 28 m. genişliği ise 22 m.'dir. Gölet suyu günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak günümüzde sularının bir miktar azaldığı görülmektedir. Bu göletin, kalenin su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanıldığını düşünmekteyiz. Elde edilen keramik buluntuları ve kale yapım tekniği dikkate alındığında, kalenin İlk Tunç ve Demir Çağ dönemlerinde kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz¹³.

Kapıkaya Göleti

Erzurum ili, Tortum ilçesinin 26 km. batısındaki Kapıkaya Köyü'nün 1 km. kuzeyinde, 2188 m. rakımda bulunan Kapıkaya Kalesi'nin batısında yer almaktadır (Foto. 5-8; Çizim 2). Kapıkaya Kalesi'nin önemli görevlerinden biri, hayvancılık bakımından önem taşıyan sulama göletinin güvenliğini sağlamaktır¹⁴.

Kapıkaya Kalesi'nin sur duvarlarının en yüksek kesimi, günümüzde 4,5-5 m. yüksekliğindedir. Sur duvarlarının kalınlığı ise 2.80-3.40 cm. arasında değişiklik göstermektedir. Kalenin giriş kapısı 2.80 m. olup, kalenin güneybatı köşesinde yer almaktadır. Kalede tespit edilen keramik verileri, Erken Demir ve Orta Demir Çağ (Urartu) dönemine tarihlendirilmektedir¹⁵.

Urartu sulama göletleri, Urartu'nun bölgedeki hâkimiyetinin daha iyi sağlanması için inşa edilmiş tarım ve hayvancılık bakımından son derece önemli olan sulama yapılarıdır. Bu yapılara Urartu'nun hâkim olduğu hemen hemen her bölgede rastlamak mümkündür¹⁶. Günümüzde bölgede halen hayvancılık yapılmaktadır. 1979 yılında gölet, DSİ tarafından genişletilerek yöre halkı için daha kullanışlı bir hale getirilmiştir¹⁷.

¹³ Özgül-Ceylan vd. 2013: 279; Ceylan, 2015: 259.

¹⁴ Ceylan, 2015: 164; Özgül, 2015: 74.

¹⁵ Ceylan, 2015: 164; Özgül, 2015: 74 vd.

¹⁶ Günaşdı vd. 2012: 55; Özgül-Ceylan vd. 2013: 279.

¹⁷ Ceylan, 2015: 164; Özgül, 2015: 74.

Kör Kanal

Erzurum ili, Pasinler ilçesi, Kurnunç Köyü'nün güneyinde yer almaktadır. Kanal, sularını Büyükdere'den almakta olup, Büyükdere'nin doğusundaki tarım arazilerinin su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir (Plan 1). Hinz, Serçeboğazı ve Tizgi Köyleri'nin batısından geçerek, güneyde Aras Çayı'na kadar devam eden kanal, varlığını günümüzde de devam ettirmektedir¹⁸.

Vakıf Bendi ve Kanalı

Erzurum ili, Pasinler ilçesinde yer alan Büyük Dere (eski Malikom Dere), Kargapazarı Dağları'ndan Pasinler Ovası'na doğru akmaktadır. Büyük Dere'nin suyunu, kar, yağmur ve kaynak sularının yanı sıra küçük dereler meydana getirmektedir. Büyük Dere'den M.Ö. IX. yüzyılda, kanallar vasıtasıyla alınan sular, tarım arazilerinin sulanmasında kullanılmıştır.

Pasinler'in 11 km. kuzeybatısındaki Kurnunç Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda, Büyük Dere'nin önü taşlarla kesilmiş, sularının bir bölümü kanala aktarılmıştır (Plan 1). Suların önünün kesilmiş olduğu kesim, halk tarafından "Vakıf Bendi" olarak isimlendirilmektedir. Kanalın geçmiş olduğu arazinin elverişsiz kesimlerinde, destek duvarları inşa edilmiştir. Kanalın içerisi, yağmur ve sel sularının beraberinde getirmiş olduğu kalın toprak tabakası ve taşlarla dolmuş durumdadır. Kanalın içerisindeki toprak ve taş tabakası temizlenip, kanal duvarının üzerine bırakılmıştır. Kanal; Kurnunç, Hinz, Aha, Serçe Boğazı ve Tizgi köylerinin yakınından geçip, Söğütlüdere'ye kadar devam etmektedir. Vakıf Kanalı, ortalama olarak 16-17 km. uzunluğundadır ve yaklaşık 2800 yıldan beri çalışmaktadır. Kanal, Urartu Kralı Menua (M.Ö. 810-786) döneminde inşa edilmiştir¹⁹.

Yıldıran Göleti

Erzurum ili, Horasan ilçesinin 24 km. batısında yer alan gölet, Yukarı Yıldıran Kalesi'nin ise güneydoğusunda bulunmaktadır (Foto. 9-12;

¹⁸ Belli, 2001: 208; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Kör Kanal; Özgül, 2011: 137.

¹⁹ Belli, 2001: 207 vd.; Kozbe-Ceylan vd. 2008: Vakıf Bendi Kanalı; Özgül, 2011: 137; Özgül, 2015: 74.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi:10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:26/12/20117

Çizim 3). Yukarı Yıldırım Kalesi, Pasinler-Horasan karayolunun kuzeyinde, Kızılkaya Tepesi'nin üzerinde konumlandırılmıştır²⁰.

Yıldırım Kalesi'nin bir parçası olarak değerlendirilen gölet, günümüzde büyük ölçüde tahribata uğramış ve işlevini yitirmiştir. Yıldırım Göleti, Urartu dönemine tarihlendirilmektedir²¹.

²⁰ Günaşdı vd. 2012: 55; Özgül, 2011: 145; Ceylan, 2015: 228.

²¹ Günaşdı vd. 2012: 55; Özgül, 2011: 145 vd.; Ceylan, 2015: 224.

Sonuç

Doğu Anadolu bölgesi, oldukça önemli yol güzergahlarının kavşak noktasını oluşturmaktadır. Önemli su kaynaklarına da sahip olan bölge, eskiçağdan itibaren yerleşim görmüştür. Bölge, M.Ö. IV. binden itibaren Karaz Kültürü'nün etkisi altındadır. M.Ö. II. binde bölgede Azzi-Hayaşa hakimiyeti görülmekteyken, M.Ö. I. binde bölgede Diauehi hakimiyetinin varlığı mevcuttur. Yine M.Ö. I. binden itibaren Assur'a karşı başlayan siyasi birlik kurma çabaları sonuç vermiş ve bölgedeki federal yapılar yavaş yavaş bir çatı altında toplanmışlardır. Böylece bölgenin tek hakimi olarak gün yüzüne çıkan Urartular, M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren Erzurum ve çevresine önem vermişlerdir.

Urartular, bölgede imar faaliyetlerinde bulunmuş ve önemli noktalarda kaleler, yazıtlar, kaya mezarları, sulama tesisleri vs. inşa etmişlerdir. Erzurum ve çevresinde tespit edilen Urartu sulama göletleri, büyük boyutlu merkezi kalelerin eteklerinde bulunmaktadır. Bu kale ve sulama sistemlerine örnek olarak Kapıkaya Kalesi'nin eteklerinde bulunan Kapıkaya Göleti, Gaban Kalesi'nin eteklerinde tespit edilen Gaban Sulama Göleti ve Yıldırım Kalesi'nin yakınında bulunan Yıldırım Göleti gösterilebilir.

Urartular, ele geçirdikleri bölgelere önemli nüfus aktarımları yapmışlar ve bu bölgelerde imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şüphesiz bölgede Urartular'ın büyüyen gelişmesinde en büyük faktörlerden birisini de sulama sistemlerindeki başarıları oluşturmaktadır. Doğu Anadolu, Urartular tarafından inşa edilen sulama sistemleri sayesinde "**Barajlar Bölgesi**" olarak adlandırılmaktadır. Urartuların sulama sistemi hususunda bu derece başarılı olmasını sağlayan en büyük etkenler arasında, madencilikte ileri seviyelere ulaşmış olmaları gösterilebilir. Zira Urartular'ın ana merkezini oluşturan bölge, yılın 6-7 ayında karla kaplıdır. Yılın bu dönemlerinde toprağa herhangi bir işlem uygulanmaz. Geriye kalan yılın 5-6 aylık kısmında ise Urartuların bölgede bu kadar çok sulama sistemi inşa etmesi imkan dahilinde değildir. Ancak Urartuların madencilik alanında gelişmeleri, toprağın kazılması, kazılan toprağın kaldırılması, taşlı arazide taşların kırılması ve kaldırılması gibi hususlarda kolaylık sağlamıştır.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi:10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:26/12/20117

Bölgede, Urartular tarafından inşa edilen ve günümüzde eski hali ile kullanılan çok sayıda sulama sistemi tespit edilmiştir. Bu yapılar, bölgenin büyüyüp gelişmesi ve yerleşim görmesinde büyük bir paya sahiptir. Bölgede ekonomik faaliyet olarak tarım ve hayvancılık ön plandadır. Bu sulama yapıları, bölge halkı tarafından daha sonra tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde de kullanılmaya devam etmiştir.

Kaynakça

- BALKAYA, İhsan, Sabri, 1995, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Hasankale ve Çevresi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- BELLİ, Oktay, 1982, "Urartular", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Sayı 1, İstanbul, s. 139-208.
- BELLİ, Oktay, 2000, "Doğu Anadolu'da Urartu Yol Şebekesinin Araştırılması", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), (Ed. O. Belli), Ankara, s. 379-385.
- BELLİ, Oktay, 1984, "Van Ovasında Yeni Urartu Merkezleri", Araştırma Sonuçları, Sayı 2, Ankara, , s. 163-178.
- BELLİ, Oktay, 1988, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, Sayı 6, Ankara, , s. 313-331.
- BELLİ, Oktay, 1995, "Şamram'ın Dünyada Bir Benzeri Yok: 2800 Yıldır Çalışan Sulama Kanalı", Tarih ve Medeniyet, Sayı 13, İstanbul, s. 53-57.
- BELLİ, Oktay, 1997, Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları, İstanbul.
- BELLİ, Oktay, 1999, "Dams, reservoirs and irrigation channels of the Van Plain in the period of the Urartian kingdom", Anatolian Studies, Sayı 49, Ankara, s. 11-26.
- BELLİ, Oktay, 2000, "Dünya'nın En Büyük Hidrolik Uygarlığı: Urartular", Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ankara, s. 394-402.
- BELLİ, Oktay, 2001, "1999 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", Araştırma Sonuçları Toplantısı, Sayı 18, Cilt II, Ankara, s. 205-218.
- BELLİ, Oktay, 2004, "2003 Yılı Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Kanalları Araştırması", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler, Sayı 28, İstanbul, s. 31-32.
- BELLİ, Oktay, 2005, "Sulama Yapıları", Arkeoatlas, Sayı 4, İstanbul, s. 89.

- BELLİ, Oktay, 2007, “Van Bölgesi’nde Urartu Sulama Tesislerinin Genel Özelliği”, Tarih Boyunca Van, İstanbul, s. 358-408.
- BELLİ, Oktay, 2008, “Van Gölü’nün Güneydoğusunda Keşfedilen Urartu Sulama Tesislerine Toplu Bir Bakış”, III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, (Ed. O. Belli), Ankara, s. 140-178.
- BELLİ, Oktay, 2011, “Sulama Yapıları”, ArkeoAtlas-Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası, (Edt. N. Karul), İstanbul, s. 453.
- CEYLAN, Alpaslan, 2005, 2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı, Sayı 22, Cilt II, Ankara, s. 189-200.
- CEYLAN, Alpaslan, 2008, Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır), Erzurum.
- CEYLAN, Alpaslan, 2015, Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır), Erzurum.
- CEYLAN, Nezahat, 2016, “Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 9, Cilt 43, s. 656-671.
- ERZEN, Afif, 1992, Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara.
- GÜNAŞDI, Yavuz vd. 2012, “2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı, Sayı 29, Cilt III, Ankara, s. 49-70.
- KATAR, Murat, 2009, Urartu Devleti’nde Ekonomik Yapı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- KOZBE, Gülriz-Alpaslan Ceylan vd., 2008, TAY – Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 6a/6b: Demir Çağı, İstanbul.
- ÖĞÜN, Baki, 1970, Van’da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı, Ankara.
- ÖZGÜL, Oktay, 2011, Eskiçağ’da (Yukarı) Aras Vadisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV/Sayı:XIII/Aralı/MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number:XIII/December/MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi:10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:26/12/20117

- ÖZGÜL, Oktay, 2015, “Erzurum Tortum’da Önemli Bir Urartu Kalesi Kapıkaya”, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Cilt V, Edirne, s. 69-92.
- ÖZGÜL, Oktay, 2016, “Erzurum’da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)”, TÜBA-AR, Sayı 19, s. 137-157.
- ÖZGÜL, Oktay-Alpaslan Ceylan vd., 2013, “2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları, Araştırma Sonuçları Toplantısı, Sayı 30, Cilt II, Ankara, s. 277-292.
- TARKAN, Tevfik, 1974, “Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi”, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı. Erzurum.

Ekler

Harita 1. Erzurum ve Çevresi

Foto. 1: Gaban Kalesi ve Göleti

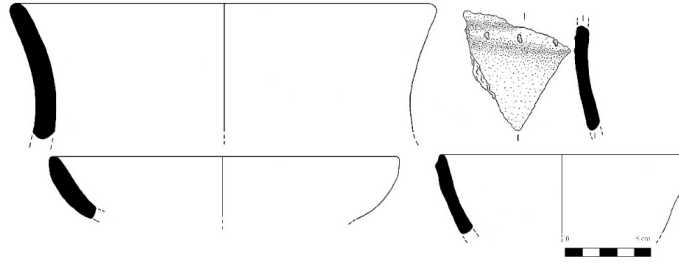
Foto. 2: Gaban Göleti

Foto. 3: Gaban Göleti

Foto. 4: Gaban Kalesi Keramik Fotoğrafları

Çizim 1: Gaban Kalesi Keramik Çizimi

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı: XIII/ Aralık/ MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume: IV/ Number: XIII/ December/ MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi: 10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi: 26/12/2017

Foto. 5: Kapıkaya Kalesi ve Göleti

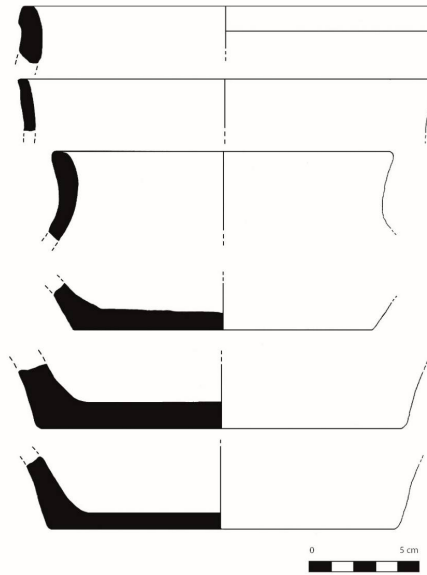
Foto. 6: Kapıkaya Göleti

Foto. 7: Kapıkaya Kalesi ve Göleti

Foto. 8: Kapıkaya Kalesi Keramik Fotoğrafları

Çizim 2: Kapıkaya Kalesi Keramik Çizimi

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

Makale Başvuru Tarihi:10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi:26/12/20117

Foto. 9: Yukarı Yıldırım Kalesi

Foto. 10: Yıldırım Göleti

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi
Cilt:IV Sayı: XIII/ Aralık/ MMXVII

Academic Journal of History and Idea
Volume:IV/Number: XIII/ December/ MMXVII

ISSN:2148-2292.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Kalmış/atdd/ 0000-0002-8753-2557

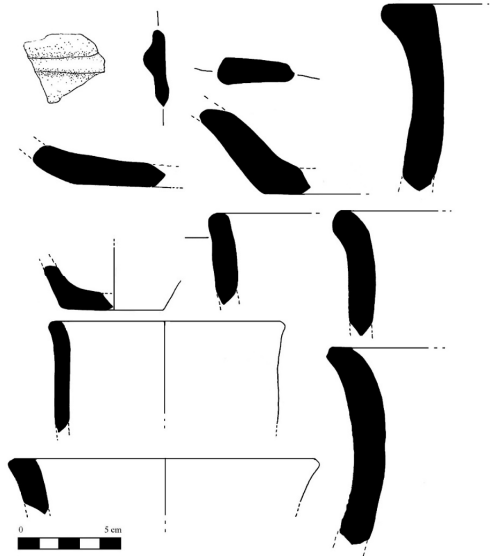
Makale Başvuru Tarihi: 10/11/2017

Makale Yayına Kabul Tarihi: 26/12/2017

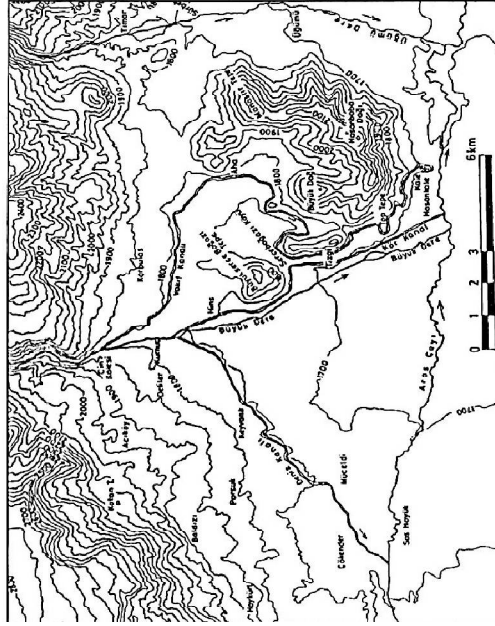
Foto. 11: Yıldırım Göleti

Foto. 12: Yukarı Yıldırım Kalesi Keramik Fotoğrafi

Çizim 3: Yukarı Yıldırım Kalesi Keramik Çizimi

Plan 1: Vakıf Bendi ve Kanalı, Kör Kanal ve Deniz Kanalı ile Yakın Çevresinin Topografik Planı (Belli, 2001: 214)

XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları

Sevinç Qasımova¹

ORCID- 0000-0002-5416-5025

Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı devletinin zayıflamasını fırsat bilen Rusya, Kafkasya hakimiyeti ve egemenliğini sürdürmek için planlar yapmış ve uygulama yollarını aramaya başlamıştır. Bu planlar Osmanlı- Rus mücadelesini daha da artırmıştır. Gülistan (1813), Türkmençay (1828) ve Edirne (1829) antlaşmalarının yapılması Rusya'nın bölgede siyasi açıdan etkin rol oynamasına neden olmuştur. Bu antlaşmalar Kafkasya'da ekonomik ve kültürel faaliyetlere girişmesine vesile olmuştur. Hedeflerine ulaşmak isteyen Rusya Hükümeti, Kafkasya'da yerli Müslüman nüfusunun Hıristiyanlaştırılması politikasına başlamıştır. Bu politikasını uygularken yerli müslüman halkı göç etmeye zorlamış, göç eden nüfusun yerine Ermenilerden oluşan Hıristiyan nüfusu yerleştirmeye başlamıştır. Bu politika kapsamında binlerce insan 1860'da Anadolu'ya göç ettirilmiştir. Göç ettirilen nüfus Ahıska Türkleri, Çeçenler, Çerkezler, lezgiler, Tatarlar (Azerbaycanlılar)'dan oluşmuştur.

Bu çalışmada kaynaklar ışığında Müslüman Türklerin neden Anadolu'ya göç ettirildiği, göç sırasında yaşadıkları sıkıntıları, göçün nasıl gerçekleştirildiği ve sonuçları incelenerek, Rusya'nın Kafkasya'da yaptığı Hıristiyanlaştırma politikası aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca göç sırasında yerli halk ve devlet arasında ortaya çıkan sorunlara değinilerek, Rusya'nın bu alandaki faaliyetleri de ortaya konulmuştur. Kaynaklara göre, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı devleti Kafkasya'ya sadece siyasi değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel açıdan da hakim olmasına rağmen Rusya, Osmanlı topraklarında hakimiyet alanını genişleterek, İran topraklarına da yayılmaya çalışmaktadır.

¹ Prof.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, qasimovasevinc@mail.ru, Azerbaycan.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

Bu yayılma girişimiyle Aras nehrinin kuzeyindeki bütün toprakları İran'dan alarak, Ahıska, Poti, Anapa, Ahılkelek ve Gürcistan'ı da ele geçirmeye çalışmaktadır.

Rusya'nın hem Kafkasya'da hem de Balkanlar daki yayılcı politikası İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu rahatsız etmeye başlamıştır. Kırım Savaşı (1853-1856) sonucunda yapılan Paris Antlaşması'nın hükümleri Rusya'nın Osmanlı topraklarında daha fazla yayılmasına engel olmuştur. Öyle ki, "Osmanlı devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin garantisi altındadır" hükmü Rusların bu bölgeye hakim olması için yeni yollar arayışına itmiştir.

Osmanlı devleti topraklarında yayılması engellenen Rusya'nın Kafkasya topraklarındaki emellerini engelleyebilecek büyük bir gücün olmaması Rusların Kafkasya'ya yönelmesini sağlamıştır. Kafkasya'daki Hıristiyanlaştırma politikasına hız veren Rusya, Gürcistan kilisesini ve Rus Ortodoks kilisesini birleştirerek, bölgedeki mutlak hakimiyetini kurmuştur. Bu makalede 1860 ve sonrasında Kafkas kökenli göçmenlerin Anadolu'ya gelişinin iki temel aşaması açıklanarak, iskanları, onlara yapılan yardımlar, karşılaştıkları zorluklar ve devletin mültecilere bakış acısı işlenmiştir. Sonraki dönemde ortaya çıkan kimlik meselesi ve buna bulunan çözümlerde yeni kaynaklara dayanarak açıklanmıştır. Azerbaycan Türklerinin Osmanlı devleti'ne genel olarak kütleli, ticari ve entellektüel göçlerinden bahsedilmiştir. Özellikle Azerbaycan Türklerinin Anadolu'da Türk milletçiliğini yayan aydınlarının Türk Cumhuriyeti'nin temelini atanlardan oldukları da vurgulanmıştır. Mukayeseli analiz yönteminin kullanıldığı bu makalede yukarıda bahsi geçen problem tarihçilik açısından ele alınmıştır.

Sonuç olarak, Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına bilhassa Anadolu bölgesine gelen göçmenlerin insan psikolojisi, sorunları, yerel nüfusun sos-ekonomik durumuna etkisi, yerel halkın göçmenlere bakışı kaynaklara bağlı kalınarak ortaya konmuştur. Ayrıca Azerbaycan Türklerinden aydın muhacirlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna etkileri, Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin oluşmasındaki katkıları da vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkas, Kırım, Osmanlı, Anadolu, Göç.

Migration From Caucasus To Anatolia In The XIX Century: Historiographical Reasons For The Purpose Of Immigration Problems And Results

Sevinç Qasimova¹
0000-0002-5416-5025

Abstract

XIX. century have made plans to maintain the dominance of the Russian Caucasus and sovereignty Seizing the opportunity of the weakening of the Ottoman Empire began to look for ways and practices. These plans were further enhance the Ottoman-Russian struggle. Gulistan (1813), Turkmenchay (1828) and Edirne (1829) made the treaty has led to play a role politically active in the area of the Russia. This treaty has been instrumental to engage in economic and cultural activities in the Caucasus. Russian Government who want to achieve their goals, began the Christianization of the Caucasus policy of the local Muslim population. This policy forced migration to implementing local Muslim people, the Christian Armenian population of the migrating population has begun to place instead. Under this policy, thousands of people were forced to migrate to Anatolia in the 1860s. Population displaced Meskhetian Turks, Chechens, Circassians, Lezgins, Tatars (Azerbaijanis) to have occurred. In this study, the light source is displaced Muslims in Anatolia cause of the Turks, the difficulties they experienced during migration, examining how it performed and the results of the migration, we have tried to clarify his policy of Christianization of Russia in the Caucasus. In addition, during migration with reference to the problems arising between indigenous peoples and states, Russia's activities in this field have also been revealed.

¹ Prof.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, qasimovasevinc@mail.ru, Azerbaijan.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

According to sources, XVIII. The Ottoman Empire from the mid-century the Caucasus is not only political, but also economic and cultural although dominant in Russia, expanding its areas of influence in the Ottoman Empire is trying to spread the Iranian territory. All land north of the Aras River in Iran with this expansion initiative taking, Akhaltsikhe, Poti, Anapa, and is trying to seize the Ahilkelek Georgia.

Russia, both in Kafkaya expansionist policy in the Balkans, Britain, France and Austro-Hungarian Empire began to bother. The Crimean War (1853-1856) in Paris Treaty provisions have been made as a result of obstacles to the further spread of the Ottoman Empire in Russia. Indeed, "the Ottoman Empire's territorial integrity is guaranteed by a European state" has been seeking new ways to push the Russians to dominate the region.

The absence of a major power to prevent the spread of blocked ambitions in Russia's Caucasus territory of the Ottoman Empire led to the orientation of the Russian Caucasus. Accelerating the Christianization policy in the Caucasus Russia, combining the Georgian church and the Russian Orthodox Church has established the absolute dominance in the region. In this article, in 1860 and after two main phases of Caucasian origin of immigrants arriving in Anatolia explained, inhabited ones, made them the benefits, the challenges faced by refugees and overview of the state of pain is processed. Next the identification and solution to this issue which is described in the current period based on new sources. Azerbaijani Turks of the Ottoman Empire to the overall mass, were mentioned in the commercial and intellectual migration. Especially the intellectuals who spread the Azerbaijani Turks in Anatolia in Turkish nationalism emphasized that those who laid the foundation of the Turkish Republic.

As used in this article referred to above it is discussed in terms of the comparative analysis of the problems historiography. As a result, the Crimea, and human psychology to immigrants from Anatolia, the Ottoman territory from the Caucasus region in particular, issues, sauce-economic situation, the impact of the local population, demonstrated adherence to local people to view the source of immigrants. In addition, the effects of the establishment of the

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

Azerbaijan Republic of Turkey refugees from Turkish intellectuals, also highlighted the contribution in the formation of Turkish nationalism in Turkey.

Keywords: *Caucasian, Crimea, Ottoman, Anatolia, Migration.*

Giriş

Tarihin çok eski zamanlarından başlayarak Türkler Doğu'dan Batı'ya kadar uzanan büyük bir arazide hâkim olmuş, onlarca imparatorluklar kurmuş ve dünyanın en üstün komutanlarını önlerinde diz çökmeğe mecbur etmişlerdir. Milattan bin yıl önce başlayan yeni araziler fethiyle Doğu'ya ve Batı'ya göç eden Türkler gittikleri her yerde kahramanlıkları, âdaletleri ile milyonların sevgisini kazanmışlardır. Bu bakımdan Türk tarihi bir göç tarihidir demek mümkündür. Bugünkü Avrasya'nın sivil haritasının oluşturulmasında Türkler önemli rol oynamışlar. Ama sonradan, tabiri caizse, kader Türklerden yüz çevirmiş ve onlar bir zamanlar sevgi ve muhabbetle muamele ettikleri halklar tarafından sonsuz zulümlere maruz bırakılmışlardır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu bu halkları adaletle yönetmiş, Müslüman olmayan bir kişinin bile zerre kadar da olsa, hakkının çiğnenmesine izin vermemiştir. Ancak XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın çeşitli nedenlerden dolayı zayıflaması, özellikle Viyana yenilgisi (1683) Türkler için yeni felaketlerin başlangıcı olmuştur. XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak birbirini takip eden trajik olayların son 250 yılı Türk'ün şanlı tarihine, kan hafızasına siyah yüzyıllar gibi girmiştir. Bu dönem aynı zamanda Avrupa tarihinde Balkanlar'dan Anadolu'ya Türk göçleri ve Türk soykırımı olarak da kutlanmaktadır. Bu dönem ekonomik gelişmeden geri kalma, iç çekişmeler ve Osmanlı'nın zayıflaması ile Avrupa'da baş kaldıran Türk düşmanlığı daha da kızışmıştır. Avrupa'nın siyasi sahnesinde ortaya çıkan güçlü devletler tarafından Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerde milli-etnik sorunların keskinleşmesi ise Balkanlar'daki Türklerin kendi tarihlerinin en trajik günlerini yaşamasına neden olmuştur.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile Avrupa devletlerinin güçlenmesi ve bu düzlemde iç ve dış faktörlerin etkisi altında ekonomik gelişmeden geri kalan Türkler ve onların yarattığı Osmanlı devleti bir zamanlar tarihin güçlü devleti iken, XIX. yüzyılda dünyanın en çok soykırıma maruz kalan halkına dönüşmüştür. Onlar yüzyıllar boyu yaşadıkları doğduğu yurtlarından toplu şekilde göç etmeye mecbur edilmişlerdir.

Türklerin maruz kaldıkları zulüm Çin Seddinden başlayarak - Avrupa topraklarına kadar yayılmıştır. Türklerin yaşadıkları zulümler sonucunda büyük bir coğrafyadan, aynı zamanda Balkanlar'dan ve Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan topraklardan Anadolu'ya göç etmeleri dünya tarihinin en kara sayfalarından biri olarak kabul edilebilir. Ruslarla savaşlarda Osmanlı'nın yenilmesi esaret altında kalmak istemeyen Kırım'da ve Kafkasya'da yaşayan halkların Anadolu'ya yeni göç akımının temelini atmıştır. Avusturya'nın ardından Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı ordularının Ruslar karşısında yenilmesi bölgede yaşayan Türkler dâhil Çerkezlerin de Anadolu'ya göçü için adeta ilk adım olmuştur. On binlerce Kırım Türkü ve Çerkez Rus zulmünden kurtularak Anadolu'da yerleşmeye başlamıştır. Onlar Osmanlı'nın yönetimi altında güvenli yaşamak ve ileride imkânları olursa ana vatanlarına geri dönmek niyetindeydiler. Bu nedenle, gerek Balkanlardan, gerekse Kırım ve Kafkasya'dan göç edenler kendi vatanlarına yakın bölgelerde, özellikle, Karadeniz çevresinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Fakat olayların gidişatı geri dönüşün mümkün olmadığını göstermiş, anavatanlarına dönüş yolları kapanmış, olayların acısı nesiller boyu yaşanmaktadır.

1-Göç Anlayışı ve Göçün Nedenleri

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır ve buna "yer değiştirme hareketi" de denir. Coğrafi açıdan göç bir iskân ünitesinden ayrılan kütlelerin başka bir yerde hayatlarını sürdürmeye karar vermeleriyle ve bu kararın uygulamalarıyla ortaya çıkan olaydır.

Göç kavramsal olarak E.G.Ravenstein, Immanuel Wallerstein, vs. yazarlar tarafından sorgulanmış ve bu bağlamda kuramlar da geliştirilmiştir. Bu cümleden olarak teorisyenler

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

nezdinde mezkur kavramın mesafeler, yayılma süreçleri, cinsiyet faktörleri gibi çok yönlü durumlarla da münasebeti vardır²

Göçler iç ve dış göçler diye tasnif edilmektedir. Ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan göçlerle birlikte, münferit ve kitle göçleri de vardır. Göç sosyal boyutlu bir olay olduğundan tabii ki bunun birçok sebepleri vardır. Bu sebeplerden iki faktöre daha çok dikkat edilmesi gerekir. Birincisi, göçmenin ilk bulunduğu mekân, ikincisi, göçten sonra vardığı mekân ile ilgili sebeplerdir. Söz konusu göçler son zamanlarda araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır Bu çalışmada daha önceki araştırmacıların göç mevzuu ile ilgili çalışmaları göz önünde bulundurularak ve arşiv belgeleri ışığında konuya daha farklı bir bakış getirilmeye çalışılmıştır.

Göç, kişilerin ve toplulukların ekonomik, toplumsal ya da siyasi sebeplerle bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka yere gidip yerleşmesi gibi de tasnif olunur, böyle ki, siyasi, toplumsal ya da ekonomik sebepler kişileri göçe zorlayabilir. Göçü cemiyetteki diğer yer değişikliklerinden ayıran başlıca ölçüt; göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi, yeni yerleşim yerinde sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır. Yer değiştirenin hayatını sürdürmek için seçtiği yeni yerleşim yeri, aynı ülke sınırları içinde ise "iç göç" ülke sınırları dışında ise "dış göç" ve ya uluslararası göç terimi ile ifade edilir³. Bu yüzyılda bir yandan politik hareketlilik, diğer bir taraftan sosyal değişiklikler de göçe neden olmuştur.

Bu bağlamda Berna Karagözoğlu'nunda vurguladığı gibi: Nitelikli göçlerin, gidilen toplumun kültürel ve entelektüel gelişmişliğini de etkilemesi olası bir durumdur; ⁴ ki her bir devletde ve her bir devirde olduğu gibi XIX. yüzyılın ortalarından başlayan göçler de Osmanlı coğrafyasında derin izler bırakmıştır. Bir yandan göçmenler bu toprakları kendi toprakları gibi kabul etseler de diğer taraftan sosyo-ekonomik ve demografi alanlarda tam olarak

² Berna Karagözoğlu, " Safevî Dönemi'nde İran'dan Hindistan'a Göçler (1555-1666)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:IV/Sayı:XI/Mayıs /MMXVI, ilkbahar Dönemi, ss.1-24.

³ Sayit Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'ye Yönelik Dış Göç Hareketlerinin Analizi ve Bir Öneri", Yeni Türkiye, Sayı 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı, III), (Eylül-Aralık1998), s.1879.

⁴ Karagözoğlu, a.g.m. s.4-6-

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

örtüşmemiştir. Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen göçmenlerin modern Türkiye'nin oluşmasındaki katkısı yadsınamaz. Bu müşterek çalışmanın ana kaynakları genellikle özgün olup en önemli kaynaklar, arşiv belgelerine istinaden eserlerle desteklenmiştir. Çalışmada yeri geldikçe göç hareketleri incelenerek, analitik tahlil metodolojisi üzerine yeni yaklaşımlara da değinilmiştir.

Osmanlı devleti'ni XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra en çok uğraştıran olaylardan biri de kaybedilen topraklardan merkezi topraklara gelen kütle göçleridir. Bazı araştırmacılar bu devri "kitle göçler çağı" şeklinde adlandırmaktadırlar. Zamanla çeşitli etnik, kültürel, psikolojik farkı olan ve bu özelliklere sahip toplulukların hem Anadolu hem de Balkanlarda yerleştirilmesi bugün Türkiye'nin kültüründe önemli çeşitliliklerin doğmasına yol açmış, geniş bir coğrafyaya ait kültürler Anadolu'da toplanmaya başlamıştır. Buna zemin oluşturan göçlerin araştırılması sadece tarihi bir olayın hatırlanması değil, günümüzde hem Anadolu, hem de Kafkasya'da hangi sonuçlara sebep olduğunun ortaya konmasıdır. Bu yüzden öncelikle göç kavramının, neden ve sonuçlarının tespit edilmesi ve aynı zamanda Osmanlı devleti'nin göçmenlere nasıl davrandığı, esas yardımlar ve yerleştirme politikaları da incelenmiştir.

Makalenin ana kaynakları Başbakanlık Osmanlı arşivindeki belgeler ve defterlerdir. Bununla birlikte ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır. Örneğin, Ahmet Cevat Eren'in "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri"⁵, Kemal H.Karpat'ın⁶ "Ottoman Population", Mark Pinson'un⁷ "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to se Ottoman Empire" eserlerinde bu konuya daha fazla değinilmiştir. XIX yüzyılda çeşitli nedenlerle Kırım, Balkan, Kafkas ve Türkistan'dan Osmanlı devleti topraklarına göçleri inceleyen Faruk Kocacık⁸ "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler" makalesinde Kafkasya'dan XIX yüzyılın ikinci

⁵Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler, Nurgök matbaası, İstanbul, 1966, s. 40.

⁶ Kemal H. Karpat, Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. Çev.Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.,s.170.

⁷ Mark Pinson, "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire 1854–1862", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. C.1, 1972 s. 37-56.

⁸ Faruk Kocacık, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), İstanbul, 1980, s. 143. Neşir Heyeti - Editorial Board Halil İnalçık-Nejat Göyönc Heath W. Lowry.The Journal of Ottoman Studies 1

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

yarısındaki göç hareketlerinin siyasal nedenlerle ortaya çıktığını ve bu nedenlerin kökeninde de ikinci planda ekonomik çıkarlar ve dini uygulamaların yer aldığını belirtmiştir.

Rusya'nın sömürgecilik siyaseti Kafkasya'da Şeyh Şamil (Muridizm hareketi) hareketinin bastırılması ile daha da keskinleşmiş ve hem Batı, hem de Doğu Kafkasya'yı işgal ederek ele geçirmiştir. Ardından buradaki Müslüman halka karşı izlediği caydırıcı politika ile onların Osmanlı topraklarına göçüne neden olmuştur. Göç hareketini incelendiğinde ilginç olaylar da karşılaşılmıştır. Örneğin, tarihsel olarak göçlerin çeşitli sebepleri olduğu bilinmektedir. Bunlar ekonomik, siyasi ve dini nedenlerden olabilir. Fakat bu acı bir gerçektir ki, XIX yüzyılın evvelerinden hızlanmaya başlayan Rusya'nın sömürgecilik siyaseti sonucu olarak göç edenlerin isteklerine önem verilmemiştir. Bu süreçte şiddet unsurları ilk sıradadır. Kafkas göçmenleri Rusya'nın sömürge egemenliği ve baskısında kalmaktansa, kurtulmayı hedeflemişlerdir. Ancak kurtuluş yolu kendi vatanında kalmakla elde edilecek durumda olmadığından, tarih sahnesinde isimlerinin silinmesini önleyebilmek için göçmüşlerdir. Kafkas halkları Osmanlı devleti'ni yaşamlarının garantisi olarak seçmişlerdir. Çünkü zamanında Rus işgaline karşı ciddi direnç gösteren Kafkas halkları asimile edilme tehlikesinden kurtulmak için de göçü tercih etmişlerdir. T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayımları 121-122 numaralı Osmanlı belgelerinde hem Kuzey, hem de Güney Kafkasya'dan göç eden halkların ilişkilerine dair zengin materyaller bulunmaktadır⁹. İki ciltten oluşan bu çalışmada muhacirler hakkında talimatlar, iskân, yardımları, problemler ve çözüm yolları şeklinde 4 ana başlıkları altında toplanmıştır. Bunları içerisinde 46 konu talimatlara, 82 konu iskânlara, 52 konu yardımlara ve 56 konu problem ve çözüm yollarına ayrılmıştır. Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında hazırlanan ve Kırım Savaşı'ndan itibaren Osmanlı topraklarına göç edenler hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Onların hem göç etmeleri, hem de mümkün olabildiğince kendi akrabalarının yanında iskân edilmelerini istemeleri de söz konusu olmuştur.

⁹ T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Numara 121, Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, Cilt., I.II İstanbul, 2012 s. 518.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

2-Kafkasya'dan göçler ve sonuçları

Çerkezler, Kafkasya'nın en kalabalık halklarından ve Rus işgaline karşı metanetle göğüs gererek bu yolda on binlerce şehit veren, bölgede Rusya ile eşit devlet kuran ve ona kendi koşullarını dikte ettiren, 1739 yılında ise onu kendisinin bağımsızlığını tanımaya mecbur eden kahraman ve oldukça savaşçı halklardan biri olarak kabul edilirler. Kafkas tarihinde Rusya'nın yayılcı politikasına karşı Çeçenler haricinde, onlar kadar sert direnen ikinci bir halk yoktur. Kafkasya'nın en eski halklarından biri olarak kabul edilen Çerkezler Kafkasya'nın diğer halkları gibi XVIII. yüzyıldan başlayarak kendi hayatlarının en ağır dönemlerini yaşamışlar. Buna da Rusya'nın yayılcı siyaseti neden olmuştur. Rusya'nın Çerkezlerin yaşadığı toprakları ele geçirerek Karadeniz kıyılarına çıkış yolu araması, Rus zulmüne dayanamayan Çerkezlerin kendilerine yakın gördükleri Anadolu'ya göç sürecinin temelini atmıştır.

1828 yılında Çerkezlerin (adıqların) ana yurdu olan Anapanın Ruslar tarafından işgalinden sonra orada yaşayan nüfusun bir bölümünün Anadolu'ya göçü başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin Karadeniz sahillerinde 370 adıq (Çerkez) ailesinden oluşan ilk yerleşim yeri oluşmuştur. Artık Anadolu'ya Çerkez göçünün önü açılmıştır. Çünkü Çerkezler Rus işgali altında yaşamaktansa, İslamda olduğu gibi, göç etmeyi daha uygun görmüşlerdir.

Ana vatanlarından zorla Anadolu'ya göç ettirilen Çerkezler'in sayısı ile ilgili rakamlarda çeşitlilik vardır. Örneğin, Rus kaynaklarında 1863–1864 yılları arasında 418 bin Çerkezin Anadolu'ya göç ettirildiği kaydedilmiştir¹⁰. Ancak 1858 yılından ve 1865 yılına kadar 493 bin kişinin de Anadolu'ya göç ettiği resmi kaynaklarda geçmektedir.

Resmi kaynaklara göre, söz konusu dönemde 45.023 natuhay, 27.337 abadzeh, 165.626 saparsa, 74.567 vıbih, 11.873 ciqet, 10.500 bjedu, 30 bin abaza (Abaza), 4 bin Besleney, 15 bin kemquy, mahoş, yequerukay, 30.650 nogay, 17 bin kabarda ve 23.193 Çeçen

¹⁰İstoriya Narodov Severnogo, Kafkaza, "Hayka", Moskva, 1988, s.206-207.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Vıbıhların sayıları ise 74.567 kişi gösterilmiştir.¹¹ Ama Anadolu'ya aktarılan vıbıhların sayısının en az 100 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan, Rus kaynaklarında Anadolu'ya göç eden adık topluluklarının sayısının az gösterildiği de şüphesizdir. Çünkü Ruslar açısından bu rakamları az göstermek ve bölgede az sayıda yerli halkın yaşadığını iddia etmek daha uygundur. Böylece Ruslar gelecekte adık topluluklarının söz konusu arazilerde hak iddia etmesinin önünü bir ölçüde almış olabilirlerdi. İngiliz tarihçi V.Allen'e¹² göre ise, o zaman Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Çerkez sayısı 600 binden fazladır. Amerikalı ünlü tarihçi Justin Mccarthy'e¹³ göre ise, o dönemde Anadolu'ya göç eden Çerkez ve diğer Kafkas halklarının sayısı 1 milyon 200 bin kişiden fazladır. O, Anadolu'ya göç eden insanların yaklaşık 400 bin kadarının açlık ve hastalıktan öldüğünü yazmıştır. Mccarthy'e göre, sağ kalan nüfusun 600 bini 1856–1864 yılları arasında, 200 bin kişi ise 1864 yılından sonra Anadolu'ya göç etmiştir. Dikkat edilir se, Allen ve Mccarthy'nin Anadolu'ya göç edenlerin sayısı ile ilgili verdikleri rakamlar yaklaşık örtüşmektedir. Türk General İsmail Berkok'a¹⁴ göre ise, söz konusu dönemde Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç edenlerin sayısı 1 milyon kişiden yüksektir. Ancak bu rakamların bazı kaynaklar tarafından oldukça az, diğer bazı kaynaklarda ise abartılı miktarda çok olduğu da görülmektedir.

Örneğin, adık-Çerkez kaynakları Anadolu'ya göç edenlerin sayısının 1 milyon 500 bin kişi olduğunu göstermiştir¹⁵. Rus askerleri tarafından ise öldürülen adıkların sayısının 500 bin kişi olarak tahmin edilmektedir. Aynı dönemde Orta Kuban ve Orta Laba nehirleri çevresinde göçürülenlerin sayısı 80 bin kişidir. Adığ tarihçi Samir Hatko'ya¹⁶ göre, bir yıl sonra hastalık sonucu onların 29 bini ölmüştür. Dikkat edilmesi gereken nokta ise kesin rakamların

¹¹ L.İ.Lavrov, "Vubıkhlar Hakkında Etnografik Bir Araştırma",Kafkasya Gerçeği Dergisi, Samsun,1992, sayı : 8, s.47.

¹² W.E.D.Allen, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi, Gn. Kur. Basımevi, Ankara,1966,s.104.

¹³ McCarthy Justin, Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülmüş Olan Temizleme İşleri, 1821–1922,Çev. Bilge Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1998, s.37–38.

¹⁴ İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya,İstanbul Matbaası, İstanbul,1958,s.526.

¹⁵ Almir Abreg, Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi, Kafkas Vakfı Yayınları,İstanbul,2006,s.43.

¹⁶ Ali Kasumov-Hasan Kasumov, Çerkes Soykırımı, Kafkasya Kültür Dergisi, Ankara, Sayı:39-42, Ankara,1995, s.293-297.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

olmamasıdır. Osmanlı topraklarına 1789-1800 yılları arasındaışınan Kırım türklerinin 500 bin, 1828-1829 yılları bir kaç yüz bin, 1860-1864 yılları arasında ise daha 400 bin Tatar Osmanlı topraklarına göç ettiler. Nerdeyse 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına kaçmak zorunda kalan toplam tatar nüfusu 1.800.000'i buluyordu. Görüldüğü gibi XVIII. yüzyılın sonlarından 1879 yılına kadar 1.500.000 Kafkasyalı Müslüman Osmanlı ülkesine sığınmıştı. Buraya Balkanlar'dan göç eden 1,6 milyonluk nüfus da eklenince XIX. yüzyıl Osmanlı'sı tarihin en büyük göçmen ülkesini teşkil ediyordu. Bu faktlar göz önüne alınırsa Rus işgali sonrasında Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalanların sayısı oldukça düşük bir yüzde oluşturmaktadır. Azerbaycanlıların Anadolu'ya köçünün sebepleri hakkında Aygün Attar ve Sebahettin Şimşir bahs edilen eserinde göçün üç esas sebebi, onun karşısındaki engelleri de vurgulamışlar. A.Attar göçün sebeplerinden bahs ederken onun birincisi siyasi, ikincisi ticari, üçüncüsü intellektual göç olduğunu göstermiş, aynı zamanda göçün karşısında inanc, coğrafi ve ekonomik engellerin de olduğunu açıklamıştır. Rusya'nın sömürge siyaseti sonucu olarak Osmanlı topraklarına kaçmak zorunda kalan göçmenlerin durumu hakkında bilgi vererek müellifler onların tamamen Anadolu'ya yerleştirilmediği de gösteriyorlar. Göçmenlerin Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerine, öncelikle Suriye, Ürdün, Anadolu, Mısır, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk topraklarında iskan edildiğinden bahis edilir. Fakat bunlardan Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk bölgesine gönderilenlerden çoğu daha sonra bir kez daha Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu'da ise iskan edilen göçmenler Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Batı Anadolu'ya yerleştirilmişler. Eserde aynı zamanda Rusya'nın baskısıyla gelecekte bir ermeni bölgesi oluşturmak için Doğu Anadolu'ya neredeyse hiç göçmen bırakılmadığını da kayd edilmiştir¹⁷. Ayrıca yine XIX yüzyılın ikinci yarısından sonrası için verilen rakamlarda da değişiklikler vardır. Abdullah Saydam'a¹⁸ göre 1856-1876 yılları arasında tahmini rakam 1.000.000-

¹⁷ Aygün Attar, Sebahattin Şimşir, Tarihten günümüze Türkiye'de yaşayan Azerbaycan Türkleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.35.

¹⁸ Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.5, 1990. s. 91.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

1.200.000 kişi olmuştur. Nedim İpek¹⁹ ise aynı yıllar arasında 600.000 ile 2.000.000 kişi arasında tahmin yapmıştır. Fakat bu araştırmacılar rakamlardan hangisinin Kırım'dan ve ya Kafkasya'dan geldiğini bildirmemiştir. Araştırmacı A.Fisher ise 1855–1865 yılları arasında 500.000.-900.000 kadar Müslümanın Rusya'dan göç ettiğini tahmin etmiştir²⁰. Karpat²¹ ise 1859–1879 arasında çoğu Çerkez olmak üzere 2.000.000.kişinin Osmanlı devleti'ne sığındığını belirtmiştir. 1858–1865 yılları arasında Kafkasya'dan Osmanlı devleti'ne göç edenlerin 493.000. olduğunu Bedri Habicoğlu²² iddia etmektedir. Yalnız Anadolu'da iskân edilen Kafkasya kökenli muhacirler hakkında Barlas net malumat vermekle Kırım muharebesi sonrası Anadolu'ya yerleştirilen Kafkasya muhacirlerinin sayının 565.000 kişi olduğunu göstermiştir.

Göçmenleri kabul etmek için Osmanlı Batum, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Akçakoca, Burgaz, Varna ve Köstence'de kamplar kurmuştur. 1864 yılında Batum'a 70 bin, Trabzon'a 24700 - (19 bini hastalıktan ölmüştür), daha sonra 63900 Çerkez (günlük ölüm sayısı180–250) yerleştirildi. Aynı dönemde ise Samsun'a 110 bin Çerkez yerleştirilmiştir. Ancak onlar arasında da her gün 200 kişi hastalıktan ölüyordu. Sonuçta kısa sürede bu göç kamplarının etrafı toplu mezarlıklara dönüşmüştür. Çerkezler Rus İmparatorunun göç kararını kabul etmediğini gören Rus hükümeti 10 Mayıs 1862 yılında "Çerkezlerin Rusya'nın dışına göçürülmesine izin veren " kararı kabul etmiştir. Belirtelim ki, Kırım Savaşı'nın (1853–1856 yılları) sonuçlarından biri olarak 1856 yılında imzalanan "Paris Anlaşması" na göre, Rusya Karadeniz'de donanma bulunduramayacaktır. Bu nedenle, söz konusu planı gerçekleştirmek için Rus ordusu Karadeniz kıyılarındaki Çerkezleri ablukaya alarak onları birkaç yere yerleştirerek aralarında askeri istihkâmlar kurmuşlardır. Bu da onların birbirinden tecrit edilmesine ve zamanla yaşadıkları yeri terk etmesine yol açmıştır. 1862 yılı baharında Ruslar Çerkezler üzerine saldırarak ablukaya aldıkları köyleri yerle bir

¹⁹ Ferhat Berber, "19.Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler" Karadeniz Araştırmaları, Sayı 3,17-49.

²⁰ Alan Fisher, A Precarious Balance konflikt: Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier, The Isis Pres,İstanbul, 1999, s. 171-191.

²¹ Karpat, a.g.e, s.170

²² Bedri Habicoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanlar, Nart Yay. İstanbul, 1993, s. 48.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

etmeye başlamışlar. Çerkez direncini kırmak ve bu sorunu kökten çözmek için Rus Çarı bölgeye 300 bin asker göndermiştir. Bunlardan dolayı Çerkezler Osmanlı devleti'ne göçü tercih etmişlerdir.

Çeçenlerin en büyük göçü ise 1865 yılında beş bin Çeçen-İnguş ailenin göçürülmesiyle gerçekleşmiştir. Bu tarihte tehcir edilen beş bin aile Çeçen-İnguş ve Asetinlerden oluşmuştur. Bunların için de Çeçen-İnguş göçmen sayısı 23.057'dir Özellikle Kırım savaşından sonra artan göç olayları ile birlikte Osmanlı devleti ve yöneticileri insani, dini ve siyasi mülhazalar ile Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden birçok halkı iskân ettirme kararı almıştır. 1860 yılına kadar az sayıda olan göçler bu yıldan sonra çığ gibi artarak milyon sayılarına ulaşmıştır. 1860–1865 arasında bir büyük bir artış görülmektedir.²³

Göç eden Kafkasyalılar ülkenin çeşitli bölgelerine iskân edilmiş ancak Çeçenler bu büyük sayıda ki muhacirler arasında küçük bir sayı ile ifade edilebilirdi. Çeçenlerin yukarıda sözü geçen beş bin ailelik büyük göçünden evvel beş, on, elli hane gibi sayılarda münferit göçleri olmuştur. Değişik zamanlarda göç eden Çeçenler İstanbul, Trabzon limanlarına deniz yoluyla gelmişlerse de, asıl büyük göç kara yoluyla günde 150 aile, bir Rus subay nezaretinde ve muntazam kabileler şeklinde olmuştur. Kafkas-Rus Savaşı ve Rus kolonizasyonu, Kafkasya'nın etnik kimliğini tümünden değiştirmiştir. Halklar yerinden oynatılarak zorla Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. Sürgünün özellikleri bölgelere ve dönemlere göre farklılık göstermektedir. Coğrafi olarak dış etkilere kapalı, kontrol edilebilir iç bölgelerde yerli halk dış göçe zorlanmamıştır. 1822'de Kabardey, 1859'da Çeçenistan ve Dağıstan tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girdiğinde dağlık bölgelerdeki nüfus düzlüklere yerleştirildi, Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalan Kazak nüfusun miktarı değişik kaynaklarda 500 binden 2 milyona kadar değişmektedir. Araştırmacıların çoğunun verdiği sayı 1 milyon 200 bin ile 1 milyon 500 bin arasındadır. Göçmenler esas olarak Trabzon ve Samsun, Balkanlar'da da Varna ve Köstence limanlarında karaya çıkarılarak iç bölgelere dağıtılmışlardır. Yolculuk ve ilk yerleşme sırasında soğuk, hastalık ve açlıktan çok büyük bir

²³ Eren, a.g.e., s.54-62

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

nüfus kaybı yaşanmıştır. Sonraki dönemde birbirini izleyen savaşlar (93 Harbi, Balkan Savaşları, Sarıkamış, Çanakkale, Kurtuluş Savaşı) sırasında da Çerkes nüfus eritmeye devam etmiştir. 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Çerkesler Balkanlar'ı terk etmek zorunda kalarak Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya yerleştirilmişlerdir.

Karaçay göçleri ile ilgili araştırmalar ve bir kaç belgelerin olmasına rağmen onların ne kadar nüfusunun Osmanlı devleti'ne göçtü ve iskân edildiğine dair kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Bunun bir kaç nedeni olabilir. Esas neden devlet memurlarının Kafkas halklarının hepsinin bir adla kayıt etmeleri olmuştur. Belgelerde bu halkların büyük kısmı “Çerkez ”adıyla kayıt edilmiştir. (Osmanlı devleti tarafından onlara kitlesel göç izni “birinci göç dalgası” adıyla tanınmıştır. Rus arşiv belgelerinde 1885'te altı bin beş yüz civarında Karaçay Türkünün Osmanlı topraklarına göç ettiği tahmin edilmektedir. Bu araziye göç eden Kafkas kavimlerinin aksine Karaçaylılar Türklük vurgusunu öne çıkarmaktadırlar. Onların da iskân zamanı diğer Kafkas Türkleri gibi zorunlulukları olmuş ve esasen onlar ilk İstanbulcular adıyla tanınmışlardır.

3-Muhacirlerin İskânı Ve Bu Konuda Yaşanan Zorluklar

Osmanlı devleti, 1829 Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki nüfuzunu büyük oranda kaybetmesine rağmen müslüman Kafkas halkları için Osmanlı devleti, Osmanlı devleti için ise Kafkasya halkları önemini korumaya devam etmiştir. Bu karşılığın vazgeçilmezliğini Kırım harbi ve ardından da özellikle Ruslara karşı yürütülen “Müridizm hareketi” nin ruslar karşısında başarısız olması üzerine Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yoğun göçlerin olması bir daha göstermiştir. Osmanlı Arşiv belgelerinde Kafkas göçleri isimli iki ciltlik çalışmada Kuzey Kafkasya bölgesinden gelen muhacirlerle ilgili belgeler kullanılmıştır. Bu belgelerde Çerkez ve noqayların iskân edilip yerleştirilmesi, kabartay muhacirlerinin askerlik ve eğitim talepleri, İstanbul Muhacir Komisyonunun teşkilat yapısı, Muhacirlerin iskânları için alınacak tedbirler, Muhacir iskanları için Ali Kemal Paşaya verilen talimatlar, Şeki ve Şirvan muhacirlerinin İstanbul ve Medine'ye gönderilmeleri, Kafkasya muhacirlerinin sevk ve iskanının listesi, Karaçay, Dağıstan, Revan'dan gelenlerin yerleştirilmesi vb. verilmiştir. Osmanlı devleti'nde kabul edilen muhacirlerle ilgili iç ve dış siyasete göre bir takım

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

beklentiler hâsıl olmuştur. Muhacir kabulü devletin malı ve askeri insan kaynaklarını artırması anlamına gelmektedir. Bu sebeple idarecilerin dışarıdan göçü teşvik eden yaklaşımları görülmektedir. Muhacir iskânında uygulanacak olan “yeni usulun bazı muhacirleri cezp ettiği anlaşılmaktadır.”²⁴ Ancak göçmenlerin ülkeye getirilmesinden sonra - pek çok sorunla karşılaşmıştır. Muhacirlerin esas sorunu bir an önce iskân edilmeleridir. Belgelerde bu sorun şöyle görülmektedir; ”...kış gelmeksizin şimdilik bazı kasaba ve karyelere (köylere) tevzii (dağıtım) ve taksimi (paylaştırma) muhacirlerin kalıcı iskânlarına kadar çeşitli zorluklardan korunması düşünülmüştür. Bunun ardından devletin mahalli idarecilerden beklentisi iskân işlerinin olabildigince problemsiz hallolunabilmesidir. Belgelerde sık sık geçen hüsn-i iskân (güzel iskân sorumsuz insan ifadesi buna işaretdir.)²⁵ Muhacirlerin iskân sürecinde mahalli idarecilerinden özellikle istikmal-i esbabı ziraat ve hırsaset (şartların tarım yapmalarına elverişli hale getirilmeleri istenmektedir).²⁶

Taşradaki idarecilere merkezin bu konudaki hassasiyeti iletilmiş olmalıdır ki, mesela Sadık Bey’in başkente ilettiği bir yazısında iskan için düşünülen bölgeleri gezdiğini, vergi gelirlerinin artması için yapılması gereken işlerle yakından ilgilendiğini şu şekilde ifade etmiştir: “...mesalih-i ibad ve biladi bi-l-müşahede bizzat tesviye eylemek envale virgü tahsilatına bir kat daha ikdam olunmak üzere icab edenlerle bi-n nefis kazalara azimet eylemiş olduğumdan...”²⁷

İskan işleri sadece arazi tasisi ile bitmemektedir. Gelenlerin kalıcı olması için barınma meselesinin de halledilmesi lazımdır. Muhacirler öncelikle misafir olarak kasaba ve köylere

²⁴ BOA.A.MKT.NZD. 327/23 1277Ra.28/14 Ekim 1860.

²⁵ BOA.A.MKT.UM 420/23 1277 M.5/13 Ağustos1860; -,BOA.A.MKT.UM 422/46 1277 S 5/23 Ağustos. 1860.;A.MKT.UM 420/23;A.MKT.MNM, 205/71 1277 C.28/ 10 Ocak 1861; A.MKT.MHM.211/6 1277 Ş.18/1 Mart 1861;A.MKT.NZD.327/23.

²⁶ BOA A.MKT.UM 456/7 1277 Ş 5/16 Şubat 1861; A.MKT.NZD345/50 1277 Ş.25/8 Mart 1861; A.MKT.UM 463/43 1277 N.15/27 Mart 1861; A.MKT.MHM 211/6.

²⁷ BOA.A.MKT.UM.455/61 1277 Ş.7/ 18 Şubat 1861.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

dağıtılmıştır.²⁸ Yazışmalarda muhacirlerin ev sahibi olmaları “iva” kelimesi ile ifade olunur.²⁹ Bazı muhacirleri içinse toplu halde ev inşasına başlandığına dair örnekler görülmektedir³⁰

Onlar aynı zamanda evleri üzerinde genişletme ve tarım etme haklarına sahip olup köle ve cariyesi olanların evlerine bitişik odalar inşa edebildiler. Evlerin alanlarıyla beraber avlu ve bahçe gibi kısımları da kendilerine mülkiyet olarak verilmektedir.³¹

Onlara verilen topraklara bağlamak için senetler de alınmaktadır.³²(Bunun dışında pasaportları taşra yöneticilerince ellerinden alınarak Komisyona gönderilmiştir.³³)

Araştırmacılar göç hareketlerinin kronolojik çerçevesini de tanımlamaya çalışmışlardır. Bir çok araştırmacı- bunu iki dönem halinde incelemektedir; birincisi Kırım Savaşı ile başlayan göç hareketleri, ikincisi 93 harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra gerçekleşen göçler. Bu savaşların sonucunda binlerce insan yok olmuş, binlerce insan kendi memleketini terk etmiştir. Osmanlı devleti buna hazırlıklı olmadığından göç eden Müslümanların sevk ve iskânlarını gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda gelmeleri nedeniyle yerleştirilmeleri için özel komisyonlara ihtiyaç duyulmuştur. En iyi alanlarda ve iyi şartlarda yerleştirmelerini İstanbul'da Şehremaneti, diğer yerlerde ise belediyeler yapmıştır. Fakat, göç meselesi daha ciddi önem taşıdığından bu işlerle ilgilenecek özel bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Osmanlı topraklarına göç edenlerin meseleleri ile ilgilenecek komisyonlar kurulmuştur. Çünkü devlet bu göçün artık kalıcı bir karaktere sahip olduğunu tahmin etmiştir. Bununla ilgili oluşturulan ilk göçmen Komisyonu 1860-1864 yıllarında Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın yönetiminde İdare-i Umumiyye-yi Muhacirun Komisyonu³⁴ olarak kurulmuştur. Bu komisyon aralıklarla hizmet vermiş ve daha sonra iptal edilmesine rağmen devletin bu soruna çok ciddi anlamda önem vermesi gerekmiştir. Bu komisyonun öncelikli ve ilk meselesi göçmenlerin yerleştirilmesidir. İkinci

²⁸ BOA. A.MKT.UM.420/123.

²⁹ BAO.A.MKT.MHM.192/82 1277 S.5/ 23 Ağustos 1860; A.MKT.MHM.209/65 1277 Ş8/19 Şubat. 1861.

³⁰ BAO.İ.D.H 513/34921 1280 Ra.18/2 Eylül, 1863.

³¹ Ömer Şen, “Osmanlı Devletinde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)” Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,S.10 (Temmuz 1997) ss. 125–133.

³² BOA. A.MKT.MNM.211/6, A.MKT.NZD. 345/50.

³³ Saydam, a.g.e., s. 99.

³⁴ Kocacık, a.g.e.,s. 158.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

mesele ise otoritenin artırılması ile ilgilidir. Öyle ki, buraya yerleştirilenlerin hem askeri talebi karşılması, hem de boş tarımsal arazilerin değerlendirilmesi ve üretimin artırılması ile sonuçlanmalıydı. Bu da Osmanlı devleti'nin ekonomik durumun gelişmesine ve sürekliliğine yol açacaktı.

Araştırmacılar Kırım göçleri ile Kafkasya göçmenleri arasında adaptasyon anlamında da farklı yönlerin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Devlet tüm muhacirlere aynı tutum sergilesede yerleri belli olan ve burada iskân edilen muhacirlerin bazıları ülke sınırları içerisinde başka yerlere iskân edilme taleplerinde bulunmuşlardır ki, bu da diğer bir probleme neden olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelere dayanarak böyle kanaat edinilir ki, bu tarz şikâyetler Suriye, Halep, Adana gibi bölgelerin göçmenlerinden gelmiştir. Burada iskân edilen göçmenlerin hırsızlık ve eşkiyalık da yaptıklarına dair belgeler vardır. Aynı zamanda iskânlara hem hayırseverler, hem de devlet tarafından yardım edildiği belgelerde bulunmaktadır, hatta İngiltere'den de yardım geldiği görülmüştür.³⁵ Kafkasya'dan göç edenlerin göç ettikleri yere adaptasyon sorunu olduğu gibi yerli nüfusa karşı yanlış davranışlarda da bulunmuşlardır. Fakat Osmanlı hükümeti bu muhacirlere kucak açıp her türlü yardımda bulunmuştur. Göçmenler burda kurallara uymayarak kendi aşiret davalarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu konuyla ilgili gelen şikâyetler dikkate alınarak çözüm yolları araştırılmış, bazı tedbirler alınmıştır.

Örneğin, Çerkezler direnişi özelliklerinden dolayı yerli halkla çatışma yaşamışlardır. Diğer bir husus onların silah bulundurma serbestliğinin olmasıdır. Malumdur ki, Osmanlı devleti birçok halkı içinde barındırmaktadır ve Kafkasya'dan gelen halklarda devlet anlayışı olmadığından ve feodal yaşayışlarından dolayı asayiş sorunlarına neden olmuşlardır. Fakat, devlet de her vechile bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Çerkez göçmenlerin yerel Hıristiyan tebaalarla da olayları olmuştur. Arşiv belgelerine tek taraflı yaklaşım bu olayları

³⁵Selma Yel, Ahmet Gündüz (2008) "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008, s.976; Eren, a.g.e., s. 71-76; Akyüz, Jülide. "Göç Yollarında: Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", Bilig, say.46,2008, s.44.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

olduğu gibi kavramasına engellemektedir. Kafkasya'dan Anadolu'ya kitlesel ve zorunlu göç eden göçmenler Osmanlı devleti'nin yerleşik nüfusuna zarar verdikleri hakkında mahalli yöneticiler şikâyetleri hükümete sunmuşlardır. Çerkez göçmenlerle ilgili şikâyetler incelendiğinde göçmenlerin devlete ve yerli vatandaşa ne kadar zarar verdikleri görülebilir.-. Çerkezlerle ilgili ilk şikâyet yerli halkın mallarını gasp etmeleri ve yerli halktan insanları öldürmeleridir. İkincisi, yaşanan gerginlikten dolayı yerli halkın göç etme sorunu ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü ise Anadolu içinde yolculuk yapan ya da ticaretle uğraşan insanlar da zarar görmüşlerdir. Görüldüğü gibi Kafkasya'dan göç edenlerin hem göç ettikleri yere adaptasyonu zordu, hem de onların uzun süre özel yaşam tarzlarına kısa bir zamanda uyum sağlayamamışlardır. Bu yüzden de yerleştirilen göçmenler asayiş sorunlarına neden olmuşlardır. Çerkezlerin uyumsuzluğu ile ilgili diğer örnekler incelendiğinde onların Rusya İmparatorluğu'na karşı direniş hareketi olduğundan bazen de Rus topraklarına baskın düzenledikleri görülüyor ve bu baskınlar onların da işine gelmiştir. Fakat Osmanlı devleti topraklarında bu hareketler kanun dışı sayılırdı. Diğer bir mesele onların silah kullanma adetleri ile ilgiliydi. Osmanlı'da silah kullanması sadece askerlere mahsus olduğundan, buradaki nüfus, gerek Müslüman, gerekse gayrimüslimler olsun onlar silahsız yaşam tarzına sahiptirler. Kafkasya göçmenleri feodal bir yapıya sahip olduklarından burada eli silah tutan herkes silah kullanıyordu. Osmanlı devleti her ne kadar da bu yabancılara yardımda bulunsa da onların asayiş bozmalarına da göz yumamazdı. Bu nedenle, devlet kendi halkına zarar vermesin diye hem de asayiş korumak için tedbirler uygulamaya başlamıştır. Başka bir mesele yerli Hıristiyan halk ile olan çatışmalarıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çeşitli eyaletlerden hükümete gönderilen şikâyet mektuplarından bunları görmek mümkündür. Çatışmalar yerli halk ve göçmenler arasında, Çerkezlerin kendi aralarındaki çekişmenin burada da devam etmesi, Çerkezlerle aşiretler arasında çatışmalar, göçmenlerin firar etmeleri v.b. gösterilmektedir. Arşiv belgelerinde hükümetin yaptığı değerlendirmeden de bahsedilmektedir. Bu nedenle, bu belgelerdeki dikkat çeken ilginç detayları incelemek gerekir. Osmanlı devleti göçmenlerin hiçbir sorun çıkarmadan Anadolu'da yaşamalarına çalışırken, göçmenler suç işletmekte ve kanunlara uymamaktadırlar. Bunlara son vermek için

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

devlet göçmenlerin idare edilmesiyle ilgili politikalar düşünmek zorundaydı. Bunun için hazırlanan talimatnamelerin hükümleri incelenir ve doğru düzgün bir politika sürdürülürdü.

Bu talimatnamelere göre;

1. Muhacirlerin yerleştirildiği- yeri terk etmeleri yasaktır,
2. Yerleştirildikleri yerlerde muhacirler hakkında kayıt defterleri tutularak bu defterler Muhacirin-i Umumiye idare kuruluna gönderilecektir.
3. Yerleştirilene kadar yemek olarak 10 yaşından küçüklere 100 dirhem, büyüklere yarım kıyye ekmek verilecek, zenginlere ise verilemez.
4. Köy ve kasabalara 10 haneye bir hane düşecek şekilde göçmen yerleştirilecektir. Buralardaki boş miri ya da vakıf arazilerine yerli halkın yardımıyla iki-üç göz odalı evler yapılacaktır.
5. Ayrıca halk muhacirlere alışana kadar tarlaların sürülmesine de yardımcı olacaktır.
6. Tapular aileye mahsus olarak verilecektir. Anne- baba yoksa büyük kardeş küçüklerin reşitliğine kadar vesayet edecektir.
7. Muhacirlerin tarıma başlayabilmeleri için öküz, tohumluk, alet ve edevat verilecektir
8. İskân edilebilecekleri bölgeler illaki köy olmayabilecek, şehir ve kasabaların da kenarlarında mahalleler teşkil edilebilecektir.
9. Şehre iskân edilebilecekler mümkün mertebe, meslek ehli veya hocalık rüştüne sahip olmalıdır.
10. Belirtilen yerlerde iskânı kabul etmeyenler, kendilerine yetebildikleri takdirde yerleştirildikleri kaza ve çevresinde çiftlik ve saire alabilecekti.³⁶

Bununla birlikte muhacirlerin yoğunlaştığı bazı vilayetlere yönelik "talimatı-mahsusa" (özel talimatlar) gönderilmiştir.

Görüldüğü gibi XIX yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya yapılan göçlerin önemli bir kısmı Rus tesiri ile Kafkasya'dan ve Kırım'dan gerçekleşmiştir. Burada akla gelen soru”

³⁶ Öztürk, Adil Adnan, (1999-2000), “Rumeli’den Aydın Vilayeti’ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskan ve İdareleri Hakkında Talimatı-Mahsusa” Ç.T.T.A.D C.3. s.123-131.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Neden Kafkasya ve Kırım'dır? Çünkü her ikisinde Rusya'nın amaçları aynıdır. Araştırmacılar Rusya tarafından Osmanlı topraklarına gelen kitlelerin bu iki bölgeden olup göç hareketlerini de bunların göçleri olarak nitelendirmişler. Rusya'dan ilk göç hareketini gerçekleştiren Kırım bölgesi olmuştur. Kırım bölgesi zamanında Osmanlı devleti'nin bir parçası olduğundan burda onların siyasi manevralar sonucu yerleşimi Kafkasya'dan gelenler kadar sıkıntı etmiyordu. 1783 yılından Rusya topraklarında Müslüman nüfusun durumu bozulmasıyla o zamandan itibaren göç hareketi başlamıştır ki, bu muhacirler de İstanbul ve Dobruca bölgelerinde yerleşmeye başladılar. Rusya'nın Osmanlılarla savaşı sonucunda Kafkasya'da egemenliğinin kalıcı olacağını daha da hızlandırmak için Türkmençay antlaşmasından sonra Kırım Savaşı sonucunda buradaki politikasını daha da şiddetlendirdi. Rusyanın Müslüman nüfusa karşı ulusal, etnik, dini ayrımcılığı, mülkiyet haklarının ellerinden alınmasına karşı onlar da çıkış yolunu dini ve dili bir Halifelik koruması altında olmak üzerinde görmüşlerdir. 1783 yılından sonra daha da hızlanmıştır. Araştırmacıların bir kısmı muhacirlerin göç sebeplerinin aynı mahiyet taşıdığını, bazıları onlar arasında paralellilik olduğunu düşünmektedirler. Ancak çoğunlukla Kafkasya halkının göç sürecinin Kırım'dan farklı olduğu sonucuna ulaşmışlar ve "direniş" kavramını ortaya koymuştur. Aynı zamanda Hıristiyanlaşmaktansa Osmanlı devletine göç etmeyi seçmiştir. Bu göç 1862–1864 yılları arasında daha da hızlanmış ve Kafkasyadan çeşitli halklar Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarına iskan edilmişlerdir. 16 bin noğay Kafkasyadan Kırım ordan da Osmanlı topraklarına iskân edilmiştir. Araştırmacıların fikrine 1856 dan 1914 yılına kadar geçen süre içinde ülkeye gelen muhacirlerin sayısı 6.425.000 bulur. Bu konuyla ilgili Kemal H Karpat'ın³⁷ daha fazla analiz yaptı görülmektedir. Onun bir kaç makale ve eserleri bu meseleye daha çok ışık tutmaktadır. Bu siyaset sonucunda bazı toplulukların da yeryüzünden silindiğini (mesela, adıqlar) göstermiştir. Diğer bir araştırmada 1858–1862 yıllarda resmi olarak 56 bine yakın insanın Kafkasyadan Anadolu'ya göç ettiği bildirilir.³⁸

³⁷ Karpat, a.g.e, s.3-5

³⁸ Firuzoğlu, Safarov Rafik. "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", Osmanlı, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.. s.691.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

4-Göç Dönemleri

Elde edilen bilgi ve belgelere göre Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ile başlayan Karadeniz'in kuzeyinden ulusların göçleri üç döneme ayrılabilir: birincisi, 1774 yılı Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlayıp 1853 Kırım Savaşı'na kadar devam etmiştir ve bu dönemde tatar-Noqay mülteci göçleri olmuştur. İkinci dönem Kırım Savaşı ve sonrasındaki göçlerle 1859 yılında Şeyh Şamil hareketinin teslim olması ile atlayan ve 1862 yılından 93 harbine kadar devam eden göçler ve nihayet üçüncüsü, 93 harbi ve dönemini kapsamaktadır. Aynı zamanda belgelere esasen Kafkasya göçleri iki kısma da ayrılabilir. Birincisi 1850–1876 yıllarında Kafkasya göçleri: ikincisi, 1877 sonrası Kafkasya göçleri:

5-Devletin Göç politikası

Osmanlı devleti'nin 1877–1878 savaşında yenilgisinden sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya büyük bir göç dalgası ve göçmenlerin büyük bir ordu gibi harekete geçmesi Osmanlı devleti'nin göçmenlerle ilgili politika hazırlamasına neden olmuştur. Savaş biter bitmez devlet bu alanda siyasi çizgisini belirlemiştir. İlk aşamada Osmanlı devleti'nin ekonomik dirilişini sağlayacak insan gücüne duyduğu ihtiyaç tarım alanlarını işleyecek ve nüfus artışına yol açacak bu gelişmeyi sağlamak amacıyla mühim kararlar almıştır. Aynı zamanda muharebelerde askeri kuvvelerinin ve insan telefâtını düşünerek ki, göç olayını Kırım Savaşı sonrasında oluşu gibi, sadece tarım uzmanı kişileri çoğaltmak için değil, orduya katılacak asker sayısını artırmak için de teşvik etmiştir.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

Osmanlı devleti'nin 1877–1878 savaşıdan sonra göçmenlere, özellikle de Kafkasyalı göçmenlere gösterdiği özel ilgisi, dönemin Padişahı II. Abdülhamid ve onun uyguladığı siyasetle açıklamaya çalışanlar da vardır. II Abdülhamid, Halifelik adını kullanarak, "panislamist" ya da "İttihad-ı İslam" fikrini hayata geçirmek için çalışmakla tanınır. Bu nedenle, onun İslam'ın Halifesi'ne uygun hareket ettiğini ve Müslüman göçmenleri kabul etmek arzusunda olduğunu daha kesin şekilde görülebilir. II. Abdülhamid, göçmenlerle çok yakından ilgilenmiş ve daha önce bu işi komisyonlar aracılığıyla çözmeye çalışmıştır. Ancak, aradan geçen zaman içerisinde, Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen göçmenlerin sayılarının artması üzerine, bu işlerin kontrolünü bizzat ele almak durumunda kalmıştır.

Kafkasya'dan gelecek göçmenlere II Abdulhamid'in gösterdiği ilgiyi sadece Müslüman nüfusun artırılması, iş gücü ve asker sayısı gibi şartlarla kabul etmekle birlikte özel bir nedenin olduğunu da kayd etmek gerekir. Bu da II. Abdülhamid'in Kafkasyalılarla olan akrabalık bağlarıdır. II Abdülhamid'in annesi de bazı Osmanlı Padişahları gibi Çerkez kızıydı ve bundan dolayı Çerkezler sarayda önemli role sahiptir. Sadrazamlık makamında olan kişilerden Ahmet Hamdi Paşa ve Tunuslu Hayreddin Paşa da bu öndegelenlerdendir.

Hatta Kafkasya'dan gelecek göçmenlerden sözedilirken, "Rusya'da din ve diyanetimize olan taaruz ve zarardan dolayı Hazret-i Peygamberin sünnet-i seniyesine baş eğerek Kafkasya'dan göç eden" ifadesinin kullanılmasına bakınca bu akrabalığın etkili olup olmadığı tartışılabilir. Osmanlı devleti, Kafkas göçmenlerine hem ülkesine geldikten sonra, hem de gelmeden önce gerekli yardımlarla bulunmuş, onların rahat şekilde göç etmesi için tüm imkânları sağlamıştır.

Bu aşamada Osmanlı devleti tarafından iskân edilen muhacirlerin telepleri karşılanmaktaydı. Göç ve göçmen meselesiyle ilgili belge ve bilgilerden bu Osmanlı devletinin hangi kriterleri esas götürdüklerini aşağıdaki gibi göstere biliriz. Öncelikle göç edenlere iyi davranmalı, onların tüm masrafları karşılanmalıydı ki, bunu da Muhacirûn Komisyonu bütçesinden karşılanmıştır³⁹. Göç isteğinde bulunan tüm müslüman

³⁹ Nedim İpek, "93 Muhacereti", Osmanlı, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 664-665.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

göçmenlerinin başvuruları kabul edildiği ve onların isteklerinin yerine yetirilmesi devletin göçmenleri memnun etdiğinin göstergisiydi. Fakat onu da kayd etmeliyiz ki. Osmanlı devletinin göç edenlerle böyle reftarı Rusya devletinin dikkatini çekmiş, pek bundan hoşlanmamıştır. Rusya'nın resmi yayın orqanları olan "Novaya-Vremya" Gazetesi' nin 31 Mayıs 1900 tarihli numarasında bu konuda haberler vardır⁴⁰.

Merak doğuran bazı meseleler de vardır ki, bu da Osmanlı devletinin göçmenleri kabulde koyduğu bir takım şartlardır. Böyle ki, sürekli göçleri kabul eden devlet için bu takım şartların koyulması da normaldir. Aslında bu kriterleri inceledikde hem devletin, hem de göçmenlerin çıkarlarının da korunduğunun şahidi olmaktayız. Bu kriterlerin birincisi, gerek göçmenlerin, gerekse devletin zor durumda kalmaması için, Anadolu'ya göç etmek arzusunda bulunanlar, önceden bundan Osmanlı devleti'ni haberdar edeceklerdir. Bunlar, iskân edildikleri yerler belirlendikten sonra göç edeceklerdir. Bu konuyla ilgili olarak, Osmanlı devleti'nin Rusya'ya bir anlaşma teklifi de olmuş ve Rusya'nın İstanbul Konsolosu'nun da olaya sıcak bakması üzerine iki ülke arasında prensip kararına varılmıştır. İkincisi, Kafkasya'da Ermenilerin bulunduğu bölgelerden göç edecek Müslümanlar, Osmanlı devleti'nce kurulacak bir komisyon tarafından bizzat yerlerinde görüldükten sonra göçlerine izin verilecektir. Böylece, Ermenilerin kılık değiştirip, göçmenlere karışarak Anadolu'ya girmeleri önlenmiş olacaktır. Üçüncüsü, Kafkasya'dan ve Rusya'nın diğer bölgelerinden Osmanlı devleti'ne göç edecek olanlar, Osmanlı taabilyine girmeyi kabul edecek ve Rusya taabilyini terk edeceklerdir. Bu nedenle, ülkeye göçleri sırasında ellerindeki Rus pasaportları alınacak ve bunlar sonradan Rusya taabilyi iddiasında bulunmayacaklardır. Dördüncüsü, Göçmenler, Osmanlı devleti'nin belirleyeceği iskân alanlarında yerleşmeyi kabul edecek ve devletten yolluk, yevmiye, ziraat aleti gibi taleplerde bulunmayacaklarına dair kendilerinden senet alınacaktır. Beşincisi, Göç kapsamına gireceklerin Müslüman olmaları gerekmektedir.

⁴⁰ Novaya-Vremya" , 31.05.1900. s.2.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Müslüman olmayan ve Anadolu'ya göç etmeyi isteyenlerle ilgili kararlar özel bir durum arz etmektedir⁴¹

Belgelerden incelenen bu kriterler göç meselesini bir sistem haline sokmaktan ibaret idi. Bu hiç de göçleri engellemek amacı taşııyordu. Burdan malum oluyor ki, Kafkasdan gelen göçmenlerin içerisinde hem de ğayri-müslümanlar da vardır. Buna göre de Osmanlı devleti bu konuda da dikkatli olmalıydı.

Göç hareketinde Kafkasyadan Osmanlı topraklarına gelenler iki farklı yolu tercih etmişler. Onlar kara ve deniz yollarını kullanarak yol boyunca daha çok maşakkatlara duchar olmuşlar. Aynı zamanda göç edenler 93 harbi sonunda Osmanlı devletinin elinden çıkan eraziden göç edenlerdir. Göç edeller deniz yolundan İstanbul, Trabzon, Sinop, Samsun, Batum, Rize den karayolunu kullananlar ise Kars, Batum üzerine aylarca süren bir yolculuk şeklinde göç etmişlerdir⁴²

Göç edenlerin yolculukları pek kolay olmadığından onların meşakkatle karşılaştıkları görülmektedir. Göçmenlerin karşılaştıkları zorlukların başında, belki de göç etmenin vermiş olduğu psikolojik eziklik yer almaktadır. Vatanlarını terketmek zorunda kalan göçmenleri, evlerinden ayrıldıktan itibaren yolculukları sırasında bekleyen sıkıntılar çok çeşitli idi. Kırım ve Kafkasya göçmenleri, deniz yoluyla göç ettikleri için köy ve kasabalarından ayrıldıktan sonra, ilk durakları vapurlara binecekleri Rusya liman kentleri idi. Bu limanlarda, bazan günlerce vapur bekledikleri oluyordu. Vapurlara binecekleri sırada, beraberlerinde götürecekleri eşya ve hayvanlarının vapurlara sığmaması yüzünden oralarda kalması kendileri için büyük sıkıntılar yaratıyordu. Bunları ya bırakmak zorunda kalıyorlar ya da yok pahasına satmayı tercih ediyorlardı.

Göçmenlerin sıkıntı çektikleri diğere bir alan, geçici olarak barındırıldıkları yerler idi. İstanbul'a vapurlarla gelen göçmenler, burada devlete ait yerlerde bir süre misafir ediliyordu. Göç sırası karşılaşılan zorluklardan biri de göçmenlerden bazılarının sevk sırasında iskân

⁴¹ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, T.C.Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Numara 122.,C.II, İstanbul, 2012, s. 250.

⁴² Saydam, a.g.e., 85-87.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

bölgelerine gitmek istemeyerek İstanbul'da kalmaya veya başka yerlere gitmeye çalışmalarıydı. Bu gibi durumlara müsaade edilmemesi yönündeki hükümet kararını uygulamak isteyen görevliler, zaman zaman göçmenlere gereksiz baskılarda da bulunuyorlardı. İstanbul'dan göçmenleri iskân mahallerine sevkleri sırasında da büyük sıkıntılar yaşıyordu. Göç sırasında karşılaşılan en büyük problemlerden biri de, hastalıklar ve ölümlerdi. Göçmenleri bekleyen en büyük tehlike salgın hastalıklardı. 1878 yılından itibaren göçlerin devam ettiği dönemde bir kaç defa kolera salgını çıkmış ve göçmenler bundan zarar görmüşlerdir. Osmanlı devleti, Batı ülkelerinde olduğu gibi egemenliği altındaki insanları yerlerinden koparmak ve başka ülkelere zorla göç ettirmek şeklinde bir yöntemini izlememiştir. Göçmenlerin göç ettikleri ülkede demografik yapıya tesiri olmuş, bu değişikliklerin Osmanlı devletine de tesirsiz ötüşmediğini belge ve bilgilerden de göre biliriz. Aynı zamanda Osmanlı devleti'nin göçmenleri iskân sırasında ekonomik hedefler gözettiği de görülmektedir. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı devleti'nde sanayinin geri kalmış olması tarıma olan önemi bir kat daha artırmıştır. Bu nedenle, göçmenleri verimli tarım alanlarına yerleştirerek bu ihtiyacı gidermek en önemli hedeflerden biri olmuştur Göçlerin başladığı XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren iskân politikasında bu ekonomik hedefin göz önünde tutulması ve buna göre hareket edilmesi belki kolaydı. Bu göç hareketi de Anadolu'daki boş arazilerin büyük bir kısmının dolmasına neden olmuştur. Göçmenlere, iskân sırasında, başlangıçta, aile başına verilen arazi miktarının geniş olması, daha sonra devlete sıkıntı yaratmıştır. Görüldüğü gibi Osmanlı devleti'nin iskân politikasını tayin eden kriterlerden biri de, Anadolu'daki müslüman nüfusun çoğaltılmasıdır . Bunda da II. Abdülhamid'in takip etmiş olduğu İslâmcılık Politikasının etkili olduğu muhakkaktır. Osmanlı devleti'nin iskân politikasının önemli prensiplerinden biri de, göçmenleri şehirlere değil de köylere ve taşraya yerleştirmek olmuştur. Şehirlerde geçimin zor olması nedeniyle ekonomik sıkıntı yaşamamaları için, tarla, bağ ve bahçeleriyle uğraşarak geçimlerini sağlamaları ve aynı zamanda üretime katkıda bulunmaları düşünülmüştür.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

6-Kafkas göçmenlerin yayılma bölgesi ve coğrafyası

Kafkas göçmenlerin Osmanlı devleti arazisinde yayıldığı bölgeler de önemlidir. Çünkü ilk iskan edilme kasaba ve köylerde olmuş, sonra iskan edilenlerse akrabalarına yakın yerlerde oturmak istemişlerdir. Bu nedenler de göçmenler bir kaç defa yerlerini değiştirmişlerdir. Onların ilk göçmenlerinin bir bölümü kara yolu ile Erzurum istikametinden Anadolu'ya girerken, çok büyük bölümü ise, deniz yoluyla İstanbul'a gelmiştir. İlk göçmenlerin gelişini Hükümet İstanbul'dan kamplarda toplama girişimi, iskânı kontrollü yapma arzusundan kaynaklanmıştır. Ancak Kafkas göçmenleri önce İstanbul'da uzun süre bekletilince, sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. İstanbul'da biriken göçmen sayısı 200 bini aşınca, bu göçmenlerden 50 bini hemen Anadolu'ya taşınmıştır. Bu nedenle de İstanbul'a yakın olan Hüdavendigar ili ve İzmit tercih edilmiştir. Göçmenler, Ocak 1878 tarihinden itibaren Bursa'ya gönderilmeye başlanır. Gemiler Gemlik, Mudanya, Edremit, Yalova ve İzmit gibi sahil iskelelerine gönderilip, buradan da iç kesimlere yollanmışlardır. 7 Römorkör ve İdare-i Mahsusa'ya ait Şerefresan adlı vapur Bandırma ve Gemlik iskelelerine sürekli göçmen taşımıştır⁴³. 10 Eylül 1879 tarihe kadar Anadolu'ya sadece Rumeli'den 275 bin nüfus gönderilmiştir. 1891 yılına kadar Anadolu'ya sevk edilen 474.638 göçmenden 162.028'i Hüdavendigar'a yerleştirilmiştir⁴⁴.

Kafkas göçmenlerinin, atalarının binlerce yıldır yaşadığı yerleri terk etmeleri onları mutsuz etmiştir. Kendilerine çok yabancı ve uzak olan bir memlekette, anavatanlarındaki gibi bir yer arama çabasına giren Kafkas göçmenler ile yerli halk ve hükümet arasında bazı sorunlar çıkmıştır. Kendilerine verilen toprakları beğenmeyen birçok göçmen yerlerini terk etmiştir. Bazıları komşularıyla anlaşamayıp, çatışmış, hatta Kafkasya'ya geri dönmek için yollar aramışlardır. Ancak bu arazilerde iskân edilen Kafkas göçmenleri, hastalık nedeniyle çoğu bu iskan yerlerini terk edip dağlara, yüksek yerlerdeki ormanlık alanlara yerleştiği görülür. Çerkesler toplu olarak yeni yapılacak köylerde yerleşmek ve hasat zamanına kadar

⁴³ Bilal Şimşir, Rumeli'den Anadolu'ya Göçler, TTK Yayınları, Ankara, 1968. c. I, s.426-430.

⁴⁴ İpek, a.g.e. s.174

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

tayinat istiyorlardı. Hükümet ise iyi durumda olanların tayinlerini kesmek istiyordu. Ancak değil bu tayınları kesmek, azaltmak bile asayiş bozacağı endişesiyle uygulanamıyordu.

Özellikle sorun çıkaran Çerkeslere devletin toleranslı davrandığı görülür. 3 Ağustos 1877 tarihinde Rus Savaşı sonunda yeniden Muhacirin Komisyonu kurulmasına karar verildikten sonra bu komisyona bağlı olarak İzmit, Mudanya, Bandırma ve Gemlik'te birer memur bulundurulmasına karar verilmiştir. Rumeli'den gelen göçmenler ateşkesten sonra geri dönülmesi için yine ayrıca bir komisyon kurulmuştur. 30 Aralık 1894 tarihinde muhacirin Komisyonu ikinci kez lav edilmiştir. 27 Kasım 1897 tarihinde Sultan'ın fahri başkanlığı altında Komisyon-u Âli adı altında yeniden kurulup, adı daha sonra Muhacirin Komisyon-u Âli adını almış, 1913 yılında genel müdürlük olarak Dâhiliye Bakanlığına bağlanmıştır⁴⁵.

Göçmenler için gerekli arazının ve öküz, tohum ve evlerin parasız olarak verilmesi, 10 yıl süre ile her türlü vergiden, 25 yıl süre ile de askerlikten muaf olmaları talimatnamede yazılıdır. Gerek Kafkas ve gerek Rumeli göçmenlerin yerleştirilmesinde stratejik bir kaygı gözlenmektedir. Anadolu'nun çok önemli bir hattı olan Samanlı dağları, Adapazarı'ndan Armutlu'ya kadar olan bölge askeri açıdan stratejik bir bölgeydi. Bu bölgenin bir önemi de bu hat üzerinde, neredeyse Hıristiyan nüfus, İslam nüfusa yakın idi. Bu yerleştirme siyaseti, Hüdavendigâr Eyaletinde son yıllarda yükselen gayrimüslim unsurlar karşısında bir önlem olmak üzere, bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Gemlik'te 200 hane Müslüman nüfus, Rumların baskısı ve hükümetin gafleti nedeniyle 1882-1883 tarihlerinde 8-10 haneye düşmüş ve kasabada asayiş bozulmuştu. Bunun için kasabaya, nüfus dengesini sağlamak amacıyla 150 hane göçmen yerleştirilmiştir. Bu tarihte sadece Rusçuk'tan 30 bin göçmen Bursa'ya gelmiştir. Kazan'dan gelenler Mollaarap'a, Kırım'dan gelenler Alacahırka'ya, Kafkasya'dan gelenler Yıldırım'a yerleştirilmiştir. 93 Harbi göçmenlerinin büyük bölümünün oluşturduğu köyler, Rum ve Ermeni köylerini kuşatacak bir biçimde dağlarda kurulmuştur. 93 Harbi göçmeni köylerinin hemen tümü dağlarda kurulmuştur. Göçmenlerin yerleşimi sırasında gerek

⁴⁵ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Göçmenlerin Sevk ve İskanları", A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 41, Erzurum, 2009, s. 217.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

göçmenler arasında ve gerekse yerliler ile göçmenler arasında sorunlar, hatta çatışmalar da yok değildir. Bununla bağlı yukarıda bahs edilmiştir.

Sonuç

Çok geniş kapsamlı bir araştırma konusu olan bu Göç/sürgün hadisesinin, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, askerî vb. yönlerden objektif bir şekilde incelenmesi, ayrıntılı çalışmaların yapılması ve bu hadisenin aslında Rusların Kafkasya'da genelde uyguladığı bir

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

strateji olduğunun dünyaya gösterilmesi, tanıtılması ve gündemde tutulması gerekmektedir. Aynı zamanda da, bir başka devlet ve başka milletçe gerçekleştirilememiş olan Osmanlı devleti'nin böylesi bir iskân politikası, bütün detayları ile incelenip ortaya konularak, Osmanlı devleti ve Türk Milletinin, Çerkesleri kabulü, dünya barışını temin ve kaynaklarını kullanmada öncü olabilecek politika ve projelere örnek teşkil ettirilmelidir. Bu çalışmaların bir diğer sonucu ise, ancak böylece farklı coğrafyalarda belki de bir başka milletin bu acıları yaşamamasının önüne geçilebilecek olmasıdır.

Sonuç olarak değe biliriz ki, göç sorunu, birey ya da toplumun bir yerden başka bir yere göç etmesi ve oraya sığınması şeklinde sade bir mesele değildir. Göç veya sürgün problemi bir millet ve devlet için ekonomik, sosyal, siyasi, hukuki, mali, idari, kültürel ve daha birçok yönleri olan hem farklı ve aynı zamanda zor bir problem, insanlık tarihinin en dehşetli facialarındandır. Göç aynı zamanda birey ve toplumu vicdan, mal, can, hak ve özgürlükten yoksun bırakan bir dünyagörüşüne karşı yapılan mücadelelerle ilgili yüksek bir insani davadır. Günümüzde insan hakları adı verilen ve XIX. yüzyıldan sonra batı ülkelerinde gelişmeye başlayan bu anlayış, Türk dünyasında çok daha önceleri kabul görmüştür. "Çünkü tarihe bakıldığında, Türkler kurdukları devlet ve imparatorluklarda, kendi siyasi sınırları içinde yaşayan ve farklı ırk, din ve mezheplere mensup olan milletlerden hiç birisi hakkında ne bir imha ve ne de toptan bir sürgüne tabi tutma politikasına başvurmamıştır. Osmanlı devleti ülkesine gelen yabancılara Batı ülkelerinden çok daha önce kapılarını açmaya başlamış ve bu konuda takdire layık bir tecrübe kazanmıştır. Bunun yanında, XVIII. yüzyıldan itibaren ülke içerisindeki bazı aşiretleri de ziraate daha uygun alanlarda konuta başlamış ve başarılı olmuşlardır. Avrupa, göçmen konusuyla tek taraflı olarak tanıştığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devleti'nde bir göçmen komisyonu bulunuyordu. Aradaki fark, bu ülkelerin izledikleri demografik emperyalizm politikası nedeniyle, kendi insanlarını başka ülkelere yerleştirirken, Osmanlı devleti'nin dış ülkelere gelen insanları kabul etmesidir. Bu insanların zaten Osmanlı devleti'ne göç etmeleri de yine emperyalist devletlerin yayılcı politikalarının sonucu olmuştur. Böylece, Osmanlı devleti, 1860'da bir göçmen komisyonu kurarak çok önemli olan göçmenleri iskân politikaları oluştururken, dünya ancak

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ciddi şekilde göçmen sorunuyla karşılaşmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi, 1853 'deki Kırım Savaşı'ndan sonra göçler büyük boyutlara ulaşmış, XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı devleti'ne Kırım, Kuzey Kafkasya, Rumeli ve diğer yerlerden yapılan göçler felâketlerle dolu olmuştur. Araştırmacılar Türkiye'ye ilk Kafkas göçlerinin Kırım Savaşı sonunda Rusların Kafkasya'daki baskısıyla 1856 yılından sonra başladığını kabul etmektedir. Bu tarihteki Kafkas göçmenlerin sayısı konusunda çeşitli rakamlar söylenilmektedir. Araştırmacılara göre bu sayı 200 bin ile bir buçuk milyon arasında değişmektedir. Ancak 1856–1907 arasında Osmanlı topraklarına ulaşabilen Kafkasyalı Göçmen sayısı ortalama 600 bin kadardır. 1856 yılında başlayan bu göçler sırasında Suriye, İç Anadolu, Doğu Anadolu ile önemli ölçüde Kafkas göçmeni de Rumeli'ye, stratejik bölgelere yerleştiği görülmektedir. Kafkas göçmenlerin büyük bölümü 93 Harbi sonrasında, 1878 yılından sonra gerçekleşmiştir. Göç esnasında fazla insan telafatı, hastalıkları ve itkileri olsa da farklı kültürleri olan halkların bir birine etkisi de olmuştur. Bu gibi durumlar, göçe maruz kalan halkların hepsi için geçerlidir. Kötü şartlardaki gemiler ve ilkel taşıma araçlarının batmasıyla ve başka belalarla yollarda helak olmuşlardır. , İskânı bekledikleri yerlerde aç ve açıkta kalanlar ve sonra yerleştirildikleri yerlerde son derece olumsuz doğa koşulları ve hastalıklar ile mücadele eden ve böylece on binlerce mahv olup gidenler o dönem göçlerinin karakteristik özelliklerindedir.

Bazı göçmen köylerinde göçmenlerin kırılmasından ölüleri gömecek insan bile kalmadığı bugün bile anlatıla gelmektedir. Bu göç yıllarında çok fazla insan ölmesi insan psikolojisine vurulan darbeler olmasına rağmen aynı zamanda bugünkü demografik dağılım ve milliyetçiliğin tırmanışı açısından da önemli rol oynamıştır. Türk milliyetçilik hareketinin doğuşunda göçmenler içerisinde aydınların da olduğu görülmektedir. Bu konu- incelenirken Anadolu'ya göçmen gibi gelmiş Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu Mehmet Emin Resulzade, Abdurreşit İbrahim, Alibey Hüseyinzade, Ayaz İshaki, Halim Sabit, Mizançı Mehmet Murad, Akdes Nimet Kurat, Reşit Rahmeti Arat, Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Toğan, Ahmet Caferoğlu gibi entellektüel ilim adamları Türk milletçilik tarihinde aydınlar gurubu olarak Osmanlı fikir hayatının en etkin akımı haline gelmesinde etkili olmuşlar yeni

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

Türk devlet teşkilatının şekillenmesine zemin hazırlamışlardır. Anadolu’da Türk milliyetçiliğini yaymak için ciddi çalışmalar yapan göçmen kökenli aydınlar 1915’te İstanbul’da Rusya idaresinde Türk Tatar Müslümanları haklarını koruma komitelerini kurarak Anadolu’nun mevcut sosyal yapısını temelinden değiştirmiştir. Demek ki, göç hareketine hem göç, hem de sürgün gibi bakılsa bile bugünkü Türk dünyası için Kafkasyadan gelen göçmenlerin önemli sonuçlar yaptığı da unutulmamalıdır.

Kaynaklar

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKAS GÖÇLERİ, 2012, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivinin genel mederlүğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları numara 121., C.I. İstanbul.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

OSMANLI BELGELERİNDE KAFKAS GÖÇLERİ, 2012, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivinin genel mederlүğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları numara 122., C.II. İstanbul.

BOA.A.MKT.UM 420/23 1277 M.5/13 Ağustos 1860;

BOA.A.MKT.UM 422/46 1277 S 5/23 Ağustos 1860.;

BAO.A.MKT.MHM.192/82 1277 S.5/ 23 Ağustos 1860

BOA A.MKT.UM 456/7 1277 Ş 5/16 Şubat 1861

BOA.A.MKT.UM.455/61 1277 Ş.7/ 18 Şubat 1861

BOA. A.MKT.UM.420/123

BAO.İ.D.H 513/34921 1280 Ra.18/2 Eylül, 1863.

BOA. A.MKT.MNM.211/6, A.MKT.NZD. 345/50

BOA; A.MKT.MNM 421/34 24 Eylül 1868

A.MKT.UM 420/23

A.MKT.MNM, 205/71 1277 C.28/ 10 Ocak 1861;

A.MKT.MHM.209/65 1277 Ş8/19 Şubat. 1861

A.MKT.MHM.211/6 1277 Ş.18/1 Mart 1861;

A.MKT.NZD.327/23

A.MKT.NZD345/50 1277 Ş.25/8 Mart 1861;

A.MKT.UM 463/43 1277 N.15/27 Mart 1861;

A.MKT.MHM 211/6

ABREG, Almir, 2006, Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul.

KASUMOV, Ali – KASUMOV, Hasan, 1995, Çerkes Soykırımı, Kafkasya Kültür Dergisi, Ankara, Sayı:39-42, ss.293-297.

EREN, Ahmet Cevat, 1966, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler. Nurgök Matbaası İstanbul.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi: 12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi: 25/12/2017

AKYÜZ, Jülide, 2008, “Göç Yollarında: Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, Bilig, Yaz, S. 46: ss. 37-56.

ALLEN, W.E.D., 1966, 1828–1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Gnkur. Basımevi, Ankara.

FİŞHER Alan, 1999, A Precarious Balance konflikt: Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier, The Isis Pres, İstanbul.

ATTAR, Aygün- ŞİMŞİR, Sebahattin, 2013, Tarihten günümüze Türkiye’de Yaşayan Azerbaycan Türkleri. Berikan Yayınevi, Ankara.

KOCACIK, Faruk , 1980, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), İstanbul. s. 143. Neşir Heyeti - Editorial Board Halil İnalçık-Nejat Göyönc Heath W. Lowry. The Journal of Ottoman Studies 1

BERBER, Ferhat, 2011, “19.yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 3., ss. 17-49.

FİRZOĞLU, Safarov Rafik, 1999, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., C. IV, Ankara, ss.687-695.

HABİÇOĞLU, Bedri, 1993, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskanlar, Nart Yay., İstanbul, ss. 63–68.

İSTORİYA NARODOV SEVERNOGO KAVKAZA, 1988, “Hayka”, Moskva.

İPEK, Nedim, 2006, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yay., Trabzon.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

BERKOK, İsmail, 1958, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul.

KARAGÖZOĞLU, Berna, ‘ ‘ Safevî Dönemi’nde İran’dan Hindistan’a Göçler (1555-1666)’’, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:IV2016. XI/Mayıs /MMXVI, İkbahar Dönemi, ss.1-24

KARPAT, Kemal, H., 2002, Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, İmge Kitabevi, Ankara.

..... ,2010, Osmalıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. Çev.Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul.

LAVROV, L.İ., 1992, ‘ ‘Vubikhlar Hakkında Etnografik Bir Araştırma’’, Kafkasya Gerçeği Dergisi.,Samsun, sayı : 8, ss. 46-59.

MC CARTHY, Justin, 1998, Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülmüş Olan Temizleme İşleri, 1821–1922, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, ss.37-38.

DEMİRTAŞ, Mehmet, 2009, ‘ ‘Kırım Savaşı ve 93 harbi sürecinde Osmanlı Memleketine Göçenlerin Sevk ve İskanları’’, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 41, Erzurum, ss. 215-238.

‘ ‘Novaya-Vremya’ ’, 31.05.1900. s.2

ÖZTÜRK, Adil Adnan, 1999, ‘ ‘Rumelidən Aydın vilayetine yapılan göçler ve Aydın vilayetine gelen Rumeli mühacirinin iskan ve İdareleri hakkında Talimatı-Mahsusası’ ’ Ç.TTAD c.3, ss.123-131.

ŞEN, Ömer, 1997, ‘ ‘Osmanlı devletinde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)’ ’ Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi.S.10, Temmuz.ss. 125–133.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Qasımova/atdd/0000-0002-5416-5025

Makale Başv. Tarihi:12/10/2017

Makale Y. Kabul Tarihi:25/12/2017

PINSON Mark, 1972, “Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire 1854-1862”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. C.1, ss. 37-56.

SAYDAM, Abdullah, 1990, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun, ss. 239-257.

SAYDAM, Abdullah, 1997, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

YEL, Selma- GÜNDÜZ Ahmet, 2008, “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası’nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla’ya Yerleştirilmeleri (1860–1865)” Turkish Studies dergisi, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 3/4 Summer 2008, ss.950-983.

ŞİMŞİR, Bilal, 1968, Rumeli’den Anadolu’ya Göçler, TTK Yayınları, C. I, Ankara, ss.426-430.

SAYIT, Yusuf, 1998, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’ye Yönelik Dış Göç Hareketlerinin Analizi ve Bir Öneri”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı 23–24 (Cumhuriyet Özel Sayısı, III), (Eylül-Aralık1998), s.1879.